

Міністерство освіти і науки України
Маріупольський державний університет

ВІСНИК
МАРІУПОЛЬСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

СЕРІЯ: ІСТОРІЯ. ПОЛІТОЛОГІЯ

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

Головний редактор чл.-кор. НАПН України, д.політ.н., проф. К. В. Балабанов

Заснований у 2011 р.

ВИПУСК 18

МАРІУПОЛЬ – 2017

УДК 3(05)

Вісник Маріупольського державного університету.

Серія: Історія. Політологія

Збірник наукових праць

Видається 3 рази на рік. Заснований у 2011 р.

Рекомендовано до друку Вченою радою МДУ (протокол № 14 від 08.06.2017 р.)

Вісник МДУ. Серія: Історія. Політологія включено до Переліку наукових фахових видань України з політичних наук (наказ МОН України № 793 від 04.07.2014 р.) та історичних наук (наказ МОН України № 261 від 06.03.2015 р.).

Видання включено до міжнародних наукометричних баз даних **Index Copernicus International sp.z o.o.** та «**Российский индекс научного цитирования**» (РИНЦ), а також до фонду наукової електронної бібліотеки «**КиберЛенинка**»

Головна редколегія:

Головний редактор – чл.-кор. НАПН України, д.політ.н., проф. К. В. Балабанов

Заст. головного редактора – д.е.н., проф. О. В. Булатова

Члени редколегії: д.філол.н., проф. С. В. Безчотнікова,
д.і.н., проф. В. М. Романцов, д.культурології, проф. Ю. С. Сабадаш,
д.ю.н., проф. О. В. Філонов, д.е.н., проф. Ю. І. Чентуков.

Редакційна колегія серії:

Головний редактор – чл.-кор. НАПН України, д.політ.н., проф. К. В. Балабанов

Заступник головного редактора – д.і.н., проф. В. М. Романцов

Відповідальний секретар – к.політ.н., проф. М. В. Трофименко

Члени редакційної колегії: д.політ.н., проф. В. А. Войналович, д.і.н., проф. А. В. Гедьо,
д.і.н., проф. І. М. Грідіна, д.і.н., проф. О. І. Гуржій, д.політ.н., проф. Г. І. Зеленько, д.і.н.,
проф. В. Ф. Лисак, д.і.н., проф. Р. О. Литвиненко, д.політ.н., проф. І. Г. Оніщенко,
д.політ.н., проф. Н. П. Пашина, д.і.н., проф. І. С. Пономарьова, д.і.н., проф. О. П. Реєнт,
д.політ.н., проф. С. Ю. Римаренко, д.соціол.н., проф. Б. В. Слющинський,
д.і.н., проф. О. В. Стяжкіна, д.і.н., проф. Н. Р. Темірова.

Іноземні фахівці: д.політ.н., проф. Т. Граціані (Італійська Республіка),
д.політ.н., проф. К. Карнасіотіс (Грецька Республіка),
д.політ.н., проф. С. Корнеа (Республіка Молдова),
д.і.н., проф. П-Р. Магочій (Канада),
д.політ.н., проф. А. Романо (Італійська Республіка).

Науковий секретар – к.і.н., доц. С. С. Арабаджи

Засновник: Маріупольський державний університет

87548, м. Маріуполь, пр. Будівельників, 129а

тел.: (0629)53-22-60; e-mail: visnyk.mdu.istoria.politologia@gmail.com

Сайт видання: www.visnyk-politologia.mdu.in.ua

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
(Серія КВ №17802-6652Р від 24.05.2011)

Тираж 100 примірників. Замовлення № 054/017

Видавець «Видавничий відділ МДУ»

87500, м. Маріуполь, пр. Будівельників, 129а

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру суб'єкта видавничої справи
ДК №4930 від 07.07.2015 р.

ISSN 2518-1521 (Online)

ISSN 2226-2830 (Print)

© МДУ, 2017

ІСТОРИЧНІ НАУКИ

Забавін В.О., Небрат С.Г. НЕОРДИНАРНЕ ПОХОВАННЯ ЗРУБНОГО ЧАСУ З КУРГАНУ БІЛЯ СМТ. ЯЛТА (ПІВНІЧНО-СХІДНЕ ПРИАЗОВ'Я)	11
Коробка В.М. СОЦІАЛЬНИЙ СКЛАД МІСЬКИХ ДУМ ТА УПРАВ КАТЕРИНОСЛАВСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ В 1870 – 1914 рр.	21
Коробка Ю.В. ІНДУСТРІАЛЬНИЙ РОЗВИТОК ДОНЕЦЬКОЇ ОБЛАСТІ У 1953 – 1964 рр.: ІСТОРІОГРАФІЯ ПРОБЛЕМИ	33
Мельников Е.О. ПІДГОТОВКА УНТЕР-ОФІЦЕРСЬКОГО СКЛАДУ У ПОЛКОВИХ ШКОЛАХ ХАРКІВСЬКОГО ВІЙСЬКОВОГО ОКРУГУ У 60-ті рр. ХІХ ст.	45
Небрат С.Г. ПОХОВАННЯ ІНГУЛЬСЬКОЇ КАТАКОМБНОЇ КУЛЬТУРИ З ДЕРЕВ'ЯНИМ ПОСУДОМ	52
Нефьодов Д.В. СОЦІАЛІСТИЧНЕ ЗМАГАННЯ ТА РУХ ЗА КОМУНІСТИЧНУ ПРАЦЮ В ПОВОЄННІЙ УКРАЇНІ (1946–1965 рр.) В ПРАЦЯХ РАДЯНСЬКИХ ДОСЛІДНИКІВ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ 1960-х – ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ 1980-х рр.	65
Папазова А.В., Терендій Т.В. ВБРАННЯ ТА ПРИКРАСИ ПОЛЬСЬКОЇ ШЛЯХТЯНКИ В ЕПОХУ БАРОКО	70
Папазова А.В., Чиканенко Д.С. СУПРОТИВ НАСЕЛЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ОРДЕНУ ЄЗУЇТІВ НА УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ НАПРИКІНЦІ ХVІ – В ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ ХVІІ СТ.	76
Пашина Н.П. ВПЛИВ АГРАРНИХ МІГРАЦІЙ У ПІСЛЯРЕФОРМЕНІЙ ДОНБАС НА ФОРМУВАННЯ ПОЛІЕТНІЧНОСТІ ПІВДЕННОГО СХОДУ УКРАЇНИ (1861 – 1900 гг.)	87
Подобєд О.А. СПОРТИВНЕ ЖИТТЯ ПЕРЕМІЩЕНИХ УКРАЇНЦІВ У ПОВОЄННІЙ ЗАХІДНІЙ НІМЕЧЧИНІ	95
Реуцька А.М. ВИРОБНИЧЕ СЕРЕДОВИЩЕ РОБІТНИКІВ ПІДПРИЄМСТВ ЧОРНОЇ МЕТАЛУРГІЇ УРСР (1950-1960-І РР.)	108
Романуха О.М. ПИТАННЯ ПОВЕРНЕННЯ КУЛЬТУРНИХ ЦІННОСТЕЙ В СУЧАСНИХ УКРАЇНСЬКО-РОСІЙСЬКИХ ВІДНОСИНАХ	116
Романцова Н.І. СОЦІОЛОГІЧНІ ПРАЦІ М. ГРУШЕВСЬКОГО ЕМІГРАНТСЬКОЇ ДОБИ. ІСТОРІОГРАФІЧНИЙ АНАЛІЗ ПРОБЛЕМИ	123
Sazonov V. SOME REMARKS ON THE ORIGIN OF IDEOLOGY OF DIVINE WARFARE IN EARLY DYNASTIC LAGAŠ	129
Салата Г.В. ІСТОРІЯ НАУКИ І ТЕХНІКИ У ПРОБЛЕМНОМУ ПОЛІ БІОКУЛЬТУРНОЇ АНТРОПОЛОГІЇ	140

Сацький П.В.	145
КАПІТАЛЬНІ ВКЛАДЕННЯ І ЇХ ОСВОЄННЯ В КРИМУ У 1953 Р. ЯК ПЕРЕДУМОВА ІНТЕГРАЦІЇ ПІВОСТРОВА ІЗ УРСР	
Стороженко І.С.	154
ГІПОТЕЗА ГЕНЕЗИСУ ТА ЕВОЛЮЦІЇ УКРАЇНСЬКОГО КОЗАЦТВА В АСПЕКТІ ПАСІОНАРНОЇ ТЕОРІЇ ЕТНОГЕНЕЗУ (КІНЕЦЬ XV-СЕРЕДИНА XVII ст.)	
Федоренко Є.	162
ДИНАМІКА ЧИСЕЛЬНОСТІ УКРАЇНСЬКОЇ МІГРАЦІЙНОЇ ГРУПИ У ЧЕСЬКІЙ РЕСПУБЛІЦІ (1994 – 2016 роки)	
Цецик Я.П.	169
ОСОБЛИВОСТІ АНТИЄВРЕЙСЬКОЇ ПРОПАГАНДИ ЧОРНОСОТЕНЦІВ НА ВОЛИНІ НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.	
Шевчук В.А.	175
КОЛПОЛТЕРСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ АДВЕНТИСТІВ СЬОМОГО ДНЯ НА ГАЛИЧИНІ ТА ВОЛИНІ (1918-1939)	
Шостак І.В.	188
РЕОРГАНІЗАЦІЯ СИСТЕМИ УПРАВЛІННЯ РИМО-КАТОЛИЦЬКИМИ ДУХОВНИМИ СЕМІНАРІЯМИ У ХІХ СТОЛІТТІ НА УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ У СКЛАДІ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ	
ПОЛІТИЧНІ НАУКИ	
Вучун М.	195
CONSTITUTIONAL RESPONSIBILITY DURING ELECTIONS: THE EVOLUTION OF LAW REGULATION IN UKRAINE	
Гедьо А.В, Шевченко В.А.	201
РОЛЬ РАДИ БЕЗПЕКИ ООН У ВРЕГУЛЮВАННІ СУЧАСНИХ РЕГІОНАЛЬНИХ КОНФЛІКТІВ	
Горло Н.В.	209
ІРЕДЕНТИЗМ В КОНТЕКСТІ ВІДЦЕНТРОВИХ ПРОЦЕСІВ: СУТНІСТЬ І СПІВВІДНОШЕННЯ З СЕПАРАТИЗМОМ І СЕЦЕСІЄЮ	
Грідіна І.М.	215
РОЛЬ МІЖНАРОДНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ У ВРЕГУЛЮВАННІ КОНФЛІКТУ НА СХОДІ УКРАЇНИ: ПОТЕНЦІЇ ТА РЕАЛІЇ	
Демиденко О.І.	225
ПРИЧИНИ ТА НАСЛІДКИ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ МІГРАЦІЇ З УКРАЇНИ	
Dorosh L., Turchyn J.	231
BALTIC AND BLACK SEA UNION AS AN ALTERNATIVE SYSTEM OF REGIONAL SECURITY: PROSPECTS FOR UKRAINE	
Zdorovega M., Ivasechko O.	240
THE MATRIX OF THE SWOT-ANALYSIS TO THE OSCE FUNCTIONING IN THE CONTEXT OF THE CONFLICT IN THE EAST OF UKRAINE	
Козачук О.О.	248
ВПЛИВ ДЕРЖАВОТВОРЧИХ ПРОЦЕСІВ НА ЕТНІЧНІ ГРУПИ ТА ЕТНІЧНУ МОБІЛІЗАЦІЮ В США	
Кушнар'юв І.В.	256
ПОЛІТИЧНА КОРУПЦІЯ В ІСПАНІЇ: ХАРАКТЕРНІ ПРОЯВИ ТА НАПРЯМКИ БОРОТЬБИ	
Макарук І.В.	263
«СХІДНА ПОЛІТИКА» ПОЛЬЩІ: ЕТАП ТВОРЕННЯ	

Ostapiak V. STRATEGIC PARTNERSHIP OF FORMER USSR COUNTRIES (USING THE EXAMPLE OF RUSSIAN FEDERATION, MOLDOVA, AND COUNTRIES OF THE CAUCASIAN REGION)	269
Парлюк В.І. ПРЕЗИДЕНТСЬКІ ВИБОРИ 2016 Р. ЯК ПОКАЗНИК ТРАНСФОРМАЦІЇ ПАРТІЙНОЇ СИСТЕМИ АВСТРІЇ	278
Патрушев В.С. ІНТЕРНЕТ-ЗМІ: КРИТЕРІЇ ІДЕНТИФІКАЦІЇ	288
Печеранський І.П. КЛЕРИКАЛЬНІ ПАРТІЇ ТА ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНІ ОРГАНІЗАЦІЇ ГАЛИЧИНИ 1820-1930-Х РОКІВ У КОНТЕКСТІ КОНСЕРВАТИВНОГО СПАДКУ УКРАЇНИ	295
Poiarkova T. UKRAINIAN FRONTS OF «NEW MODERN WAR»	304
Прихненко М.І. ІДЕОЛОГІЯ І ПРАКТИКА БЛЕРИЗМУ: ЗАГАЛЬНО-ПОВЕДІНКОВИЙ І СВІТОГЛЯДНИЙ ІМПЕРАТИВИ ТОНІ БЛЕРА	313
Прошин Д.В. СТРАТЕГИЧЕСКИЙ КОМПРОМИСС КАК СЦЕНАРИЙ ПРЕКРАЩЕНИЯ ТЕРРОРИСТИЧЕСКОГО НАСИЛИЯ	321
Рижков М.М., Зайцева М.В. ПЕРСПЕКТИВИ ВПЛИВУ НЕФОРМАЛЬНОГО ОБ'ЄДНАННЯ БРІКС НА СВІТОВУ ПОЛІТИКУ	333
Рябінін Є.В. КОНЦЕПЦІЯ «РУССКОГО МИРА» В КОНТЕКСТІ ЕКЗОГЕННОГО ВПЛИВУ РОСІЇ НА ДОНБАС (ПЕРІОД 1991-2013 РР.)	340
Сергієнко Т.І. ОСОБЛИВОСТІ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНОГО АСПЕКТУ ПРОЦЕСУ ІНТЕГРАЦІЇ	349
Смирнова К.Є. ДЕМОКРАТИЧНА ТРАНСФОРМАЦІЯ В ТУНІСІ: ТЕНДЕНЦІЇ ТА ПРОТИРІЧЧЯ	354
Твердохліб Ю.М. ІНФОРМАЦІЙНО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ ОПЕРАЦІЇ: ПРОЦЕС ПЛАНУВАННЯ ТА РЕАЛІЗАЦІЇ	360
Требін М.П. ВІЙНА І ТЕРОРИЗМ: СИМБІОТИЧНІ ВІДНОСИНИ	365
Трофименко А.В. ПРАВОВІ ЗАСАДИ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ В УКРАЇНІ	374
Трофименко М.В. ПУБЛІЧНА ДИПЛОМАТІЯ КОРОЛІВСТВА НОРВЕГІЯ	381
Фогел Х.Є. ЄВРОПЕЇЗАЦІЯ МІГРАЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ ПОЛЬЩІ	389
Цветкова Ц. ДИПЛОМАТИЧЕСКОЕ СТОЛКНОВЕНИЕ РОССИИ С ВЕЛИКОБРИТАНИЕЙ НА КАВКАЗЕ В 30-Х ГОДАХ XIX ВЕКА	400
Шипунов Г.В. ІНСТИТУЦІЙНО-ОРГАНІЗАЦІЙНА ЕВОЛЮЦІЯ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ: МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ	410

НАУКОВЕ ЖИТТЯ

РЕЦЕНЗІЯ

КАСЬЯНОВА М.М. УКРАЇНЦІ В МІГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСАХ СХІДНОЇ ЄВРОПИ В УМОВАХ ПОСТБІПОЛЯРНОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ МІЖНАРОДНОЇ СИСТЕМИ / М.М. КАСЬЯНОВА. – МОНОГРАФІЯ. – ВІННИЦЯ: ЦОП «ДОКУМЕНТ ПРИНТ», 2017. – 520 с. (О.Я. Калакура)	418
ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ	421
ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ СТАТЕЙ ДЛЯ ПУБЛІКАЦІЇ В ЗБІРНИКУ НАУКОВИХ ПРАЦЬ	424

CONTENTS

HISTORICAL SCIENCE

Zabavin V., Nebrat S.	11
UNCOMMON BURIAL GROUND OF TIMBER-GRAVE PERIOD FROM THE MOUND NEAR THE URBAN VILLAGE YALTA (NORTH-EAST OF THE AZOV SEA REGION)	
Korobka V.	21
SOCIAL COMPOSITION OF LOCAL GOVERNMENT AGENCIES OF YEKATERINOSLAV PROVINCE IN 1870 – 1914	
Korobka Yu.	33
INDUSTRIAL DEVELOPMENT OF DONETSK REGION IN 1953 – 1964: HISTORIOGRAPHY OF THE PROBLEM	
Melnykov E.	45
THE NON-COMMISSIONED OFFICERS TRAINING AT THE REGIMENTAL SCHOOLS OF KHARKOV MILITARY DISTRICT IN THE 60-S OF XIX CENTURY	
Nebrat S.	52
INGUL CATACOMB CULTURE BURIALS WITH WOODENWARE	
Nefyodov D.	65
SOCIALIST COMPETITION AND COMMUNIST LABOR MOVEMENT IN POSTWAR UKRAINE (1946–1965) IN THE WORKS OF SOVIET RESEARCHERS OF THE SECOND HALF OF THE 1960S– EARLY 1980S	
Papazova A., Terendiy T.	70
COSTUME AND ACCESSORIES OF A POLISH SZLACHCIANKA OF THE BAROQUE PERIOD	
Papazova A., Chykanenko D.	76
THE RESISTANCE OF POPULATION TO THE SOCIETY OF JESUS IN THE UKRAINIAN LANDS IN THE LATE XVI – FIRST HALF OF XVII CENTURY	
Pashyna N.	87
IMPACT OF AGRARIAN MIGRATIONS TO POST-REFORM DONBAS ON FORMING MULTI-ETHNICITY OF THE SOUTH-EAST OF UKRAINE (1861-1900)	
Podobied O.	95
UKRAINIAN DISPLACED SPORTING LIFE OF POST-WAR WEST GERMANY	
Reutskaya A.	108
PRODUCTION ENVIRONMENT OF WORKERS OF BUSINESSES INVOLVED IN FERROUS METALLURGY IN UKRAINIAN SOVIET SOCIALIST REPUBLIC (1950s- 1960s)	
Romanukha O.	116
THE ISSUE OF GIVING BACK THE CULTURAL VALUES IN THE PRESENT UKRAINIAN-RUSSIAN RELATIONS	
Romantsova N.	123
M. HRUSHEVSKY'S SOCIOLOGICAL WORKS OF THE EMIGRANT PERIOD. HISTORIOGRAPHIC ANALYSIS OF THE ISSUE	
Sazonov V.	129
SOME REMARKS ON THE ORIGIN OF IDEOLOGY OF DIVINE WARFARE IN EARLY DYNASTIC LAGAŠ	

Salata H. THE SCIENTIFIC FIELD OF CULTURAL ANTHROPOLOGY: THE HISTORY OF SCIENCE AND TECHNOLOGY	140
Satskyi P. INVESTMENT IN THE DEVELOPMENT OF THE CRIMEA IN 1953 AND INTEGRATION OF THE CRIMEAN PENINSULA TO UKRAINIAN SSR	145
Storozhenko I. THE HYPOTHESIS OF THE GENESIS AND EVOLUTION OF UKRAINIAN COSSACKS IN THE ASPECT OF PASSIONARY THEORY OF ETHNOGENESIS (the END of XV-MID of XVII century)	154
Fedorenko Y. CHANGES ON NUMBER OF UKRAINIAN MIGRATION GROUP IN CZECH REPUBLIC (1994 - 2016 years)	162
Tsetsyk J. FEATURES ADVOCACY ANTI-JEWISH REACTIONARIES IN VOLYN EARLY TWENTIETH CENTURY	169
Shevchuk V. COLPORTEUR ACTIVITY SEVENTH DAY ADVENTISTS IN GALICIA AND VOLYN (1918-1939)	175
Shostak I. REORGANIZATION OF STATE MANAGEMENT SYSTEM OF THE ROMAN CATHOLIC SEMINARY IN THE NINETEENTH CENTURY ON THE UKRAINIAN LANDS IN THE RUSSIAN EMPIRE	188
POLITICAL SCIENCE	
Buchyn M. CONSTITUTIONAL RESPONSIBILITY DURING ELECTIONS: THE EVOLUTION OF LAW REGULATION IN UKRAINE	195
Gedo A., Shevchenko V. THE ROLE OF THE SECURITY COUNCIL IN THE SETTLEMENT OF THE MODERN REGIONAL CONFLICTS	201
Gorlo N. IRREDENTISM IN THE CONTEXT OF CENTRIFUGAL PROCESSES: NATURE AND RELATIONSHIP WITH SEPARATISM AND SECESSION	209
Gridina I. THE ROLE OF INTERNATIONAL ORGANIZATIONS IN CONFLICT RESOLUTION IN EASTERN UKRAINE: PROSPECTS AND REALITIES	215
Demydenko A. THE CAUSES AND THE CONSEQUENCES OF THE INTELLECTUAL MIGRATION FROM UKRAINE	225
Dorosh L., Turchyn J. BALTIC AND BLACK SEA UNION AS AN ALTERNATIVE SYSTEM OF REGIONAL SECURITY: PROSPECTS FOR UKRAINE	231
Zdorovega M., Ivasechko O. THE MATRIX OF THE SWOT-ANALYSIS TO THE OSCE FUNCTIONING IN THE CONTEXT OF THE CONFLICT IN THE EAST OF UKRAINE	240
Kozachuk O. STATEBUILDING PROCESSES' INFLUENCE ON ETHNIC GROUPS AND ETHNIC MOBILIZATION IN THE UNITED STATES OF AMERICA	248

Kushnarov I. POLITICAL CORRUPTION IN SPAIN: TYPICAL MANIFESTATIONS AND DIRECTIONS OF COMBATING IT	256
Makaruk I. «EASTERN POLICY» OF POLAND: THE CREATION STAGE	263
Ostapiak V. STRATEGIC PARTNERSHIP OF FORMER USSR COUNTRIES (USING THE EXAMPLE OF RUSSIAN FEDERATION, MOLDOVA, AND COUNTRIES OF THE CAUCASIAN REGION)	269
Parlyk V. THE PRESIDENTIAL ELECTION IN 2016 AS AN INDICATOR OF THE TRANSFORMATION OF THE PARTY SYSTEM IN AUSTRIA	278
Patrushev V. ONLINE MEDIA: IDENTIFICATION CRITERIA	288
Pecheranskyi I. CLERICAL PARTIES AND PUBLIC POLITICAL ORGANIZATIONS OF GALICIA 1820 – 1930 th IN THE CONTEXT OF CONSERVATIVE HERITAGE OF UKRAINE	295
Poiarkova T. UKRAINIAN FRONTS OF «NEW MODERN WAR»	304
Prykhnenko M. IDEOLOGY AND PRACTICE OF BLERISM: BEHAVIORAL AND WORLDVIEW IMPERATIVES OF TONY BLAIR	313
Proshyn D. STRATEGIC COMPROMISE AS A SCENARIO FOR THE END OF TERRORIST VIOLENCE	321
Ryzhkov N., Zaitseva M. FUTURE IMPACT OF THE BRICS ON WORLD POLITICS	333
Ryabinin Y. “RUSSIAN WORLD” CONCEPT IN TERMS OF THE EXOGENOUS INFLUENCE OF RUSSIA ON DONBASS REGION (1991 – 2013)	340
Sergienko T. FEATURES OF SOCIO-POLITICAL ASPECT OF THE INTEGRATION PROCESS	349
Smyrnova K. DEMOCRATIC TRANSFORMATION IN TUNISIA: TRENDS AND CONTRADICTIONS	354
Tverdokhlib Ju. PSYCHOLOGICAL OPERATIONS PLANNING AND IMPLEMENTING PROCESS	360
Trebin M. WAR AND TERRORISM: SYMBIOTIC RELATIONSHIPS	365
Trofimenko A. LEGAL BASIS FOR SOCIAL PROTECTION FOR INTERNALLY DISPLACED PERSONS IN UKRAINE	374
Trofymenko M. PUBLIC DIPLOMACY OF THE KINGDOM OF NORWAY	381
Fogel Kh. THE EUROPEANIZATION OF THE POLISH MIGRATION POLICY	389
Tsvetkova Ts. DIPLOMATIC PLACEMENT OF RUSSIA WITH THE GREAT BRITAIN IN CAUCASUS IN 30-X PP. XIX th cent.	400

Shypunov H.	410
INSTITUTIONAL AND ORGANIZATIONAL EVOLUTION OF POLITICAL PARTIES: METHODOLOGICAL BASES FOR THE STUDY	

SCIENTIFIC LIFE

REVUE

KASYANOVA M. UKRAINIANS IN MIGRATION PROCESSES IN EASTERN EUROPE IN TEMPS OF TRANSFORMATION OF THE POST-BIPOLAR INTERNATIONAL SYSTEM / M. KASYANOVA. – MONOGRAPH. – VINNITSA: «DOCUMENT PRINTER», 2017. – 520 P. (O. Kalakura)	418
INFORMATION ABOUT THE AUTHORS	421
REQUIREMENTS FOR THE SCIENTIFIC PAPERS FOR PUBLICATION IN THE COLLECTED WORKS	424

ІСТОРИЧНІ НАУКИ

УДК 903. 2(477.62) (045)

В.О. Забавін, С.Г. Небрат

НЕОРДИНАРНЕ ПОХОВАННЯ ЗРУБНОГО ЧАСУ З КУРГАНУ БІЛЯ СМТ. ЯЛТА (ПІВНІЧНО-СХІДНЕ ПРИАЗОВ'Я)

У статті проаналізовано поховальний обряд одного з поховань зрубної культури доби пізньої бронзи Північного Приазов'я, досліджених археологічною експедицією Маріупольського державного університету. Комплекс демонструє низку відхилень від моделі рядового поховання. Проаналізовано показники соціальної неординарності похованого та ознаки, що маркують осіб, що мали відношення до ритуальної діяльності. Розглядаються деякі особливості обрядово-інвентарного комплексу та питання культурно-хронологічної періодизації поховальних пам'яток.

Ключові слова: зрубна культура, доба пізньої бронзи, Північне Приазов'я, Надазов'я, поховання, курганна археологія.

У польовий сезон 2016 р. археологічною експедицією Маріупольського державного університету проводилися рятувальні розкопки розораного кургану на території Ялтинської селищної ради Мангушського (Першотравневого) району Донецької області [6].

Досліджений курган входив до складу курганної групи з трьох насипів, які знаходяться на вододільному плато в 6 км на північ від узбережжя Азовського моря між долинами річок Комишуватка і Мокра Білосарайка. На триверстовій військово-топографічній карті Катеринославської губернії в редакції 1861 р. зазначена курганна група позначена як «Могила Комишуватка».

Кургани групи «Могила Комишуватка» розташовані за лінією північний захід – південний схід щільним ланцюжком, поли курганів 2 і 3 між собою стикуються. Експедицією було досліджено курган 3. Останній представляв собою насип у плані округлої форми висотою 0,65 м, діаметром 30 м. Курган досліджувався за допомогою техніки чотирма траншеями, прокладеними по лінії Південь – Північ із залишенням паралельних бровок товщиною 1 м.

Всього в кургані було досліджено 13 поховань доби бронзи. Первинний насип виник над могилою ямної культури (п. 9). На пізньому етапі доби бронзи у вже існуючий насип було впусcene 10 поховань зрубної культури та 2 невизначених (можливо, також зрубного часу). Можна припустити, що поховань могло бути більше, але вони були знищені оранкою. В наслідок розорювання, встановити кількість досипок та висоту первинного насипу не вдалося.

Особливий інтерес викликало поховання зрубної культури, що містило дещо незвичний набір речей.

Поховання № 4 (зрубної культури). Було відкрито в 1 м на південь та 1 м на схід від R на рівні 0,4 м від СП (- 0,4 від R). Поховання здійснено в кам'яній скрині, складеній з вапняку. Поховальна споруда частково зруйнована оранкою. Залишилися лише окремі пошкоджені брили та плита (рис.). В могилі було знайдено рештки дорослої людини, похованої скорчено на лівому боці головою на ПнСх. Кістки збереглись погано. Ноги в колінах зігнуті під гострим, в тазовому суглобі – під прямим кутом. Руки зігнуті в ліктях. Під померлим простежені залишки шкіряної (?) підстилки коричневого кольору.

Перед обличчям були знайдені уламки орнаментованого горщика. В «обіймах» померлий тримав лопатку тварини та дерев'яний предмет, від якого залишилася пряма смуга тліну. Перед небіжчиком знаходився куприк великої худоби та розламана мушля Unio.

Інвентар:

1) Керамічний горщик світло-коричневого кольору. Плавний перехід від горла до тулубу. На плічках прикрашено відбитками штампа (палички). Віночок злегка сплющений. Черепок на зламі чорний, у тесті домішка крупнозернистого піску і шамоту. У дна – намічається закраїна. Реконструйовані висота – 15,5 см, діаметр віночка – 17,5 см, діаметр дна – 15,5 см (рис.).

2) Лопатка великої тварини. Збереженість погана. Загальна довжина – 28 см.

3) Дерев'яний виріб. Реконструйовані розміри – 18,0×2,0 см.

4) Мушля Unio.

5) КТ – куприк великої свійської худоби.

Досліджене поховання може бути віднесено до другого (розвиненого) горизонту зрубних могильників Північно-Східного Приазов'я, який характеризується як основними, так і впускними похованнями в ґрунтових ямах, та кам'яних скринях, споруджених з вертикально (орфостатно) поставлених на ребро кам'яних плит, які з'являються в цей же період. У положенні померлих переважає середньо і сильно скорчена поза на лівому боці з орієнтацією в північно-східний з відхиленнями сектор [8, с. 15].

Комплекс з к. 3 курганної групи «Могила Комишуватка» демонструє низку відхилень від моделі рядового поховання. По-перше, слід відзначити присутність кісток тварини у складі поховального приданого. В.В. Циміданов вважає факт наявності м'ясної їжі виразним показником соціальної неординарності похованого, знаком підвищеного рангу [20, с. 49-50]. Автор концентрує увагу на певній градації частин тварини. Зокрема, найбільш почесною частиною була задня. Поховання західної області зрубною культури, в яких були знайдені куприки, обов'язково демонструють інші ознаки відхилення від моделі рядового поховання [20, табл. 13]. Сам факт наявності куприка тварини в похованні вважається неординарним явищем [1, с. 77]. На підтвердження цього можна зазначити, що напугня їжа у вигляді куприка тварини зустріта тільки в 5 похованнях зрубною культури Північного Приазов'я (в одному на 300 поховань).

Ряд авторів розглядає в якості одного з критеріїв виділення неординарних поховань зрубною культури наявність підстилки в могилі [15, с. 82 та ін.] і здійснення поховання в кам'яній скрині [1, с. 77]. Проте у лісостепових районах поховання в кам'яних скринях практично невідомі, їх кількість поступово збільшується з просуванням вглиб степу. Дослідниками ця обставина пов'язується з деякими етнографічними та географічними відмінностями в поховальному обряді носіїв зрубною культури, зумовленими, в першу чергу, наявністю виходів природного каменю [14, с. 94; 7, с. 44; 20, с. 47; 5, с. 61 та ін.].

Крім того, в нашому випадку фіксується наявність додаткового поховального реманенту. Знайдена авторами мушля є невід'ємною складовою поховального супроводу. За підрахунками В.В. Циміданова, мушлі зустрічаються в 0,2% могил зрубною культури (5 випадків на 2831 поховань) [20, табл. 20]. За нашими підрахунками мушлі зустрічаються в 0,26% зрубних поховань Північного Приазов'я (4 випадки на 1500 поховань). На думку В.В. Циміданова, черепашка є знаком осіб, що мали відношення до ритуальної діяльності, причому ці особи могли на момент смерті досягати високого рангу [20, с. 57].

Окремої уваги заслуговує лопатка тварини. Досліднику, якому трапляється в похованні лопатка тварини, важко достеменно визначити її роль в контексті поховального обряду. В одному випадку це залишки ритуальної їжі чи жертвовної тварини, в іншому – знаряддя праці. Не можна виключати ще й ритуально-магічної функції. За етнографічними

роботами широко відомим є спосіб ворожіння по плечовим лопаткам (омоплатоскопія) [19, с. 212-213].

За підрахунками одного з авторів, на 1500 зрубних поховань Північного Приазов'я відомо тільки три поховання з лопатками (описаний нами комплекс – третій випадок). Цікаво і те, що в нашому комплексі з лопаткою («в обіймах»), знаходилася невелика паличка. Все сказане змушує нас віднести цей комплекс до неординарних поховань та припустити не утилітарне призначення знайдених в ньому речей.

У зв'язку з цим буде цікавим згадати неординарне поховання зрубної культури 4 кургану 2 у с. Антонівка (Азов) з Північного Приазов'я. Тут в одному комплексі перебувала частина туші кози-вівці (ребра і лопатка) і 9 річкових черепашок. Між кістками тварини і черепашками знаходився кістяний тригранний наконечник стріли [16, с. 77, рис. 2]. Наголошується, що це поховання демонструє знакову «перевантаженість»: спорудження сполучної досипки, кам'яних дуг, до яких приурочені сліди ритуалів, у тому числі астрагал зі знаками, відчленування голови померлого, присутність на її місці крейди і золи у вигляді півмісяця, приміщення в могилу раковин, кістяної стріли з навмисно затупленим вістрям, посудини оздобленої іррегулярним орнаментом тощо. Все це дозволяє вважати померлого не просто представником соціальної верхівки, а й служителем культури [20, с. 56].

Поховання з лопатками добре відомі в інших культурах. Авторам відома серія поховань ямної культури, в яких були знайдені лопатки. Зокрема в курганах Південного Бугу вони зустрічалися на перекритті або заплічках могил, переважно дорослих людей [21, с. 21]. В похованні ямного часу в могилу могло бути поміщено як одна, так й кілька лопаток тварини. Унікальним, за своїм речовим складом, можна назвати поховання ямної культури з Херсонщини – Старосілля, к. 1 п. 8. На уступах могили були знайдені: сім дерев'яних коліс візків, ногайка та дві лопатки крупної рогатої худоби [22, с. 55]. На Дніпропетровщині біля с. Кут, в к. 8 було виявлено поховання ямно-катакомбного типу (п. 6). В заповнені могили на рівні перекриття було виявлено одразу три лопатки великої тварини [3, с. 56-57].

Один з авторів вже звертав увагу на можливість трактування знайдених в катакомбних похованнях лопаток як ритуальних атрибутів [13, с. 49]. Так, з Північного Приазов'я походить ранньокатакомбний комплекс (Сосновка, к. 1 п. 5), в якому небіжчика було поховано разом зі зміями, лопаткою великої тварини та паличкою [12, с. 109]. В деяких ранньокатакомбних та більш пізніх похованнях інгульської катакомбної культури лопатки виконують символічну функцію перетинки, перекриваючи вхід до камери катакомби. Деякі екземпляри мають сліди спрацьованості, що вказують на первинне використанні кістки в якості знаряддя праці. Нетрадиційне розташування лопатки – під головою небіжчика, зафіксовано в інгульському похованні 7 біля с. Бузівка, к. гр. III, к. 1 на Дніпропетровщині [10, с. 4-18].

Вкрай рідко лопатки трапляються в похованнях бабинських культур. За підрахунками Р.О. Литвиненка, на майже 3,5 тис. поховальних пам'яток від Нижньої Волги до Дунаю приходяться лише 3 комплекси з Лівобережної України та Криму, що містили лопатки. В той саме час, цей атрибут виступає візитною карткою лолінських поховань [9, с. 76].

В якості поховального приданого зустрічаються лопатки й в комплексах скіфського часу. С.А. Андрух, звертаючи увагу на такі пам'ятки, наголошує на тому, що є підстави вважати це не просто залишками напутньої їжі. В похованні біля с. Колбіно лопатку було знайдено в казані завернутою у пурпурну тканину [2, с. 240].

Повертаючись до старожитностей доби бронзи Північного Приазов'я, не можна не згадати про поселення Камишувата-XIV, розташоване в кількох кілометрах від дослідженого нами кургану. Пам'ятка багатощарова: зрубна культура/фінал доби бронзи/пам'ятки камишеватського типу. На північно-східній периферії поселення було відкрито культовий комплекс доби пізньої бронзи. Він представляв собою рів заповнений золою, уламками кераміки та кістками тварин. На думку авторів, комплекс (геогліф) символізував

міфічного змія. Цікаво і те, що в області «голови» змія було відкрито камін, біля якого, як вважають дослідники, було залишено лопатку великої свійської тварини. На думку дослідників, виріб був навмисно залишений з ритуальною метою [4, с. 89].

Цікаві результати дає картографування приазовських комплексів, що містять лопатки тварин (і поховальних, і культових): всі вони розташовуються на території безпосередньо Приазовської низовини і віддалені один від одного на максимальну відстань не більше 50 км.

Про особливе значення лопатки говорять етнографічні спостереження. Так, у монголів за кожним членом родини була «закріплена» своя частина м'ясної їжі. Так, голову та лопатку тварини подавали найстарішому з чоловіків. М'ясо з лопатки обов'язково поділялося на кількох членів родини. Крім того існував звичай, згідно з яким чоловіку похилого віку підносили на лопатці шматок м'яса разом із горілкою. Останній, вживши страву, передрікав благо для родини. Саме лопатка була найбільш популярною кісткою для ворожіння [17, с. 55-56]. У киргизів існувала традиція розсікати широку частину лопатки після поїдання м'яса тварини [18, с. 159]. Подібна традиція існувала і у монголів. Кістку проколювали чи ламали, щоб чужинець, знайшовши лопатку, не зміг по ній прочитати долю господарів [17, с. 56].

Слід зазначити, що спосіб провіщання за лопатковою кісткою мав дуже давні коріння, існував у різних народів Азії та Європи та дожив до сьогодення у культурі корінних народів Хабаровського краю [18, с. 212-213; 11, с. 18; та ін.].

Таким чином, комплекс зрубного часу, досліджений археологічною експедицією Маріупольського державного університету в Північно-Східному Приазов'ї демонструє низку відхилень від моделі рядового поховання. Факт наявності м'ясної їжі (почесної задньої частини) є виразним показником соціальної неординарності похованого, знаком підвищеного рангу. А наявність в похованні мушлі та лопатки тварини («в обіймах» з невеликою паличкою) є знаками, що маркірують осіб, що мали відношення до ритуальної діяльності.

Список використаної літератури

1. Андросов А.В. Курган эпохи бронзы у с. Новый Мир / А.В. Андросов // Проблемы археологии Поднепровья. – Днепропетровск, 1986. – С. 67-78. ; Androsov A.V. Kurgan epochi bronzy u s. Novyj Mir / A.V. Androsov // Problemy arheologii Podneprov'ya. – Dnepropetrovsk, 1986. – S. 67-78.
2. Андрух С.А. О некоторых особенностях погребально-поминальной практики на скифском могильнике Мамай-Гора / С.А. Андрух // Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету. – Вип. ІХ. – Запоріжжя, 2000. – с. 238-243. ; Andruh S.A. O nekotoryh osobennostyah pogrebal'no-pominal'noj praktiki na skifskom mogil'nike Mamaj-Gora / S.A. Andruh // Naukovi pracі istorichnogo fakul'tetu Zaporiz'kogo derzhavnogo universitetu. – Vip. ІН. – Zaporizhzhya, 2000. – s. 238-243.
3. Березовець Д.Т. Розкопки курганного могильника епохи бронзи та скіфського часу в с. Кут / Д.Т. Березовець // Археологічні пам'ятки. – Т. ІХ. – К., 1960. – С. 39-87. ; Berezovec' D.T. Rozkopki kurgannogo mogil'nika epochi bronzi ta skifs'kogo chasu v s. Kut / D.T. Berezovec' // Arheologichni pam'yatki. – Т. ІН. – К., 1960. – S. 39-87.
4. Горбов В.Н. Некоторые аспекты культовой практики населения эпохи бронзы Северо-Восточного Приазовья / В.Н. Горбов, Е.В. Кабанова // Археологический альманах. – № 21. – Донецк, 2010. – С. 86-103. ; Gorbov V.N. Nekotorye aspekty kul'tovoj praktiki naseleniya epochi bronzy Severo-Vostochnogo Priazov'ya / V.N. Gorbov, E.V. Kabanova // Arheologicheskij al'manah. – № 21. – Doneck, 2010. – S. 86-103.
5. Забавин В.О. Характеристика погребальных сооружений срубной культуры Северного Приазовья / В.О. Забавин // ДАЗ. – Донецьк: Вид-во ДонНУ, 2013. – № 17. – С.

56-78. ; Zabavin V.O. Charakteristika pogrebal'nyh sooruzhenij sрубnoj kul'tury Severnogo Priazov'ya / V.O. Zabavin // DAZ. – Donec'k: Vid-vo DonNU, 2013. – № 17. – S. 56-78.

6. Забавін В.О. Розкопки кургану біля с.м.т. Ялта Донецької області археологічною експедицією Маріупольського державного університету у 2016 році / В.О. Забавін, С.Г. Небрат // Україна у світовому історичному просторі. Всеукраїнська науково-практична конференція. – Маріуполь, 2017. – С. 98-100 ; Zabavin V.O. Rozkopki kurganu bilya s.m.t. Yalta Donec'koji oblasti arheologichnoju ekspedicieju Mariupol's'kogo derzhavnogo universitetu u 2016 roci / V.O. Zabavin, S.G. Nebrat // Ukraina u svitovomu istorichnomu prostori. Vseukraïns'ka naukovo-praktichna konferenciya. – Mariupol', 2017. – S. 98-100.

7. Литвиненко Р.А. Погребальные сооружения срубной культуры Подонцовья и Северо-Восточного Приазовья / Р.А. Литвиненко // ДАС. – Вып. 1. – Донецк, 1992. – С. 29-46. ; Litvinenko R.A. Pogrebal'nye sooruzheniya sрубnoj kul'tury Podoncov'ya i Severo-Vostochnogo Priazov'ya / R.A. Litvinenko // DAS. – Выр. 1. – Doneck, 1992. – S. 29-46.

8. Литвиненко Р. А. Периодизация срубных могильников Северо-Восточного Приазовья / Р. А. Литвиненко // Древности Северо-Восточного Приазовья. – Донецк, 1999. – С. 4-23. ; Litvinenko R. A. Periodizaciya sрубnyh mogil'nikov Severo-Vostochnogo Priazov'ya / R. A. Litvinenko // Drevnosti Severo-Vostochnogo Priazov'ya. – Doneck, 1999. – S. 4-23.

9. Литвиненко Р.О. Культури бабинська і лолінська: до проблеми контактів / Р.О. Литвиненко // Проблеми дослідження пам'яток археології Східної України. – Луганськ: Шлях, 2005. – С. 75-78. ; Litvinenko R.O. Kul'turi babins'ka i lolins'ka: do problemi kontaktiv / R.O. Litvinenko // Problemi doslidzhennya pam'jatok arheologii Skhidnoi Ukraïni. – Lugans'k: SHlyah, 2005. – S. 75-78.

10. Марина З.П. Курганний могильник у с. Бузовка / З.П. Марина, В.И. Костенко, С.В. Никитин // Степное Поднепровье в бронзовом и раннем железном веках. – Днепропетровск, 1981. – С. 4-18. ; Marina Z.P. Kurgannij mogil'nik u s. Buzovka / Z.P. Marina, V.I. Kostenko, S.V. Nikitin // Stepnoe Podneprov'e v bronzovom i rannem zheleznom vekah. – Dnepropetrovsk, 1981. – S. 4-18.

11. Мельникова Т. Судьба и удача на лопатке животных / Т. Мельникова // Словесница искусств. – Хабаровск, 2007. - № 19. – С. 17-18. ; Mel'nikova T. Sud'ba i udacha na lopatke zhivotnyh / T. Mel'nikova // Slovesnica iskusstv. – Nabarovsk, 2007. - № 19. – S. 17-18.

12. Михайлов Б.Д. Курганы эпохи бронзы в бассейне реки Молочной / Б.Д. Михайлов / Б.Д. Михайлов // Древности Степного Причерноморья и Крыма. – Запорожье: ЗГУ, 1991. – № I. – С. 107-116. ; Mihajlov B.D. Kurgany epohi bronzy v bassejne reki Molochnoj / B.D. Mihajlov // Drevnosti Stepnogo Prichernomor'ya i Kryma. – Zaporozh'e: ZGU, 1991. – № I. – S. 107-116.

13. Небрат С.Г. Погребения ингульской катакомбной культуры с костями животных / С.Г. Небрат // Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Історія. Політологія. – Маріуполь, 2016. – Вип. 17. – С. 43-56. ; Nebrat S.G. Pogrebeniya ingul'skoj katakombnoj kul'tury s kostyami zhivotnyh / S.G. Nebrat // Visnik Mariupol's'kogo derzhavnogo universitetu. Seriya: Istoriya. Politologiya. – Mariupol', 2016. – Vip. 17. – S. 43-56.

14. Отрощенко В.В. Срубная культура Степного Поднепровья (по материалам погребальных памятников): дис. ... канд. ист. Наук / Отрощенко Віталій Васильович. – К., 1981. – НА ІА НАНУ. – Ф. 12. – Оп. 1. – № 598. – 329 с. ; Otroshchenko V.V. Sрубnaya kul'tura Stepnogo Podneprov'ya (po materialam pogrebal'nyh pam'yatnikov): dis. ... kand. ist. Nauk / Otroshchenko Vitalij Vasil'ovich. – K., 1981. – NA IA NANU. – F. 12. – Op. 1. – № 598. – 329 s.

15. Отрощенко В.В. К вопросу об относительной хронологии классических погребений бережновского типа / В.В. Отрощенко // Новые открытия и методологические основы археологической хронологии. – С-Пб, 1993. – С. 81-83. ; Otroshchenko V.V. K voprosu ob otnositel'noj hronologii klassicheskikh pogrebenij berezhnovskogo tipa / V.V.

Otroshchenko // *Novye otkrytiya i metodologicheskie osnovy arheologicheskoy hronologii.* – S-Pb, 1993. – S. 81-83.

16. Самар В.А. Верхняя хронологическая граница кМК и покровская культура Северного Приазовья / В.А. Самар // Проблемы изучения катакомбной культурно-исторической общности (ККИО) и культурно-исторической общности многоваликовой керамики (КИОМК). – Запорожье, 1998. – С.75-83. ; Samar V.A. Verhnyaya hronologicheskaya granica kMK i pokrovskaya kul'tura Severnogo Priazov'ya / V.A. Samar // Problemy izucheniya katakombnoj kul'turno-istoricheskoy obshchnosti (KКИО) i kul'turno-istoricheskoy obshchnosti mnogovalikovoj keramiki (КИОМК). – Zaporozh'e, 1998. – S.75-83.

17. Скородумова Л.Г. Кости в монгольских обрядах и поверьях: предварительные материалы / Л.Г. Скородумова, А.А. Соловьева // *Mongolica – XIII: Сб.науч.статей.* – СПб, 2014. – С. 52-64. ; Skorodumova L.G. Kosti v mongol'skih obryadah i pover'yah: predvaritel'nye materialy / L.G. Skorodumova, A.A. Solov'eva *Mongolica – XIII: Sb.nauch.statej.* – SPb, 2014. – S. 52-64.

18. Табалдиев К.Ш. Традиции, связанные с животными, в погребальной практике кочевников Тянь-Шаня / К.Ш. Табалдиев // *Вестник НГУ. Серия: История, филология.* – Вып. 3. – Том. 12. – Новосибирск, 2013. – С. 127-167. ; Tabaldiev K.SH. Tradicii, svyazannye s zhiivotnymi, v pogrebal'noj praktike kochevnikov Tyan'-SHanya / K.SH. Tabaldiev // *Vestnik NGU. Seriya: Istoriya, filologiya.* – Вып. 3. – Том. 12. – Новосибирск, 2013. – S. 127-167.

19. Тайлор Э. Первобытная культура / Э. Тайлор. – М., 2015. – 1458 с. ; Tajlor E.H. *Pervobytnaya kul'tura* / E.H. Tajlor. – M., 2015. – 1458 s.

20. Цимиданов В.В. Социальная структура срубного общества / В.В. Цимиданов. – Донецк, 2004. – 204 с. ; Cimidanov V.V. *Social'naya struktura srubnogo obshchestva* / V.V. Cimidanov. – Doneck, 2004. – 204 s.

21. Шапошникова О.Г. Ямная культурно-историческая область (Южнобугский вариант) / О.Г. Шапошникова, В.Н. Фоменко, Н.Д. Довженко // *САИ. В 1 – 3.* – К., 1986. – С. 127-167. ; Tabaldiev K.SH. Tradicii, svyazannye s zhiivotnymi, v pogrebal'noj praktike kochevnikov Tyan'-SHanya / K.SH. Tabaldiev // *Vestnik NGU. Seriya: Istoriya, filologiya.* – Вып. 3. – Том. 12. – Новосибирск, 2013. – S. 127-167.

22. Шилов Ю.О. Залишки возів у курганах ямної культури Нижнього Подніпров'я / Ю.О. Шилов // *Археологія.* - № 17. – К., 1975. – С. 53-61. ; SHilov YU.O. *Zalishki voziv u kurganah yamnoї kul'turi Nizhn'ogo Podniprov'ya* / YU.O. SHilov // *Arheologiya.* - № 17. – K., 1975. – S. 53-61.

Стаття надійшла до редакції 10.05.2017 р.

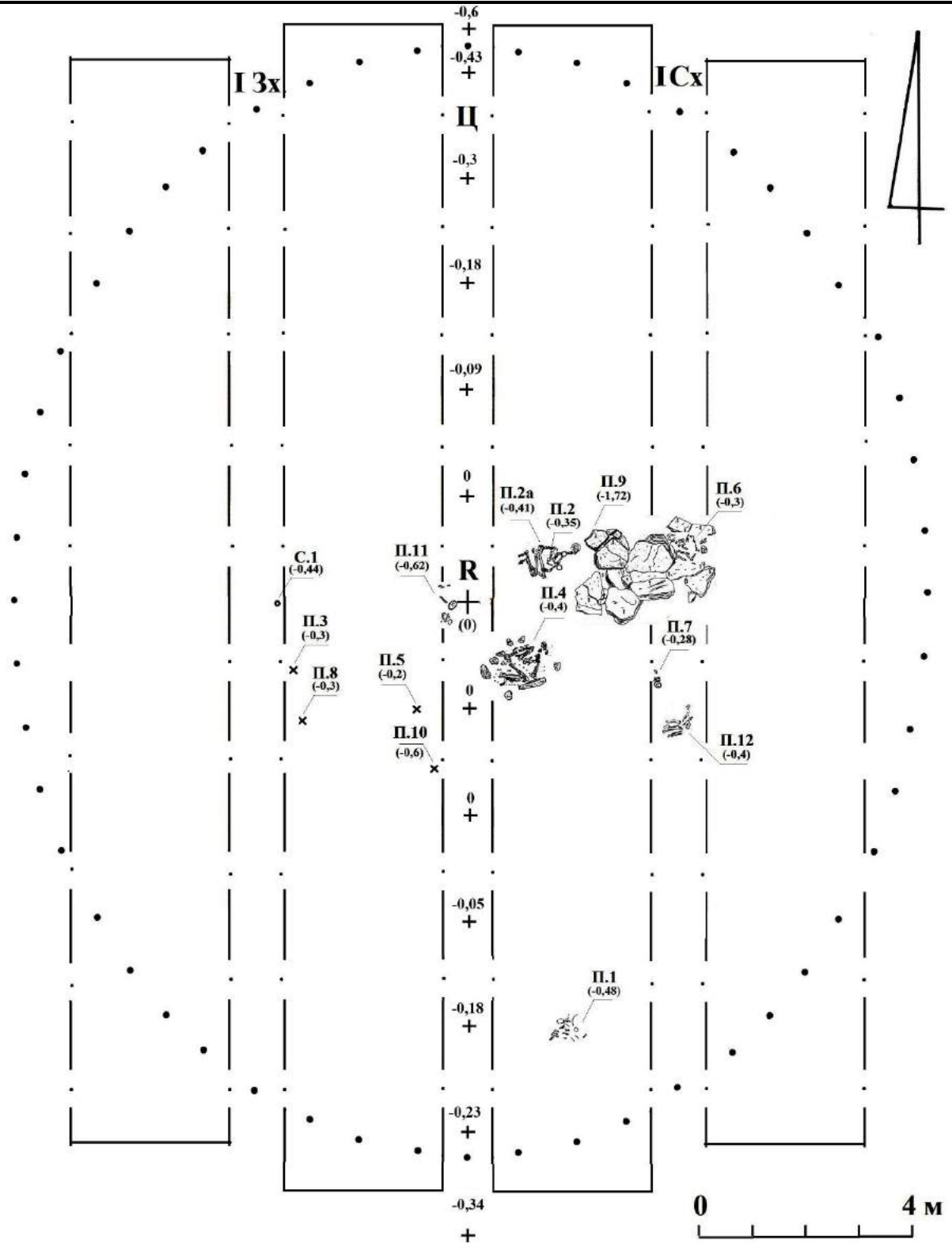

Рис. 1. Курганний могильник «Могила Комишуватка». Загальний план кургану 3

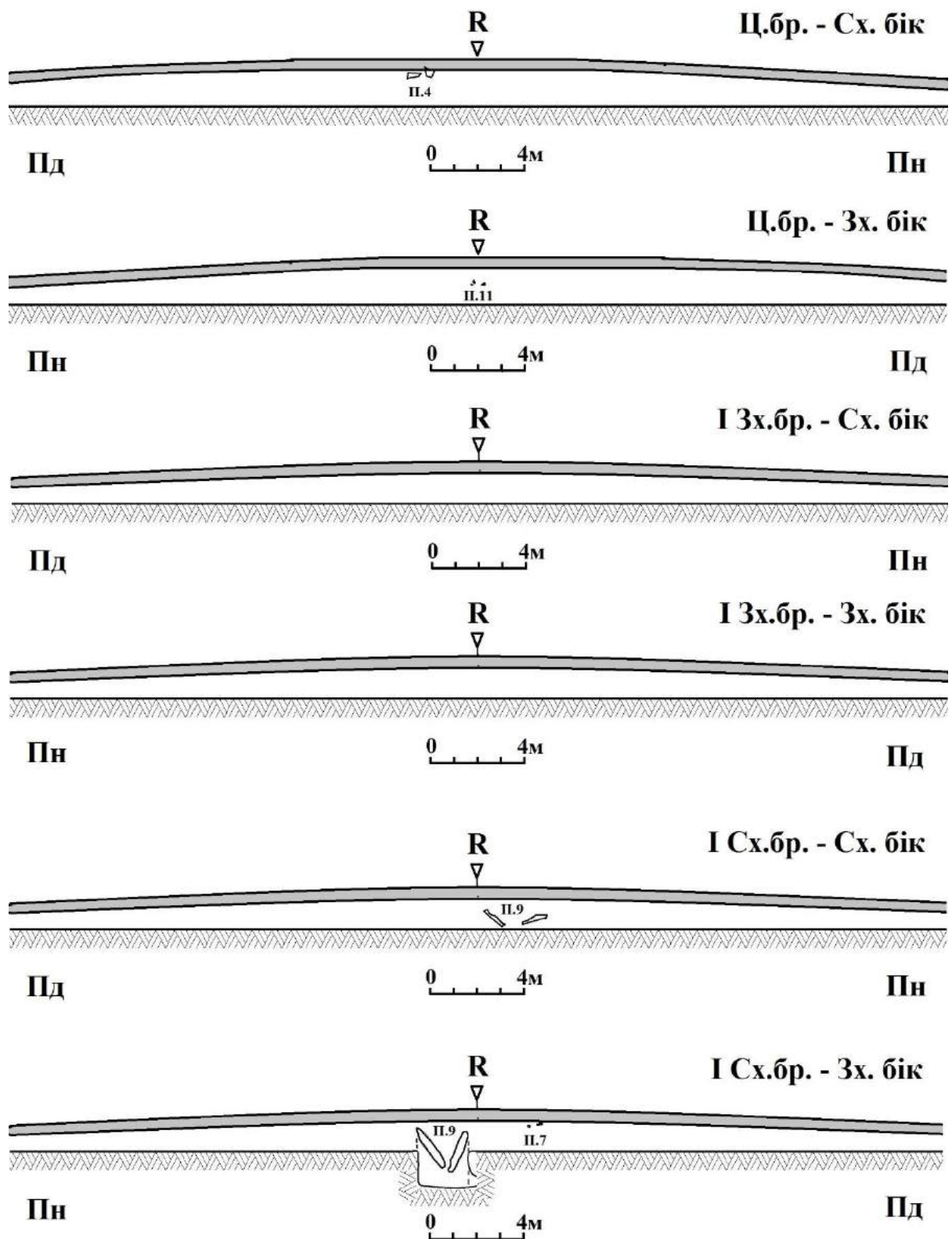

Рис. 2. Курганний могильник «Могила Комишуватка», курган 3. Стратиграфічні розрізи

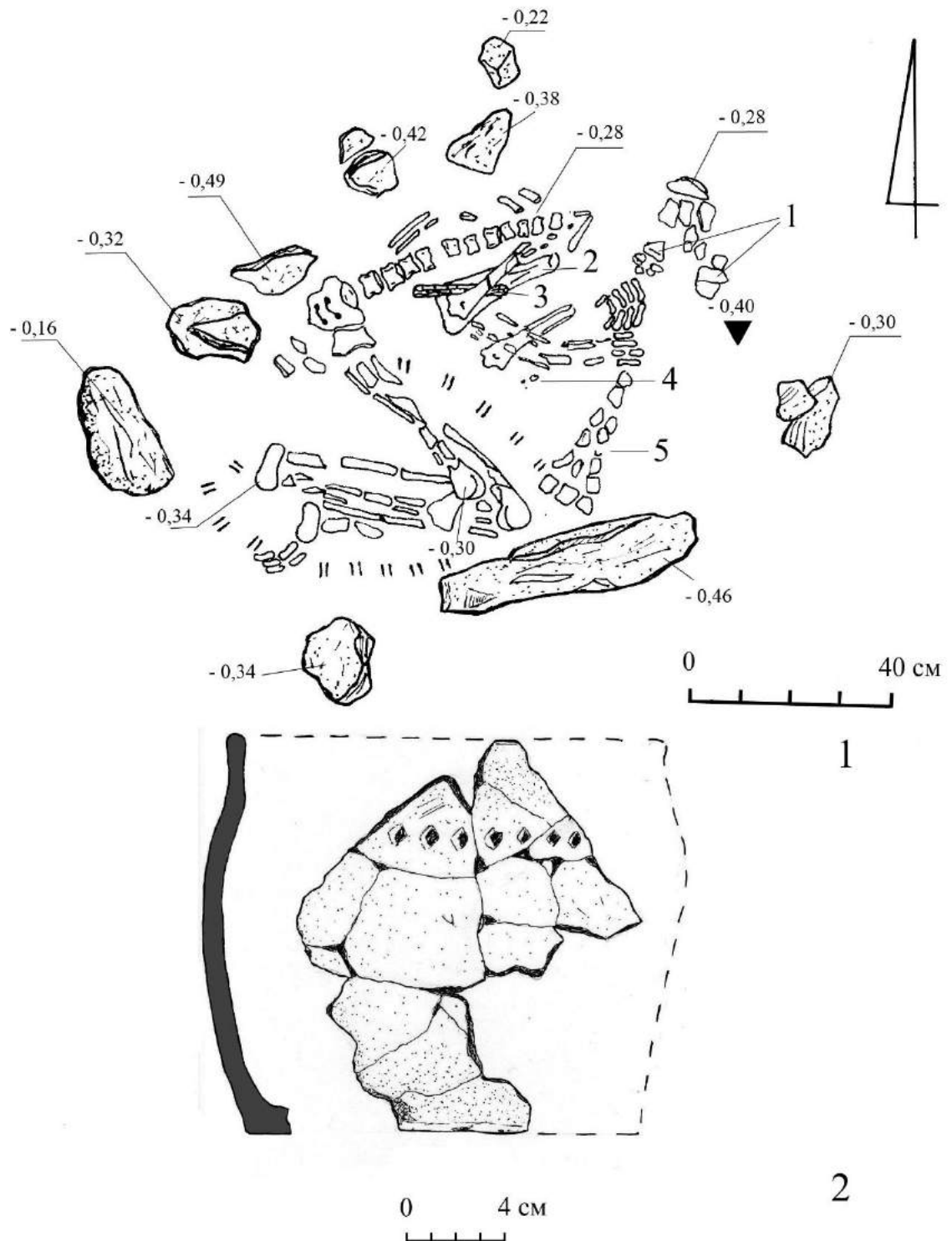

Рис. 3. Могила Комишуватка, курган 3: 1,2 – поховання 4

V. Zabavin, S. Nebrat

**UNCOMMON BURIAL GROUND OF TIMBER-GRAVE PERIOD
FROM THE MOUND NEAR THE URBAN VILLAGE YALTA (NORTH-EAST OF
THE AZOV SEA REGION)**

The article analyses obsequies of one of the burial grounds of the late Bronze Age Timber-grave culture in Northern Azov Sea Region which were explored by archeological expedition of Mariupol State University on the territory of Yalta village council of Mangush (Pershotravnevy) district of Donetsk region. The mound under exploration was a part of the mound group consisting of three graves which are located on watershed plateau in 6 km to the North from the Azov Sea coast between the valleys of the Komyshevka and the Mokra Bilosarayka rivers.

The complex shows a series of deviations from the model of the ordinary burial ground. The signs of social uniqueness of a buried and marks referring to ritual activities are analysed. Some peculiarities of a rite-inventory complex and issues of cultural-chronological periodization of obsequial memorials are examined. The explored mound can be referred to the second (developed) level of the Timber-grave burial grounds of the North-East of the Azov Sea Region. They are characterized with both main and overlap graves in earthen pits and stone chests constructed by means of stone plates vertically (orthostatically) set on edge that appeared at the same period. The main postures of the buried are medium or heavily crouched (left lateral position) oriented to the North-east sector (with deviations).

Special attention should be given to an animal's blade. As the authors estimate there are only 3 graves with blades in 1500 Timber-grave period's burial grounds of the Northern Azov Sea region (the complex we described is the third). It's also interesting that in our complex there was a small stick together with («embracing») a blade. Everything mentioned above makes us attribute this complex to unordinary graves and assume not-utilitarian intent of the items found there.

Timber-grave culture complex explored shows a series of deviations from the model of the ordinary burial ground. The fact that meat (the best hindquarters) was present is a distinct mark of the social uniqueness of a buried person, a sign of a high rank. The presence of a shell and an animal's blade («embracing» a small stick) is a mark of persons who had something to do with the ritual activities.

Key words: *the Timber-Grave culture, Bronze Age, North Azov sea region, mortuary archeological monuments.*

В.М. Коробка

СОЦІАЛЬНИЙ СКЛАД МІСЬКИХ ДУМ ТА УПРАВ КАТЕРИНОСЛАВСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ В 1870 – 1914 рр.

Від проведення міської реформи 1870 р. до 1914 р. соціальний склад органів міського самоврядування не був однаковим у різних містах Катеринославської губернії. Не залишався він сталим, за рідким винятком, в одному й тому ж міському поселенні.

Із запровадженням розпорядчих органів міського самоврядування в губернії за законом 1870 р. пануючу роль у них за питомою вагою відігравали представники купецтва і де-не-де міщани. На кінець досліджуваного періоду в складі міських дум (зібрань уповноважених) в Луганську, Нікополі, Новомосковську, Олександрівську та Слов'яносербську встановилась більшість представників міщансько-селянської групи, що, вірогідно, можна пов'язати з позбавленням виборчого права євреїв. Замість купців-євреїв по-новому сформоване міське електоральне поле висувало до розпорядчих органів міщан-християн. Разом з тим, майже в усіх містах спостерігається з плином часу збільшення представництва дворянсько-чиновничої групи. При цьому останні набувають переважної більшості у складі Катеринославської думи. Всі ці зміни відбувались за рахунок зменшення питомої ваги купецтва. Поміж інших на кінець досліджуваного періоду виділялася Маріупольська міська дума. Встановлено, що тут у числі гласних помітну роль відігравали спеціалісти.

Ключові слова: соціально-становий склад, міська дума, міська управа, купці, дворяни, чиновники, міщани, спеціалісти, міські голови, освітній рівень.

Прагнення України приєднатися до євроатлантичної цивілізації передбачає суттєві суспільно-політичні перетворення, серед яких чільне місце належить впровадженню реформи місцевого самоврядування та децентралізації влади. Нові знання про факти успіху й труднощів міських установ Катеринославської губернії у самостійному розв'язанні питань місцевого значення мають збагатити скарбницю історичного досвіду відповідних перетворень, надихнути державні органи та інституції громадянського суспільства прикладами позитивних наслідків такої роботи. На діяльність міських громадських управлінь чималою мірою впливали станова, професійна приналежність гласних, членів управ і міських голів та їх освітній рівень. Тому доречним буде їх розгляд у нашій статті.

Традицію розгляду соціального складу міських громадських управлінь започаткувала В. Нардова. В її ґрунтовному науковому дослідженні розглядається станова приналежність, поміж інших, 40 губернських міст імперії, в тому числі й Катеринослава [9].

Мета статті: віднайдення відомостей про соціальний склад міських дум та управ Катеринославської губернії та його зміни протягом 1870 – 1914 рр.

Імперський уряд від запровадження Городового положення 1870 р. уважно спостерігав за становим складом міських громадських управлінь. Задля цього було розроблено спеціальну форму, що передбачала поділ міських гласних на три групи: I – дворяни, чиновники й духовенство (тільки за законом 1870 р.), II – купці й почесні громадяни, III – міщани, селяни та нижні чини у відставці. Завдяки цьому групуванню здійснювався їх облік та створювалася відповідна звітність. Наявні документи, що містять відомості про громадські управління, створені за Городовими положеннями 1870 р. та 1892 р., надають можливість установити соціально-становий склад розпорядчих органів міського самоврядування. У відповідності до змісту наявних джерел у нашій розвідці гласні міських дум та члени зібрань уповноважених, члени міських управ та міські голови

розглядаються за схемою: I група – дворяни та чиновники, II група – купці та почесні громадяни, III група – міщани та селяни.

Як бачимо з табл. 1, у міських думах, утворених на 1-е виборче чотириріччя за законом 1870 р. (перша половина 1870-х рр.), купці та почесні громадяни склали абсолютну більшість (60 і більше відсотків) серед гласних громадських управлінь Маріуполя, Катеринослава і Павлограда. Помітна перевага представників купецького стану над іншими спостерігається в Новомосковську та Бахмуті. Лише у верхньодніпровській думі група купців ділила перше та друге місця з міщансько-селянською. Другою за чисельністю в міських думах у Бахмуті, Маріуполі, Новомосковську та Павлограді була міщансько-селянська група. У Катеринославі число гласних із цих станів дорівнювало кількості дворян і чиновників, а в Верхньодніпровську – купців. Тільки у Слов'яносербську міщани, селяни та ін. склали переважну більшість – більш, ніж три чверті комплекту міської думи. Найвищий показник питомої ваги гласних I групи – від чверті до майже п'ятої частини – мали у своєму складі колеги міських гласних Верхньодніпровська, Катеринослава, Новомосковська та Бахмута. Найнижчим цей показник був у Павлограді та Слов'яносербську – за відповідним порядком 15 і 11,1%.

Таблиця 1

Становий склад міських дум (зібрань уповноважених)

Катеринославської губернії, сформованих за законами 1870 і 1892 рр. (у відсотках)

[10, арк. 129; 11, арк. 318 – 319; 12, арк. 297 – 300, 317 – 324; 14, арк. 66 зв. – 67; 15, арк. 104 зв. – 105, 108 зв. – 109, 120 зв. – 121, 124 зв. – 125, 132 зв. – 133, 136 зв. – 137, 140 зв. – 141, 144 зв. – 145, 149 зв. – 150; 16, арк. 18 – 79; 18, арк. 2 зв. – 334 зв.]

Місто	Рік обрання міської думи (зібрання уповноважених)	Дворяни та чиновники	Купці та почесні громадяни	Міщани, ремісники та селяни
Катеринослав	1871	19,4	61,2	19,4
	1887	33,3	62,5	4,2
	1893	42,2	55,6	2,2
	1913	66,7	30,7	2,6
Бахмут	1871	18,1	43,9	37,8
	1887	16,7	51,8	31,5
	1893	13,0	52,1	34,9
	1914	21,0	31,6	47,4
Верхньодніпровськ	1872	26,6	36,7	36,7
	1881	47,2	27,8	25,0
	1894	55,0	15,0	30,0
	1913	41,9	22,6	35,5
Луганськ	1884	19,5	20,8	59,7
	1894	3,8	30,8	65,4
	1912	30	27,5	42,5
Маріуполь	1872	16,7	61,7	21,6
	1884	19,5	45,8	34,7
	1893	29,7	48,7	21,6
Нікополь	1894	16,7	25,0	58,3
	1910	26,7	33,3	40
Новомосковськ	1871	19,4	44,4	36,2
	1884	15,3	31,9	52,8
	1893	0	39,1	60,9
	1914	26,9	26,9	46,2

Олександрівськ	1887	12,5	41,7	45,8
	1893	15,8	52,6	32,6
	1912	7,5	30,0	42,5
Павлоград	1871	15,0	60,0	25,0
	1887	27,1	45,8	27,1
	1893	26,9	53,8	19,2
	1910	24,1	51,8	24,1
Слов'яносербськ	1872	11,1	11,1	77,8
	1884	11,1	11,1	77,8
	1894	0	0	100
	1909	7,1	0	92,9

У 1880-х рр., вочевидь, з набуттям виборцями певного досвіду електоральної діяльності, за умов наявності відповідного кадрового потенціалу, у становому складі гласних міських дум відбулися зміни. Так, за відомостями табл. 1, у цей час зросла питома вага дворянсько-чиновницької групи у Верхньодніпровську, Катеринославі, Павлограді та Маріуполі й становила за відповідним порядком 47,2, 33,3, 27,1 і 19,5%. Водночас у Бахмуті відбулося зниження частки гласних, що належали до І групи.

Як бачимо з табл. 1, у 1880-х рр. І група мала більшість лише у Верхньодніпровську. Новомосковські виборці не обрали жодного гласного, що належав до І групи. Проте, II група за питомою вагою знову превалювала в Катеринославській, Бахмутській, Маріупольській, Новомосковській, Олександрівській та Павлоградській міських думах. III група була найбільшою в новомосковському, і як раніше, в слов'яносербському, а також у новоствореному луганському громадських управліннях. Тим часом її чисельність набагато скоротилась у Катеринославській міській думі.

Після проведення міської реформи 1892 р. відсоток гласних І групи суттєво збільшився в Катеринославі, Верхньодніпровську і в Маріуполі. В усіх інших містах спостерігаємо його зменшення. Частка гласних-купців суттєво збільшилася в Новомосковську та Луганську. Купецтво зберегло більшість місць лише у Катеринославі та Маріуполі.

Зрештою, в усіх містах, за винятком Катеринослава і Маріуполя, збільшився відсоток гласних і уповноважених, які належали до III групи. Причому її чисельне превалювання, як і раніше, трималося в Новомосковську, Луганську та Слов'яносербську та знову встановилося в Бахмуті, Олександрівську і Нікополі. Ймовірно, причини цих змін полягали в законодавчому обмеженні членства в розпорядчих органах міського управління осіб юдейського віросповідання. Внаслідок цього купці-євреї заміщались домовласниками-міщанами з християн [9, с. 42].

Певним чином характеризують якісний склад III групи гласних окремі відомості про професійну приналежність членів розпорядчого органу міського самоврядування Олександрівська, обраних за законом 1892 р. на 1-е чотириріччя. Так, серед членів місцевої думи, що належали до міщанського стану, були пекар, власник заїжджого двору, коваль, стельмах, фарбувальник та бондар [5]. Як бачимо, рід занять встановленої більше, ніж чверті складу олександрівського розпорядчого органу міського самоврядування не сприяв набуттю знань і виробленню навичок, необхідних для активної громадської діяльності. Таким чином, сподівання уряду щодо зміни соціального складу міських дум і якісного його покращення у 1-е чотириріччя відразу виправдалися в Катеринославській губернії частково.

Наприкінці досліджуваного періоду, за відомостями табл. 1, у складі Катеринославської думи у порівнянні з її комплектом, сформованим на 1-е чотириріччя за

законом 1892 р., суттєво збільшилась питома вага дворян і чиновників, що склали дві третини усіх гласних. Кількісне посилення I групи в губернському місті відбулось за рахунок зменшення гласних купецького стану.

При зіставленні аналогічних показників у інших містах можна виявити значне збільшення частки дворянсько-чиновницької групи в Бахмуті, Нікополі, Новомосковську та Луганську. Тут її питома вага в міських розпорядчих органах становила від більш, ніж п'ятої частини до майже третини. Причому в Бахмуті збільшення I групи відбулося за рахунок зменшення гласних купецького стану, в Новомосковську та Луганську – купецької та міщансько-селянської груп, а у Нікополі – тільки міщансько-селянської.

У Верхньодніпровську, попри зменшення питомої ваги I групи, вона залишалася найчисельнішою. Утворена порожнина була зайнята гласними з купців та міщан. Частка дворян і чиновників-членів павлоградської думи в зазначений період скоротилася несуттєво. У слов'яносербському зібранні уповноважених також з'явилася одна особа, що належала до I групи. Це був міський староста М. Ветухов.

Щодо гласних II групи, то їх абсолютна чисельна перевага наприкінці досліджуваного періоду залишалася лише в Павлограді. У Бахмуті, Луганську, Нікополі, Новомосковську та Олександрівську в міських громадських управліннях найбільшою була міщансько-селянська група.

Щодо станового складу Маріупольської міської думи, обраної 1911 р., то він виглядає розпливчастим через загальний процес розмивання границь між станами в імперському суспільстві. Чимало гласних, що отримали вищу освіту, але не мали класних чинів, вписуючи відомості про себе в анкети, на підставі яких укладався список особового складу громадського управління, не позиціонували себе як вихідці з певного стану. Тому у графі «стан» нерідко ставили прочерк або вказували свою спеціальність. Вочевидь відбувалося своєрідне «відторгнення» від III, а, можливо, й від II груп.

Наприкінці досліджуваного періоду характерною відмінністю Маріупольської міської думи було значне збільшення в її складі спеціалістів. Так, у числі гласних, обраних у 1911 р., за встановленими відомостями були 6 присяжних повірених, 4 лікарі, 2 інженери, 2 вчителі, 1 дипломований садівник, 1 штурман дальнього плавання. Як спеціаліста міського самоврядування можна рахувати і міського голову І. Попова, що на момент початку повноважень думи (1911 р.) обіймав свою посаду вже 17 років [7, с. 112].

Винятково важлива роль у громадському управлінні належала його очільникові – міському голові (старості). Соціальний статус провідників самоврядування здебільшого відповідав превалюючому стану у складі розпорядчих органів. Так, у 1-е чотириріччя за законом 1870 р. міські громадські управління очолили в Катеринославі, Бахмуті, Новомосковську, Олександрівську та Павлограді представники гільдійського купецтва. Лише в Маріуполі, Слов'яносербську та Верхньодніпровську міські голови мали класні цивільні та військові чини (табл. 2).

Таблиця 2

**Міські голови Катеринославської губернії, обрані
 на 1-е чотириріччя за законом 1870 р. [11, арк. 302, 326 – 327; 17, арк. 8; 3]**

Місто	Міські голови	Стан або чин
Катеринослав	Мінаков Дей Михайлович	1-ї гільдії купець
Бахмут	Першин Іван Іларіонович	2-ї гільдії купець
Верхньодніпровськ	Бельченко Іван Федорович	штабс-ротмістр у відставці
Маріуполь	Трандафілов Олександр Дмитрович	колезький радник
Новомосковськ	Полтавцев Михайло Омелянович	2-ї гільдії купець
Олександрівськ	Захарін Павло Львович	купець
Павлоград	Шалін Йосип Кузьмич	2-ї гільдії купець
Слов'яносербськ	Федоровський Лев Олександрович	колезький асесор

А у 2-е чотириріччя, за відомостями табл. 3, громадські управління в Катеринославі, Бахмуті, Маріуполі, Новомосковську, Павлограді очолювали купці, а в Олександрівську і Верхньодніпровську – особи, віднесені нами до I групи. У цей же час міським головою Слов'яносербська працював міщанин (табл. 3)

Таблиця 3

**Міські голови Катеринославської губернії, обрані
 на 2-е чотириріччя за законом 1870 р. [13, арк. 226; 4]**

Місто	Міські голови	Стан або чин
Катеринослав	Кулабухов Петро Васильович	купець
Бахмут	Педанов Іван Семенович	титулярний радник
Верхньодніпровськ	Бельченко Іван Федорович	відставний штабс-ротмістр
Маріуполь	Чебаненко Антон Іванович	купець
Новомосковськ	Полтавцев Михайло Омелянович	купець
Олександрівськ	Демочані Микола Миколайович	колезький секретар
Павлоград	Голубицький Яків Федорович	купець
Слов'яносербськ	Александров Юхим Карпович	міщанин
Луганськ	Холоділін Микола Петрович*	купець

Примітка: *Обраний на посаду 1884 р. із введенням у Луганську Городового положення 1870 р.

За відомостями табл. 4 у 1-е чотириріччя за законом 1892 р. керівники міських громадських управлінь Катеринослава, Верхньодніпровська, Луганська, Маріуполя, Нікополя та Олександрівська за своїм соціальним статусом вже належали до I групи. Міські голови Бахмута і Павлограда були гільдійськими купцями, а Новомосковська і Слов'яносербська – міщанами (табл. 4). Проте з набуттям останніми посади керівника громадського управління на термін її виконання отримували статус державного службовця.

Таблиця 4

Відомості про міських голів і старост Катеринославської губернії на 1-е чотириріччя за законом 1892 р.
 [16, арк. 3 – 17, 23]

Місто	Міські голови (старости)	Стан	Чин	Освіта	Вартість нерухомості в місті в руб.	Жалування в руб.
Катеринослав	Греков Іван Гаврилович	особистий дворянин	надвірний радник	початкова	17400	4500
Бахмут	Першин Василь Іларіонович	кулець	2 гільдії кулець	початкова	4000	1800
Верхньодніпровськ	Камінський Семен Григорович	особистий дворянин	надвірний радник	початкова	400	900
Луганськ	Вербовський Володимир Іванович	особистий дворянин	титлярний радник	вища	1000	1200
Маріуполь	Полов Іван Олексійович	дворянин	колезький секретар	вища, кандидат ПРАВ	3040	4000
Нікополь	Підгурський Олександр Іванович	стадковий дворянин	–	домашня	2000	1200
Новомосковськ	Жиров Корнілій Федорович	міщанин	міщанин	початкова	5000	2000
Олександрівськ	Махно Захарій Михайлович	стадковий дворянин	–	початкова	800	2000
Павлоград	Парманін Олександр Васильович	кулець	2 гільдії кулець	початкова	4500	1200
Слов'яносербськ	Резніченко Степан Кирилович	міщанин	міщанин	початкова	300	300

Таблиця 5

Відомості про міських голів і старост Катеринославської губернії, обраних у 1908 – 1914 рр. [18, арк. 67 зв. – 68, 106 зв. – 107, 143 зв. – 144, 152 зв. – 153, 167 зв. – 168, 196 зв. – 197, 204 зв. – 205, 221 зв. – 222, 281 зв. – 282, 332 – 333]

Місто	Міські голови (старости)	Рік обрання	Стан	Чин	Освіта	Вартість нерухомості в місті в руб.	Жалування + роз'їзні в руб.
Катеринослав	Способний Іван Васильович	1913	сладковий дворянин	надвірний радник	вища	за уловноваженням управління товариства Російських трубопрокатних заводів	4500 + 5500
Бахмут	Новгородцев Микола Іванович	1914	кулець	губернський секретар	середня	15100	3000
Верхньодніпровськ	Стешенко Іван Федорович	1908	обер-офіцерськ	колезький регістратор	домашня	950	1200
Луганськ	Холодлін Іван Іванович	1912	міщанин	–	домашня	300	3600
Маріуполь	Полов Іван Олексійович	1911	–	статський радник	вища	3300	5000
Нікополь	Вітчінкін Яків Федорович	1910	кулець	–	початкова	1600	2500
Новомосковськ	Кравченко Іван Іванович	1910	–	колезький регістратор	вища	1500	2500
Олександрівськ	Дмитренко Кирило Максимович	1912	дворянин	статський радник	початкова	1150	3600
Павлоград	Парманін Олександр Васильович	1910	кулець	сладковий почесний громадянин	початкова	4000	2000
Слов'яносербськ	Ветухов Микола Олександрович	1909	–	колезький радник	–	300	480

Зазначена в табл. 4 вартість нерухомості свідчить, що майно бахмутського, маріупольського, новомосковського та павлоградського міських голів більше, ніж у 10 разів перевищувало майновий ценз для міст своєї цензової категорії, а катеринославського – в 17,4 разів виборчий ценз для губернських міст. Це є красномовним свідченням статечності більшості міських провідників краю.

На кінець досліджуваного періоду не відбулося докорінних змін у показниках, що відображають загальну картину соціального становища міських голів Катеринославської губернії. Як і в 1-е чотириріччя за реформою 1892 р., більшість із них належали до дворянсько-чиновницької групи (табл. 5). В їх числі вирізнявся міський староста Слов'яносербська М. Ветухов. Він мав нетипову для керівника громадського управління попередню службу – протягом 18 років учителював у міському училищі [18, арк. 143 зв. – 144].

Привертає увагу і той факт, що міський голова Катеринослава І. Спосібний, обраний на цю посаду 1913 р., потрапив до складу розпорядчого органу самоврядування не в наслідок виборів, на підставі володіння нерухомістю певної вартості, як решта, а за уповноваженням правління товариства Російських трубопрокатних заводів «Шодуар» у Катеринославі (табл. 5).

У більшості міст волевиявлення гласних забезпечило доволі високу змінюваність міських голів губернії. Проте, це не стосувалося провідників громадського управління Маріуполя і Павлограда – І. Попова [8] та О. Парманіна [1], що у виборах на кожне чотириріччя за законом 1892 р. здобували цю посаду і залишалися на ній до 1917 р. Затверджений уперше в 1894 р. на посаді маріупольського міського голови І. Попов у чині колезького радника, дослужився у громадському управлінні до рангу статського радника (табл. 4, 5).

Безпосереднє завідування міським господарством здійснювали міські управи. Соціальне становище їх персонального складу також становить певний науковий інтерес. Виконавчі органи міського самоврядування, створені на 1-е чотириріччя за законом 1870 р., здебільшого склалися з купців. Так, Олександрівська міська управа спочатку на 100% була купецькою. До складу катеринославської, бахмутської, новомосковської, павлоградської та слов'яносербської управ входило тільки по одному представнику дворянсько-чиновничої групи. Їх більшість – троє з п'яти – зафіксовано лише в Маріуполі. Це – виняткове явище в усьому краї. Маріупольська міська управа, створена в 1-е чотириріччя, мала у своєму складі і міщанина, єдиного в той час у виконавчих муніципальних установах губернії [6, с. 80 – 81].

У 1-е чотириріччя після введення закону 1892 р. становий склад виконавчих органів громадського управління в губернії став більш різноманітним. Загалом у них збільшилось представництво дворян і чиновників. Особи, віднесені нами до І групи, становили більшість у Катеринославській і Верхньодніпровській міських управах. Їх наявність зафіксовано і у решті виконавчих органів громадського управління міст губернії, крім павлоградського. Купецтво становило більшість у міських управах Бахмута, Маріуполя та Павлограда [6, с. 81].

Разом з тим, у виконавчих органах громадського управління поширюється участь міщан. Міщани становили більшість у Новомосковській міській управі. Їх присутність зафіксовано у зазначених установах Верхньодніпровська, Маріуполя, Новомосковська, Олександрівська та Павлограда. А членом Луганської міської управи була особа селянського стану [6, с. 81].

На кінець досліджуваного періоду фіксується переважна більшість чиновників і дворян у складі виконавчих органів громадського управління Катеринослава та Новомосковська, а також їх наявність по одній – дві особи в зазначених органах Бахмута, Верхньодніпровська, Маріуполя, Олександрівська та Павлограда. Представники купецтва становили більшість у міських управах Бахмута, Маріуполя, Олександрівська та

Павлограда. Міщани були обрані у виконавчі органи самоврядування лише у Верхньодніпровську, Маріуполі та Луганську [6, с. 81].

Виконання службових обов'язків міськими головами і членами управ винагороджувалось грошовим утриманням, розміри якого визначав розпорядчий орган самоврядування. Воно було настільки суттєвим, що 1-е чотириріччя у Верхньодніпровську, Маріуполі, Олександрівську й Луганську навіть перевищувало вартість нерухомого майна провідників громадського управління у межах відповідних міст.

Від запровадження Городового положення 1892 р. до кінця досліджуваного періоду значно зросло жалування міських голів губернії, особливо луганського – в 3 рази (табл. 4, 5). Причому воно складалося з двох частин – утримання (3000 руб.) і так званих беззвітних коштів на представництво (600 руб.) [2, арк. 25 – 26].

Утримання катеринославського голови не змінилося. Щоправда до основного заробітку на службі стали додавати солідні суми (5500 руб. на рік), так звані «роз'їзні», що, вочевидь, було пов'язане зі зростанням службових контактів за межами Катеринослава і, у першу чергу, в столиці (табл. 4, 5).

Важливою характеристикою гласних міських громадських управлінь вважаємо освітній рівень членів їх розпорядчих та виконавчих органів. Можливість його встановлення з'явилася тільки завдяки документам, що уклалися після реформи 1892 р., коли МВС запровадило нову форму звітності про особовий склад дум і зібрань уповноважених. Тому розгляд освітнього рівня гласних і уповноважених починаємо лише з 1-го чотириріччя після прийняття зазначеного закону.

За відомостями табл. 6 після запровадження Городового положення найбільше число гласних, що мали вищу освіту, було у складі Катеринославської та Маріупольської міських дум, за відповідним порядком, більше, ніж чверть та більше, ніж п'ята частина. Серед членів розпорядчих органів міського самоврядування Верхньодніпровська, Луганська, Олександрівська та Павлограда було лише по одній особі, що закінчила вищий навчальний заклад, а в Бахмуті, Нікополі та Новомосковську їх не було зовсім.

Таблиця 6

Освітній рівень гласних (уповноважених) міських громадських управлінь Катеринославської губернії, утворених за законом 1892 р.
 [16, арк. 18 – 79; 18, арк. 2 зв. – 135, 151 зв. – 334 зв.]

Місто	Рік обрання думи (зібрання уповноважених)	Усього гласних (уповноважених)	Освіта			
			вища	середня	початкова	домашня
			абс. / %	абс. / %	абс. / %	абс. / %
Катеринослав	1893	45	12 / 26,7	11 / 24,4	9 / 20,0	13 / 28,9
	1913	75	48 / 64,0	15 / 20,0	4 / 5,3	8 / 10,7
Бахмут	1893	23	–	1 / 4,3	10 / 43,5	12 / 52,2
	1914	35	1 / 2,8	10 / 28,6	7 / 20,0	17 / 48,6
Верхньодніпровськ	1894	20	1 / 5,0	5 / 25,0	4 / 20,0	10 / 50,0
	1912	31	5 / 16,1	4 / 12,9	7 / 22,6	15 / 48,4
Луганськ	1894	26	1 / 3,9	–	3 / 11,5	22 / 84,6
	1912	40	6 / 15,0	6 / 15,0	11 / 27,5	17 / 42,5
Маріуполь	1893	37	8 / 21,6	7 / 19,0	1 / 2,7	21 / 56,7
	1911	35	18 / 51,4	9 / 25,7	–	8 / 22,9
Нікополь	1894	12	–	–	2 / 16,7	9 / 75,0
	1910	15	–	2 / 13,4	5 / 33,3	8 / 53,3
Новомосковськ	1893	23	–	1 / 4,3	2 / 8,7	20 / 87,0

	1914	26	5 / 19,2	3 / 11,5	6 / 23,1	12 / 46,2
Олександрівськ	1893	19	1 / 5,3	3 / 15,8	4 / 21,0	11 / 57,9
	1912	40	5 / 12,5	9 / 22,5	15 / 37,5	11 / 27,5
Павлоград	1893	26	1 / 3,9	5 / 19,2	11 / 42,3	9 / 34,6
	1910	29	3 / 10,3	4 / 13,8	14 / 48,3	8 / 27,6

У всіх міських думах (зібраннях уповноважених), крім Павлограда і Слов'яносербська, найбільшу частину (крім Катеринослава) серед гласних становили особи, що мали домашню освіту, яка, ймовірно, не перевищувала рівня початкової школи. У Павлограді найбільший відсоток гласних мали початкову освіту (табл. 6).

Відомості про освітній рівень міських представників Слов'яносербська відрізняються від статистики усіх інших міст. Тут, крім 2 осіб із нижчою освітою, решта – 7 були малограмотними або неписьменними [16, арк. 74 – 76]. Така ситуація із рівнем освіти слов'яносербських міських уповноважених зберігалася до кінця досліджуваного періоду.

У складах міських дум на 1-е чотириріччя за законом 1892 р. середню освіту мали: у Катеринославі – майже 25%, у Верхньодніпровську – 25%, у Маріуполі та Павлограді – майже по 20% гласних. А в Бахмуті та Новомосковську – лише по одній особі.

На кінець досліджуваного періоду за відомостями таблиці спостерігається значне збільшення кількості гласних із вищою освітою у Катеринославі та Маріуполі, де вони становили, відповідно, майже три чверті і більше, ніж половину загального складу міських дум. У порівнянні з 1-им чотириріччям значно зросла їх питома вага у розпорядчих органах Верхньодніпровська, Луганська, Новомосковська, Олександрівська та Павлограда. У Бахмуті, Луганську та Олександрівську простежується збільшення кількості гласних із середньою освітою. Проте, як і раніше у Бахмуті, Верхньодніпровську, Луганську, Нікополі та Новомосковську, більша частина гласних мала лише домашню освіту. Наприкінці досліджуваного періоду нижчу освіту мала більшість гласних Павлоградської та Олександрівської міських дум.

У табл. 4, 5 зафіксовано освітній рівень міських голів. Як бачимо, в числі обраних вперше за законом 1892 р. вищу освіту мали тільки маріупольський та луганський муніципальні провідники. Перший навіть мав ступінь кандидата прав. На кінець досліджуваного періоду в цілому не відбулося корінних зрушень. Вищу освіту мали лише двоє міських провідників у губернії – катеринославський і маріупольський. Як і на початку 1890-х рр., значна частка міських голів мала лише домашню та початкову освіту.

Нами встановлено доволі низький освітній рівень членів міських управ Катеринославської губернії, що були обрані на 1-е чотириріччя за законом 1892 р. Так, вищу освіту мали лише дві особи в Маріуполі й Луганську – це були міські голови. Середню освіту мали по одному-два члени міських управ Катеринослава, Бахмута, Верхньодніпровська. В решті ж міст членами виконавчих органах самоврядування були особи з початковою та домашньою освітою [6, с. 84].

Наприкінці досліджуваного періоду порівняно з попереднім часом суттєвих змін щодо освітнього рівня членів управ не відбулося. Лише в Катеринославі він значно підвищився. Обраною в 1913 р. думою був сформований виконавчий орган, що мав у своєму складі по двоє осіб з вищою та середньою освітою [6, с. 84]. Таке становище віддзеркалювало високий освітній рівень Катеринославської міської думи. Проте на зазначений показник персонального складу Маріупольської міської управи не вплинула в плані підвищення наявність у думі більш, ніж 75% гласних, що мали вищу і середню освіту (табл. 6).

Таким чином, від проведення реформи 1870 р. до кінця досліджуваного періоду соціальний склад органів міського самоврядування не був однаковим у різних містах Катеринославської губернії. Він не залишався сталим, за рідким винятком, в одному й тому ж міському поселенні. Вочевидь, у становій приналежності гласних, їхньому освітньому рівні, майновому становищі

членів міських управ та міських голів відобразилися історичні традиції, ступінь адміністративно-територіальної та торговельно-промислової значущості міст, де вони здійснювали своє громадське служіння.

Із запровадженням розпорядчих органів міського самоврядування в губернії за законом 1870 р. в них пануючу за питомою вагою роль відігравали представники купецтва і де-не-де міщани. На кінець досліджуваного періоду в складі міських дум (зібрань уповноважених) в Луганську, Нікополі, Новомосковську, Олександрівську та Слов'яносербську встановилась більшість представників міщансько-селянської групи, що вірогідно, можна пов'язати з позбавленням виборчого права євреїв. Замість купців-євреїв до розпорядчих органів по-новому сформоване міське електоральне поле висувало міщан-християн. Разом з тим, майже в усіх містах спостерігається з плином часу збільшення представництва дворянсько-чиновничої групи. При цьому останні набувають переважної більшості у складі Катеринославської думи. Всі ці зміни відбувались за рахунок зменшення питомої ваги купецтва. Поміж інших на кінець досліджуваного періоду виділялася своєю нетиповістю Маріупольська міська дума. Тут фіксується значна кількість спеціалістів – адвокатів, лікарів, інженерів, вчителів та ін.

Виконавчі органи – міські управи на початку чинності закону 1870 р. склалися здебільшого з купців. Із запровадженням Городового положення 1892 р. їх станово-соціальний склад стає більш строкатим – зростає представництво дворян, чиновників та міщан. Важливою деталлю соціальної характеристики виконавчих структур міського управління було значне за розміром утримання його вибірних членів, що засвідчує професійний характер, а також привабливість їх діяльності в очах міської громади.

Істотною ознакою, що виявляє дуже важливі особливості персонального складу тієї чи іншої міської думи, був освітній рівень гласних (уповноважених). Цей показник в усіх містах губернії, крім Слов'яносербська (де у зібранні уповноважених незмінною була ситуація з наявністю малограмотних і неписьменних), виявляє тенденцію до підвищення. При цьому в більшості міст губернії, в основному, простежується чисельна перевага осіб із домашньою та початковою освітою. Разом з тим, високий освітній рівень гласних засвідчено в Катеринославі та Маріуполі, що створювало потенційно сприятливі умови для розвою всього міського господарства.

Список використаної літератури

1. Ведмидь Т. Последний городской голова дореволюционного Павлограда [Электронный ресурс] / Т. Ведмидь // Павлоградские новости. – Режим доступа : http://pavlonews.info/news/categ_2/37933.html ; Vedmid T. Posledniy gorodskoy golova dorevolutsionnogo Pavlograda [Elektronnyy resurs] / T. Vedmid // Pavlogradskie novosti. – Rezhim dostupa : http://pavlonews.info/news/categ_2/37933.html

2. ДАЛО. – Ф. 60, оп. 1, спр. 18 ; DALO. – F. 60, op. 1, spr. 18.

3. ЕГВ. – 1873. – №8. – 27 января ; YeGV. – 1873. – №8. – 27 yanvarya.

4. ЕГВ. – 1877. – №28. – 6 апреля ; YeGV. – 1877. – №28. – 6 aprelya.

5. ЕГВ. – 1893. – №135. – 18 декабря ; YeGV. – 1893. – №135. – 18 dekabrya.

6. Коробка В. Громадське управління у містах Катеринославської губернії (1870 – 1914 рр.) / В. Коробка. – Маріуполь : Акварель, 2014. – 312 с. ; Korobka V. Hromadske upravlinnia u mistakh Katerynoslavskoi hubernii (1870 – 1914 rr.) / V. Korobka. – Mariupol : Akvarel, 2014. – 312 s.

7. Коробка В. М. Гласні маріупольської міської думи початку ХХ століття: матеріали до соціального портрету / В. М. Коробка // Матеріали V підсумкової (2002 р.) науково-практичної конференції викладачів Маріупольського гуманітарного інституту, м. Маріуполь, лютий 2003 р. : зб. наук. праць. – Маріуполь: МГІ, 2003. – С. 111–113 ; Korobka V. M. Hlasni mariupolskoi miskoi dumy pochatku XX stolittia: materialy do sotsialnoho portretu / V. M. Korobka // Materialy V pidsumkovoї (2002 r.) naukovo-praktychnoi konferentsii vykladachiv Mariupolskoho humanitarnoho instytutu, m. Mariupol, liutyi 2003 r. : zb. nauk. prats. – Mariupol: MHI, 2003. – S. 111–113

8. Коробка В. М. Маріупольський міський голова Іван Олексійович Попов / В. М. Коробка // Матеріали VI підсумкової (2003 р.) науково-практичної конференції викладачів Маріупольського гуманітарного інституту : зб. наук. праць. – Маріуполь: МГІ, 2004. – С. 75–77 ; Korobka V. M. Mariupolskyi miskyi holova Ivan Oleksiiiovych Popov / V. M. Korobka // Materialy VI pidsumkovoї (2003 r.) naukovo-praktychnoi konferentsii vykladachiv Mariupolskoho humanitarnoho instytutu : zb. nauk. prats. – Mariupol: MHI, 2004. – S. 75–77

9. Нардова В. А. Самодержавие и городские думы в России в конце XIX – начале XX века / В. А. Нардова. – Санкт-Петербург : Наука, 1994. – 157 с. ; Nardova V. A. Samoderzhavie i gorodskie dumy v Rossii v kontse XIX – nachale XX veka / V. A. Nardova. – Sankt-Peterburg : Nauka, 1994. – 157 s.

10. РДІА. – Ф. 1287, оп. 37, spr. 2190; RDIA. – F. 1287, op. 37, spr. 2190.

11. РДІА. – Ф. 1287, оп. 38, spr. 1286; RDIA. – F. 1287, op. 38, spr. 1286.

12. РДІА. – Ф. 1287, оп. 38, spr. 1287; RDIA. – F. 1287, op. 38, spr. 1287.

13. РДІА. – Ф. 1287, оп. 38, spr. 1687; RDIA. – F. 1287, op. 38, spr. 1687.

14. РДІА. – Ф. 1287, оп. 38, spr. 1688; RDIA. – F. 1287, op. 38, spr. 1688.

15. РДІА. – Ф. 1287, оп. 38, spr. 2336; RDIA. – F. 1287, op. 38, spr. 2336.

16. РДІА. – Ф. 1287, оп. 38, spr. 3038; RDIA. – F. 1287, op. 38, spr. 3038.

17. РДІА. – Ф. 1287, оп. 48, spr. 185; RDIA. – F. 1287, op. 48, spr. 185.

18. РДІА. – Ф. 1288, оп. 5-1900, spr. 158; RDIA. – F. 1288, op. 5-1900, spr. 158.

Стаття надійшла до редакції 08.05.2017 р.

V. Korobka

SOCIAL COMPOSITION OF LOCAL GOVERNMENT AGENCIES OF YEKATERINOSLAV PROVINCE IN 1870 – 1914

Since the local government's reform of 1870 till 1914, social composition of local government was not similar in different cities of Yekaterinoslav Province. Nor was it constant in the same settlement, with very few exceptions to the rule. Obviously, the gender, the education level and the wealth of the plenipotentiaries underwent influence made by historical traditions as well as by the extent of administrative, territorial, commercial and industrial importance of particular cities.

Since the inception of local government in the province by the law of 1870, the dominant role was played by representatives of merchants and sometimes philistines. At the end of the period under research, the majority composed of philistines and villagers was formed in the local governments (meetings of plenipotentiaries) of Luhansk, Nikopol, Novomoskovsk, Oleksandrivsk and Slovianoserbsk, which could probably be caused by depriving the Jews of suffrage. Instead of Jewish merchants, a newly formed local electoral field elected Christian merchants to the local governments. Alongside it, almost in all the cities an increase in representatives of nobility and officials was observed in the course of time. The latter formed majority in the local government of Yekaterinoslav. All those changes were going on by diminishing merchants' role. Among others, at the end of the period under research it was the local government of Mariupol that was distinguished by its atypicality. Here one can find a great number of specialists, such as lawyers, doctors, engineers, teachers and others.

At the beginning of the act of law of 1870, the executive bodies, i.e. the local governments were mainly composed of merchants. Since the City Government Guidelines were introduced in 1892, their social composition became motley, i.e. there was an increase in the number of noblemen, officials and philistines. An important detail of social characteristics of the local governments' executive bodies was plenipotentiaries' long-lasting membership, which evidences their professional character as well as their attractiveness from the viewpoint of the local community.

An essential distinction revealing very important peculiarities of the personality constitution of a particular local government was the education level of the plenipotentiaries. In all the cities of the province except Slovianoserbsk (where there was a situation when some plenipotentiaries were illiterate and unable to write), this factor reveals the tendency towards improvement. In the main, in most of the province's cities a numerical advantage with home or primary education is observed. Besides, high education level of plenipotentiaries was observed in Yekaterinoslav and Mariupol, which provided incentives for development of the entire economies of those cities.

Key words: social class composition, local government, city council, merchants, nobility, officials, philistines, specialists, city mayors, education level.

УДК 930.1:94(477.62)''1953/1964''(045)

Ю.В. Коробка

ІНДУСТРІАЛЬНИЙ РОЗВИТОК ДОНЕЦЬКОЇ ОБЛАСТІ У 1953 – 1964 рр.: ІСТОРІОГРАФІЯ ПРОБЛЕМИ

У радянський період накопичення історичних знань з теми індустриального розвитку Донецької області здійснювалося у спотвореному вигляді. У статті обґрунтовується висновок про те, що у сучасній історіографічній ситуації дослідники зазначеної теми, що знаходяться на позиціях об'єктивності, концептуального плюралізму та базуються на достовірних джерелах, створили більш правдиву картину техніко-економічного розвитку основних галузей економіки (особливо вугільної) краю, по-новому висвітлили значення Донецької Ради народного господарства, роль робітничого класу і соціалістичного змагання.

Ключові слова: Донецька область, раднаргосп, Микита Хрущов, рух за «комуністичне ставлення до праці».

Постсталінське або хрущовське десятиліття – один із найбільш успішних періодів радянського відтинку української історії – усталено визначається, з одного боку, як час визволення від певної частини сталінської спадщини, а з іншого – воно позначилося зливою поверхових і необачних адміністративних трансформацій, саме в цей період було надано нового імпульсу намаганням втілити в життя комуністичну доктрину, що за М. Хрущова отримала свою довершеність (радянського зразка) за рахунок нових хибних теоретичних конструкцій. Ці підстави зумовлюють необхідність детального вивчення історичного досвіду радянського відтинку української історії загалом і у регіональному аспекті зокрема, а також зумовлюють необхідність історіографічного аналізу великого масиву досліджень, систематизації сукупності знань для подальшого їх нагромадження.

Одним із пріоритетних напрямків вивчення історії Донецької області був і залишається її промисловий розвиток. Незважаючи на важливість теми дослідження та наявність великої кількості наукових публікацій, вона залишається недостатньо розробленою у плані історіографії у межах чітко окресленого періоду – 1953 – 1964 рр.

Спеціальних історіографічних праць із промислового розвитку Донецької області у 1953 – 1964 рр. не створено. Наявна історіографія охоплює більш широкі часові межі й міститься у відповідних оглядах монографічних і дисертаційних досліджень та статтях в науковій періодиці. Так, праці А. Саржана містять розділи, де розглядається історія і сучасний стан вивчення соціально-економічного поступу Донецької області, в тому числі й у період хрущовського десятиліття [35; 36]. На початку XXI століття науковці зосереджуються на вивченні історії досліджень базових галузей господарства Донеччини у

другій половині ХХ ст.: вугільної (З. Лихолобова, Н. Шевченко), чорної металургії (А. Буждежан), машинобудування (О. Остапчук), що стосувалося і хрущовського періоду [2; 5; 30; 41].

Мета цієї статті – історіографічний аналіз висвітлення розвитку промисловості Донецької області у постсталінське десятиліття.

На нашу думку, процес дослідження промислового розвитку Донеччини у роки хрущовського десятиліття складається з якісно неоднорідних періодів: перший – від початку вивчення зазначеної проблематики – до усунення від влади М.С. Хрущова у жовтні 1964 р., другий – з середини 60-х років – до другої половини 80-х рр. ХХ ст., третій – кінець 1980-х – початок 1990-х рр., четвертий – з початку 1990 рр. – до нашого часу.

В основі застосованої нами періодизації – зміна політико-соціальних та ідеологічних чинників, що впливали на розвиток історичної науки, еволюція методологічної і концептуальної бази. Такий розподіл збігається з періодизацією, запропонованою в дисертаційному дослідженні росіянина А. Трофимова [38].

У СРСР навколо дослідження історії радянського часу склалася вкрай несприятлива історіографічна ситуація. Для історичної науки визначальними були рішення партійних форумів, висловлювання лідерів КПРС, що мали характер директив і не припускали будь-яких відхилень. Змістовно партійно методологічні настанови ґрунтувалися на ідеї побудови комунізму, внаслідок чого розгляд усіх суспільних процесів провадився через призму просування до цього «світлого майбуття».

На першому етапі дослідження промислового розвитку Донеччини у хрущовську добу ключове значення для всіх суспільствознавців мало проголошення на ХХІ з'їзді КПРС (1959 р.) політико-ідеологічного міфу про перехід до безпосереднього комуністичного будівництва. Твердження про можливість розгорнутого будівництва комунізму ґрунтувалося на тезі про повну й остаточну перемогу соціалізму. Рух до комунізму ототожнювався зі швидкими темпами розвитку економіки країни [4]. У ІІІ Програмі партії були визначені конкретні терміни завершення будівництва комуністичного суспільства. Все це знайшло відображення у тогочасній науковій історичній та пропагандистській літературі про Донеччину, що в усілякій державній виробничій діяльності віднаходила ознаки «розгорнутого будівництва комунізму» [11, с. 79].

Увага приділялася й господарським реаліям, висвітлювалися завдання семирічки, наводилися свідчення ходу їх виконання, безсумнівний підйом індустрії краю. Автори здебільшого звертали увагу на обсяг виробництва, темпи зростання, технічну реконструкцію тощо [8; 18; 29; 34]. Вивчення цих проблем велося переважно однобічно, у схвальному плані.

Паралельно з оголошенням курсу на будівництво комунізму партійно-державне керівництво намагалося спертися на свідомість трудівників. З 1958 р. поширюється рух за комуністичне ставлення до праці. Насаджуваний партапаратниками, цей рух приречений був перетворитися і переродився (за винятком поодиноких випадків) на формальність.

Природним було відображення поширення нового почину на промислових підприємствах Донецької області у працях істориків, публіцистів. Будь-яке висвітлення комуністичного ставлення до праці, у відповідності до вимог формули створення людини недалекого комуністичного майбуття, містило виявлення освітніх здобутків учасників руху (поєднання виробничої діяльності з навчанням), декларації щодо їх зобов'язань дотримуватися зразкової поведінки і в побуті [17; 21].

У роки хрущовської відлиги велика увага приділялася організаційним чинникам, зокрема нововведенням у сфері управління. Через це помітне місце в цей період посідає тема «раднаргоспів», утворених за реформою 1957 р. Найбільш суттєві праці, що висвітлювали розвиток Сталінського державного економічного району, були створені головою відповідного раднаргоспу (далі – РНГ) І. Дядиком одноосібно або у співавторстві

[9; 10]. Ці науково-популярні видання не мали науково-довідкового апарату. Їх джерельну базу, вочевидь, становили звіти, що надходили до РНГ від підпорядкованих підприємств, а також їх синтезовані зведення, що надсилалися керівним партійним та державним установам.

І. Дядик намагався довести начебто несумнівні переваги нової системи управління промисловістю: ліквідація відомчих бар'єрів, створення можливості для РНГ найбільш доцільно маневрувати матеріальними та людськими ресурсами тощо. І це вже через рік після її запровадження!

Разом з тим, цим роботам притаманне використання великого фактичного матеріалу: докладна структура РНГ, відомості про успішний індустріальний розвиток Донеччини у 1957 – 1960 рр.

Автор визнає наявність недоліків у економічному становищі Донеччини, наприклад, таких, як диспропорції у розвитку окремих галузей, засвідчує і деякі вади у роботі РНГ: недостатня ще укомплектованість інженерами й техніками вирішальних ділянок виробництва, змінюваність кадрів керівників підприємств та їх підрозділів. На думку автора, ще живучою залишається, притаманна старій, галузевій системі управління, «кастова замкненість» [10, с. 8, 36, 38].

У відповідності до Указу Президії Верховної Ради УРСР від 26 грудня 1962 р. відбулося укрупнення Донецького РНГ, яке супроводжувалося суттєвими структурними змінами. Досвід нової перебудови апарату управління промисловістю було розглянуто у статті В. Вишнякова [3]. Автор вбачає безумовну прогресивну сутність нового перетворення у подальшій концентрації і спеціалізації управління виробництвом.

Водночас дослідник зазначав, що дехто («певні працівники») розглядає укрупнення Донецького РНГ, як крок, який суттєво віддаляє його від співробітництва з виконкомом Донецької обласної (промислової) Ради [3, с. 53]. Ймовірно під «певними працівниками» малися на увазі представники обласної партійно-радянської номенклатури, для якої новий хрущовський захід разом із поділом партійних організацій за виробничим принципом був, за висловом російського історика Р. Піхоя, справжнім «кошмаром», бо вони втрачали значну частину свого впливу на промислові підприємства [31].

З усуненням М. Хрущова від влади у жовтні 1964 р. з історичних досліджень зникають навіть згадки про нього. Так, на догоду новому керівництву країни і з його благословення здійснюється спроба вилучення із громадської свідомості доброї пам'яті про цього політика.

У другій половині 60-х років ХХ ст. досвід економічної діяльності продемонстрував неспроможність та нездійсненність проголошених програм. Починається поступовий відхід від декларацій про швидку побудову комунізму. Наприкінці 60-х років концепцію «розгорнутого будівництва комунізму» було замінено концепцією «розвиненого соціалізму». Ця ідеологема, запроваджувалася в життя з метою знешкодження руйнівного впливу третьої програми КПРС на комуністичну ідеологію [19]. Причому розвинений соціалізм виносився на перший план, а побудова комунізму переводилася у площину завдань прийдешнього.

У ранзі рішень і постанов з'їзду КПРС факт побудови розвиненого соціалістичного суспільства вперше було зафіксовано на ХХІV з'їзді КПРС (1971 р.) [27, с. 38]. Уявлення про розвинене соціалістичне суспільство було юридично закріплено у новій Конституції СРСР (1977 р.). А історична наука аж до початку 80-х років ХХ століття перетворила нову, надуману й позбавлену наукового обґрунтування концепцію «розвиненого соціалізму» на шаблон, за допомогою якого намагалася пояснити характер й напрямок розвитку продуктивних сил суспільства. Більшість науковців схилилися до думки, що його формування почалося на межі 50 – 60-х років ХХ ст. [39, с. 23], а 1961 рік розглядався як початок етапу розвиненого соціалізму. Попередній же час хрущовського десятиліття

входив у повоєнний так званий «період подальшого розвитку і зміцнення соціалізму» [15, с. 30]. Так відбулось остаточне знецінення хрущовського періоду.

Домінантою всіх праць, присвячених економічному розвитку Донецької області був поступальний розвиток. У двотомній «Історії робітників Донбасу» своєрідним запереченням хрущовської концепції «розгорнутого будівництва комунізму» слугував у назві другого тому термін – «поступовий перехід до комунізму» [12, с. 3].

У другий період дослідження розвитку промисловості Донецької області у хрущовське десятиліття розширилися рамки досліджень, виокремилися і сформувалися основні напрямки. Один із них торкався проблем партійного керівництва промисловістю [16; 25; 40]. У статтях і дисертаціях автори підтверджували ідею про зростання керівної та спрямовуючої ролі партії, висвітлювали напрямки партійного впливу на промисловість. Характерною ознакою такого роду досліджень є відсутність серйозного критичного підходу до проблематики, яка досліджується, що спричинено політико-ідеологічними чинниками.

І все ж елемент наукової цінності становить, крім фактичного матеріалу, застосований у цих публікаціях аналіз форм і методів партійного керівництва економікою в галузі промисловості, що демонструє нам формалізм у роботі партійних організацій, падіння авторитету партії та її впливу на процеси, які відбувалися у народному господарстві [35, с. 16].

Помітним історіографічним фактом у другий історіографічний період, з огляду на об'єктивну оцінку становища вугільної промисловості, стала поява ґрунтовної «Історії технічного розвитку вугільної промисловості Донбасу». Матеріали другого тому, підготовленого переважно науковцями технічної галузі, здебільшого позбавлені ідеологічного забарвлення, містять науково обґрунтовані висновки про економічні проблеми вуглевидобутку, що виявилися у післясталінське десятиліття, як от: зниження ефективності використання основних фондів, а також слабка матеріальна зацікавленість працівників, збільшення собівартості донецького вугілля, що призводить до збитковості галузі [13, с. 31–32, 52–53, 57].

Відлуння певних негараздів з охороною праці на вугільних шахтах знаходимо у фактографічному академічному виданні «Економіка галузей народного господарства Донбасу». Описуючи реальні факти, необтяжені завданням осмислення явищ виробничого життя, автори повідомляють про «небезпеку несподіваних викидів вугілля та газу» [43, с. 20].

Виняткове місце у радянській історіографії посідало дослідження робітничого класу. Усталена теза про робітничий клас як основну продуктивну силу суспільства і головну рушійну силу історичного процесу сприяла формуванню сакраментальної схеми трактування фактичного матеріалу. Задля аргументації зазначених вихідних положень, що характеризують робітничий клас, досліджувалися хід збільшення чисельності та покращення якісного складу (зростання культурно-технічного рівня та матеріального добробуту, підвищення політичної зрілості та трудової активності), вишукувалися ознаки обіцяного програмою КПРС органічного з'єднання розумової і фізичної праці в індустріальних робітничих кадрах із виявленням характерних особливостей цих змін у Донецькій області. У другий історіографічний період продовжувалося даремне просування найждженою колією дослідження соціалістичного змагання за право називатися колективом комуністичного ставлення до праці [7; 20; 28; 42].

Своєрідним підсумком, ознакою завершеності розробки теми робітничого класу в межах усталеної радянської традиції став вихід у світ другого тому «Історії робітників Донбасу» [12]. Розгляд у ній розвитку професійно-кваліфікаційної структури, статевовікового складу робітників промисловості, відомості про збільшення їх кількості та її джерела не втрачають наукових властивостей дотепер. Не поталанило у другий історіографічний період вивченню Донецького РНГ у зв'язку з тим, що склалася нова

політична ситуація. Попри те, що світ побачила низка досліджень про розвиток промисловості, діяльність РНГ у період так званого «застою» майже не вивчалася, позитивні моменти розвитку економіки області не пов'язувалися із створенням територіальної структури управління. Так, не знайшлося місця жодній згадці про Донецький РНГ у нарисі, присвяченому загальному розвитку Донецької області у відповідному томі «Історії міст і сіл Української РСР» [14].

Перебудовчій історіографії були притаманні пошуки альтернативності в рамках так званого «соціалістичного вибору». Горбачовська трансформація курсу КПРС потребувала теоретичного обґрунтування. Пошук владними структурами історичних аналогій перебудови, що влаштували б нове керівництво СРСР, призвів до виділення післясталінського десятиліття як важливого відтинку на шляху до «істинного соціалізму» (репетиція або перша, невдала перебудова).

З другої половини 80-х років – до початку 1990-х років ХХ ст. тривав третій історіографічний період дослідження «хрущовського десятиліття», що характеризується поступовим вивільненням історичної науки від жорстких ідеологічних догм і критикою «деформацій соціалізму» та відхилень від теорії марксизму-ленінізму.

Московські інтелектуали виступили заспівувачами відвертої масштабної ревізії традиційних концепцій радянського часу. Ключовим поняттям, запропонованим науковій громадськості економістом Г. Поповим, у роки перебудови, що характеризує механізм функціонування радянської економіки, у тому числі і на хрущовському відтинку її історії, було – «адміністративно-командна система» [32]. По суті це була адаптація уявлення, що з'явилося раніше на Заході, стосовно функціонування радянського народного господарства.

Помітні зрушення відбувалися й в Україні, поступово долалася марксистська методологія, стиралися «білі» плями, переглядалися застарілі концепції і підходи, відбувалося долучення українських істориків до надбань світової історіографії, що сприяло переосмисленню ними своїх поглядів, очищенню від нашарувань тоталітаризму. У цей переломний момент відбувається зниження інтересу до традиційних тем і сюжетів. А нових, більш адекватних теоретичних конструкцій, не було створено.

З цього часу розгортається сучасний, четвертий, період висвітлення історії промислового розвитку Донецької області за часів хрущовської «відлиги», для якого притаманним є подолання таких рудиментів минулого, як упередженість, міфотворчість, схематизм. На теперішньому етапі з'явилися праці, в яких на основі різноманітних інтерпретаційних принципів зроблено спроби як цілісного розгляду новітньої історії України, так і соціально-економічного розвитку нашого краю здебільшого у галузевому перетині. Певне місце в них посідає й індустріальний розвиток Донеччини у хрущовське десятиліття.

Одне з перших намагань широкого аналізу проблем понад півстолітнього повоєнного розвитку Донецької та Луганської областей належить А. Саржану. У його працях накреслено панораму концептуальних підходів партійно-державного керівництва у визначенні стратегії розвитку економіки у 1953 – 1964 рр. Це, насамперед, форсований розвиток важкої промисловості, що обумовлювався ідеологічними та мілітарними чинниками, модернізація економіки на екстенсивних засадах.

Відзначаючи високі темпи економічного піднесення СРСР упродовж 50-х років ХХ століття, вчений виокремив важливі елементи гальмівного механізму народного господарства у зазначений період, серед яких чільне місце посідають: надання допомоги країнам-сателітам, першочергова турбота про ВПК, сировинна спрямованість виробництва, пошук, у першу чергу, організаційних чинників розвитку виробництва, що не зачіпали власність, конкуренцію, ринок робочої сили тощо; несприйнятливність планової економіки до розвитку науково-технічного прогресу; зосередження головної уваги на кількісному

нарошуванні економічних показників, нехтування екологічними наслідками індустріального розвитку [35, с. 38–40].

Основну увагу дослідник зосередив на об'єктивному аналізі тенденцій і фактів техніко-технологічного та економічного розвитку промисловості Донецької та Луганської областей. Науковець звернув увагу на зниження з кінця 50-х рр. фінансування з союзного бюджету, в першу чергу, вугільної галузі Донбасу, зменшення фондівіддачі, збільшення собівартості, збитковості усієї вугільної промисловості. Вченим визнається порівняно більш стабільний розвиток металургії краю, в якій вводилися нові потужності і, незважаючи на переважно екстенсивний розвиток, були зроблені серйозні зусилля з інтенсифікації виробництва, подібне становище у хімічній промисловості та машинобудуванні [36, с. 72–81].

Великий внесок у розробку сучасної системи наукових поглядів на історію вугільного Донбасу зроблено З. Лихолобовою. Методологічне значення для розуміння розвитку цієї галузі у роки хрущовської відлиги має запропонована дослідницею періодизація історії розвитку вугільної промисловості Донбасу у другій половині ХХ ст. Хрущовська доба вміщується у період 1950 – кінець 1960-х років, визначений як «завершення відбудови та поступова модернізація галузі», коли Донбас був головною паливною базою СРСР [22–24].

За висновками вченої, у цей період басейну відводилося пріоритетне становище у галузі, здійснювалася модернізація шахтного фонду, тут з'явилася принципово нова техніка. Із переходом радянського керівництва до нової енергетичної стратегії в першій половині 60-х рр. зменшилася частка капіталовкладень на розвиток Донбасу, порівняно зі східними басейнами, але це не компенсувалося зниженням вимог щодо обсягів вуглевидобутку [23, с. 492–493].

У четвертий період відновлюється розгляд теми Донецького РНГ. Так, особливістю статті економіста О. Решетняка є висунення на перший план низки положень, на підставі відомостей загальносоюзної статистики, про те, що РНГ діяли в умовах зростаючого матеріального добробуту народу, запровадження важливих заходів державної соціальної програми: збільшення зарплатні робітників і службовців, зменшення тривалості робочого часу. Науковець підкреслює позитивні наслідки такого розвитку: зростання зацікавленості громадян у праці в народному господарстві, що сприяло розширенню виробництва і сфери послуг [33, с. 70–71].

О. Решетняк висловив сукупність суджень на підтвердження міркування про те, що завдяки Донецькому РНГ, створенню під його керівництвом будівельної бази, було дано життя новим виробництвам і виробничим комплексам, відбулося найбільше розгортання робіт із реконструкції та технічного переобладнання промислових підприємств. А відрегульована РНГ структура кооперування поставок його підприємств на 1965 р. наближалася до оптимального стану. Успішність діяльності РНГ, на думку дослідника, підтверджується більшими темпами зростання обсягів промислового виробництва, ніж у наступні роки.

У час (1992 р.), коли побачила світ стаття О. Решетняка, на тлі загибелі радянського економічного механізму, втрати керованості народним господарством і вражаючої кризи, що переживала Україна, звичайно ж, доба РНГ могла здатися «золотим віком». Цьому сприяла й мізерна джерельна база статті.

Суттєву увагу розвитку Донецького РНГ приділено у працях В. Барана [1]. Реалізація економічної політики хрущовського керівництва розглядається науковцем як така, що істотно не зачепила підвалини народного господарства. За офіційно проголошеною метою реформи автор намагається розгледіти політичні мотиви: наступ на урядову бюрократію, в якій коренилися основні сили контрреформаційного напрямку.

Щодо інституціоналізації нової системи управління, тезу про раціоналізацію діяльності підприємств в умовах функціонування РНГ дослідник обґрунтовує за допомогою таких

фактів об'єднання споріднених виробництв і створення системи головних підприємств у Сталінському економічному районі, як злиття Смоляннівського і Рутченківського коксохімічних заводів, Дзержинської збагачувальної фабрики і Щербинівського коксохімічного заводу. Таке комбінування, за твердженням дослідника, сприяло комплексному використанню сировини, палива, електроенергії.

Автор звертає увагу на те, що нова система управління породила нові проблеми, зокрема так звані місництво та господарську відособленість, тяганину та бюрократизм. Як приклад негативного явища у господарському житті дослідником наводяться відомості про зневажливе ставлення деяких керівників Сталінського РНГ до виконання замовлень Ворошиловградської області.

Не менш обтяжливим, аніж всеохоплююче регулювання колишніх галузевих міністерств, для підприємств, на думку автора, залишався й адміністративний прес раднаргоспів.

Історик наводить гідні подиву темпи зростання валової продукції Донецької області у 1964 і у 1965 рр., вони становили, відповідно, 122,3 і 110,3 відсотки. Однак, ці вражаючі показники, відмічає В. Баран, – досягалися екстенсивним шляхом і були результатом безпрецедентного процесу надіндустріалізації суспільства, що поглинало величезні матеріальні і трудові ресурси, але не давало рівноцінний господарський результат, економіка працювала сама на себе, а не на людину [1, с. 164, 172, 175, 178, 182, 185–186, 331, 417].

У працях А. Саржана відтворено усталені узагальнюючі оцінки, як позитивні, так і негативні, територіальної системи врядування виробництвом, що склалися в останній історіографічний період дослідження РНГ, безвідносно Донецького РНГ. Підкреслюючи факт підвищення ефективності виробництва, як наслідок реформи, А. Саржан скористався вже майже хрестоматійним умовиводом про те, що найбільший приріст відзначився у період, коли підприємства залишалися «нічиїми», тобто коли міністерства були скасовані, а РНГ не встигли заглибитися у сутність справ [37, с. 83–88].

У статті О. Гармаш і Л. Крутової сформульовано низку тез, що відносно по-новому, неупереджено характеризували роль і значення РНГ, виокремлено головну організаційну перевагу нової системи – активізація процесу встановлення раціональних міжгалузевих та міжгосподарських зв'язків, як в середині економічних районів, так і у скороченні далеких перевезень [6]. Автори зазначили, що період функціонування Донецького РНГ характеризувався великим розгортанням технічного переобладнання як основних галузей важкої, так і харчової та м'ясомолочної промисловості, що мало позитивний вплив на високі темпи зростання виробництва регіону і в подальший період. У викладі виділено як позитивне те, що діяльність РНГ у нашому регіоні сприяла утворенню та розвитку галузевих науково-дослідних інститутів, конструкторсько-технологічних організацій, які забезпечували певне прискорення науково-технічного прогресу.

Щодо негативних моментів реформи, то, на думку авторів, не було реалізовано ідею економічної та організаційної самостійності РНГ. Це було наслідком того, що головним стримуючим чинником раднаргоспів у економічних районах країни виступала планова система господарювання. Поєднати її з економічною самостійністю РНГ було неможливо.

У колективній монографії «Вугільний Донбас у другій половині ХХ століття», в окремому параграфі (автор О. Данілін), раднаргоспівській реформі винесено суворий вирок: не принесла позитивних результатів, не пов'язана з успіхами у розвитку галузі, натомість, була причиною перенаселення шахт та трестів управлінцями, місництва, що нібито покликала зворотній процес, рецентралізацію. Висуваючи думку про наявність у кожній галузі народного господарства специфічних потреб, однакових у межах усього радянського економічного простору, на наш погляд, автор проводить апологію галузевої системи управління у вигляді союзних міністерств [5, с. 23–24].

У четвертий період дослідження розвитку промисловості Донеччини по-новому, з раціоналістичних позицій розглядається тема соціалістичного змагання. Цінними, на нашу думку, є спостереження Л. Мазитової про те, що у 1950 рр. соціалістичне змагання не прищеплювалося у вугільній галузі, а нарощування видобутку палива здійснювалося за рахунок застосування авральної роботи, що мала своїм наслідком високий рівень травматизму [26, с. 183].

Найбільш деталізовані міркування стосовно соціалістичного змагання висловлені О. Даніліним. На думку дослідника, у другій половині 50-х років існували об'єктивні передумови для «сплеску робітничої ініціативи», а саме, масове запровадження у цей період на шахтах нової техніки, що вимагало вдосконалення професійного та загальнокультурного рівня робітників, поліпшення оплати та умов праці, а також зацікавленість людей у завоюванні поваги з боку оточуючих, перспектива суспільного визнання та кар'єрного просування. Власне це й викликало появу енергійних та амбітних передовиків виробництва і навіть окремих зразкових колективів. Втім, як стверджує науковець, взірцеві колективи та видатні приклади особистої праці залишалися поодинокими, а зображувана масовість відтворення їх досвіду в дійсності не існувала через відсутність матеріальної зацікавленості у робітників. Незручно й невігідно, підкреслює автор, було й керівникам підприємств здійснювати копітку підготовку умов для повторення і перевершення виняткових результатів.

Разом з тим, на думку дослідника, особливо у перші повоєнні десятиліття, патріотизм, відчуття колективу, добросовісне ставлення до праці, прагнення до професіоналізму були вагомими життєвими орієнтирами. Це давало позитивні результати: постійно зростали видобуток вугілля та продуктивність праці [5, с. 65–67, 71–72].

Таким чином, несприятливі суспільні умови розвитку і функціонування історичного знання, хибні методологічні засади радянської епохи, що панували в гуманітарних науках у цей період, негативно впливали на дослідження промислового розвитку Донецької області у роки хрущовської відлиги, що позначилося на формуванні вкрай неповної та спотвореної картини індустріального буття краю.

Нові суспільно-політичні умови, що склалися після здобуття Україною незалежності, характеризуються активним науковим пошуком історичної правди, переглядом концептуальних положень радянської історіографії, використанням достовірних джерел. За різної розстановки акцентів для більшості сучасних дослідників спільним є визнання того, що розвиток промисловості Донецької області у роки хрущовської відлиги на нерушійних принципах радянської економічної системи не є оптимальним варіантом організації суспільного виробництва.

Сучасні дослідження промислового розвитку переважно зосереджені на вивченні особливостей галузевого розвитку індустрії, особливо вугільної.

Очевидним є наявність лакун у висвітленні промислового розвитку Донецької області, що суттєво збіднює наше уявлення про недалеку минувшину краю. Одним із найголовніших сюжетів, що потребує докладних досліджень є тема Донецького раднаргоспу (1957 – 1965 рр.), який був головною місцевою ланкою керівництва промисловістю.

Помилковим, на наш погляд, є застосування у більшості досліджень терміна «Донбас», для позначення територій сучасних Донецької та Луганської областей України. Слово «Донбас» – це аббревіатура від геологічного поняття «Донецький вугільний басейн» або «Донецький кам'яновугільний басейн». Він охоплює території, що входять до складу сучасних Дніпропетровської, Донецької, Луганської областей України, а також частину Ростовської області Росії. Межі областей і кам'яновугільного басейну не збігаються. Не вся територія Донецької та Луганської областей належать до Донбасу, а ось Павлоград у Дніпропетровській і Шахти у Ростовській (РФ) областях – навпаки.

Список використаної літератури

1. Баран В. К. Україна 1950 – 1960-х рр.: еволюція тоталітарної системи / В. К. Баран. – Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 1996. – 448 с. ; Baran V. K. *Ukraine 1950 – 1960-kh rr.: evoliutsiia totalitarnoi systemy* / V. K. Baran. – Lviv : Instytut ukrainoznavstva im. I. Kryp'iakevycha NAN Ukrainy, 1996. – 448 s.
2. Буждежан А. В. Чорна металургія Донбасу у 50–80-х рр. ХХ ст. (історіографія проблеми) / А. В. Буждежан // Історичні і політологічні дослідження. – 2005. – № 3/4. – С. 172–183 ; Buzhdezhan A. V. *Chorna metalurhiia Donbasu u 50–80-kh rr. XX st. (istoriohrafiiia problemy)* / A. V. Buzhdezhan // *Istorychni i politolohichni doslidzhennia*. – 2005. – № 3/4. – S. 172–183
3. Вишняков В. Г. Об опыте перестройки аппарата управления экономикой (На примере работы Донецкого совнархоза) / В. Г. Вишняков // Советское государство и право. – 1963. – № 10. – С. 48–54 ; Vishnyakov V. G. *Ob opyte perestroyki apparata upravlenii ekonomikoу (Na primere raboty Donetskogo sovnrarkhoza)* / V. G. Vishnyakov // *Sovetskoe gosudarstvo i pravo*. – 1963. – № 10. – S. 48–54
4. Внеочередной XXI съезд Коммунистической партии Советского Союза : стеногр. отчет. – Москва, 1959. – Т. I. – 67 с.; Т. II. – 447 с. ; Vneocherednoy XXI sezd Kommunisticheskoy partii Sovetskogo Soyuza : stenogr. otchet. – Moskva, 1959. – Т. I. – 67 s.; Т. II. – 447 s.
5. Вугільний Донбас у другій половині ХХ століття : колект. моногр. / за ред. З. Г. Лихолобової. – Донецьк : ДонНУ, 2001. – 339 с. ; Vuhilnyi Donbas u druiii polovyni XX stolittia : kolekt. monohr. / za red. Z. H. Lykholobovoi. – Donetsk : DonNU, 2001. – 339 s.
6. Гармаш О. С. Діяльність Донецького Раднархозу / О. С. Гармаш, Л. О. Крутова // Історія України: маловідомі імена, події, факти. — 2001. – Вип. 18. - С. 61–67 ; Harmash O. S. *Diialnist Donetskoho Radnarhospu* / O. S. Harmash, L. O. Krutova // *Istoriia Ukrainy: malovidomi imena, podii, fakty*. — 2001. – Vyp. 18. - S. 61–67
7. Гурбич А. Н. Количественные и качественные изменения в составе рабочих Донбасса (1959 – 1970 гг.). : автореф... . дис. на канд. ист. наук : спец. . 07.00.02 / А. Н. Гурбич ; Донецкий гос. ун-т. – Донецк, 1973. – 29 с. ; Gurbich A. N. *Kolichestvennye i kachestvennye izmeneniya v sostave rabochikh Donbassa (1959 – 1970 gg.)*. : avtoref... . dis. na kand. ist. nauk : spets. . 07.00.02 / A. N. Gurbich ; *Donetskiy gos. un-t.* – Donetsk, 1973. – 29 s.
8. Дегтярев В. И. Химия – ударный фронт / В. И. Дегтярев. – Донецк : Донбас, 1964. – 45 с. ; Degtyarev V. I. *Khimiya – udarnyy front* / V. I. Degtyarev. – Donetsk : Donbas, 1964. – 45 s.
9. Дядик І. І. Сталінський економічний адміністративний район / І. І. Дядик, О. Я. Махрачов. – Київ : Знання, 1960. – 40 с. ; Dyadik I. I. *Stalinskiy ekonomichniy administrativniy rayon* / I. I. Dyadik, O. Ya. Makhrachov. – Kiïv : Znannya, 1960. – 40 s
10. Дядык И. И. Год работы по-новому / И. И. Дядык. – Сталино : Сталинское обл. изд-во, 1958. – 108 с. ; Dyadyk I. I. *God raboty po-novomu* / I. I. Dyadyk. – Stalino : Stalinskoe obl. izd-vo, 1958. – 108 s.
11. Дядык И. И. Поступь семилетки. Экономический очерк / И. И. Дядык. – Донецк: Обл. кн. изд-во, 1960; Dyadyk I. I. *Postup semiletki. Ekonomicheskiy ocherk* / I. I. Dyadyk. – Donetsk: Obl. kn. izd-vo, 1960.
12. История рабочих Донбасса: 2 т. / редкол. : А. В. Лихолат и др. – Киев : Наукова думка, 1981. – Т. 2 : Рабочие Донбасса в период завершения строительства социализма и постепенного перехода к коммунизму. – 432 с. ; *Istoriya rabochikh Donbassa: 2 t. / redkol.* : A. V. Likholat i dr. – Kiev : Naukova dumka, 1981. – Т. 2 : *Rabochie Donbassa v period zaversheniya stroitelstva sotsializma i postepennogo perekhoda k kommunizmu*. – 432 s.
13. История технического развития угольной промышленности Донбасса в 2-х т. – Киев : Наукова думка, 1969. – Т. 2. – 608 с. ; *Istoriya tekhnicheskogo razvitiya ugolnoy promyshlennosti Donbassa v 2-kh t.* – Kiev : Naukova dumka, 1969. – Т. 2. – 608 s.

14. Історія міст і сіл Української РСР. Донецька область. – Київ : Головна редакція УРЕ АН УРСР, 1970. – 992 с. ; *Istoriia mist i sil Ukrainsoi RSR. Donetska oblast.* – Kyiv : Holovna redaktsiia URE AN URSR, 1970. – 992 s.

15. Історія Української РСР у 8-ми т., 10-ти кн. – Київ : Наукова думка, 1979. – Т. 8 : Радянська Україна в період зміцнення соціалізму і поступового переходу до комунізму (1945 – 70-ті роки). Кн. II : Українська РСР в період розвинутого соціалізму і будівництва комунізму (кінець 50-х – 70-і роки). – 392 с. ; *Istoriia Ukrainsoi RSR u 8-my t., 10-ty kn.* – Kyiv : Naukova dumka, 1979. – Т. 8 : *Radianska Ukraina v period zmitsnennia sotsializmu i postupovoho perekhodu do komunizmu (1945 – 70-ti roky).* Кн. II : *Ukrainska RSR v period rozvynutoho sotsializmu i budivnytstva komunizmu (kinets 50-kh – 70-i roky).* – 392 s.

16. Калашников В. И. Деятельность партийных организаций Донецкого бассейна по дальнейшему развитию каменноугольной промышленности в период развернутого строительства коммунизма (1959 – 1970 гг.) : автореф.... дис. докт. ист. наук / Владимир Иванович Калашников; Моск. гос. ун-т. – Москва, 1972. – 65 с. ; *Kalashnikov V. I. Deyatel'nost partiynykh organizatsiy Donetskogo basseyna po dalneyshemu razvitiyu kamennougolnoy promyshlennosti v period razvernutoho stroitelstva kommunizma (1959 – 1970 gg.) : avtoref.... dis. dokt. ist. nauk / Vladimir Ivanovich Kalashnikov; Mosk. gos. un-t.* – Moskva, 1972. – 65 s.

17. Каплан И. И. Борьба шахтеров Донбасса за технический прогресс и развертывание социалистического соревнования (1953 – 1958 гг.) : автореф.... дис. канд. ист. наук. / Исаак Исаакович Каплан; Ин-т истории Акад. наук СССР. – Москва, 1961. – 20 с. ; *Kaplan I. I. Borba shakhterov Donbassa za tekhnicheskii progress i razvertyvanie sotsialisticheskogo sorevnovaniya (1953 – 1958 gg.) : avtoref.... dis. kand. ist. nauk. / Isaak Isaakovich Kaplan; In-t istorii Akad. nauk SSSR.* – Moskva, 1961. – 20 s.

18. Карпов В. Ф. Машиностроение Донбасса – на подъёме / В. Ф. Карпов. – Сталино : Обл. кн. изд-во, 1961. – 33 с. ; *Karpov V. F. Mashinostroenie Donbassa – na podeme / V. F. Karpov.* – Stalino : Obl. kn. izd-vo, 1961. – 33 s.

19. Кульчицкий С. В. Розвинутий соціалізм [Електронний ресурс] / С. В. Кульчицкий // *Енциклопедія історії України.* – Режим доступу : http://www.history.org.ua/?termin=rozvynutyjj_socializm ; *Kulchytskyi S. V. Rozvynutyi sotsializm [Elektronnyi resurs] / S. V. Kulchytskyi // Entsyklopediia istorii Ukrainy.* – Rezhym dostupu : http://www.history.org.ua/?termin=rozvynutyjj_socializm

20. Литвин В. Изменения профессионального состава рабочих и содержания их труда на шахтах Донбасса / В. Литвин // *Экономика Украины.* – 1967. – № 6. – С. 61–64 ; *Litvin V. Izmeneniya professionalnogo sostava rabochikh i sodержaniya ikh truda na shakhtakh Donbassa / V. Litvin // Ekonomika Ukrainy.* – 1967. – № 6. – S. 61–64

21. Лихолобова З. Г. Хіміки Донбасу у боротьбі за комуністичну працю / З. Г. Лихолобова // *Український історичний журнал.* – 1964. – № 6. – С. 51–55 ; *Likholobova Z. G. Khimiki Donbasu u borotbi za komunistichnu pratsyu / Z. G. Likhoblobova // Ukrainskiy istorichniy zhurnal.* – 1964. – № 6. – S. 51–55

22. Лихолобова З. Г. Етапи історичного шляху вугільного Донбасу (1950 – 1991 рр.) / З. Г. Лихолобова // *Проблеми історії України: факти, судження, пошуки : Міжвідомчий збірник наукових праць.* – 2002. – Вип. 6. – С. 489–500 ; *Lykholobova Z. H. Etapy istorychnoho shliakhu vuhilnoho Donbasu (1950 – 1991 rr.) / Z. H. Lykholobova // Problemy istorii Ukrainy: fakty, sudzhennia, poshuky : Mizhvidomchyi zbirnyk naukovykh prats.* – 2002. – Vyp. 6. – S. 489–500

23. Лихолобова З. Г. Концептуальні питання історії вугільного Донбасу у другій половині ХХ століття / З. Г. Лихолобова // *Нові сторінки історії Донбасу.* – 2000. – Кн. 8. – С. 5–18 ; *Lykholobova Z. H. Kontseptualni pytannia istorii vuhilnoho Donbasu u druhii polovyni XX stolittia / Z. H. Lykholobova // Novi storinky istorii Donbasu.* – 2000. – Kn. 8. – S. 5–18

24. Лихолобова З. Г. Проблемы модернизации угольной промышленности в 1960 годы / З. Г. Лихолобова // Новые страницы в истории Донбасса. — 1997. — Кн. 5. — С. 150–155 ; Likholobova Z. G. Problemy modernizatsii ugolnoy promyshlennosti v 1960 gody / Z. G. Likholobova // Novye stranitsy v istorii Donbassa. — 1997. — Кн. 5. — С. 150–155
25. Локаєнко А. Р. Партиїні організації України в боротьбі за розвиток наукових форм соціалістичного змагання трудівників хімічної промисловості (1958 – 1961 рр.). (На матеріалах партійних організацій Донбасу) / А. Р. Локаєнко // Наукові праці з історії КПРС. — 1965. — Вип. 1. — С. 38–47 ; Lokaienko A. R. Partiini orhanizatsii Ukrainy v borotbi za rozvytok naukovykh form sotsialistychnoho zmahannia trudivnykiv khimichnoi promyslovosti (1958 – 1961 rr.). (Na materialakh partiinykh orhanizatsii Donbasu) / A. R. Lokaienko // Naukovi pratsi z istorii KPRS. — 1965. — Vyp. 1. — С. 38–47
26. Мазитова Л. З. Проблема социалистического соревнования в угольной промышленности Донбасса в 50-е годы / Л. З. Мазитова // Нові сторінки історії Донбасу. — 1999. — Кн. 7. — С. 174–184 ; Mazitova L. Z. Problema sotsialisticheskogo sorevnovaniya v ugolnoy promyshlennosti Donbassa v 50-e gody / L. Z. Mazitova // Novi storinki istorii Donbasu. — 1999. — Кн. 7. — С. 174–184
27. Материалы XXIV съезда КПСС. — Москва, 1971. — 319 с. ; Materialy XXIV sezda KPSS. — Moskva, 1971. — 319 s.
28. Мельник С. М. Рабочий класс Донбасса на современном этапе строительства коммунизма / С. М. Мельник // История СССР. — 1970. — № 5. — С. 77–90 ; Melnik S. M. Rabochiy klass Donbassa na sovremennom etape stroitelstva kommunizma / S. M. Melnik // Istoriya SSSR. — 1970. — № 5. — С. 77–90
29. Металлургия Сталинского экономического административного района : сб. статей. — Сталино, 1959. — 203 с. ; Metallurgiya Stalinskogo ekonomicheskogo administrativnogo rayona : sb. statey. — Stalino, 1959. — 203 s.
30. Остапчук О. Г. Развитие машинобудовання у Донбасі (друга половина ХХ – початок ХХІ ст.): історіографія проблеми / О. Г. Остапчук // Нові сторінки історії Донбасу. — 2007. — Кн. 13/14. — С. 99–107 ; Ostapchuk O. H. Rozvytok mashynobuduvannia u Donbasi (druga polovyna ХХ – pochatok ХХІ st.): istoriografiiya problemy / O. H. Ostapchuk // Novi storinky istorii Donbasu. — 2007. — Кн. 13/14. — С. 99–107
31. Пихоя Р. Почему Хрущев потерял власть [Электронный ресурс] / Р. Пихоя // Международный исторический журнал. — 2000. — № 8. — Режим доступа : <http://ricolor.org/history/rsv/aft/hr/> ; Pikhoya R. Pochemu Khrushchev poteryal vlast [Elektronnyy resurs] / R. Pikhoya // Mezhdunarodnyy istoricheskiy zhurnal. — 2000. — № 8. — Rezhim dostupa : <http://ricolor.org/history/rsv/aft/hr/>
32. Попов Г. Х. Административно-командная система / Г. Х. Попов // Наука и жизнь. — 1987. — № 6 ; Popov G. Kh. Administrativno-komandnaya sistema / G. Kh. Popov // Nauka i zhizn. — 1987. — № 6
33. Решетняк А. А. Донецкий экономический район в 1957 – 1965 гг. / А. А. Решетняк // Донбасс: прошлое, настоящее, будущее : I Региональная научно-практическая конференция. — Донецк, 1992. — С. 70–71 ; Reshetnyak A. A. Donetskiy ekonomicheskii rayon v 1957 – 1965 gg. / A. A. Reshetnyak // Donbass: proshloe, nastoyashchee, budushchee : I Regionalnaya nauchno-prakticheskaya konferentsiya. — Donetsk, 1992. — С. 70–71
34. Романцов В. Е. Шахтеры Донбасса в борьбе за выполнение семилетнего плана развития народного хозяйства (1959 – 1961 гг.) : автореф.... дис. ... канд. ист. наук / В. Е. Романцов; Акад. наук УССР. Отд-ние обществ. наук. — Киев, 1963. — 21 с. ; Romantsov V. Ye. Shakhtery Donbassa v borbe za vupolnenie semiletnego plana razvitiya narodnogo khozyaystva (1959 – 1961 gg.) : avtoref.... dis. ... kand. ist. nauk / V. Ye. Romantsov; Akad. nauk USSR. Otd-nie obshchestv. nauk. — Kiev, 1963. — 21 s.

35. Саржан А. А. Зміни в соціально-економічній сфері Донбасу. Друга половина 40-х – кінець 80-х рр. XX ст. : моногр. / А. А. Саржан. – Донецьк, 2004. – 412 с. ; Sarzhan A. A. Zminy v sotsialno-ekonomichnii sferi Donbasu. Druha polovyna 40-kh – kinets 80-kh rr. XX st. : monohr. / A. A. Sarzhan. – Donetsk, 2004. – 412 s.

36. Саржан А. А. Социально-экономические и политические процессы в Донбассе (1945 - 1998) : моногр. / А. А. Саржан. – Донецк, 1998. – 298 с. ; Sarzhan A. A. Sotsialno-ekonomicheskie i politicheskie protsessy v Donbasse (1945 - 1998) : monogr. / A. A. Sarzhan. – Donetsk, 1998. – 298 s.

37. Саржан А.О. Новітня історія Донбасу (1945 – 1999 рр.) : навч. посіб. / А. А. Саржан. – Донецьк : Сталкер, 1999. – 463 с. ; Sarzhan A.O. Novitnia istoriia Donbasu (1945 – 1999 rr.) : navch. posib. / A. A. Sarzhan. – Donetsk : Stalker, 1999. – 463 s.

38. Трофимов А. В. Советское общество 1953 – 1964 гг. в отечественной историографии: политика и экономика : автореф. дис. ... докт ист. наук ; спец. 07.00.09 / А. В. Трофимов. – Екатеринбург, 1999. - 43 с. ; Trofimov A. V. Sovetskoe obshchestvo 1953 – 1964 gg. v otechestvennoy istoriografii: politika i ekonomika : avtoref. dis. ... dokt ist. nauk ; spets. 07.00.09 / A. V. Trofimov. – Yekaterinburg, 1999. - 43 s.

39. Україна: друга половина XX століття. Нариси історії / редкол. : П. П. Панченко (гол.) та ін. – Київ : Либідь, 1997. – 352 с. ; Ukraina: druha polovyna XX stolittia. Narysy istorii / redkol. : P. P. Panchenko (hol.) ta in. – Kyiv : Lybid, 1997. – 352 s.

40. Фененко В. М. Керівництво партійних організацій підприємств вугільної промисловості Донбасу розвитком руху раціоналізаторів та винахідників (1956 – 1961 рр.) / В. М. Фененко // Наукові праці з історії КПРС. – Київ, 1965. – Вип. 1. – С. 26–37 ; Fenenko V. M. Kerivnytstvo partiinykh orhanizatsii pidpriemstv vuhilnoi promyslovosti Donbasu rozvytkom rukhu ratsionalizatoriv ta vynakhidnykiv (1956 – 1961 rr.) / V. M. Fenenko // Naukovi pratsi z istorii KPRS. – Kyiv, 1965. – Vyp. 1. – S. 26–37

41. Шевченко Н. М. Досвід вивчення історії українського шахтарства в другій половині XX століття / Н. М. Шевченко // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету. Сер. : Педагогічна – 2001. – Т. 7. – С. 779–783 ; Shevchenko N. M. Dosvid vuvchennia istorii ukrainskoho shakhtarstva v druhii polovyni XX stolittia / N. M. Shevchenko // Naukovi pratsi Kamianets-Podilskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu. Ser. : Pedahohichna – 2001. – Т. 7. – С. 779–783

42. Шелест Д. С. Количественные и качественные изменения в составе рабочего класса Украинской ССР (1959 – 1970 гг.) / Д. С. Шелест. – Днепропетровск, 1971. – 175 с. ; Shelest D. S. Kolichestvennyye i kachestvennyye izmeneniya v sostave rabochego klassa Ukrainskoy SSR (1959 – 1970 gg.) / D. S. Shelest. – Dnepropetrovsk, 1971. – 175 s.

43. Экономика отраслей народного хозяйства Донбасса / под. общ. ред. А. Н. Алымова. – Москва : Экономика, 1971. – 318 с. ; Ekonomika otrasley narodnogo khozyaystva Donbassa / pod. obshch. red. A. N. Alymova. – Moskva : Ekonomika, 1971. – 318 s.

Стаття надійшла до редакції 10.05.2017 р.

Yu. Korobka

INDUSTRIAL DEVELOPMENT OF DONETSK REGION IN 1953 – 1964: HISTORIOGRAPHY OF THE PROBLEM

The process of scientific evaluation of Donetsk Region's industrial development in the years of Khrushchev's decade is composed of qualitatively heterogeneous periods: the first one lasts since the beginning of researching the aforementioned problem till removal of Khrushchev from power in October 1964; the second one lasts since the mid 1960s till the late 1980s; the third one lasts since the late 1980s till the early 1990s; the fourth one lasts since the early 1990s till nowadays.

Unfavorable social conditions of development and functioning of historical knowledge in the USSR and inappropriate methodological basis of the Soviet epoch that domineered in humanities

in that period badly affected the research of Donetsk Region's industrial development in the years of Khrushchev's «thaw», which affected formation of an extremely insufficient and distorted picture of the region's industrial life. Still, the element of scientific value presents, alongside factual material used in these publications, analysis of the forms and the methods of political government of the economy in the field of industry, which demonstrates falling of the communist party's authority and falling of its influence on the processes that were going on in the national economy.

New socio-political conditions were created after Ukraine had gained independence are characterized by active scientific search of historical truth, revision of the conceptual provisions of Soviet historiography and use of reliable sources. The emphases being differently laid, most of the modern researchers jointly admit that development of Donetsk Region's industry in the years of Khrushchev's thaw on indestructible principles of the Soviet economic system is not a flexible variant of social production's adjustment.

Over the recent times, research of industrial development has primarily been focused on the study of the development peculiarities of the branches of industry, especially that of the coal-mining field.

Presence of lacunas in the highlight of Donetsk Region's industrial development is obvious, which appreciably impoverishes our concept of the close past of the region. One of the most important plots that require profound research is the problem of Donetsk Soviet Regional Economy Department (1957 – 1965) which was the main link in managing industry.

Key words: *Donetsk Region, Donetsk Soviet Regional Economy Department, Mykyta Khrushchev, movement for «communist attitude to work».*

УДК 94(477.54)“186”(045)

Е.О. Мельников

ПІДГОТОВКА УНТЕР-ОФІЦЕРСЬКОГО СКЛАДУ У ПОЛКОВИХ ШКОЛАХ ХАРКІВСЬКОГО ВІЙСЬКОВОГО ОКРУГУ У 60-ті рр. ХІХ ст.

У статті розглянуто діяльність полкових шкіл та навчально-виховні аспекти формування унтер-офіцерського складу Харківського військового округу у 60-ті рр. ХІХ ст. Визначено, що підготовка унтер-офіцерів була пов'язана з політикою імператорської Росії на українських землях. Проаналізовано навчальні програми, військову підготовку унтер-офіцерського складу, негативні і позитивні риси діяльності полкових шкіл на території Харківського військового округу.

Ключові слова: *Харківський військовий округ, унтер-офіцер, полкова школа, навчальні програми, навчання.*

Після впровадження військово-окружної системи на українських землях у 1862 р., перед російським урядом постало питання щодо покращення підготовки унтер-офіцерського складу. Молодший командний склад є провідною ланкою між офіцерами та простими солдатами і без них не обходиться жодна армія світу. Військове міністерство Російської імперії розуміло, що реформування армії було неможливим без належної підготовки молодших командирів, серед яких у Харківському військовому окрузі було багато українців. Особливий інтерес становить вивчення історичного досвіду підготовки унтер-офіцерського складу на українських землях Російської імперії у 60-ті роки ХІХ ст., як в історіографії.

Наукова розробка теми є незначною. Серед сучасних українських дослідників питанню реформування Харківського військового округу присвятила праці Ю. Саламахіна. Основну увагу науковець приділяє вивченню ролі Харківського військового округу в реорганізації збройних сил Російської імперії, в переозброєнні та системі бойової підготовки військ на українських землях [14].

Російський дослідник Р. Хасанов розглянув організаційно-правові засади відбору і підготовки унтер-офіцерського складу та основні напрямки діяльності державних органів Російської імперії з підготовки молодшого офіцерського складу у досліджуваній період [15]. Спеціальних праць стосовно підготовки унтер-офіцерського складу на українських землях немає на наш час ні в українській, ні в російській історіографії.

Після впровадження військово-окружної системи на українських землях, за наказом військового міністра Російської імперії Д. Мілютіна, було створено 6 серпня 1864 року Харківський військовий округ. До складу округу входили Харківська, Полтавська, Чернігівська, Курська, Орловська, Воронежська губернії. Головнокомандуючому округу підпорядковувалися всі наявні військові сили та установи на цій території. Після організації військових округів створювалася струнка система місцевого військового управління [7, с. 97].

У 60-ті роки XIX ст. до обов'язків унтер-офіцерів входило: виконання фронтової та гарнізонної служби; збереження внутрішнього порядку в ротах; нагляд за поведінкою солдатів; навчання солдатів грамоті, теорії стрільби, зберіганню та поведженню зі зброєю [1]. Військовий міністр Російської імперії А. Редігер зазначав, що навчений молодший командний склад є необхідним для армії: «за відсутності цієї ж умови всі старання вищих начальників можуть залишатися марними» [13].

Після відміни тілесних покарань у 1863 р. та скорочення терміну солдатської служби реформування військової освіти потребувало нагального вирішення у Військовому міністерстві. Багато рекрутів були малоосвіченими людьми, а до складу унтер-офіцерів могли підвищити за проявлене бойове вміння чи військову старанність [11].

12 жовтня 1865 р. було видано наказ по військам Харківського військового округу за № 136 про створення у кожному піхотному та кавалерійському полку школи для підготовки унтер-офіцерів. Подібні навчальні заклади вже діяли на території України в Київському та Одеському військових округах [12].

Школи розташовувались у найманій будівлі або приміщенні яке виділяло земство, якщо полк квартирувався не у казармах. Опаленням, освітленням і утримуванням шкіл відали полкові командири [2].

На закупівлю навчального матеріалу, підручників, книг, журналів, паперу, пір'я, чорнила витрачалося 60 руб. на рік у піхотному полку та 24 руб. у кавалерійському. Витрата коштів розподілялася порівну на кожен роту чи ескадрон. Перед початком функціонування школи перша витрата становила до 70 руб. в піхотному полку та 50 руб. в кавалерійському на купівлю матеріалів для будівництва столів, ослонів та всього необхідного, але зробленого казенними майстрами у дешевому, простому вигляді [12].

Начальником школи призначався офіцер, переважно з стрілецької офіцерської школи або Єлисаветградського кавалерійського училища. До його обов'язків входило: відповідати за порядок та проводити навчання, не відходячи від програм. Заняття з солдатами проводили офіцери, котрі виконували обов'язки завідуючих зброєю. Закон Божий вивчався полковим священиком «Головне спостереження за пристроєм, правильним напрямком школи і успішним ходом навчання в ній покладається: в піхотному полку на начальника стрілецьких рот, а в кавалерійському на помічника полкового командира» [12].

Для кожного полку була зазначена строго нормована кількість місць у класі. В піхотному полку повинно було навчатись 60 осіб, а в кавалерійському – 24. Переважно відбиралися до класів найкращі солдати в моральному та фізичному плані: «в піхотному

полку з кожної лінійної і стрілецької роти по 4 єфрейтора, а в кавалерії по 6 єфрейторів з ескадрону». Якщо за три місяця навчання єфрейтор не показував здібностей до наук або порушував дисципліну, то його відраховували. Навчання проходило два роки, але у зв'язку нагальності навченого молодшого офіцерського складу у ротах перший навчальний рік був останнім для перших вступників, з котрих були відібрані найбільш здібні і більш-менш підготовлені віце-унтер-офіцери [12].

З 1 жовтня по 1 травня проходили теоретичні заняття. З травня по вересень відбувалися практика. У серпні проходили іспити, які приймали начальник школи та офіцери-предметники. Середнім балом для переведення з молодшого до середнього класу була трійка. Вересень відводився для відпочинку. В кожній школі йшов розподіл на 2 класи: старший і молодший. Один віце-унтер-офіцер призначався за старшого в класі. Усі накази від начальника школи до старшого віце-унтер-офіцера у класі передавалися через фельдфебеля або вахмістра школи. В кожному класі вивчалися кожного дня два предмети, по півтори години. За тиждень по розкладу проходило 12 предметів. Дані наведено у Таблиці 1 [12].

Таблиця 1

Предметна програма полкових шкіл

Предмет	Кількість уроків на тиждень
Закон Божий	Один
Російська мова	Три
Арифметика	Два
Обов'язки для нижчих чинів та правила дисциплінарних стягувань по військово- карних законах	Три
Військові статuti	Два
Теорія стрільби	Один

Як, бачимо, кандидати в унтер-офіцери вивчали такі предмети: закон Божий, російську мову, арифметику, військові статuti, теорію стрільби, обов'язки для нижчих чинів та правила дисциплінарних стягувань по військово-карних законах. «Військові статuti, обов'язки нижчих чинів та правила дисциплінарних стягнень по військово-карних законах викладає начальник школи; теорію стрільби викладає офіцер, завідувач по зброї, в драгунському полку він же навчає російській мові та арифметиці, предмети, які в піхотному полку покладаються на жалонірного офіцера» [12]. В гусарському та уланському полках начальник школи повинен був викладати усі предмети.

За дослідженням військового фахівця часів царату П. Бобровського головною відзнакою «Положення про полкову школу» для Харківського військового округу від 12 жовтня 1865 р. за № 136 було чітке визначення змісту кожного курсу та часу проходження предмету на тиждень. Такий ретельний підхід до навчального процесу був відсутній в інших військових округах Російської імперії та був новаторським для свого часу. Отже, за цим положенням, ми можемо визначити на що саме приділяли увагу у вивченні предметів віце-унтер-офіцерами військового керівництва Російської імперії на українських землях у межах Харківського військового округу у 60-ті роки XIX ст. Дані наведено у Таблиці 2 [2;12].

Таблиця 2.

Зміст навчального курсу у полкових школах Харківського військового округу у 60-ті роки XIX ст.

Навчальний курс	Зміст навчального курсу
Закон Божий	знання і пояснення молитов, головних догматів і літургій; коротка священна історія пояснення Євангелія
Російська мова	грамота; читання книг і рукописів; писання під диктовку і складання необхідних паперів
Арифметика	вивчити матеріал до поняття дробі; вирішення невеликих задач
Військові статuti	навчання рекрутів; ротний і батальйонний ряд (в кавалерії чотове та ескадроне навчання); гарнізонна і пікетна служба
Теорія стрільби	правила поводження, збірка, розбирання, збереження зброї; лиття куль; приготування патронів; правила стрільби в ціль та окомірне визначення відстаней
Обов'язки для нижчих чинів та правила дисциплінарних стягнень по військово-карних законах	статут внутрішньої служби, постанови про дисципліну, порядок накладення дисциплінарних стягнень, військові злочини, злочини по службі, злочини і покарання у воєнний час

Короткий термін навчання для вступників першого року призводив до скорочених програм по всій Російській імперії. «Курс арифметики в полковій школі, на наш погляд, занадто обмежений. Ми переконалися, що солдати охоче займаються арифметикою и вирішенням практичних задач, і тому не боїмося, що збільшення курсу арифметики злякає їх і відіб'є охоту займатися нею» [1].

Читання було для солдатів важливим елементом навчання, але й тут були проблеми. «Не говоримо про механічну вимову ними надрукованого: це дається багатьом без більшої праці; але ясно і виразно прочитати що-небудь з правильним наголосом на словах і з пристойною зупинкою на знаках пунктуації, потім толково розповісти зміст прочитаного – це для багатьох дуже старанних солдатів справа далеко не легка, яка потребує довготривалої вправи» [1].

Для підвищення освіченості рядового складу видавався журнал «Читання для солдатів». В ньому друкувались історичні нариси, твори релігійного змісту, вірші, класика російської літератури, солдатські оповіді. Видавництво друкувало і окремі брошури військового змісту.

Переписування текстів повинно було вчити не робити помилок при написанні документів, а диктант – виробити правильне написання на слух. Нескладні та цікаві тексти з побутового життя більш всього підходили для розуміння та були ближчими для солдатів [1].

Справа з фехтуванням та гімнастикою була для віце-унтер-офіцерів складною і незрозумілою. По-перше, не вистачило кваліфікованих учителів, які б могли донести матеріал, а по-друге, майже не було гімнастичного обладнання та обладнання для фехтування.

Головна відмінність Харківського військового округу полягала в діяльності інструкторів з гімнастики та фехтування, а в інших округах цим займалися офіцери призначені на ці посади. Взагалі не було чітко розробленого навчального плану, тому деякі вправи були дуже складні та непотрібні.

Найкраще віце-унтер-офіцери розуміли навчання теорії стрільби та збирання та розбирання зброї. Солдати вже володіли необхідними знаннями, тому це для них було у вигляді повторення матеріалу [1].

На думку П. Бобровського, ненавчені рекрути повинні були проходити навчання у частинах, але основними недоліками впровадження грамоти у 60-ті роки XIX ст. були: нестача вчителів, які володіли бездоганно предметом; нестача коштів і невизначена мета витрат; невідповідний вибір або відсутність навчальних посібників та книг для читання; перевага показної, формальної сторони навчання [2]. Таким чином, навіть краще підготовлені солдати, кандидати до унтер-офіцерського складу мали проблеми під час навчання у полкових школах. Відрахування проходили через погану дисципліну, або отримані двійки.

Навчання у кожній школі не було однаковим. Начальник школи вирішував які предмети проходити у молодшому та старшому класах. Офіцери на свій розсуд витрачали гроші або дарували непотрібні їм книги різної тематики. Віце-унтер-офіцери не мали змоги зрозуміти складний текст. Нерозроблена програма призвела до того, що головними посібниками виступали «Довідкова солдатська книжка» і «Стройові статuti». В 1866 р. стали помітними розбіжності у викладанні предметів та нерівномірний розподіл часу на проходження курсу у школах. Було вирішено розробити конспект розподілу предметів для кожного класу окремо [2].

У полкових школах до навчання підходили більш ретельно, аніж у нижчих школах для солдатів. «При загальній свідомості їх важливого значення, при крайній необхідності в освіті гарного складу унтер-офіцерів поступово розширювалися погляди і встановлювалися ті загальні начала, на яких побудовані ці професійні школи, відомі тепер під ім'ям навчальних команд» [2].

Після закінчення навчання випускникам робили подарунки у грошовому еквіваленті або жовту нашивку. Згодом такі рішення показали свою неефективність. Брак коштів на утримання шкіл призводив до великих трат навіть при виплаті маленької суми. Жовта стрічка у свою чергу не пасувала на мундирі та втрачала своє значення перед унтер-офіцерськими знаками розрізнення.

Навчений унтер-офіцерський склад привів до слушної думки, що ротні школи потребували освічених учителів. Після проходження навчання у обов'язки найкращих унтер-офіцерів входило і освіта рекрутів.

У 1867 р. Військове міністерство прийняло рішення про скасування діяльності полкових шкіл та створення полкових навчальних команд. Наказом по Військовому відомству в 1867 р. була введена Інструкція для спеціального навчання у військах унтер-офіцерських чинів.

Проведення реформ освіти для молодшого командного складу на українських землях у 60-ті роки XIX ст. зробили з унтер-офіцерів професійних військових. Сліпе виконання обов'язків внутрішньої служби перекладалося на солдатів, а молодший офіцерський склад стояв у військовій ієрархії вище за рядових. Унтер-офіцер перетворився на особистість, яку поважали солдати та на рівні поводитися офіцери [4;6].

Харківський військовий округ мав офіцерів-інструкторів з фехтування, таким чином випереджаючи у цьому плані інші військові округи Російської імперії. Ще однією позитивною рисою було визначення змісту кожного курсу та часу проходження предмету на тиждень. Унтер-офіцер повинен був вивчити багато предметів, щоб керувати солдатами та бути помічником офіцера.

Негативними рисами у діяльності полкових шкіл, котрі можна відмітити були: короткий термін навчання для вступників першого курсу, навчання у кожній школі не було однаковим, учителі погано знали свій предмет та переважно були військовими без педагогічного досвіду, обмежене фінансування.

Незважаючи на всі перелічені недоліки, діяльність полкових шкіл Харківського військового округу стала основою для подальшого розповсюдження освіти серед рекрутів. Унтер-офіцери, вихідці з найнижчих станів суспільства Російської імперії стали провідною ланкою між офіцерством та солдатами. У 60-ті роки XIX ст. намітилась тенденція більш демократичного та професійного ставлення у відносинах начальства та підлеглого у імператорських збройних силах під час здійснення реформування армії у військових округах на території України.

Список використаної літератури

1. Бараниус. Полковые унтер-офицерские школы / Бараниус // Военный сборник. – 1865. - №7. – С. 105–114 ; Baranius. Polkovye unter-ofiterskie shkoly / Baranius // Voennyu sbornik. – 1865. - №7. – S. 105–114
2. Бобровский П. О. Взгляд на грамотность в учебных командах или полковые школы в нашей армии / П. О. Бобровский. – Санкт-Петербург, 1871. – 79 с. ; Bobrovskiy P. O. Vzglyad na gramotnost v uchebnykh komandakh ili polkovye shkoly v nashey armii / P. O. Bobrovskiy. – Sankt-Peterburg, 1871. – 79 s.
3. Бескровный Л. Г. Русская армия и флот в XIX веке. Военно-экономический потенциал / Л. Г. Бескровный. – Москва : Наука, 1973. – 432 с. ; Beskrovnyy L. G. Russkaya armiya i flot v XIX veke. Voenno-ekonomicheskiy potentsial / L. G. Beskrovnyy. – Moskva : Nauka, 1973. – 432 s.
4. Гурчинский И. Полковые унтер-офицерские школы / И. Гурчинский // Военный сборник. – 1867. - №3. – С. 44–45 ; Gurchinskiy I. Polkovye unter-ofiterskie shkoly / I. Gurchinskiy // Voennyu sbornik. – 1867. - №3. – S. 44–45
5. Гурчин А. О вооруженных силах России / А. Гурчин // Военный сборник. – 1868. - № 1. – С. 77–81 ; Gurchin A. O vooruzhennykh silakh Rossii / A. Gurchin // Voennyu sbornik. – 1868. - № 1. – S. 77–81
6. Драгомиров М. И. Избранные труды. Вопросы воспитания и обучения войск / М. И. Драгомиров. – Москва : Военное издательство Министерства обороны СССР, 1956. – 690 с. ; Dragomirov M. I. Izbrannye trudy. Voprosy vospitaniya i obucheniya voysk / M. I. Dragomirov. – Moskva : Voennoe izdatelstvo Ministerstva oborony SSSR, 1956. – 690 s.
7. Зайончковский П. А. Военные реформы 1860-1870 годов в России / П. А. Зайончковский. – Москва : Издательство Московского университета, 1952. – 375 с. ; Zayonchkovskiy P. A. Voennye reformy 1860-1870 godov v Rossii / P. A. Zayonchkovskiy. – Moskva : Izdatelstvo Moskovskogo universiteta, 1952. – 375 s
8. Карцов П. П. Наставление для солдат о том, как должно обращаться с ружьем и учиться стрелять / П. П. Карцов. – Санкт-Петербург : Имп. Академ. Наук, 1856. – 86 с. ; Kartsov P. P. Nastavlenie dlya soldat o tom, kak dolzhno obrashchatsya s ruzhem i uchitsya strelyat / P. P. Kartsov. – Sankt-Peterburg : Imp. Akadem. Nauk, 1856. – 86 s.
9. Именной указ о некоторых изменениях в существующей ныне системе наказаний уголовных и исправительных. 1863 г. // Полное собрание законов Российской империи. Собрание 2. – Санкт-Петербург, 1866. - Т. 28. Отделение 1. - № 59504. - С. 352-353 ; Imennoy ukaz o nekotorykh izmeneniyakh v sushchestvuyushchey nyne sisteme nakazaniy ugolovnykh i ispravitelnykh. 1863 g. // Polnoe sobranie zakonov Rossiyskoy imperii. Sobranie 2. – Sankt-Peterburg, 1866. - Т. 28. Otdelenie 1. - № 59504. - S. 352-353
10. Леонтьев А.Н. Справочная солдатская книжка / А.Н. Леонтьев. — Москва : Книга по Требованию, 2012. – 172 с. ; Leontev A.N. Spravochnaya soldatskaya knizhka / A.N. Leontev. — Moskva : Kniga po Trebovaniyu, 2012. – 172 s.

11. Погоский А. О грамотности в войсках / А. Погоский // Военный сборник. – 1866. - № 6. – С. 251–264 ; Pogoskiy A. O gramotnosti v voyskakh / A. Pogoskiy // Voennyu sbornik. – 1866. - № 6. – S. 251–264

12. Приказ по войскам Харьковского военного округа 12 октября 1865 г., № 136 // Военный сборник. – 1866. – Т.51, № 9. – С. 106-116 ; Prikaz po voyskam Kharkovskogo voennogo okruga 12 oktyabrya 1865 g., № 136 // Voennyu sbornik. – 1866. – Т.51, № 9. – S. 106-116

13. Редигер А. Ф. Унтер-офицерский вопрос в главных европейских армиях / А. Ф. Редигер. – Санкт-Петербург, 1880. – 208 с. ; Rediger A. F. Unter-ofiterskiy vopros v glavnykh evropeyskikh armiyakh / A. F. Rediger. – Sankt-Peterburg, 1880. – 208 s.

14. Саламахіна Ю.І. Харківський військовий округ у 1864–1888 роках / Ю. І. Саламахіна // Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. "Історія та географія". - 2013. - Вип. 49. - С. 142-14 ; Salamakhina Yu.I. Kharkivskiy viiskoviy okruh u 1864–1888 rokakh / Yu. I. Salamakhina // Zbirnyk naukovykh prats Kharkivskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni H. S. Skovorody. "Istoriia ta heohrafiia". - 2013. - Vyp. 49. - S. 142-14

15. Хасанов Р. Ш. Деятельность государственных органов России по подготовке унтер-офицерского состава Русской Армии во второй половине XIX - начале XX века : дис. ... канд. ист. наук : спец. 07.00.02 / Роберт Шарифьянович Хасанов. – Москва, 2003. – 206 с. ; Khasanov R. Sh. Deyatel'nost gosudarstvennykh organov Rossii po podgotovke unter-ofiterskogo sostava Russkoy Armii vo vtoroy polovine XIX - nachale XX veka : dis. ... kand. ist. nauk : spets. 07.00.02 / Robert Sharifyanovich Khasanov. – Moskva, 2003. – 206 s.

Стаття надійшла до редакції 12.01.2017 р.

E.Melnykov

THE NON-COMMISSIONED OFFICERS TRAINING AT THE REGIMENTAL SCHOOLS OF KHARKOV MILITARY DISTRICT IN THE 60-S OF XIX CENTURY

The article tells about the activities of regimental schools and the educational aspects of non-commissioned officers of the Kharkov Military District in the 60-ies of XIX century. It determined that the training of non-commissioned officers was associated with the imperial policy in the Ukrainian lands. A curriculum, the training of non-commissioned officers, negative and positive features of the regimental schools in the territory of the Kharkov Military District were analyzed.

After the introduction of military-district system in the Ukrainian lands in 1862 Russian government had a question of improving the training of non-commissioned officers. Non-commissioned officers, as sergeants and corporals in modern armies, were a link between officers and soldiers.

Activities regimental schools of the Kharkov Military District became the basis for the further spread of education among recruits. Of particular interest is the study of the historical experience of non-commissioned officers training in the Ukrainian lands of the Russian Empire in the 60-ies of XIX century.

A non-commissioned officer had to learn a lot of things to control the soldiers and to be an assistant officer. Mainly the best soldiers morally and physicaly were selected to the classes. In the Kharkov military district recruits from among the Ukrainians had the opportunity to get military post in the Imperial army. The learning process also involved officers, among whom were immigrants from Ukrainian lands. The necessity of search of new conceptual bases of officer training in the Ukrainian Armed Forces dictates the feasibility of a comprehensive analysis of the main trends, characteristics of positive and negative features of training and education of officers in the past.

Key words: *Kharkov military district, non-commissioned officer, regiment school, educational program, the learning.*

С.Г. Небрат

ПОХОВАННЯ ІНГУЛЬСЬКОЇ КАТАКОМБНОЇ КУЛЬТУРИ З ДЕРЕВ'ЯНИМ ПОСУДОМ

Статтю присвячено дослідженню дерев'яного посуду та його місцю в поховальній обрядовості у населення Інгульської катакомбної культури (ІКК) доби бронзи.

Було виділено п'ять типів дерев'яного посуду, який виготовлявся носіями ІКК: 1-й тип – чаша, 2-й тип – банка, 3-й тип – таця, 4-й тип – ківш, 5-й тип кошик.

Деякі екземпляри дерев'яного посуду були прикрашені декоративним візерунком, а своєю формою могли бути прототипом керамічного посуду. Зіставлення відкриттів, дозволили зробити ряд зауважень. Найбільша кількість могильників з дерев'яним посудом було досліджено в курганах басейну річки Інгулець (у верхів'ях та середній течії) і басейну річки Молочна. Більшість інших могил відкриті у степах Таврії та пониззі Дніпра.

Розміщувався дерев'яний посуд, головним чином, у могили дорослих осіб (переважно чоловіків, іноді жінок). Як показав аналіз археологічних джерел, більшість комплексів демонструють ознаки неординарності. Серед них підвищений відсоток могил з металевими виробами, зброєю. Окремо слід відзначити сліди маніпуляцій з головою померлого.

Дерев'яний посуд, як і інші категорії інвентарю, виконували в поховальному ритуалі певні символічні функції, пов'язані з уявленнями про потойбічне життя та міфологічним мисленням.

Ключові слова: Дерев'яний посуд, Інгульська катакомбна культура.

Як відомо, дерев'яний посуд є невід'ємною складовою матеріальної культури населення Степу та Лісостепу у добу бронзи. Доказом цього є численні випадки виявлення його в поховальних комплексах різних археологічних культур.

Особливо інтерес до даної категорії інвентарю зріс після відкриття серії поховань зрубної культури, в яких були знайдені дерев'яні чаші з металевим окуттям. Протягом 80 – 90-х рр. ХХ ст. були намічені основні напрямки у вивченні дерев'яного посуду і його ролі в ритуальній сфері. Інтерес до проблеми не вичерпався. На даний момент, в археологічній літературі можна знайти роботи, в яких порушені питання класифікації дерев'яного посуду зрубного часу (В.В. Отрощенко, Г.Г. П'ятих), вивчення технології його виготовлення (С.М. Ляшко), визначення соціального статусу/рангу померлих (В.В. Отрощенко, В.В. Цимиданов). В останні роки з'явилися роботи узагальнюючого характеру (К.В. Мінакова) [1, с. 25 – 26; 5, 1994, с. 147; 11, 2012, с. 307- 312; 14, с. 89 – 93; 23, с. 146 – 154; 30, 2004, с. 55].

Вагомий внесок у дослідження дерев'яного посуду доби бронзи зробив Р.О. Литвиненко, який опрацював дані по бабинським похованням Степу та Лісостепу Північного Причорномор'я [8, с. 20 – 54]. Дослідник розробив класифікацію дерев'яного посуду та побачив у Дніпро-Донському регіоні місцеві (катакомбні) витоки обряду використання дерев'яного посуду в поховальному обряді. Підбиваючи підсумки Р.О. Литвиненко зазначив, що є необхідність проведення подібних досліджень окремо для кожної пізньокатакомбної культури/групи пам'яток [8, с. 44].

Слід зауважити, що до недавнього часу не існувало жодної праці, присвяченої дерев'яному посуду катакомбного часу. З цього приводу неабиякий інтерес викликають розробки у цьому напрямку дніпропетровської дослідниці К.В. Мінакової. Протягом останніх років вона опублікувала кілька робіт, присвячених цій категорії інвентарю в різних

культурах середньої та пізньої бронзи [10, с. 11 – 15; 11, с. 307- 312; 12, с. 36 – 43; 13, с. 84 – 93]. Дослідниця запропонувала власну класифікаційну схему дерев'яного посуду катакомбної культурно-історичної спільноти, яка являє собою спробу розподілити відомі знахідки дерев'яного посуду на групи за спільними морфологічними ознаками [12, с. 36 – 43].

Вельми цікавою виявилася стаття К.В. Мінакової присвячена дерев'яному посуду інгульської катакомбної культури [13, с. 84 – 93]. Дослідниця залучила до аналізу та картографувала 51 комплекс інгульської катакомбної культури (далі – ІКК), в яких містилося 53 одиниці дерев'яних ємностей та розділила їх на 6 відділів (чаші-миски, банки, таці, ківш, корзина, скринька). На її думку, чаші та миски, виготовлені з дерева не відігравали особливої ролі в обрядовості інгульських племен. Мною було висунуто протилежне припущення. Вельми великий відсоток поховань з дерев'яним посудом відзначається «нерядовими» ознаками: великими розмірами поховальної споруди, проявом культу голови, престижними речами. Нажаль, обсяг роботи дозволив мені лише торкнутися цього питання. У зв'язку з цим виникла необхідність провести більш повне дослідження з метою дати характеристику комплексам ІКК, в яких було виявлено залишки дерев'яного посуду та спробувати реконструювати його роль в контексті поховального обряду.

Джерельна база дослідження представлена виключно поховальними пам'ятками, відкритими в могильниках Північного Причорномор'я. Мною було проаналізовано 1202 поховання з курганів та ґрунтових могильників, досліджених в різні часи на теренах сучасних України, Молдови та Російської Федерації. З наявного фонду було створено вибірку, в яку увійшло 67 поховань з дерев'яними ємностями, що складає 5,6% від усього масиву.

Слід зауважити, що не всі комплекси однаково інформативні. Погана збереженість знахідок та їх деформація не дозволяють точно встановити розміри та форму виробів. У ході розкопок дослідники могли зафіксувати наявність посудини лише у вигляді округлої плями тліну. Можна припустити, що випадків, коли небіжчика супроводжував дерев'яний посуд було більше, але його рештки не збереглися або залишилися непоміченими під час розчистки долівки могили.

Картографування дало можливість зробити деякі спостереження (Див.: Рис. 1; табл. 1). Найбільша концентрація знахідок припадає на басейн Інгульця (верхів'я та середня течія) та басейн Молочної. У приазовських курганах на схід від Молочної, поховання з дерев'яним посудом зустрічаються вкрай рідко. Більшість інших могил з чашами та мисками походять з курганів Таврії та Нижнього Дніпра. Дуже мало таких знахідок походить з межиріччя Прута та Південного Бугу. Що до пам'яток Криму, то складається враження, що тамтешні племена, майже не практикували традицію класти разом з небіжчиком дерев'яний посуд. Виключенням є катакомба з Північного Криму (Цілинне, к. 1, п. 25) [3, с. 163 - 170].¹

Враховуючи рідкість знахідок дерев'яного посуду, вірогідність відкриття його в однокультурних комплексах у межах однієї курганної групи, а тим більш одного кургану замала. Проте такі випадки відомі: поховання з курганів біля сс. Головкивка, Звенигородка, Первомайвка, Заможне, Вовчанськ.

Крім 67 поховань, з яких походять 70 екземплярів дерев'яного посуду різних розмірів та форм було залучено ще 7 катакомб, в яких знайдено інші категорії дерев'яних речей, що

¹ У сукупності всі обрядово-ритуальні норми що були простежені в цьому випадку (дерев'яний посуд у складі поховального приданого, сліди трепанації, та моделювання обличчя за черепом), більш притаманні пам'яткам інгульської катакомбної культури Приазов'я (долина Молочної), ніж Криму. Складається враження, що ця людина була похована з урахуванням деяких немісцевих традицій. К.В. Мінакова також наводить з півострова один комплекс, але інший – п. 12 з к. 9 біля с. Рисове. Щоправда, впевнено віднести його до пам'яток ІКК я не наважився.

можна віднести до посуду, а саме: таці, ківш та корзина. Відзначаю, що до вибірки не потрапили футляри, що були знайдені у комплексі зі знаряддями праці майстрів-стрілоробів, які також нагадують таці. Не буде зайвим зауважити, що відомий випадок, коли тацю та футляр було виявлено в одному комплексі (Бурлацьке, к. 3, п. 4) [26, с. 243]. Таці було знайдено у курганах у верхів'ях Інгульця та на Лівобережжі. Ківш та кошик походять з Присамар'я та Приазов'я відповідно.

Всі поховання були здійснені в катакомбах під курганами. Більшість з них були впущені в курган з більш ранніми могилами ямної чи катакомбної доби. Основних могил лише три, всі з Північного Приазов'я (Виноградне, к. 8, п. 1; к. 12, п. 1; Бурлацьке, к. 3, п. 4). Наявність насипу чи досипки над катакомбою достеменно простежено лише у 10 випадках. Більшість могил було відкрито під східною полою кургану.

Проаналізувавши розміри всіх поховальних споруджень можна казати про доволі високу питому вагу катакомб, у яких розміри камер перебільшують середньостатистичні показники. За С.Ж. Пустоваловим до найбільших катакомбних могил належать ті, в яких довжина камери сягає 2,4 м, а ширина 2 м [20, с. 31]. Таким чином, в цю групу можна залучити ледь не кожену четверту могилу з нашої вибірки.

За кількістю похованих всі могили поділяються на індивідуальні, парні та колективні. Зачастиш, дерев'яна посудина знаходилася поруч з одним похованим, рідше з двома. В індивідуальних похованнях небіжчика могла супроводжувати (крім інших речей) тільки одна дерев'яна чаша. В жодному випадку не зафіксовано розміщення більше двох дерев'яних посудин в парних/колективних могилах.

Окремо звернемо увагу на двокамерну катакомбу з кургану біля с. Виноградне, к. 3, п. 36. Вхідна шахта за допомогою лазу поєднувалася з першою камерою. Небіжчика не було, але були присутні кістки правої кисті та зуб людини. Певною мірою, цю камеру умовно можна вважати кенотафом, в якому було знайдено рештки двох неопалених горщиків та однієї дерев'яної чаші. У південно-західній частині першої камери було зроблено отвір-лаз, який ввів до другої камери, в якій було поховано двох небіжчиків, у головах котрих, крім глиняного посуду, була також дерев'яна чаша [21, с. 242].

Дерев'яний посуд можна пов'язувати переважно з похованнями дорослих осіб (здебільшого чоловіків, зрідка жінок), проте у кількох комплексах вони були знайдені у дитячих могилах: Рядові Могили, к. 1, п. 9; Вовчанськ II, к. 1, п. 26; Дуканичі, к. 3, п. 1 [9, с. 143; 24, с. 121 – 122; 27, с. 398 – 400]. У деяких катакомбах рештки дітей було знайдено разом із дорослими, але в цих випадках пов'язувати означену категорію інвентарю саме з дітьми немає підстав.

Орієнтація небіжчиків по сторонах світу різноманітна, переважає південна, південно-західна та східна. Така закономірність пов'язана виключно з місцем розташування більшості катакомб під східною частиною кургану, що характерно для ІКК.

Звертають на себе сліди маніпуляції з головами небіжчиків, які простежені у 23 (35%) комплексах. В цих похованнях голови небіжчиків були відчленовані, та лежали поруч. В більшості випадків глиняною масою с різними домішками були зроблені моделювання обличчя за черепом.

Майже завжди застосовувалася вохра. Вона присутня як на кістках небіжчиків (в тому числі розфарбовані лініями черепи), так й на долівках катакомб (аморфні плями, зображення стоп, знаки та лінії).

З 14 поховань (21 %) походять 22 вироби з бронзи чи їх уламки. Переважно це знаряддя праці – ножі (7 екз.), металеві стрижні (11 екз.), які в одному випадку були шильцями, а в іншому – стрекалами, намистинка (1 екз.). Особливої уваги заслуговує унікальна для пам'яток ІКК діадема з бронзового дроту з поховання Головкивка II, к. 11, п. 6 [16, с. 21, 46]. Зазначу, що наведений показник високий, оскільки в комплексах інгульської

культури металеві знахідки трапляються вкрай рідко (за моїми підрахунками – трохи більше 6%).

Майже в кожній четвертій могилі з дерев'яним посудом знаходилася зброя (кам'яні сокири, стріли, лук, кам'яна булава), що є також доволі високим показником. В 5 катакомбах перетинкою до входу в камеру слугувало колесо транспортного засобу. Найбільш масовою знахідкою є глиняний посуд, як керамічний, так й неопалений (45%). Також до найбільш масових знахідок відносяться вироби з кременю (відщепи, пластинки, скребачки, вістря стріл) та каменю (розтиральники, «випрямачи стріл»). Крем'яні чи кам'яні вироби траплялися у могилах як правило у кількості 1-3 екземплярів. Але бувають випадки, коли готові вироби з кременю, або їх заготовки знаходили у великій кількості в одному комплексі. Прикладом може бути катакомба з Приорілля – Заплавка I, к. 4, п. 9. Компактною купою в шахті були розміщені жовна кременю та вироби з нього [6, с. 42]. В цьому контексті слід згадати й про могили майстрів-ремісників, що спеціалізувалися по виготовленню стріл та містили значну кількість крем'яних виробів (Довга Могила, к. 2, п. 2; Бурлацьке, к. 3, п. 4) [9, с. 214 – 215; 26, с. 243]. Неординарною та цікавою знахідкою можна назвати невеликий кам'яний «олтар» з комплексу Рибасово II, к. 1, п. 4 [9, с. 232]. До рідкісних знахідок також можна віднести янтарну намистинку з поховання Рибасово II, к. 1, п. 8, а також дерев'яний виріб з Високої Могили, в якому В.І. Бідзіля та Е.В. Яковенко побачили рало [9, с. 233; 2, с. 146 – 152].

Аналізувати поховання з тацями важко, оскільки вибірка занадто мала. Так чи інакше, але кожен з п'яти комплексів демонструє щонайменше одну ознаку неординарності. Так, на перший погляд «рядове» поховання біля с. Барвинівка мало другу невеличку (порожню) камеру [22, с. 130]. Небіжчика з п. 9, біля с. Голоківка (к.гр., IV, к. 8) супроводжував браслет із зубів оленя, що є рідкісною категорією поховального інвентарю [17, с. 42]. В інших випадках у складі поховального приданого були знайдені вироби з бронзи та зброя.

Варто сказати, що давно була помічена плутанина в термінології. Одну й ту ж саму знахідку один дослідник може назвати «чашею», тоді як інший – «мискою». Свого часу Р.О. Литвиненко поступив дуже логічно, звернувшись до тлумачних словників В. Даля та С.І. Ожегова. Але незважаючи на це, виникли певні труднощі, оскільки термін «миска» є, певною мірою, еквівалентом «чаши». Крім того, варто зазначити, що погана збереженість та деформація дерева не завжди дозволяє чітко реконструювати профіль.

З могильників Північного Причорномор'я походять щонайменше п'ять типів дерев'яного посуду, який виготовляли майстри-різб'яри інгульської катакомбної культури: 1 тип – *чаша/миска*; 2 тип – *банка*; 3 – *таця*; 4 тип – *ківш*; 5 тип – *кошик*.

Чаша (або миски) – вид посуду у вигляді округлого в плані виробу з направленими вгору, або трохи загнутими досередини вінцями, пласким або напівсферичним дном. Більшість дерев'яних чаш та мисок мала діаметр 15, 20 або 25 см (Див.: Таб. 1; Рис. 3. 1-3, б).

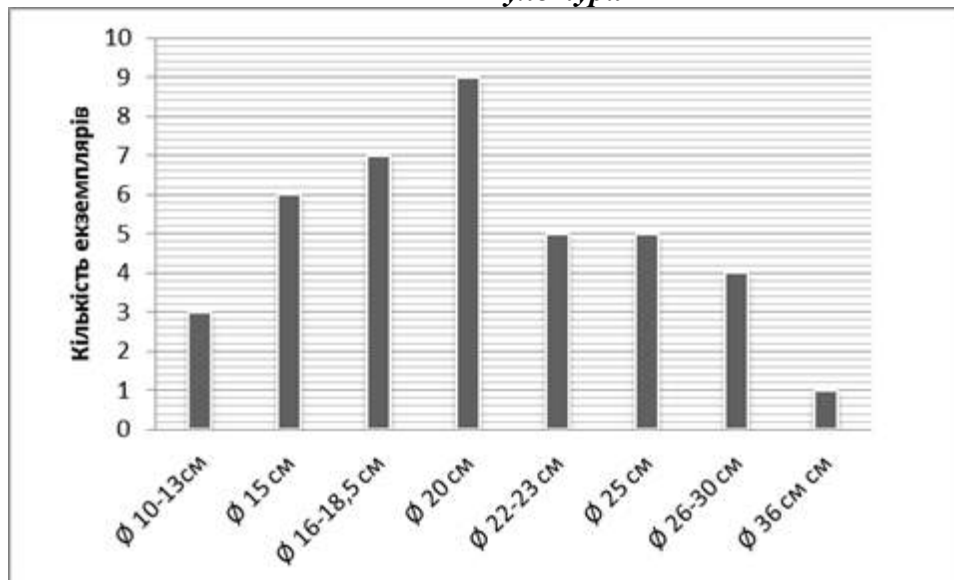
Деякі дерев'яні чаші могли бути прототипами керамічних. Так, посудини, відкриті під курганами біля с. Голоківка (II к. гр., к. 11, п. 2) та с. Волчанська (к.гр. II, к. 1, п. 26) мали виступи з вертикальними отворами [16, с. ; 24, с. 122 – 123]. Серед керамічного комплексу ІКК можна знайти їм аналогії. Можна також припустити, що на стінки деяких чаш наносився орнамент. В цьому контексті викликає інтерес п. 16 з Царьової Могили. В ньому було знайдено фрагмент стінки дерев'яної чаші з потоншеним закругленим вінчиком, що плавно переходив у злегка випуклий корпус. На зовнішній поверхні нанесено наколотий орнамент у вигляді 2 вертикальних рядів гострих кутів вершинами направлених одне до одного. Під вінчиком один отвір діаметром 0,3 см (Рис. 3. 3) [9, с. 224]

Найбільші за діаметром знахідки (30 см та більше) умовно можна віднести до блюд – великих тарілок круглої або довгастої форми, що слугували для подачі страв (за визначенням С.І. Ожегова). Автору відомі дві посудини діаметром 30 см, які походять з

молочанських курганів. Прикладом блюда овальної форми може бути виріб, знайдений у Криму (Цілинне, к. 1, п. 25). Окремої уваги заслуговує блюдо (25 × 30 см) з кургану біля с. Бурлацьке. Воно мало дерев'яну перетинку, яка ділила посудину на дві частини [26, с. 244].

Таблиця 1.

Діаметри дерев'яних мисок та чаш в похованнях інгульської катакомбної культури

Таця (або піднос) – плоский посуд для перенесення страв, прямокутної чи підовальної форми. Таці мали підпрямокутну або підовальну форму. Голоківська знахідка (к. 8, п. 9) мала розміри 70 × 35 см, барвинівська – 45 × 25 см, бурлацька – 45 × 30 см. Два останні екземпляри мають близькі розміри.

Банка – посудина з циліндричним профілем. Найбільш виразний екземпляр походить з п. 17 Високої Могили (Рис. 3. 6). Висота виробу – 13 см, діаметр по вінцях – 17 см [2, с. 146-147]. Банок до нас дійшло дуже мало. По-перше, така форма посуду у катакомбний час була непопулярною, а по-друге, вирізання банки – більш трудомісткий процес.

Ківш – відкрита посудина з ручкою для зачерпування та розливання рідини. Округла або овальна в плані, з плоским або сферичним дном. Ківш з поховання біля с. Бурлацьке на Донеччині мав овальну в плані форму, довжина виробу – 20 см (ручка збереглася частково), ширина 11 см, висота – 9 см (Рис. 3. 8) [26, с. 240 – 241].

Кошик – ємність, різна за формою та розмірами, сплетена з лози, прутів, стебел або іншого. Використання у побуті обмежено перенесенням та/або зберіганням чого-небудь. Публікація п. 4 з к. 3, біля с. Шандрівка, в якому були знайдені залишки кошика, позбавлена графічного зображення знахідки, а текстове описання не дає повної уяви стосовно розмірів та форми знахідки. Саме тому доцільно навести описання знахідки мовою оригінальної публікації: «На дне колодца найден остов сгоревшей без доступа воздуха корзины, диаметром от 4 до 7 мм, сплетенной из прутьев, между которыми был пропущен расщепленный пополам прут, соединенный шнуром. Сверху каркас был оплетен полосками лыка» [7, с. 18]. Можна лише припустити, що мова йде не про діаметр корзины, а про товщину лозини, з якої було зроблено виріб.

Виготовлення посудини могло займати багато часу та роботи. Крім того, стародавній різб'яр попередньо мав знайти дерево необхідної породи, з якого можна вирізати заготовку потрібної форми та розмірів. Сировину, ймовірно просушували, щоб виготовлена ємність не тріснула, або не зсохлася вздовж волокон. Завершувалася робота відшліфовуванням внутрішньої та зовнішньої поверхні дерева. В окремих випадках наносили орнамент.

Ймовірно, найбільш придатний та зручний для виготовлення чаш та мисок міг бути кап. З цього приводу згадаю поховання 17 з к. 1 біля с. Нове Запоріжжя, в якому було знайдено чашу [28, с. 65]. Дослідники дійшли висновку, що вона була зроблена з кількох частин, оскільки на вінцях та на її корпусі волокна дерева мали різний напрямок. На мою думку, ємність була зроблена з капу, оскільки саме кап має таку особливість – різний напрямок волокон.

Як ми вже казали, в індивідуальних похованнях небіжчика могла супроводжувати (крім інших речей) не більше однієї дерев'яної чаші. На противагу глиняний посуд в похованнях інгульської культури зустрічається у кількості 2 керамічних посудин в одному комплексі доволі часто. Дерев'яний посуд цінувався в давнину. Проводячи більш пізні аналогії скажу, що вироби в'ятських майстрів петровських часів були доволі престижним подарунком. Не даремно архієрей Олексій Тітов у листі до цариці Катерини I пише: «...Вашему Величеству челом бую двенадцать чашек капових, которые у нас на Вятке строятся...» (березень, 1721 р.) [9, с. 3 – 4].

Проаналізувавши всі відомі пам'ятки ІКК, що містилися у складі поховального приданого дерев'яний посуд можна сказати, що більшість комплексів демонструють ознаки, які виділяють їх з поміж рядових могил. Розміри катакомб, що перевищують середньостатистичні показники, велика питома вага поховань з рідкісними виробами, наявність зброї. В разі трактування кам'яної сокири/булави як символу влади, доречним буде припущення, що частина осіб належала до панівної верстви суспільства та/або певним чином пов'язані з воєнною сферою.

Як вже зазначалось, в одному з поховань – Рибасово II, к. 1, п. 8, було знайдено янтарну намистинку. Враховуючи, що найближчі родовища янтарю, які знаходяться на Волині, були важко доступними мешканцям степових просторів, можна казати про високий статус прикраси. Певно, що прикрасою, виробленою з рідкого мінералу могла похизуватися не кожна людина.

Прямим натяком на зв'язок з релігійною сферою та магічними практиками людей, похованих з дерев'яним посудом, можуть слугувати *зафіксовані* випадки маніпуляцій з головами небіжчиків. В першу чергу це стосується звичаю моделювання обличчя за черепом (18 випадків). Але варто відзначити, що в кількох комплексах були знайдені відчленовані від тіла голови, які не мали ознак моделювання (4 випадки). Певно, голова (череп) використовувалася під час релігійної церемонії. В якості яскравого (сучасного!) прикладу можна згадати урочисту ходу кардинала Мирослава Влка з черепом Святого Вацлава 28 вересня 2006 року.

Маніпуляції здійснювалися не тільки з рештками померлих, але й з речами, які їх супроводжували, зокрема й з посудом. Зараз мова йде про виявлення певних закономірностей розташування дерев'яного посуду в могилі та практику його перевертання.

Відносно тіла небіжчика дерев'яний посуд міг розміщуватися майже в усіх можливих місцях, проте ретельний аналіз локалізації цих знахідок дозволяє виявити певні тенденції (Таб. 2). Як правило, посуд з дерева розміщувався в найбільш «значущих» місцях – біля голови, або біля правиці небіжчика. Більш того, відомі випадки, коли голову померлого відчленовували від тіла, а на її місце ставили чашу (Войкове, к. 2, п. 3; Веселі Терни – Першотравневий кар'єр ПнГЗК, к. 1, п. 8; Виноградне, к. 3, п. 35) [9, с. 404, 416 – 417; 21, с. 241]. Можна припустити, що таке розташування було обумовлено високим семіотичним статусом дерев'яної чаші.

Таблиця 2.

Розташування дерев'яного посуду відносно тіла померлого.

Місце розташування	Дерев'яний посуд			
	Чаша/миска	Таця	Ківш	Кошик
Поряд з головою	31	3	0	0
На місці голови	3	0	0	0
Біля правої руки	8	0	0	0
Біля лівої руки	3	1	0	0
Під кистю	2	0	0	0
Поруч з правим стегном	2	0	0	0
Біля ніг	4	1	1	0
В шахті	1	0	0	1
В порожній камері	1	0	0	0

В процесі аналізу археологічного матеріалу виділена низка випадків нестандартного покладання дерев'яного посуду. В кількох комплексах (близько 20%) різними дослідниками достеменно вдалося зафіксувати той факт, що чаша знаходилася у могилі догори дном. Певно, таких випадків було більше, але не завжди це було можливо простежити. В похованні Малозахар'їне, к. 1, п. 5, невеличкою дерев'яною баночкою були накриті гральні фішки [7, с. 7 – 8].

Слід одразу зауважити, що практика перевертання посуду була поширена не тільки в середовищі катакомбних племен. Це явище надкультурне. Крім того, ця традиція продовжувала існувати й в більш пізні часи. Ритуал перевертання посуду відомий в різних археологічних культурах як доби бронзи (зокрема в зрубній культурі), так і у більш пізній час – у середовищі лісостепового населення Лівобережжя скіфського часу [18, с. 142], простежується він на античних некрополях [15, с. 269], а пізніше у слов'ян [29, с. 119 – 127]. Цікаво, що у українців Полісся ще в ХІХ ст. існувала традиція перевертати миску, в якій несли за труною палаюче вугілля, а також залишати на могилі догори дном горщик, в якому знаходилася свячена вода для кропіння могили [25, с. 263].

Прикладів багато, як багато і пояснень цій маніпуляції. На думку різних дослідників, перевертання посуду під час поховання трактувалося як: 1) спроба запобігти «поверненню» небіжчика (Н.І. Толстой); 2) елемент магічних дій для спілкування з потойбічним світом (Ю.В. Балакіна); 3) умова для переходу в інший світ (М.Ф. Косарев); 4) перешкода переродженню небажаної/небезпечної людини (Т.М. Свешнікова, Т.В. Цив'ян); 5) викриття або позначення чаклуна (В.В. Шерстюк); 6) ритуальна дія, пов'язана з відходом померлого в інший («нижній», загробний) світ (С.М. Ляшко, О.В. Кияшко); 7) символ вод, що піднімаються на поверхню і йдуть під землю (Ю.І. Михайлов); 8) спробу підсилити семантику орнаменту на посуді, зокрема, малюнку «світового дерева» (О.В. Кияшко, М.О. Чмихов); 9) ритуал, який здійснювався в разі особливих обставин смерті (І.Ф. Ковальова); 10) позначення тих людей, які володіли магічною здатністю переміщуватись в різних сферах міфологічного простору Всесвіту (Л.В. Панкратова) [4, с. 15 – 28].

Слід сказати, що ці припущення, в більшій чи меншій мірі наближують нас до розуміння сенсу цієї традиції, але всі вони не позбавлені вад. Так само важко відповісти на питання: для кого саме призначалися напої та страви, які містилися у дерев'яному посуді? Людині, померлим пращурам чи богам? Думаю, однозначну відповідь знайти також важко. Так чи інакше, всі ці дії, на думку людини доби бронзи, мали сприяти переходу померлого з одного світу в інший.

Розглянуті матеріали засвідчують, що поховальний обряд інгульської катакомбної культури в деяких випадках передбачав супровід небіжчиків дерев'яним посудом. Найбільша кількість могил, з цією категорією інвентарю, було досліджено в курганах Інгульця, Молочної, Нижньому Дніпрі та степах Таврії.

Погана збереженість матеріалу не завжди дозволяє впевнено говорити про розміри та форму знахідки, але можна виділити наступні типи посуду: миски/чаші, баночки, таці, ківш та кошик. Деякі з них були орнаментовані, проте не мали бронзового окуття, яке з'являється у добу пізньої бронзи.

Дерев'яний посуд зустрічається в похованнях дорослих осіб, здебільшого чоловіків. Зрідка жінки та діти супроводжувались таким поховальним приданим. Як показав аналіз археологічних джерел, більшість комплексів демонструють ознаки неординарності. Серед них підвищений відсоток могил з металевими виробами, зброєю. Окремо слід відзначити сліди маніпуляцій з головою померлого.

Дерев'яний посуд, як і інші категорії інвентарю, виконували в поховальному ритуалі певні символічні функції, пов'язані з уявленнями про потойбічне життя та міфологічним мисленням. Ритуальне перевертання посуду догори дном, випадки розміщення його замість голови небіжчика додатково підтверджують цей висновок.

Витоки традиції застосування у поховальному ритуалі дерев'яного посуду слід шукати у більш ранніх культурах доби бронзи степів Північного Причорномор'я, зокрема в пам'ятках ямного та ранньокатакомбного часу.

Список використаної літератури

1. Антонов А. Л. Особливості ритуального посуду зрубної спільноти / А. Л. Антонов, В. В. Отрошенко // *Археологія*. – 2004. – № 1. – С. 18 – 30 ; Antonov A. L. Osoblyvosti rytualnogo posudu zrubnoi spilnoty / A. L. Antonov, V. V. Otroshchenko // *Arkheolohiia*. – 2004. – № 1. – S. 18–30
2. Бидзиля В. И. Рало из позднеямного погребения конца III – начала II тысячелетия до н. э. / В. И. Бидзиля, Э. В. Яковенко // *Советская археология*. - 1973. – № 3. – С. 146 – 152 ; Bidzilya V. I. Ralo iz pozdneyamnogo pogrebeniya kontsa III – nachala II tysyacheletiya do n. e. / V. I. Bidzilya, E. V. Yakovenko // *Sovetskaya arkheologiya*. - 1973. – № 3. – S. 146 – 152
3. Данилова Е. И. Катакомбные погребения с трепанированным черепом в Крыму / Е. И. Данилова, В. Н. Корпусова // *Советская археология*. - 1981. – № 1. – С. 163 – 170 ; Danilova Ye. I. Katakombnye pogrebeniya s trepanirovannym cherepom v Krymu / Ye. I. Danilova, V. N. Korpusova // *Sovetskaya arkheologiya*. - 1981. – № 1. – S. 163 –
4. Демченко О. В. Ритуал перевертання посуду в поховальному обряді катакомбної культури та спроба інтерпретації його значення / О. В. Демченко // *Записки історичного факультету [Одеського національного університету ім. І. І. Мечникова]*. — 2012. — № 23 — С. 15 – 28 ; Demchenko O. V. Rytual perevertannia posudu v pokhovalnomu obriadi katakombnoi kultury ta sproba interpretatsii yoho znachennia / O. V. Demchenko // *Zapysky istorychnoho fakultetu [Odeskoho natsionalnoho universytetu im. I. I. Mechnykova]*. — 2012. — № 23 — S. 15 – 28.
5. Деревообрабатывающее ремесло эпохи бронзы // *Ремесло эпохи энеолита – бронзы на Украине* / С. С. Березанская, Е. В. Цвек, В. И. Клочко, С. Н. Ляшко; отв. ред. И.Т. Черняков. – Киев: Наукова думка, 1994. – С. 133-151 ; *Derevoobrabatyvayushchee remeslo epokhi bronzy // Remeslo epokhi eneolita – bronzy na Ukraine* / S. S. Berezanskaya, Ye. V. Tsvek, V. I. Klochko, S. N. Lyashko; otv. red. I. T. Chernyakov. – Kiev: Naukova dumka, 1994. – S. 133-151.
6. Ковалева И. Ф. К вопросу о развитии ремесла в эпоху бронзы / И. Ф. Ковалева // *Древности степного Поднепровья III – I тыс. до н. э. : сб. науч. трудов. – Днепропетровск: Издательство Днепропетровского университета, 1983. – С. 40 – 47 ; Kovaleva I. F. K voprosu o razvitii remesla v epokhu bronzy / I. F. Kovaleva // *Drevnosti stepnogo Podneprovya III – I tys.**

do n. e. : sb. nauch. trudov. – Dnepropetrovsk: Izdatelstvo Dnepropetrovskogo universiteta, 1983. – S. 40 – 47

7. Ковалева И.Ф. Курганы эпохи бронзы степного Правобережья Днепра / И. Ф. Ковалева, А. В. Андросов, В. Н. Шалобудов, Д. В. Мартюшенко // Проблемы археологии Поднепровья : межвуз. сб. науч. труд. / редкол. : И. Ф. Ковалева и др. – Днепропетровск : ДГУ, 1989. – С.3–26 ; Kurgany epokhi bronzy stepnogo Pravoberezhya Dnepra / I. F. Kovaleva, A. V. Androsoy, V. N. Shalobudov, D. V. Martyushenko // Problemy arkheologii Podneprovya : mezhvuz. sb. nauch. trud. / redkol. : I. F. Kovaleva i dr. – Dnepropetrovsk : DGU, 1989. – S.3–26

8. Литвиненко Р. А. Деревянная посуда культуры Бабино / Р. А. Литвиненко // Донецкий археологический сборник. – 2004. – Вып. 11. – С. 20 – 54 ; Litvinenko R. A. Derevyannaya posuda kultury Babino / R. A. Litvinenko // Donetskii arkheologicheskii sbornik. – 2004. – Vyp. 11. – S. 20 – 54

9. Мельник О. О. Курганы Криворіжжя / О. О. Мельник, І. О. Стеблина. – Кривий Ріг : Видавничий дім, 2012. – 474 с. ; Melnyk O. O. Kurhany Kryvorizhzhia / O. O. Melnyk, I. O. Steblyna. – Kryvyi Rih : Vydavnychiy dim, 2012. – 474 s

10. Минакова Е. В. Деревянная посуда в погребениях ямной культурно-исторической общности Украины / Е. В. Минакова // Археологія & фортифікація Середнього Подніпров'я : зб. матер. Всеукр. наук.-практ. конф. на честь 10-річчя створення відділу старожитностей Кам'янець-Подільського держ. Іст. музею-заповідника. – Кам'янець-Подільський : ПП «Медобори 2006», 2011. – С. 11 – 15 ; Minakova Ye. V. Derevyannaya posuda v pogrebeniyakh yamnoy kulturno-istoricheskoy obshchnosti Ukrainy / Ye. V. Minakova // Arkheologiya & fortifikatsiya Serednogo Podniprova : zb. mater. Vseukr. nauk.-prakt. konf. na chest 10-richchya stvorennya viddilu starozhitnostey Kam'yanets-Podil'skogo derzh. Ist. muzeyu-zapovidnika. – Kam'yanets-Podil'skiy : PP «Medobori 2006», 2011. – S. 11 – 15

11. Минакова К. В. До проблеми дерев'яного посуду доби бронзи / К. В. Минакова // Проблеми дослідження пам'яток археології Східної України : матер. III Луганської міжнар. іст.-археол. конф., присвяченої пам'яті С. Н. Братченка. – Луганськ, 2012. – С. 307 – 312 ; Minakova K. V. Do problemy derevianoho posudu doby bronzy / K. V. Minakova // Problemy doslidzhennia pamiatok arkheologii Skhidnoi Ukraina : mater. III Luhanskoï mizhnar. ist.-arkheoloh. konf., prysviachenoi pam'iaty S. N. Bratchenka. – Luhansk, 2012. – S. 307 – 312

12. Минакова К. В. Типологія дерев'яного посуду з поховань катакомбної культурно-історичної спільності / К. В. Минакова // Схід. – 2015. – №7. – С. 36 – 43 ; Minakova K. V. Typologhiia derevianoho posudu z pokhovan katakombnoi kulturno-istorychnoi spilnosti / K. V. Minakova // Skhid. – 2015. – №7. – S. 36 – 43

13. Минакова К. В. Дерев'яний посуд з поховань інгульської катакомбної культури / К. В. Минакова // Музейний вісник. – 2015. - № 15. – С. 84 – 93 ; Minakova K. V. Dereviyaniy posud z pokhovan inhul'skoi katakombnoi kultury / K. V. Minakova // Muzeinyi visnyk. – 2015. - № 15. – S. 84 – 93

14. Отрощенко В. В. Деревянная посуда в срубных погребениях Поднепровья / В. В. Отрощенко // Проблемы археологии Поднепровья: сб. науч. тр. – Днепропетровск: ДГУ, 1984. – С.89 – 93 ; Otroshchenko V. V. Dereviannaia posuda v sрубnykh pohrebnyiakh Podneprovya / V. V. Otroshchenko // Problemy arkheolohyy Podneprovya: sb. nauch. tr. – Dnepropetrovsk: DHU, 1984. – S.89 – 93

15. Папанова В. А. Особливості поминально-поховального обряду некрополя Ольвії / В. А. Папанова // Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету. – 2002. – Вип. 15. – С. 267 – 272 ; Papanova V. A. Osoblyvosti pomynalno-pokhovalnoho obriadu nekropolia Olvii / V. A. Papanova // Naukovi pratsi istorychnoho fakultetu Zaporizkoho derzhavnoho univerystetu. – 2002. – Vyp. 15. – S. 267 – 272

16. Полин С. В. Курганы верховьев Ингульца (курганы у сс. Успенка и Головковка) : препринт / С. В. Полин, Н. П. Тупчиенко, А. В. Николова. — Кировоград, 1992. – 47 с. ;

Polin S. V. Kurgany verkhovev Ingultsa (kurgany u ss. Uspenka i Golovkovka) : preprint / S. V. Polin, N. P. Tupchienko, A. V. Nikolova. — Kirovograd, 1992. — 47 s.

17. Полин С. В. Курганы верховьев Ингульца (курганы у с. Головковка) : препринт / С. В. Полин, Н. П. Тупчиенко, А. В. Николова. — Кировоград, 1993. — Вып. 2. — 48 с. ; Polin S. V. Kurgany verkhovev Ingultsa (kurgany u s. Golovkovka) : preprint / S. V. Polin, N. P. Tupchienko, A. V. Nikolova. — Kirovograd, 1993. — Vyp. 2. — 48 s.

18. Пеляшенко К. Ю. Ліпний посуд як елемент поховальної обрядності населення скіфського часу Дніпро – Донецького Лісостепу / К. Ю. Пеляшенко // Древности 2012 : Харьковский историко-археологический ежегодник. — 2012. — Вып. 11. — С. 134 – 146 ; Peliashenko K. Yu. Lipnyi posud yak element pokhovalnoi obriadnosti naselennia skifskoho chasu Dnipro – Donetskooho Lisostepu / K. Yu. Peliashenko // Drevnosty 2012 : Kharkovskiy ystoryko-arkheolohycheskyi ezhehodnyk. — 2012. — Vyp. 11. — S. 134 – 146

19. Перминова Н. И. Каповая шкатулка / Н. И. Перминова. - Горький : Волго-Вят. кн. изд-во, 1984. — 128 с. ; Perminova N. I. Kapovaya shkatulka / N. I. Perminova. - Gorkiy : Volgo-Vyat. kn. izd-vo, 1984. — 128 s.

20. Пустовалов С. Ж. Этническая структура катакомбного населения Северного Причерноморья (по материалам погребального обряда) / С. Ж. Пустовалов. — Киев : Наук. думка, 1992. — 152 с. ; Pustovalov S. Zh. Etnicheskaya struktura katakombnogo naseleniya Severnogo Prichernomor'ya (po materialam pogrebalnogo obryada) / S. Zh. Pustovalov. — Kiev : Nauk. dumka, 1992. — 152 s.

21. Пустовалов С. Ж. Моделирование лица по черепу у населения ингульской катакомбной культуры / С. Ж. Пустовалов // STRATUM plus. — 1999. - № 2. - С. 225 – 255 ; Pustovalov S. Zh. Modelirovanie litsa po cherepu u naseleniya ingulskoy katakombnoy kultury / S. Zh. Pustovalov // STRATUM plus. — 1999. - № 2. - S. 225 – 255

22. Пустовалов С. Ж. Комплекс курганов № 7, 8, 9 Довгой Могилы у с. Барвиновка Запорожской области / С.Ж. Пустовалов // Старожитності степового Причорномор'я і Криму : зб. наук. пр. — 2001. — Т. 9. — С. 115 – 138 ; Pustovalov S. Zh. Kompleks kurhanov № 7, 8, 9 Dovhoi Mohyly u s. Barvynovka Zaporozhskoi oblasti / S.Zh. Pustovalov // Starozhytnosti stepovoho Prychornomoria i Krymu : zb. nauk. pr. — 2001. — Т. 9. — S. 115 – 138

23. Пятых Г. Г. О происхождении деревянной посуды срубной культуры Поволжья / Г. Г. Пятых // Советская археология. — 1984. — № 2. — С. 146 – 154 ; Pyatykh G. G. O proiskhozhdenii derevyannoy posudy srubnoy kultury Povolzhya / G. G. Pyatykh // Sovetskaya arkheologiya. — 1984. — № 2. — S. 146 – 154.

24. Раскопки Херсонской археологической экспедиции в 1980 г. / А. И Кубышев, В. В. Дорофеев, Ю. А. Шилов, С. В. Полин, и др. // Науковий архів Інституту археології Національної Академії Наук України. — 1980. — № 15. — С. 155–229 ; Raskopki Khersonskoy arkheologicheskoy ekspeditsii v 1980 g. / A. I Kubyshev, V. V. Dorofeev, Yu. A. Shilov, S. V. Polin, i dr. // Naukoviy arkhiv Institutu arkheologii Natsionalnoi Akademii Nauk Ukraini. — 1980. — № 15. — S. 155–229

25. Романченко (Дангулжи) Н. Міфологічна семантика сміху в обрядових фольклорних текстах Правобережжя (опозиції «життя/смерть», «верх/низ») / Н. Романченко (Дангулжи) // Література. Фольклор. Проблеми поетики : зб. наук. праць. - 2012. — Вип. 37, Ч.1. — С. 259 – 267 ; Pustovalov S. Zh. Kompleks kurhanov № 7, 8, 9 Dovhoi Mohyly u s. Barvynovka Zaporozhskoi oblasti / S.Zh. Pustovalov // Starozhytnosti stepovoho Prychornomoria i Krymu : zb. nauk. pr. — 2001. — Т. 9. — S. 115 – 138

26. Санжаров С. Н. Позднекатакомбные погребения из Северо-Восточного Приазовья / С. Н. Санжаров // Катакомбные культуры Северного Причерноморья : Источники, проблемы, исследования : сб. науч. тр. / редкол. : С. Н. Братченко (отв. ред.) и др. — Киев : ИА НАН УССР, 1991. - С. 235 – 253 ; Sanzharov S. N. Pozdnekatombnyye pogrebeniya iz Severo-Vostochnogo Priazov'ya / S. N. Sanzharov // Katakombnyye kultury Severnogo

Prichernomorya : Istochniki, problemy, issledovaniya : sb. nauch. tr. / redkol. : S. N. Bratchenko (otv. red.) i dr. – Kiev : IA NAN USSR, 1991. - S. 235 – 253

27. Супруненко О. Б. Кургани поблизу хут. Дуканічі у Пониззі Псла /О. Б. Супруненко, І. М. Кулатова // Археологічні дослідження в Україні 2009 р. — Київ : Інститут археології НАН України, 2010. — С. 398-400 ; Suprunenko O. B. Kurhany poblyzu khut. Dukanychi u Ponyzzi Psla /O. B. Suprunenko, I. M. Kulatova // Arkheolohichni doslidzhennia v Ukraini 2009 r. — Kyiv : Instytut arkheolohii NAN Ukrainy, 2010. — S. 398-400

28. Тихомолова І. Р. Исследование курганов эпохи бронзы на Правобережье Днепра / И. Р. Тихомолова, З. Х. Попандопуло // Музейний вісник. – 2014. - № 14. – С. 49 – 83 ; Tikhomolova I. R. Issledovanie kurganov epokhi bronzy na Pravoberezhe Dnepra / I. R. Tikhomolova, Z. Kh. Popandopulo // Muzeinyi visnyk. – 2014. - № 14. – S. 49 – 83

29. Толстой Н. И. Перевоначивание предметов в славянском погребальном обряде / Н. И. Толстой // Исследования в области балто-славянской духовной культуры : погребальный обряд / отв. ред. В. В. Иванов, Т. Н. Свешникова. – Москва : Наука, 1990. – С. 119 – 128 ; Tolstoy N. I. Perevorachivanie predmetov v slavyanskom pogrebalnom obryade / N. I. Tolstoy // Issledovaniya v oblasti balto-slavyanskoj dukhovnoy kultury : pogrebalnyy obryad / отв. ред. В. В. Иванов, Т. Н. Свешникова. – Москва : Наука, 1990. – С. 119 – 128

30. Цимиданов В. В. Социальная структура срубного общества / В. В. Цимиданов. – Донецк, 2004. – 204 с. ; Tsimidanov V. V. Sotsialnaya struktura srubnogo obshchestva / V. V. Tsimidanov. – Donetsk, 2004. – 204 s.

Стаття надійшла до редакції 10.05.2017 р.

S. Nebrat

INGUL CATACOMB CULTURE BURIALS WITH WOODENWARE

Woodenware is an integral part of material culture of people who lived in Steppe and Forest-steppe in the Middle Bronze Age. The evidence of it is numerous cases of its discovery in burial complexes of Ingul Catacomb culture (ICC). It's worth noting that there hasn't been any work devoted to woodenware of the Catacomb culture until recently.

The author of the article has the information concerning 1202 ICC burials. 67 complexes (5,6%) where the woodenware was found are among them. It should be noted that not all the complexes are equally informative. The poor integrity of the discoveries and their deformation prevent from specifying the size and shape of the items. Five types of woodenware made by ICC craftsmen come from the Northern Black Sea region burial grounds. They are: the 1st type is a cup, the 2nd type is a pot, the 3rd is a tray, the 4th is a scoop, the 5th is a basket.

Some wooden cups could be the prototypes of the ceramic ware. Several items were decorated with the decorative pattern. In the course of the archeological material analysis some cases of uncommon arrangement of woodenware were detected. In some complexes (about 20%) different researchers were able to establish as a fact that there was a cup turned upside down in the grave.

Discoveries mapping enabled to make some observations. The largest quantity of the burial grounds with the woodenware was found in the mounds of the Ingulets basin (the upper reaches and middle reach) and the Molochnaya basin. The majority of other graves come from the steppes of Tavriya and the Dnieper lower reaches. In some regions there were almost none woodenware in the funeral inventory.

The woodenware can be chiefly connected with the graves of the adults (men in the main, occasionally women). We can also trace the manipulations with the decedents' heads in 23 (35% of complexes). In these burial grounds the heads had been cut off and lay beside. In most cases face modelling on skull was made with the help of clay mixture with different admixtures.

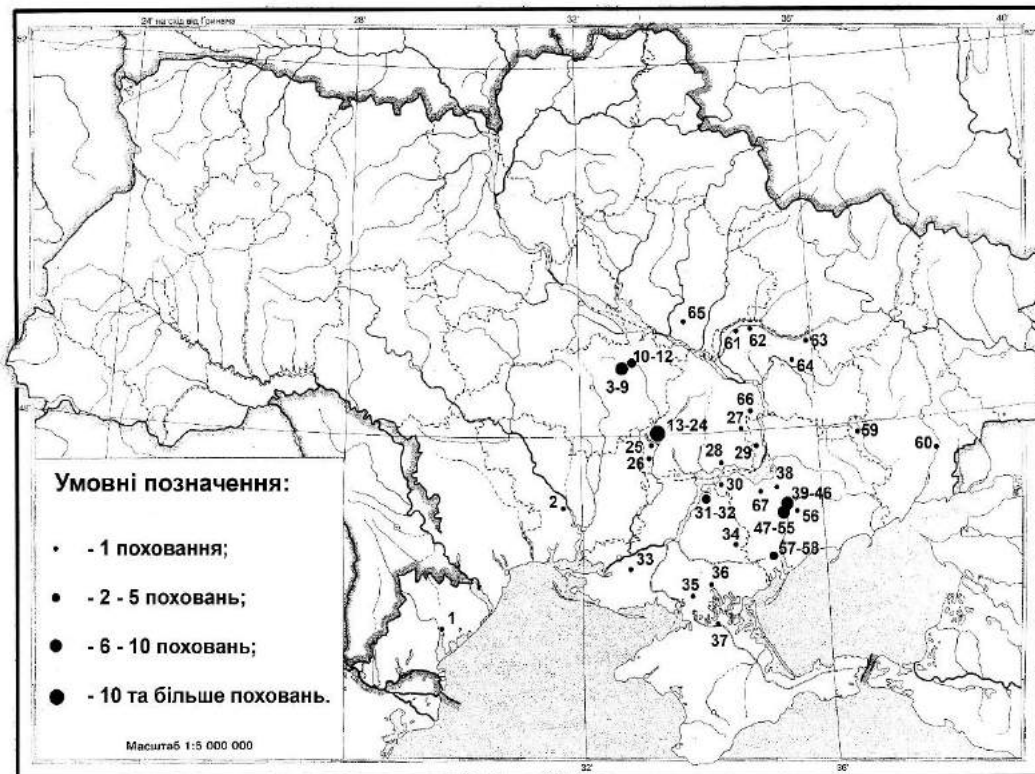
22 bronze items come from 14 burial grounds (21%). It's a high rate as metal findings in the ICC burial grounds are very rare (according to the author's estimates their rate is hardly more

than 6%). In almost every fourth grave with the woodenware there were arms. This rate is also high.

The woodenware as well as other categories of inventory performed in the funeral rite the certain symbolic functions connected with the ideas of the afterlife and mythological thinking.

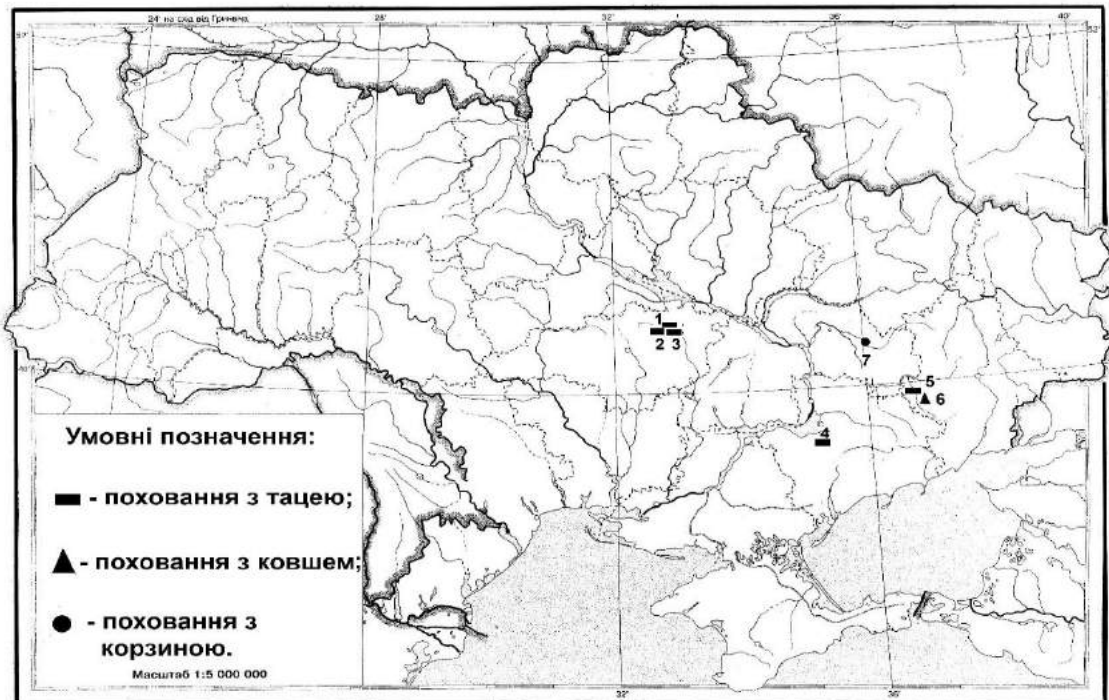
Key words: Woodenware, Ingul Catacomb culture.

Рис. 1. Карта розміщення поховань інгульської катакомбної культури з дерев'яними чашами.

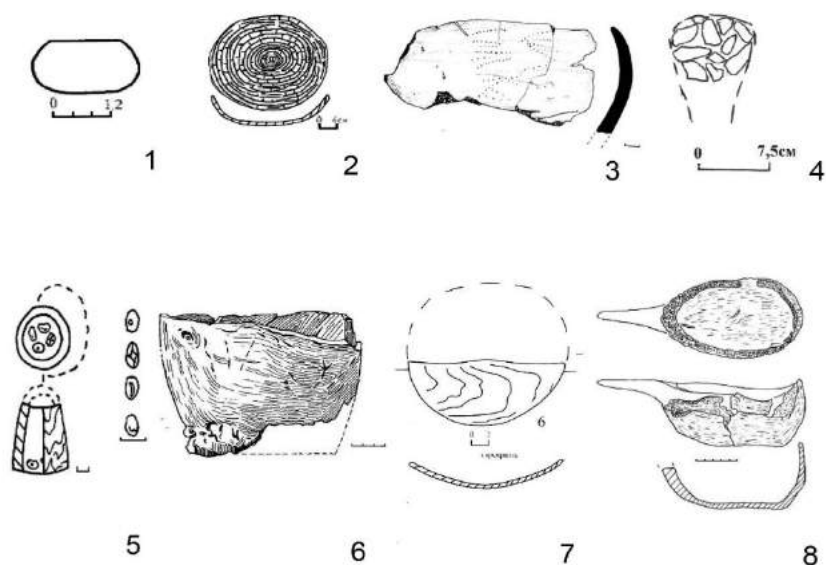
1. Трапівка, к. 6, п. 13; 2. Ковалівка V, к. 1, п. 4; 3-9. Головкивка II, к. 11, пп. 2, 6, 7; III, к. 14, п. 12; IV, к. 8, п. 2; V, к. 1, п. 4; к. 6, п. 10; VI, к. 23, п. 2; 10-12. Звенигородка X, к. 1, пп. 2, 4; к. 5, п. 4; 13-14. Приворотна балка, к. 1, п. 14; к. 4, п. 9; 15. Новокриворізьський ГЗК, к. 1, п. 5; 16. Близнюки, к. 10, п. 6; 17. Рядові Могили, к. 1, п. 9; 18. Довга Могила (к. 1 та 2), к. 2, п. 2; 19-20. Рибасово II, к. 1, пп. 4, 8; 21. Ремонтирська Могила, п. 5; 22. Три Брати (Недайвода), к. 1, п. 16; 23. Войкове (Новоселівка), к. 2, п. 3; 24. Рядові Могили (Веселі Терни, Першотравневий кар'єр Північного ГЗК), к. 1, п. 8; 25. Царьова Могила, п. 16; 26. Дубова Могила, п. 3; 27. Григорівка, к. 1, п. 1; 28. Нікополь, к. 3, п. 22; 29. Нове Запоріжжя, к. 1, п. 17; 30. Мамай Гора, к. 185, п. 3; 31-32. Первомайівка I, к. 1, пп. 2, 10; 33. Костогризове, к. 1, п. 1; 34. Сісм'єва Могила (Широка балка), п. 1; 35. Першокостянтинівка, к. 1, п. 21; 36. Сергіївка II, к. 4, п. 15; 37. Цілинне, к. 1, п. 25; 38. Барвинівка, к. 7, п. 2; 39-46. Заможне, к. 5, пп. 1, 2, 5, 7; к. 6, п. 3; к. 7, пп. 2, 3, 4; 47-55. Виноградне, к. 3, пп. 35, 36; к. 4, пп. 7, 8; к. 8, п. 1; к. 12, п. 1; к. 33, пп. 3, 4; 56. Аккермень I, к. 17, п. 4; 57-58. Вовчанськ II, к. 1, пп. 23, 26; 59. Бурлацьке, к. 3, п. 4; 60. Роздольне, к. 3, п. 12; 61. Заплавка I, к. 4, п. 9; 62. Бузовка III, к. 1, п. 7; 63. Довга Могила (Терни) II, к. 4, п. 3; 64. Благодатне IV, к. 13, п. 11; 65. Дуканичі, к. 3, п. 1; 66. Малозахар'їне, к. 1, п. 5; 67. Балки, Висока Могила, п. 17.

Рис. 2. Карта розміщення поховань інгульської катакомбної культури з дерев'яними тацями та ковшем.

1. Головкивка II, к. 11, п. 6; 2. Головкивка IV, к. 7, п. 5; 3. Головкивка IV, к. 8, п. 4.
 4. Барвинівка, к. 7, п. 16; 5. Бурлацьке, к. 3, п. 4; 6. Бурлацьке, к. 3, п. 3; 7. Шандрівка III, к. 3, п. 4.

Рис. 3. Дерев'яний посуд з поховань інгульської катакомбної культури.

1. Заможне, к. 5, п. 7; 2. Виноградне, к. 8, п. 1; 3. Царьова Могила, п. 16; 4. Рядові Могили (Веселі Терни, Першотравневий кар'єр Північного ГЗК), к. 1, п. 8; 5. Малозахар'їне, к. 1, п. 5; 6. Балки, Висока Могила, п. 17; 7. Виноградне, к. 8, п. 7; 8. Бурлацьке, к. 3, п. 3.

Д.В. Нефьодов

СОЦІАЛІСТИЧНЕ ЗМАГАННЯ ТА РУХ ЗА КОМУНІСТИЧНУ ПРАЦЮ В ПОВОЄННІЙ УКРАЇНІ (1946–1965 рр.) В ПРАЦЯХ РАДЯНСЬКИХ ДОСЛІДНИКІВ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ 1960-х – ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ 1980-х рр.

Метою наукової розвідки є дослідження радянської історіографії другої половини 1960-х – першої половини 1980-х рр. по вивченню соціалістичного змагання та руху за комуністичну працю в УРСР в повоєнний період (1946–1965 рр.). В радянській історичній науці досліджуваного періоду соцзмагання і комуністичне ставлення до праці протиставлялося конкуренції капіталістичної економіки, проголошувалося потужним фактором самоорганізації робітничого класу. Крім того, в ряді робіт підкреслюється, що участь робітників в соцзмаганні стало засобом їх залучення до управління виробництвом. Недостатнє матеріальне забезпечення підприємств, прийом зобов'язань без урахування реальних умов і резервів, недостатня вимогливість і поспішність у привласненні почесних звань, на думку радянських науковців стали істотними недоліками в процесі організації руху і значно вплинули на його результати. Факт втручання та тотального контролю над процесом організації змагання традиційно проголошувався «турботою партії», але аж ніяк у якості адміністративного роздмухування руху. Не маючи під собою реальної економічної основи, дана форма «творчої активності» робітників стала одним із «китів» радянської пропаганди.

Ключові слова: УРСР, робітничий клас, повоєнна відбудова, соціалістичне змагання, рух за комуністичну працю, історіографія

У листопаді 1965 р. відбулось засідання ідеологічної комісії ЦК КПРС, присвячене питанням розвитку суспільних наук в СРСР. Результатом засідання стала поява нових пріоритетів в історичних дослідженнях і створення нової схеми розуміння хрущовського періоду з акцентом на культивування суворо негативного образу. В унісон засідання комісії ЦК партії прозвучали доповіді вченої ради Інституту історії АН СРСР у лютому 1966 р., в яких засуджувався кон'юнктурний підхід хрущовського керівництва до розвитку науки. Зокрема акцентувалася увага на великому впливі суб'єктивних чинників замість оперування науковими даними, тенденційному підборі фактів з метою підтвердження своєї позиції і навпаки замовчування даних, які не вкладалися в штучно створену дійсність, штучної актуалізації досліджень.

Обговорення на засіданні Політбюро ЦК КПРС в листопаді 1966 р. стану ідеологічної роботи винесло М. Хрущову обвинувальний вирок, звинувативши його у використанні ідеології в особистих цілях, з метою самореклами, в очорненні історії партії. Подібна політика автоматично протиставляла себе і без того надто обмеженій, дозованій і виключно підконтрольній «відлизі». Рекомендація дослідникам не звертати увагу на прорахунки і помилки вела до появи нових «білих» плям тепер вже в новітній повоєнній історії.

Метою наукової розвідки є дослідження радянської історіографії другої половини 1960-х – першої половини 1980-х рр. по вивченню соціалістичного змагання та руху за комуністичну працю в УРСР в повоєнний період (1946–1964 рр.).

Різні аспекти, опосередковано тотожні з предметом нашого дослідження, містяться в дисертаціях Ю. Лаєвської [1], Ю. Ніколайця [2], працях Я. Грицака [3], О. Додонова [4], В. Яремчука [5].

Важливим аспектом робочої проблематики як і раніше залишалася тема соціалістичного змагання і руху за комуністичну працю. Не маючи під собою реальної

економічної основи проте дана форма «творчої активності» робітників стала одним із «китів» радянської пропаганди. Зрив форсованого «вступу в комунізм» спровокував зміну формулювання назви руху – «за комуністичну працю» трансформувалося в «рух за комуністичне ставлення до праці». Згідно радянського трактування, сутність соцзмагання проявляється насамперед у розвитку виробничої активності робітників, у виявленні їх організаторських здібностей і талантів, в прагненні внести у виробництво накопичений досвід, що сприяє раціональній організації праці, виробництва і управління [6, с. 197]. Явні ознаки відставання соціалістичної економіки від країн Заходу в кінці 50-х – першій половині 60-х рр. конкретизували основний сенс і назву соцзмагання «в підвищенні ефективності суспільного виробництва» [7, с. 176].

У радянській літературі є різні точки зору на питання періодизації руху. Більшість дослідників виділяють початковий етап нового змагання – листопад 1958 – січень 1959 рр. Далі розвиток руху за комуністичну працю в одних роботах розглядається по роках, в інших – в основу періодизації покладено партійні з'їзди. На жаль, радянські дослідники не розкривають характерні риси і специфічні особливості руху на кожному етапі його розвитку. Л. Рогачевська виділила два основних періоди в розвитку руху за комуністичну працю в роки семирічки. Перший період – від початку нового змагання до першої Всесоюзної наради передовиків руху за комуністичну працю (травень 1960 р.); другий – від цієї наради до кінця семирічки (1965 р.) [8, с. 40].

На думку дослідниці Є. Бейліної, соцзмагання в кінці 50-х – першій половині 60-х рр. більш активно сприяло зростанню культурно-технічного рівня робітників, стало вимагати все більш високої кваліфікації, загального зростання культури. На відміну від попередніх періодів, воно стало зобов'язанням, без його виконання звання ударника не присуджували [9, с. 287]. У той же час в роботі дослідниці присутні негативні оцінки впливу перебудови управління промисловістю за територіальною ознакою, здійсненої з ініціативи М. Хрущова в 1957 р., яка «замкнула соцзмагання колективів всередині економічного району, призвела до ослаблення зв'язків між спорідненими підприємствами і до погіршення роботи по обміну виробничим досвідом» [9, с. 296].

Питання внеску робітничого класу України у розвиток нових форм соцзмагання порушено в ґрунтовній монографії М. Шепети [10]. Окрім загальновідомих і досліджених, автор висвітлив такі форми як соцзмагання за дострокове освоєння проектних потужностей підприємств, за використання додаткових резервів виробництва для перевиконання планів, за оволодіння суміжними професіями, за збільшення випуску продукції на існуючих виробничих площах, за оволодіння новою технікою і краще її використання, за комплексне впровадження передового досвіду, за ущільнення допоміжного часу, за зменшення трудомісткості кожної виробничої операції та багато інших. Науковець розглядає участь робітників у соцзмаганні не лише як форму їх виробничої активності, але і засіб залучення до управління виробництвом. Історик стверджує, що виконуючи взяті зобов'язання, робітники практично оцінювали існуючі прийоми праці, виявляли недоліки керівництва різними ланками виробництва, вносили свої доповнення в плани і норми, добивалися кращого використання устаткування, сировини і матеріалів [10, с. 32]. Дослідник провів глибокий аналіз і виявив ряд недоліків соцзмагання (безумовно які не виходили за рамки радянської парадигми) в процесі його організації, підміну повсякденної і тривалої роботи парадністю, шумихою і компанійщиною. Історик зазначив, що ряд партійних, профспілкових і господарських керівників при організації соцзмагання основну увагу звертали на кількісні показники і дуже мало турбувались про якість. Це призводило до того, що в більшості галузей промисловості робітники преміювались головним чином за виконання і перевиконання виробничих завдань без врахування показників якості продукції. Також великим гальмом у розвитку соцзмагання на думку М. Шепети стало те, що управлінські органи слабо контролювали виконання взятих зобов'язань, а це приводило

до того, що багато з них не виконувались. Особи і колективи, які не виконували взятих зобов'язань, ніякої відповідальності за це не несли [10, с. 35].

За підрахунками іншого дослідника В. Романцова, на початку 1960 р. в Україні за звання комуністичних змагалось 40 підприємств, а наприкінці 1962 р. – 6932. Рухом за звання колективів і ударників комуністичної праці охоплено 42,8% всіх працюючих республіки. На цей час звання комуністичних удостоєні 77,6 тис. бригад (947 тис. чол.), а звання ударника комуністичної праці – 441,3 тис. чол. Проте вченим визначено, що охоплення окремих загонів робітничого класу УРСР змаганням за комуністичну працю мало нерівномірний характер. Так, у хімічній промисловості питома вага учасників змагання становила 72%, у машинобудуванні – 52,9%, у металургійній промисловості – 57,1%, на залізничному транспорті – 75,6%, у вугільній промисловості – 34,1%, у харчовій промисловості – 39,6%, у будівництві та промисловості будматеріалів – 39,2%. Дослідник пояснює це неоднаковою підготовленістю працівників різних галузей промисловості. У тих галузях, де великого поширення набули механізація й автоматизація виробничих процесів, більше працівників брали участь у русі за комуністичну працю, а там, де рівень професійно-кваліфікаційної підготовки робітників нижчий, питома вага учасників змагання за комуністичну працю значна менша [11, с. 171].

Вагомим внеском В. Романцова є те, що він також як і попередники, навів ряд недоліків руху. Так, дослідник наголосив на тому, що господарські і профспілкові організації (на відміну від М. Шепети В. Романцов уникнув формулювання «партійні працівники») в гонитві за розширенням масовості руху за комуністичну працю знижували вимогливість до його учасників. У ряді випадків прагнення робітників змагатися за завоювання звання ударника комуністичної праці не підкріплювалося відповідними організаційно-технічними заходами. Мали місце випадки адміністрування, поспішності при присвоєнні почесних звань [11, с. 174].

Ряд відмінних рис соцзмагання періоду семирічного плану (1959–1965 рр.) відображений в ґрунтовній монографії «История социалистического соревнования в СССР» [12]. Автори зазначили, що новим в цьому змаганні стало те, що боротьба за дострокове виконання планових завдань (що характерно і для попередніх етапів змагання) розгорнулася в органічному зв'язку з боротьбою за якнайшвидше освоєння нової техніки і більш досконалих технологічних процесів [12, с. 153]. Дослідники конкретизували, що цілям підвищення продуктивності обладнання відповідало і змагання за впровадження швидкісних режимів, роботи машин, верстатів, агрегатів. Найбільш масовий характер рух швидкісників отримав в металообробній промисловості [12, с. 139]. В монографії також виділені такі форми змагання, як змагання за досягнення вищої продуктивності праці на кожному робочому місці; за досягнення вищої продуктивності на кожному виді обладнання; боротьба за особистий внесок кожного працівника в подальше підвищення продуктивності праці; змагання за збільшення продукції з кожної одиниці обладнання; за підвищення продуктивності праці на кожному робочому місці і щоденне перевиконання норм виробітку на 10%; за пошук і використання внутрішніх резервів, за раціональне використання основних фондів [12, с. 155].

В цілому варто відзначити, що в 70-х рр. соцзмагання проголошено «найважливішим засобом виховання комуністичного ставлення до праці, формування і розвитку соціалістичного способу життя» [13, с. 123]. Більш того, винятково важлива роль змагання в пропаганді радянського способу життя і праці підтверджується законодавчим закріпленням в Конституції СРСР 1977 р. (ст. 15), де воно названо в ряду чинників, використовуючи які «держава забезпечує зростання продуктивності праці, підвищення ефективності виробництва і якість роботи, динамічний, планомірний і пропорційний розвиток народного господарства». Даний факт надзвичайно актуалізував необхідність дослідження соцзмагання в тому числі в повоєнне двадцятиріччя.

При характеристиці соцзмагання автори монографії «Рабочий класс СССР и его ведущая роль в строительстве коммунизма» виділили дві його основні функції: економічну і соціальну. Економічна функція традиційно пов'язана з вирішенням виробничих завдань і спрямована на підвищення його економічної ефективності. У той же час соціальна функція змагання розглядається дослідниками як засіб підвищення культурно-технічного рівня, зміцнення організованості спільної діяльності робітників, вдосконалення відносин товариства і співпраці між ними. Вченими підтримується позиція щодо того, що соціальні функції змагання виявлялися в досліджуваній період не тільки всередині трудових колективів, а й на рівні суспільства, тобто в плані його впливу на взаємини класів і соціальних груп. Такі форми змагання, як внутрішньогалузеве, республіканське і загальносоюзне, на думку дослідників, сприяли підвищенню провідної ролі робітничого класу, зміцненню союзу робітників з селянством та інтелігенцією [7, с. 180].

Таким чином, в радянській історичній науці 70-х – першої половині 80-х рр. соцзмагання і комуністичне ставлення до праці протиставлялося конкуренції капіталістичної економіки, проголошувалося потужним фактором самоорганізації робітничого класу. Крім того, в ряді робіт підкреслюється, що участь робітників в соцзмаганні стало засобом їх залучення до управління виробництвом. Недостатнє матеріальне забезпечення підприємств, прийом зобов'язань без урахування реальних умов і резервів, недостатня вимогливість і поспішність у привласненні почесних звань, на думку радянських науковців стали істотними недоліками в процесі організації руху і значно вплинули на його результати. Факт втручання та тотального контролю над процесом організації змагання традиційно проголошувався «турботою партії», але аж ніяк у якості адміністративного роздмухування руху.

Список використаної літератури

1. Ласвська Ю. В. Перетворення в економіці України в 1953–1964 рр.: історіографія проблеми : дис. ... канд. іст. наук : спец. 07.00.06 / Юлія Віталіївна Ласвська; Донецький національний ун-т. – Донецьк, 2008. – 218 с. ; Laievska Yu. V. Peretvorennia v ekonomitsi Ukrainy v 1953–1964 rr.: istoriografiiia problemy : dys. ... kand. ist. nauk : spets. 07.00.06 / Yuliia Vitaliivna Laievska; Donetskyi natsionalnyi un-t. – Donetsk, 2008. – 218 s.
2. Ніколаєць Ю. О. Суспільно-політичні процеси в УРСР другої половини 1940-х – першої половини 1960-х років: українська історіографія : дис. ... докт. іст. наук : спец. 07.00.06 / Юрій Олексійович Ніколаєць; Київський національний ун-т ім. Т. Шевченка. – Київ, 2008. – 481 с. ; Nikolaiets Yu. O. Suspilno-politychni protsesy v URSR druhoi polovyny 1940-kh – pershoi polovyny 1960-kh rokiv: ukrainska istoriografiiia : dys. ... dokt. ist. nauk : spets. 07.00.06 / Yurii Oleksiiovych Nikolaiets; Kyivskiy natsionalnyi un-t im. T. Shevchenka. – Kyiv, 2008. – 481 s.
3. Грицак Я. Українська історіографія. 1991 – 2001: Десятиліття змін / Я. Грицак // Україна модерна : зб. наук. ст. – 2005. – Ч. 9. – С. 43–68 ; Hrytsak Ya. Ukrainska istoriografiiia. 1991 – 2001: Desiatylittia zmin / Ya. Hrytsak // Ukraina moderna : zb. nauk. st. – 2005. – Ch. 9. – S. 43–68
4. Додонов О. Ф. Нове бачення періодизації історії радянського робітничого класу і його історіографії / О. Ф. Додонов // Культурологічний вісник. - 2002. – Вип. 8. - С. 67–74 ; Dodonov O. F. Nove bachennia periodyzatsii istorii radianskoho robitnychoho klasu i yoho istoriografii / O. F. Dodonov // Kulturolohichniy visnyk. - 2002. – Vyp. 8. - S. 67–74
5. Яремчук В. Минуле України в історичній науці УРСР післясталінської доби / В. Яремчук. – Острог : Вид-во Нац. ун-ту «Острозька академія», 2009. – 526 с. ; Yaremchuk V. Mynule Ukrainy v istorychnii nautsi URSR pisliastalinskoï doby / V. Yaremchuk. – Ostroh : Vyd-vo Nats. un-tu «Ostrozka akademiia», 2009. – 526 s.
6. Шапко В. М. Вопросы теории и практики партийного строительства. Партийное руководство экономикой / В. М. Шапко, В. А. Кладейкин, В. А. Куличенко. – Москва :

Мысль, 1974. – 287 с. ; Shapko V. M. Voprosy teorii i praktiki partiynogo stroitelstva. Partiynoe rukovodstvo ekonomikoy / V. M. Shapko, V. A. Kladeykin, V. A. Kulichenko . – Moskva : Mysl, 1974. – 287 s.

7. Рабочий класс СССР и его ведущая роль в строительстве коммунизма / Ц. А. Степанян, А. И. Арнольдov, Б. С. Маньковский и др. – Москва : Наука, 1975. – 568 с. ; Rabochiy klass SSSR i ego vedushchaya rol v stroitelstve kommunizma / Ts. A. Stepanyan, A. I. Arnoldov, B. S. Mankovskiy i dr. – Moskva : Nauka, 1975. – 568 s.

8. Рабочий класс СССР на современном этапе : сб. ст. / отв. ред. В. А. Овсянкин. – Ленинград : Изд-во Ленинград. ун-та, 1968. – 168 с. ; Rabochiy klass SSSR na sovremennom etape : sb. st. / otv. red. V. A. Ovsyanikin. – Leningrad : Izd-vo Leningrad. un-ta, 1968. – 168 s.

9. Бейлина Е. Э. Рабочий класс и новые формы соревнования (1959–1965 гг.) / Е. Э. Бейлина. – Москва : Наука, 1970. – 303 с. ; Beylina Ye. E. Rabochiy klass i novye formy sorevnovaniya (1959–1965 gg.) / Ye. E. Beylina. – Moskva : Nauka, 1970. – 303 s.

10. Шепета М. Т. Боротьба робітничого класу України за розвиток промисловості / М. Т. Шепета. – Чернівці : Обл. друк. управлін. по пресі Чернів. облвиконкому, 1970. – 128 с. ; Shepeta M. T. Borotba robotnychoho klasu Ukrainy za rozvytok promyslovosti / M. T. Shepeta. – Chernivtsi : Obl. druk. upravlin. po presi Cherniv. oblvykonkomu, 1970. – 128 s.

11. Романцов В. О. Робітничий клас Української РСР (1946–1970 pp.) / В. О. Романцов. – Київ : Вид-во Київ. ун-ту, 1972. – 219 с. ; Romantsov V. O. Robotnychiy klas Ukrainskoi RSR (1946–1970 rr.) / V. O. Romantsov. – Kyiv : Vyd-vo Kyiv. un-tu, 1972. – 219 s.

12. История социалистического соревнования в СССР / под общ. ред. Г. П. Алексева. – Москва : Профиздат, 1980. – 320 с. ; Istoriya sotsialisticheskogo sorevnovaniya v SSSR / pod obshch. red. G. P. Alekseeva. – Moskva : Profizdat, 1980. – 320 s.

13. История социалистической экономики СССР в 7-ми т. / редкол. : И. А. Гладков (отв. ред.) и др. – Москва : Наука, 1980. – Т. 7 : Экономика СССР на этапе развитого социализма (1960–1970-е годы). - 718 с. ; Istoriya sotsialisticheskoy ekonomiki SSSR v 7-mi t. / redkol. : I. A. Gladkov (otv. red.) i dr. – Moskva : Nauka, 1980. – Т. 7 : Ekonomiki SSSR na etape razvitogo sotsializma (1960–1970-e gody). - 718 s.

Стаття надійшла до редакції 10.05.2017 р.

D. Nefyodov

SOCIALIST COMPETITION AND COMMUNIST LABOR MOVEMENT IN POSTWAR UKRAINE (1946–1965) IN THE WORKS OF SOVIET RESEARCHERS OF THE SECOND HALF OF THE 1960S– EARLY 1980S

The purpose of the scientific research is the study of the Soviet historiography of the second half of the 1960s–early 1980s on the investigation of the socialist competition and the communist labor movement in the Ukrainian SSR during postwar period (1946–1964). In Soviet historical science of the studied period socialist competition and the communist attitude to work were opposed to capitalist economy competition and proclaimed to be powerful factors for working class self-organization. In addition, a number of studies emphasize that the workers' participation in socialist competition became a means of bringing them to production management.

In general, we have to note that in the 1970s the socialist competition was proclaimed an essential means for education of the communist attitude to work, formation and development of the socialist way of life.

Moreover, an extremely important role of the competition in the propaganda of the Soviet way of life and work is confirmed by the legislative consolidation in the Ukrainian SSR Constitution of 1977 (P. 15), where it was named among several factors by means of which “the state ensures the growth of labor productivity, increase of production efficiency and work quality, dynamic, systematic and proportional development of the national economy”. This fact extremely actualized the need to study socialist competition including the one during postwar twenty years.

The failure of forced “entry into communism” provoked a change of movement title formulation, i.e. the phrase “for communist labor” was transformed into “the movement for a communist attitude to work”. According to the Soviet interpretation, the essence of the socialist competition is primarily manifested in the development of industrial activity of workers, identification of their organizational abilities and talents, efforts to bring their experience into production, which promotes the rational organization of labor, production and management. Obvious signs of lag in socialist economy comparatively with the West in the late 1950s – early 1960s concretized the basic meaning and the title of socialist competition by the phrase “to improve the efficiency of social production”.

According to Soviet scientists, insufficient material support of enterprises, assumption of obligations without real conditions and reserves, lack of rigor and haste in assigning honors were significant shortcomings in the organization of movement and greatly influenced its outcome. The fact of interference and total control over the process of competition organization was traditionally proclaimed to be “party care”, but not the administrative promotion measures of the movement. Having no real economic basis, this form of “creative activity” of workers became one of the “pillars” of Soviet propaganda.

Keywords: *Ukrainian SSR, working class, postwar reconstruction, socialist competition, communist labor movement, historiography.*

УДК 391.4:316.344.42(438)"16"(045)

А.В. Папазова, Т.В. Терендій

ВБРАННЯ ТА ПРИКРАСИ ПОЛЬСЬКОЇ ШЛЯХТЯНКИ В ЕПОХУ БАРОКО

Проаналізовано особливості сукні, верхнього одягу, взуття та прикрас польської шляхтянки в епоху бароко, матеріал їх виготовлення. Розглянуто відмінності жіночої національної шляхетської культури вбрання в епоху бароко. Відзначається особливий вплив французької моди на стиль жіночого шляхетського одягу. Простежені критичні погляди щодо надмірного захоплення шляхтянками французькою модою з боку польської культурної еліти. Зроблено висновок про негативний вплив жіночої шляхетної моди на економіку та мораль Речі Посполитої XVII ст.

Ключові слова: *польська шляхта, жіноче вбрання та прикраси, бароко, сарматизм, історія моди.*

Мода минулих часів завжди буде викликати інтерес. Люди минулого виглядали по-іншому, по-іншому відчували, по-іншому рухалися, висловлюючи свою національну ідентичність і соціальний статус. Винятком не були польські шляхтянки. Як представниці привілейованого стану вони найпершими сприймали модні європейські віяння, особливо на них вплинуло бароко, що було періодом дуже вишуканого, десь чудернацького, вбрання та прикрас. Стиль бароко, що зародився в Європі, характеризує відсутність простоти і природності, а також тенденцію до дрібних деталей декору і безмірну пишність. Жінки намагалися бути неперевершеними та вічно молодими, для чого не шкодували грошей на одяг, що виготовлявся з коштовних іноземних тканин. Польща знаходилася під впливом моди Німеччини, Франції, Іспанії, Угорщини та передала ці тенденції Україні, Туреччині та всьому східному світу. Таким чином формуються особливості традиційного польського вбрання, які збереглися з невеликими змінами до нашого часу. До того ж патріархальному суспільству, яким була шляхетська Польща, тема жіночого та жіночності привертала замало уваги дослідників. Саме цим і визначається актуальність дослідження.

Тема жіночого шляхетного вбрання займає вагоме місце в історіографії. Деякі факти з історії польського шляхетного жіночого вбрання можна знайти в працях М.Н. Мерцалової [2], Л.І. Тананаєвої [7] – дослідниці польського сарматського портрету, М. Барткевич [8], яка досліджувала особливості жіночого вбрання польок всіх станів, М. Групи [10] (з дослідженням вбрання шляхтянок на портретах в костьолі м. Торунь), М. Гутковської-Ричлевської [11], А. Сієраджкої [19]. В.А. Мацейовський [14] здійснив ґрунтовний аналіз повсякденного життя та побуту польських станів XVI-XVII ст., докладно описав особливості та зміни зовнішнього вигляду та вбрання шляхтянки, характерні риси одягу шляхтянки в різних ситуаціях (весілля, вдівство), враховує особливості зовнішнього вигляду шляхтянок, які жили в місті та в селі. Загальні риси польської моди та її зв'язок з європейською (зокрема, французькою в XVI-XVII ст.) досліджували Ф. Бучер [9] і М. Моджинська-Навотка [15]. І. Турнау належать спеціальні праці з історії тканин та кольорів польського вбрання [20] та історії ткацтва на польських землях [22].

Джерельна база проблеми включає наочні образи, портрети та мініатюри польських шляхтянок, представлені в працях С. Гжибовського (портрет шляхтянки Зоф'ї Сенявської) [18], Я. Матейко (образ дружини Яна Собеського – Марії Казиміри (Марисеньки) – «ікони французького стилю» для польських шляхтянок) [13], М.М. Мерцалової [4; 5; 6] та М. Рожека [17]. Дуже відомою історикам є так звана Голуховська таблиця [3] – пам'ятка польського живопису 1620-х рр., в якій представлені типи польських костюмів, в тому числі жіночих. Я.К. Пасек [16] в своїх мемуарах наводить свої думки та думки своїх сучасників з приводу тогочасної моди, каже, що під час війни з Данією він в якості трофею для «своєї шляхетної дами» взяв модні «дерев'яні черевички з дерева ліпи, в яких страшно гримаючи ходять датчанки, а не шкіряне взуття, в якому й так ходять усі польські шляхтянки», це доводило різноманітність взуття в Польщі, здивувати польську дворянку «новими модами» було важко. В своєму зверненні до іноземця П. Збілітовськи [18] критикує нові моди, згадуючи сарматські традиції помірності, простоти та чесноти, які характерні для шляхти, на відміну від придворної культури. Я. Хаур [12] казав про швидку зміну моди в шляхтянок та вважав, що це явище негативно впливає на економіку Польщі (особливо після Шведського потопу). В сатиричній формі поет С. Твардовський [21] висміював шляхтичів, що платять великі кошти за французькі наряди своїх жінок. В праці М. Кромера [23] знаходимо інформацію про польський імпорт, що складався з коштовних тканин з шовку, парчі, прикрас та іншого. Особливості польської моди дають змогу дослідити наочно трупні портрети польських шляхтянок [4; 5; 6].

Мета статті – розглянути особливості вбрання польської жінки-шляхтянки XVI – XVII ст.

В умовах постійних воєн і наростаючої внутрішньої анархії зростав престиж сім'ї, родинні зв'язки і роль жінки як берегині домашнього вогнища. Польки користувалися великою свободою, рівноправністю (за мірками того часу) та повагою. Їх одягу мало торкнулися східні запозичення, а національна своєрідність виразилася в деяких деталях і особливостях крою, що передавалися з покоління в покоління протягом декількох століть. Отже, можна говорити про дві конкуруючі барокові тенденції в Польщі – якщо багаті чоловіки-шляхтичі воліли до типової польської моди в стилі сарматизм, тим самим підкреслюючи свою незалежність від корони, то їх дружини скоріше почали копіювати західні стилі королівського двору [20, с.162]. Магдалена Барткевич вважає що «уникаючи копіювання чоловічої моди, шляхтянки висловлювали протест проти поширеного та сприйнятого чоловіками поганого впливу сарматської культури» [8, с.19].

Заможні шляхтянки, які належали до королівського двору, носили коштовний одяг з різноманітних дуже цінних тканин: золотої парчі, сатину (атласу) та оксамиту, імпортовані з Персії і Туреччини, з 40-х років XVI ст. їх почали виробляти місцеві мануфактури [22, с.56]. Деякі елементи, такі як рюши, з'явилися у Варшаві в 1640-х рр. Фабричні стрічки,

популярні на заході, почали з'являтися в жіночому одязі і головному уборі в кінці 1670-х рр. [20, с.98].

Плаття дружин і дочок шляхтичів у другій половині XVI і першій половині XVII ст. шилися за іспано-німецькими та італійськими зразками (і спрощувалися, чим нижче за соціальною сходинкою стояла жінка). З середини XVII ст. при польському дворі почала затверджуватися французька мода. Зразками для шляхтянок слугували сукні королеви Марії Людовики (Марусеньки) – дружини двох королів Польщі, а потім, в 70-х роках, дружини Яна Собеського – Марії Казиміри (Марисеньки) [13]. Польські аристократки перейняли наряди з декольте, шлейфом та стоячі коміри, носили «фонтанж», маски, не нехтували навіть і чорними мушками з тафти. Мацейовський зауважував: «На обличчя панянок було накладено стільки мушок, що здавалося, ніби був маскаррад» [14, с.325-326].

Плаття шляхтянки, що називалося летнік, нагадувало приталений корсетний халат з високим коміром, але часом і досить глибоким вирізом. На нього надягався станік – оброблена хутром куртка, схожа на західний французький дублет [3].

Нижні спідниці були виконані з тонкої пряжі – турецького мохеру (козяча шерсть), або з місцевого фабричного. Також використовувався чамлет (шовк), з якого були зшиті легкий одяг, панталони і нижні спідниці. Нижні спідниці з чемлету часто доповнювалися пелериною з бавовни (для того, щоб краще спадати) [2, с.408].

Нижня білизна являла собою вишиту сорочку в чеському стилі, що складалася з однієї чи двох частин, виготовлену з фламандської, голландської, силезької, а іноді навіть китайської бавовни. Яженський в 1643 році розповідав про «панчохи з золотою вишивкою, прикрашені нашитими на них перлами» [15, с.166].

Як і в чоловічому костюмі, в моді були різноманітні пояси – металеві, шкіряні, шовкові. Для створення і декорування високого коміра на французький лад, шляхтянки використовували оксамит і різні типи мережива. Менш розкішне вбрання було прикрашене у шляхтянок голландським і венеціанським мереживом з золотим оздобленням бісером, що прикрашало перед і рукава ліфу (станіка) і халату, що досягав рук. З кінця 1680-х років, жінки використовували мережива для закріплення високого головного убору, відомого як «фронт», або створювали з мережива маленький капелюх з кінцями, що вільно спадали на плечі [2, с.172].

Жінки східних провінцій, за межами королівського двору та Великої Польщі, не перейняли західну моду. У Помор'ї та Сілезії, що знаходилися під безпосереднім впливом Німеччини, був високий відсоток шляхтянок, які носили західний одяг [9, с.182].

Найкраще одягалися жінки з магнатських сімей та шляхтянки, які мали іноземні джерела доходу для оплати предметів розкошу. Так на портреті Ядвіги Тарлоу Тупіт Мніщовей (померла 1629 року) ми бачимо комір сукні, зшитий з мережива. На її голові вишитий капелюх з обручем, обтягнутий бахромою з перлів. Над цим накинута рантих – велике біле вишите покривало, що надівалося на голову і драпірувалося навколо обличчя, шиї, плечей та стану [10, с.96].

Рантих часто зустрічався в жіночому костюмі XVI – XVII ст. в якості головного убору, але використовувався шляхтянками ще й до того. В XVI – XVII ст. рантих в якості головного убору в жіночому костюмі став дуже популярним. Перші рантихи, зроблені з тонкого фламандського льону, спочатку були церковним полотном та використовувалися католицькими дячами. Так на портреті шляхтянки Зоф'ї Сенявської (1591-1629) ми бачимо рантих, що використовувався в якості головного убору релігійною особою (Зоф'я обіймала посаду настоятельки монастиря в Сандомирі) [18, с. 25].

Рантих, як правило, був вишитий червоним та чорним шовком, із золотою і срібною ниткою. Шляхтянки, які належали до королівського двору, починаючи з 1650-х років використовували напівпрозорі рантихи, прикрашені художньою вишивкою та прикрасами. Улюбленим орнаментом стали стилізовані квіти і турецькі мотиви. Цей головний убір

підкреслював гідність та скромність шляхтянки, особливо, коли його білий колір поєднувався з темною сукнею, яку побожні польки надягали для походу в костел. На рантух надягався або жорсткий чепчик (ляний очіпок схожий на хустку, прикрашений мереживом, оксамитом, розшитий перлами, золотим галуном та дорогоцінними каменями), на який надягали хутрянний ковпак, або хутряну шапочку. Найбільш заможні шляхтянки носили оксамитові шапочки з дорогими хутряними відворотами з куниці, бобра, соболя або повністю зроблені з хутра. Ковпаки сиділи на двох жорстких чепчиках, що покривали голову і шию, як на траурному портреті Зофкі Золькевської в церкві в Золькві [17, с.38]. Чепчик та рантух, багаті на орнаменти, прикрашене мереживом вбрання, поступово перейшло в селянське середовище, перетворившись в сучасний національний народний святковий одяг.

Покривало, чепчики, шапочки носили заміжні польки-шляхтянки, молоді дівчата лише злегка відкривали волосся. Молоді придворні шляхтянки носили дуже високі жорсткі чепчики та прикрашали цю конструкцію сережками. Мода на такий жорсткий та високий головний убір була дуже популярна в Польщі. Головні убори польських панянок описував Пьотр Збілітовски: «одна вдягла велику корону, друга приходять в тюрбані, третя з великими маківками, четверта в ковпаку, п'ята в капелюсі» [23, с.50]. Якуб Хаур в своїй праці «Шляхетна економія» (1675 рік), вважаючи гріховними високі короноподібні капелюхи (фронтажі), казав: «...вони були настільки високими, що почали падати» [12, с.98]. Покривала та чепчики слугували не лише для забезпечення тепла голові та тілу чи були прикрасою, а й покликані були демонструвати релігійність і покірність долі. Це особливо яскраво помітне на прикладі надгробних портретів [4, с.415], [5, с.415], [6, с. 415].

Якуб Ванцновольський в роботі «Дзеркало сьогоднішньої нової моди. Наряди, пристосовані польськими дамами» (1678 рік), досліджуючи жіночу моду, підкреслював, за словами С. Твардовського, відсутність критичного ставлення в шляхтянок, коли справа стосувалася французької моди: «Загалом, наші жінки настільки захопилися модою, що яким би не був вплив Франції, незалежно від того, наскільки це буде коштовно, поляки будуть платити» [21, с. 27].

Жіноче взуття мало різні стилі і форми, що, як правило, імітували західну моду. Перші згадки про жіночі чоботи на високих підборах відносяться до 1626 року, створені шевцем з Вроцлава для 17-річної жінки. Тапочки (пантуфлі), розшиті шовком, з'явилися близько 1624 р. Не змінили шляхтянки і своєї пристрасті до шуб, які рятували їх в зимові морози. Деякі витрачали на них величезну купу грошей, підбиваючи шуби хутром соболя, куниці, бобра, лисиці (в 1613, 1629, 1655 роках Сейм приймав закон щодо обмеження використання дорогого хутра, крім лисиць та деяких інших хижаків [19, с. 30]. Довге пальто метлинок носили як на вулиці, так і в приміщенні.

У багатьох шляхетних жінок зазвичай була велика ювелірна скриня зі старовинними важкими коштовними прикрасами: браслетами, сережками, золотими шийними ланцюгами і ременями з пришитими перлами та дорогоцінними каменями. До ланцюжків зазвичай прикріплялися зображення особи короля або дуже коштовні хрести, в які вкладалися великі капітали. Використовувалися також підроблені золоті прикраси. Деякі носили наручний «кишеньковий» годинник чи хрести, що звисали з шиї. На початку XVII ст. модним стало мати маленькі хрестоподібні коробки, що звисали з ланцюгів з релігійними повідомленнями або інструкціями всередині. Поступово вони ставали все частіше овальними, а потім різноманітних форми – фрукти, метелики, зірки, квіти і черепашки. У другій половині XVII ст. з'явилися модні аксесуари: срібні і страусові пера [11, с.149].

Щорічну зміну жіночої шляхетної моди XVII ст. найкраще характеризують мемуари Яна Крістофера Пасіка, який казав: «Скільки безупинно мінливих стилів, які я пам'ятаю в платтячках, шапочках, чоботях...предметах домашнього вжитку, а також зачісці, жестах,

ходьбі і вітанні! О, Всемогутній Боже!...Неможливо було б перерахувати їх і на шкїрі десяти волів!...наряди, які я купив за кордоном, протрималися б на мені все життя – навіть мої діти б скористалися ними – якби вони не вийшли з моди і не стали блідими через рік або менше. Ці наряди потрібно було розбирати і оновлювати, або потрібно було продавати в другі руки. А якщо не купували нові, люди кинулись би на вас, як горобці на сову: «Дивись, дивись!» – вкажуть вони на вас пальцем – «Ваш наряд нагадав їм про дні Потопу» [14, с. 312].

На марносластво і показні надмірності в польському одязі не вплинули складні економічні умови в середині XVII ст. Економічне становище шляхти (особливо після національно-визвольної війни під проводом Богдана Хмельницького, польсько-шведської війни) було важким, що було обумовлено зниженням виробництва зернових культур, введенням податкових акцизів [1, с.265] і заборон на розкіш. Однак економічна криза, в першу чергу, зачепила бідніші верстви суспільства, селян і бідних жителів міст, але не зменшила розкішних смаків двору, магнатів, багатих шляхтичів і шляхтянок, і навіть городян. Шляхтичі продовжували одягатися в наймодніші і дорогі стилі, і ніщо не могло їх зупинити.

Отже, з посиленням культурних зносин між західноєвропейськими та слов'янськими країнами в Польщі створюються сприятливі умови для кристалізації національної культурної традиції. Іноземні впливи протягом XVI-XVII ст. в значній мірі визначили характер польської культури, в тому числі своєрідність вбрання польської шляхтянки. Польки виявилися більш сприйнятливі, ніж чоловіки, до спокус європейської барокової моди, і хоча костюм їх (за винятком головних уборів і деяких деталей) не відрізнявся особливою оригінальністю, вони виявили неабияке вміння органічно сприймати нові ідеї. Але висока мода, на дотримання якої були потрібні великі кошти, виснажувала державну скарбницю та сприяла моральному розкладанню шляхетського стану. Подальші дослідження з проблеми дозволять більш детально розкрити повсякденне життя шляхтянок у зазначений період, впливи модних тенденцій на соціально-економічну ситуацію та вивчити формування національного жіночого костюму Польщі.

Список використаної літератури

1. Внешняя торговля Польши. Из сочинения М. Кромера «Польша» (1577) // Хрестоматия по истории южных и западных славян // отв. ред. М. М. Фрейденберг. – Минск : Университетское, 1987. – Т. I : Эпоха феодализма. - С 265 ; Vneshnyaya trgovlya Polshi. Iz sochineniya M. Kromera «Polsha» (1577) // Khrestomatiya po istorii yuzhnykh i zapadnykh slavyan // отв. red. M. M. Freydenberg. – Minsk : Universitetskoe, 1987. – Т. I : Epokha feodalizma. – S 265
2. Мерцалова М. Н. Костюм разных времен и народов / М. Н. Мерцалова. – Москва : Академия Моды, 2001. – Т. 2. – 432 с. ; Mertsalova M. N. Kostyum raznykh vremen i narodov / M. N. Mertsalova. – Moskva : Akademiya Mody, 2001. – Т. 2. – 432 с.
3. Голуховская таблица с типами польских костюмов и вооружения, около 1620 г. (Национальный музей в Познани) [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <https://io.ua/14636195> ; Golukhovskaya tablitsa s tipami polskikh kostyumov i vooruzheniya, okolo 1620 g. (Natsionalnyy muzey v Poznani) [Elektronnyy resurs]. – Rezhim dostupa : <https://io.ua/14636195>
4. Неизвестный художник. Надгробный портрет неизвестной. Около 1670 года. Познань, Национальный музей // Мерцалова М. Н. Костюм разных времен и народов в 4-х т. / М. Н. Мерцалова. – Москва : Академия Моды, 2001. – Т. 2. - С. 415 ; Neizvestnyy khudozhnik. Nadgrobnyy portret neizvestnoy. Okolo 1670 goda. Poznan, Natsionalnyy muzey // Mertsalova M. N. Kostyum raznykh vremen i narodov v 4-kh t. / M. N. Mertsalova. – Moskva : Akademiya Mody, 2001. – Т. 2. - S. 415
5. Неизвестный художник. Надгробный портрет Хлебовской из рода Мытинских. Конец XVII века. Вилянув, филиал варшавского Национального музея // Мерцалова М. Н.

Костюм разных времен и народов в 4-х т. / М. Н. Мерцалова. – Москва : Академия Моды, 2001. – Т. 2. – С. 415 ; *Neizvestnyy khudozhnik. Nadgrobnyy portret Khlebovskoy iz roda Mytinskikh. Konets KhVII veka. Vilyanuv, filial varshavskogo Natsionalnogo muzeya* // Mertsalova M. N. *Kostyum raznykh vremen i narodov v 4-kh t.* / M. N. Mertsalova. – Moskva : Akademiya Mody, 2001. – Т. 2. – С. 415

6. *Неизвестный художник. Погребальный портрет неизвестной. Конец XVII века. Познань, Национальный музей* // Мерцалова М. Н. *Костюм разных времен и народов в 4-х т.* / М. Н. Мерцалова. – Москва : Академия Моды, 2001. – Т. 2. – С. 415 ; *Neizvestnyy khudozhnik. Pogrebalnyy portret neizvestnoy. Konets KhVII veka. Poznan, Natsionalnyy muzey* // Mertsalova M. N. *Kostyum raznykh vremen i narodov v 4-kh t.* / M. N. Mertsalova. – Moskva : Akademiya Mody, 2001. – Т. 2. – С. 415

7. *Тананаева Л. И. Сарматский портрет: из истории польского портрета эпохи барокко* / Л. И. Тананаева. – Москва : Наука, 1979. – 301 с. ; *Tananaeva L. I. Sarmatskiy portret: iz istorii polskogo portreta epokhi barokko* / L. I. Tananaeva. – Moskva : Nauka, 1979. – 301 s.

8. *Bartkiewicz M. Polski ubiór do 1864 roku* / M. Bartkiewicz. – Wrocław : Zakład Narodowym. Ossolinskich, 1979. – 146 p.

9. *Boucher F. Historia mody. Dzieje ubiorów od czasów prehistorycznych do końca XX w.* / F. Boucher. – Warszawa : Arkady, 2012. – 480 s.

10. *Grupa M. Ubiór mieszczan i szlachty z XVI-XVIII wieku z kościoła p.w. Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny w Toruniu* / M. Grupa. – Toruń : Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 2005 – 238 s.

11. *Gutkowska-Rychlewska M. Historia ubiorów* / M. Gutkowska-Rychlewska. – Wrocław : Zakład Narodowym. Ossolińskich, 1968. – 958 s.

12. *Haur J. K. O ekonomika ziemiańska generalna* / J. K. Haur. – Kraków : W Drukarni Dziedz. Krzysztofa Schedla, 1675. – 122 s.

13. *King Sobieski, Family, and Court* [Electronic resource] // *Matejko J. Polish Costume 1200-1795 (Ubiory w Polsce 1200-1795)* / J. Matejko. – Kraków : Wydawn. Literackie, 1967. – Mode of access : <http://www.kismeta.com/diGrasse/polishcostumematejkoi.htm>

14. *Maciejowski W. A. Polska aż do pierwszej połowy XVII wieku pod względem obyczajów i zwyczajów w czterech częściach opisana* / W. A. Maciejowski. – Petersburg i Warszawa : Księgarnia Eggersa i Sennewalda, 1842. – Т. 3. – 383 s.

15. *Mozdzynska-Nawotka M. O modach i strojach* / M. Mozdzyńska-Nawotka. – Wrocław : Wydawnictwo Dolnośląskie, 2002. – 152 s.

16. *Pasek J. C. Memoirs of the Polish Baroque: The Writings of Jan Chryzostom Pasek, a Squire of the Common wealth of Poland and Lithuania* / J. C. Pasek. – Berkeley : University of California Press, 1976. – 327 p.

17. *Portret nieznanego pędzla. Portrety trumienne kobiet z XVII-XVIII wieku* // *Rożek M. Błaski i cienie Baroku: Szkice o sztuce polskiej XVII i XVIII wieku* / M. Rożek. – Warszawa : Krajowa Agencja Wydawnicza, 1992. – S. 38

18. *Portret nieznanego pędzla. Zofia Sieniawska (1591-1629). Muzeum Diecezja w Sandomierzu* // *Grzybowski S. Sarmatyzm. Dzieje narodu i państwa polskiego* / S. Grzybowski. – Warszawa : Krajowa Agencja Wydawnicza, 1996. – S. 25

19. *Sieradzka A. Tysiąclat ubiorów w Polsce* / A. Sieradzka. – Warszawa : Arkady, 2003. – 352 s.

20. *Turnau I. Słownik ubiorów: tkaniny, wyroby pozatkackie, skóry, broń i klejnoty oraz barwy znane w Polsce od średniowiecza do początku XIX w.* / I. Turnau. – Warszawa : Wydaw. Naukowe Semper, 1999. – 214 s.

21. *Twardowski S. Satyr na twarz Rzeczypospolitej w roku 1640* / S. Twardowski. – Lublin : Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej, 2007. – 105 s.

22. Zarys historii włókiennictwa na ziemiach polskich do końca XVIII wieku / red. I. Turnau, i J. Kamińskiej. – Wrocław : Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Polska Akademia Nauk. Instytut Historii Kultury Materialnej. – 1966. – 687 s.

23. Zbylitowski P. Rozmowa szlachcica polskiego z cudzoziemcem / P. Zbylitowski. – Kraków, 1600. – 64 s.

Стаття надійшла до редакції 10.05.2017 р.

A. Papazova, T. Terendiy

COSTUME AND ACCESSORIES OF A POLISH SZLACHCIANKA OF THE BAROQUE PERIOD

Based on the overall study of the sources and literature, the article analyzes the features of costume and accessories of a polish szlachcianka (polish noblewoman) of the Baroque period. The authors study graphic, publicistic and various peculiar sources, which serve as carriers of information about noblewoman's fashion in XVII cent. and traces the differences between noble men's and women's costume of the Baroque period. The article analyzes the influence of Spanish and German, Italian and French Baroque fashion on the style of a noblewoman's dress. The influence of France in the middle XVII cent. has to do with the tendency among polish noblewomen to follow the style of Polish queens of the French origin.

The authors study the fabric most commonly used in making clothes, determines the time when certain fabric and elements became wide-used in a polish noblewoman's dress and when the local manufactories started to produce fabric. The article describes the features and the trimmings of a woman's costume, an undergarment, accessories that trimmed the dress, and fabric. The authors argue that the closer the polish noblewomen had been to the royal court or the border with the European countries or the richer they had been, the more they followed European fashion. The Polish noblewomen's headwear, footwear and accessories have been also analyzed. The most popular headwear is considered to be a rantukh.

The authors describe how the polish cultural elite had criticized the noblemen of the Szlachta for wastefulness and constant change of trends in fashion; the noblewomen had been condemned for being too occupied with following French fashion. Difficult socio-political and socio-economic conditions in the middle of XVII cent. did not change the luxurious way of Szlachta's living, while peasants and bourgeois bore the burden of moving the economy of the country forward. The authors conclude that Polish noblewomen's fashion had negatively influenced the economy and moral system of the Polish-Lithuanian Commonwealth in XVII century.

Key words: Polish Szlachta, women's dress and accessories, the Baroque period, Sarmatyzm, the history of fashion.

УДК 27-789.5(477)“158/164”(045)

А.В. Папазова, Д.С. Чиканенко

СУПРОТИВ НАСЕЛЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ОРДЕНУ ЄЗУЇТІВ НА УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ НАПРИКІНЦІ ХVІ – В ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ ХVІІ СТ.

Проаналізовано супротив різних верств населення українських земель діяльності Товариства Ісуса. Наведено фактичний матеріал щодо способів протистояння єзуїтам з боку полемістів, шляхти, козаків, братств, учнів братських шкіл, міщан тощо. З'ясоване застосування як ненасильницьких способів спротиву (літературна полеміка, позови, скарги, публічні виступи, у тому числі в сеймі Речі Посполитої), так і озброєної боротьби. Зроблено висновки про переважання ненасильницьких способів спротиву до початку Національно-визвольної війни українського народу під проводом Б. Хмельницького.

Ключові слова: Товариство Ісуса, місіонерська діяльність, Берестейська унія, полемісти, шляхта, братства, козаки, полемічна література.

Питання, пов'язані з історією політики папства на сході Європи, досі не втрачають наукової актуальності. Саме впровадження Берестейської унії, було важливим чинником впливу папства, яке здійснювало його через єзуїтів. Саме цей орден мав великий вплив на релігійно-культурний розвиток українських земель у складі Речі Посполитої. Вивчення взаємодії різних верств українського суспільства з єзуїтами й з уніатами, котрі піддавалися впливу Товариства Ісуса у після берестейський період, дасть змогу простежити та проаналізувати зіткнення інтересів в регіоні. Гострі сутички шляхти, міщан, селян, козаків з єзуїтами та з римо-католиками є яскравим прикладом зіткнення інтересів на релігійному ґрунті двох відмінних культур. Саме ця боротьба задала тон українському національному руху в боротьбі за свої права та інтереси, відстоювання своєї власної культури. Місіонерська діяльність Товариства Ісуса була вагомим чинником у подальшому розвитку історичних процесів в Україні.

Мета публікації полягає в тому, щоб проаналізувати супротив населення діяльності ордену єзуїтів на українських землях наприкінці XVI – першій половині XVII ст.

Питаннями виникнення, організації та діяльності Товариства Ісуса займався Г. Бюмер [1]. Роботу ордену було проаналізовано в працях М. Грушевського [4], В. Липинського [15], В. Ульяновського [33]. Як релігійний конфлікт вплинув на суспільну свідомість українського народу вивчали М. Дмитрієв та С. Яковенко [5], А.М. Колодний [13]. Папська політика на Сході Європи та складні відносини православних з католицькою церквою простежуються у працях П. Брянцева [2], О. Крижанівського [14] Е. Ліковського [17], Н. Любовича [18], С. Плохія [25]. Місіонерську діяльність ордену та відносини з українським населенням Товариства Ісуса у другій половині XVI – першій половині XVII ст. проаналізовано у працях: Д. Міхневича [20], А.В. Папазової [21; 22], І. Слівова [31], Т. Шевченко [34]. Н. Яковенко у своїй роботі [35] також пояснює релігійну кризу українського суспільства.

Джерел, котрі відображають настрої в після берестейському суспільстві відносно єзуїтів, вельми багато. На окрему увагу заслуговує джерела, в яких зафіксовані важливі рішення влади відносно придушення опору серед православного населення [3; 19; 29], факти зі скарг на єзуїтів та уніатів від православних [6; 7; 8; 9; 32]. Деякі джерела дають змогу простежити міри впливу папської курії на українське населення до та після прийняття Берестейської унії [10; 11; 16]. Передсмертний лист П.К. Сагайдачного [23] та проект угоди Б. Хмельницького [26] є взірцем невдоволення та боротьби козаків проти уніатів та католиків. Про національні та релігійні утиски православних можна дізнатися з численних виступів проти католицької церкви та єзуїтів [24; 27; 28; 30]. Супротив та заклики до боротьби населення проти ордену наведено у полемічних працях [12; 36].

Єзуїтів у Речі Посполитої в зазначений час було небагато, однак не числом визначався їх вплив. Цей вплив підкріплювало багатство ордену, який заволодів майже третьою дохідів в східному регіоні Речі Посполитої. Єзуїти прагнули поширити католицизм через можновладців, через свої школи, через проповіді. Жодна країна, на думку Г. Бюмера, не випробувала у своєму розвитку такого сильного єзуїтського впливу, як Польща, й у жодній державі орден не користувався таким впливом (крім Португалії) як у Речі Посполитій [1, с. 253]. Єзуїтський орден взяв участь у створенні уніатської церкви. Король, католицьке і православне духовництво, поміщики, городяни та селяни були по-своєму зацікавлені в тому чи іншому результаті собору [20, с. 249]. Ставлення до діяльності Товариства Ісуса було різним і залежало від багатьох чинників, передусім, конфесійної й станової приналежності. Католики і представники вищих станів, переважно, схвалювали колеґіуми [21, с. 109] і місіонерську роботу єзуїтів [22, с. 115].

9 жовтня 1596 року католицька частина Берестейського собору офіційно проголосила унію. Наслідки унії негайно дали про себе знати. Стало ще більш лютим гоніння на православні братства, на школи й взагалі на культуру українського народу [12]. Сигізмунд III забороняв будувати православні церкви, вбачаючи у цьому осередок схизми та непокірність волі божої: «...а private схожок бунтовные по домех под претекстом набоженства строите и других до нее людей грозбою и прозбою затыгаєте и примушаєте без ведомости наше господарское и без позволения отца владыки» [3]. Все це викликало рішучу протидію українського народу.

Отже, після підписання універсалу від 15 грудня 1596 року починається протистояння, що перетворило Берестейську унію, задуману як інструмент порозуміння, а не символ розбрату, ворожнечі й насильства [35, с. 143]. Єзуїти стояли за діями уніатського архієпископа Йосафата Кунцевича, який досяг того, що в 1623 році, під час поїздки по єпархії, проти нього повстало населення Вітебська. Його було вбито, а труп був викинутий в проруб. Дізнавшись про це, римський папа Урбан VIII негайно послав Сигізмунду лист, в якому вимагав найжорсткішої розправи з усіма учасниками страти Кунцевича [20, с. 269-271]. 12 вересня 1624 року в римській єзуїтській колегії була прочитана доповідь випускника Греської колегії Фоми Ксеніцепула про Й. Кунцевича, витримана в душі панегірика [25, с. 129]. Не задовго до страти Кунцевича у 1619 році був дуже цікавий інцидент між архієпископом та населенням міста Могільова з приводу відмови від прийняття їх зверхності уніатського архієпископа, що завершився прикро для останніх [29].

В XVI – XVII ст. український національний рух проходив під релігійним, властиво-церковним відродженням української православної церкви, ставив своїм завданням піднести руський народ з його занепаду, пасивності і пониження [4, с. 81]. Ідею відновлення патріарших впливів висували й підтримували особливо міщанські братства. Відновлена православна церква потягла не з західною реформою, а з католицькою реакцією, не з кельвінами, а з єзуїтами [4, с. 88]. Михайло Грушевський вказує на слабкість і не досконалість методів боротьби православ'я з римо-католицизмом та єзуїтами.

Для оборони православної церкви виступили саме полемісти, саме вони задали тон поступальному національному руху у вищих колах українського суспільства та селян. Тож найбільше єзуїтам діставалося від полемістів. Твори членів ордену вплинули на розвиток літературної полеміки [21, с. 104]. Початок довшої дебати поклала книга анонімного автора (найімовірніше, Іпатія Потія), видана у Вільні 1595 р. Проте стверджувати що Іпатій Потій був абсолютним у боротьбі проти унії та єзуїтів не можна, так як саме Потій вже після прийняття унії був ярим її прихильником.

Стефан Зизаній видав у Вільно одночасно польською і руською мовами «Казаньє святого Кирила, патріархи Іерусалимського, о антихристі и знаках его». Зизаній перераховує одинадцять знаківна підтвердження того, що папа є посланцем самого пекла [35, с. 144].

Автор «Перестороги» (Юрко Рогатинець, один з проповідників львівського міщанського руху) виступаючи проповідником освіти і школи, висловив повне вдоволення з тої дороги, котрою пішла культурна справа в 1580-1590-х роках до укладення унії: «Православіє наше почало просіявати як сонце», пише він, – «учені почали показувати в церкві божій – учителі і строїте лі (організатори) церкви божої, і друковані книги почали розмножатись. Біда прийшла тільки з відступлення владик і з унії, що схибила спасенний розвиток культурної й національної справи на сій дорозі визначеній патріархами...» [4, с. 84].

«Виступ польського лицаря проти єзуїтів» назвав їх «великим нещастям» для Речі Посполитої. Автор «Виступу...» вважав, що їх необхідно якнайшвидше вигнати, тому що втручання єзуїтів у внутрішні справи країни перешкоджає її розвитку. У суспільстві, на думку автора, орден не здобув авторитету й довіри. Єзуїти виступають у якості ворожої

інтересам країни сили, носіями темряви. У творі «Думка одного католика про єзуїтів» анонімний автор вважав ненормальним, що єзуїти знають справи корони краще, ніж польські сенатори і те, що вони просувають по службі бажаних їм осіб і формують суспільну думку в угоду папі. Тому Річ Посполита повинна позбутися єзуїтів. У публіцистичному трактаті «Заклик до народного ополчення проти єзуїтів» анонімний автор закликав до збройної боротьби проти них [36, с. 50-56].

Нової сили словесні баталії набули після собору 1596 р. Найпомітнішим серед ранніх полемічних творів став написаний на замовлення князя Костянтина Острозького і виданий восени 1597 року трактат під назвою «Апокрисис». Автор цього твору підписався псевдонімом Христофор Філалет, під яким, найімовірніше, ховалася довірена особа князя, протестант (чеський брат) з Великої Польщі Мартин Броневський. Підкреслюючи порушення прав православних, Філалет звертається до шляхти Речі Посполитої з багатозначним закликом про порушення прав й вольності русинів і поляків. Порушення їхньої рівноваги – це шлях до громадянської війни [35, с. 145].

Непримиренність простежується у «Треносі» Мелетія Смотрицького, який уперто не хотів бачити змін у посттриденському католицизмі, а в діяльності єзуїтів виокремлював лише паразитизм [35, с. 145]. Поширенню згаданої ворожості до єзуїтів, вочевидь, сприяли й деякі їхні необачні методи виховання. В літературі описаний один із таких методів, який використовувався під час розігрування різноманітних процесій, церемоній, театральних вистав, коли в сцені Страшного суду перед Спасителем проводили не тільки еретиків, а й грецького патріарха, виставляючи його на загальне посміховисько. Неважко передбачити, що реакція православного суспільства, дуже консервативного у питаннях віри, була негативною [21, с.110]. Гостро критикуючи православну церковну спільноту в останній зі своїх праць, виданих у Львові 1629 р. під назвою «Екзетесис» [Співставлення], М. Смотрицький підкреслює її найголовнішу ваду – нездатність до самооновлення: не прогресує освіта, не стабілізується церковний порядок, все лишається по-старому, тобто в стані консерватизму й деградації [35, с. 146].

Прихід до пастирської влади Іпатія Потія, з 1599 року – уніатського митрополита, не сприяв мирній розрядці. Агресивність нового владики у розв'язанні церковних спорів складала надто різкий контраст із декларованою уніатами програмою братерської любові [32]. Православні священники у відповідь поширювали серед прихожан найімовірніші вигадки стосовно уніатів. Наприклад, про Потія говорили, що він свого часу прийняв іудаїзм і навіть дав себе обрізати. У рік смерті луцького владики Кирила Терлецького (1607 рік), поширилася фантастична чутка про «злу смерть» віровідступника. Сталося ж це все тому, підкреслює оповідач, що Терлецький був «зрадцею Церкви Восточное», і про це мають пам'ятати «всі люди землі Волинської кождый цнотливий» [35, с. 147-148]. Звісно не без участі єзуїтів йшов вплив на населення через уми уніатських митрополитів, що давало більш родючі плоди покатоличення. Різке загострення антикатолицьких настроїв зафіксували і папські нунції. Так, де Торрес у своєму звіті 1622 року писав, що руський народ став ненавидіти католиків до такої міри, що «побачивши латинського ксьондза, вониплюють на землю з жаху й огиди» [35, с. 148-149].

Доки теологи обмінювалися словесними залпами, шляхта й міщани знайшли власну тактику дій у звичних для себе площинах: сеймовій опозиції та корпоративних методах опору. Епопея сеймової боротьби довкола проблем, дотичних унії, тривала від 1596 р. до самої Хмельниччини [35, с. 149]. Посли, незадоволені зовнішньою і внутрішньою політикою Сигизмунда III, на початку 1606 року стали в опозицію до нього. Впродовж року відбулися три опозиційні з'їзди – у Стенжиці, Віслиці та Сандомирі, де був сформульований ультиматум королю. Тут значилося усунення з Речі Посполитої єзуїтів-чужоземців, а також повернення Руській церкві Східного обряду її попереднього статусу [35, с. 149-151]. Завзятість проти унії не відпускала князя К. Острожського до смерті. Коли молодший син

князя – Януш став католиком, той не лише тривалий час в'язнив його в Дубно, щоб змусити відступити від віри католицької. Але коли то не допомогло, підняв на нього шаблю [17, с. 171]. За голосом князя в боротьбі проти унії та поневоленні віри єзуїтами йшла шляхта, а особливо шляхта волинська і українська. До руських міщан і до народу його голос мало ще доходив [17, с. 178]. Отже, одночасно зі зміцненням сеймової опозиції шляхти на арену суспільного життя в ролі рішучого противника унії та папських послухників – єзуїтів, виступило міщанство [17, с. 152].

Особливо активно проти унії боролися церковні братства. Склалися вони з міщан. Коли унію вже було укладено в рядах братчиків крім міщан, з'явилася також руська шляхта, магнати і руські князі. Головним своїм завданням братчики ставили оборону православ'я і всіма силами давати спротив унії, єзуїтам [17, с. 178-179]. Лідерство відразу посів Львів. Органом, який акумулював новий рух, стало Успенське церковне братство. Аналогічні братства існували також в інших містах Західної України, на Волині. Дебати довкола укладення унії та її наступне проголошення львівські братчики зустріли у всеозброєнні. З перших днів витворення антиунійної опозиції Успенське братство стає однією з її найавторитетніших пружин, посилаючи петиції на сейми і беручи участь у всіх акціях, що організовувались шляхтою. Наприклад, представники братства були присутніми на Берестейському соборі, на Віленському з'їзді православних і протестантів 1599 року тощо. За взірцем Львівського у 90-х роках XVI ст. виростають братства й школи в інших містах: Перемишлі, Сатанові, Комарні, Красноставі, Галичі тощо. У Галицькій Русі братський рух в цілому був набагато конфліктніший, ніж у колишній «Литовській Русі». Сума взаємних претензій між поляками-католиками і русинами-православними витворювала тут середовище і без того вибухове. Гострота стосунків ще дужче поглиблювалася силовими діями надто ревних (а особливо новонавернених) католиків, які в ім'я «спасіння душ» обертали церкви на костьоли, ультимативно вимагали присутності православних на католицьких богослужіннях, забороняли руські церковні процесії [35, с. 152-154].

Таким чином, проти уніатів і католиків, у вчинках яких виднілася «божа рука» ордену, виступило православне духівництво й братства. Відомий православний грек Мосхопуло заважав спробам єзуїтів схилити до католицизму князя Костянтина Острозького. Він постійно критикував єзуїтів і викривав їхню діяльність [16; 24].

Відомі численні скарги проти єзуїтів членів братств і віруючих у зв'язку з нападами учнів єзуїтських шкіл на православних. Наприклад, скарга ченців Луцького братського монастиря про те, що студенти єзуїтського колегіуму, схопили на вулиці монастирського шляхтича Михайла Мудринського, силою увели його в свою бурсу и там піддали жорстоким тортурам [7]. Цікаво те, що не задовго до цього випадку була написана скарга студентів єзуїтського колегіуму в Луцьку про нанесення їм побоїв ченцями братського Луцького монастиря [9]. Вірменська громада міста Львова 1 березня 1636 року скаржилася на єзуїтський колегіум за погром і побиття вірменського населення: "...студенти ходять бандою і як з нами, так і з нашою молоддю починають бійку, нехтують нас і кричать на нас, як на босяків..." [30]. Наприклад, у Луцьку постійно були подібні конфлікти. 11 серпня 1634 року зареєстрована скарга луцьких православних шляхтичів і міщан на служителів і студентів Луцького єзуїтського колегіуму за дворазовий збройний напад на Луцький православний братський монастир, руйнування й пограбування монастирської церкви, школи, госпіталю, будинків, убивства й побиття православних міщан і ченців [6]. Члени Луцького братства у своєму протесті 1635 року говорили про напади й побиття православних осіб учнями єзуїтського колегіуму й не вживання ректором ніяких заходів для протидії цьому [28]. Сутички єзуїтських вихованців з учнями інших шкіл, бійки, суперечки, приставання до перехожих, церковних процесій зафіксовані так само в Ярославі [34, с.114].

Письменники-полемісти також вели боротьбу з єзуїтськими колегіумами. На думку анонімного автора «Виступу польського лицаря», єзуїти нанесли великої шкоди освіті, тому що через них прийшли в занепад братські школи й Краківський університет. Він підозрював орден у занятті стратегічних міст для підготовки до війни [36, с. 51-52]. Кальвініст Яков Немоевський, викликав єзуїтів на диспут, обвинуватив їх у тім, що вони не знають рідної мови молоді, яку вчать, не розвивають її розум, тому що хочуть, щоб їм вірили без доказів [18, с.86].

Проти єзуїтів виступали навіть католики-миряни. Вони звинувачували орден у честолюбстві та користолюбстві. Серед незадоволених були князі, члени сейму, державні діячі, особи, скривджених королем за їх несприяння єзуїтам [31]. На сеймі у 1603 році опозиція обвинуватила короля, що державні доходи звернені, переважно, на орден. На одному з'їзді люди скаржилися на полоцьких єзуїтів за те, що на них не хочуть давати позовів [19]. Так от, промова на Варшавському сеймі волинського чашника Л. Древинського з викладом скарг на національні і релігійні утиски православних є тому підтвердженням [27].

Таким чином, більша частина православних рішуче відмовилась від яких-небудь компромісів, створила могутні конфедерації для захисту віри, створила школи і духовні академії для боротьби з єзуїтами і надалі намагалась вступити в союз з московським, константинопольським патріархами [14, с. 50].

Принципово іншим було становище козацтва, для якого виступи проти релігійної політики влади були частиною його глибокого конфлікту з державою і правлячим класом, які не бажали визнати за козацтвом те місце в суспільстві, на яке воно претендувало [5, с. 166]. Втручання козаків у справи релігії дуже занепокоїло Рим, котрий намагався через унію навести у католицизм, про що свідчить лист папського нунція Я. Торреса, де міститься інформація коли і як буде влучніше навести «дніпровських молодців», щоб це, у свою чергу гарно вплинуло на подальші дії римської курії. Торрес писав про те, що козаки уперто відстоюють своє віросповідання, тому проти них слід використати м'які засоби, замасковані таким чином, щоб вони не могли навіть здогадатися, в іншому випадку вони можуть занепокоїтися і, можливо, допустять насильство и можуть створити багато зла [11].

Занепокоєння нунція Торреса не було безпідставним, бо приклади таких наслідків дій православних були відомі. У 1624 році козаки втопили київського вїйта Федора Ходику, який опечатував церкви для передачі уніатами, і відрубали голову його помічнику у цій справі – священику Юзефовичу. Козацькі представники брали участь у з'їздах церковників, незмінно даючи там відсіч прихильникам унії [20, с. 273-274]. Так прикладом негативного ставлення до унії з боку козацтва може слугувати передсмертний лист Петра Конашевича Сагайдачного до Сигізмунда III з проханням не допустити поширення унії на Україні, а саме: «...не повинні отці-єзуїти і все духовенство костьолу римського в уніатську віру народ православний наворотати...» [23]. Т. Трясило послав грамоту королю з-під міста Переяслава, посилав свої універсали із закликом до повстання проти єзуїтів [2, с.457].

Визвольна війна українського народу під проводом Б. Хмельницького в середині XVII століття проходила під двома гаслами: перше закликала боротися за «вольності», друге – до захисту православної віри. Під захистом віри розумілося прагнення українського народу до соціального й національного визволення. Висуваючи на перше місце вимоги ліквідації уніатської церкви, Б. Хмельницький у посланні до Яна-Казимира підкреслював, що серед інших вимог повстале населення вимагає, щоб православна віра залишалася недоторканою, як і раніше, без унії і уніатів [13, с.157]. Проект угоди Б. Хмельницького з польським комісаром містить умову про єзуїтів: «З іншими ченцями ми готові змиритися, а ці мають бути виключені з держави» [26].

Релігійні вимоги українського гетьмана мали серйозне підґрунтя. Хмельницький мав підтримку від Єрусалимського патріарха Паїсія, який дав благословення на війну з

Польщею. При підписанні Зборівського миру (1649 рік) говорилося про те, що єзуїти позбавлялися права на шкільні фундації в Києві та інших містах [33, с. 130]. Проте у свою чергу папська курія надавала Торресу інструкцію щодо послідовної боротьби за покатоличення України де говорилося наступне: «...Оскільки козаки, які продовжують відстоювати схизму, настійно цього вимагали, то поляки, потребуючи їх допомоги у боротьбі з турками, вже схилилися до того, щоб їх задовольнити. Але завдяки старанням нунція і побожності короля козаки нічого не досягли...» [10].

Козацтво виступило проти єзуїтів активніше, ніж проти інших орденів і католицького духовництва. Це пояснюється, з одного боку, тим культурним та релігійним впливом, який мав орден у краї, а, з іншого – його багатством (земля, маєтки, культурні й освітні споруди тощо). Зважаючи на те, що козацтво у середині XVII ст. було станом, який боронив православ'я і претендував на привілеї й майно (землю, насамперед), тому саме єзуїти піддалися жорстоким розправам із боку повсталих. Єзуїтські будинки руйнували, захоплювали, передавали православної церкві, а з членами ордену розправлялися фізично [22, с.116].

Таким чином, місіонерська діяльність Товариства Ісуса та підтримка ним уніатської церкви викликали опір православного населення України. Ставлення до ордену українського населення свідчить про те, що його діяльність внесла вагомий внесок у суспільно-політичну боротьбу та культурну сферу життя на українських землях. Орден домогся значного впливу на еліту православ'я в Речі Посполитій та добився переходу багатьох її представників у католицизм. Проте основна маса населення залишилася вірною православ'ю. Найбільший ненасильницький опір єзуїтам чинили полемісти. Козаки виявилися тією силою, що чинила фізичний опір Товариству Ісуса. Значний опір здійснювали братства, міщани, учні братських шкіл. Супротив виявлявся у численних скаргах, веденні літературної полеміки, публічних виступах, насильницьких діях (захоплення, побиття тощо). Переважали ненасильницькі способи спротиву до початку Національно-визвольної війни українського народу під проводом Б. Хмельницького.

Подальші дослідження з проблеми дозволять доповнити знання щодо історичних передумов Національно-визвольної війни українського народу, виявити значення унії в контексті релігійно-політичної ситуації Центрально-Східної Європи, вивчити етнічний та культурний розвиток населення українських земель.

Список використаної літератури

1. Бемер Г. Иезуиты. Инквизиция / Г. Бемер, Г. Ч. Ли. – Санкт-Петербург : Полигон, 1999. – 1248 с. ; Bemer G. Iezuity. Inkvizitsiya / G. Bemer, G. Ch. Li. – Sankt-Peterburg : Poligon, 1999. – 1248 s.
2. Брянецв П. Д. История литовского государства с древнейших времен / П. Д. Брянецв. – Вильна, 1889. – 659 с. ; Bryantsev P. D. Istoriya litovskogo gosudarstva s drevneyshikh времен / P. D. Bryantsev. – Vilna, 1889. – 659 s.
3. Грамота Сигизмунда III жителям г. Могилева о запрещении им выступать против унии и строить новые церкви без разрешения короля и архиепископа. 1619 г., ноября 20 // Уния в документах : сб. ст. / сост. В. А. Теплова, З. И Зуева. – Минск : Лучи Софии, 1977. – С. 189 ; Gramota Sigizmunda III zhitelyam g. Mogileva o zapreshchenii im vystupat protiv unii i stroit novye tserkvi bez razresheniya korolya i arkhiepiskopa. 1619 g., noyabrya 20 // Uniya v dokumentakh : sb. st. / sost. V. A. Teplova, Z. I Zueva. – Minsk : Luchi Sofii, 1977. – S. 189
4. Грушевський М. З історії релігійної думки на Україні / М. Грушевський. – Київ : Освіта, 1992. – 192 с. ; Hrushevskiy M. Z istorii relihiinoi dumky na Ukraini / M. Hrushevskiy. – Kyiv : Osvita, 1992. – 192 s.
5. Дмитриев М. В. Брестская уния 1596 г. и общественно-политическая борьба на Украине и в Белоруссии в конце XVI – начале XVII в. в 2-х ч. / М. В. Дмитриев, С. Г. Яковенко; ответ. ред. Б. Н. Флоря. – Москва : Индрик, 1999. – Часть II : Брестская уния

1596 г. Исторические последствия события. – 198 с. ; Dmitriev M. V. Brestskaya uniya 1596 g. i obshchestvenno-politicheskaya borba na Ukraine i v Belorussii v kontse XVI – nachale XVII v. v 2-kh ch. / M. V. Dmitriev, S. G. Yakovenko; otvet. red. B. N. Florya. – Moskva : Indrik, 1999. – Chast II : Brestskaya uniya 1596 g. Istoricheskie posledstviya sobytiya. – 198 s.

6. Жалоба луцких православных шляхтичей и мещан на иезуитов, студентов и служителей луцкого иезуитского коллегіума. 11 августа (нов. ст. 21) 1634 г. // Воссоединение Украины с Россией : Документы и материалы в 3-х т. – Москва : АН УССР, 1953. – Т. 1. – С. 138-142 ; Zhaloba lutskich pravoslavnykh shlyakhtichey i meshchan na iezuitov, studentov i sluzhiteley lutsogo iezuitskogo kollegiuma. 11 avgusta (nov. st. 21) 1634 g. // Vossoedinenie Ukrainy s Rossiey : Dokumenty i materialy v 3-kh t. – Moskva : AN USSR, 1953. – Т. 1. – С. 138-142

7. Жалоба монахов луцкого братского монастыря о том, что студенты иезуитского коллегіума, схватив на улице певчего монастырского шляхтича Михаила Мудринского, силой увели его в свою бурсу и там подвергли жестовому истязанию. 1627, октябрь 16 // Архив Юго-Западной России, издаваемый Временной Комиссией для разбора древних актов, учреждений при Киевском, Подольском и Волынском генерал-губернаторе. В 8-ми ч., в 35-ти т. — Москва, 1861. – Ч. I. Т. I. – С. 590-591 ; Zhaloba monakhov lutskogo bratskogo monastyrya o tom, chto studenty iezuitskogo kollegiuma, skhvativ na ulitse pevchego monastyrskogo shlyakhticha Mikhaila Mudrinskago, siloy uveli ego v svoyu bursu i tam podvergli zhestovomu istyazaniyu. 1627, oktyabr 16 // Arkhiv Yugo-Zapadnoy Rossii, izdavaemuy Vremennoy Komissiey dlya razbora drevnikh aktov, uchrezhdeniy pri Kievskom, Podolskom i Volynskom general-gubernatore. V 8-mi ch., v 35-ti t. — Moskva, 1861. – Ch. I. T. I. – S. 590-591

8. Жалоба пана Ивана Терлецкого, родственника и бывшего слуги епископа Кирилла Терлецкого, о том, что последний не только не выдал ему условленной платы за его семилетнюю службу, о еще поносил его бранными словами и приказал отобрать у него собственный его хлеб и разное движимое имущество. 1600 г., января 23 // Архив Юго-Западной России, издаваемый Временной Комиссией для разбора древних актов, учреждений при Киевском, Подольском и Волынском генерал-губернаторе. В 8-ми ч., в 35-ти т. — Москва, 1861. – Ч. I, Т. I. – С. 274 ; Zhaloba pana Ivana Terletskego, rodstvennika i byvshego slugi episkopa Kirilla Terletskego, o tom, chto posledniy ne tolko ne vydal emu uslovennoy platy za ego semiletnyuyu sluzhbu, o eshche ponosil ego brannymi slovami i prikazal otobrat u nego sobstvennyu ego khleb i raznoe dvizhimoe imushchestvo. 1600 g., yanvary 23 // Arkhiv Yugo-Zapadnoy Rossii, izdavaemuy Vremennoy Komissiey dlya razbora drevnikh aktov, uchrezhdeniy pri Kievskom, Podolskom i Volynskom general-gubernatore. V 8-mi ch., v 35-ti t. — Moskva, 1861. – Ch. I, T. I. – S. 274

9. Жалоба студентов иезуитского коллегіума в Луцке о нанесении им побоев монахами братского Луцкого монастыря. 1627, октябрь 9 // Архив Юго-Западной России, издаваемый Временной Комиссией для разбора древних актов, учреждений при Киевском, Подольском и Волынском генерал-губернаторе. В 8-ми ч., в 35-ти т. — Москва, 1861. – Ч. I, Т. I. – С. 584-585 ; Zhaloba studentov iezuitskogo kollegiuma v Lutske o nanesenii im poboev monakhami bratskogo Lutskogo monastyrya. 1627, oktyabr 9 // Arkhiv Yugo-Zapadnoy Rossii, izdavaemuy Vremennoy Komissiey dlya razbora drevnikh aktov, uchrezhdeniy pri Kievskom, Podolskom i Volynskom general-gubernatore. V 8-mi ch., v 35-ti t. — Moskva, 1861. – Ch. I, T. I. – S. 584-585

10. З інструкції папи Григорія XV де Торресу, нунцію у Варшаві, з вимогою вести послідовну боротьбу за окатоличення України. 1621 р., травня 30. // Боротьба Південно-Західної Русі і України проти експансії Ватикану та унії (X — початок XVII ст.) : 3б. докум. і матер. – Київ : Наук. думка, 1988. – С. 225 ; Z instruksii papu Hryhoriia XV de Torresu, nuntsiiu u Varshavi, z vymohoiu vesty poslidovnu borotbu za okatolychennia Ukrainy. 1621 r.,

travnia 30. // Borotba Pivdenno-Zakhidnoi Rusi i Ukrainy proty ekspansii Vatykanu ta unii (X — pochatok XVII st.) : zb. dokum. i mater. — Kyiv : Nauk. dumka, 1988. — S. 225

11. Из донесения папского нунция в Польше Торреса о борьбе народных масс против унии и о состоянии униатской церкви в Белой Руси и на Украине. 1622 г. // Уния в документах : сб. ст. / сост. В. А Теплова, З. И. Зуева. — Минск : Лучи Софии, 1977. — С. 193 ; Iz doneseniya papskogo nuntsiya v Polshe Torresa o borbe narodnykh mass protiv unii i o sostoyanii uniatskoy tserkvi v Beloy Rusi i na Ukraine. 1622 g. // Uniya v dokumentakh : sb. st. / sost. V. A Teplova, Z. I. Zueva. — Minsk : Luchi Sofii, 1977. — S. 193

12. Из книги «Синописис» о религиозных преследованиях православных со стороны униатов и католиков. 1632 г. // Уния в документах: сб. ст. / сост. В. А Теплова, З. И Зуева. — Минск : Лучи Софии, 1977. — С. 199 ; Iz knigi «Sinopsis» o religioznykh presledovaniyakh pravoslavnykh so storony uniatov i katolikov. 1632 g. // Uniya v dokumentakh: sb. st. / sost. V. A Teplova, Z. I Zueva. — Minsk : Luchi Sofii, 1977. — S. 199

13. Колодний А. М Історія релігій в Україні : навч. посіб. / А. М. Колодний, П. Л. Яроцький. — Київ : Знання, 1999. — 735 с. ; Kolodnyi A. M Istoriiia relihii v Ukraini : navch. posib. / A. M. Kolodnyi, P. L. Yarotskyi. — Kyiv : Znannia, 1999. — 735 s.

14. Крижанівський О. П. Історія церкви та релігійної думки в Україні ; навч. посіб. У 3-х кн. / О. П. Крижанівський. — Київ : Либідь, 1994. — Кн. 3 : Кінець XVI — сер. XIX ст. — 336 с. ; Kryzhanivskyi O. P. Istoriiia tserkvy ta relihiinoi dumky v Ukraini ; navch. posib. U 3-kh kn. / O. P. Kryzhanivskyi. — Kyiv : Lybid, 1994. — Kn. 3 : Kinets XVI — ser. XIX st. — 336 s.

15. Липинський В. К. Релігія і церква в історії України / В. К. Липинський. — Київ : ПБК «Фотовідеосервіс», 1993. — 128 с. ; Lypynskyi V. K. Relihiia i tserkva v istorii Ukrainy / V. K. Lypynskyi. — Kyiv : PVK «Fotovideoservis», 1993. — 128 s.

16. Лист А. Болоньєтті кардиналові Комо. 1583 р., липня 6-8, Краків // Боротьба Південно-Західної Русі і України проти експансії Ватикану та унії (X — поч. XVII ст.) : зб. докум. і матер. — Київ : Наукова думка, 1988. — С. 83 ; Lyst A. Bolonietti kardynalovi Komo. 1583 r., lypnia 6-8, Krakiv // Borotba Pivdenno-Zakhidnoi Rusi i Ukrainy proty ekspansii Vatykanu ta unii (Kh — poch. KhVII st.) : zb. dokum. i mater. — Kyiv : Naukova dumka, 1988. — S. 83

17. Ліковський Е. Берестейська Унія (1596) / Е. Ліковський. — Львів, 1916. — 336 с. ; Likovskyi E. Veresteiska Uniiia (1596) / E. Likovskyi. — Lviv, 1916. — 336 s.

18. Любович Н. Н. Начало католической реакции и упадок реформации в Польше / Н. Н. Любович. — Варшава, 1890. — 412 с. ; Lyubovich N. N. Nachalo katolicheskoy reaktsii i upadok reformatsii v Polshe / N. N. Lyubovich. — Varshava, 1890. — 412 s.

19. Матеріали земельних сейміків і загальнодержавного сейму у Варшаві. Ухвали головного Сланімського з'їзду. 30 січня 1597 р. // Боротьба Південно-Західної Русі і України проти експансії Ватикану та унії (X — поч. XVII ст.) : зб. докум. і матер. — Київ : Наукова думка, 1988. — С. 150 ; Materialy zemelnykh seimikiv i zahalnoderzhavnoho seimu u Varshavi. Ukhvaly holovnoho Slanimskoho zizdu. 30 sichnia 1597 r. // Borotba Pivdenno-Zakhidnoi Rusi i Ukrainy proty ekspansii Vatykanu ta unii (Kh — poch. KhVII st.) : zb. dokum. i mater. — Kyiv : Naukova dumka, 1988. — S. 150

20. Михневич Д. Е. Очерк из истории католической реакции (иезуиты) / Д. Е. Михневич. — Москва : АН СССР, 1955. — 408 с. ; Mikhnevich D. Ye. Ocherk iz istorii katolicheskoy reaktsii (iezuity) / D. Ye. Mikhnevich. — Moskva : AN SSSR, 1955. — 408 s.

21. Папазова А. В. Значення та наслідки впровадження освітньо-виховної системи Товариства Ісуса у східнослов'янському регіоні в останній третині XVI — першій половині XVII ст. / А. В. Папазова // Схід. — 2011. — № 5. — С. 107-112 ; Papazova A. V. Znachennia ta naslidky vprovadzhenia osvithno-vykhovnoi systemy Tovarystva Isusa u skhidnoslovianskomu rehioni v ostannii tretyni XVI — pershii polovyni XVII st. / A. V. Papazova // Skhid. — 2011. — № 5. — S. 107-112

22. Папазова А.В. Релігійна діяльність єзуїтів у східнослов'янському регіоні в останній третині XVI – першій половині XVII ст. / А. В. Папазова // Схід. – 2011. – № 3. – С. 111-115 ; Papazova A.V. Relihiina diialnist yezuitiv u skhidnoslovianskomu rehioni v ostannii tretyni XVI – pershii polovyni XVII st. / A. V. Papazova // Skhid. – 2011. – № 3. – S. 111-115

23. Передсмертний лист козацького гетьмана П. Конашевича Сагайдачного до короля Сигізмунда III з проханням не допустити поширення унії на Україні. 1622 р., кінець березня, Київ // Боротьба Південно-Західної Русі і України проти експансії Ватикану та унії (X — початок XVII ст.) : зб. докум. і матер. – Київ : Наук. думка, 1988. – С. 229 ; Peredsmertnyi lyst kozatskoho hetmana P. Konashevycha Sahaidachnoho do korolia Syhizmunda III z prokhanniam ne dopustyty poshyrennia unii na Ukraini. 1622 r., kinets bereznia, Kyiv // Borotba Pivdenno-Zakhidnoi Rusi i Ukrainy proty ekspansii Vatykanu ta unii (X — pochatok XVII st.) : zb. dokum. i mater. – Kyiv : Nauk. dumka, 1988. – S. 229

24. Письмо членов львовского ставропигального братства к патриарху Иеремии от 7 сентября 1592 г. // Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России, собранные и изданные Археологической комиссией в 15-ти т. – Санкт-Петербург, 1865. – Т. 4. – С. 44 ; Pismo chlenov Lvovskogo stavropigalnogo bratstva k patriarkhu Ieremii ot 7 sentyabrya 1592 g. // Akty, odnosyashchiesya k istorii Yuzhnoy i Zapadnoy Rossii, sobrannyye i izdannyye Arkheograficheskoy komissiiy v 15-ti t. – Sankt-Peterburg, 1865. – T. 4. – S. 44

25. Плохий С. Н Папство и Украина (Политика римской курии на украинских землях в XVI – XVII вв.) / С. Н. Плохий. – Київ : Вис, 1989. – 224 с. ; Plokhyy S. N Papstvo i Ukraina (Politika rimskoy kurii na ukrainskikh zemlyakh v XVI – XVII vv.) / S. N. Plokhyy. – Kiiv : Vis, 1989. – 224 s.

26. Проект угоди Богдана Хмельницького з польськими комісарами. 1649, лютого (14) 24. Переяслав // Універсали Богдана Хмельницького. 1648-1657 pp. / Універсали українських гетьманів. Матеріали до українського дипломатарію. Серія I. – Київ : Альтернатива, 1998. – С. 47 ; Proekt uhody Bohdana Khmelnytskoho z polskymu komisaramy. 1649, liutoho (14) 24. Pereiaslav // Universalny Bohdana Khmelnytskoho. 1648-1657 rr. / Universalny ukrainskykh hetmaniv. Materialy do ukrainskoho diplomatariiu. Serii I. – Kyiv : Alternatyva, 1998. – S. 47

27. Промова на Варшавському сеймі волинського чашника Л. Древинського з викладом скарг на національні і релігійні утиски православних. 1620 р., листопад // Боротьба Південно-Західної Русі і України проти експансії Ватикану та унії (X — початок XVII ст.) : зб. докум. і матер. – Київ : Наук. думка, 1988. – С. 217 ; Promova na Varshavskomu seimi volynskoho chashnyka L. Drevynskoho z vykladom skarh na natsionalni i relihiini utysky pravoslavnykh. 1620 r., lystopad // Borotba Pivdenno-Zakhidnoi Rusi i Ukrainy proty ekspansii Vatykanu ta unii (X — pochatok XVII st.) : zb. dokum. i mater. – Kyiv : Nauk. dumka, 1988. – S. 217

28. Протест луцкого братства против иезуитов от 1635 г. // Демьянович А. П. Иезуиты в Западной России (в 1569-1772 гг.) / А. П. Демьянович // Журнал Министерства Народного Просвещения. – 1871. - ноябрь. – С. 54 ; Protest lutskogo bratstva protiv iezuitov ot 1635 g. // Demyanovich A. P. Iezuity v Zapadnoy Rossii (v 1569-1772 gg.) / A. P. Demyanovich // Zhurnal Ministerstva Narodno Prosveshcheniya. – 1871. - noyabr. – S. 54.

29. Решение короля Сигизмунда III по делу об отказе жителей Могилева подчиниться униатскому архиепископу Кунцевичу. 1619 г., матра 22 // Уния в документах: сб. ст. / сост. В. А Теплова, З. И Зуева. – Минск : Лучи Софии, 1977. – С. 188 ; Reshenie korolya Sigizmunda III po delu ob otkaže zhiteley Mogileva podchinit'sya uniatskomu arkhiepiskopu Kuntsevichu. 1619 g., matra 22 // Uniya v dokumentakh: sb. st. / sost. V. A Teplova, Z. I Zueva. – Minsk : Luchi Sofii, 1977. – S. 188

30. Скарга вірменської громади на вірменського католицького єпископа і єзуїтську колегію // Соціальна боротьба в місті Львові в XVI - XVII ст. : зб. докум. / за ред. Я. П. Кіся.

– Львів : ЛДУ, 1961. – С. 247-248 ; Skarha virmenskoj hromady na virmenskoj katolytskoj yepyskora i yezuitsku kolehiiu // Sotsialna borotba v misti Lvovi v KhVI - KhVII st. : zb. dokum. / za red. Ya. P. Kisia. – Lviv : LDU, 1961. – S. 247-248

31. Сливов И. Иезуиты в Литве / И. Сливов // Русский вестник. – 1875. – Т. 118. – С. 5-63 ; Slivov I. Iezuity v Litve / I. Slivov // Russkij vestnik. – 1875. – Т. 118. – С. 5-63

32. Судебное дело между панами Загоровскими и униатским митрополитом Ипатием Потием по делу о насильственном вторжении последнего в церковь св. Василия в г. Владимир, уводе и разстрижении священника и внос церковной святыни. Решение суда. 1602 г., января 30 // Архив Юго-Западной России, издаваемый Временной Комиссией для разбора древних актов, учреждений при Киевском, Подольском и Волынском генерал-губернаторе. В 8-ми ч., в 35-ти т. — Москва, 1861. – Ч. I, Т. I. – С. 320 ; Sudebnoe delo mezhdru panami Zagorovskimi i uniatskim mitropolitom Ipatiem Potiem po delu o nasilstvennom vtorzhenii poslednego v tserkov sv. Vasiliya v g. Vladimir, uvode i razstrizhenii svyashchennika i vinos tserkovnoy svyatyni. Reshenie suda. 1602 g., yanvary 30 // Arkhiv Yugo-Zapadnoy Rossii, izdavaemu Vremennoy Komissiey dlya razbora drevnikh aktov, uchrezhdeniy pri Kievskom, Podolskom i Volynskom general-gubernatore. V 8-mi ch., v 35-ti t. — Moskva, 1861. – Ch. I, T. I. – S. 320

33. Ульяновский В. И. Історія церкви і релігійної думки в Україні : навч. посіб. у 3-х кн. / В. І. Ульяновский. – Київ : Либідь, 1994. – Кн. 2 : Середина XV – кінець XVI століття. – 256 с. ; Ulianovskyi V. I. Istorii tserkvy i relihiinoi dumky v Ukraini : navch. posib. u 3-kh kn. / V. I. Ulianovskyi. – Kyiv : Lybid, 1994. – Kn. 2 : Seredyna XV – kinets XVI stolittia. – 256 s.

34. Шевченко Т. Єзуїтське шкільництво на українських землях останньої чверті XVI – середини XVII ст. / Т. Шевченко. – Львів : Свічадо, 2005. – 340 с. ; Shevchenko T. Yezuitske shkilnytstvo na ukrainskykh zemliakh ostannoï chverti KhVI – seredyny KhVII st. / T. Shevchenko. – Lviv : Svichado, 2005. – 340 s.

35. Яковенко Н. Нарис історії України з найдавніших часів до кінця XVIII століття : навч. посіб. / Н. М. Яковенко. – Київ : Генеза, 1997. – 312 с. ; Yakovenko N. Narys istorii Ukrainy z naidavnishykh chasiv do kintsia XVIII stolittia : navch. posib. / N. M. Yakovenko. – Kyiv : Heneza, 1997. – 312 s.

36. Literatura antyjezuicka w Polsce, 1578-1625 : Antologia // oprac. J. Tazbir. – Warszawa, 1963. – 427 s.

Стаття надійшла до редакції 05.05.2017 р.

A. Papazova, D. Chykanenko

THE RESISTANCE OF POPULATION TO THE SOCIETY OF JESUS IN THE UKRAINIAN LANDS IN THE LATE XVI – FIRST HALF OF XVII CENTURY

Based on written sources the conflict of interests between the Society of Jesus and Orthodox population of the Ukrainian lands was analyzed. The missionary activity of the Society of Jesus and its support of the Uniate Church inspired resistance of the Orthodox population in Ukraine.

The resistance demonstration of the Ukrainian Orthodox population to the missionary activity of the Society of Jesus was summarized. The attitude of the Ukrainian population to the Society of Jesus shows the importance of Jesuits' contribution to the social and political struggle and cultural sphere of life in the Ukrainian lands.

The factual materials of the significant resistance that was provided by fraternities, bourgeoisies, students of Brotherhood schools are provided. It was found ways to use non-violent resistance, which contained numerous complaints, literary controversy, litigation, public presentations in particular at the Sejm of the Polish–Lithuanian Commonwealth. The polemicists maintained the most non-violent resistance to Jesuits.

The ways of violent resistance of Cossack to the Society of Jesus are analyzed. They were the force that maintained the physical resistance to the Society of Jesus. The given materials

indicate the predominance of non-violent methods of resistance before the beginning of the National Liberation War of the Ukrainian people headed by Bohdan Khmelnytsky.

Further investigation of the problem will supplement the knowledge of the historical background of the National Liberation War of the Ukrainian people, will identify the importance of the union in the context of religious and political situation in Central and Eastern Europe, will explore the ethnic and cultural development of the population in the Ukrainian lands.

Key words: *Society of Jesus, missionary activity, the Union of Brest, polemicists, szlachta, fraternities, Cossacks, polemical literature.*

УДК 314.15:323.11(477.6)“1861/1900”

Н.П. Пашина

ВПЛИВ АГРАРНИХ МІГРАЦІЙ У ПІСЛЯРЕФОРМЕНІЙ ДОНБАС НА ФОРМУВАННЯ ПОЛІЕТНІЧНОСТІ ПІВДЕННОГО СХОДУ УКРАЇНИ (1861 – 1900 гг.)

У статті розглядається вплив аграрних міграцій у післяреформений Донбас на формування поліетнічності Південного Сходу України. Визначено, що аграрні міграції у післяреформений Донбас значно урізноманітнили і ускладнили етноструктуру регіону, дуже вплинули на динаміку міжетнічних відносин Південного Сходу України в цілому.

Ключові слова: *аграрні міграції, післяреформений Донбас, етноструктура регіону.*

В сучасних соціально-політичних умовах в Україні особливого значення набуває науковий дискурс про необхідність дослідження генези етнополітичної специфіки розвитку українських регіонів, врахування історичних, соціально-економічних, цивілізаційних і культурно-духовних особливостей регіональної ідентичності в подальшому розвитку країни. Кількість наукових публікацій з проблем регіоналізму в Україні, що вийшли в останні роки, свідчить про те, що історична етнополітична регіоналістика в Україні на рубежі ХХ і ХХІ ст. оформилася в окремий науковий напрям [1, 2, 3, 4].

Особливу роль у регіональній ідентичності грають етнокультурні фактори. Групову національно-культурну самосвідомість регіонів України не можна пояснити тільки поточними економічними і політичними процесами, вона має глибокі історичні корені.

Серед українських регіонів особливою своєрідністю етнокультурних традицій, у порівнянні з іншими регіонами України, виділяється Донбас. Статистика показує, що саме в післяреформений час (1861 – 1900 рр.), разом з формуванням вугільно-промислового комплексу Донбасу і розвитком капіталістичного сільського господарства, що викликають величезний потік переселенців з інших губерній імперії, була закладена основа сучасної етнічної структури населення Донбасу.

Виходячи з актуальності проблеми, метою статті є дослідження генези етнополітичної специфіки Південного Сходу України на прикладі історії Донбасу (1861 - 1900 рр.), визначення впливу аграрних міграцій на динаміку етноструктури регіону.

Аграрна колонізація території між Дніпром і Дінцем, що отримала назву «Дике поле», починається в кінці XV – поч. XVI ст. Етнічний склад колонізаторів був неоднорідним. Великі маси населення прибували в Донецький край в зв'язку з освоєнням природних багатств регіону в XVIII – першій половині XIX ст.

В результаті цих процесів історично визначилася специфіка регіону. До середини XIX ст. в Донбасі, в результаті неоднорідності етнічного складу міграційних потоків, складається строката етноструктура населення. Цей регіон стає прикордонною

етноконтактною зоною двох східнослов'янських народів: українців і росіян. Тут відбуваються складні міжетнічні процеси, що вплинули на формування особливостей соціально-культурного життя у різних груп населення в більш пізній період.

По ревізії 1858 р. і церковному обліку 1857 р. в Донбасі було зареєстровано 8 основних етносів і одна змішана група з представників різних націй, що проживали в Донбасі в невеликій кількості [5]. Необхідно відзначити, що точні дані про чисельність українців, росіян та інших етносів на території Донбасу в цей період ми можемо визначити лише по трьом повітам: Бахмутському, Старобільському та Слово'яносербському. Маріупольський, в свою чергу, повіт не був виділений адміністративно і територіально до 1874 р. Його територія входила в Олександрівський повіт. Статистичні дані чітко показують, що українців на території Донбасу в цей період проживало 527345 осіб, або 74,5 % всього населення, відповідно, за чисельністю і в процентним співвідношенням до інших націй вони становили абсолютну більшість. Самим густонаселеним повітом був Старобільський, тут проживала більшість українців і росіян. У відсотковому відношенні тут налічувалося найбільша кількість українців – 83,3 %. Другим за чисельністю етносом були росіяни – 88280 осіб або 14,2%. За чисельністю понад усе росіян проживало в Старобільському повіті, а в процентному відношенні найбільше росіян було в Бахмутському повіті – 19,06 %. Найбільш багатонаціональним повітом був Олександрівський. Характерно, що українців і росіян в процентному відношенні тут проживало менше, ніж в інших повітах Донбасу, в той же час великими етнічними групами тут були представлені: греки – 18,92 %, німці – 5,02 %, євреї – 4,38 % . Крім того, на території Донбасу проживала велика кількість молдаван, поляків, білорусів та інших етносів.

Слід, однак, враховувати, що до реформи 1861 р Донбас залишався малозаселеним, тут ще зберігалася значна частина цілинних вільних земель, і цей фактор став основною умовою аграрних переселень в післяреформений період.

Новий поштовх у заселенні краю дала реформа 1861 р. Аграрні міграції післяреформеного періоду відіграли значну роль у зміні кількості і динаміці етнічного складу мешканців регіону. Щоб визначити вплив цього процесу на етноструктуру краю, необхідно з'ясувати причини і розміри аграрних міграцій, соціальний і етнічний склад переселенців.

Як показують дослідження істориків, після реформи 1861 р. для селянства створювалися винятково несприятливі умови [6, с.136; 7]. Скасування кріпосного права, всупереч очікуванням, і наступні реформи державної та питомої села практично не полегшили економічне і правове становище селян. Так, в українських губерніях, які дали велику кількість переселенців до Донбасу, «відрізки» склали: у Полтавській губернії – 37 %, у Чернігівській – 22 % [8, с. 137 - 143]. За даними подвірного перепису 1877 – 1878 рр., В 46 губерніях Європейської Росії (без прибалтійських губерній) 44914 дворів селян в 106 з 467 повітів зовсім не отримали землі. Здебільшого це були дворові люди [9, с. 30].

Швидкими темпами зростали в післяреформений період недоплати, особливо великих розмірів вони досягли у російських губерніях: Рязанській, Тульській, Орловській, Казанській, Смоленській, що також штовхало селян шукати кращого життя в інших регіонах, зокрема, в Донбасі [10, с. 70 - 72].

Причому, на початок ХХ ст. розміри селянських наділів ще більш зменшилися. Наприклад, в Харківській губернії, яка дала найбільший відсоток землевладельческих переселенців-українців в Донбас, розмір наділу зменшився з 1880 по 1900 рр. з 2,6 десятин до 1,9 десятин на одну душу. У Полтавській губернії в відповідний період зменшення душевого наділу склало - з 2,2 десятин до 1,5 десятин, в Чернігівській - з 2,9 десятин до 2,0 десятин, в Київській - з 1,9 десятин до 1,2 десятин [11, с. 76-79]. Переселенці, що йшли з цих губерній, збільшували кількість українців в регіоні.

Велику роль в процесі переселень в Донбас грав попит на робочі руки. Так, у Полтавській губернії було 11 % безземельних дворів й 1 млн. осіб не могли знайти собі роботу [12]. У Всепідданейшому звіті Начальника Чернігівської губернії за 1880 р., йдеться про те, що рух населення в інші губернії не завжди пояснюється малоземеллям, а в багатьох випадках залежить від попиту на працю.

Чому Південь України, зокрема, і Донбас, в післяреформений період обирався місцем поселення селян, що втекли від феодально-кріпосницьких пережитків? Вирішальною обставиною, як вже зазначалося вище, була наявність величезних вільних просторів в цьому регіоні і, виходячи з цього, більш низькі орендні і закупівельні ціни на землю, більш висока заробітна плата через брак робочих рук у сільському господарстві. Так, в 80-і рр. XIX ст. ціни на землю в Слов'яносербському повіті Донбасу були від 30 до 80 рублів за десятину, а в Центрально-Чорноземному районі від 55 руб. до 150 руб. за десятину [13, с. 26].

Південь України відчував в післяреформений час величезну нестачу робочих рук. З цієї причини щорічно гинуло 30 % пшениці, що становило 75 млн. пудів хліба, що оцінювалося в 45 млн. руб. сріблом. У 1863 р. з придатних для землеволодіння полів оброблялася лише 1/6 частина [14, с. 452]. Середня заробітна плата робітника в Катеринославській губернії в 70-80 рр. XIX ст. сягала 84 руб., в урожайний рік вона піднімалася до 120 руб. Під час посівної кампанії, сінокосу та жнив оплата праці була в 1,5 – 2 рази вище, ніж в губерніях селянського виходу [15, с.67-78]. Ця вигідна економічна ситуація на Півдні і в Донбасі зіграла вирішальну роль у виборі селян південноукраїнських земель місцем поселення. Масовий приплив селян на заробітки і поселення значно вплинув на етноструктуру Донбасу.

Таким чином, причини аграрних міграцій були різноманітні і представляли собою сукупність економічних, політичних і соціально-психологічних факторів, але найважливішими були економічні.

До реформи, в 50 рр. XIX ст., офіційні переселення селян до Донбасу та в інші регіони відбувалися на основі Положення від 8 квітня 1843 р. [16, с.235-240]. За цим документом дозволялося переселятися селянам, які мають менше 5 десятин корисної землі на ревізку душу. Для заселення призначалися губернії і повіти, де на ревізку душу припадало понад 8, а в степовій зоні – 15 десятин землі. Переселенці мали ряд пільг, право вибору місця заселення. Після скасування кріпосного права в 1861 р. і аж до 1881 р в Російському законодавстві не було загальних правил, які б визначали порядок переселення селян. «Положення» від 19 лютого 1861 р., визнавало право на переселення лише селян, що не отримали наділу за реформою. Держава виділяла землі для офіційних переселенців. У 1863 р. на Півдні України було виділено для 43435 осіб 454 тис. десятин вільної землі [17, с.96].

Однак уряд, побоюючись «шкідливої рухливості і бродяжництва у сільському населенні» зберегло кримінальні міри покарання не лише за самовільні переселення, а й за підготовку до них. «Винні» підлягали арешту від 2-х тижнів до 3-х місяців [18, с. 344-345].

Хвилювання в селянських масах в 70-80-і рр. XIX ст. і масові самовільні переселення селян змусили уряд переглянути переселенське питання. У 1881 р. було прийнято «Тимчасові правила» про переселення селян і виділені для заселення 661,7 десятин землі для 52747 переселенців [19, с.32]. Переселенці отримували низку пільг: звільнення від орендної плати на 2 роки, відстрочку на цей період від армії та ін. [20, с.536].

Ці пільги, часто прикрашені чутками в селянському середовищі, були привабливі і схилили до переселення на Донбас селян не тільки українських і російських губерній, але навіть з віддалених – білоруських, прибалтійських та інших, що значно ускладнювало палітру етноструктури регіону.

Пізніше, наприкінці 80-90-х рр. XIX ст., була прийнята ще низка законів, що регулювали переселенський рух, однак зауважимо, що уряд лише узаконював вже існуючий масовий міграційний процес.

В цілому ж, в 60-80-і рр. XIX ст. царизм фактично утримував селян від переселень. Зберігалися кримінальні міри покарання для самовільних переселенців, їх прирівнювали до бродяг, нерідко безпаспортних відправляли до Сибіру [21, с.73].

У 90-і рр. XIX ст. самовільні переселенці вже не каралися законом, так як це було марно, їх було дуже багато, але вони не мали ніяких пільг.

Простежується зв'язок між соціальним складом переселенців і обраним напрямом міграцій. Переселенці на Південь і Донбас за соціальним складом в абсолютній більшості представляли бідноту. Відзначимо, що приналежність до однієї соціальної групи сприяла переселенцям різних етнічних груп знайти спільну мову, робила міжетнічні відносини більш гнучкими.

На відміну від далеких східних околиць, переселення на Донбас вимагало незначних коштів, тому бідний люд і прагнув сюди, нерідко пересуваючись до нового місця пішки. Так, серед курських переселенців початку 80-х рр. XIX ст. 33,1 % відправлялися на Південь пішки, добуваючи їжу в дорозі випадковими заробітками, а іноді і просто жebraючи [22, с.36].

Газета «Киевлянин» в 1882 р так писала про полтавських, харківських, чернігівських, орловських, курських селян, що прямували на Південь: «Це безземельники і безхатченки, що не мають іноді навіть коси, в кишені для такого довгого шляху мають якийсь рубль або два, а іноді і того менше» [23]. Грошей у новоселів на облаштування не було. Не виправдав надії і заснований в 1882 р. селянський земельний банк [24, с. 11]. Банк видавав позику на 24,5 – 34,5 роки, платежі з відсотками потрібно було платити кожні 6 місяців, але виплачувати позику могли лише заможні селяни.

Все переселенські покупки здійснювалися за допомогою товариств, які не володіли юридичними правами і представляли собою анархію. Автори статистичного Збірника по Слов'яносербському повіту писали: «Формуються товариства з осіб вкрай різноманітних категорій і утворюють собою суміш землевласників з чужих одне одному місць і селищ. Часто в одному товаристві можна знайти вихідців з 3-5 губерній і більше» [25, с.28].

З цього можна зробити висновок, що в одному товаристві збиралися представники різних етнічних груп. Купивши землю, вони залишалися жити на одній території. Таким чином формувалася етнічна неоднорідність сільського населення, що підтверджено статистикою даного періоду.

На початку 90-х рр. XIX ст. вплив аграрних переселенців на Південний Схід України і конкретно у Донбас скорочується, що було пов'язано з зайнятістю основної маси казенних земель, внаслідок чого ціни на землю і оренду значно зросли.

Прогалини статистики досліджуваного періоду аж до 90-х рр. XIX ст. не дозволяють визначити точні дані про кількість аграрних мігрантів до Донбасу. Аналіз статистичних збірників і губернських звітів дає лише приблизні дані про райони виходу і кількість переселенців цього періоду. Лише в 1896 р. було створено переселенське управління, що здійснювало збір матеріалів.

Як показують матеріали перепису 1897 р., на території Катеринославської губернії проживало 319900 уродженців інших губерній, з них 224200 чол. або 70 % в селах, 95700 чол. або 30 % в містах [26, с.58]. У цей період в донецьких повітах, що відносилися до Катеринославської губернії, було зареєстровано 135040 переселенців, з них в селах проживало 79490 чол. або 58 %, в містах – 55550 чол. або 42 %. З огляду на те, що до XIX ст. все більша частина населення Донбасу займалася промислами і працювала в несільськогосподарської сфері, можна зробити висновок, що, на відміну від інших південних районів і повітів Катеринославської губернії, аграрні і промислові міграції в Донбас були приблизно однаковими. Надалі, як показує статистика, основна частина мігрантів йшла в промисловість.

Мігранти були найбільш рухомою і гнучкою в соціальному та професійному плані частиною населення Донбасу, тому визначити точне співвідношення аграрних і промислових потоків до Донбасу практично неможливо. Так, в 1884 р. в Бахмутському повіті практично всі прибульці – 97,9 % і понад половину сімей місцевих жителів – 62,3 % займалися постійними (якщо не мали вдома землі) або тимчасовими (якщо мали землю) промислами і заробітками [27, с.193].

Малоземелля і неврожаї, тяжкість платежів відривали селян від землі, змушували йти в промисловість Донбасу, яка гостро потребувала робочих рук. За переписом 1897 р. в Донбасі налічувалося багато населених пунктів, які офіційно не вважалися містами, проте їхнє населення вже не було пов'язано з сільським господарством і працювало на шахтах, рудниках і заводах. Це були фабричні і кустарні селища, поселення при шахтах і рудниках, залізничних станціях і т. д., наприклад: Юзівка, Нікополь, Горлівка, Голубовський та ін. [28, с.39].

Для визначення ролі аграрних міграцій в динаміці етноструктури Південного Сходу України, проаналізуємо райони виходу і розміщення селянських переселенців у трьох основних повітах Донбасу в 60-90-і рр. XIX ст. за переписом 1897 р. [29, с.65]. Виходячи зі статистичних даних, можна припустити, що переважаючим етносом в середовищі переселенців був український, тому що найбільше селян прийшло з Лівобережної України, а саме з Харківської, Чернігівської та Полтавської губерній. Так, з Харківської губернії до Донбасу переселилося 19967 чол., з Чернігівської – 7413 чол., з Полтавської – 6949 чол. Всього з українських губерній прийшло в повіти Донбасу (без міст) – 37369 чол. з них: у Бахмутський повіт прибуло 20642 чол., в Маріупольський – 8764 чол., в Слов'яносербський – 7959 чол. Ці переселенці, в основному, були українцями, поповнювали і зміцнювали українську етнічну групу регіону. Значна маса російських селян прийшла на донецькі землі з Курської, Орловської та Тульської губерній. Зокрема, з Курської губернії переселилося 12171 чол., з Орловської – 1179 чол., з Тульської – 5988 чол. Всього з центральних російських губерній переселилося в регіон Донбасу 36610 чол., з них у Бахмутський повіт – 25590 чол., Слов'яносербський – 8675 чол., Маріупольський – 2346 чол. Безумовно, ці переселенці були носіями російської культури, збільшуючи кількість росіян в Донбасі.

Значна кількість селян переселилося у післяреформений Донбас з Білорусії – 4535 чол. Якщо за ревізією 1858 р. білоруси були представлені лише незначною кількістю і знаходилися на восьмому місці за чисельністю, то за переписом 1897 р. білоруси виходять на 3 місце, за чисельністю їх перевершують лише українці і росіяни. Найбільше білорусів переселилося в Бахмутський повіт – 3424 чол., в Маріупольський – 570 чол., в Слов'яносербський – 544 чол. З Прибалтики у повіти Донбасу переселилося 976 чол., з них в Бахмутський повіт – 600 чол., Маріупольський – 264 чол., в Слов'яносербський – 112 чол.

Здійснений аналіз статистичних матеріалів та основних тенденцій у розвитку міграційних процесів, дозволяє зробити узагальнюючі висновки. Йдеться, перш за все про те, що в результаті аграрних міграцій в Донбас у другій половині XIX ст. найбільш істотно змінилося співвідношення основних етнічних груп населення – українського і російського. Чисельність українського населення в сільській місцевості досліджуваного регіону зменшилася в процентному співвідношенні до інших етносів, в той час як частка російського населення помітно збільшилася.

Статистика розподілу жителів Донбасу за родом занять показує, що основну масу селян становили українці. Всього жителів 3 основних повітів Донбасу (Бахмутського, Маріупольського та Слов'яносербського), що займалися землеробством, тваринництвом та обробкою рослинної і тваринної продукції, за переписом 1897 р. налічувалося 532480 чол. [30, с. 172-175; 180-183; 192-197.]. З них 320921 чол. були українцями. На другому місці були російські селяни – 97563 чол., на третьому – греки – 46015 чол., потім німці – 26838 чол. Причому, найбільше українських селян-землеробів проживало в Бахмутському повіті

– 45752 чол., а російських селян – в Слов'яносербському повіті – 45752 чол. Більшість грецьких і німецьких селян проживали в Маріупольському повіті, їх число тут перевищувало кількість російських хліборобів. У Маріупольському повіті займалася сільським господарством велика кількість татар – 14527 чол. і турків – 4516 чол. У Бахмутському повіті займалося землеробством велика кількість молдаван.

Таким чином, аграрні міграції у післяреформений Донбас значно урізноманітнили і ускладнили етноструктуру регіону, дуже вплинули на динаміку міжетнічних відносин Південного Сходу України в цілому. В результаті цього процесу збільшилася кількість етносів, в абсолютних показниках суттєво зросла чисельність кожного з них.

Однак в цілому етнічна структура сільських жителів була менш строкатою, ніж міське населення Донбасу. Основну масу селян, незважаючи на значний приплив інших етносів, особливо російського, становили українські селяни. Традиції і спосіб життя українців продовжували залишатися основою сільської культури регіону. Виняток становив Маріупольський повіт, де здавна проживали грецькі, німецькі і татарські колоністи-землероби. Незважаючи на те, що промисловість регіону гостро потребувала робітників, місцеві селяни-українці вважали за краще займатися сільським господарством. У той же час на шахтах, рудниках і заводах Донбасу працював здебільшого приїжджі робітники. В основній своїй масі це були селяни з Центральних регіонів Росії, що розорилися після реформи 1861 р. Ця вимушена традиція заклала основу російськомовного міста і села, що говорило українською мовою. Дана мовна географія, посилена політикою русифікації, як в дореволюційний період, так і за радянських часів, проглядається і сьогодні, підкреслюючи своєрідність регіону.

Список використаної літератури

1. Донбас в етнополітичному вимірі / кер. авт. кол. В. Котигоренко. – Київ : ІПіЕНД імені І.Ф. Кураса НАН України, 2014. – 584 с. ; Donbas v etnopolitychnomu vymiri / ker. avt. kol. V. Kotyhorenko. – Kyiv : IPiEND imeni I.F. Kurasa NAN Ukrainy, 2014. – 584 s.
2. Ідентичність громадян України: зміни, тенденції, регіональні особливості // Національна безпека і оборона. – 2016. - № 3-4. – С. 3-58 ; Identychnist hromadian Ukrainy: zminy, tendentsii, rehionalni osoblyvosti // Natsionalna bezpeka i oborona. – 2016. - № 3-4. – С. 3-58
3. Нагорна Л. П. Регіональна ідентичність: український контекст / Л. П. Нагорна. — Київ : ІПіЕНД імені І.Ф.Кураса НАН України, 2008. – 405 с. ; Nahorna L. P. Rehionalna identychnist: ukrainskyi kontekst / L. P. Nahorna. — Kyiv : IPiEND imeni I.F.Kurasa NAN Ukrainy, 2008. – 405 s.
4. Етнополітичні процеси в Україні: регіональні особливості : моногр. / М. Панчук, В. Євтух, В. Войналович, та ін. – Київ : Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2011. – 396 с. ; Etnopolitychni protsesy v Ukraini: rehionalni osoblyvosti : monohr. / M. Panchuk, V. Yevtukh, V. Voinalovych, ta in. – Kyiv : Instytut politychnykh i etnonatsionalnykh doslidzhen im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy, 2011. – 396 s.
5. Російський державний історичний архів. - Ф. 571. — Оп. 6. — Д. 1080. — Л. 9-12 ; Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Rosiiskoi Federatsii. - F. 571. — Op. 6. — D. 1080. — L. 9-12
6. Якименко М. А. Аграрные миграции в России / М. А. Якименко // Вопросы истории. — 1983. — № 3. — С. 136 ; Yakimenko M. A. Agrarnye migratsii v Rossii / M. A. Yakimenko // Voprosy istorii. — 1983. — № 3. — S. 136
7. Бойко Я. В. Аграрная колонизация Южной Украины (60-80-е гг. XIX ст.) / Я. В. Бойко // Український історичний журнал. – 1989. - № 10. – С. 93-101 ; Boiko Ya. V. Ahrarnaia kolonyzatsyia Yuzhnoi Ukrayny (60-80-e hh. KhIKh st.) / Ya. V. Boiko // Ukrainskyi istorychnyi zhurnal. – 1989. - № 10. – S. 93-101

8. Лобода И. С. Аграрные переселения на Левобережной Украине в конце XIX в. по материалам Полтавской и Черниговской губ. / И. С. Лобода // История СССР. — 1958. — № 5. — С. 137-143 ; Loboda I. S. Agrarnye pereseleniya na Levoberezhnoy Ukraine v kontse XIX v. po materialam Poltavskoy i Chernigovskoy gub. / I. S. Loboda // Istoriya SSSR. — 1958. — № 5. — S. 137-143
9. Тарасюк Д. А. "Статистика поземельной собственности и населенных мест Европейской России" как исторический источник : автореф. дис. ... канд. ист. наук; спец. 07.00.00, 07.00.09 / Давид Аронович Тарасюк, Моск. гос. ун-т им. М. В. Ломоносова. Ист. фак. — Москва, 1973. — 37 с. ; Tarasyuk D. A. "Statistika pozemelnoy sobstvennosti i naselennykh mest Yevropeyskoy Rossii" kak istoricheskii istochnik : avtoref. dis. ... kand. ist. nauk; spets. 07.00.00, 07.00.09 / David Aronovich Tarasyuk, Mosk. gos. un-t im. M. V. Lomonosova. Ist. fak. — Moskva, 1973. — 37 s.
10. Материалы для изучения современного положения землевладения и сельскохозяйственной промышленности в России. — Санкт-Петербург, 1880. — Вып. I. — С. 70-75 ; Materialy dlya izucheniya sovremennogo polozheniya zemlevladieniya i selskokhozyaystvennoy promyshlennosti v Rossii. — Sankt-Peterburg, 1880. — Vyp. I. — S. 70-75
11. Материалы высочайше учрежденной 16 ноября 1901 г. комиссии по исследованию вопроса о движении с 1861 по 1900 гг. благосостояния населения среднеземледельческих губерний, сравнительно с другими местностями Европейской России. — Санкт-Петербург, 1903. — Ч. 1 ; Materialy vysochayshe uchrezhdennoy 16 noyabrya 1901 g. komissii po issledovaniyu voprosa o dvizhenii s 1861 po 1900 gg. blagosostoyaniya naseleniya srednezemel'delcheskikh guberniy, sravnitelno s drugimi mestnostyami Yevropeyskoy Rossii. — Sankt-Peterburg, 1903. — Ch. 1
12. Центральний державний історичний архів України. - Ф. 442. — Оп. 616. — Д. 162. — Л. 7-7об., 8, 9 ; Tsentralniy derzhavniy istorichniy arkhiv Ukraïni. - F. 442. — Op. 616. — D. 162. — L. 7-7ob., 8, 9
13. Сборник статистических сведений по Екатеринославской губернии. — Екатеринослав, 1886. — Вып. III : Славяносербский уезд. - С. 26 ; Sbornik statisticheskikh svedeniy po Yekaterinoslavskoy gubernii. — Yekaterinoslav, 1886. — Vyp. III : Slavyanoserbskiy uезд. - S. 26
14. Голишевский В. Е. К рабочему вопросу в Новороссии / В. Е. Голишевский // Записки императорского общества сельского хозяйства Южной России. — Санкт-Петербург, 1883. — Отд. 2. — С. 452 ; Golishevskiy V. Ye. K rabochemu voprosu v Novorossii / V. Ye. Golishevskiy // Zapiski imperatorskogo obshchestva selskogo khozyaystva Yuzhnoy Rossii. — Sankt-Peterburg, 1883. — Otd. 2. — S. 452
15. Свод статистических данных, касающихся экономического положения сельского населения Европейской России. — Санкт-Петербург, 1894. — Свод. Табл. — табл. 7. — С. 67-78 ; Svod statisticheskikh dannyykh, kasayushchikhsya ekonomicheskogo polozheniya selskogo naseleniya Yevropeyskoy Rossii. — Sankt-Peterburg, 1894. — Svod. Tabl. — tabl. 7. — S. 67-78
16. Полный Свод Законов —II. — Т. XVIII. — 16718 от 8 апреля 1843 г. — С. 235-240 ; Polnij Svod Zakonov —II. — T. XVIII. — 16718 ot 8 aprelya 1843 g. — S. 235-240.
17. Бойко Я. В. Аграрная колонизация Юга Украины (60-80 гг.) / Я. В. Бойко // Український історичний журнал. — 1989. — № 10. — С. 96 ; Wojko YA. V. Agrarnaya kolonizaciya YUga Ukrainy (60-80 gg.) / YA. V. Wojko // Ukraïns'kij istorichnij zhurnal. — 1989. — № 10. — S. 96.
18. Полный свод уголовных законов. Уложение о наказаниях. — Санкт-Петербург, Москва, 1879. — С. 344-345. - ст. 947, 948 ; Polnyy svod ugovolnykh zakonov. Ulozhenie o nakazaniyakh. — Sankt-Peterburg, Moskva, 1879. — S. 344-345. - st. 947, 948

19. Брусникин Е. М. Переселенческая политика царизма в конце XIX в. / Е. М. Брусникин // Вопросы истории. — 1965. — № 1. — С. 32 ; Brusnikin Ye. M. Pereselencheskaya politika tsarizma v kontse XIX v. / Ye. M. Brusnikin // Voprosy istorii. — 1965. — № 1. — S. 32
20. Полное собрание законов Российской империи. Собр. третье. — Санкт-Петербург, 1891. — Т. XI : 1891. - С. 536 ; Polnoe sobranie zakonov Rossiyskoy imperii. Sobr. trete. — Sankt-Peterburg, 1891. — Т. XI : 1891. - S. 536
21. Свод законов Российской империи. — Санкт-Петербург, 1880. — Т. 14 : Уставы о паспортах, о предупреждении преступлений, о цензуре, о содержащихся под стражею, и о ссыльных. - С. 73 ; Svod zakonov Rossiyskoy imperii. — Sankt-Peterburg, 1880. — Т. 14 : Ustavy o pasportakh, o preduprezhdenii prestupleniy, o tsenzure, o soderzhashchikhsya pod strazheyu, i o ssylnykh. - S. 73
22. Курская губерния. Итоги статистического исследования. — Курск, 1887. — С. 36 ; Kurskaya guberniya. Itogi statisticheskogo issledovaniya. — Kursk, 1887. — S. 36
23. Киевлянин. Литературная и политическая газета Юго-Западного края. — 1882. — 13 апреля.; Киевлянин. Литературная и политическая газета Юго-Западного края
24. Узаконения и распоряжения о крестьянском поземельном банке. — Санкт-Петербург, 1884. — С. 11 ; Uzakoneniya i rasporyazheniya o krestyanskom pozemelnom banke. — Sankt-Peterburg, 1884. — S. 11
25. Сборник статистических сведений по Екатеринославской губернии. — Екатеринослав, 1886. — Вып. III : Славяносербский уезд. - С. 28 ; Sbornik statisticheskikh svedeniy po Yekaterinoslavskoy gubernii. — Yekaterinoslav, 1886. — Вып. III : Slavyanoserbskiy uezd. - S. 28
26. Бойко Я. В. Формирование этнического состава населения Юга Украины (к. XVIII – XIX ст.) / Я. В. Бойко, Н. О. Данилова // Український історичний журнал. — 1992. — № 9. — С. 54-65 ; Boiko Ya. V. Formyrovanye etnycheskoho sostava naseleniya Yuha Ukrayny (k. XVIII – XIX st.) / Ya. V. Boiko, N. O. Danylova // Ukrainskyi istorychnyi zhurnal. — 1992. — № 9. — С. 54-65
27. Сборник статистических сведений по Екатеринославской губернии. — Екатеринослав, 1886. — Т II : Бахмутский уезд. - С. 193 ; Sbornik statisticheskikh svedeniy po Yekaterinoslavskoy gubernii. — Yekaterinoslav, 1886. — Т II : Bakhmutskiy uezd. - S. 193
28. Тихонов Б. В. Переселения в России во II пол. XIX в. / Б. В. Тихонов. — Москва, 1978. — С. 39 ; Tikhonov B. V. Pereseleniya v Rossii vo II pol. XIX v. / B. V. Tikhonov. — Moskva, 1978. — S. 39.
29. Бойко Я. В. Формирование этнического состава населения Юга Украины (к. XVIII – XIX ст.) / Я. В. Бойко, Н. О. Данилова // Український історичний журнал. — 1992. — № 9. — С. 54-65 ; Boiko Ya. V. Formyrovanye etnycheskoho sostava naseleniya Yuha Ukrayny (k. XVIII – XIX st.) / Ya. V. Boiko, N. O. Danylova // Ukrainskyi istorychnyi zhurnal. — 1992. — № 9. — С. 54-65.
30. Распределение населения по группам занятий и по народностям на основании родного языка // Первая всеобщая перепись населения Российской империи, 1897 год. — Санкт-Петербург, 1904. — Т. XIII : Екатеринославская губ. - С. 172-175; 180-183; 192-197 ; Raspredelenie naseleniya po gruppam zanyatiy i po narodnostyam na osnovanii rodnogo yazyka // Pervaya vseobshchaya perepis naseleniya Rossiyskoy imperii, 1897 god. — Sankt-Peterburg, 1904. — Т. XIII : Yekaterinoslavskaya gub. - S. 172-175; 180-183; 192-197

Стаття надійшла до редакції 06.05.2017 р.

N. Pashyna

IMPACT OF AGRARIAN MIGRATIONS TO POST-REFORM DONBAS ON FORMING MULTI-ETHNICITY OF THE SOUTH-EAST OF UKRAINE (1861-1900)

The article reveals that Donbas compared with other areas of Ukraine stands out among other Ukrainian regions due to its special singularity of ethno-cultural traditions. It's stated that

exactly in the post-reform period (1861-1900) along with forming coal-mining complex of Donbas and developing capitalist agriculture causing great flow of migrants from other empire's provinces the basis of the modern ethnic structure of Donbas population was laid.

The aim of the article is studying genesis of ethno-political specificity of the South-East of Ukraine by the example of Donbas history (1861-1900) and defining agrarian migrations impact on the region's ethno-structure dynamics.

The analysis of statistic materials showed that agrarian migrations to the post-reform Donbas significantly diversified and complicated the region's ethno-structure and dramatically affected the dynamics of interethnic relations of the South-East of Ukraine in general. As a result of this process the number of ethnic groups increased, quantity of every of them in absolute measure significantly grew.

However in general ethnic structure of villagers was less diversified than urban population of Donbas. Despite the significant flow of other ethnic groups, especially the Russians, the general body of villagers was represented by the Ukrainians. The Ukrainian traditions and way of life remained the basis of the region's rural culture. The exception was Mariupol uyezd where the Greek, German and Tatarian colonists-farmers lived at all times. Despite the fact that the region's industry needed workers badly the local villagers of the Ukrainian nationality considered it better to be engaged in agriculture. At the same time at the mines, collieries and factories of Donbas mostly non-residents worked. The general body of them consisted of the villagers of the central regions of Russia who went broke after the Reform of 1861. This forced tradition laid the basis of the Russian-speaking towns and the Ukrainian-speaking villages. Such language geography intensified by the policy of russification both in the pre-revolutionary period and the Soviet times can be traced nowadays emphasizing singularity of the region.

Key words: *agrarian migrations, post-reform Donbas, ethno-structure of the region.*

УДК 94:796.038-054.73(=161.2)(430)

О.А. Подобєд

СПОРТИВНЕ ЖИТТЯ ПЕРЕМІЩЕНИХ УКРАЇНЦІВ У ПОВОЄННІЙ ЗАХІДНІЙ НІМЕЧЧИНІ

Досліджується українське спортивне життя у повоєнній Німеччині. Визначено напрями діяльності Ради фізичної культури. З'ясовано особливості становлення та функціонування футболу, волейболу, баскетболу, настільного тенісу, шахів, легкої та важкої атлетики, альпінізму, плавання, хокею, лижного спорту.

Ключові слова: *українські переміщені особи, Німеччина, спорт, Рада фізичної культури, змагання.*

У роки Другої світової війни та по її завершенні на території Німеччини опинилося чимало українських емігрантів з України. За професійною приналежністю серед них були військові, учителі, лікарі, письменники, художники, музичні й театральні діячі, а також спортсмени. Влаштуваючи свій побут на німецькій землі, спортсмени створили понад півсотні спортивних товариств, пропагували здоровий спосіб життя, агітуючи переміщених українців записуватися до спортивних секцій, систематично проводили змагання, досягали перемог і аналізували причини поразок із тим, щоб далі рухатися вперед.

Проблема знайшла часткове висвітлення у працях українських дослідників Володимира Гінди та Володимира Маруняка. Основу джерельної бази становлять архівні

матеріали, спогади спортсменів учасників подій, зокрема Романа Волчука, Миколи Дейчаківського, Олександра Скоценя, Миколи Суховерського.

Автор ставить за мету з'ясувати різні аспекти спортивного життя переміщених українців повоєнної Німеччини: особливості становлення та функціонування різних видів спорту, напрями діяльності Ради фізичної культури, перешкоди у розвитку спортивного життя та досягнення українських спортсменів.

У таборах ДіПі пропагувався здоровий спосіб життя, відповідно переміщених українців заохочували займатися фізкультурою і спортом. Рада фізичної культури (РФК) наголошувала, що «майбутнє вимагає від нас усіх залізних м'язів і нервів» [14, арк. 6 зв.]. Українці, які опинилися у Німеччині, пережили голодні воєнні роки, а емігранти з радянської України – Голодомор 1932 – 1933 рр., частина – ГУЛАГ та й побутування у таборах ДіПі бажало кращого. Усе це некрощим чином позначилося на стані здоров'я таборян, тому актуальним питанням на порядку денному перебувала турбота про здоров'я переміщених українців, зміцнення імунної системи та загартування організму. Займалися спортом і з метою профілактики багатьох захворювань, зокрема серцево-судинних. Як підкреслював спортсмен Степан Кікта, «кожна година тренінгу і змагань на вільному повітрі – це неоціненний вклад в здоров'я даної одиниці» [5, с. 66]. Окрім того, РФК у своєму зверненні до переміщених українців наголошувала на матеріальній стороні проблеми: «хвора людина потребує багато часу на видужання, а лікування коштує більше, ніж запобігання хворобі, з хворої людини держава не має ніякої користі, а тим самим це позначається і на національній прибутку» [14, арк. 8 зв.].

Щоправда, намагання Ради фізичної культури запровадити до навчальних планів шкіл таборів переміщених осіб уроки фізичної культури наштовхнулося на байдужість адміністрації. Як наслідок, до навчальних планів 75 % [4, с. 366] шкіл такий предмет не було уведено. До числа небагатьох середніх навчальних закладів, де викладалася фізкультура належала, зокрема, гімназія у Карльсфельді. Цікаво, що у згаданій гімназії на уроки фізкультури учні класу поділялися на дві групи – хлопців і дівчат, заняття у яких проводило подружжя Антоновичів [3, с. 533].

Заняття різними видами спорту давало можливість відволіктися від буденності, зняти психологічний стрес, адже, як відомо, спорт – добрий антидепресант. Як писав футболіст Олександр Скоценя, таборяни «прагнули спортових емоцій серед сірого буденного життя» [11, с. 338]. Особливої актуальності це набувало у контексті постійної загрози примусової репатріації «на рідину», численними скринінгами і наклепами, суперечками, що мали місце в українському політичному житті, почасти недоброзичливим ставленням німецького населення до переміщених українців.

Окрім того, здобуті перемоги у тих чи інших спортивних змаганнях могли гідним чином репрезентувати переміщених українців, як серед інших ДіПі, так і перед іноземцями.

Сучасний дослідник Володимир Гінда слушно зауважує ще на одній причині заняття спортом переміщеними українцями. Йдеться про додаткові продуктивні пайки, які отримували спортсмени [4, с. 345]. За умов постійного недоїдання, а подекуди і голодування [6] мешканців таборів згадана продуктова допомога була слушною. Для кращого розуміння подвигу, який щодня робили наші спортсмени, тренуючись та беручи участь у змаганнях, слід наголосити, що «таборова дієта» була далекою від дієти спортивною, катастрофічно не вистачало вітамінів.

Від 1945 р. переміщені українці почали завзято створювати спортивні товариства, до складу яких входили різні секції. Відповідно незабаром виникла потреба створити центральну спортивну організацію переміщених українців Німеччини, яка б координувала діяльність спортсменів і товариств. Таким чином, наприкінці листопада 1945 р. на зборах, у яких взяли участь делегати українських спортивних товариств ухвалено рішення про створення Ради фізичної культури, першим очільником якої обрано А. Лукіяненка. Згодом

РФК очолювали театральний режисер Володимир Блавацький, магістр фізкультури Іван Красник (згодом протягом 45 років очолював Українську спортову централю Америки і Канади – УСЦАК), філателіст Степан Кікта. Її робота охоплювала такі види спорту, як легка й важка атлетика, футбол, волейбол, баскетбол, теніс, настільний теніс, плавання, туризм, бокс, шахи та лижний спорт [11, с. 343].

Рада фізичної культури організувала у Міттенвальді роботу Педагогіюму фізичної культури. Навчальний заклад ставив за мету готувати учителів фізичної культури для середніх навчальних закладів. Щоправда, студентів бракувало: із 23 студентів перший рік навчання закінчило лише 11. Менше десятка вчителів, що працювали в Педагогіюмі, викладали теоретичні предмети – основи і методики фізичної культури, систематику гімнастичних (руханкових) вправ, практичні курси різних видів спорту, біології й анатомії людини, психології, української та англійської мов [8, с. 23].

При Раді фізичної культури діяла термінологічна комісія, що мала на меті опрацювати українську спортивну термінологію, та Об'єднання спортивних суддів, яке складалося із 34 суддів різних видів спорту [8, с. 23].

РФК з метою заохочення діяльності спортсменів запровадила відзнаку «Відзнака фізичної вправності» – сталеву, срібну й золоту, які за даними «Альманаху Ради Фізичної Культури» у 1947 р. здобули 1003 спортсмени. Найбільшу кількість відзнак отримали члени СТ «Лев», у свою чергу спортсменки УСТ «Чорногора» випередили за кількістю відзнак спортсменок інших товариств [1].

День фізичної культури – спортивне свято, що мало на меті пропагувати серед переміщених українців здоровий спосіб життя. У 1947 р. воно проходило під гаслом: «Здорова молодь – на службі Батьківщини» [5, с. 49]. Розпочиналося свято в урочистій атмосфері із привітання очільника Ради фізичної культури, адміністрації табору переміщених осіб, відправлення Служби Божої, підняття прапора, параду («дефіляда») спортсменів [14, арк. 57 зв.]. У цей день спортсмени виконували гімнастичні вправи, вправи з легкої атлетики, провадили спортивні ігри. Зазвичай кількість учасників змагань була чималою. Наприклад, у 1947 р. у Новому Ульмі взяло участь 235, а у Міттенвальді – 493 спортсмени [14, арк. 57 зв.].

Окрім того, спортсмени брали участь у різноманітних офіційних заходах, що проводилися управами таборів чи організаціями переміщених українців. Зазвичай вони були учасниками маршів. Так, понад 100 членів УСТ «Запоріжжя» брали участь у марші з нагоди роковин Базару – трагічної загибелі загону українських вояків армії УНР у 1921 р. на Житомирщині.

У зв'язку з масовою рееміграцією спортсменів Рада фізичної культури у 1950 р. припинила свою діяльність.

В американській зоні окупації Німеччини опинилося понад 80 % українських спортсменів, відповідно порівняно з англійською та французькою зонами, спортивне життя тут було динамічним. Український закордонний дослідник Володимир Маруняк посилаючись на дані РФК вказував, що станом на грудень 1947 р. Рада зареєструвала 51 українське спортивне товариство: 31 в американській зоні Німеччини, 16 – в англійській, 4 – у французькій [7, с. 283]. Однак, як зауважує дослідник Володимир Гінда, найбільш точними є дані Олександера Скоценя, оскільки не всі товариства були зареєстровані у РФК [4, с. 349 – 350]. Автор праці «З футболем у світ» зазначав про роботу 59 спортивних товариств: 39 – в американській зоні, 20 – в англійській, 0 – у французькій. У середньому у спортивному товаристві було задіяно 10% українських мешканців табору переміщених осіб.

Спортивна галузь була представлена як професійними українськими спортсменами, так і ДіПі-аматорами. Слід зазначити, що професійних футболістів, які розпочали спортивну кар'єру в Україні, на німецькій землі опинилося порівняно з представниками

інших видів спорту найбільше. До них належать нападник «Динамо» (Київ) Олександр Скоцень, колишні воротарі «Сяну» (Перемишль) Роман Дубляниця, «Лисоні» (Бережани) Юрій Лаврівський та «Довбуша» (Чернівці) Теофіл Сорочинський, нападник «Поділля» (Тернопіль) М. Болюх, футболіст «Дністра» (Самбір) Куцан, футболісти з «України» (Львів) О. Банах, В. Босий, М. Гошовський, Іван Мікльош, з «Тризуба» (Львів) Ярослав Бернадин. Замешкали у Німеччині і хокеїсти, наприклад, Омелян Бучацький, Юрій Дицьо та Роман Маринець з «України» (Львів). У Німеччині перебували і професійні шахісти, зокрема Федір Богатирчук, М. Крикловенський, С. Попель, Олекса Селезнів, Л. Туркевич, М. Турянський та ін.

Серед українських спортивних товариств, що постали у повоєнній Німеччині, слід назвати «Богун» у Розенгаймі (згодом перенесений до с. Штефанскірхен), «Буревій» у Ноймаркті, «Буй-Тур» у Форхгаймі, «Верховина» у Регенсбурзі, «Говерла» в Інгольштадті, «Гомін» у Дінкельсбюлі, «Дніпро» в Байройті, «Дніпро» у Бамберзі, «Дніпро» у Корнберзі, «Дніпро»(згодом перейменовано на «Беркут») у Новому Ульмі, «Дністер» у Ерлянгені, «Дністер» у Людвігсбурзі, «Заграва» у Ваєрні, «Запоріжжя» в Ашафенбурзі (з 1948 р. – «УСТ Ашафенбург»), «Зоря» у Карслуе, «Зоря» у Швайнфурті, КЛК (Карпатський лещетарський клуб) у Мюнхені, «Луг» у Айхштедті, «Орлик» у Берхтесгадені, «Пробій» у Нойбоєрні, «Пролом» у Альтеттінгзі, «Пролом» у Ансбасі, «Пролом» в Ашафенбурзі (з 1948 р. – «УСТ Ашафенбург»), «Пролом» в Етлінгені, «Прометей» у Міттенвальді, «Січ» у Ашафенбурзі, «Січ» у Ляндсгуті, «Січ» у Регенсбурзі, «Скала» у Вайсенбурзі, «Сокіл» у Бад-Верісгофені, «Сокіл» у Ельвангені, «Сокіл» у Фільсбурзі, «Степ» у Діллінгені, «Стріла» у Фірнсберзі, «Сян» у Пфарркірхені, «Тризуб» у Герсфельді, «Тризуб» у Роттенбурзі, «Тур» у Ляндсгуті, УССК (Український студентський спортивний клуб) у Мюнхені-Рамерсдорфі, «Хортиця» в Оберстдорфі, «Хортиця» у Райтерсайху, «Хортиця» у Травнштайні, «Чайка» у Нюрнберзі, «Чорногора» в Аугсбурзі, «Чорномор'я» у Вісбаден-Кастелі. Також діяли українські спортивно-руханкові товариства «Довбуш» у Мюнхені-Фраймані, «Калина» у Фюсені, «Лев» у Карлсфельді та Міттенвальді, футбольний клуб «Україна» у Старому Ульмі, при осередку Спілки української молоді відкрито відділ «Прометей» (Міттенвальд) і секцію «Юнак» (Регенсбург).

Звертають на себе увагу назви спортивних товариств переміщених українців, які носять чітко виражений національний характер.

Школярі не мали права входити до українських спортивних товариств, тому при деяких таборових гімназіях молодь організовувала спортивні гуртки, якими переважно керували вчителі фізичної культури. Діяльність таких гуртків не мала постійного характеру, була сезонною. Степан Кікта вказував, що гімназійних спортивних гуртків нараховувалося 10, зокрема діяли в Аугсбурзі («Юнак»), Ашафенбурзі (ГКС «Черник»), Бад-Верісгофені, Берхтесгадені, Міттенвальді (ГКС «Пробій»), Мюнхен-Фраймані, Новому Ульмі та Регенсбурзі («Бескид») [1].

Найбільш активну діяльність провадили такі українські спортивні гуртки, як «Юнак» в Аугсбурзі (керівник Орест Лисинецький, який, до слова, в Україні очолював легкоатлетичний гурток «Спартак» у гімназії м. Станіслава), «Черник» в Ашафенбурзі (керівник Михайло Глов'як) та «Бескид» у Регенсбурзі (керівник Матвій Мелешко). Найбільшою популярністю серед гімназистів користувався футбол, також грали у волейбол і настільний теніс. З ініціативи СТ «Беркут» (Новий Ульм) для школярів було організовано курси з гри у шахи.

Спорадично проводилися і змагання серед учнів-спортсменів. Наприклад, члени Гімназійного клубу спортсменів «Черник» із Ашафенбургу під час літніх вакацій 1947 р. вирушили у спортивну мандрівку Німеччиною. Юні баскетболісти, футболісти та гравці настільного тенісу відвідали Берхтесгаден, Міттенвальд, Фрайман-Мюнхен, де провели матчі з колегами. Серед найбільших спортивних успіхів «Черника» слід назвати перемогу

над футбольною командою ГКС «Пробій», які вважалися юніорами «Лева» із рахунком 6:0 [13, с. 6].

Українські спортивні товариства та команди розробляли власні символи – емблему та прапор. Емблеми зазвичай містили назви спортивного товариства та місця його розташування; подекуди – символічне зображення того чи іншого об'єкту, який характеризував назву товариства. Наприклад, на емблемі УСТ «Чорногора» (Авгсбург) зображено карпатські гори, а емблема УРСТ «Калина» (Фюссен) прикрашена кетягом відповідних ягід. У свою чергу на емблемі Українського студентського спортивного клубу (Мюнхен-Рамерсдорф) знаходився тризуб. Кольорова гама була різною, зустрічалися і поєднання національних кольорів. Їх можна було побачити, зокрема на емблемах УСТ «Заграва» (Васрн), футбольної команди табору Сомме Касерне (Авгсбург). Цікаво, щоб втілити ескіз у життя у вигляді нашивок на спортивні форми керівництву згаданої футбольної команди довелося використати дві жіночі нічні сорочки жовтого і синього кольорів [5, с. 15].

Щодо прапора, то він виконувався у кольорах емблеми. Наприклад, стяг згадуваного УСТ «Чорногора» складався із двох рівновеликих горизонтальних смуг синього і чорного кольорів, з однієї сторони якого розташовувалася емблема та містився напис «УСТ “Чорногора” 1945 Авгсбург», а з іншої – девіз «Де сила – там воля вітає» [5, с. 60].

За умов економічної кризи, що охопила повоєнну Німеччину, видається дивом, що українські спортивні команди намагалися розробити та пошити/придбати/дістати власну форму. Часто-густо доводилося збирати з «миру по нитці». Так, Ярослав Хоростіль у своїх спогадах описав процес створення у 1945 р. форми для футбольної команди табору Сомме Касерне: «Мальчевський пожертвував 9 гарних сорочок, а з магазину суспільної опіки вдалося видістати 11 штаняг, сорочок і черевиків-“комісників”, що мали заступити футболівки» [5, с. 15]. Тож автор наголошував, що футболісти замість кросівок отримали важкі черевики, цілковито непридатні для заняття спортом.

Футболіст Українського спортивного студентського клубу Микола Дейчаківський, наголошуючи на браці матеріальних засобів існування спортсменів, висловлював вдячність таборовим шевцям, які регулярно на верстаті лагодили їхні кросівки, оскільки про придбання нових пар взуття залишалося тільки мріяти.

Схожа ситуація склалася з новоствореною хокейною командою «Лев» (Міттенвальд). Два роки наполегливих пошуків спонсора організатором команди Омеляном Бучацьким мали успіх: керівництво табору переміщених осіб Міттенвальду виділило 2 тис. марок [4, с. 358] на купівлю ковзанів і взуття, проте коштів не вистачило і деякі хокеїсти мусили діставати ковзани самостійно, зокрема і на чорному ринку. Решту форми хокеїстам довелося робити власноруч, наприклад, рукавички виготовляли з обрізків шкіри.

Прикметно, що форма частини команд була виконана у жовто-синіх кольорах. Так, футболіст Микола Суховерський згадував, що футбольна команда з м. Людвігсбург, вже перебуваючи на німецькій землі, розробила форму у кольорах українського прапора: сорочки мали синій колір, а комірці жовтий; до того ж на сорочках було зображено тризуб жовтого кольору [12, с. 107]. Українська збірна футбольна команда, що представляла нашу еміграцію на Олімпіаді ДіПі у 1948 р., мала сорочки синьо-жовтого кольору [11, с. 343].

У свою чергу футбольна команда СТ «Україна» (Старий Ульм) при виборі кольорів форми виявила послідовність, залишивши червоний і чорний [11, с. 341]. Саме такі кольори мала форма СТ «Україна» (Львів), наступниками яких і були староульмівці.

Проблема спортивного інвентаря стояла дуже гостро. Його відсутність і зависока вартість поруч з іншими факторами зумовила масовий розвиток одних видів спорту за рахунок інших. Ті види спорту, що потребували значної кількості інвентаря, зокрема хокей і лижний спорт, ставали аутсайдерами у спортивному житті переміщених українців. До слова, дороговизна інвентарю та форми хокеїстів на відміну від футболістів у довоєнному

Львові відповідним чином позначилася на розвиткові згаданих видів спорту. Нестача басейнів не давала можливості розвивати плавання. Натомість «невибагливі» щодо інвентаря види спорту, зокрема футбол і волейбол, стали наймасовішими серед українських ДіПі. Окрім того, наявність неякісного інвентаря не сприяла успіхам наших команд. Так, Роман Волчук, який брав участь у змаганнях із лижного спорту у 1949 р., зауважував, що «вузьких і легких “бігових” лещат ніхто тоді не мав, ми бігали на звичайних “туристичних” дошках, які вживали також у “з’їздових” конкуренціях» [2, с. 114]. Про непридатних до гри м’ячах згадував футболіст Микола Дейчаківський. Спортсмен зауважував, що вони позичали за сигарети у колег із німецького клубу «Баюварен» (нім. Sportclub Bajuwaren München 1910 e.V.) для гри якісні м’ячі [6], а свої використовували для тренувань.

Шляхи отримання спортивного інвентаря та форми, необхідної не лише для проведення змагань, а й для тренувань, були різні. Його можна було придбати за фінансового сприяння ІМКА (від англ. Young Men’s Christian Association – YMCA, Християнська асоціація юнаків) та УНРРА (від англ. United Nations Relief and Rehabilitation Administration – UNRRA, Адміністрація допомоги і відбудови Організації Об’єднаних Націй), отримати завдяки благодійницькій діяльності переміщених осіб, роздобути як трофей після виграного матчу. Так, у 1946 р. футбольна команда «Україна» (Старий Ульм) у результаті перемоги над командою польських військових, які стерегли американські військові магазини, у м. Ашафенбург отримала від суперників 10 футбольних м’ячів, п’ятнадцять шкіряних спортивних валізок і комплект спортивного спорядження [11, с. 362].

Спортивних майданчиків катастрофічно не вистачало. Якщо вони і з’являлися у таборах переміщених осіб, то завдяки наполегливій праці спортивних товариств і небайдужих переміщених українців. УСТ «Чорногора» власними зусиллями облаштувало спортивний майданчик у таборі Сомме Касерне. Спортівці впорядкували й огородили майданчик, побудували на ньому башту з годинником і табло, прилаштували мікрофон, не забули й про вболівальників, для яких поставили лавки на 260 місць. Окрім того, можна зафіксувати нове використання традиційних архітектурних форм. Так, для потреб спорту використовували не спортивні об’єкти, зокрема театри, у яких змонтували боксерський ринг [5, с. 21; 14, арк. 18 зв], а також проводили змагання з волейболу [5, с. 55]. Деякі команди винаймали спортивні майданчики [11, с. 346].

Щодо басейнів, то їхня кількість у рази була меншою за кількість спортивних майданчиків. Тренувалися в основному улітку у відкритих басейнах (плавальнях). У 1946 р. УСТ «Чорногора» докладало зусиль до здобуття у місті закритого басейну, однак безуспішно [5, с. 28].

Ще одну проблему спортивного життя ДіПі становила відсутність власного транспорту, що негативно позначилася на фізичному та й психоемоційному стані спортсменів, а відповідно й на результатах матчів. Так, В. Гінда наголошував, що поразка української команди волейболістів довоєнному чемпіону Європи естонській команді навесні 1947 р. в Аугсбурзі обумовлювалася у тому числі й незадовільним трансфером наших гравців. Так, українські волейболісти «спочатку два дні перебували напівголодними в Мюнхені, а вже звідси вантажним автомобілем добиралися до пункту призначення, подолавши кілька сотень кілометрів» [4, с. 363]. У свою чергу футболіст УССК Микола Дейчаківський згадував, що зазвичай футбольні команди користувалися таборовими авто для виїздів на матчі. Однак оскільки УССК не були таоровою командою, то мусили на матчі їздити на переповнених потягах й, до того ж, за власний кошт [6].

За даними історика Володимира Маруняка, у 51 спортивному товаристві було зареєстровано 2462² спортсменів, із них: 927 – футболістів, 374 – волейболістів і

² В. Маруняк наводив цифру 2359 спортсменів. Однак якщо поррахувати кількість спортсменів за видами спорту, отримуємо 2462.

баскетболістів, 280 – легких атлетів, 276 – шахістів, 264 – тенісистів та гравців настільного тенісу, 108 – туристів, 87 – лижників, 80 – важких атлетів, 38 – плавців, 28 – боксерів [7, с. 284].

Цікаво, що одній й ті самі переміщені українці могли одночасно перебувати у складі команд різних видів спорту. Так, спортсмени «Чорногори» Петро Кошук, Микола Миськів і Роман Федик грали і у футбольній, і у волейбольній командах. У свою чергу Богдан Савка проявив себе не лише у футболі, а й у настільному тенісі; Анна Кічановська грала і у настільний теніс, і у волейбол. Спортсменка Ірина Дубас зарекомендувала себе у баскетболі, волейболі, легкій атлетиці, альпінізмі та настільному тенісі, жодного дня не пропускаючи тренувань.

Слід зазначити, що налагодити регулярну діяльність усіх секцій не вдалося. Це пояснюється, по-перше, браком досвідчених тренерів, по-друге, невеликим рівнем зацікавлення переміщених українців окремими видами спорту, по-третє, нестабільним складом учасників команд, у першу чергу через рееміграцію.

Футбол (копаний м'яч), який по завершенні Другої світової війни постав, за висловом футболіста Олександера Скоцень, як той «фенікс з попелу» [11, с. 350], став найпопулярнішим видом спорту серед переміщених українців. Вони починали ганяти м'яча на таборових неохайних площах, однак швидко, завдяки спортсменам, звичайне ганяння м'яча перейшло в гру із сусідніми таборами. Незабаром почали формуватися футбольні клуби.

У Німеччині на відміну від Австрії були створені сприятливіші умови для розвитку футболу ДіПі. Справа в тому, що Австрійський футбольний союз заборонив своїм членам грати з командами, які не входили до Союзу, зокрема з командами ДіПі. У Німеччині такий закон не діяв, що створювало, як згадував Олександр Скоцень, «кращі можливості для пропагування українського спорту» [11, с. 336]. Слід сказати, що окрім основних футбольних команд, при спортивних товариствах також діяли команди «ольд-боїв» (від англ. old boy – старші «парубки») та юнацькі команди.

Переважну більшість українських команд тренували українці, однак мали місце і винятки. Так, у 1946 р. «Україна», яка, до слова, сформувалася на основі однойменної львівської команди, вперше в історії українського футболу на еміграції змогла найняти тренера, ним став чех З. Шімон [11, с. 376]. Трохи згодом, за спогадами Миколи Дейчаківського, УССК найняла на кілька місяців тренера Баєра, захисника німецької команди «Мюнхен-1860», який тренував їх за більш прогресивною системою «МВ» [6]. Тренування дали свій результат, тепер футболісти краще тримали лінію оборони.

Футболіст Олександр Скоцень залишив спогади про систему тренувань своєї одинадцятки з «України» (Старий Ульм). Тренування відбувалися чотири рази на тиждень. Вони склалися зі шведської гімнастики, бігу, стрибків, загальної атлетичної підготовки, технічних вправ із м'ячем і тактики гри, тренувань з воротарями, а на завершення плавання у Дунаї [11, с. 346].

Яким же був персоналістичний вимір українського футболу повоєнної Німеччини? Наприклад, футбольну команду УСТ «Чорногора» очолював Євген Івашко, під керівництвом якого грали (разом із запасними) Іван Богоніс, Кость Дейчаківський, Омелян Дрогобицький, Петро Зимний, Роман Капко, Ярослав Клименко, Петро Кошук, Микола Мальчевський, Микола Миськів, Іван Папіш, Богдан Савка, Олег Склепкович, Юліян Сухар, Роман Федик [5, с. 17].

У свою чергу кращими нападниками футбольної команди СТ «Україна» були Омелян Банах, Богдан Куцан, Павло Макар та Олександр Скоцень (прізвисько Леньо) [11, с. 347]. Відомий захисник Іван Мікльош любив повторювати: «Не штука грати ногами, але розумом!» [11, с. 353], професійний воротар Роман Дубляниця. Також до складу команди у різні часи входили воротарі Василь Босий, Іван Куц, Степан Мисакович; захисники

Мирослав Варениця, Володимир Гаврилів, Роман Ленчицький, Михайло Небола, Осип Скоцень; півзахисники Юрій Бачинський, Мирослав Горбачевський, Андрій Горський, Микола Гошовський, Степан Лютак, Ярослав Мицавка, Михайло Міtringа, Остап Стецьків; нападники Володимир Борецький, Іван Вареха, М. Герасимів, Володимир Закалужний, Степан Солтис і В. Цібах.

Українські футболісти брали участь у внутрішньо-клубних і міжнародних турнірах. Як зазначає історик Володимир Гінда, перший футбольний український чемпіонат серед команд переміщених осіб Рада фізичної культури організувала навесні 1946 р. Спочатку проводилися чемпіонати земель, на наступному етапі – фінальний турнір, так званий «Клас чемпіонів». Перемогу здобула команда «Лев» (Карлсфельд-Міттенвальд), друге місце посіла команда «Дніпро» (Байройт), третє – «Дніпро» (Бамберг). У сезоні 1946 – 1947 рр. «Лев» підтвердив своє чемпіонське звання. У наступному сезоні виборола перемогу команда «Січ» (Регенсбург) [4, с. 350 – 351].

Протягом 1947 – 1948 рр. проводився кубковий турнір за чашу В. Буцика. Улітку 1947 р. перемогу здобув «Лев» (Міттенвальд), восени – «Беркут» (Новий Ульм), у 1948 р. – «Чорногора» (Аугсбург) [4, с. 351].

Загалом були успішними поєдинки українських футболістів з іноземними командами. У жовтні 1945 р. на міжнародному футбольному турнірі, в якому взяли участь УСТ «Лев» та «Чорногора», а також литовська та польська команди, перемогу здобули литовці, друге місце посів «Лев», а третє – «Чорногора» [5, с. 17]. У липні 1947 р. на німецькому футбольному полі у Цуффенгаузені відбулося змагання між УСТ «Дністер» (Цуффенгаузен) і польською командою «Сьвітезь» (Бєблінген), що закінчилося з результатом 6:3 на користь українців [14, арк. 27 зв.].

5 червня 1946 р. в Ульмі футболісти СТ «Україна» зіграли історичний матч із килькаразовим чемпіоном Німеччини ФК «Байер» (Мюнхен; англ. «Bayern»). Відчуті атмосферу матчу можна переглянувши статтю кореспондента спортивної газети «Гарт» Мирослава Болюха: «Свисток! Гра почалася. Нервозна, завзята гра, гостре, швидко темпо... публіка живо реагує на всі емоційні заграння, підбадьорює своїх любимців. Саме Куцан проредся крізь ворожу оборону, скорим бігом зблизився до воріт, легко віддав до середини і м'яч задержався перед лівою ногою Скоценя П. Хвилина напруження... Хтось крикнув з публіки: «Леник, шайба!» – і в тій же секунді в правому розі затріпалася сітка воріт. Ще довго не втихали оплески, а «Україна» перепроводжувала одну атаку за другою. Це був переломовий момент. Кінцевий вислід 5:0 для України» [11, с. 353].

Українські футболісти добре себе зарекомендували у Німеччині. Свідченням цього є те, що німецькі футбольні клуби запрошували кращих українських футболістів брати участь у матчах, у яких, за оцінкою О. Скоценя, «наші хлопці [...] доказували свою клясу, гарний стиль і високу техніку» [11, с. 380]. Так, футболіст Микола Дейчаківський будучи гравцем УССК (Мюнхен) також грав на запрошення німецької професійної команди АСФ (Атлетік Спорте Ферайн; Розенгайм) [6], за що, правда, отримував символічну платню.

Окремо слід сказати і про дванадцятого гравця – уболівальників, які щиро і завзято підтримували свої команди, голосно скандували, заохочуючи футболістів до перемоги. Серед них були і представники українського політикуму на еміграції, а також громадські діячі та митці. Так, на одному з футбольних матчів у Новому Ульмі вболівали творці Української революційно-демократичної партії Іван Багрянний, Кирило Дацько та Семен Підгайний, а також письменник Улас Самчук [9, с. 58].

Окрім футболу, великою популярністю серед переміщених осіб Німеччини користувався волейбол (відбиванка). Рада фізичної культури організувала проведення 975 волейбольних матчів українських команд. Серед чоловічих команд протягом 1946 – 1948 рр. перед вів «Лев» (Міттенвальд), а серед жіночих у 1946 – 1947 рр. – КЛК (Мюнхен), 1948 р. – «Чорногора» (Аугсбург) [7, с. 285].

Мала своїх прихильників серед українських переміщених осіб Німеччини і кошівка, тобто баскетбол. З ініціативи Ради фізичної культури було проведено 244 баскетбольних матчі. У згаданому виді спорту найкраще себе зарекомендували у 1946 – 1947 рр. «Січ» (Регенсбург), а у 1948 р. – «Чорногора» (Аугсбург) [7, с. 284].

Як зазначає Володимир Гінда, декілька успішних поєдинків мали у своєму активі українські баскетболісти і в міжнародних зустрічах з литовськими та польськими командами [4, с. 364].

Серед жіночих баскетбольних команд заслуговує на увагу «Чорногора». Її душею була Ірина Дубас, окрім неї до складу команди входили О. Корсунь, М. Мартинюк, О. Савин, К. Самійленко та І. Холодняк [5, с. 52].

Загалом серед баскетбольних команд ДіПі найбільших успіхів досягли литовці.

Значні досягнення мали українські переміщені особи у такому виді спорту, як настільний теніс (столова ситківка). Українські команди настільного тенісу під егідою Ради фізичної культури розіграли 250 матчів [7, с. 284]. Серед української еміграції Німеччини лідирували у 1946 р. «Лев» (Міттенвальд), а протягом 1947 – 1948 рр. – «Січ» (Регенсбург).

Кращими гравцями настільного тенісу УСТ «Чорногора» себе виявили у групі чоловіків Андрухович, Ігор Бойчук, Микола Миськів і Богдан Савка, а серед жінок – Ірина Дубас, Анна Капко й Анна Кічановська [5, с. 19]. У 1946 р. із 13 змагань 10 виявилися для «Чорногори» переможними.

У 1947 р. Євген Радивил виграв український чемпіонат Німеччини з настільного тенісу. Наступного року в Ашафенбурзі у міжнародних змаганнях серед представників таборів ДіПі Євген Радивил і двоюрідні брати Роман-Орест і Роман-Богдан Припхани здобули усі призові місця.

Розвивалася у середовищі українських переміщених осіб і легка атлетика. Провалилися тренування з таких легкоатлетичних дисциплін, як біг на 100 м., 200 м., 400 м., 800 м., 1500 м., 3 000 м., 5 000 м., штовхання ядра, метання диску та списа (ратища), стрибки у висоту з розбігу, стрибки у довжину, троеборство та п'ятиборство.

Найуспішнішими серед команд із легкої атлетики були протягом 1946 – 1948 рр. КЛК (Мюнхен), 1947 р. «Лев» (Міттенвальд) [7, с. 285].

На святі українського спорту, яке проходило у серпні 1947 р. з ініціативи Обласної делегатури РФК Ансбах у Роттенбурзі на міському стадіоні відбулися змагання з легкої атлетики. У бігу на 100 м. переможні перше – третє місця здобули відповідно Ігор Білинський («Пролом», Ансбах), Михайло Верес («Скала», Вайсенбург) та Ярослав Цапур («Дністер», Обернцен). У метанні диску здобули перемогу спортсмени «Хортиці» (Райтерсайк) Іван Лаврик, Петро Андрушко та Петро Демидюк, а у метанні списа – Петро Андрушко і Микола Приймак («Хортиця», Райтерсайк), Ярослав Ощудляк («Тризуб», Роттенбург). У свою чергу переможні результати у стрибках у довжину продемонстрували Ярослав Слюсарчук («Скала», Вайсенбург), Ігор Білинський («Пролом», Ансбах), Роман Фодчук («Дністер», Обернцен) та у стрибках у висоту – Роман Завицький («Тризуб», Роттенбург), Роман Фордук («Дністер», Обернцен), Ігор Білинський («Пролом», Ансбах). У штовханні ядра вибороли перемогу Петро Андрушко та Іван Лаврик (обидва – «Хортиця», Райтерсайк), Мирон Івашко («Тризуб», Роттенбург) [14, арк. 57 зв.].

Такий контактний вид спорту, як бокс не набув значного поширення серед українських ДіПі. У червні 1947 р. відбулися товариські змагання з боксу між «Довбуш» (Фрайман) і «Лев» (Міттенвальд). У напівлегкій вазі змагалися такі спортсмени, як Майко («Довбуш») і Кузьма («Лев»), зустріч яких завершилася нічиєю; у поєдинку Войтковича («Довбуш») і Гарвая («Лев»), перемогу здобув останній. У легкій вазі Барчук («Довбуш») переміг Перуна («Лев»). У свою чергу у напівважкій вазі поєдинок Матвійчака («Довбуш») і Дацка («Лев») завершився нічиєю, Хома з «Лева» переміг Друляка з «Довбуша» [14, арк. 18 зв.].

Важка атлетика, силовий вид спорту, був представлений греко-римською боротьбою та вправами зі штангою. Найбільших успіхів у греко-римській боротьбі досягнув Юрій Кусій, який представляв УСК «Беркут» (Новий Ульм). Борець у 1947 р. виграв понад 30 разів, не зазнавши жодної поразки. Так, 7 вересня 1947 р. він здобув заслужену перемогу у турнірі з нагоди 50-річчя німецького клубу «Атлетік Шпортферайн», що відбувався у Новому Ульмі [4, с. 362]. Серед 20 борців у напівсередній вазі Юрій Кусій здобув перше місце, випередивши найсильніших борців Південної Німеччини. Четверте місце на турнірі посів ще один українець – М. Дивонський (УСК «Беркут», Новий Ульм) [14, арк. 26 зв.].

Певних успіхів здобули у Німеччині й українські штангісти. Так, Юрій Перепелиця (УСК «Беркут», Новий Ульм) у 1946 р. здобув титул «крайсмайстер» Ульму у важкій вазі. На змаганнях в Аугсбурзі 8 вересня 1946 р. за першість Баварії згадуваний Юрій Кусій посів друге місце. Наприкінці 1947 р. у Людвігсбурзі він виборов звання майстра Вюртембергу у середній вазі.

Серед переміщених осіб Німеччини важку атлетику активно пропагували росіяни [4, с. 368].

Як зазначалося вище, через брак басейнів, у яких би могли тренуватися українські спортсмени, плавання не набуло широкого розповсюдження. Найкраще зарекомендували себе такі українські команди плавців, як у 1946 р. КЛК (Мюнхен), 1947 р. «Січ» (Регенсбург) [7, с. 285]. Хороші результати показував плавець УСТ «Чорногора» Вадим Андрієвський, який тренувався під керівництвом Івана Ганчара [5, с. 27].

У повоєнній Німеччині серед українських спортсменів ДіПі провадилися змагання із наколесництва, тобто велосипедного спорту.

Хокей не здобув великого поширення серед українських переміщених осіб Німеччини. До слова, першими серед ДіПі хокейну команду створили латвійці [4, с. 367]. Раді фізичної культури вдалося сформувати українську збірну хокейну команду у зимовому сезоні 1946 – 1947 рр. Вона розіграла 8 змагань з німецькими й американськими військовими командами, в яких 7 разів здобула перемогу [7, с. 286].

Окрім збірної, у Німеччині діяла лише українська команда «Лев» (Міттенвальд), заснована у 1945 р. з ініціативи Омеляна Бучацького [4, с. 358]. Команда гідно репрезентувала український хокей, провівши низку матчів з німецькими командами («Вільгайм», «Грайнав», «Ріссерзее») та командами американських військових («Ред Вінгз»), в яких майже завжди перемагала.

Лижний спорт (лещетарство) закономірно набув поширення серед ДіПі, які мешкали у підніжжях німецьких Альп, зокрема у Берхтесгадені, Гарміш-Партенкірхені, Міттенвальді й Оберсдорфі, що стали популярними центрами лижного спорту. Водночас кількість прихильників лижного спорту була невелика й складалася переважно зі студентів, незначної кількості таборян Берхтесгадену й Міттенвальду. Окрім того, активно пропагували лижний спорт члени старшопластунського куреню «Бурлаки» імені Г. Сковороди, що постав у Карлсфельді на початку 1946 р.

У 1945 р. на німецькій землі відновив свою діяльність створений ще в Україні Карпатський лещетарський клуб (КЛК). У 1947 р. Рада фізичної культури з ініціативи членів КЛК Івана Мрица та Романа Рогожі організувала перші змагання з лижного спорту. У березні 1948 р. у м. Міттенвальд відбулися змагання серед спортсменів американської зони окупації [5, с. 78]. У лютому 1949 р. на гірській трасі Кройцек (верхня станція дороги на висоті 1650 м) біля Міттенвальду проходили змагання серед спортсменів-лижників [2, с. 113-114]. Скласти гідну конкуренцію спортсменам із Західної Європи українські лижники не могли, проте значно переважали спортсменів-ДіПі інших національностей. Серед членів КЛК слід назвати таких відомих спортсменів, як Роман Гавриляк (прізвисько Сват), Роман Качмар, Юрій Купчинський (прізвисько Куба), Богдан Курилко, Олег Лисяк, Мирослав Шарко (прізвисько отець Миронцьо) та Zenon Шепарович. Окрім того, мали

спортивні успіхи і лижники з інших спортивних товариств, зокрема Ігор Білинський, Юрій Кузик, Орест Левицький, Володимир Логуш, Богдан Стопницький та Юрій Цьолко.

Альпи створювали умови для заняття високогірською туристикою, тобто альпінізмом. Альпіністи зі старшопластунського куреню «Бурлаки» імені Г. Сковороди Богдан Яців (прізвисько Джек) та Ігор Суховерський 1 вересня 1947 р. стали першими українцями, що здобули вершину Монблан (4807 м) [2, с. 112] і встановили на ній український прапор. Також українським альпіністам вдалося у 1947 р. підкорити так звану Східну стіну – альпійську вершину Вацманн (2713 м) [7, с. 285].

Спортсмени секції альпінізму УСТ «Чорногора» під керівництвом Богдана Скоробогатого підкорювали німецькі Альпи. За сезон 1946 р. альпіністи здійснили 12 групових і 7 індивідуальних рейдів. Найбільш відданими альпіністами-чорногорянами були Ірина Дубас, Анна Кічановська, Оксана Ковалик, Михайло Смик, Ярослав Хоростіль, Любов Ціховляс і Мирон Шарко [5, с. 31, 56]. Члени секції розробили і опублікували туристичний путівник німецькими Альпами.

При українських спортивних товариствах діяли і туристичні секції, члени яких здійснювали красназвччі мандрівки Німеччиною.

Інтенсивно розвивалися серед українських переміщених осіб такий вид спорту, як шахи. Більшість українських шахістів опинилася в американській зоні окупації Німеччини. Тут перебували такі знані ще з України шахісти, як Федір Богатирчук, М. Крикловенський, С. Попель, Олекса Селезнів, Л. Туркевич, М. Турянський. Так, Федір Богатирчук був міжнародним шахістом, головою Всеукраїнської шахової федерації, автором першого у світі шахового підручника українською мовою «Шахи. Підручник шахової гри», хоча за фахом був рентгенологом. У шаховому турнірі 1946 р., що проходив у Регенсбурзі, він посів перше місце [10, с. 77]. Згодом емігрувавши до Канади, Ф. Богатирчук виграв дві першості країни з шахів.

За даними Ю. Семенка, у 1946 р. в американській зоні окупації перебували 323 шахісти, які входили до 25 секцій, а в англійській – діяло 8 шахових секцій при 15 спортивних товариствах [10, с. 95]. Окрім досвідчених гравців, брали участь у змаганнях і юніори. Шахісти були в основному чоловіки, однак відомо, що у шаховій секції УСТ «Зоря» м. Карслуе грала Галина Хамула.

Щоб шахісти досягали кращих успіхів керівництво спортивних товариств організовувало читання відповідних лекцій майстрами справи. Так, для чорногорян у 1946 р. прочитали лекції один із великих шахових майстрів 1920-х рр. [10, с. 40], шаховий композитор Олекса Селезнів, Трегер та А. Ферш. Окрім того, О. Селезнів дав кілька сеансів одночасної гри: на шести шахівницях усліпу (результат 3:3) і звичайний сеанс на 23 дошках, де його суперниками були переважно українські, а також п'ять естонських і один литовський шахісти (результат 19,5:3,5 на користь О. Селезніва)[10, с. 73].

Ярослав Хоростіль зазначав, що найкращими шахістами «Чорногори» були Микола Крикловенський, Лев Слесарів, Роман Тишовницький і Віктор Яблоків, мали успіхи і такі шахісти, як Анатоль Бортнійчук, Омелян Котлярчук, Борис Мар'ян, Лев Попович, Павло Стеценко, Юліан Сухар та Андрій Теплий. До складу шахової секції КЛК входили такі шахісти, як Осип Андрушків, Лев Блонарович, Корній Клясин, Зигмунд Козма, Кузьма Кузь, Тарас Лушпинський, Роман Савчак, Роман Тишовницький, Теодор Турчин, Роман Якимчук [10, с. 96].

Шахісти американської зони Німеччини провели низку змагань. Так, у 1946 р., крім клубних турнірів, провели 108 заходів: 64 матчі із шахістами ДіПі інших національностей і з німцями, 23 сеанси одночасної гри, 12 сеансів гри всліпу та 9 турнірів шахістів різних національностей. Визначною подією став турнір (28 квітня – 2 травня 1946 р.) у м. Бад-Верісгофен на першість американської зони. Керували турніром Федір Богатирчук та Олекса Селезнів. Із дев'яти команд, що брали участь у турнірі, перемогу здобуло УСТ

«Чорногора», друге місце – КЛК, третє – СТ «Лев», четвєрте – СТ «Дніпро» (Бамберг) [10, с. 96].

У 1947 р. 24 секції провели 151 змагання. У турнірі на першість американської зони, що проходив у Регенсбурзі 7-10 березня, перше місце здобув КЛК, друге – «Лев», третє – «Орлик», четвєрте – «Чорномор'я», п'яте – «Січ», шосте – «Чорногора». Окрім того, у березні 1947 р. у м. Шлясгайм відбувся турнір майстрів семи національностей, перші три призових місця на якому здобули українець Олекса Селезнів, литовець Тавтвайсас і німець Шіндлер [10, 73]. У свою чергу 20-24 квітня 1947 р. у м. Берхтесгаден вісім українських шахістів провели турнір за особисту першість серед українців американської зони Німеччини. Перше місце здобув К. Кузь, друге – П. Ігнатенко, третє – Б. Абрамченко [10, с. 96].

У 1948 р. у зв'язку із реєміграцією переміщених українців чисельність шахових секцій зменшилася до 16 із 193 членами, які взяли участь у 57 змаганнях. 19-20 березня 1948 р. у м. Регенсбург на третьому і останньому турнірі за першість в американській зоні перше місце поділили «Лев» і «Січ», третє посіла «Чорногора», четвєрте – «Беркут».

Таким чином, активний розвиток спортивного життя переміщених українців повоєнної Німеччини припав на 1946 – 1948 рр., після чого воно завмерло у зв'язку із реєміграцією значної частини української громади. Особливості становлення та функціонування різних видів спорту зумовлювалися соціо-економічними чинниками. Відчувався брак досвідчених тренерів, команди не мали постійного складу, попри всі зусилля Ради фізичної культури та керівництва і членів спортивних товариств заняття спортом серед переміщених осіб не належало до пріоритетних. Окрім того, значно ускладнювала розвиток спорту економічна криза. Спортсмени не мали можливості добре харчуватися, не вистачало коштів на придбання спортивних інвентаря та форми, командам бракувало спортивних майданчиків, басейнів і власного транспорту. Попри все українські спортсмени гідно репрезентували Україну на численних змаганнях, зокрема і міжнародних. Найбільших успіхів було досягнуто у футболі, настільному тенісі, греко-римській боротьбі та шахах. Слід наголосити на тому, що спортсмени та уболівальники ідентифікували себе з українським етносом. Це засвідчують і назви українських спортивних товариств, в основі яких виразно українські топоніми та гідроніми, спортивна форма синьо-жовтих кольорів, національні стяги і гімни, що використовувалися під час перемог українців. Серед напрямів діяльності Ради фізичної культури слід назвати координацію діяльності українських спортивних товариств, організацію профільного навчального закладу з підготовки учителів фізичної культури, забезпечення роботи фахової термінологічної комісії, запровадження свята День фізичної культури.

Перспективами подальших розвідок у цьому напрямі може бути дослідження, присвячене участі переміщених українців у Олімпіаді ДіПі 1948 р.

Список використаної літератури

1. Альманах Ради Фізичної Культури: 1945 – 1948. – Мюнхен : Молоде Життя, 1951. – 169 с. ; Almanakh Rady Fizychnoi Kultury: 1945 – 1948. – Miunkhen : Molode Zhyttia, 1951. 169 s.
2. Волчук Р. Спомини з повоєнної Австрії та Німеччини / Р. Волчук. – Київ : Критика, 2004. – 143 с. ; Volchuk R. Spomyny z povoiennoi Avstrii ta Nimechchyny / R. Volchuk. – Kyiv : Krytyka, 2004. – 143 s.
3. Гайда П. Пройдений шлях : Спогади 1892 – 1952 / П. Гайда. – Київ : Смолоскип, 2014. – 600 с. ; Haida P. Proidenyi shliakh : Spohady 1892 – 1952 / P. Haida. – Kyiv : Smoloskyp, 2014. – 600 s.
4. Гінда В. Український спорт під нацистською свастикою (1941 – 1944 рр.) / В. Гінда. – Житомир : Рута, 2012. – 500 с. ; Hinda V. Ukrainskyi sport pid natsystskoioi svastykoioi (1941 – 1944 rr.) / V. Hinda. – Zhytomyr : Ruta, 2012. – 500 s.

5. Де сила – там воля вітає. Огляд діяльності Українського Спортивного Товариства «Чорногора» в Авгсбурзі за роки 1945 – 1948. – Авгсбург : Спортове видавництво «Гарт», 1948. – 80 с. ; De syła – tam volia vitaie. Ohliad diialnosti Ukrainskoho Sportovoho Tovarystva «Chornohora» v Avggsburzi za roky 1945 – 1948. – Avggsburh : Sportove vydavnytstvo «Hart», 1948. – 80 s.

6. Дейчаківський М. На визвольних стежках Європи. Спогади зв'язкового ОУН. Футбольні спогади Мука [Електронний ресурс] / М. Дейчаківський. – Київ : МП «Юніверс», 1997. – 127 с. – Режим доступу : <http://exlibris.org.ua/muk/index.html> ; Deichakivskyi M. Na vyzvolnykh stezhках Evropy. Spohady zviazkovoho OUN. Futbolni spohady Muka [Elektronnyi resurs] / M. Deichakivskyi. – Kyiv : MP «Iunivers», 1997. – 127 s. – Rezhym dostupu : <http://exlibris.org.ua/muk/index.html>

7. Маруняк В. Українська еміграція в Німеччині і Австрії по другій світовій війні у 2-х т / В. Маруняк. – Мюнхен : Академічне видавництво д-ра Петра Белея, 1985. – Т. 1 : Роки 1945 – 1951. – 1985. – 432 с. ; Maruniak V. Ukrainaska emigratsiia v Nimechchyni i Avstrii po druhii svitovii viini u 2-kh t / V. Maruniak. – Miunkhen : Akademichne vydavnytstvo d-ra Petra Beleia, 1985. – Т. 1 : Roky 1945 – 1951. – 1985. – 432 s

8. На громадській ниві (До 25-ліття Центрального Представництва Української Еміграції в Німеччині). – Мюнхен : Б. в., 1972. – 116 с. ; Na hromadskii nyvi (Do 25-littia Tsentralnoho Predstavnytstva Ukrainskoi Emihratsii v Nimechchyni). – Miunkhen : B. v., 1972. – 116 s.

9. Подобєд О. Іван Багрянний: громадсько-політична та культуротворча діяльність : моногр. / О. Подобєд. – Київ : Ніка-Центр, 2014. – 248 с. ; Podobied O. Ivan Bahrianyi: hromadsko-politychna ta kulturotvorcha diialnist : monohr. / O. Podobied. – Kyiv : Nika-Tsentr, 2014. – 248 s.

10. Семенко Ю. Шахи в Україні. Нариси з історії шахової гри на українській землі і в діаспорі / Ю. Семенко. – Львів : Каменяр, 1993. – 224 с. ; Semenکو Yu. Shakhy v Ukraini. Narysy z istorii shakhovoi hry na ukrainskii zemli i v diaspori / Yu. Semenکو. – Lviv : Kameniar, 1993. – 224 s.

11. Скоцєнь О. З футболем у світ. Спомини / О. Скоцєнь. – Торонто : Basillian Press, 1985. – 638 с. ; Skotsen O. Z futbolom u svit. Spomyny / O. Skotsen. – Toronto : Basillian Press, 1985. – 638 s.

12. Суховерський М. Мої спогади / М. Суховерський. – Київ : Смолоскип, 1997. – 320 с. ; Sukhoverskyi M. Moi spohady / M. Sukhoverskyi. – Kyiv : Smoloskyp, 1997. – 320 s.

13. Українська трибуна. – Мюнхен, 1947. – Ч. 61. – С. 6 ; Ukrainaska trybuna. – Miunkhen, 1947. – Ch. 61. – S. 6.

14. Центральний державний архів громадських об'єднань України. – Ф. 1. – Оп. 23. – Спр. 5167 ; Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv hromadskykh obiednan Ukrainy. – F. 1. – Op. 23. – Spr. 5167.

Стаття надійшла до редакції 02.05.2017 р.

О. Подобєд

UKRAINIAN DISPLACED SPORTING LIFE OF POST-WAR WEST GERMANY

Active development of the Ukrainian displaced sporting life of postwar Germany came in 1946 – 1948's, after which it sank due to the reemigration of a large Ukrainian community.

Features of formation and functioning of various sports were conditioned socio-economic factors. Felt lack of experienced coaches, teams had no permanent staff, despite the best efforts of the management of physical culture and sports associations and members of sports among the displaced people have had the priority. In addition, significantly complicated the development of sports economic crisis. Athletes were unable to eat well, not enough money to purchase sports equipment and form teams lacked playgrounds, swimming pools and own transport.

Despite all Ukrainian sportsmen adequately represented Ukraine at numerous competitions, including international ones. The greatest success was achieved in football, tennis, Greco-Roman wrestling and chess. It should be emphasized that athletes and fans identified with Ukrainian ethnos. This is proved by the names of Ukrainian sports associations, based on clearly Ukrainian place names and hydronyms, Shape blue and yellow national flag and the anthem used during the Ukrainian wins.

Among the activities of the physical training should include coordinating the activities of Ukrainian sports associations, organizing educational institution to prepare teachers of physical education, provision of professional terminological committee, implementation holiday Day of Physical Culture.

Key words: *Ukrainian displaced persons, Germany, sports, Physical Education Council, competitions.*

УДК 94(477)«1950/1960»(045)

А.М. Реуцька

ВИРОБНИЧЕ СЕРЕДОВИЩЕ РОБІТНИКІВ ПІДПРИЄМСТВ ЧОРНОЇ МЕТАЛУРГІЇ УРСР (1950-1960-І РР.)

У статті здійснено аналіз виробничого середовища як складової повсякденного життя робітників підприємств чорної металургії УРСР протягом 1950-1960-х рр. Розглянуто умови праці металургів, стан охорони праці та трудової дисципліни. Висвітлено місце пропаганди у виробничій діяльності, а також залучення робітників до оптимізації виробництва. Охарактеризовано можливості задоволення фізичних потреб металургів на підприємствах галузі.

Ключові слова: *робітники, металурги, виробництво, підприємство, чорна металургія, повсякденне життя.*

Історія повсякденного життя є відносно новим напрямком у вітчизняній історіографії. Вивчення повсякденності дає можливість зрозуміти світогляд та мотиви поведінки людей, що так чи інакше відображалися на становищі особистості, соціуму. Невід'ємною частиною повсякденності є діяльність людини, пов'язана з виробництвом, тому що майже третину дня вона проводить на роботі. До того ж її фізичний та психологічний стан багато в чому залежить від виробничого середовища, в якому здійснюється робота. Виробнича діяльність обумовлює професійну ментальність особистостей, що в свою чергу впливає на спосіб життя, характерний для певних професійних груп. Чисельність такої професійної групи, як робітники підприємств чорної металургії, у 1950 р. складала 188,6 тис. осіб [35, с. 46], а у 1989 р. вона зросла до 384,1 тис. осіб [38, арк. 1]. Наведені дані обумовлюють актуальність дослідження обраної проблеми.

Метою роботи є аналіз виробничого середовища робітників підприємств чорної металургії УРСР протягом 1950-1960-х рр.

Для досягнення поставленої мети слід виконати наступні завдання: розглянути тривалість робочого дня на підприємствах чорної металургії, охарактеризувати виробничі умови, стан охорони праці та стан трудової дисципліни, визначити місце пропаганди на виробництві, висвітлити залучення металургів до соцзмагань та раціоналізаторського руху, а також розкрити забезпечення фізичних потреб робітників на металургійних підприємствах.

У вітчизняній історіографії відсутнє комплексне дослідження виробничого середовища робітників підприємств чорної металургії. Деякі аспекти обраної проблеми були висвітлені у працях радянських дослідників І. П. Кожукало [21] і В. О. Романцова [35], зокрема кількісний склад робітників даної галузі, соціалістичне змагання та заходи з раціоналізації виробництва. До робіт, створених у незалежній Україні, належить праця Ю. А. Некрасовського [22], у якій наявні поодинокі відомості про умови праці робітників Жданівського металургійного заводу ім. Ілліча (м. Маріуполь). Дослідження І. Є. Татарінова [36] розкриває проблему охорони праці на підприємствах важкої промисловості у середині 1950-х рр.

Джерельну базу роботи складають архівні документи, законодавчі акти та матеріали періодичних видань.

На початку 1950-х рр. робочий день у промисловості тривав 8 годин, а робочий тиждень – 48 годин [30]. У 1956 р. було здійснено скорочення робочого дня у передвихідні та передсвяткові дні на 2 години [31], що спричинило скорочення робочого тижня в середньому до 46 годин. У 1957 р. робітники металургійних підприємств Міністерства чорної металургії УРСР були переведені на 7-годинний робочий день [34, с. 114]. Однак переведення робітників Жданівського металургійного заводу ім. Ілліча та Одеського сталепрокатного заводу ім. Дзержинського [33, с. 693] відбулося у 1958 р. у зв'язку з тим, що ці підприємства не належали до уже колишнього на той час Мінчормету [33, с. 681-682]. Тому на початку 1960-х рр. робочий день металурга складав 7 годин, а робочий тиждень – 42 години. У 1967 р. в УРСР був введений 5-денний робочий тиждень з двома вихідними, однак дані зміни не вплинули на загальну тривалість робочого тижня [29].

У 1950-х рр. частка ручної праці на підприємствах чорної металургії складала понад 40 % [22, с. 150]. Велика кількість застарілого обладнання, що перебувало в експлуатації, обумовлювала важкі умови праці робітників [28]. Так, на заводі «Запоріжсталь» на роботах, що виконували вручну, було зайнято 25% (3966 осіб) від всієї чисельності робітників заводу [37, арк. 16], а також майже 41% (2317 чоловік) всієї чисельності робітників основних цехів [37, арк. 66]. На Дніпровському заводі ім. Дзержинського в основних цехах на таких роботах було зайнято 23% (2639 чоловік) всієї чисельності робітників даних цехів [37, арк. 16]. В прокатних цехах Макіївського заводу ім. Кірова, поряд із добре механізованими вузлами та агрегатами, залишалися не механізованими окремі дільниці, що обумовлювало необхідність залучення значної кількості робітників за важких умов праці [37, арк. 75]. Освоєння нових за технічним рівнем видів обладнання протягом 1950-1960-х рр. відбувалося повільними темпами [28].

Важливою складовою виробничої діяльності робітників є охорона праці на підприємстві. У 1950-х рр. порівняно з попередніми роками було налагоджено роботу та розширено штат інспекторів з охорони праці, збільшено фінансування профілактичних заходів [36, с. 13]. Громадські інспектори, які обиралися з членів профспілки, закріплювалися за виробничими дільницями, де контролювали безпеку робіт, стан виробничої санітарії та дотримання законодавства з охорони праці [32]. Дані заходи дещо знизили загальний коефіцієнт травматизму на виробництві, але він залишався високим [36, с. 13].

Робітники підприємств чорної металургії отримували безкоштовно спецодяг на наступний термін: куртка суконна – 1,5 року, бавовняні костюм, комбінезон та фартух, кирзові чоботи, шкіряні черевики, капелюх повстяний – 1 рік, сукняні штани – 9 місяців, брезентові рукавиці видавали на 1 місяць, а комбіновані – на 1-2 місяці. Захисні окуляри та респіратор не замінювали до зносу [25]. Але здебільшого спецодяг не витримував встановленого строку носіння, особливо в гарячих цехах. Комбінезони після 3-5 разів використання забруднювалися так, що металурги не хотіли їх одягати [10, с. 2]. Однак ситуація зі спецодягом подекуди була ще гіршою. Наприклад, робітники подачі

трубозварювального цеху Жданівського заводу ім. Ілліча не отримували ніякого спецодягу, окрім пари рукавиць на два місяці, але рукавиці ставали непридатними для роботи вже через 2-3 дні. Дані обставини призводили до того, що їм доводилося працювати голими руками [4, с. 2].

На підприємствах чорної металургії протягом 1950-1960-х рр. залишався низьким рівень трудової дисципліни [28]. Серед випадків її порушення були простої, прогули та спізнення, поява у нетверезому стані, сон на виробництві. За відсутність на роботі з неповажних причин виносилася сувора догана [11, с. 2] або накладалося стягнення. Спізнення на роботу та поява у нетверезому стані також каралися стягненнями [13, с. 2].

Методами підвищення трудової дисципліни робітників були збори партгруп і профгруп, на яких піддавалися критиці порушники дисципліни. Активісти профгруп вели індивідуальну роботу з робітниками, відвідували квартири, дізнавалися як останні проводять своє дозвілля та поведуть себе в родині. Також порушення розглядали на раді робітничої гідності чи товариському суді. На підприємствах чорної металургії видавалися сатиричні листівки, а в заводських газетах існували спеціальні рубрики, у яких таврували недоліки в роботі та поведінці робітників. Тобто головна роль у вирішенні даної проблеми відводилася громадськості.

Характерною рисою повсякденності 1950-1960-х рр. була радянська ідеологія, провідниками якої на виробництві були первинні організації КПУ, ВЛКСМ, ВЦРПС, ДТСААФ. Саме на підприємстві склалися найбільш сприятливі умови для здійснення впливу на людину, бо тут вона перебувала в колективі та була вимушена виконувати розпорядження адміністрації. З метою формування радянського світогляду при цехах діяли червоні кутки, у яких агітатори проводили бесіди, зачитували доповіді та лекції на партійно-політичну тематику. В умовах обмеженості джерел інформації важливим засобом поширення радянської ідеології був друк. У цехах існувала газетна вітрина, в якій розміщували центральну газету «Правда» [1, с. 2]. Робочі кореспонденти створювали цехові стінні газети, присвячені виробничим новинам. На території цехів висіли гасла, що закликали колектив до виконання та перевиконання планових завдань [17, с. 2].

Невід'ємною частиною виробничого повсякдення було включення металургів у соціалістичне змагання, яке, як правило, приурочувалися до значущих подій у суспільному житті чи історичних дат. Наприкінці 1950-х рр. виникла нова форма соціалістичного змагання – рух за комуністичне ставлення до праці [35, с. 164]. В газетах передруковували звернення колективів окремих підприємств СРСР до інших робітників наслідувати їх приклад, умови проведення соціалістичного змагання між підприємствами, прославляли передовиків та закликали використовувати резерви виробництва [20, с. 1]. Соціалістичне змагання могло бути організовано не лише між підприємствами країни чи республіки, а й між цехами, змінами, бригадами та робітниками певного підприємства.

Учасники змагання мали досягати підвищення ефективності виробництва, освоєння нових потужностей, кращого використання виробничих фондів, економії коштів, матеріальних і трудових ресурсів, а також приведення в дію всіх резервів виробництва [23]. З 1969 р. при підведенні підсумків слід було враховувати напруженість планів, рівень культури виробництва, організації праці та виробничого травматизму [27]. Особливістю руху за комуністичне ставлення до праці, окрім вищезазначеного, було дотримання його учасниками правил поведінки на виробництві та в побуті відповідно до вимог радянських законів і комуністичної моралі [23].

Для заохочення робітників до участі у соцзмаганні влада звеличувала його переможців в суспільстві. Робітникам надавали почесні звання «Кращий робітник своєї професії» із занесенням на «Дошку пошани» чи до «Книги пошани» [3, с. 1]. Дільницям та бригадам, що перемагали у змаганні, присуджувалося звання «Краща дільниця (бригада) заводу», а тим, що видавали продукцію відмінної якості, крім того, ще й звання «Дільниця

(бригада) відмінної якості» [6, с. 2]. Цехи отримували перехідні Червоні прапори заводського комітету профспілки [3, с. 1]. В процесі соціалістичного змагання колективи бригад, дільниць, цехів змагалися за звання «Стаханівського», право на яке мали ті, які протягом декількох місяців поспіль, займали перші місця і отримували звання кращого [6, с. 2].

З 1966 р. переможців руху за комуністичне ставлення до праці почали визначали за підсумками року. Робітникам присвоювалося звання ударника комуністичної праці з однойменним нагрудним знаком і посвідченням. Однак за порушення трудової дисципліни, негідну поведінку в побуті та хуліганство вони могли бути позбавлені даного звання. Колективам бригад, дільниць, змін та цехів вручали вимпел і «Свідоцтво про присвоєння звання колективу комуністичної праці», а колективам підприємств – Червоний прапор та «Диплом про присвоєння звання колективу комуністичної праці» [23].

У 1958 р., для керівництва рухом винахідників і раціоналізаторів, було створено Всесоюзне товариство винахідників і раціоналізаторів, яке мало первинні організації на кожному підприємстві [21, с. 163]. На заводах проводилися місячники зі збору та реалізації раціоналізаторських пропозицій, до участі у яких металургів заохочували шляхом матеріальних (грошові винагороди, пільги) і моральних стимулів за запропоновані ними заходи з раціоналізації, що знайшли впровадження у виробництві. У 1959 р. були встановлені почесні звання «Заслужений винахідник республіки», з врученням золотого нагрудного знаку, та «Заслужений раціоналізатор республіки», з врученням срібного нагрудного знаку [24]. Задля сприяння руху на підприємствах діяли технічні кабінети. У технічному кабінеті, що існував при заводському клубі Жданівського заводу ім. Ілліча, консультанти надавали допомогу в пошуку літератури, складанні ескізів, описів пропозицій і винаходів. У ньому з 18:00 до 21:00 години встановлювалося чергування консультантів за напрямками: понеділок – доменне виробництво, середа – зварювальне виробництво, четвер – технічне обладнання та холодна обробка металів, п'ятниця – виробництво сталі, субота – ливарне виробництво [17, с. 2]. На початку 1960-х рр. почали активно виникати громадські конструкторські бюро, діяльність яких була спрямована на розвиток винахідництва і раціоналізації [35, с. 183].

Проте раціоналізаторські пропозиції металургів часто залишалися без уваги керівництва цехів [5, с. 2]. Були випадки, коли проекти губилися [13, с. 2]. На заводі «Запоріжсталь» був наявним ряд цінних пропозицій з механізації та автоматизації окремих вузлів та систем, які роками не впроваджувалися у виробництво, хоча на окремі з них вже була підготовлена проектна документація [37, арк. 72]. На Макіївському заводі ім. Кірова станом на 1956 р. не було здійснено 9 заходів, з прийнятих до реалізації у 1953 р., та 45 заходів з раціоналізації, прийнятих у 1954 р. [37, арк. 82].

Якщо пропозиції все ж таки впроваджували у виробництво, то часто виникали проблеми із затримкою виплат їх авторам. Наявними були випадки, коли виплата винагороди не здійснювалась понад рік. Це було обумовлено тим, що цех не підраховував економічний ефект від впроваджених заходів [15, с. 2] чи адміністрація цеху не бажала готувати відповідну документацію [16, с. 1]. Однак виникали і такі ситуації, коли за раціоналізаторські пропозиції, які були впроваджені у виробництво, сплачували винагороду, але в подальшому дані заходи не знаходили практичного застосування [37, арк. 107].

Неетичний характер мали відносини робітників з адміністрацією різних рівнів. Керівництво та набліжені до нього особи дозволяли собі ображати гідність підлеглих, а також використовували їх у своїх особистих цілях. Мати товариські відносини з начальством було вигідно, бо останнє приписувало своїм товаришам роботи, які вони не виконували [12, с. 2].

Невід'ємною частиною робочого дня на виробництві є обідня перерва. Протягом 1950-1960-х рр. існували значні недоліки в організації громадського харчування на підприємствах чорної металургії, що було пов'язано з браком місць у їдальнях, тривалим очікуванням обслуговуючого персоналу [26], бідним асортиментом, невідповідністю ваги їжі встановленій калькуляції [7, с. 2] та низькою її якістю [26], а також відсутністю культури обслуговування відвідувачів [2, с. 2]. Складною була ситуація з організацією харчування робітників нічних змін [26]. Деякі їдальні були розміщені в непристосованих приміщеннях і не відповідали санітарно-технічним вимогам. З середини 1950-х рр. у громадському харчуванні почали впроваджувати самообслуговування відвідувачів, що надало робітникам тих підприємств, на яких були здійснені подібні заходи, можливість обідати, вкладаючись у перерву. До цього ж вони часто залишалися без обіду чи витрачали на нього в два-три рази більше відведеного часу [14, с. 2].

Протягом 1950-х рр. на підприємствах чорної металургії не була налагоджена робота лазень. Непоодиноким явищем була подача води високої температури в одних лазнях, поряд з подачею лише холодної в інших. Відвідувачі могли очікувати понад дві години воду прийнятної температури. Якщо очікування виявлялося марним, деякі робітники користувалися холодною водою, інші ж йшли до дому в тому вигляді, у якому закінчили зміну [18, с. 2]. Наявними були випадки, коли на три зміни був лише один банщик, який працював вдень, у зв'язку з чим дві зміни не мали доступу до лазні [19, с. 2]. Не у всіх цехах підприємств робітників забезпечували спецмилом [9, с. 2]. Некомфортним був внутрішній устрій лазень: відсутність полицок та дзеркал у душовій, недостатня кількість лавок у кімнатах очікування, невеликі шухляди, що не давали змоги відвідувачу вмістити в них свої речі, пошкоджений інвентар тощо [8, с. 2].

Таким чином, протягом 1950-х рр. рівень механізації на підприємствах чорної металургії УРСР залишався низьким, що обумовлювало важкі умови праці робітників. Характерним рисами виробництва за галуззю були високий показник травматизму на виробництві та складна ситуація зі забезпеченням металургів спецодягом. Для періоду 1950-1960-х рр. був притаманний низький рівень трудової дисципліни. На виробництві провадилась постійна ідеологічна робота через первинні організації КПУ, ВЛКСМ, ВЦРПС, ДТСААФ і друк. Керівництво УРСР заохочувало металургів до участі у соціалістичному змаганні та раціоналізаторській діяльності, однак впровадження у виробництво заходів з раціоналізації, а також здійснення виплат за них відбувалося повільно і з перепонами. Невирішеною протягом 1950-1960-х рр. залишилась проблема оптимальної організації харчування робітників на виробництві, яка була викликана низькою якістю їжі, великими чергами, відсутністю культури обслуговування та невідповідним санітарним станом їдалень. У 1950-х рр. існували значні недоліки у роботі лазень у зв'язку з перебоями водопостачання, некомфортним графіком роботи та внутрішнім устроєм.

Список використаної літератури

1. Ильичевец. – 1951. – 11 апреля. – № 2 ; Illichevets. – 1951. – 11 aprelya. – № 2.
2. Ильичевец. – 1951. – 30 мая. – № 16 ; Illichevets. – 1951. – 30 maya. – № 16.
3. Ильичевец. – 1951. – 21 июля. – № 31 ; Illichevets. – 1951. – 21 iyulya. – № 31.
4. Ильичевец. – 1951. – 25 июля. – № 32 ; Illichevets. – 1951. – 25 iyulya. – № 32.
5. Ильичевец. – 1951. – 22 августа. – № 40 ; Illichevets. – 1951. – 22 avgusta. – № 40.
6. Ильичевец. – 1952. – 9 января. – № 3 ; Illichevets. – 1952. – 9 yanvarya. – № 3.
7. Ильичевец. – 1952. – 5 марта. – № 19 ; Illichevets. – 1952. – 5 marta. – № 19.
8. Ильичевец. – 1952. – 19 апреля. – № 32 ; Illichevets. – 1952. – 19 aprelya. – № 32.
9. Ильичевец. – 1955. – 12 января. – № 4 ; Illichevets. – 1955. – 12 yanvarya. – № 4.
10. Ильичевец. – 1955. – 5 февраля. – № 11 ; Illichevets. – 1955. – 5 fevralya. – № 11.
11. Ильичевец. – 1955. – 9 февраля. – № 12 ; Illichevets. – 1955. – 9 fevralya. – № 12.

12. Ильичевец. – 1955. – 16 марта. – № 22 ; Ilchevets. – 1955. – 16 marta. – № 22.
13. Ильичевец. – 1955. – 23 марта. – № 24 ; Ilchevets. – 1955. – 23 marta. – № 24.
14. Ильичевец. – 1955. – 11 мая. – № 38 ; Ilchevets. – 1955. – 11 maya. – № 38.
15. Ильичевец. – 1955. – 8 июня. – № 46 ; Ilchevets. – 1955. – 8 iyunya. – № 46.
16. Ильичевец. – 1955. – 6 июля. – № 54 ; Ilchevets. – 1955. – 6 iyulya. – № 54.
17. Ильичевец. – 1955. – 7 сентября. – № 72 ; Ilchevets. – 1955. – 7 sentyabrya. – № 72.
18. Ильичевец. – 1955. – 10 сентября. – № 73 ; Ilchevets. – 1955. – 10 sentyabrya. – № 73.
19. Ильичевец. – 1955. – 19 октября. – № 84 ; Ilchevets. – 1955. – 19 oktyabrya. – № 84.
20. Ильичевец. – 1955. – 26 ноября. – № 95 ; Ilchevets. – 1955. – 26 noyabrya. – № 95.
21. Кожукало І. П. Компартия України в період будівництва розвинутого соціалізму. З досвіду діяльності парторганізацій республіки в 1951-1958 рр. / І. П. Кожукало. – Київ : Вища школа, 1976. – 208 с. ; Kozhukalo I. P. Kompartiiia Ukrainy v period budivnytstva rozvynutoho sotsializmu. Z dosvidu diialnosti partorhanizatsii respubliky v 1951-1958 rr. / I. P. Kozhukalo. – Kyiv : Vyshcha shkola, 1976. – 208 s.
22. Некрасовский Ю. А. Огненное столетие 1897-1997. К 100-летию Мариупольского дважды орденосного металлургического комбината имени Ильича / Ю. А. Некрасовский. – Мариуполь, 1999. – 436 с. ; Nekrasovskiy Yu. A. Ognennoe stoletie 1897-1997. K 100-letiyu Mariupolskogo dvazhdy ordenonosnogo metallurgicheskogo kombinata imeni Ilcha / Yu. A. Nekrasovskiy. – Mariupol, 1999. – 436 s.
23. Об улучшении организации социалистического соревнования [Электронный ресурс] : Постановление Президиума ВЦСПС от 23 сентября 1966 г. – Режим доступа : http://www.libussr.ru/doc_ussr/usr_6475.htm ; Ob uluchshenii organizatsii sotsialisticheskogo sorevnovaniya [Elektronnyy resurs] : Postanovlenie Prezidiuma VTsSPS ot 23 sentyabrya 1966 g. – Rezhim dostupa : http://www.libussr.ru/doc_ussr/usr_6475.htm
24. Об утверждении положения об открытиях, изобретениях и рационализаторских предложениях и инструкции о вознаграждении за открытия, изобретения и рационализаторские предложения [Электронный ресурс] : Постановление Совета Министров СССР от 24 апреля 1959 г. N 435. – Режим доступа : http://www.libussr.ru/doc_ussr/usr_5398.htm ; Ob utverzhdenii polozheniya ob otkrytiyakh, izobreteniyakh i ratsionalizatorskikh predlozheniyakh i instruksii o voznagrazhdenii za otkrytiya, izobreteniya i ratsionalizatorskie predlozheniya [Elektronnyy resurs] : Postanovlenie Soveta Ministrov SSSR ot 24 aprelya 1959 g. N 435. – Rezhim dostupa : http://www.libussr.ru/doc_ussr/usr_5398.htm
25. Об утверждении типовых отраслевых норм бесплатной выдачи спецодежды, спецобуви и предохранительных приспособлений [Электронный ресурс] : Постановление ГК Совета министров СССР по вопросам труда и заработной платы и Президиума ВЦСПС от 30 декабря 1959 г. N 1097/П-27. – Режим доступа : http://www.libussr.ru/doc_ussr/usr_5482.htm ; Ob utverzhdenii tipovykh otraslevykh norm besplatnoy vydachi spetsodezhdy, spetsobuvi i predokhranitelnykh prisposobleniy [Elektronnyy resurs] : Postanovlenie GK Soveta ministrov SSSR po voprosam truda i zarabotnoy platy i Prezidiuma VTsSPS ot 30 dekabrya 1959 g. N 1097/P-27. – Rezhim dostupa : http://www.libussr.ru/doc_ussr/usr_5482.htm
26. О дальнейшем улучшении общественного питания на производственных предприятиях [Электронный ресурс] : Постановление Совета Министров СССР от 14 августа 1969 г. N 660. – Режим доступа : http://www.libussr.ru/doc_ussr/usr_7133.htm ; O dalneyshem uluchshenii obshchestvennogo pitaniya na proizvodstvennykh predpriyatiyakh [Elektronnyy resurs] : Postanovlenie Soveta Ministrov SSSR ot 14 avgusta 1969 g. N 660. – Rezhim dostupa : http://www.libussr.ru/doc_ussr/usr_7133.htm

27. О мерах по дальнейшему улучшению организации социалистического соревнования и движения за коммунистический труд [Электронный ресурс] : Постановление Президиума ВЦСПС от 16 июля 1969 г. – Режим доступа : http://www.libussr.ru/doc_ussr/usr_7116.htm ; О мерakh по dalneyshemu uluchsheniyu organizatsii sotsialisticheskogo sorevnovaniya i dvizheniya za kommunisticheskiy trud [Elektronnyy resurs] : Postanovlenie Prezidiuma VTsSPS ot 16 iyulya 1969 g. – Rezhim dostupa : http://www.libussr.ru/doc_ussr/usr_7116.htm

28. О мерах по обеспечению высоких темпов развития черной металлургии в соответствии с директивами XXIII съезда КПСС по пятилетнему плану развития народного хозяйства СССР на 1966-1970 гг. [Электронный ресурс] : Постановление ЦК КПСС и Совета Министров СССР от 20 июля 1967 г. N 730. – Режим доступа : <http://www.alppp.ru/law/hozjajstvennaja-deyatelnost/promyshlennost/26/postanovlenie-ck-kpss-sovmina-sssr-ot-20-07-1967--730.html> ; О мерakh по obespecheniyu vysokikh tempov razvitiya chernoy metallurgii v sootvetstvii s direktivami XXIII sezda KPSS po pyatiletnemu planu razvitiya narodnogo khozyaystva SSSR na 1966-1970 gg. [Elektronnyy resurs] : Postanovlenie TsK KPSS i Soveta Ministrov SSSR ot 20 iyulya 1967 g. N 730. – Rezhim dostupa : <http://www.alppp.ru/law/hozjajstvennaja-deyatelnost/promyshlennost/26/postanovlenie-ck-kpss-sovmina-sssr-ot-20-07-1967--730.html>

29. О переводе рабочих и служащих предприятий, учреждений и организаций на пятидневную рабочую неделю с двумя выходными днями [Электронный ресурс] : Постановление Совета Министров СССР, ЦК КПСС и ВЦСПС от 7 марта 1967 г. N 199. – Режим доступа : http://www.libussr.ru/doc_ussr/usr_6540.htm ; О perevode rabochikh i sluzhashchikh predpriyatiy, uchrezhdeniy i organizatsiy na pyatidnevnyuyu rabochuyu nedelyu s dvumya vykhodnymi dnyami [Elektronnyy resurs] : Postanovlenie Soveta Ministrov SSSR, TsK KPSS i VTsSPS ot 7 marta 1967 g. N 199. – Rezhim dostupa : http://www.libussr.ru/doc_ussr/usr_6540.htm

30. О переходе на восьмичасовой рабочий день, на семидневную рабочую неделю и о запрещении самовольного ухода рабочих и служащих с предприятий и учреждений [Электронный ресурс] : Указ Президиума ВС СССР от 26 июня 1940 г. – Режим доступа : http://www.libussr.ru/doc_ussr/ussr_4252.htm ; О perekhode na vosmichasovoy rabochiy den, na semidnevnyuyu rabochuyu nedelyu i o zapreshchenii samovolnogo ukhoda rabochikh i sluzhashchikh s predpriyatiy i uchrezhdeniy [Elektronnyy resurs] : Ukaz Prezidiuma VS SSSR ot 26 iyunya 1940 g. – Rezhim dostupa : http://www.libussr.ru/doc_ussr/ussr_4252.htm

31. О сокращении продолжительности рабочего дня для рабочих и служащих в предвыходные и предпраздничные дни : Указ Президиума ВС СССР от 8 марта 1956 г. // Сборник законов СССР и указов Президиума Верховного Совета СССР. 1938 г. – июль 1956 г. / под ред. Ю. И. Мандельштам. – Москва : Государственное издательство юридической литературы, 1956. – С. 375 ; О sokrashchenii prodolzhitelnosti rabocheho dnya dlya rabochikh i sluzhashchikh v predvykhodnye i predprazdnichnye dni : Ukaz Prezidiuma VS SSSR ot 8 marta 1956 g. // Sbornik zakonov SSSR i ukazov Prezidiuma Verkhovnogo Soveta SSSR. 1938 g. – iyul 1956 g. / pod red. Yu. I. Mandelshtam. – Moskva : Gosudarstvennoe izdatelstvo yuridicheskoy literatury, 1956. – S. 375.

32. Положение об общественном инспекторе по охране труда [Электронный ресурс] : Постановление Президиума ВЦСПС от 21 января 1944 г. – Режим доступа : <http://ipravo.info/sss1/act23/034.htm> ; Polozhenie ob obshchestvennom inspektore po okhrane truda [Elektronnyy resurs] : Postanovlenie Prezidiuma VTsSPS ot 21 yanvarya 1944 g. – Rezhim dostupa : <http://ipravo.info/sss1/act23/034.htm>

33. Про переведення на семи- і шестигодинний робочий день і про впорядкування заробітної плати працівників чорної металургії України : Постанова ЦК КП України і Ради Міністрів УРСР від 20 вересня 1958 р. № 1329 // Хронологічне зібрання законів, указів

президії Верховної Ради, постанов і розпоряджень уряду УРСР. – К. : Держполітвидав УРСР, 1964. – Т. 4 : 1957-1958 pp. – С. 681-693 ; Pro perevedennya na semi- i shestigodinniy robochiy den i pro vporiyadkuvannya zarobitnoi plati pratsivnykiv chornoї metalurgії Ukraїni : Postanova TsK KP Ukraїni i Radi Ministriv URSR vid 20 veresnya 1958 r. № 1329 // Khronologichne zibrannya zakoniv, ukaziv prezidії Verkhovnoi Radi, postanov i rozporiadzhen uryadu URSR. – К. : Derzhpolitvidav URSR, 1964. – Т. 4 : 1957-1958 rr. – S. 681-693.

34. Про перевід на скорочений робочий день, підвищення і упорядкування заробітної плати робітників, керівних та інженерно-технічних працівників гірничорудних, металургійних і коксохімічних підприємств Міністерства чорної металургії Української РСР : Постанова Ради Міністрів УРСР і ЦК КП України від 09 травня 1957 р. № 452 // Хронологічне зібрання законів, указів президії Верховної Ради, постанов і розпоряджень уряду УРСР. – К. : Держполітвидав УРСР, 1964. – Т. 4 : 1957-1958 pp. – С.113-119 ; Pro perevid na skorochenyi robochiy den, pidvishchennya i uporiadkuvannya zarobitnoi plati robotnikiv, kerivnikh ta inzhenerno-tekhnichnikh pratsivnykiv girnichorudnikh, metalurgiynikh i koksokhimichnikh pidpriemstv Ministerstva chornoї metalurgії Ukraїnskoї RSR : Postanova Radi Ministriv URSR i TsK KP Ukraїni № 452 vid 09 travnya 1957 r. // Khronologichne zibrannya zakoniv, ukaziv prezidії Verkhovnoi Radi, postanov i rozporiadzhen uryadu URSR. – К. : Derzhpolitvidav URSR, 1964. – Т. 4 : 1957-1958 rr. – S.113-119.

35. Романцов В. О. Робітничий клас Української РСР (1946-1970 pp.) / В. О. Романцов. – Київ : Вид-во Київ. ун-ту, 1972. – 219 с. ; Romantsov V. O. Robitnychiy klas Ukrainsoї RSR (1946-1970 rr.) / V. O. Romantsov. – Kyiv : Vyd-vo Kyiv. un-tu, 1972. – 219 s.

36. Татарінов І. Є. Матеріально-побутові умови життя працівників важкої промисловості УРСР у 1944-1956 pp. : автореф. дис. ... канд. іст. наук : спец. 07.00.01 / Ігор Євгенович Татарінов; Східноукр. нац. ун-т ім. В. Даля. – Луганськ, 2010. – 19 с. ; Tatarinov I. Ye. Materialno-pobutovi umovy zhyttia pratsivnykiv vazhkoї promyslovosti URSR u 1944-1956 rr. : avtoref. dys. ... kand. ist. nauk : spets. 07.00.01 / Ihor Yevhenovych Tatarinov; Skhidnoukr. nats. un-t im. V. Dalia. – Luhansk, 2010. – 19 s.

37. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України, ф. 539, оп. 1, spr. 5121. ; Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv vyshchychk orhaniv vlady ta upravlinnia Ukrainy, f. 539, op. 1, spr. 5121.

38. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України, ф. 582, оп. 3, spr. 9566. ; Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv vyshchychk orhaniv vlady ta upravlinnia Ukrainy, f. 582, op. 3, spr. 9566.

Стаття надійшла до редакції 10.05.2017 р.

A. Reutskaya

**PRODUCTION ENVIRONMENT OF WORKERS OF BUSINESSES INVOLVED
IN FERROUS METALLURGY IN UKRAINIAN SOVIET SOCIALIST REPUBLIC
(1950s-1960s)**

The author has analyzed the production environment as a constituent of everyday life of workers of businesses involved in ferrous metallurgy in Ukrainian Soviet Socialist Republic in the 1950s-1960s. The article considers changes in duration of steelworkers' working-day and working-week. In the early 1950s the working-day lasted 8 hours and the working-week lasted 48 hours, but with the introduction of the five-day long week in the late 1960s, the working-week was reduced to 42 hours. The low level of production's mechanization and dated equipment brought about hard working conditions during the 1950s. The labor safety measures taken at the businesses only partially reduced the production traumatism factor. In the 1950s-1960s, the working discipline level remained low, the public opinion being the method of improvement thereof. In the framework of production activities, special attention was paid to propaganda of Soviet ideology, which was justified by the opportunity of making an influence on the workers, since they worked in the team and were forced to meet the management's orders. Due to propaganda, the number of

workers involved in socialist competition as well as in inventions and innovations increased. But in spite of the available incentives for innovations, such measures as well as the related remunerations were being introduced very slowly and were faced by many obstacles. As far as meeting the workers' physical production needs, there were appreciable drawbacks in the functioning of hot water facilities in the 1950s (water supply cuts or inconvenient internal day-shift schedule) as well as in the functioning of dining-rooms (poor quality of food, long queues, lack of service culture and inappropriate sanitary conditions). The condition of dining-rooms somewhat improved since the mid-1950s with the introduction of self-service catering. However, the problem of providing catering services for workers working in the night shifts still remained unsolved during the 1960s.

Key words: *workers, steelworkers, ferrous metallurgy, production, everyday life.*

УДК 327:341.384(477:470+571)

О.М. Романуха

ПИТАННЯ ПОВЕРНЕННЯ КУЛЬТУРНИХ ЦІННОСТЕЙ В СУЧАСНИХ УКРАЇНСЬКО-РОСІЙСЬКИХ ВІДНОСИНАХ

У статті досліджено проблему повернення культурних цінностей, що з тих чи інших причин незаконно опинилися на території Російської Федерації чи України. У ній розкриваються головні аспекти цього питання, аналізується розвиток переговорного процесу, характеризується нормативно-правова база. Значна увага приділяється виокремленню причин, що заважали його швидкому вирішенню. У висновках дається оцінка стану справ у реституції культурних цінностей на сьогоденній момент.

Ключові слова: *культура, цінності, Україна, Російська Федерація, реституція, переговорний процес.*

Збереження культурних цінностей – важливе завдання кожної держави світу. Вони приймають активну участь у формуванні національної свідомості народу, прилучають людину до системи загальнолюдських і національних цінностей, колективної історичної пам'яті, соціального досвіду попередніх поколінь. Саме на цій основі стає можлива ідейна консолідація нації, економічний і культурний розвиток. Проте хід історичних, культурних та політичних процесів часто призводив до незаконного переміщення культурних цінностей, що породжувало необхідність їх реституції. Дані процеси є типовими у міждержавних відносин країн усього світу. Їх гострота на пряму залежить від історичної та культурної близькості сусідніх країн. Зважаючи на тісні історичні та культурні взаємини України та Російської Федерації – питання повернення культурних цінностей у відносинах Києва та Москви посіло важливе місце.

Його вивченню приділяється значна увага. Серед існуючих робіт варто згадати колективну роботу за редакцією Н.П. Барановської, В.Ф. Верстюка, В.С. Віднянського «Україна: утвердження незалежної держави (1991-2005рр.)» [1]. У дослідженні, питанню повернення культурних цінностей присвячено лише розділ, але повнота викладеного матеріалу створює цілісну картину розвитку подій. Серед періодичної літератури виокремлюються роботи В. Акуленко: «Повернути законному власнику» [2], «Трофеї культурного значення» [3]. Автор чітко і аргументовано доводить право України на втрачені культурні цінності, подає історію розвитку переговорного процесу. Цікавою є і стаття П.Толочко «Одіссея скіфського золота» [4]. Дослідник ґрунтовно викладає власні

міркування, робить об'єктивні висновки, проводить паралелі з світовою практикою у вирішенні питання реституції культурних цінностей.

Однак, більшість публікації відносяться до кінця ХХ – початку ХХІ ст. Події 2004-2014 років зменшили увагу суспільства до проблеми, занутивши її у тимчасове небуття чи формат загальних двосторонніх відносин. Тим часом, анексія Криму, війна на Сході України не лише побудили цікавість до нього, але й потребують переосмислення попередніх доробків з врахуванням сьогоденних реалій.

Мета статті полягає у висвітленні проблеми повернення культурних цінностей в українсько-російських стосунках 1991-2015 років.

Історична близькість України та Російської Федерації обумовлювала між ними постійний обмін предметами культури. Враховуючи залежність України від Росії, часто ці обміни відбувалися не на паритетній основі, що ставало причиною незаконного переміщення українських культурних цінностей до Росії. Так за оцінками експертів в сховищах Росії перебувають: близько 750 археологічних колекцій; клейноди гетьманів; понад 10 млн. пам'яток історії та культури; 30 тис музейних предметів евакуйованих в роки Великої Вітчизняної війни; 3 тис. архівних фондів вивезених протягом 1951-1972 рр. [5].

Тому з проголошенням незалежності, перед Україною постало дуже складне завдання: вирішити долю українських культурних цінностей незаконно вивезених з території України. Наміри цього були прописані в декларації про державний суверенітет України. У 8 пункті зазначалося: «Україна має право на повернення у власність народу України національних, культурних та історичних цінностей, що знаходяться за межами УРСР» [6]. У 14 статті «Основ законодавства України про культуру» (лютий 1992 року) говориться, що держава в особі її органів влади та управління дбає про збереження і використання культурних цінностей, які знаходяться на території України чи за її межами [7].

З метою реалізації поставленої мети 28 лютого 1992 року при Кабінеті Міністрів України було утворено спеціальну Національну комісію з питань повернення в Україну культурних цінностей. У 1996 році комісія зазнала змін та була введена до складу Міністерства культури та туризму України, а 1999 року ліквідована. З 2000 року її функції почала виконувати Державна служба контролю за переміщенням культурних цінностей через державний кордон, яка проіснувала до 2011 року. Надалі усі права з пошуку та повернення культурних цінностей передавалися Відділу з питань переміщення культурних цінностей при Міністерстві культури України [8].

Початком роботи можна вважати підписання 14 лютого 1992 року в м. Мінську головами держав-членів СНД «Угоди про повернення історико-культурних цінностей державам їхнього походження». Нею визначались дружні та партнерські стосунки між країнами СНД, прагнення спільно вирішити це питання. Було домовлено про утворення національних комісій для складання переліків, каталогів утрачених культурних та історичних цінностей пограбованих і вивезених до інших країн [5].

Однак, невдовзі проти Мінської угоди в засобах масової інформації та парламенті Російської Федерації пройшла хвиля протестів, унаслідок яких 20 травня 1992 року Державна Дума Російської Федерації змушена була денонсувати її. Їх підтримали вчені та діячі культури: І.О. Антонов, Д.С. Лихачов, В.Б. Чурбанов та ін. Вони ігнорували необхідність повернення культурних цінностей і наголошували на беззмінності ситуації. Так, філософ В.Б. Чурбанов твердив: «тут повинні царювати внутрішні закономірності самої культури, які не співпадають з логікою і аргументами політиків, економіки, державного будівництва. Це пріоритет традицій, що склалися, перед новаціями, концентрації перед розтягуванням, цілісності перед роздрібненням, пріоритет історизму перед миттєвістю». Обмін культурними цінностями загальмувався [2].

Розблокувати ситуацію допоміг спільно погоджений Протокол про співпрацю між Національною комісією з питань повернення в Україну культурних цінностей та

Державною комісією Російської Федерації з проблем реституції, підписаний 1993 року. У 7 пункті документу зазначалось, що: «Всі культурні цінності, які законно належать колишнім радянським республікам буде повернено» [9]. У червні 1993 року дані наміри російської сторони було задекларовано і на нараді представників музеїв історичного профілю країн СНД. Зняти напруженість допомогла і заява Президента України Л.Кравчука до української і світової громадськості «Про повернення національно-культурних скарбів» (листопад 1993 р.). У ній зазначалося: «Розшукуючи втрачені реліквії, ми не ставимо собі за мету негайно повернути усі без винятку пам'ятки історії та культури, пов'язані з Україною. Неухильно дотримуючись міжнародних угод та конвенцій, резолюцій Генеральної Асамблеї ООН, ми наголошуємо, що йдеться про повернення передусім національних реліквій та незаконно вивезених з України історичних та культурних цінностей, і розраховуємо на взаєморозуміння з боку інших держав, на їхню повагу до національних почуттів і духовних потреб українського народу, позбавленого життєво важливих елементів своєї колективної пам'яті» [10].

Як наслідок, 25 березня 1994 року Міністерство культури України та Міністерство культури Російської Федерації підписують угоду «Про культурне співробітництво». В документі сторони погодились сприяти відверненню й попередженню незаконному вивозу культурних цінностей із своєї території на територію іншої держави – учасниці цієї Угоди та інших країн, а також взаємному поверненню зазначених цінностей незалежно від часу, що пройшов з моменту їх незаконного вивезення. Україна і Росія зобов'язалися провести необхідну роботу з визначення вилучених або незаконно вивезених національних художніх цінностей – реліквій та їхньої реституції [6]. Перші неповні списки культурних втрат Україна офіційно передала Росії у 1994 році.

Поступове налагодження діалогу невдовзі було перерване прийнятим 5 липня 1996 року Державною Думою Російської Федерації Закону «Про право власності на культурні цінності, переміщені на територію Росії в наслідок Другої світової війни». У 6 статті документу зазначалося: «Культурні цінності, що знаходяться на території Росії, і були переміщені шляхом компенсаційної реструктуризації, є власністю Російської Федерації». Цей закон відразу викликав обурення світової спільноти, через що тривалий час не підписувався Президентом. Справа дійшла аж до звернення Держдуми до Конституційного суду Російської Федерації, що 6 квітня 1998 року зобов'язав Б. Єльцина підписати його [4].

Проте обурення з українського боку мали результат. Невдовзі Російською Федерацією було підготовлено спеціальні коментарі про врахування інтересів України та інших держав – колишніх республік СРСР, що мають право на повернення їх національних культурних надбань. Відповідна стаття (Ст.7) з'явилась і в тексті закону, хоча повного уявлення про механізм реалізації обіцянок документ не давав.

Небезпечність даного закону визнавали і самі росіяни. При його обговоренні в Державній Думі у 1995 році заступник міністра культури Росії М. Швидкий зазначав: «В Міністерстві культури бояться подумати, як прийняття такого закону позначиться на відносинах з колишніми республіками СРСР. Вже не таємниця, що вивезені з території України, Білорусії та інших республік цінності повертались потім в основному до Москви і Ленінграду. Звичайно нікому нічого не хочеться віддавати, однак таким одностороннім рішенням ми можемо взагалі спровокувати війну між музеями в усьому світові, які уважно слідкують за тим, що у нас відбувається» [2].

Дана ситуація змушувала Україну міняти тактику і заручатися підтримкою світової спільноти. На Міжнародному форумі ЮНЕСКО «Повернення культурних цінностей», що проходив у 1996 році, українською стороною було порушено питання про незаконне привласнення Росією фресок і мозаїк Михайлівського золотоверхого собору XI століття, заслухано інформацію про грабіжницьку діяльність деяких російських археологів і торгівлю пам'ятками античної культури з Криму [11]. У 1998 році Верховна Рада України

повторно ратифікувала «Конвенції про заходи, спрямовані на заборону і запобігання незаконному ввезенню, вивезенню та передачі права власності на культурні цінності», «Конвенції про охорону всесвітньої культурної і природної спадщини» [12].

Використовувалися методи політичного тиску. Вирішуючи питання правонаступництва щодо зовнішнього державного боргу та активів колишнього СРСР Верховна Рада України у постанові «Про порядок ратифікації угоди між Україною та Російською Федерацією, про врегулювання питання правонаступництва щодо зовнішнього державного боргу та активів колишнього СРСР» зазначила, що доцільність прийняття вище згаданого закону буде розглянуто після: «Підписання та набуття чинності Угоди про повернення в Україну цінностей, які є національним, історичним або культурним надбанням українського народу за переліком, визначеним Урядом України» [10].

Це мало тимчасовий ефект. У грудні 1998р розпочалися двосторонні зустрічі, що мали підготувати експертні висновки як підставу для ухвалення урядових рішень. Перші зустрічі були малоефективними, проте в жовтні 1999 року російською стороною було підтверджено право України на повернення чотирьох орнаментних фресок з Державного ермітажу в Петербурзі. Ця подія відбулась в лютому 2001р [13].

Загалом українській стороні вдалося повернути чимало культурних цінностей. Лише в 1994 році в Україну повернулася частина історико-культурних документів О. Довженка та колекція мистецьких творів художників М. Андрієнка, Г. Синиці, у 1996 році матеріали архіву Марко Вовчок [14]. Як видно з таблиці 1, більшість культурних цінностей було повернено у першій половині та середині 90-х років ХХ століття (312 490 одиниць). У подальшому відбувався спад цієї роботи при активізації процесів реституції. У другій половині 90-х років ХХ століття Україна отримала 1 258 одиниць культурних цінностей, а на початку ХХІ століття лише 26. Причому серед переданих Україні речей на початку 90-х років ХХ століття переважали слайди, різні документи. Експонати ж, які становили значну культурну цінність передавались у незначній кількості. Це зумовлювалось необхідністю проведення пошукових робіт та показу шляху їх переміщення до Російської Федерації. Усе це вимагало часу та належного фінансування. Російській Федерації, у свою чергу, передавались експонати, які перебували на тимчасовому експонуванні. Це прапори часів Другої світової війни, велись переговори щодо деяких творів Куїнджі. Спірним лишалось питання розподілу Радянських фільмосховищ.

Допомагати цьому була покликана й угода «Про вивезення та ввезення культурних цінностей» (підписана 28 вересня 2002 року на засіданні Ради глав урядів держав СНД), програма Уряду України «Родичі». Але ця робота переважно проводилась з фізичними особами, а не державними установами: музеями, архівами.

Таблиця 1

Кількість культурних цінностей, переміщених в Україну з Російської Федерації в результаті реституції та добровільної передачі (вказано роки, коли відбувалась передача культурних цінностей) [15].

	1993	1994	1996	1997	1998	2001	2002	2004
Повернення	593	311897	962	194	102		24	2
Реституція						4		7

Проте події 2014 р. перевернули ситуацію у сфері повернення культурних цінностей до гори ногами. Анексія Криму, війна на Сході України автоматично позбавили її можливості контролю культурних цінностей та пам'яток історії, що перебували там. Не підконтрольність окупованих територій мала негативні наслідки: розкрадання культурних цінностей; незаконне переміщення їх до інших музеїв; неможливість надання гарантій належного зберігання. За інформацією Міністерства культури України, на тимчасово окупованих територіях розташовано 99 музеїв, у яких зберігалось до 2 мільйонів

експонатів. Головна увага відтепер приділялася моніторингу переміщенні культурних цінностей, звернення уваги світової спільноти на існуючу ситуацію, максимальне повернення в Україну культурних цінностей, що перебували на тимчасових виставках за кордоном.

Так значного обурення української спільноти викликало вивезення влітку 2016 року до Москви на виставку присвячену 200-річчю від Дня народження Айвазовського 38 картин з картинної галереї Айвазовського у Феодосії. Тривалий час не вщухала боротьба і відносно музейних предметів, переданих Україною для експонування на Виставку «Крим. Золотий острів у Чорному морі» до Музею Алларда Пірсона – археологічного музею Амстердамського університету (Королівство Нідерланди). Оскільки значна частина експонатів була взята з музеїв АР Крим, то після захоплення півострову Російською Федерацією були висунуті вимоги повернення культурних цінностей їй. У результаті тривалих судових спорів 14 грудня 2016 року окружним судом м. Амстердам було прийнято рішення по справі за позовом України повернути музейні цінності на територію України та визнати відсутність повноважень вирішувати питання щодо власника вказаних музейних цінностей [16]. Політичне загострення взаємовідносин України та Російської Федерації негативно вплинуло на вирішення проблеми повернення культурних цінностей. Це призводило лише до затягування у розв'язанні даного питання, пов'язуючи його з багатьма іншими сферами міждержавних відносин.

Отже, питання повернення культурних цінностей актуальне у багатьох аспектах. Його вирішення матиме для України важливе культурне, історичне значення, в міжнародному плані сприятиме покращенню двосторонніх відносин з Російською Федерацією, збереженню світового культурного спадку, зниженню рівня політичної напруги. Протягом перших десятирічч незалежності, Україна та Росія пройшли складний шлях по налагодженню роботи: було створено відповідні комісії; нормативно-правову базу; проведено перші передачі культурних цінностей один одному. Такі досягнення стали результатом кропіткої роботи, що вимагала документального підтвердження шляху переміщення культурних цінностей на територію Росії та навпаки. Працюючи в рамках законності та світової практики – іншого шляху розв'язання цієї проблеми просто не було. У більшості випадків це ставало головною перешкодою та розтягнутості у часі. Серед інших факторів варто відзначити пов'язаність даного питання з такими сферами двосторонніх взаємовідносин як: політичний; правовий; науково-інформаційний; культурний; морально-етичний.

Загострення відносин України та Російської Федерації у 2014 році заморозило подальше розв'язання проблеми на невизначений час. Територіальні спори, військовий конфлікт, економічні війни ставили під сумнів ефективність реалізації попередніх домовленостей та результативність роботи у цілому. До раніше не вирішених питань додалися проблеми незаконного переміщення культурних цінностей на території АР Крим, повернення експозицій, з музеїв Криму, що перебували на виставках в інших музеях світу, тощо.

У даній ситуації необхідність налагодження подальшого переговорного процесу набуває ще більшої ваги, оскільки є єдиним законним засобом повернення культурних цінностей. Тимчасовим варіантом може слугувати ідея П. Толочко, М. Жулинського, П. Соханя [4] щодо формування на території Російської Федерації музеїв української культури та навпаки. Це сприятиме активізації діяльності в напрямку легалізації зі сховищ українських культурних цінностей та забезпеченні відкритості широкому загалу людей. Перебуваючи в різних куточках світу, культурні цінності мають продовжувати працювати на добробут України, сприяти формуванню її позитивного міжнародного іміджу.

Список використаної літератури

1. Україна: утвердження незалежної держави (1991-2000) / Н. П. Барановська, В. Ф. Верстюк, С. В. Віднянський та ін. ; під. ред. В. М. Литвиненко. – Київ : Альтернатива, 2001. – 753 с. ; *Ukraine: utverdzhennia nezalezhnoi derzhavy (1991-2000) / N. P. Baranovska, V. F. Verstiuk, S. V. Vidnianskyi ta in. ; pid. red. V. M. Lytvynenko. – Kyiv : Alternatyva, 2001. – 753 s.*
2. Акуленко В. Повернути законному власнику / В. Акуленко // Політика і час. – 1997. – № 1. – С. 46-52 ; *Akulenko V. Povernuty zakonnomu vlasnyku / V. Akulenko // Polityka i chas. – 1997. – № 1. – S. 46-52*
3. Акуленко В. Трофеї культурного значення / В. Акуленко // Політика і час. – 1994. – № 6. – С. 63-67 ; *Akulenko V. Trofei kulturnoho znachennia / V. Akulenko // Polityka i chas. – 1994. – № 6. – S. 63-67*
4. Киянський Д. Одиссея скіфського золота. Історичні коштовності України покоряють світ / Д. Киянський // Дзеркало тижня. – 2002. – 12 січня. – С. 22 ; *Kyianskyi D. Odisseia skifskoho zolota. Istorychni koshtovnosti ukrainy pokoriaiut svit / D. Kyianskyi // Dzerkalo tyzhnia. – 2002. – 12 sichnia. – S. 22*
5. Єщенко В. Культурним цінностям – вітчизняну «прописку» / В. Єщенко, В. Врублевська // Політика і час. – 1994. – №3. – С. 50-53 ; *Yeshchenko V. Kulturnym tsinnostiam – vitchyznianu «propysku» / V. Yeshchenko, V. Vrubevskaia // Polityka i chas. – 1994. – №3. – S. 50-53*
6. Україна-Росія, 1990-2000рр. : документи і матеріали / Ред. кол. : О. О. Чалий, Г. В. Беденніков та ін. – Київ : Юрінком Інтер, 2001. – 856 с. ; *Ukraine-Rosiia, 1990-2000rr. : dokumenty i materialy / Red. kol. : O. O. Chalyi, H. V. Bedennikov ta in. – Kyiv : Yurinkom Inter, 2001. – 856 s.*
7. Основи законодавства України про культуру // Українська культура. – 1992. – №6. – С. 30-34 ; *Osnovy zakonodavstva Ukrainy pro kulturu // Ukrainaska kultura. – 1992. – №6. – S. 30-34*
8. Кот С. З історії формування організаційних засад державної політики повернення та реституції культурних цінностей в незалежній Україні / С. Кот // Історія України: маловідомі імена, події, факти. – 2010. – Вип. 36. – С. 361-371 ; *Kot S. Z istorii formuvannia orhanizatsiinykh zasad derzhavnoi polityky povnennia ta restytutsii kulturnykh tsinnosteï v nezalezhnii Ukraini / S. Kot // Istoriiia Ukrainy: malovidomi imena, podii, fakty. – 2010. – Vyp. 36. – S. 361-371*
9. У «режимі найбільшого сприяння» : з круглого столу «Повернення культурних цінностей. Початок українсько-російського діалогу» / зап. М. Макаревич // Політика і час. – 1997. – №9. – С. 64 ; *U «rezhymi naibilshoho spryannia» : z kruhloho stolu «Povnennia kulturnykh tsinnosteï. Pochatok ukrainsko-rosiiskoho dialohu» / zap. M. Makarevych // Polityka i chas. – 1997. – №9. – S. 64*
10. Україна на міжнародній арені : зб. документів і матеріалів (1991-1995). У 2-х кн. / за ред. Г. Удовенко. – Київ : Юрінком інтер, 1998. – Кн. 1. – 568 с. ; *Ukraine na mizhnarodnii areni : zb. dokumentiv i materialiv (1991-1995). U 2-kh kn. / za red. H. Udovenko. – Kyiv : Yurinkom inter, 1998. – Kn. 1. – 568 s.*
11. Форум ЮНЕСКО : повернення культурних цінностей // Урядовий кур'єр. – 1996. – 15 жовтня. – С. 3 ; *Forum YuNESKO : povnennia kulturnykh tsinnosteï // Uriadovyi kurier. – 1996. – 15 zhovtnia. – S. 3*
12. Кот С. Реституція чи конфіскація? Російський закон про переміщення під час Другої Світової війни культурних цінностей з України / С. Кот // Політика і час. – 1998. – № 8. – С. 27-36 ; *Kot S. Restytutsiia chy konfiskatsiia? Rosiiskyi zakon pro peremishchennia pid chas Druhoi Svitovoi viiny kulturnykh tsinnosteï z Ukrainy / S. Kot // Polityka i chas. – 1998. – № 8. – S. 27-36*

13. Кот С. Епопея: ідентифікація власності / С. Кот // ПіК. – 2003. – № 40. – С. 34-35 ; Kot S. Epeia: identyfikatsiia vlasnosti / S. Kot // PiK. – 2003. – № 40. – S. 34-35

14. Архів Міністерства закордонних справ України. – Загальний фонд. – Спр. 8400. – Арк. 22. «Лист Посольства України в Російській Федерації. Голові національного комітету з питань повернення культурних цінностей в Україну при Кабінеті Міністрів України О. К. Федоруку №077/10-1051 від 03.04.1996» ; Arkhiv Ministerstva zakordonnykh sprav Ukrainy. – Zahalnyi fond. – Spr. 8400. – Ark. 22. «Lyst Posolstva Ukrainy v Rosiiskii Federatsii. Holovi natsionalnoho komitetu z pytan povnennia kulturnykh tsinnosti v Ukrainu pry Kabineti Ministriv Ukrainy O. K. Fedoruku №077/10-1051 vid 03.04.1996»

15. Поточний архів державної служби контролю за переміщенням культурних цінностей через державний кордон Міністерства культури і туризму України. «Перелік культурних цінностей повернутих в Україну через національну комісію з питань повернення в Україну культурних цінностей при Кабінеті Міністрів України (1993-1999 рр.) та через Державну службу контролю за переміщенням культурних цінностей через державний кордон України (2000-2006 рр.), переданих музеям, бібліотекам, архівним та іншим науково-просвітнім установам» ; Potochnyi arkhiv derzhavnoi sluzhby kontroliu za peremishchenniam kulturnykh tsinnosti cherez derzhavnyi kordon Ministerstva kultury i turyzmu Ukrainy. «Perelik kulturnykh tsinnosti povernutykh v Ukrainu cherez natsionalnu komisiuu z pytan povnennia v Ukrainu kulturnykh tsinnosti pry Kabineti Ministriv Ukrainy (1993-1999 rr.) ta cherez Derzhavnu sluzhbu kontroliu za peremishchenniam kulturnykh tsinnosti cherez derzhavnyi kordon Ukrainy (2000-2006 rr.), predanykh muzeiam, bibliotekam, arkhivnym ta inshym naukovo-prosvitnim ustanovam»

16. Мазур Т. «Мета Росії – вивезти культурні цінності та залишити Крим з військовими базами» [Електронний ресурс] /Т. Мазур; записав С. Громенко // Сайт Крим. Реалії. – Режим доступу : <http://ua.krymr.com/a/27868682.html> ; Mazur T. «Meta Rosii – vyvezty kulturni tsinnosti ta zalyshyty Krym z viiskovymy bazamy» [Elektronnyi resurs] /T. Mazur; zapysav S. Hromenko // Sait Krym. Realii. – Rezhym dostupu : <http://ua.krymr.com/a/27868682.html>

Стаття надійшла до редакції 19.02.2017 р.

О. Romanukha

THE ISSUE OF GIVING BACK THE CULTURAL VALUES IN THE PRESENT UKRAINIAN-RUSSIAN RELATIONS

In the article under analysis the problem of giving back the cultural values, which for one reason or another illegally appeared on the territory of the Russian Federation or Ukraine are investigated. The main aspects of the problem are revealed; the importance of its decision for the benefit of both countries is noted. This will help to improve the bilateral relations between Ukraine and the Russian Federation, preserve the world cultural heritage, and decrease the level of a political tension.

Special attention is given to the features of negotiation process, its prolonging in time and the reasons of its coherence to the matter with such spheres of bilateral relationship as: political; legal; scientific and information; cultural; moral and ethical. All these required taking into consideration mentioned above aspects in order to get the solution. The impossibility of finding the solution of this question at the present stage is revealed, because of annexation of the Crimea and the war in the east of Ukraine, automatically caused new problems: illegal movement of cultural values in the territory of the Autonomous Republic of Crimea, returning of the expositions, from the museums of the Crimea which were exhibited at the other museums of the world.

Special significance is attached to the analysis of standard and legal basis: to the characteristic of bilateral agreements; international acts; arrangements.

Showing the internal political reactions to a certain international treaty or state law.

In conclusion the ways of solution are provided: holding further negotiation process as the only legitimate way of returning the cultural values; formation on the territory of the Russian Federation museums of the Ukrainian culture and vice versa all these will promote public awareness and normalization of the bilateral relations.

The key words: culture, values, Ukraine, Russian Federation, restitution, negotiation process.

УДК 930.1(477):929 Грушевський (045)

Н.І. Романцова

СОЦІОЛОГІЧНІ ПРАЦІ М. ГРУШЕВСЬКОГО ЕМІГРАНТСЬКОЇ ДОБИ. ІСТОРІОГРАФІЧНИЙ АНАЛІЗ ПРОБЛЕМИ

У статті висвітлюються історіографічні аспекти щодо соціологічного напрямку наукової діяльності М. Грушевського емігрантської доби. Розглядаються історіографічні оцінки цього питання українських науковців ХХ – початку ХХІ ст. За рахунок цього поглиблюється аналіз наукової спадщини видатного вченого. З'ясовано місце соціологічного аспекту в наукових дослідженнях історика.

Ключові слова: соціологічні праці, емігрантська доба, історіографічний аналіз, українські історики, вчені діаспори, сучасні науковці.

У науковій діяльності М. Грушевського емігрантської доби важливу роль відігравав соціологічний аспект досліджень. На це звернули увагу українські дослідники наукової творчості видатного вченого. Історіографічні оцінки соціологічних праць Михайла Сергійовича становлять великий науковий інтерес для сучасних науковців. Це дозволяє поглибити аналіз наукової спадщини М. Грушевського, з'ясувати місце в ній соціологічного аспекту, який у першій чверті ХХ ст. розглядався як важливий напрямок у європейській історіософії.

Деякою мірою зазначене питання розглядалося в українській історіографії. В. Масненко звернув увагу на те, що В. Липинський протягом 1919 – 1927 рр. виявляв значний інтерес до наукового доробку М. Грушевського, зокрема до його «Початків громадянства» [10, с. 216]. В. Тельвак також відзначив, що В. Липинський звернув увагу на багатство проаналізованих М. Грушевським у «Початках громадянства» соціологічних теорій та широту використаних джерел та літератури. В той же час, він критично характеризував цю працю, «обрана дослідником концепція є хибною, внаслідок чого праця постає цінною по зібраному в ній матеріялові і баламутною по зроблених з нього виводах» [16, с.183].

Загалом В. Тельвак вважає, що в колах українських інтелектуалів «Початки громадянства» Михайла Сергійовича були сприйняті надзвичайно зацікавлено як перша україномовна праця, що зосереджувалася на осмисленні низки важливих соціологічних проблем. На її появу відгукнувся Микола Сумцов і, підводячи підсумки своєму критичному огляду, зауважив, що ця праця – «гарний здобуток української науки» [16, с.182].

В. Тельвак, розглядаючи наукову діяльність Михайла Сергійовича еміграційної доби, зауважив, що В. Масненко відзначив невдоволення «дотеперішнім рівнем висвітлення проблем у власних працях», а це «підштовхнуло історика до серйозних соціологічних досліджень» [16, с. 182]. В. Тельвак, аналізуючи наукову творчість М. Грушевського, зауважив, що його соціологічний аспект найменш вивчений [16, с. 181].

О. Ясь констатував, що Б. Крупицький уважав «Початки громадянства» М. Грушевського «свого роду теоретичним підсумком його практичної діяльності, як

історика України» [20, с. 127]. В. Мудрак звернув увагу на думку О. Погорілого, який зазначив, що «колективістське підґрунтя явищ історії культури». «Співвідношення «індивідуальне-колективне» Михайло Сергійович вважав «визначальною діалектикою суспільного поступу» [11, с. 42].

Аналіз попередніх історіографічних досліджень показує, що обрана тема недостатньо висвітлена в науковій літературі і потребує подальших студій. Виходячи з цього, метою статті є історіографічний аналіз науковців ХХ ст. щодо соціологічних праць М. Грушевського емігрантської доби.

Науковий інтерес М. Грушевського до соціологічного напрямку в історичних дослідженнях посилювався після його більш тісного контакту з представниками французької соціологічної школи Е. Дюркгейма. Ця обставина кардинально змінила підходи вченого до висвітлення історичних проблем, адже історик був впевнений, що саме соціологія надасть можливість успішного розв'язання досліджуваних ним питань на більш сучасному європейському науковому рівні.

Відійшовши від політики, Михайло Сергійович особливий інтерес як в науковій, так і організаційній діяльності виявив до соціології після від'їзду в еміграцію. Восени 1919 р. він виступив з проектом створення Українського соціологічного інституту і, «одержавши деякі кошти для цього, зайнявся цією організацією. В цей час історик видав книги: «Abrege' del'Histoire d'Ukraine? Antologiedel'ite' ratureukreiniene'» (спільно з своєю донькою Катериною), «Початки Громадянства (генетична соціологія)» [4, с. 240].

М. Грушевський у своїй головній соціологічній праці визначив перше завдання генетичної соціології – з'ясувати, «як виникло громадянство, як формувалось і розвивалось, в яких формах, під якими впливами і тенденціями» [5, с. 56]. Мотивуючи свої соціологічні дослідження, вчений підкреслив, що «в тій великій кризі, котру переживаємо ми, переживає весь світ, - коли паде старе і в тяжких муках і зусиллях родиться нове, ... культурна людина відчує потребу вяснити собі ті дороги, котрими людство прийшло до нинішніх форм громадського життя, і ті що лежать перед ним» [5, с. 5].

В українській історіографії ХХ ст. виявилася поляризація поглядів радянських істориків та представників діаспори на діяльність М. Грушевського в еміграції. Історіографічні оцінки радянського часу щодо наукової праці Михайла Сергійовича майже не зустрічалися або ж відзначалися ідеологічною упередженістю і представлені переважно енциклопедичними статтями.

Перше видання Української радянської енциклопедії відверто фальсифікувало події та з ідеологічним підходом констатувало, що колишній голова Української Центральної Ради в еміграції «займався контрреволюційною, антирадянською діяльністю» і наголошувало, що він «на іноземні кошти утворив і очолив т. з. Український соціологічний інститут», який характеризувався як «центр націоналістичної пропаганди за кордоном» [6, с. 510]. М. Рубач посилював ідеологізовану оцінку створеного М. Грушевським Українського соціологічного інституту, який, за словами радянського історика, був «ідеологічним центром української націоналістичної контрреволюції» [15, с. 858]. Можемо відзначити тут викривлену, ненаукову оцінку діяльності Михайла Сергійовича в еміграції.

Зовсім по-іншому висвітлювали цей аспект галицькі історики та вчені з української діаспори. І. Крип'якевич у праці, присвяченій М. Грушевському, звернув увагу на те, що вчений для дослідження громадського життя заснував Український соціологічний інститут. У його виданнях були опубліковані соціологічні праці видатного історика [11, с. 475].

Для вивчення наукової спадщини М. Грушевського його емігрантської доби, його соціологічних досліджень багато зробили українські діаспорні історики Л. Винар, С. Заброварний, О. Пріцак та інші.

На думку О. Пріцака, у часи еміграції соціологія стала «пасією» М. Грушевського. Діаспорний історик зазначив, що в УСІ «на базі» лекцій Михайла Сергійовича «вийшов

курс генетичної соціології ..., що був якби вступом до початків еволюції громадянства на Україні» [13, с. LIX].

Один із засновників грушевськознавства Л. Винар вказав на «поширення методологічної основи школи Грушевського, що включала соціологічно-порівняльний метод». Діаспорний історик підкреслив, що в той час і сам вчений, і його співробітники в деякій мірі перебували під впливом школи Е. Дюркгейма, і це, на думку дослідника, «вплинуло на вивчення соціологічної бази українського історичного процесу» [3, с. 30].

А.С. Заброварний визначив еміграційний період як дуже важливий в науково-організаційній діяльності М. Грушевського. Дослідник звернув увагу на те, що в той час з метою ознайомлення західноєвропейської громадськості з соціальною історією України та її сучасним життям і науковими дослідженнями, Михайлом Сергійовичом було організовано «публічні лекції на історично-соціологічні теми» він, «нав'язував контакти з науковими організаціями та окремими вченими ..., публікував статті та матеріали українських учених ... у французькій мові» [7, с. 354].

С. Плохій, розглядаючи наукову діяльність М. Грушевського в еміграції, зазначив, що той завершив дослідження історії первісних суспільств публікацією монографії «Початки громадянства (генетична соціологія)» [12, с. 258].

Проблема, яка розглядається, отримала широке висвітлення в працях сучасних українських істориків В. Білодіда, Я. Дашкевича, О. Копиленка, В. Масенка, В. Мудрака, В. Тельвака, Л. Чугаєвської, Ю. Шаповала, І. Шостак, О. Яся та інших. З'явилися спеціальні праці, присвячені цьому питанню.

В. Тельвак зазначив важливість віденського періоду в житті та діяльності М. Грушевського. Науковець констатував, що в цей період Михайлом Сергійовичом була підготовлена «важлива теоретична праця «Початки громадянства (генетична соціологія)», яка була написана під враженням революційних подій і відбила тогочасні творчі пошуки дослідника, пов'язані з проблемою початкового етапу розвитку українського народу, його державності, співвідношення громадсько-народного та державного ладу» [16, с. 181 – 182].

Ю. Шаповал у біографічному нарисі про М. Грушевського визначив, що в основу праці «Початки громадянства (генетична соціологія)» увійшли лекції, які вчений читав упродовж 1920 – 1921 років для української інтелігенції і студентської молоді на курсах, організованих Українським соціологічним інститутом. Історик зробив висновок, що це була перша україномовна книга, яка систематизовано подавала соціологічні проблеми та «визначила початки заснування української соціології» [18, с. 219–220].

О. Копиленко, аналізуючи методологічну складову праці М. Грушевського «Початки громадянства», підсумував, що вона надає можливість «зробити певні висновки, щодо джерел та основ світогляду» вченого, «прокладає шлях від загальних законів розвитку людства до історії України» [8, с. 28].

Л. Чугаєвська в праці, присвяченій науковій діяльності українських вчених-соціологів в еміграції, зауважила, що соціологічні погляди М. Грушевського формувалися під впливом позитивістських та соціологічних ідей О. Конта, Е. Дюркгейма, і це позначилося на його праці: «Початки громадянства». Дослідниця вказала, що, аналізуючи соціальну еволюцію та соціальні факти в минулому, історик звернув увагу на зміни «людського життя через конкуренцію індивідуалістських і колективістських тенденцій та їх періодичне чергування». Боротьба цих двох тенденцій зумовлює ритм соціальної еволюції». Л. Чугаєвська підкреслила, що одним із основних завдань соціології вчений вважав «вивчення соціальних процесів у суспільстві» [17, с. 57–58].

І. Шостак у своїй статті зазначила, що цариною соціологічних інтересів М. Грушевського були фактори «соціальної еволюції, закони суспільного розвитку, суть соціології, генетична соціологія, критика західних теорій». Дослідниця проаналізувала головну соціологічну працю історика і зробила висновок, що вона дає можливість скласти

увалення про соціологічні наукові погляди автора, а також визначила розуміння великим вченим завдань соціології [19].

О. Ясь звернув увагу на те, що виклади М. Грушевського з соціології, знайшли відображення в його відомій праці «Початки громадянства (генетична соціологія)» [20, с.127]. У ній автор, за словами сучасного науковця, не тільки переосмислив використані раніше «терміни-інструменти, а й прагнув висвітлити їх у контексті змагання/чергування колективного та індивідуального на історичній сцені» [20, с.144–145].

В. Мудрак слушно вказав, що у 20-х роках в еміграції, «коли вийшла соціологічна та історіософська праця «Початки громадянства» М. Грушевського, «відбулася певна трансформація його поглядів». З іншого боку, сучасний науковець висловив суперечливу думку про те, що в той час Михайло Сергійович «прилучився до досягнень європейського позитивізму, неокантіанства» [11, с. 41]. В дійсності вчений застосовував методологічні підходи позитивістів уже в працях на початку ХХ ст.

Цікавим з історіографічної точки зору є узагальнюючий погляд В. Білодіда на світогляд М. Грушевського, який еволюціонував від романтичного народництва через «позитивне» до народництва «угрунтованого в критично переосмисленій соціології Е. Дюркгейма та його школи» [1, с. 48]. За словами В. Білодіда, свій час Михайло Сергійович розумів як реакцію проти «індивідуалізму і класовості ... новішого «цивілізованого ладу» та повороту до колективізму і солідарності». Вчений спростував моністичну методологію соціального пізнання». В. Білодід твердить, що за способом мислення М. Грушевський – «раніше соціологізуючий позитивіст-емпірик, ніж теоретизуючий історіософ» [1, с. 49].

Таким чином, історіографічний аналіз соціологічних студій М. Грушевського в еміграційний період 1919 – 1924 рр. надав можливість виявити дослідницький інтерес з боку українських істориків до цього ще малодослідженого аспекту його наукової діяльності. Дослідники звернули увагу на соціологічний орієнтир в наукових працях Михайла Сергійовича, що надало можливість більш ретельного осмислення його наукового надбання.

Історіографічний огляд соціологічних досліджень М. Грушевського підкреслив багатогранність наукової спадщини визначного історика. На це звернули увагу представники емігрантської та сучасної української історичної науки. Діаспорні історики (Л. Винар., А. Жуковський, С. Заброварний, О. Пріцак) довели, що застосований М. Грушевським соціологічно-порівняльний метод в історичному дослідженні як соціальний, економічний та культурний синтез історії народу розширив можливості більш системного її вивчення вченим. Було вказано, що визначний вчений своїми публічними лекціями на історико-соціологічну тематику популяризував у західноєвропейському науковому середовищі соціальну історію України.

Сучасні українські історики (В. Білодід, О. Копиленко, В. Тельвак, Л. Чугаєвська, І. Шостак, О. Ясь та інші) проаналізували соціологічні праці історика і визначили світоглядну еволюцію поглядів Михайла Сергійовича від романтичного народництва до критичного переосмислення соціології.

Аналіз соціологічного доробку М. Грушевського показав співвідношення в його працях «громадсько-народного» та державного ладу, а також основних питань соціології як науки та соціологічних ідей в українознавстві. Сучасними істориками було простежено переосмислення дослідницьких стратегій вченого.

Список використаної літератури

1. Білодід В. Грушевський Михайло Сергійович / В. Білодід // Філософська думка в Україні: Біобібліогр. словник / Авт. кол.: В. С. Горський, М. Л.Ткачук, В. М. Нічик та ін. – К.: Унів. вид-во «Пульсари», 2002. – С. 47–51; Bilodid V. Hrushevskiy Mykhailo Serhiiovych / V. Bilodid // Filosofska dumka v Ukraini: Biobibliohr. slovnyk / Avt. kol.: V. S. Horskyi, M. L.Tkachuk, V. M. Nychyk ta in. – K.: Univ. vyd-vo «Pulsary», 2002. – S. 47–51.

2. Брегеда А. Соціологія: Навчально-методичний посібник для самостійного вивчення дисципліни / А. Брегеда., А. Бовтрук., Г. Дворецька. – К.: КНЕУ, 1999. – 124 с.; Breheda A. Sotsiologhiiia: Navchalno-metodychnyi posibnyk dlia samostiinoho vuvchennia dystsypliny / A. Breheda., A. Bovtruk., H. Dvoretzka. – K.: KNEU, 1999. – 124 s.
3. Винар Л. Михайло Грушевський – історик України / Л. Винар // Михайло Грушевський Збірник наукових праць і матеріалів Міжнародної ювілейної конференції, присвяченої 125-й річниці від дня народження Михайла Грушевського. – Львів: “НТШ”, 1994. – С. 13–32; Vynar L. Mykhailo Hrushevskiyi – istoryk Ukrainy / L. Vynar // Mykhailo Hrushevskiyi Zbirnyk naukovykh prats i materialiv Mizhnarodnoi yuvileinoi konferentsii, prysviachenoї 125-y richnytsi vid dnia narodzhennia Mykhaila Hrushevskoho. – Lviv: “NTSh”, 1994. – S. 13–32.
4. Грушевський М. Автобіографія. – 1926 / М. Грушевський // Великий Українець: Матеріали з життя та діяльності М. С. Грушевського. – К.: Веселка, 1992. – С. 220–240; Hrushevskiyi M. Avtobiohrafiiia. – 1926 / M. Hrushevskiyi // Velykyi Ukrainets: Materialy z zhyttia ta diialnosti M. S. Hrushevskoho. – K.: Veselka, 1992. – S. 220–240.
5. Грушевський М. «Початки громадянства (генетична соціологія)». – [Wien], 1921. – 328 с.; Hrushevskiyi M. «Pochatky hromadianstva (henetychna sotsiologhiiia)». – [Wien], 1921. – 328 s.
6. Грушевський Михайло Сергійович // Українська радянська енциклопедія / Головна редколегія: М.П.Бажан (голов. ред.) та. Інші. – Видання 1. – Т. 3. – К.: Головна редакція укр. рад. енциклопедії, 1960. – С. 509 – 510; Hrushevskiyi Mykhailo Serhiiiovych // Ukrainzka radianska entsyklopediia / Holovna redkolehiia: M.P.Bazhan (holov. red.) ta. Inshi. – Vydannia 1. – T. 3. – K.: Holovna redaktsiia ukr. rad. entsyklopedii, 1960. – S. 509 – 510.
7. Заброварний С. Економічні погляди Михайла Грушевського / С.Заброварний // Український історичний збірник. – К., 2008. – Вип.11. – С.352–368; Zabrovarnyi S. Ekonomichni pohliady Mykhaila Hrushevskoho / S.Zabrovarnyi // Ukrainskiyi istorychnyi zbirnyk. – K., 2008. – Vyp.11. – S.352–368.
8. Копиленко О.Л. “Українська ідея” М.Грушевського: історія і сучасність / О. Л. Копиленко. – К.: Либідь, 1991. – 184 с.; Kopylenko O.L. “Ukrainska ideia” M.Hrushevskoho: istoriia i suchasnist / O. L. Kopylenko. – K.: Lybid, 1991. – 184 s.
9. Крип'якевич І. Михайло Грушевський. Життя й діяльність / І.Крип'якевич // Великий українець: Матеріали з життя та діяльності М.С. Грушевського / Упоряд., підгот. текстів та фотоматеріалів, комент., приміт. А.П. Демиденка; [Вступ. Слово Л.М. Кравчука; Післямова Ф.П.Шевченка;]. – К.: Веселка, 1992. – С.448 – 483; Krypiakevych I. Mykhailo Hrushevskiyi. Zhyttia y diialnist / I.Krypiakevych // Velykyi ukrainets: Materialy z zhyttia ta diialnosti M.S. Hrushevskoho / Uporiad., pidhot. tekstiv ta fotomaterialiv, koment., prymit. A.P. Demydenka; [Vstup. Slovo L.M. Kravchuka; Pisliamova F.P.Shevchenka;]. – K.: Veselka, 1992. – S.448 – 483.
10. Масненко В. Харизма Богдана Хмельницького в осмисленні Михайла Грушевського / В.Масненко // На службі Кліо. Збірник наукових праць на пошану Любомира Винара, з нагоди 50-ліття його наукової діяльності. – Київ-Нью-Йорк-Париж-Львів, 2000. – С. 213–141; Masnenko V. Kharyzma Bohdana Khmelnytskoho v osmyslenni Mykhaila Hrushevskoho / V.Masnenko // Na sluzhbi Klio. Zbirnyk naukovykh prats na poshanu Liubomyra Vynara, z nahody 50-littia yoho naukovoi diialnosti. – Kyiv-Niu-York-Paryzh-Lviv, 2000. – S. 213–141.
11. Мудрак В. Історико-соціологічна парадигма «соціальне-суспільне» у творчості М. С. Грушевського / В. Мудрак // Михайло Грушевський – науковець і політик у контексті сучасності. – К., 2002. – С. 36 – 44; Mudrak V. Istoryko-sotsiologhichna paradyhma «sotsialne-suspilne» u tvorchosti M. S. Hrushevskoho / V. Mudrak // Mykhailo Hrushevskiyi – naukovets i polityk u konteksti suchasnosti. – K., 2002. – S. 36 – 44.

12. Плохій С. Великий переділ. Незвичайна історія Михайла Грушевського / С.Плохій. – К.: Критика, 2011. – 599 с.; Plokhii S. Velykyi peredil. Nezvychaina istoriia Mykhaila Hrushevskoho / S.Plokhii. – К.: Krytyka, 2011. – 599 s.

13. Прицак О. Історіософія Михайла Грушевського / О.Прицак // Грушевський М. Історія України-Руси: В 11 т. 12 кн. (Редкол.: П. С. Сохань (голова) та ін.). – К.: Наукова думка, 1991. – Т.1. – С. XL–LXXIII; Pritsak O. Istoriosofiia Mykhaila Hrushevskoho / O.Pritsak // Hrushevskiy M. Istoriiia Ukrainy-Rusy: V 11 t. 12 kn. (Redkol.: P. S. Sokhan (holova) ta in.). – К.: Naukova dumka, 1991. – Т.1. – С. XL–LXXIII.

14. Рубач М. А. Грушевский Михаил Сергеевич / М.А.Рубач // Советская историческая энциклопедия. – Т. 4. – М.: Советская энциклопедия, 1963. – С. 857–859; Rubach M. A. Hrushevskiy Mykhayl Serheevych / M.A.Rubach // Sovetskaia ystorycheskaia entsyklopedyia. – Т. 4. – М.: Sovetskaia entsyklopedyia, 1963. – С. 857–859.

15. Тарабан В. Погляди М.С.Грушевського на історичний процес [Електронний ресурс] В. Тарабан. – Режим доступу: http://vlp.com.ua/files/39_0.pdf ; Taraban V. Pohliady M.S.Hrushevskoho na istorychnyi protses [Elektronnyi resurs] V. Taraban. – Rezhym dostupu: http://vlp.com.ua/files/39_0.pdf

16. Тельвак В. Діяльність Михайла Грушевського еміграційної доби в дискусіях першої половини 20-х років / В. Тельвак // Історіографічні дослідження в Україні: Зб. наук. праць. – 2008. – Вип.15. – С.181–203; Telvak V. Diialnist Mykhaila Hrushevskoho emihratsiinoi doby v dyskusiakh pershoi polovyny 20-kh rokiv / V. Telvak // Istoriohrafichni doslidzhennia v Ukraini : Zb. nauk. prats. – 2008. – Vyp.15. – S.181–203.

17. Чугаєвська Л. Наукова діяльність українських вчених-соціологів в еміграції // Міжнародний науковий форум: соціологія, психологія, педагогіка, менеджмент. – 2013. – Вип.12. – С. 56–62; Chuhaievska L. Naukova diialnist ukrainskykh vchenykh-sotsiolohiv v emihratsii // Mizhnarodnyi naukovyi forum: sotsiolohiia, psykholohiia, pedahohika, menedzhment. – 2013. – Vyp.12. – S. 56–62.

18. Шаповал Ю., Верба І. Михайло Грушевський / Ю. Шаповал, І. Верба. – К.: Альтернативи, 2005. – 352 с.; Shapoval Yu., Verba I. Mykhailo Hrushevskiy / Yu. Shapoval, I. Verba. – К.: Alternatyvy, 2005. – 352 s.

19. Шостак І. Внесок Михайла Грушевського у становлення української соціологічної науки / І. Шостак // Наукові записки. Історичні науки. – Острог, 2007. – Вип. 8. – С. 200–220; Shostak I. Vnesok Mykhaila Hrushevskoho u stanovlennia ukrainskoi sotsiolohichnoi nauky / I. Shostak // Naukovi zapysky. Istorychni nauky. – Ostroh, 2007. – Vyp. 8. – S. 200–220.

20. Ясь О. «Коллективный чоловік» на авансцені історії: соціологізація минувшини в дослідницьких практиках М.Грушевського / О. Ясь // УІЖ. – 2014. – №6. – С. 123–149; Ias O. «Kolektyvnyi cholovik» na avanstseni istorii: sotsiolohizatsiia mynuvshyny v doslidnytskykh praktykakh M.Hrushevskoho / O. Yas // UIZh. – 2014. – №6. – S. 123–149.

Стаття надійшла до редакції 10.05.2017 р.

N. Romantsova

M. HRUSHEVSKY'S SOCIOLOGICAL WORKS OF THE EMIGRANT PERIOD. HISTORIOGRAPHIC ANALYSIS OF THE ISSUE

The article covers the historiographic aspects of the sociological area of M. Hrushevsky's scientific activity of the emigrant period. It examines historiographic assessments of this issue made by the Ukrainian researchers of the second half of the XXth- early XXIst cent. Owing to this the analysis of the scientific heritage of the prominent researcher is deepened. The place of the sociological aspect in the scientific researches of the historian is defined.

The historiographic analysis of M. Hrushevsky's scientific activity in the emigrant period of 1919-1924 enabled to identify the research interest of the Ukrainian historians. The researchers pointed out at the sociological focus area in Mykhailo Hrushevsky's scientific works that gave the opportunity to interpret his scientific heritage more thoroughly.

The historiographic review of M. Hrushevsky's sociological researches emphasized the many-sided nature of the prominent historian's scientific heritage. Especially it concerns the representatives of the emigrant and contemporary Ukrainian historical science. The historians of diaspora (L. Vynar, S. Zabrovarny, O. Pritsak) proved that the sociological-comparative method used by M. Hrushevsky in the historical research as social, economic and cultural synthesis of the nation's history enhanced the capabilities to study it more systematically. It was stated that the outstanding scientist popularized the social history of Ukraine in the West-European scientific community with the help of his public lectures on historic and sociological topics.

The contemporary Ukrainian historians (V. Bilodid, O. Kopylenko, V. Telvak, L. Chugaevska, I. Shostak, O. Yas and others) analysed the historian's sociological works and stated world outlook evolution of Mykhailo Hrushevsky from the romantic narodnik movement to the critical rethinking of sociology.

The analysis of M. Hrushevsky's sociological heritage defined the interrelation of "public and national" and the state system as well as the main issues of sociology as a science and sociological ideas in Ukrainian national studies. The contemporary historians traced rethinking the historian's research strategies.

Key words: sociological works, emigrant period, historiographic analysis, Ukrainian historians, historians of diaspora, contemporary scientists.

УДК 355.48(358)

V. Sazonov

SOME REMARKS ON THE ORIGIN OF IDEOLOGY OF DIVINE WARFARE IN EARLY DYNASTIC LAGAŠ

Current article discusses the problem of origin of ideology of divine warfare and theology of war of Ancient Mesopotamian rulers in the Early Dynastic Lagaš (26-24th centuries BCE). Author suggests that ideology of divine warfare emergences first time in Sumerian city-state Lagaš, ca 2400 BC.

Rulers in Ancient Mesopotamia (Sumer, Akkad) often used ideological and theological justification for their military campaigns and the aggression against other countries. In written sources and iconography we can find evidence for the theology of war in Mesopotamia from as far back as Early Dynastic Sumer (2800-2335 BC).

The ideology of war in Ancient Near East was a very old and very traditional phenomenon, which was continually changing, developing, transforming with each new epoch or new term of rule and even yet still ideology of war in the modern Middle East retaining some similarities with its earlier manifestations.

Key words: divine, warfare, war, Ancient Near East, Mesopotamia, Lagaš, ruler, theology, ideology, justification, Ur-Nanše, E-anatum, Stele of Vultures.

Introduction³

As we know ideology, religion and politics in Ancient Near East have always been very closely connected. According to Espak [7, p. 127]: "It can be stated that in Ancient Near Eastern, Old Testament and later Christian understanding, religious warfare or the theology of war was mostly in service to a desired political goal. When there was a political need to attack someone, theological reasoning was used to justify, explain or motivate the war."

³ This article was written with the financial support of the grant of Estonian Research Council (PUT500).

The ideology of divine warfare⁴ very often served political goals not only in Ancient Near Eastern but in Old Testament and Christian ideologies too [16].

This remains the case even today in the post-modern and high-tech world of the Middle Eastern region at the beginning of the 21st century where the influence of radical political-religious movements and organizations – especially within radical Islam – has become significantly influential and religion is still very closely related to politics, to such an extent that politics and theology often cannot be separated. Ideology and theology are used even now by religious fundamentalists and extremists for their political goals and for the justification of wars, terror, genocide, etc. — for example, the so-called Islamic State in Syria and Iraq [28].

In this short article I would like to provide an overview of the emergence of the concept of the ideology of divine warfare in Early Dynastic Lagaš.

Many ideas from the Early Dynastic Lagaš were adapted later by Akkadian kings (2334-2154 BC) such as Sargon of Akkad or Narām-Sîn (2254-2218 BC), or Neo-Sumerian kings (2012-2004 BC) like Šulgi (2093-2046 BC) who tried to implement the Akkadian and Neo-Sumerian kings in their aggressive politics as a tool for justifying war; theology even helped them to create a first centralized despotic states like Akkadian ‘empire’ or Neo-Sumerian kingdom.

Ur-Nanše

In Sumerian royal inscriptions and iconography (see Fig. 1. *Stele of Vultures*) we can find evidence for the ideology of war in Ancient Sumer from as far back as Early Dynastic Period⁵ IIIb (2500-2335 BCE). The one the earliest evidence for war⁶ comes from Early Dynastic Lagaš (End of ED IIIa⁷ or ED IIIb⁸), the ancient city-state Lagaš from which we have managed to gather the largest number of Early Dynastic Sumerian royal inscriptions, including over 50 from the reign of Ur-Nanše and numerous royal inscriptions from other rulers – e.g., E-anatum, En-anatum, Urukagina and others.

Almost all of these inscriptions from ED III (a-b) Lagaš describe building or rebuilding temples for important gods [concerning gods in Lagaš see 29] of Lagaš such as Ningirsu, Nanše, Bau (Baba) or Ninhursag. And there is only one fragment among the inscriptions of Ur-Nanše (reigned ca 2500 BCE) (*Ur-Nanše E1.9.6b*) in which war of Lagaš with Umma and Ur are mentioned. This text comes from a destroyed stele fragment which had been repurposed as a door socket in one house in Lagaš [5].

The first section of the text *Obverse* describes the construction of temples in Lagaš, walls and canal digging by Ur-Nanše. The second part of the text *Reverse*, mentioning a battle with the city-states of Umma and Ur, and it is more interesting:

Reverse, Col. i-1 – v-5:

[Ur-Nanše, king] of Lagaš went to war against the leader of Ur and the leader of Ĝiša (Umma). The leader of Lagaš defeated and [captured] the leader of Ur. He captured admir[al]. He captured Ama-barasi and Kišibgal, lieutenants. [He captured] Papursag, son of U'u'u. He captured [PN, the lieut]enant (and) buried (his own casualties with honour) in tumuli. He defeated the leader of Ĝiša (Umma). He captured Pabilgatuk, the [ru]ler of Ĝiša (Umma). He captured Uruk-pusag, the lieutenant. He captured Hursağšemah, the chief of the merchants (and) buried (his own casualties with honour) in tumuli. [20, Ur-Nanše E1.9.1.6b.]

⁴ Different aspects of the ideology of war, divine warfare and justification of war in Ancient Near East have been discussed by many scholars [34; 12; 8; 15; 11; 1; 6, 7; 27; 23].

⁵ The Early Dynastic period (2800-2335 BC). All dates here are used in Middle Chronology.

⁶ 2013 P. Steinkeller published an article “An archaic “prisoner plaque” from Kiš” – this is an edition of one archaic stele from city of Kiš (dated Early Dynastic II or Early Dynastic I period, ca. 2700-2600 BC) and this inscription is a list of prisoner of war. It is the earliest known historical document from Sumer and it gives some very limited information about wars between Kiš and other cities [32].

⁷ ED IIIa – 2600–2500 BCE.

⁸ ED IIIb – ca. 2500–2335 BCE.

As my colleague Peeter Espak points out, this inscription is probably the earliest known longer description of an historical event in Mesopotamian history (war between Lagaš, Umma and Ur) and presents the first written records of warfare [7, p. 118, 120]. All the previous texts from Early Dynastic Sumer were only very short statements about building temples or sometimes digging canals, or simply named the ruler at the time, or sometimes with his titular [20, EN.ME-barage-si E1.7.22.1; Mes-Ane-pada E1.13.5.1]. In this Ur-Nanše inscription the city-ruler of Umma, named Pabilgatuk, was killed or captured. In addition, there is also a list of enemy officers from Ur and Umma (Ama-barasi, Kišibgal, Lupa, Bilala, Ur-pusag) and officials (chief of the merchants Hursağšemah in Umma) who were taken as prisoners by Ur-Nanše [20, Ur-Nanše E1.9.1.6b, reverse, i 8-iv 5].

Ur-Nanše also mentions the construction of *burial mounds* [20, Ur-Nanše E1.9.1.6b, reverse, iii 8-9, v 4-5.]. In Espak's opinion these burials were meant for fallen soldiers (and they could also be enemy soldiers). The interesting fact is that no gods are mentioned in the text, no divine force at all. Actually, we have no evidence from the inscriptions of Ur-Nanše or any earlier king for any divine warfare. According to P. Espak [7, p. 120]: „*Maybe this indicates that the concept of “holy war” or “theology of war” was not fully developed in the minds of the ancient Mesopotamians and warfare was seen as a fight between human forces. Since the early city deities were mostly gods of fertility and “benevolence”, and not mighty war lords, this idea seems plausible. Although divine advice and approval was most certainly requested of the gods by priests in various ceremonies and rituals before and during the war, the direct involvement of gods in violence between human armies might have been unusual thinking.*”

E-anatum

Actually, the ideology of divine warfare was developing all the time and, as early as c. 2450 BCE, E-anatum (ca. 2450-2425 BC) [34, 35], a powerful ruler of Lagaš and successful conqueror, tried to justify his military campaigns and battles [9, 10] using ideology and religion (divine forces and gods). First time in Ancient Mesopotamian history E-anatum utilized divine elements as justification for his aggressive politics against Sumerian city-states, thus using theological justification for his aggressive politics and war.

Here I will present a few examples of text from the wars between E-anatum of Lagaš and the leaders of Umma and Akšak.

xi 24 – xii 4) E-an[atum] restored to the god Ningirsu's control [his] below[ed field], the Gu'eden[a] [20, E-anatum E1.9.3.1, p. 132].

xi 21–23) E-[anatum] destroyed the foreign lands for the god Ningirsu [20, E-anatum E1.9.3.1, p. 132].

xvi 12–17) E-anatum gave the great battle net of the god Enlil to the leader of Ğiš[a] (Umma), and made him swear to him by it [20, E-anatum E1.9.3.1, 132-133].

xvi 18–24) The leader of Ğiša (Umma) swore to E-anatum: “By the life of the god Enlil, king of heaven and earth! I may exploit the field of the god Ningirsu as an interest-bearing loan” [20, E-anatum E1.9.3.1, p. 133].

iv 20–v 8) All the foreign lands trembled before E-anatum, the nominee of the god Ningirsu. In the year of the offensive of Akšak E-anatum, nominee of the god Ningirsu, crushed Zuzu, king of Akšak, (all the way) from Antasur of Ningirsu to Akšak, and killed him. [20, E-anatum E1.9.3.5, p. 147].

ii' 1–5) [The god Ningirsu] ordered E-anatum and he destroyed Ğiša (Umma) [20, E-anatum E1.9.3.3, p. 143].

As we have seen, E-anatum of Lagaš used different gods (Enlil⁹, Ningirsu and other gods of Lagaš [9, 10] to justify his military activity (battles, etc.). E-anatum's military campaigns were undertaken by divine order given by the gods or divine powers. The king claims in his royal

⁹ See more about Enlil – [33].

inscriptions that he was led by god Enlil or god Ningirsu; he was the chief or commander of the army of Lagaš but was always supported or commanded by great gods. He (E-anatum) “*subjugates the foreign lands for the god Ningirsu*” [20, E-anatum E1.9.3.7a, col. i 5- ii 1], “*all the foreign lands trembled before E-anatum, the nominee of the god Ningirsu*” [20: E-anatum E1.9.3.6, col. v 5-9.], he was “*E-anatum, granted strength by the god Enlil/ Ningirsu*” [20, E-anatum E1.9.3.9, col. i 4-5; E-anatum E1.9.3.8, col. i 7-8.] and “*E-anatum, who has strength, declares the foreign land belongs to him*” [20, E-anatum E1.9.3.1, p. 130, col. v 20-22]. In Peeter Espak’s opinion the inscriptions of E-anatum can be considered to be the first recorded evidence of “holy war” or “theology of war” in human history [7, p. 126].

Moreover, E-anatum was the first among rulers of Lagaš, and as far as our evidence goes among rulers in the whole Sumer, to claim to be of divine origin [31]. In one of the dedicatory inscriptions E-anatum claims:

[The god Ni]n[gi]r[su] [imp]lanted the [semen] for E-[a]natum in the [wom]b [20, E-anatum E1.9.3.1, p. 129, col iv 9-12].

In the same inscription we can read:

The goddess Ninhursaĝ [offered him] her wholesome breast [20, E-anatum E1.9.3.1: p. 129, col iv 27-29].

The god Ningirsu rejoiced over E-anatum, semen implanted in the womb by the god Ningirsu [20, E-anatum E1.9.3.1, p. 129-130, col v 1-5.].

The phrases from this long inscription devoted to E-anatum, and from another inscription of the king [20, E-anatum E1.9.3.5: p. 146, col i – col iii 1-3.], show E-anatum’s pretensions concerning his divine origin. The king claimed that he was procreated by god Ningirsu, emphasising that his power was legitimized by the gods Enlil, Ningirsu and Inanna [20, E-anatum E1.9.3.6: col i 10 – col ii 2; E-anatum E1.9.3.1, col iv 18-19.]. Additionally, in an inscriptions referring to E-anatum different universalistic expressions such as *all foreign lands* that he *had destroyed, conquered* are used:

All the foreign lands trembled before E-anatum, the nominee of the god Ningirsu [20, E-anatum E1.9.3.5. p. 147, col iv 20-v8].

E-anatum, who has strength, declares the (all) foreign lands belongs to him [20, E-anatum E1.9.3.1, p. 130, col v 20-22.].

E-anatum destroyed (all) foreign lands for the god Ningirsu [20, E-anatum E1.9.3.1, p. 132, col xi 21-23.].

E-anatum, who subjugates (all) foreign lands for Ningirsu[20, E-anatum E1.9.3.1, p. 140, Cartouche A, 1-3].

This emphasis on subjugation, destruction and conquest of (all) foreign lands by the ruler of Lagaš for the god Ningirsu is a new ideological phenomenon invented probably by E-anatum. Before him this motif never appeared in Sumerian history (we have no evidences). This idea was clearly connected to E-anatum’s expansionistic policy and shows the connection between the postulation of divine origin of the ruler, his universalistic aspirations and the justification of the wars by referring to the divine support, thus by using the theology of war [23, 24, 25].

It is important to note that E-anatum began to use universalistic titles and epithets in association with the main Sumerian gods such as Enlil and Ningirsu. E-anatum attributed to his personal god Ningirsu ambitious universalistic titles that can be associate with E-anatum’s wishes to be the deified ruler over the whole universe. Thus, although E-anatum used universalistic epithets, he did not attribute them directly to himself, but to the gods, particularly Ningirsu whose appointee E-anatum was and whom the king represented on the earth [20, E-anatum E1.9.3.1, Cartouche A; E-anatum E1.9.3.2, col iv 11-12].

Additionally we have some iconographic evidences of ideology of war from Late Early Dynastic Lagaš (ED IIIb) (see below Fig. 1. *Stele of Vultures*), especially from E-anatum.

Fig. 1. Fragments of the Stele of the Vultures (E-anatum) [36]

„*The Stele of the Vultures*“ [35] was found in Telloh (ancient Ĝirsu, capital of state of Lagaš) in 1881. Now it is located in the Louvre (Paris). From this stele are remained only some fragments. It was made during 25th century BC for glorifying the victory of E-anatum, ruler of Lagaš over city-state of Umma, which was long-time enemy for Lagaš.

On this stele [Fig 1.] are represented the war scenes from period of E-anatum. E-anatum, ruler of Lagaš stands in his chariot with a weapon in his right hand and E-anatum is leading army of Lagaš into the battle. Ea-natum's warriors are represented with helmets and lances in their hands and marched behind the ruler of Lagaš. On the other side of „*the Stele of the Vultures*“ [34; 20, pp. 126–140]. is represented god Ningirsu, who was protector of Lagaš and god Ningirsu is holding the captive from city-state of Umma in a big net. This is a good illustration of E-anatum's aggressive politics and his state propaganda.

„*The Stele of Vultures*“ and „*the Victory stele of Narām-Sîn*“ from Sargonic period (originated from 23rd century BC) are the first triumph steles from Ancient Mesopotamia which are remained until nowadays.

They both are probably one of the best examples of state propaganda from Ancient Mesopotamia from III millennium BC, where the king was represented as a valiant, well-muscled, mighty man, invincible hero, who killed his enemies and who are supported by main gods. *Victory stele of Narām-Sîn* is even more propagandistic than the Stele of Vultures, it is more bombastic. It

was fashioned from sandstone and stands approximately two meters high. It was taken by the Elamite king Shutruk-Nakhunte from Sippar to Susa in the 12th century BC.

„*The Victory stele of Narām-Sîn*“ [Fig 2.] with his inscription was found by archaeologists in Susa in South-West Iran and is now located in Paris in the Louvre. Narām-Sîn was represented as towering above his soldiers, 1.5 times taller than his warriors. On the stele Narām-Sîn is shooting his enemies with arrows from a bow and he wears a horned crown – this was a typical symbol of the deification of divine creatures in Mesopotamia. This horned crown was used only by gods and demons, and also defied rulers. This important attribute or sign of deification attests to the fact that Narām-Sîn had already been deified during his reign [25, 34].

Fig 2. the Victory stele of Narām-Sîn [37]

If we compare, for example, *the Narmer Palette* from Egypt (31st century BC) [Fig 3.] with the Narām-Sîn [Fig 2.] stele we find many similarities (1, pp. 110–119).

Fig. 3. The Narmer Palette [38]

All three steles – *Narmer Palette*, *Stele of Vultures* and *Victory stele of Narām-Sîn* are propagandistic steles. Although the Narmer Palette is ca eight hundred years older than the Victory stele of Narām-Sîn and hundred years older than the *Stele of Vultures*, they have a some similarities. On these steles a king (Narmer, E-anatum, Narām-Sîn) is represented killing enemies, depicted as a hero, larger than his enemies and his warriors. For example Narmer [Fig 3.], a king of Upper Egypt, is bigger than his soldiers and enemies, killing a defeated enemy kneeling in front of the Pharaoh. This is static motif.

E-anatum [Fig 1.] is also bigger than his warriors and enemies, leading his army, who are supported by Ningirsu. This is also static motif. In the *Victory Stele of Narām-Sîn* [Fig 2.] the king is represented as physically very strong, dominating over all men.

Both King Narmer of Egypt and King Narām-Sîn of Akkad are deified during they life-time, and this is very important from an ideological point of view.

As we know from the Sumerian sources E-anatum could be deified, at least he had divine origin – many phrases from a long inscription devoted to E-anatum (*E-anatum E1.9.3.1*), and from another his inscriptions, show E-anatum's pretensions concerning his divine origin, claiming that he was procreated by god Ningirsu. In Egypt the pharaoh was represented as a living god, it is Egyptian tradition, but not from the point of view of theological aspects.

On the *Victory stele of Narām-Sîn* [Fig 2.] there is a divine emblem incorporating: the sun disk of is representing the sun-god Šamaš; a star which is probably the goddess Ištar, who was a protector of Akkad dynasty; and the king Narām-Sîn wearing a horned crown, a symbol of deification.

Some Concluding Remarks

As we can see, ideology and religion played a significant role in warfare and especially in the justification of wars in Mesopotamia already since ca. 2450-2425 BCE (or even earlier).

If the inscription of Ur-Nanše of Lagaš, where warfare was mentioned first time, does not document the use theology to support his wars against Umma (at least we have no evidence for this) then his grandson E-anatum certainly did use theological argument and lot of relevant ideas appear already quite well developed in his inscriptions [20: 125–167]. The tradition that was

started by E-anatum, was continued by his successors – En-anatum I, En-metena, Uru-kagina and others.¹⁰

From later periods of Mesopotamian history, beginning with the Akkadian empire [21], we have already hundreds of pieces of evidence about ideology of war where the ruler used ideological (theological) justification for his military campaign or the invasion of another country. Many ideas from the Early Dynastic period, which were invented and used by E-anatum, En-metena, Lugal-zagesi, etc. were adapted later by Sargon of Akkad (2334-2279 BCE) or Narām-Sîn (2254-2218 BCE), or later by the Neo-Sumerian kings (Ur-Namma, Šulgi) who tried to implement theology more effectively than their predecessors.

Ideology of divine warfare was used by Sargonic and Neo-Sumerian kings in their aggressive politics as a tool for justifying war and conquest; this helped them to create centralized states as the Akkadian ‘empire’ and the Neo-Sumerian kingdom. Later during the dominance of Ur III Dynasty (2112-2004 BCE) we find many texts (especially king Šulgi’s hymns [19; 12; 13; 5], but also other texts—royal inscriptions, etc.) in which theology was often used very masterfully for propagandistic ends, and it seems that at that time the ideology of war was already quite well-developed.

Later in Assyria and Babylonia as far back as the late second millennium (the Middle Assyrian / Middle Babylonian period) and the first millennium BCE during the Neo-Assyrian period (900-610 BCE) the ideology of war became a very important part of state ideology, one of the fundamental pillars of state propaganda [2, pp. 43–59; 26], and was used for justifying wars, annexation of territories, deportations, mass killing of people [17, 18; 22].

Last but not least, I think that ideology of divine warfare in Ancient Lagaš was closely connected to Early Sumerian kingship. I think that emergence ideology of divine warfare in Late Early Dynastic Lagaš was tidily connected with development of theology in Lagaš, but also with formation of *universalistic ambitions of ruler (claim on universalism, universalistic aspirations)* and *claim of divine origin (divine childhood of ruler)* [31; 3] in Lagaš at the same period. These processes took place during the reign time of E-anatum and his successors.

Список використаної літератури

1. Bahrani Z. Rituals of War. The Body and Violence in Mesopotamia / Z. Bahrani. – New York: Zone Books, 2008. – 276 p.
2. Barjamovic G. Propaganda and practice in Assyrian and Persian imperial culture / G. Barjamovic // Universal Empire: A Comparative Approach to Imperial Culture and Representation in Eurasian History / ed. by P. F. Bang, D. Kolodziejczyk. – Cambridge : Cambridge University Press, 2012. – P. 43–59
3. Bock U. Von seiner Kindheit bis zum Erwachsenenalter: Die Darstellung der Kindheit des Herrschers in mesopotamischen und kleinasiatischen Herrscherinschriften und literarischen Texten / U. Bock // Alter Orient und Altes Testament. – Münster : Ugarit-Verlag, 2012. - Band 383. - 439 p.
4. Cuneiform Digital Library Initiative, A joint project of the University of California, Los Angeles, the University of Oxford, and the Max Planck Institute for the History of Science [Electronic resource]. – Mode of access : http://cdli.ucla.edu/search/archival_view.php?ObjectID=P222617
5. Crawford V. E. Inscriptions from Lagash: Season Four 1975–1976 / V. E. Crawford // Journal of Cuneiform Studies. – 1977. – Vol. 29, № 4. - P. 189-222

¹⁰ [20: En-anatum I E1.9.4.2, vii 1-xi 10; 20: En-metena E1.9.5.1]; See also the text Ukg 14 (AO 4598) from Lagaš (written by Uru-kagina of Lagaš), which mentioned war between Uru-kagina and enemy (probably Lugal-zagesi); [see more 4; see also 20: Uru-Ka-gina E1.9.9.4]: “ii’ 1’-8’: “on tenth day they rejoiced. (URU-KA-gina) said, “As for me, what do I have (to my named)” “I have not committed acts of violence. A man today... LACUNA iii’ 1’-9’: He encircled Ĝirsu (with a wall?). URU-KA-gina.... He made its wall grow up He approached his city. A second time...”. I am very thankful for this quote to professor Vladimir Emelianov.

5. Di Ludovico A. The Reign of Šulgi Investigation of a King Above Suspicion / A. Di Ludovico // *Krieg und Frieden im Alten Vorderasien : 52e Rencontre Assyriologique Internationale International Congress of Assyriology and Near Eastern Archaeology, 17–21 Juli 2006* / eds. by H. Neumann, R. Dittmann, S. Paulus, G. Neumann, A. Schuster-Brandis Münster. – Münster : Ugarit-Verlag, 2014. - P. 481-493. – (Alter Orient und Altes Testament. Band 401)
6. Espak P. Evolution toward the concept of Holy War in the Ancient Near East / P. Espak // *Society of Biblical Literature with European Association of Biblical Studies : International Meeting of Society of Biblical Literature, Tartu University, 25–29 July 2010.* – Atlanta : Society of Biblical Literature, 2010. - P. 52
7. Espak P. The Emergence of the Concept of Divine Warfare and Theology of War in the Ancient Near East / P. Espak // *ENDC Proceedings.* – 2011. – № 14. - P. 115-129
8. Fales F. M. Preparing for War in Assyria / eds. J. Andreau, P. Briant, R. Descat // *Economie antique: La guerre des économies antiques.* - Saint-Bertrand-de-Comminges, France : Musée archéologique départemental, 2000, P. 35–62
9. Fink S. Battle-descriptions in Mesopotamian Sources I: Presargonic and Sargonic Period / S. Fink // *Religious Aspects of War : Proceedings of the conference* / eds. C. Ulanowski et al. – Leiden, 2016. – P. 51-64
10. Fink S. Battle and War in Royal Self-Representation of Ur III Period / S. Fink // *Kings, Gods, People. Establishing Monarchies in Ancient World* / eds. Th. R. Kämmerer, M. Köiv, V. Sazonov. – Münster : Ugarit Verlag. – 2016. - P. 109-134. - (Alter Orient und Altes Testament. Band 390/4)
11. Hamblin W. J. Warfare in the Ancient Near East to 1600 BC. Holy Warriors at the Dawn of History / W. J. Hamblin. – London; New York : Routledge, 2016. - 517 p.
12. Kang S.-M. Divine War in the Old Testament and in the Ancient Near East / S.-M. Kang // *Beiheft zur Zeitschrift für die alttestamentliche Wissenschaft.* – 1989. – № 177. - 251 p.
13. Klein J. A Self-Laudatory Šulgi Hymn Fragment from Nippur / J. Klein // *The Tablet and the Scroll: Near Eastern Studies in Honor of William W. Hallo* / W. Hallo, M. E. Cohen, D. C. Snell, D. B. Weisberg. - Bethesda, Maryland : CDL Press, 1993. - P. 124–131
14. Klein J. Shulgi of Ur: King of a Neo-Sumerian Empire / J. Klein // *Civilizations of the Ancient Near East* / ed. in chief J. M. Sasson. – New York : Scribner, 1995. – Vol. 1. – P. 843–857
15. Mayer W. Waffenreinigung im assyrischen Kriegsritual / W. Mayer // *Kult, Konflikt und Versöhnung* / ed. by R. Albertz. – Münster : Ugarit Verlag, 2001. - P. 123–133. – (Alter Orient und Altes Testament. Band 285)
16. New D. S. Holy War. The Rise of Militant Christian, Jewish and Islamic Fundamentalism / D. S. New. – Jefferson, London : McFarland & Company, Inc., Publishers, 2002. - 233 p.
17. Oded B. Mass Deportations and Deportees in the Neo-Assyrian Empire / B. Oded. – Wiesbaden : Dr. Ludwig Reichert Verlag, 1979. – 142 p.
18. Oded B. War, Peace and Empire. Justifications for War in Assyrian Royal Inscriptions / B. Oded. – Wiesbaden : Dr. Ludwig Reichert Verlag, 1992. – 200 p.
19. Reisman D. D. Two Neo-Sumerian Royal Hymns. Sumerian texts with English introduction, translations and notes / D. D. Reisman. – Ann Arbor : University Microfilms, 1970.
20. Frayne D. R. Pre-Sargonic Period: Early Periods / D. R. Frayne. – Toronto – Buffalo – London, 2008. – Vol. 1 : (2700-2350 BC). – 384 p.
21. Frayne D. R. Sargonic and Gutian Periods (2334–2113 BC) / D. R. Frayne. – Toronto – Buffalo – London, 1993. – 522 p.
22. Röllig W. Deportation und Integration, Das Schicksal von Fremden im assyrischen und babylonischen Staat / W. Röllig // *Die Begegnung mit dem Fremden, Wertungen und Wirkungen in Hochkulturen vom Altertum bis Gegenwart* / eds. M. Schuster. - Stuttgart : Teubner, 1996. - P. 100–114

23. Sazonov V. Justification of Wars and the Ideology of Divine Warfare in Ancient Mesopotamia / V. Sazonov // *When Gods Spoke. Researches and Reflections on Religious Phenomena and Artefacts. Studie in honorem Tarmo Kulmar* / eds. P. Espak, M. Läänemets and V. Sazonov. — Tartu University of Tartu Press, 2015. — P. 298-328. — (Studia Orientalia Tartuensia, Series Nova № VI)

24. Sazonov V. Some Remarks Concerning the Development of the Theology of War in Ancient Mesopotamia / V. Sazonov // *The Religious Aspects of War in the Ancient Near East, Greece, and Rome* / ed. by C. Ulanowski. — Leiden : Brill, 2016. — P. 23-50. — (Ancient Warfare Series. Vol. 1)

25. Sazonov V. Universalistic Ambitions and Claims of Divine Origin of Sumerian and Akkadian Rulers / V. Sazonov // *Kings, Gods and People: Founding and Confirming Monarchies in the Ancient Near East and Mediterranean* / eds. M. Kõiv, V. Sazonov. — Münster : Ugarit Verlag, 2016. — P. 31-61. — (Alter Orient und Altes Testament. Band 390/4)

26. Sazonov V. Die Assyrischen Königstiteln und -epitheta vom Anfang bis Tukulti-Ninurta I und seinen Nachfolgern / V. Sazonov // *State Archives of Assyria Studies / The Neo-Assyrian Text Corpus Project*. Eisenbrauns, USA. — Winona Lake, 2016. — Vol. XXV

27. Schmit R. Der „Heilige Krieg“ im Pentateuch und im deuteronomistischen Geschichtswerk: Studien zur Forschungs Rezeptions-und Religionsgeschichte von Krieg und Bann im Alten Testament / R. Schmit. — Münster: Ugarit-Verlag, 2011. — 248 p. — (Alter Orient und Altes Testament. Band 381)

28. Selengut C. Sacred Fury: Understanding Religious Violence / C. Selengut. — Walnut Creek, CA : AltaMira Press, 2003. — 269 p.

29. Selz G. J. Studies in Early Syncretism: The development of the Pantheon in Lagaš / G. J. Selz // *Acta Sumerologica Japonensia*. — 1990 — № 12. — P. 111-142

30. Selz G. J. Untersuchungen zur Götterwelt des altsumerischen Stadtstaates von Lagash / G. J. Selz. — Philadelphia : The University Museum, 1995. — 439 p. — Occasional Publications of the Samuel Noah Kramer Fund, 13

31. Selz G. J. The Divine Prototypes / G. J. Selz // *Religion and Power: Divine Kingship in the Ancient World and Beyond* / ed. By N. Brisch. — Chicago : The Oriental Institute of the University of Chicago, 2008. — P. 13-31

32. Steinkeller P. An Archaic “Prisoner Plaque” from Kiš / P. Steinkeller // *Revue d’assyriologie et d’archéologie orientale*. — 2013. — Vol. 107, № 1. — P. 131-157

33. Wang X. The Metamorphosis of Enlil in Early Mesopotamia. *Alter Orient und Altes Testament, Veröffentlichungen zur Kultur und Geschichte des* / X. Wang. — Münster: Ugarit-Verlag, 2011. — 297 p. — (Alten Orients und des Alten Testaments, Band 385)

34. Winter I. J. After the Battle is Over: The “Stele of the Vultures” and the beginning of Historical Narrative in the Ancient Near East / I. J. Winter // *Pictorial Narrative in Antiquity to the Middle Ages : proceedings of the Symposium Pictorial Narrative in Antiquity and the Middle Ages ... held in Baltimore on 16-17 March 1984* / eds. H. Kessler, M. S. Simpson. — Washington DC : National Gallery of Art, 1985. — P. 11–32.

35. Winter I. J. Eannatum and the “King of Kiš”? Another look at the Stele of the Vultures and “Cartouches” in Early Sumerian Art / I. J. Winter. — *Zeitschrift für Assyriologie und Vorderasiatische Archäologie*. — 1986. — Vol. 76. — Issues 2. — P. 205-212

36. The Stele of Vultures [Electronic resource]. — Mode of access : https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/9/9d/Stele_of_Vultures_detail_01-transparent.png

37. The Victory stele of Narām-Sîn [Electronic resource]. — Mode of access : https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/c/c0/Victory_stele_of_Naram-Sin_of_Akkad-Sb_4-IMG_0556-black.jpg

38. The Narmer Palette [Electronic resource]. – Mode of access :
https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/b/be/Narmer_Palette.jpg

Стаття надійшла до редакції 10.05.2017 р.

В. Сазонов

ПРО ПОХОДЖЕННЯ ІДЕОЛОГІЇ ВІЙНИ В РАННЬОДИНАСТИЧНОМУ ЛАГАШУ

В даній статті обговорюється питання про виникнення теології або ідеології війни і її легітимізації в стародавньому Шумері в третьому тисячолітті до н. е. Ідея про теологічне обґрунтування військового конфлікту вперше (якщо вірити наявним джерелам) виникла саме в шумерському місті-державі Лагаш в другій половині Ранньодинастичного періоду (2800-2335 рр. до н. е.). У XXV столітті до н. е., як показав у своїй статті доктор П. Штайнкеллер (2013) перше, хоча і непряме згадка про війну в Шумері, ми маємо вже з ранньодинастичного міста-держави Кіш (бл. 2700-2600 до н. е.). Але перший, що зберігся, опис війни між двома державами в Шумері, та й в усьому Стародавньому Близькому Сході, був задокументований в царському написі лагайського правителя Ур-Нанше (володарював бл. 2500 р. до н. е.). На це звернув увагу в своїх роботах мій колега доктор П. Еспак (2010 і 2011 рр.).

Однак цікавим фактом є те, що найпершим правителем в історії Месопотамії, який спробував обґрунтувати військову агресію проти сусідніх держав, був войовничий завойовник і правитель Лагашу Еанатум (володарював 2450-2425 рр. до н. е.), Онук Ур-Нанше. Для додання легітимності своїм завойовницьким походам проти таких міст-держав як Умма або Акшак, Еанатум в своїх царських написах не раз звертався до головних богів Шумеру - до таких, як верховний шумерський бог Енліль або бог-покровитель Лагашу Нінгірсу, що вважався сином Енліля. Крім царських підписів збереглася (в зруйнованому стані) також відома Стела коршунів - це переможна стела Еанатум, на якій зображений бог Нінгірсу, що зловив ворогів Лагашу в величезну сітку, а також і сам завойовник Еанатум зі своїми воїнами. Даний феномен зустрічається в іконографії і текстах Месопотамії вперше. Після смерті Еанатум практика звернення правителів до богів для отримання згоди для ведення війни стає поширеним явищем і навіть вельми звичайною практикою. З тих пір цар великої держави або правитель міста для обґрунтування своєї агресивної політики і експансіонізму постійно вдавався до теологічного обґрунтування збройних зіткнень з сусідами, стверджуючи, що на це було дано санкції певним богом або богами. Таким чином, правитель отримував як би підтвердження законності своїм агресивним діям.

Ключові слова: ідеологія, теологія війни, Лагаш, Ранньодинастичний період, Шумер, війна, Ур-Нанше, Еанатум, легітимізація, військовий конфлікт, агресія, бог, Енліль, Нінгірсу, Стела коршунів.

УДК 001.1

Г.В. Салата

ІСТОРІЯ НАУКИ І ТЕХНІКИ У ПРОБЛЕМНОМУ ПОЛІ БІОКУЛЬТУРНОЇ АНТРОПОЛОГІЇ

У статті зроблена спроба проаналізувати біокультурний принцип людської природи у контексті біокультурної антропології історії науки і техніки. З'ясовано, що історія науки і техніки рівною мірою стосується людства і світу природи. Запропоновано твердження, що історіософія техніки передбачає осмислення техніки як продукту людської цивілізації у всесвітньо-історичному масштабі. Запропонована дефініція про історію науки і техніки як міждисциплінарну галузь, що вивчає створення, розвиток і наслідки розвитку науки і техніки в культурних, історичних і соціальних контекстах

Ключові слова: історія науки, історія науки і техніки, біокультурна антропологія, культура, природа людини, суспільство.

Лавиноподібний розвиток і впровадження техніки і технологій ХХІ ст. породжує пошук шляхів вивчення її предметної області у проблемному полі біокультурної антропології людини. Техніко-технологічний потенціал соціуму наближає людину до задоволення будь-яких її потреб. Життєдіяльність індивіда прогнозовано звернена до природи і стає частиною еволюційного процесу, а людина – її вагомим гравцем. Це принциповим образом змінює соціальний статус техніки, перетворює її у фактор, що визначає майбутнє людства, що загострює проблему наслідків технічного розвитку та актуалізує питання природи людини у взаємозв'язку сентенцій людина-наука і техніка-природа.

У ХХІ ст. наука – джерело створення техніки і технологій. Суперечливість природи людини, яка постає одночасно і біологічною, і соціальною істотою, неодноразово привертала до себе увагу дослідників. Однобічність у поглядах на людину призвела до формування у ХХ ст. ідеї відсутності субстанціального закріплення буття людини. Однак людина, як і раніше, залишається предметною, матеріальною істотою, що живе в створеному нею світі культури, внаслідок чого природа людини вимагає іншого, більш широкого розуміння.

Сьогодні тема природи людини отримує нове звучання завдяки синтезу багатовікових історико-філософських традицій, в осмисленні людини і комплексу сучасних наук. Необхідність нового підходу у вирішенні проблемного питання про статус біологічного і соціального/культурного в людині цілком усвідомлена, але цей підхід недостатньо реалізований. Це значною мірою пов'язано зі специфікою людини як об'єкта дослідження. Необхідна нова наукова парадигма, яка цілісно відображає специфіку природи людини, її причетність і до світу природи, і до світу культури, що характеризує людину в якості самостійної форми буття в історії науки і техніки.

Історіографія проблеми свідчить про сформовані моделі співвідношення науки і техніки: лінійна, еволюційна, випереджальна і технізація науки. Так, представники лінійної моделі Е. Блох, Л. Мамфорд, М. Хайдеггер, К. Ясперс, та ін. вважають, що кордони між наукою і технікою довільні, і що практично застосовного критерію для розрізнення науки і техніки просто не існує.

Проблема природи людини досліджувалася Т. Гоббсом, Р. Декартом, Ф. Ніцше, А. Шопенгауером, З. Фрейдом, Е. Фроммом та ін. Значний внесок в осмислення природи людини зробили Е. Кассірер, Г. Ріккерт, М. Фуко, Ф. Фукуяма та ін. Історія науки і техніки

не однорідна у своїй історіографічній перспективі, що породжує нові проблеми та перспективи досліджень.

Метою статті є аналіз біокультурного начала природи людини у проблемному полі біокультурної антропології історії науки і техніки.

Історія науки і техніки рівною мірою досліджує проблеми людини і природи. Історія науки екстраполює загальноприйняте тлумачення світу навколо нас. Технічне знання знаходить відображення в техніці, що одночасно є результатом, засобом і об'єктом предметно-практичної діяльності. Історіософія техніки передбачає осмислення проблеми техніки як продукту людської цивілізації у всесвітньо-історичному масштабі; досліджує питання про те, як теоретичні моделі, закономірності загального характеру, методи, ідеї, накопичені наукою спрямовані на техніку як на особливий предмет дослідження.

З точки зору природничих наук, історія техніки вивчає етапи оволодіння людиною законами природи, що забезпечує більш глибоке і різнобічне використання і застосування надбань природи. Простого визнання наявності в людині біологічного і соціального/культурного недостатньо, оскільки цей підхід породжує прагнення негайно вирішити питання про їх співвідношення і надати пріоритет однієї зі складових. Крім того, ґрунтового мультидисциплінарного дослідження вимагають сучасні біотехнології та психотехнології, які можуть бути використані для зміни людської природи.

За допомогою технічних систем людина впливає на матеріальні об'єкти. Але закономірності розвитку техніки не зводяться до соціально-економічних закономірностей. Вихідним пунктом у дослідженні логіки розвитку техніки виступає аналіз взаємодії її з людиною. В процесі праці техніка займає проміжне положення між людиною і природою як предмет праці.

Дослідники припускаються в ідеалістичне тлумачення техніки – як продукту людських ідей, або до вузькотехнічного її тлумачення – як засобів праці. Таке уявлення про техніку неприйнятне, адже у розумінні людини техніка – це спільний продукт ідей і матерії. Внутрішня логіка розвитку техніки обумовлена її взаємовідношенням з природою і людиною [1].

Натуралістична версія осмислення природи людини передбачає її укоріненість саме у природі. У різних аспектах ідея біологічної природи людини розроблялася протягом всієї історії наукової думки. У різні часи природу людини зводили до тіла (Платон, Л. Фейєрбах), пристрастей і потягів (З. Фрейд), інстинктів (Ф. Ніцше) і намагалися обґрунтувати природне походження моралі, розумності та соціальності людини.

У XIX ст. еволюційна теорія Ч. Дарвіна стає природничо-науковим обґрунтуванням біологізаторських уявлень про людину. У граничному випадку цей підхід призводить до ототожнення біології вищих тварин і біології людини в інстинктивізмі XX ст. (Р. Ардрі та ін.), що досліджує філогенетичне коріння поведінки людей, витоки якої зводяться до досвідомого і докультурного начала в людині.

Соціологізаторська версія природи людини ґрунтується на визнанні спільних соціальних властивостей, установок, притаманних усім індивідам. В якості самостійної теорії вона вперше з'являється у французькому матеріалізмі XVIII ст. і стає однією з домінуючих у XIX ст. філософської антропології К. Маркса, а в XX ст. – у багатьох радянських філософів. Згідно з логікою цього підходу, сутність людини не може бути виведена з біології людини.

Теорія генно-культурної коеволюції і біокультурна антропологія стверджують, що людина органічно вплетена як у світ природи, так і у світ культури. Її потреби, тіло, психіка, поведінка мають хоча і окультурену, але біологічну базу, що виникла еволюційним шляхом. Людська природа формується як результат історичної еволюції в синтезі з певними вродженими біологічними структурами та функціями, притаманними людині.

Соціобіологічна теорія ґрунтується на теорії генно-культурної коеволюції. Якщо соціобіологія (або її похідна – еволюційна психологія) шукає джерело, мотиви людської поведінки, виходячи з біологічної підоснови існування людини, то біокультурна антропологія (П. Бейкер, Дж. Келсо) намагається зрозуміти, як культура впливає на наші біологічні можливості та обмеження. Культура перетворилася на важливий аспект нашої навколишньої дійсності за останні кілька тисяч років, і її значення продовжує зростати швидкими темпами [5].

Біокультурний підхід розглядає людину як біологічну, соціальну і культурну істоту [2-6]. Це включає розгляд біологічної мінливості як функції реагування та адаптації до навколишнього середовища за умов врахування запитів соціально-культурного середовища. Значення біокультурного підходу полягає у створенні моделі для розуміння динаміки взаємодії між людськими біологічними/фенотипічними, психологічними і соціально-культурними особливостями у відповідь на зміни навколишнього середовища.

Взаємодія штучно і природно створених діючих організмів заснований на принципі послідовної підміни людини технікою і на принципі доповнення або компенсації, бо призначення техніки полягає в тому, щоб полегшити і посилити трудові витрати людини. Але не тільки техніка доповнює органи людини, сама людина також «доповнює» технічні системи. Єдина система, складена з знарядь виробництва і людини, як носія виконавчих функцій, яку суспільство поміщає між собою і природою, називають сукупним робочим механізмом [1, 3, 7].

Перехід функцій від людини до техніки, які викликають докорінні зміни в технологічному способі поєднання людини і техніки в історії науки називають соціологізаторськими етапами. Скажімо, основними етапами в історії техніки є: людина є матеріальною основою сукупного робочого механізму; основною сукупністю робочого механізму стає машина, а людина лише доповнює її своїми органами праці, а праця при цьому стає механізованою; характеризується вільним типом зв'язку людини і техніки, сукупний робочий механізм перетворюється в однорідний – технічний [1-2].

Розвиток сучасної техніки обумовлений розвитком науки, що грає провідну роль по відношенню до техніки. Технічні інновації здійснюються не шляхом емпіричних пошуків, а шляхом застосування науково теоретичних знань. У свою чергу, потреби розвитку техніки стимулюють і спрямовують наукові дослідження [2-3].

З точки зору соціальних наук історія техніки вивчає громадські рушійні сили, громадські умови розвитку техніки і роль творців техніки. До найбільших періодів історії техніки відносять: історія кам'яного віку і ручних знарядь, техніки машин і механізації, техніки автоматизованих пристроїв і виробництва. В історії техніки виділяють історію машинобудування, металургії, гірничої справи, землеробства, транспорту, енергетики, зв'язку, військової техніки, радіотехніки, електроніки та ін. [1, 4].

Фактологічний матеріал з історії техніки використовується при розробці і обґрунтуванні гіпотез про закони і закономірності техніки, які в свою чергу є результатом теоретичного осмислення і узагальнення історії розвитку техніки. До основних напрямів історіософії техніки можна віднести провідні ціннісні підходи в осмисленні техніки і її взаємозв'язок з людиною, наукою, суспільством, вірою.

Технічне середовище як спосіб існування людини і соціокультурний аналіз її технічної діяльності, поєднує надбання з антропології, психології, фізіології та інших наук, які вивчають людину. Цей напрям історіософії техніки часто йде по шляху біологізації техніки, адже джерелом технічної творчості є діяльність людини у біокультурному полі наукової антропології. Феномен техніки розглядається як реалізація якостей і здібностей, притаманні їй природі, тобто людина технікою заповнює свою біологічну недосконалість.

Таким чином, у межах окресленої парадигми, людина знаходиться на перетині світу природи і світу культури науки і техніки, входячи своїм буттям в кожен з них. Ця межа не

розділяє, а, навпаки, об'єднує людину в самій собі, у своїй споконвічно людській сутності. Людина виступає сполучною ланкою між світом природи і світом техніки, її людське начало визначається одночасно двома складовими – біологічною та культурною, при цьому жодна з них не превалює.

Біологічне і культурне в людині не перебувають в ієрархічній залежності, а перетинаються, породжуючи граничне біокультурне начало. Вивчення людини як специфічної біокультурної системи, в якій єдність природного і культурного породжує якісно нові «людські» властивості, що дозволяють характеризувати людину як самостійну форму буття поряд з природою і культурою, вимагає інтеграції різних наук.

Природний світ продовжує служити моделлю для людського суспільства, як, наприклад, в організації держави: у XVII ст. тлумачення біокультурної природи людини стало моделлю у новому підході до вивчення права. У XIX ст. теорію Дарвіна використали для виправдання засобів і цілей двох крайніх, але протилежних політичних поглядів.

Сучасна антропологія має достатні наукові докази біологічної еволюції людини, яка триває кілька мільйонів років. Вік історії науки і техніки є набагато меншим, тому, безперечно, що більшу частину свого еволюційного шляху людина пройшла як біологічна істота.

Сфера біологічного в людині спочатку домінувала, тому поява соціокультурного оточення у нашого пращура означала лише початок процесу послідовної перебудови його біології і розширення в його природі граничного біокультурного ества. Відповідно з цим уявленням, природа людини змінює свій характер, її розвиток залежить від взаємозв'язку еволюційно-біологічних і культурних факторів.

Головна відмінність між наукою і технікою – лише в масштабі світобаченні і у ступені спільності проблем: технічні проблеми більш вузькі і більш специфічні. Наука і техніка складають різні шари наукових досліджень, кожне з яких по-різному усвідомлює свої цілі і систему цінностей.

Цілком очевидно, що сучасна техніка неможлива без ґрунтовних теоретичних досліджень. У еволюційній моделі співвідношення науки і техніки виділяють три взаємопов'язані, але самостійні сфери: наука, техніка і виробництво. Інноваційні процеси відбуваються в кожній з них згідно еволюційної схеми природи людини. Науково-орієнтована історія науки і техніки все частіше спрямовує погляди на біографічний підхід у вивченні її складових, що аргументує дослідження природи людини у науковому полі біокультурної антропології.

Техніка розвивається за рахунок впровадження інновацій на основі можливих технічних варіантів. Однак, якщо критерії вибору варіантів в науці є головним чином внутрішніми, професійними критеріями, то в техніці вони часто будуть зовнішніми. Тобто для оцінки новацій в техніці важливі не тільки власне технічні критерії, а й – оригінальність, конструктивність, фінансова складова і відсутність негативних наслідків.

Історія науки і техніки має справу з впливовими і специфічними формами культури: виробництво, вивчення і використання природних явищ. Історики науки і техніки, як вчені корегуються технічними, фінансовими та інституційними ресурсами своєї культури, зберігаючи можливість впливати і змінювати соціокультурний розвиток загалом.

Будь-яка наука повинна сприяти фізичному, психічному і соціальному благополуччю як окремої особистості, так і групи в цілому, покращуючи тим самим наш світ. Класична історія зосереджена на вивченні людства, що почалася з загальноприйнятого тлумачення світу навколо нас, який пізніше став більш витонченим і тільки в минулому столітті відокремилася від інших досліджень, надаючи широкий спектр досліджень проблемам природного середовища і людини у проблемному полі біокультурної антропології.

Історія науки і техніки рівною мірою стосуються людства і природного світу. Антропологія як наука про людину і людство повинна популяризувати себе за допомогою

досліджень в цілому і досліджень з питання виживання людської популяції зокрема. Вона має бути інтегрованою з іншими науками та повинна сформулювати нові дослідницькі питання, які є соціально значущими. У ХХІ ст. біокультурні підходи та моделі можна вважати одним із дієвих способів розробки і проведення досліджень природи і сутності людини. Історичні дослідження наукових ідей і подій й нині не транслюють наукове бачення проблеми людини у проблемному полі біокультурної антропології, що надає підстави продовжувати дослідження з окресленої теми дослідження.

Список використаної літератури

1. Некрасова Н. А. Философия техники : учеб. / Н. А. Некрасова, С. И. Некрасов. – Москва : МИИТ, 2010. – 164 с. ; Nekrasova N. A. Filosofiya tekhniki : ucheb. / N. A. Nekrasova, S. I. Nekrasov. – Moskva : MIIТ, 2010. – 164 s.
2. Салата Г. В. Природа людини в проблемному полі біокультурної антропології / Г. В. Салата // Історія науки і техніки. – 2014. – Вип. 5. - С. 231-236 ; Salata H. V. Pryroda liudyny v problemnomu poli biokulturnoi antropologii / H. V. Salata // Istoriiia nauky i tekhniky. – 2014. – Вуп. 5. - S. 231-236
3. Danylova T. Overcoming the Cultural Differences: Parable as a Means of Intercultural Dialogue / T. Danylova // Антропологічні виміри філософських досліджень. – Вип. 3. – 2013. – С. 42–51 ; Danylova T. Overcoming the Cultural Differences: Parable as a Means of Intercultural Dialogue / T. Danylova // Antropologichni vymiry filosofskykh doslidzhen. – Vyp. 3. – 2013. – S. 42–51
4. Jakovlevas-Mateckis K. Conceptual Principles of the Planning of Modern Public Libraries / K. Jakovlevas-Mateckis, L. Kostinaitė, J. Pupeliėnė // LIBER Quarterly. – 2004. – Vol. 14, Issue 2.
5. Kelso J. Principles of Biocultural Anthropology [Electronic resource] / J. Kelso.– Mode of access : <http://spot.colorado.edu/~kelso/Biologicalanth.html>
6. McElroy A. Bio-cultural models in studies of human health and adaptation / A. McElroy // Medical Anthropology Quarterly. – 1990. – Vol. 4, Issue 3. – P. 243 – 265
7. Stiglitz J. Making globalization work / J. Stiglitz. – London : Penguin, 2006. – 358 p.
Стаття надійшла до редакції 07.05.2017 р.

H. Salata

THE SCIENTIFIC FIELD OF CULTURAL ANTHROPOLOGY: THE HISTORY OF SCIENCE AND TECHNOLOGY

This article attempts to analyze the biocultural principle of human nature in the context of biocultural anthropology history of science and technology. Found that the history of science and technology applies equally to the humanity and the natural world. Science began with the generally accepted interpretation of the world around us, which later became more refined and only in the last century separated from other studies of specialization. Technical knowledge is reflected in the art, which are both the result of, the means and the object subject practical activities. The proposed assertion that the historical philosophy of technology involves the understanding of art as a product of human civilization in the world-wide scale; the question of how the theoretical model, laws of universal nature, methods, ideas, accumulated science, the incorporation of technology as a special subject of study.

With the help of technical systems, man acts on material objects. However, the patterns of technological development cannot be reduced to socio-economic patterns. The starting point in the study of the logic of the development of technology supports the analysis of the interaction with the person. At work, technique occupies an intermediate position between man and nature as object of labor. Researchers who proceed from any one side, or fall in an idealistic interpretation of the technology – as a product of purely human ideas, or in musicienne its interpretation – as a means of labour themselves. This is an extreme idea of the technique, therefore, inadmissible because the understanding of the human technique is the product of a fusion of ideas and matter.

The internal logic of technological development due to the relationship of technology with nature and man.

It is argued that history of science cannot be defined without referring to its recent past. The proposed definition of the history of science and technology as an interdisciplinary field that examines the creation, development and consequences of the development of science and technology in their cultural, historical and social contexts

Key words: *The history of science, the history of science and technology, biocultural anthropology, culture, human nature, society.*

УДК 338.242(477.75)"1946/1953":330.35

П.В. Сацький

КАПІТАЛЬНІ ВКЛАДЕННЯ І ЇХ ОСВОЄННЯ В КРИМУ У 1953 Р. ЯК ПЕРЕДУМОВА ІНТЕГРАЦІЇ ПІВОСТРОВА ІЗ УРСР

Дослідження присвячено проблемі освоєння капіталовкладень у Кримській області Російської Радянської Федеративної Соціалістичної Республіки (до 1954 р.) за основними галузями економіки. До аналізу взято документи фондів Центрального державного архіву громадських об'єднань України, які висвітлюють статистику по освоєнню капіталовкладень у Кримській області за період після Другої світової війни. Метою дослідження є виявити основні тенденції й характерні особливості процесу освоєння капіталовкладень у Кримській області напередодні її включення до складу УРСР (у лютому 1954 р.). Автором здійснено аналіз загальних обсягів капітальних вкладень у економіку Криму протягом періоду після завершення Другої світової війни і співвідношень обсягів капіталовкладень по роках їх здійснення, а також присвячено увагу співвідношенням планових і непланових капіталовкладень в економіку Криму за роками. Автор також звернув увагу на хронологічний розрив у довідці щодо капіталовкладень в економіку Криму по роках, яку було надано в ЦК КПУ після включення Криму до складу УРСР. Цей хронологічний розрив складає від 1946 по 1950 роки і міг мати пояснення як бажанням більш детально проаналізувати тенденцію ближче до 1954 р., року передачі Криму до складу УРСР, так і грошовою реформою 1947 р. в СРСР, яка мала на меті перерозподіл фінансів у державі на користь державних за рахунок приватних (конфіскаційний характер). Найбільше уваги присвячено співвідношенню у 1953 р. між плановими капіталовкладеннями і реально освоєними по окремих галузях. Особлива увага приділяється такому явищу в процесі освоєння капіталовкладень у Кримській області в 1953 р. як капітальні вкладення поза планом. Аналіз капіталовкладень в економіку Криму напередодні 1954 р. дає можливість виявити основні підходи правлячої партії й урядових інституцій СРСР до соціально-економічного розвитку півострова, а також визначити ключові тенденції цього процесу. Встановлено, що до соціально-економічного розвитку Криму застосовувалися загальносоюзні підходи періоду після Другої світової війни, які цілком не враховували соціальних особливостей, а також природних умов півострова. Зокрема, СРСР намагався стимулювати розвиток важкої індустрії в Криму у той час як не було належної аграрної бази для забезпечення нормальної соціальної ситуації й вирішення глибокої демографічної кризи. Не менш вагомою була проблема забезпечення в умовах командно-адміністративної системи процесу соціально-економічного розвитку Криму відповідальними інституціями. Цю проблему було вирішено із передачею Криму 1954 р. до складу УРСР.

Ключові слова: капіталовкладення за кошторисним планом, освоєння капіталовкладень, сільське господарство Криму, важка індустрія Криму, демографічна ситуація

Політичні події навколо Криму актуалізували проблему соціально-економічного розвитку півострова у період його перебування в складі УРСР, проте, не менш актуальним є також проблематика розвитку Кримської області у складі РРФСР. Здійснюючи комплексний аналіз цієї проблематики з'являються можливості реконструкції процесу та мотивації радянського керівництва у здійсненні акту передачі Криму зі складу РРФСР до УРСР у лютому 1954 р. Найбільш показовими у здійсненні аналізу соціально-економічного розвитку Кримського півострова напередодні його передачі до складу УРСР є дані про капіталовкладення у основні економічні галузі та підприємства.

Капіталовкладення у Кримську область в період її перебування в складі РРФСР доволі складно реконструювати, оскільки у бюджеті республіки відображено дані лише про загальну цифру відрахувань на область і цифри бюджету. Так, бюджетом на 1950 р. видаткова частина бюджету передбачала в цілому суму 53939707 тис. рублів[3, с. 213], на 1952 р. – 54716576 тис. рублів[4, с. 205], на 1953 р. – 57551161 тис. рублів[5, с. 179]. На Кримську область видатки було передбачено на 1950 р. – 367681 тис. рублів[3, с. 214], на 1952 р. – 384751 тис. рублів[4, с. 206], на 1953 р. – 410327 тис. рублів[5, с. 181]. Для порівняння, статистичні дані щодо капіталовкладень в економіку півострова по роках за кошторисною вартістю мали такі обсяги: у 1946 р. – 353699 тис. рублів; у 1950 р. – 886957 тис. рублів; 1951 р. – 866258 тис. рублів; 1952 р. – 786970 тис. рублів; 1953 р. – 715112 тис. рублів[12, арк. 35]. Щоправда, цифри капіталовкладень у Кримську область, опубліковані у статистичному збірнику по економіці й соціальній сфері Криму у період після Другої світової війни, дещо відрізняються від наданих Статистичним управлінням у Кримській області ЦК КПУ, зокрема: 1946 р. – 452,1 млн. рублів; 1950 р. – 811,4 млн. рублів; 1951 р. – 806,8 млн. рублів; 1952 р. – 801,3 млн. рублів; 1953 р. – 809,1 млн. рублів[8, с. 143]. За даними для ЦК КПУ цифри дещо більші за 1946 р., 1950-1951 рр., але дещо менші ніж за 1952-1953 рр. Причини таких відмінностей слід вивчати, проте, в цілому, дані статистичного збірника близькі до даних, наданих для ЦК КПУ.

Відповідно, за законом про бюджет РРФСР видатки на Кримську область були значно меншими ніж капіталовкладення, обсяги яких відображено у офіційній статистичній довідці для ЦК КПУ і у статистичному збірнику. Отже, капітальне будівництво підприємств у Кримській області здійснювалося, здебільшого, не в рамках бюджетного розпису по РРФСР, а в рамках капіталовкладень міністерств союзного рівня. Отже управління капітальними вкладеннями в Криму здійснювалося, фактично, у ручному режимі. Проте, дані, які містяться у статистичних звітах для ЦК КПУ відкривають можливість аналізувати ситуацію із станом соціально-економічного розвитку півострова напередодні його передачі до УРСР.

Дослідженню економіки Криму у період напередодні 1954 р. було присвячено як загальні роботи про соціально-економічний розвиток півострова[13] так і присвячені проблематиці розвитку окремих галузей економіки[9; 7]. Проте, ці дослідження відображають, здебільшого, загальносоюзні тенденції у Криму і не торкаються проблеми передумов соціально-економічного розвитку півострова які є суто регіонального характеру.

Метою дослідження є аналіз капіталовкладень у систему утворюючі галузі та підприємства Кримського півострова, які здійснювалися протягом 1950-1953 рр. та їх ефективності з позиції соціально-економічного розвитку Криму.

Напередодні переходу Криму в склад УРСР статистичні дані щодо капіталовкладень в економіку півострова по роках у цінах відповідного періоду за кошторисною вартістю мали такі обсяги: у 1946 р. – 353699 тис. рублів; у 1950 р. – 886957 тис. рублів; 1951 р. –

866258 тис. рублів; 1952 р. – 786970 тис. рублів; 1953 р. – 715112 тис. рублів [12, арк. 35]. Ці дані було надано Кримським управлінням Центрального статистичного управління Держплану СРСР для ЦК КПУ в 1954 р. Слід звернути увагу, що у статистичних даних подано дані із різким хронологічним переходом від 1946 р. до 1951 р. Такий перехід у статистичній довідці могло бути обумовлено як бажанням ЦК КПУ отримати у період ближчий до часу її підготовки більш детальну інформацію за роками, а більш віддалений період цікавив для порівняння динаміки зміни обсягів капіталовкладень. Проте, слід враховувати, що в СРСР 1947 р. відбулась грошова реформа, котра мала конфіскаційний характер щодо населення і результати цієї реформи могли вплинути на динаміку капітальних вкладень.

Капітальні вкладення, виходячи із їх системи подачі у довідках, слід поділити на планові й непланові. Планові капіталовкладення носили централізований характер, тобто, вони здійснювалися у відповідності із кошторисами й на підставі нормативних актів загальносоюзних органів влади і управління. Так, планові капіталовкладення по роках за статистичною довідкою мали таку динаміку: 1946 р. – 239699 тис. рублів; 1950 р. – 679371 тис. рублів; 1951 р. – 773873 тис. рублів; 1952 р. – 737242 тис. рублів; 1953 р. – 667906 тис. рублів [12, арк. 35].

У той же час позапланові капіталовкладення (котрі здійснювалися поза межами встановлених лімітів) складалі: 1946 р. – 114297 тис. рублів; 1950 р. – 207586 тис. рублів; 1951 р. – 92385 тис. рублів; 1952 р. – 49728 тис. рублів; 1953 р. – 47206 тис. рублів [12, арк. 35]. Щодо позапланових капіталовкладень, то слід звернути увагу на їх характер, очевидно, вони були непередбачуваними за планом, у здійсненні яких виникала нагальна потреба. Отже, динаміка позапланових капіталовкладень у економіку Криму за роками у відсотковому відношенні була такою: 1946 р. – 32,3%; 1950 р. – 23,4%; 1951 р. – 10,7%; 1952 р. – 6,3%; 1953 р. – 6,6%. Тобто, найбільший відсоток припадав на 1946 р., надалі відсоток позапланових капіталовкладень зменшується й у 1952-1953 рр. набуває сталого показника, дещо понад 6% від загальної суми планових капіталовкладень. Така динаміка потребує аналізу через призму дослідження характеру економіки Криму у пізньосталінський період. Адже в Криму фактично розвивалися підприємства які перебували на балансі у так званих «зацікавлених» міністерств та відомств. Поняття «зацікавлені» вживається автором умовно, виходячи із його вживання у офіційних документах партійних і урядових органів 1954 р. щодо Криму [1, арк. 220].

Так звані «зацікавлені» установи були, здебільшого, загальносоюзні, котрі мали вузьковідомчий інтерес до розвитку відповідних підприємств, котрі було розміщено в Криму. Відповідно, розвиток підприємств у Криму перебував у цілковитій залежності від пріоритетів окремих відомств і в обсягах у яких ці відомства були готові його забезпечувати. Отже, для економіки Криму у пізньосталінський період було характерним здійснення капіталовкладень за так званим залишковим принципом, тобто, за умови, коли у «зацікавлених» підприємств виникали можливості й потреби у здійсненні капіталовкладень у відповідних обсягах. При цьому, капіталовкладення у економіку Криму мали не цілісний, а розпорошений характер, оскільки розвиток економіки Криму в цей період не мав цілісної програми. Системний підхід до соціально-економічного розвитку Кримської області РРФСР можна спостерігати лише від 1953 р., коли на сесії Верховної Ради РРФСР вперше при обговоренні бюджету області отримав слово її представник, Перший Секретар обкому Д. Полянський [5, с. 42-46].

Передумов для відсутності системного підходу до соціально-економічного розвитку Криму в пізньосталінський період було декілька, у першу чергу, слід відзначити, що держава віддавала пріоритет не регіональному розвитку економіки, а галузевому. Це було пов'язано із централізацією управління економікою за галузевим принципом, при цьому, юридично були відсутні механізми передачі ресурсів від центрального органу управління

однією галуззю до підприємств і установ які перебували в підпорядкуванні центрального органу управління іншою галуззю. Фактично, передача ресурсів від однієї галузі до іншої в СРСР цього періоду здійснюється або на підставі рішень центральних урядових органів, або на договірних засадах між спеціальними органами управління і підприємствами і ці відносини юридично не було належним чином врегульовано. Отже, у ситуації із капіталовкладеннями й управлінням економікою Криму в СРСР із чим більшим ступенем централізації відбувається більше розпорошення ресурсів й більш хаотичним стає процес їх освоєння. Причиною такого особливого для командно-адміністративної системи управління явища була надзвичайно низька ступінь мобільності ресурсів із-за бюрократизації управлінської системи.

Зі зростанням загальних обсягів капіталовкладень у Кримській області спостерігається зменшення відсотка їх позапланових обсягів. Слід звернути увагу, що зменшення відсоткового обсягу цих капіталовкладень відбувається у період коли був пік виконання планів по фінансуванню будівництва об'єктів Південно-Українського і Північно-Кримського каналів, тобто у 1951-1952 рр. Це будівництво отримало статус «будівництва комунізму». У Криму відбувається зведення об'єктів у рамках цього «будівництва комунізму» у Джанкої й Сімферополі, зокрема, розпочинаються підготовчі роботи до будівництва Сімферопольського водосховища, також будуються об'єкти житлового і соціального призначення. Отже, є підстави вважати, що в рамках будівництва об'єктів Південно-Українського і Північно-Кримського каналів відбувається переміщення ресурсів та капіталів на користь цього проекту адміністративними методами.

Доволі важливі дані містяться у зведенні по виконанню плану капіталовкладень в Криму окремими організаціями. Так, згідно із планом, організації в Кримській області у 1953 р. мали виконати план освоєння капіталовкладень обсягом 898346 тис. рублів, а було фактично виконано освоєння 681892 тис. рублів, що складало 75,9% від плану. Проте, у цей період понад план було виконано 24134 тис. рублів освоєння капіталовкладень. Тобто, і по організаціям у 1953 р. відслідковується освоєння капіталовкладень у фактичному режимі «непередбачуваних витрат». Варто звернути увагу на організації, якими у 1953 р. було освоєно капіталовкладення понад план, це Управління санаторіїв і будинків відпочинку ВЦСПС (планом було передбачено обсяг у 10677 тис. рублів, виконано 10690 тис. рублів, що склало 100,1% від плану. Освоєно понад план було 493 тис. рублів)[10, арк. 36]. Слід звернути увагу, що сума виконання плану перевищує суму плану, проте не відповідає сумі цієї різниці й складає лише 13 тис. рублів, а, отже, слід розрізняти суму освоєння капіталовкладень понад план і суму перевиконання плану. Власне, сума перевиконання плану освоєння капіталовкладень могла бути обумовленою збільшенням собівартості робіт і матеріалів тощо. Відповідно, корегування слід віднести на те, що облік освоєння капіталовкладень за тією методикою, котра здійснювалась в СРСР у пізньосталінський період не може відобразити у повній мірі картини по розвитку конкретної галузі в яку здійснювалися капіталовкладення. У даному разі слід зважати також, що цінову політику здійснювали державні органи і собівартість матеріалів та робіт не завжди була адекватною фактичному стану речей. Аналізуючи суму капіталовкладень які було освоєно понад планові слід визначити, що потреба її освоєння могла виникнути у зв'язку або із непередбаченими витратами, або із зростанням потреби у збільшенні потужності санаторіїв та будинків відпочинку. Тому, в цьому випадку очевидно є цілковита залежність даної організації від так званих «зацікавлених» відомств поза півостровом. Необхідно відзначити, що у пізньосталінський період розподіл путівок до санаторіїв і будинків відпочинку здійснювався за відомчим принципом, а, отже, розвиток цієї галузі перебував у залежності від відомств, котрі забезпечували умови для освоєння капіталів.

Наступною організацією в Криму, котра освоювала у 1953 р. капіталовкладення понад плановий обсяг, було управління радгоспів (сума капіталовкладень згідно плану складала

11527 тис. рублів, було освоєно обсяг у сумі 9501 тис. рублів, тобто 82,4%)[10, арк. 36]. Дана позиція по освоєнню капіталовкладень також дає достатньо інформації для аналізу, зокрема, вартим уваги є факт недовиконання обсягів освоєння капіталовкладень відповідно до кошторисів, на основі яких складався план їх освоєння майже на 18%. При цьому відбувається освоєння капіталовкладень понад кошторис, причому, в обсягах, які склали майже 18,2% від загальної суми плану. У цій позиції слід звернути увагу на спів падіння із незначним відхиленням суми недоосвоєних капіталовкладень згідно із планом і суми освоєних капіталовкладень понад план. Доволі сумнівним буде припущення щодо освоєння меншого обсягу освоєння капіталовкладень у результаті зменшення вартості матеріалів та робіт необхідних для освоєння кошторису витрат на капіталовкладення. Відповідно, більш вірогідним є припущення, що недоосвоєння суми капіталовкладень у обсязі який був близьким до суми капіталовкладень понад план відбулося у результаті пере спрямування обсягів капіталів у інші, більш перспективні напрямки для освоєння. Це дає підстави звернути увагу на управління так званими «зацікавленими» організаціями капіталовкладеннями у підвідомчі їм організації в Криму у оперативному, «ручному» режимі. Відповідно, ці «зацікавлені» організації мали свої інтереси поза Кримом і здійснювали капіталовкладення у тих напрямках які відповідали їх пріоритетним інтересам. У такому контексті набувала великого значення зміна територіальної підвідомчості Криму у зв'язку із фактичним випадінням півострова із сфери інтересів загальносоюзних і республіканських (РРФСР) відомств, географічна сфера інтересів яких була надзвичайно великою і вони часто мали свої інтереси і більш перспективні напрямки для капіталовкладень у віддалених від Криму регіонах. На відміну від загальносоюзних та республіканських (РРФСР) організацій керівництво УРСР після передачі Криму у 1954 р. мало пряме зобов'язання по забезпеченню соціально-економічного розвитку півострова. Також, слід звернути увагу, що господарство Криму потребувало радикальної модернізації, чим, очевидно, було обумовлено пере спрямування обсягів капіталовкладень у інші напрямки, причому, оскільки це здійснювалося протягом одного року, ці потреби виникали у ході поточної роботи підприємств. Цей факт знову ж вказує на інтерес до Криму і загальносоюзних організацій та відомств і установ РРФСР за залишковим принципом.

Наступна позиція по виконанню капіталовкладень понад плановий обсяг це був Облкомунгосп (відомство комунального будівництва), тобто, котре здійснювало будівництво об'єктів житлового і соціального призначення на півострові. Згідно плану протягом 1953 р. цим підприємством мало бути освоєно 10181 тис. рублів, а було освоєно 9782 тис. рублів (96,1%). Тобто, знову спостерігається недовиконання кошторисних витрат, які було передбачено планом. Проте, освоєння капіталовкладень крім плану складало 1315 тис. рублів, отже, крім плану Облкомунгоспом було освоєно суму, яка складала майже 13% від планової суми, яку слід було освоїти. При цьому, суму згідно із кошторисним планом було недоосвоєно майже на 4%[10, арк. 36]. У питанні житлового і соціального будівництва по Кримській області на початку 1950-х рр. відбуваються істотні зрушення, які було пов'язано із активізацією процесів господарського освоєння південних районів України і північних районів Криму, у тому числі й із будівництвом Південно-Українського й Північно-Кримського каналів та зрошуванням цих районів, розвитком бавовництва у цьому регіоні тощо. Також, з метою забезпечення умов для господарського освоєння південних районів УРСР і північних районів Криму у цей період активно здійснюються переселення населення. Так, на 1 жовтня 1953 р. до Кримської області із УРСР було переселено 1280 сімей (за планом на 1953 р. було передбачено переселення 1150 сімей)[2, арк. 92]. Отже, у цей період активно відбувається переселення населення на півострів і наведені дані стосуються лише переселення населення із УРСР у сільську місцевість. Крім того, відбувалося направлення із УРСР працівників на будівництво об'єктів Північно-Кримського каналу, зокрема, керівних кадрів[6, арк. 143], а на початковому етапі

будівництва в Криму це були здебільшого об'єкти житлового і соціального призначення. Проте, слід відзначити, що об'єкти, які будувалися Головним управлінням «Укрводбуд» Міністерства бавовництва СРСР, у тому числі житлового і соціального призначення, передбачали освоєння коштів, виділених із бюджету СРСР на це управління. Але комунальні підприємства було також залучено до участі у будівництві об'єктів у рамках будівництва об'єктів Північно-Кримського каналу та системи зрошування північних районів Криму. Фактично, цими підприємствами здійснювалося освоєння коштів, які було призначено на будівництво об'єктів за планом «Укрводбуду». Тому варто звернути увагу на освоєння капіталів «Укрводбудом» у 1953 р. згідно із кошторисним планом. Так, на цей рік планом було передбачено освоєння Будівельно-монтажним управлінням «Укрводбуду» 20000 тис. рублів, було освоєно 11917 тис. рублів (59,6%)[10, арк. 36]. Отже, недоосвоєно по «Укрводбуду» у 1953 р. було дещо більш як 40% кошторисної суми. Слід відзначити що від 1952 р. відбувається у значних обсягах недофінансування «Укрводбуду» із Союзного бюджету, про що питання перед Союзним урядом ставив Начальник «Укрводбуду» А. Бочкін[11, арк. 126-127]. При цьому будівництво об'єктів житлового і соціального призначення відбувалося доволі значними обсягами. Отже, Облкомунгосп Кримської області цілком міг освоювати капітали які, фактично, спрямовувалися на будівництво об'єктів, які мали будуватися в рамках будівництва «Укрводбуду».

Всього у 1953 р. по Кримській області(включно із Севастополем) підприємствами мало бути освоєно 898346 тис. рублів, а було освоєно, із них 673631 тис. рублів по Кримській області і 224715 тис. рублів по місту Севастополю. Отже, майже 75% загального обсягу капіталовкладень по Криму мало бути освоєно по області й решту, дещо більше 25% по Севастополю (у бюджеті СРСР Севастополь зазначався як окрема стаття фінансування). Слід відзначити, що по області капіталовкладення було передбачено на такі об'єкти як Камишбурунський залізорудний комбінат (76700 тис. рублів), Завод імені Войкова (87130 тис. рублів), Коксохімічний завод імені Кірова (28300 тис. рублів), трест «Кримнафтогазрозвідка» (41850 тис. рублів)[10, арк. 36] та інші, зазначені вище об'єкти, які передбачали будівництво основних фондів. Тобто, по Кримській області здійснювалось будівництво ряду промислових об'єктів, котрі мали складати індустріальну основу її економіки, зокрема, планувався розвиток металургії й нафтогазової промисловості. Для порівняння варто взяти до уваги капіталовкладення у галузі, котрі були більш традиційними для Криму ніж важка промисловість, зважаючи на кліматичні умови і ресурсну базу півострова, а саме: винний комбінат «Масандра» (16107 тис. рублів), Управління санаторіїв і будинків відпочинку Всесоюзної центральної ради професійних спілок (ВЦСПС) (10677 тис. рублів), Управління радгоспів (11527 тис. рублів), Обласне управління сільського господарства МТС (5151 тис. рублів), обласне управління енергетики (14700 тис. рублів), Кримводгосп (10240 тис. рублів). Ці статті капіталовкладень були спрямовані на розвиток традиційних галузей і планові капіталовкладення по них у сумі складала 68400 тис. рублів, тобто лише трохи більше 10% загальної суми запланованих на 1953 р. капіталовкладень по Кримській області(без Севастополя). Капіталовкладення по Облкомунгоспу (житлові та соціальні об'єкти) планом на 1953 р. було передбачено 10181 тис. рублів, що складало дещо більше як 1,5% від загальної суми капіталовкладень по області. Капіталовкладення, які було передбачено на освоєння Будівельно-монтажним управлінням №10 «Укрводбуд», напрямок капіталовкладень який мав забезпечити умови для розвитку господарства Криму відповідно до його природно-кліматичних умов, було передбачено 20000 тис. рублів, що складало майже 3% від загальної суми капіталовкладень по області.

Із загальної суми капіталовкладень по Кримській області у 1953 р., тобто 673631 тис. рублів, сума капіталовкладень, які мало бути освоєно на найбільш важливих будівництвах складала 332563 тис. рублів, тобто, 49,4%. Решта капіталовкладень мало бути спрямовано на інші, менш значні й масштабні цілі. Із цієї суми, спрямованої на найбільш значні

будівництва, на об'єкти важкої індустрії (Камишбурунський залізорудний комбінат, завод імені Войкова, Коксохімічний завод імені Кірова) із суми капіталовкладень по області на 1953 р. було передбачено 28,5%, а із суми капіталовкладень у найбільш важливі будівництва було передбачено вкладення у сумі 192130 тис. рублів. на об'єкти важкої індустрії припадало 57,8%.

Проте, по усіх позиціях будівництва підприємств, у першу чергу важкої індустрії, відбувається недовиконання освоєння капіталовкладень. Так, в цілому по Кримській області (без Севастополя) за 1953 р. заплановані кошторисом капіталовкладення було освоєно лише на 76,3% (у сумі 513926 тис. рублів). По найбільших об'єктах важкої індустрії в Криму освоєння капіталовкладень за 1953 р. відбулося: по Камишбурунському металургійному комбінату на 52,2% (40000 тис. рублів), по заводу імені Войкова на 59,7% (52018 тис. рублів), по коксохімічному заводу імені Кірова на 30,8% (8710 тис. рублів). Дані статистики вказують що по об'єктах важкої індустрії освоєння капітальних вкладень в Криму в 1953 р. було виконано незадовільно. Низькі показники освоєння капіталовкладень у 1953 р. були також і по Будівельно-монтажному управлінню №10 «Укрводбуду», на 59,6% (11917 тис. рублів). Причому, як зазначав А. Бочкін у своїх доповідних, причинами були не лише недофінансування будівництва, а також і незадовільне його забезпечення кадрами і ресурсами[11, арк. 125]. Очевидно, невиконання планів по освоєнню капіталовкладень в Криму відбувалося із-за відсутності можливостей забезпечити це виконання необхідними ресурсами.

Невеликі обсяги виконання плану капіталовкладень були також по будівництвах Облуправління сільського господарства і МТС, виконані на 47,8%(2460 тис. рублів). Це вказує також на незабезпеченість сільського господарства у першу чергу кадровими ресурсами, зважаючи на критичну демографічну ситуацію в сільській місцевості у Криму. Контраст складають дані по Управлінню радгоспів, по якому відбулося недовиконання плану освоєння капіталовкладень, проте, на майже аналогічну суму було освоєно капіталовкладення понад планом, і Облуправлінню сільського господарства й МТС. Успішно відбувалося освоєння капіталовкладень лише щодо об'єктів, які перебували у віданні «зацікавлених» відомств. Колгоспи і МТС не становили інтересу для відомств, які мали необхідні можливості для ефективного освоєння капіталів, тому включення Криму до складу УРСР мало на меті створити передумови для розвитку сільського господарства на півострові. Тому Перший Секретар ЦК КПУ А. Кириченко у 1953 р., напередодні передачі Криму до складу УРСР, уважно вивчав стан сільського господарства на півострові[13, с. 85].

Отже, політика радянського уряду щодо розвитку економіки Криму у пізньосталінський період передбачала абсолютне домінування розвитку важкої індустрії над іншими галузями і, фактично, політика радянського уряду у соціально-економічному розвитку Криму в цей період була цілковитим відображенням загальнодержавної політики по СРСР. Основні пріоритети було зосереджено на розвитку важкої індустрії. Фактично, таким чином було закладено значні деформації у розвитку економіки Криму, коли держава стимулювала розвиток галузей, які не мали перспективи свого розвитку на півострові й потребували, здебільшого, завезення сировини із материка. Слід відзначити, також, що у Кримській області на момент її передачі до складу УРСР не було можливостей у достатній кількості здійснювати підготовку кадрів для підприємств важкої індустрії, а тому, ці підприємства, у які спрямовувалися за кошторисним планом найбільші капіталовкладення, могли забезпечуватися і кадрами лише спрямованими із материка.

Слід у цьому контексті звернути увагу на основні засади радянської економічної політики повоєнного періоду, які передбачали індустріальне зростання й зміцнення обороноздатності країни. Ці основні засади пояснювалися необхідністю створення бази для соціального розвитку країни у подальшому і у 1953 р., як зазначалося у офіційних промовах,

економічна політика радянського уряду мала набувати більш соціального змісту. Проте, у Кримській області, як вказують дані по капіталовкладеннях, такого відчуття не спостерігалося і причиною для цього, у першу чергу, була невелика чисельність населення півострова у цей період. Зокрема, у цьому контексті найбільш складною була демографічна ситуація в сільській місцевості. Тому соціально-економічна ситуація в Криму радикально відрізнялась від УРСР, де була доволі потужна, порівняно із Кримом аграрна і соціальна база. А за відсутності капіталовкладень у галузі Криму, які мали розвиватися виходячи із природно-кліматичних і ресурсних можливостей півострова, Кримська область ставала все більш дотаційною і залежною від зовнішніх фінансових, ресурсних і кадрових впливів.

Подальші дослідження соціально-економічних передумов інтеграції Криму із УРСР слід спрямовувати на аналіз капіталовкладень в економіку і соціальну сферу Криму із УРСР, які відбувалися поза планами.

Список використаної літератури

1. (В – П. С.) ЦК КП України товарищу Кириченко А. И. (від – П. С.) Ю. Дудина. Передано по ВЧ 31.XII.1954 г. Сообщаю Вам результаты рассмотрения вопросов , поставленных ЦК КП Украины и Советом Министров УССР на решение ЦК КПСС. - ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 24. – Спр. 3725 ; (V – P. S.) TsK KP Ukrainy tovarishchu Kirichenko A. I. (vid – P. S.) Yu. Dudina. Peredano po VCh 31.KhII.1954 g. Soobshchayu Vam rezultaty rassmotreniya voprosov , postavlennykh TsK KP Ukrainy i Sovetom Ministrov USSR na reshenie TsK KPSS // TsDAGO Ukraïni. – F. 1. – Op. 24. – Spr. 3725

2. Довідка про хід переселення і будівництва будинків переселенцям по Українській РСР за планом на 1 жовтня 1953 року. - ЦДАВО України. – Ф. Р-2. – Оп. 8. – Спр. 7596 ; Dovidka pro khid pereselennia i budivnytstva budynkiv pereselentsiam po Ukrainskii RSR za planom na 1 zhovtnia 1953 roku. - TsDAVO Ukrainy. – F. R-2. – Op. 8. – Spr. 7596

3. Закон о Государственном бюджете Российской Советской Федеративной Социалистической Республики на 1950 год // Заседания Верховного Совета РСФСР 2-го созыва, четвертая сессия (4-7 июля 1950 г.) : стенографический отчет. – Москва : Издание Верховного Совета РСФСР, 1950. – 228 с. ; Zakon o Gosudarstvennom byudzhete Rossiyskoy Sovetskoy Federativnoy Sotsialisticheskoy Respubliki na 1950 god // Zasedaniya Verkhovnogo Soveta RSFSR 2-go sozyva, chetvertaya sessiya (4-7 iyulya 1950 g.) : stenograficheskiy otchet. – Moskva : Izdanie Verkhovnogo Soveta RSFSR, 1950. – 228 s.

4. Закон о Государственном бюджете Российской Советской Федеративной Социалистической Республики на 1952 год // Заседания Верховного Совета РСФСР 3-го созыва, вторая сессия (26-29 марта 1952 г.) : стенографический отчет. – Москва : Издание Верховного Совета РСФСР, 1952. – 222 с. ; Zakon o Gosudarstvennom byudzhete Rossiyskoy Sovetskoy Federativnoy Sotsialisticheskoy Respubliki na 1952 god // Zasedaniya Verkhovnogo Soveta RSFSR 3-go sozyva, vtoraya sessiya (26-29 marta 1952 g.) : stenograficheskiy otchet. – Moskva : Izdanie Verkhovnogo Soveta RSFSR, 1952. – 222 s.

5. Закон о Государственном бюджете Российской Советской Федеративной Социалистической Республики на 1953 год // Заседания Верховного Совета РСФСР 3-го созыва, третья сессия (25-27 августа 1953 г.) : стенографический отчет. – Москва : Издание Верховного Совета РСФСР, 1953. – 200 с. ; Zakon o Gosudarstvennom byudzhete Rossiyskoy Sovetskoy Federativnoy Sotsialisticheskoy Respubliki na 1953 god // Zasedaniya Verkhovnogo Soveta RSFSR 3-go sozyva, tretya sessiya (25-27 avgusta 1953 g.) : stenograficheskiy otchet. – Moskva : Izdanie Verkhovnogo Soveta RSFSR, 1953. – 200 s.

6. Информация о массово-политической работе, проведенной на строительстве Южно-Украинского и Северо-Крымского каналов в октябре 1951 г. (для) Заведующего отделом строительства и стройматериалов ЦК КП(б) Украины тов. Мацуй П. А. (від – П. С.) Начальника Политотдела Укрводстроя М. Штефана. 15 ноября 1951 г. - ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 24. – Спр. 1356 ; Informatsiya o massovo-politicheskoy rabote, provedennoy na stroitelstve Yuzhno-

Ukrainskogo i Severo-Krymskogo kanalov v oktyabre 1951 g. (dlya) Zaveduyushchego otdelom stroitelstva i stroymaterialov TsK KP(b) Ukrainy tov. Matsuy P. A. (vid – P. S.) Nachalnika Politotdela Ukrvodstroya M. Shtefana. 15 noyabrya 1951 g. - TsDAGO Ukraïni. – F. 1. – Op. 24. – Spr. 1356

7. Малєва В. І. Екологічні проблеми розвитку територіально-господарського комплексу Кримської АСРСР : автореф. дис. ... канд. геогр. наук : спец. 11.00.02 / Валентина Іудовна Малєва; Санкт-Петербурзький державний університет. – Санкт-Петербург, 1991. – 16 с. ; Maleva V. I. Ekologicheskie problemy razvitiya territorialno-khozyaystvennogo kompleksa Krymskoy ASSR : avtoref. dis. ... kand. geogr. nauk : spets. 11.00.02 / Valentina Iudovna Maleva; Sankt-Peterburgskiy gosudarstvennyy universitet. – Sankt-Peterburg, 1991. – 16 s.

8. Народное хозяйство Кримской области : статист. сб. / отв. ред. Н. Симаков. – Симферополь : Крымиздат, 1957. – 272 с. ; Narodnoe khozyaystvo Krymskoy oblasti : statist. sb. / otv. red. N. Simakov. – Simferopol : Krymizdat, 1957. – 272 s.

9. Палиєнко Ж. В. Економічна оцінка перспективних напрямків використання залізних руд керченського местородження : автореф. дис. ... канд. екон. наук : спец. 08.00.04. / Жорж Васильєвич Пилипенко; АН Української ССР, Совет по изучению производственных сил Украинской ССР. – Киев, 1973. – 27 с. ; Palienko Zh. V. Ekonomicheskaya otsenka perspektivnykh napravleniy ispolzovaniya zheleznykh rud kerchenskogo mestorozhdeniya : avtoref. dis. ... kand. ekon. nauk : spets. 08.00.04. / Zhorzh Vasilevich Pilipenko; AN Ukrainskoy SSR, Sovet po izucheniyu proizvodstvennykh sil Ukrainskoy SSR. – Kiev, 1973. – 27 s.

10. Сводка о выполнении плана капитальных вложений организациями Кримской области за январь-декабрь 1953 года (данные текущей отчетности, по сметной стоимости в тыс. рублей). - ЦДАГО Украïни. – Ф. 1. – Оп. 24. – Spr. 3862 ; Svodka o vypolnenii plana kapitalnykh vlozheniy organizatsiyami Krymskoy oblasti za yanvar-dekabr 1953 goda (dannye tekushchey otchetnosti, po smetnoy stoimosti v tys. rubley). - TsDAGO Ukraïni. – F. 1. – Op. 24. – Spr. 3862

11. Секретарю ЦК ВКП(б) товарищу Малєнкову Г. М. (від – П. С.) Начальника строительства Южно-Украинского и Северо-Крымского каналов А. Бочкина, Начальника политотдела строительства М. Штефана. 31.I.52. - ЦДАГО Украïни. – Ф. 1. – Оп. 24. – Spr. 1773 ; Sekretaryu TsK VKP(b) tovarishchu Malenkovu G. M. (vid – P. S.) Nachalnika stroitelstva Yuzhno-Ukrainskogo i Severo-Krymskogo kanalov A. Bochkina, Nachalnika politotdela stroitelstva M. Shtefana. 31.I.52. - TsDAGO Ukraïni. – F. 1. – Op. 24. – Spr. 1773

12. Справка о капитальных вложениях в народное хозяйство Крыма и вводе жилой площади за 1946-1953 годы. - ЦДАГО Украïни. – Ф. 1. – Оп. 24. – Spr. 3862 ; Spravka o kapitalnykh vlozheniyakh v narodnoe khozyaystvo Kryma i vvode zhiloy ploshchadi za 1946-1953 gody. - TsDAGO Ukraïni. – F. 1. – Op. 24. – Spr. 3862

13. «...Уряд Украïни подбає про дальший розвиток і процвітання народного господарства Криму» // Крим в умовах суспільно-політичних трансформацій (1940-2015) : зб. док. і матер. / упоряд. : О. Г. Бажан, О. В. Бажан, С. М. Блашук та ін. – 3-ге вид. – Київ : Кліо, 2016. – С. 83-94 ; «...Uriad Ukrainy podbaie pro dalshyi rozvytok i protsvitannia narodnoho hospodarstva Krymu» // Krym v umovakh suspilno-politychnykh transformatsii (1940-2015) : zb. dok. i mater. / uporiad. : O.H. Bazhan, O. V. Bazhan, S. M. Blashchuk ta in. – 3-he vyd. – Kyiv : Klio, 2016. – S. 83-94

Стаття надійшла до редакції 01.05.2017 р.

P. Satskyi

INVESTMENT IN THE DEVELOPMENT OF THE CRIMEA IN 1953 AND INTEGRATION OF THE CRIMEAN PENINSULA TO UKRAINIAN SSR

The current research is devoted to the problem of the development of investments in the Crimea region of the Russian Soviet Federative Socialist Republic (until 1954) according to the main areas of the economics. The documents from the Central State Archive of Public Organizations of Ukraine, which were displaying the statistics of investments into the Crimea area during the period of the Second World War were taken for the analysis. The target of the research was to identify the main tendencies and the characteristics of the process of the development of

investments in the Crimea area on the threshold of its inclusion to USSR (in February 1954). The author has made the analysis of the whole scope of capital investments into the economy of the Crimea during the period after the end of the World War II and the ratio of the capital investments according to the years of their realization. Moreover, the attention has been paid to the ratio of planned and unplanned capital investments in the economy of the Crimea in years. The author has also noticed the chronological gap in the years of 1946 and 1950, which could have been explained as a wish to analyze this tendency in the further detail, especially related to the year of 1954, i.e. the year when the Crimea was passed to the USSR. It could also be explained as the monetary reform in 1947 in the Soviet Union, the target of which was the redistribution of the finances in the country in favor of the state gained from private sector sources (i.e. had the confiscation nature). The particular attention has been paid to such aspect in the process of the development of capital investments in the Crimea area in the period of 1953 as unplanned capital investments. The analysis of the capital investments into the economy of the Crimea on the threshold of 1954 gives the possibility to identify the main approaches of the governing party and the governmental institutions of USSR to social-economical development of the peninsula and to identify the key tendencies of this process. The author has found out that different union approaches were being used in regards to the social-economical development of the Crimea during the period after the end of the World War II without taking into consideration the social peculiarities as well as the natural conditions of the peninsula. In particular, the USSR was trying to stimulate the development of the heavy industry, while at the same time there was no agricultural background for the providing of the normal social situation and resolving deep demographic crisis. The problem of the providing of the social-economical development of the Crimea by the responsible institutions in the conditions of the command-administrative system was equally significant. This problem was resolved with the transfer of the Crimea in 1954 to the USSR.

Key words: investment estimate for the plan development investment, agriculture in Crimea, Crimea heavy industry, the demographic situation.

УДК 94(477.63)''14-17''

І.С. Стороженко

ГІПОТЕЗА ГЕНЕЗИСУ ТА ЕВОЛЮЦІЇ УКРАЇНСЬКОГО КОЗАЦТВА В АСПЕКТІ ПАСІОНАРНОЇ ТЕОРІЇ ЕТНОГЕНЕЗУ (КІНЕЦЬ XV-СЕРЕДИНА XVII ст.)

Запропонована стаття в загальному вигляді знайомить читача з механізмом народження українського козацтва як національного етнічного утворення – субетносу, що протягом кінця XV - середини XVII ст. еволюціонував за етнічними фазами та етапами, виконуючи функції домінанти українського етносу, його збройних сил і державності.

Ключові слова: українське козацтво, етнічне утворення – субетнос, фази та етапи етногенезу, домінанта українського етносу.

До висвітлення проблеми козацького етногенезу¹¹ автор цих рядків звертається вдруге. Вперше «Гіпотеза походження та еволюції етнічних структур українського козацтва кінця XV – середини XVII ст. в аспекті етногенезу» була опублікована автором у шостому розділі його монографії «Богдан Хмельницький і Запорозька Січ кінця XVI – середини XVII

¹¹ Етногенез – процес проходження етносом (субетносом) усіх стадій розвитку (фаз етногенезу), що відбуваються від моменту виникнення етнічної системи, унаслідок пасіонарного поштовху, до її переходу в етнічний гомеостаз або зникнення [5, с.569].

ст. Кн. друга: Генезис, еволюція та реформування організаційної структури Січі» (2007) [11, с. 334-387].

Публікація цього розділу мала експериментальний характер і прагнення автора подати читачам в його інтерпретації спрощений зміст пасіонарної¹² теорії етногенезу Лева Гумільова, доступну студентам. Водночас, передбачалося продемонструвати наукову ефективність цієї теорії етногенезу щодо визначення сутності українського козацтва як феномена історії України. Отримані результати показали, що наше козацтво на першому етапі еволюції (з кінця XV до середини XVI) виникло не як військо, а як етнічна система, як майбутній козацький субетнос¹³, тобто як складова частина українського етносу¹⁴ і його домінанта. Оскільки воно формувалося в небезпечних умовах Великого Степового Кордону України (далі – Великий Кордон), тому вимушене було озброїтись і з часом перетворилося на збройні сили українського етносу. Відповідно до українських традицій державотворення спочатку виникають збройні формування, на базі яких надбудовуються державницькі адміністративні елементи. У нашому випадку на передостанньому етапі утворення субетносу-«конвікції» (70-80 рр. XVI ст.) виникло козацьке військо, на базі якого утворюється військово-етнічний козацький субетнос (наприкінці XVI ст), який обростає військовою державністю, зокрема першою Запорозькою (Базавлуцькою) Січчю (1590-1638 рр.).

Застосування теорії етногенезу Л. Гумільова для дослідження українського козацтва викликало з боку військової наукової еліти Міністерства Оборони України розуміння й підтримку автора. За їхнім проханням вищезазваний розділ з козацького етногенезу трансформувався в монографію, яка була затверджена до видання Вченою радою ДНУ ім. Олеся Гончара, протокол № 6 від 27.12.2012 р., але через брак коштів до цього часу не видана. А що ж цивільні історики? Продовжується несприйняття частиною істориків пасіонарної теорії етногенезу Л. Гумільова, для дослідження історії українського козацтва. При з'ясуванні причини цього невизнання, отримую стандартну відповідь: «Важко повірити в те, про що говориться в цій теорії¹⁵». На мою думку, ця недовіра викликана, по-

¹² Пасіонарність (від лат. *passio* – пристрасть) – це характерологічна домінанта, нездоланне внутрішнє прагнення (свідоме або, частіше, неусвідомлене) до діяльності, спрямованої на здійснення якої-небудь мети (часто ілюзорної). Зазначимо, що ця мета уявляється пасіонарній особі інколи ціннішою навіть за власне життя, а тим більше за життя і щастя сучасників чи одноплемінників. Як природна ознака пасіонарність генетично успадковується нащадками. [5, с.534].

¹³ Субетнос – етнічна система, яка виокремлюється всередині *етносу* своїм *стереотипом поведінки* і протиставляє себе оточенню на основі взаємної компліментарності осіб, що її складають [5, с.548].

¹⁴ Етнос – природно утворений на основі оригінального стереотипу поведінки колектив людей, що існує як енергетична система (структура), яка протиставляє себе усім іншим таким же колективам, виходячи з відчуття компліментарності [5, с.570].

¹⁵ Частина істориків виступають проти використання пасіонарної теорії етногенезу Л. Гумільова через те, що він дотримується російських імперсько-шовіністичних поглядів щодо походження та еволюції російського та українського етносів [6, с. 168, 169, 375, 376]. Ці історики забули, що Л. Гумільов росіянин, що він має притаманну цій національності імперську свідомість, відповідно до якої корінним питанням, щодо джерела існування російської імперії як великої держави і її утвердження перед Європою, може бути тотальна асиміляція українців. Вони повинні стати великоросами і тоді історично- культурна спадщина Київської Русі і Русі-України, а також її людський і духовно-економічний потенціал стануть великоруськими. На асиміляцію українців Москва витратила безуспішно понад 330 років, а щоб прискорить цей процес привласнила собі історико-культурну спадщину Київської Русі. Водночас, не розуміючи, що українці не зможуть асимілюватися, бо вони належать до найдавнішого потужного, високодуховного етносу, про це свідчить його висока пасіонарність, наслідками якої є вишиванки, писанки, поетичність, пісенність і багатющий фольклор, а також те, що українці найкращі воїни, в яких поєднується хоробрість і мужність з благородністю, а українські жінки найкрасивіші на нашій планеті. Прагнення українців створити свою незалежну державу переповнило імперську чашу терпіння росіян і вони взяли курс на знищення українського етносу, який як наївна дитина вірив у братські відносини. **Водночас зазначимо, що пасіонарна теорія етногенезу Л. Гумільова не пов'язана з його шовіністичними поглядами, оскільки вона розроблена і працює на засадах принципів синергетики, тобто працює на енергії біосфери землі, на геобіохімічній енергії живої речовини.** Л. Гумільов не застосував свою теорію етногенезу до визначення виникнення та еволюції

перше, відсутністю у переважної більшості людей інформації про те, що наше життя забезпечується енергією сонця не тільки за рахунок харчування, а й за рахунок біогеохімічної енергії живої речовини біосфери землі. Завдяки останній (етнічній) енергії ми народжуємося, відбувається запуск і робота відповідальних систем нашого організму, за рахунок цієї енергії людина створює духовні цінності, а при досягненні за рахунок цієї енергії колективної пасіонарності створює субетноси та етноси, забезпечуючи існування виду *Homo sapiens* на нашій планеті Земля, яка обростає соціальною оболонкою різних форм державності. За рахунок цієї енергії відбувається процес суспільного самовдосконалення у формі синергетики та етногенезу за наявності пасіонарного поштовху. Про це буде йти мова у монографії. **По-друге**, це свідчить, що ці історики забули, а може й не знали, що визначальним змістом наукового процесу, зокрема, наукової роботи є висунення гіпотез та їхнє доведення. Серед палітри гіпотез етногенезу, зокрема виникнення слов'янських народів, гіпотеза Л. Гумільова виявилася найефективнішою. Автору цих рядків вдалося її узгодити з генезисом та еволюцією українського козацтва кінця XV – середини XVII ст. Виникнення козацтва і стадії його розвитку **як соціальної системи**, повністю співпали (хронологічно та за змістом) з етапами його етногенезу **як етнічної системи**, тобто як субетносу, складової частини українського етносу і його доміанти.

По-третє, це також свідчить, що вищеназвані історики, очевидно, ніколи не цікавилися, коли і як утворився український етнос, тому їм невідомі (або ж неактуальні) проблеми теорії етногенезу щодо утворення народів. Вони не знають, що етногенез індоєвропейцям, з його гіпотезами: зокрема, лінгвістичної, прамови, прабатьківщини та «загальноросійської народності», зазнав повного краху [1, с.5-30]. За цих умов, поява нової на той час гіпотези – пасіонарної теорії етногенезу Л. Гумільова, на мою думку, закрила цей вакуум і відкрила нову сторінку в пізнанні історії виникнення та розвитку етносів, оскільки вперше базується на пасіонарній енергії людських спільнот, джерелом якої є «біогеохімічна енергія живої речовини біосфери Землі» (вислів В.Вернадського) [4, с.30, 31].

Для кожної фази еволюції етногенезу і до їхніх перехідних етапів Л. Гумільов визначив морально-етичні імперативи поведінки, якими керувалися члени етнічних спільнот. Дослідник також визначив, що етнос, по-перше, є явищем географічним, завжди пов'язаним з ландшафтом, на якому цей етнос адаптувався і якого цей ландшафт годує; по-друге, це форма існування виду *Homo sapiens*, яка відрізняється від соціальної системи, а також від суто біологічних характеристик, якими визначаються раси [4, с.13, 17].

За висновками Л. Гумільова, вік існування етносу триває 1100-1500 років, якщо його не порушують екзогенні впливи, зокрема, геноцид під час вторгнення іноплеменників або епідемії. Водночас зазначимо, що проблема походження України-Русі й українського етносу зафіксована у найвизначнішому історичному творі епохи Київської Русі – «Повісті временних літ». Ця інформація вважається не науковою і наївною [1, с.5], але для нас дуже важливою. В «Повісті» повідомляється, що Русь утворилася за біблійною історією після всесвітнього Ноевого потопу, тобто, три тисячі років до н.е., після завершення старої епохи (неоліту) і початку нової (бронзи). Водночас у літописі подається інформація про племена,

російського та українського етносів, бо ця теорія показала б, що російський етнос виник як відгалуження від українського етносу наприкінці XII ст. на стадії інкубаційного періоду, а сформувався остаточно в XIV – XV ст. і став соціальною оболонкою Московського князівства, яке існувало як улус Золотої Орди. Якщо б пасіонарна теорія етногенезу була застосована щодо генезису та еволюції українського етносу, то ми отримали б інформацію про те, що його інкубаційний період розпочався на початку VIII ст., а завершився в другій половині IX ст. утворенням української держави під назвою Київська Русь.

Цінність пасіонарної теорії етногенезу Л. Гумільова не в питаннях синергетики цього явища, а в **хронологічних визначеннях фаз і етапів етногенезу**, що дозволяє, досліджуючи модифікації і зміни суспільних відносин, визначити етнічні структури в процесі козацького етногенезу кінця XV – середини XVII ст.

з яких утворилася Русь і які існували лише в другій половині першого тисячоліття нашої ери, тобто під час сучасної епохи¹⁶. Оскільки сучасна епоха розпочалася в 419 р. н.е. (а закінчилася в 2015 р.), то ці племена сформувалися орієнтовно в VII-VIII ст. н.е. Відомий дослідник походження Київської Русі Михайло Брайчевський, торкаючись етногенезу слов'янських¹⁷ народів, зокрема, українців, росіян, білорусів, болгар, поляків та ін., зазначив, що кожен з них мав свій своєрідний характер процесу формування, а може і зовсім інші шляхи розвитку. «Наприклад, формування Русі..., – пише М. Брайчевський, – відбулося на території Східної Європи протягом другої половини I тис. н. е. Спускатися при вивченні цього питання в епоху бронзи (як це робить дехто), було б зовсім недоречним» [1, с.20].

Отже, не випадково у «Повісті временних літ» повідомляється, що Русь утворилася на зламі двох епох (насправді – раннього заліза і сучасної), а за висновками М. Брайчевського, її формування відбулося протягом другої половини I тис. н. е. (сучасної епохи), етногенез же давньоруського-праукраїнського етносу розпочався у VII ст. н.е., а завершився в другій половині IX ст. його утворенням, який обріс соціальною оболонкою держави- Київської Русі [1, с.20,149]. «Процес же об'єднання всіх давньоруських земель в одній державі затягнувся на сто років і охоплює все X ст.» [1, с.180]. Зазначемо, що утворення давньоруського-праукраїнського етносу, за однієї із версій, відбулося за рахунок пасіонарної енергії праукраїнців, яку вони отримали від своїх завойовників-варягів унаслідок повного їх асимілювання і запозичиння від них їхню назву – «Руси».¹⁸

Зазначимо, що існування давньоруського-праукраїнського етносу було не довговічним, воно було перервано монгольською навалою у першій половині XIII ст. Зокрема, після здобуття ханом Батием у 1240 р. Києва Київська Русь як держава і як соціальна оболонка давньоруського- праукраїнського етносу загинула, а отже, почала зазнавати руйнації і її першооснова — сам етнос, оскільки пасіонарність ординська перевищувала давноруську. Щоб читач мав уявлення про Золотоординську адміністративну структуру в Україні, наведемо зміст ярлика (грамоти), яким золотоординський хан Тохтамиш передав у 1397 р. великому князю литовському Вітовту українські землі за його допомогу в боротьбі проти Тамерлана.

«Згідно з текстом реконструйованого науковцями документа, – пише Олена Русина, – Тохтамиш передав Вітовту “тьми” Київську, Володимирську (тобто Володимиро-Волинську), Луцьку, Подільську, Кам'янецьку, Брацлавську, Сокальську (чи Соколицьку – від Соколя на Південному Бузі), Чернігівську, Курську та “тьму” Ягодая Сарайовича...; міста Звенигород (сучасна Звенигородка Черкаської області), Черкаси, Путивль (з низкою волостей), Новгород-Сіверський, Рильськ, Брянськ, Стародуб, Глинськ, Сніпород (мав бутидесь на Сніпороді), Хачибейв (сучасна Одеса), Дашів (сучасний Очаків), Маяк (сучасне с. Маяки в гирлі Дніпра), Баліклей і Ябу-Городок (нині – городища на Південному Бузі)» [10, с.88–89].

За таких умов, провідний і керівний субетнос давньоруського етносу – княжа еліта, втративши коріння зі своїм вмираючим етносом і вважаючи, що його доля вже приречена на зникнення, не поставила питання про його відродження на національному ґрунті за змістом і за новою формою щодо назви. За Люблінською унією 1569 р. давньоруська княжа еліта (у переважній більшості) трансформувалася в польський етнос: прийняла католицьку

¹⁶ Кожна епоха триває протягом 1596 років.

¹⁷ Інколи можна зустріти в літературі такі абсурдні визначення: «слов'янський народ», «слов'янська культура», «слов'яночка» (до жінки) і т. ін. Адже ми не зустрічаємо адекватно: «романо-германський народ», «романо-германська культура», «романо-германочка» і т. ін., бо існують групи слов'янських та романо-германських народів, кожний з яких, зокрема, українці, росіяни, поляки, німці, французи, італійці, мають свою національну культуру і відповідну назву всього іншого.

¹⁸ «Ruotsi» – «Руси» фінська назва шведів [1, с. 160]. Візантійський імператор Костянтин VII Багрянородний (908-959 рр.) у своєму творі «Об управленні імперією», написаному протягом 948-952 рр., повідомляє, що назва народу «Роси» має шведське походження [8, с.293-307].

віру, польську мову і отримала статус польської шляхти, а свій народ зрадила, кинувши його на волю окупантів. Як не парадоксально, а саме цей 1569 р. став рубежем сходження українського козацтва (яке взяло на себе місію відродження українського етносу і його державності) до рангу окремого привілейованого збройного стану у Речі Посполитій. Але до цього рубежу козацтво пройшло тернистий шлях етногенезу. Зупинимось на цьому більш детально.

Нагадаю, що існують (незалежно від людини, але за її пасіонарного поштовху) **закономірності суспільного саморозвитку, які діють за принципом синергетики**, тобто, за природною системою самовдосконалення. Окрім цього існують **закономірності етнічного саморозвитку за принципом етногенезу**, які діють непомітно для людини і проявляються лише після обростання соціальною оболонкою¹⁹. Закономірно, що в межах процесу руйнації давньоруського етносу працювали принципи синергетики і етногенезу, спрямовані на його порятунок. Цілком природно, що в межах цих принципів працювала певна частина пасіонарної української і литовської еліти.

Відповідно до спостережень, – пише Л. Гумільов, – нові етноси виникають не в монотонних ландшафтах, а на кордонах ландшафтних регіонів і в зонах етнічних контактів, де існує невідворотна інтенсивна метисація (змішані шлюби. – І.С.). Пусковим моментам етногенезу сприяють також сполучення різних культурних рівнів, типів господарств, несхожих традицій” [4, с. 35].

Отже, Великий Кордон був ідеальною зоною для формування української етносфери. Це був Кордон між кочівництвом і осілістю, між мусульманською і християнською релігіями, а також між культурами Сходу й Заходу [7, с.28-44]. Крім перерахованих функціональних компонентів Великого Кордону, зазначимо, що українське прикордоння (південна Київщина та Брацлавщина) з другої половини XIII ст. зазнало активної метисації після монгольської навали у 1240 р. в Русь -Україну й утворення (як вже зазначалося вище) на її землях улусів (провінцій) Золотої Орди: (Наддніпрянський і Надбужський, поділених на тьми).

За висновками Н. Яковенко, крім вторгнення ординців-завойовників, з кінця XIV – до середини XVII ст. відбулося декілька хвиль міграції тюркських переселенців на українське прикордоння (переважно в район Канева і Черкас) [12, с.152, 173, 174]. Отже, внаслідок монгольської навали та міграції переселенців, українське прикордоння отримало досить вагомий тюркський етнічний компонент, який поглинули українці, зберігши свою етнічну систему.

Виникає закономірне питання: чому саме перемиг український, а не тюркський елемент? На це питання дає вичерпну відповідь Л. Гумільов. У своїх дослідженнях він показав, що визначальним чинником у впливах етносів один на одного є їхня пасіонарність. Зокрема, завоювання і поневолення українців ординцями було забезпечене перевагою останніх у пасіонарності. Але, починаючи із середини XIV ст., в Україну і її південне прикордоння приходять литовці, пасіонарність яких переважала ординську.

За Л. Гумільовим, збереження своєї етнічної системи українцями під час вищенаведеної метисації було забезпечене тим, що частота коливання етнічного енергетичного поля чужоземного елемента не збігалася з частотою коливання українського етнічного енергетичного поля, тому злиття першого з останнім відбувалося не шляхом

¹⁹ Прикладом етнічного саморозвитку за принципом етногенезу може слугувати суперетнос Сполучених Штатів Америки, у якому за останні десятиліття відбулися процеси **прихованого** етнічного саморозвитку за принципами етногенезу і синергетики, унаслідок яких негритянський етнос та мігранти стали доміантною, провідною, керуючою силою в суперетносі цієї держави, а соціальною оболонкою цього етносу став закономірний наслідок – вчорашні чорношкірі раби стали володарями США – найпотужнішої держави у світі, а їхня культура поширилася на інші континенти.

гармонічної асиміляції, а за рахунок **анігіляції**²⁰ [4, с.31,32]. Сутність останньої полягала в тому, що під час злиття чужоземного етнічного елемента з українським під впливом потужного енергетичного поля останнього відбувався збій частоти коливання етнічного енергетичного поля першого, розхитування системних зв'язків і руйнація чужинського етнічного елемента як системи. *“Порушені структури не піддаються тривалій еволюції. Під час спрощення вони виділяють вільну енергію, яка розсіюється в просторі, а самі анігілюються”* [4, с.32], тобто стають складовими частинами українського етнічного елемента як системи.

За висновками Олени Русиної, передача влади Золотою Ордою Великому князівству Литовському над Україною була здійснена на договірній основі [10, с.59]. І далі вона пише, що враховуючи наявність проблем щодо міжусобиць та сепаратистських виступів ординських феодалів на просторах величезної золотоординської імперії, її хани були зацікавлені в тому, щоб мати на території України-Русі надійного васала, першим з яких і став литовський князь Ольгерд Гедимінович (1347–1377). Унаслідок цих змін в адміністративному устрої Золотої Орди – володіння темників на українських землях були реорганізовані у другій половині XIV ст. в уділи литовських князів [10, с.40, 59, 60], що поклато початок українізації тюркського елемента.

Є всі підстави припускати, що особливо активна метисація та злиття українського елемента з тюркським з українізацією останнього, відбулися після передачі в 1397 р. золотоординським ханом Тохтамишем Великому князю литовському Вітовту українських земель (про яке вже йшлося вище) і створення останнім, починаючи з 1398 р., на межі з Диким Полем прикордонної оборони, яка складалася з мережі прикордонних замків: Брацлав, Звенигород, Канів, Черкаси, Переяслав та ін. [10, с.88, 89, 106]. Оскільки унаслідок вторгнення на українське прикордоння ординців тут не залишилося руської (української) аристократії [2, с.175, 178], Вітовт на першому етапі створення цієї оборони вимушений був залучати до прикордонної служби татарську та литовську еліти, нормативно закріплюючи або надаючи їм землеволодіння, а також соціальний статус боярина-рицаря (боярина-шляхтича) за цю службу. Соціальні вигоди були каталізатором християнізації, метисації і злиття тюркського та литовського елементів цього рангу з українським. Наприкінці XV ст., у зв'язку з воєнною небезпекою з боку Кримського ханства, прикордонна оборона була підсилена формуваннями «кінних слуг» шляхом залучення до них третини чоловічого населення прикордонних замків та їх околиць. За соціальним статусом кінні слуги поділялися на замкових зем'ян-ленників з обмеженим шляхетським правом та панцирних бояр, які користувалися усіма прерогативами військового (рицарського) права, але не мали особистого шляхетства (на відміну від повного рицарства бояр-шляхти) [12, с.60-70]. Є всі підстави вважати, що до складу кінних слуг потрапили й пересічні мешканці тюркського походження, які, як і їхня еліта, на ґрунті соціально-економічних вигод теж злилися з українською спільнотою.

Підсумовуючи, значимо, що, по-перше, **центром трансформації давньоруського-праукраїнського етносу в український - був Великий Кордон, а, точніше, – українське прикордоння (південна Київщина та Брацлавщина)**; по-друге, етнічні системи належать до закритих систем. Така система отримує для свого функціонування одноразовий імпульс пасіонарної енергії і працює за другим законом термодинаміки, поступово витрачаючи енергію на свою роботу до тих пір, доки потенціал цієї енергії не зрівняється з потенціалом оточуючого середовища. Здавалося б закрита система не залежить від оточуючого середовища, але, як виявилось, якщо від цього середовища не буде поштовху (пускового імпульсу), то етнічна система працювати не буде. Іншими словами, принципи синергетики і етногенезу починають працювати не на пустому місці, а при наявності

²⁰ Анігіляція – розпад на субатомному рівні з незворотною втратою світлової енергії, що випромінюється в міжгалактичний вакуум [4, с.32].

зовнішнього, пасіонарного людського поштовху, якого ми можемо і не помітити. Коли ми розглядаємо думку Л. Гумільова, трансформовану до нашої проблеми про те, **що український етнос, як жива система, «обирає по можливості рішення» створити на межі з Великим Кордоном нове субетнічне утворення** [4, с. 20-22], то ми повинні пам'ятати, що поштовх для цього «рішення» було забезпечено діяльністю литовської еліти на Великому Кордоні, тобто для цього були створені відповідні умови.

Торкаючись початкового періоду козацького етногенезу мені часто задають питання: чи справді існував інкубаційний період козацького етногенезу? Як перевірити достовірність хронології його існування? Щоб відповісти на ці питання зазначимо, що дослідження козацького етногенезу показали, що він наприкінці 1649 р. перейшов в акматичну фазу. *«Ми знаємо, – пише Л. Гумільов, – що акматична фаза настає приблизно через сто п'ятдесят років після початку явного піднесення, тому можемо зробити висновок, що пасіонарний поштовх відбувся там за 300 років, враховуючи інкубаційний період до зафіксованої акматичної фази»* [4,с.112]. Отже, у середині XIV ст. до управління українськими землями і, зокрема, українським прикордонням замість ординців прийшла пасіонарна литовська еліта, яка злилася з українським елементом і перетворилася на фундаторів розвитку української культури, а також дала пасіонарний поштовх інкубаційному періоду козацького етногенезу. Унаслідок цього процесу через півтора століття, наприкінці XV ст., українці, мешканці південної Київщини та Брацлавщини (насамперед бояри-лицарі та кінні слуги прикордонних замків та їх околиць), які поглинули в цьому регіоні ординців і литовців, перетворилися на високопасіонарний елемент.

Це дає підстави вважати, що **пасіонарна ситуація** на українському кордоні в другій половині XV ст., напередодні завершення інкубаційного періоду козацького етногенезу, перебувала у неврівноваженому стані (*«флуктуації»*), а наприкінці цього ж століття досягла критичної точки (*«біфуркації»*) [9,с.321-323], з якої її вивели татарські напади і спрямували пасіонарну енергію бояр-лицарів та кінних слуг не тільки на захист прикордоння, а й на певні мутації- виокремлення з їхнього середовища **степових розбійників, добичників, які отримали назву козаків** [3,с.78]. Для цієї початкової фази козацького етногенезу Л. Гумільов визначив імператив: *“Треба виправити світ, бо він поганий”*. Тобто, це була етично-моральна норма, якою керувалися воїни-професіонали під час мутації в козаків [4,с.239]. Відбувся перший етап етногенезу у фазі «піднесення» – утворення першої етнічної структури – козацької «консорції». ²¹

Але на цьому етапі процес етногенезу зупинився. Минали десятиліття, а новий етап етногенезу не наступав, чисельність козаків була незначна, вони не брали участі у відсічі татарським нападам, а за повідомленням джерел від першої згадки про них у 1489 р. до другої половини XVI ст., характеризуються як розбійники на Великому Кордоні [3, с.79-100]. Мешканці прикордонних замків та їхніх околиць сприймали козаків як кримінальний елемент, у сучасному розумінні цих слів.

«Продовження у наступному номері (випуску)».

Список використаної літератури

1. Брайчевський М. Ю. Походження Русі / М. Ю. Брайчевський. – Київ, Наукова думка, 1968. - 224 с. ; Braichevskiy M. Yu. Pokhodzhennia Rusi / M. Yu. Braichevskiy. – Kyiv, Naukova dumka, 1968. - 224 s.
2. Грушевський М. С. Історія України-Руси в 11-ти т. / М. С. Грушевський. - Київ : Наук. думка, 1993. - Т. 3 : До року 1340. – 592 с. ; Hrushevskiy M. S. Istoriiia Ukrainy-Rusy v 11-ty t. / M. S. Hrushevskiy. - Kyiv : Nauk. dumka, 1993. - Т. 3 : Do roku 1340. – 592 s.

²¹ «консорції» від лат. «*sors*» – доля, тобто об'єднання людей зі історичною долею), соціальною оболонкою, якої була розбійницька ватага, з пасіонарним імперативом поведінки: *«Будь тим, ким ти мусиш бути!»* [4, с. 22, 239].

3. Грушевський М. С. Історія України-Руси в 11-ти т. / М. С. Грушевський. - Київ : Наук. думка, 1995. - Т. 7 : Козацькі часи — до року 1625. – 628 с. ; Hrushevskiy M. S. Istoriiia Ukrainy-Rusy v 11-ty t. / M. S. Hrushevskiy. - Kyiv : Nauk. dumka, 1995. - Т. 7 : Kozatski chasy — do roku 1625. – 628 s.

4. Гумилев Л. Н. География этноса в исторический период / Л. Н. Гумилев. - Ленинград, 1990. – 279 с. ; Gumilev L. N. Geografiya etnosa v istoricheskiy period / L. N. Gumilev. - Leningrad, 1990. – 279 s.

5. Гумилев Л. Н. Этносфера. История людей и история природы / Л. Н. Гумилев. - Санкт Петербург, Москва, 2003. – 578 с. ; Gumilev L. N. Etnosfera. Istoriya lyudey i istoriya prirodi / L. N. Gumilev. - Sankt Peterburg, Moskva, 2003. – 578 s.

6. Гумилев Л. Н. От Руси к России / Л. Н. Гумилев. - Москва, 2014. – 318 с. ; Gumilev L. N. Ot Rusi k Rossii / L. N. Gumilev. - Moskva, 2014. – 318 s.

7. Дашкевич Я. Р. Україна на межі між Сходом і Заходом (XIV - XVIII ст.) / Я. Р. Дашкевич // Записки Наукового товариства ім.Шевченка. - Т.ССХХІІ : Праці історико - філософської секції. - 1991. - 472 с. ; Dashkevych Ya. R. Ukraina na mezhi mizh Skhodom i Zakhodom (XIV - XVIII st.) / Ya. R. Dashkevych // Zapysky Naukovoho tovarystva im.Shevchenka. - Т.ССХХІІ : Pratsi istoryko - filosofskoi seksii. - 1991. - 472 s.

8. Константин Багатородный Об управлении империей / Константин Багатородный. – Москва : Наука, 1989. – 501 с. ; Konstantin Bagatorodnyy Ob upravlenii imperiey / Konstantin Bagatorodnyy. – Moskva : Nauka, 1989. – 501 s.

9. Лотман Ю. М. Внутри мыслящих миров. Человек-текст-семиосфера-история / Ю. М. Лотман. – Москва : Языки русской культуры, 1996. — 464 с. ; Lotman Yu. M. Vnutri mysl'yashchikh mirov. Chelovek-tekst-semiosfera-istoriya / Yu. M. Lotman. – Moskva : Yazyki russkoy kultury, 1996. — 464 s.

10. Русина О. В. Україна під татарами і Литвою / О. В. Русина. - Київ, Видавничий дім Альтернативи, 1998. — 320 с. ; Rusyna O. V. Ukraina pid tataramy i Lytvoiu / O. V. Rusyna. - Kyiv, Vydavnychiy dim Alternatyvy, 1998. — 320 s.

11. Стороженко І. С. Богдан Хмельницький і Запорозька Січ кінця XVI - середини XVII ст. : моногр. / І. С. Стороженко. – Дніпродзержинськ : ВД "Андрій", 2007. - Кн. друга : Генезис, еволюція та реформування організаційної структури Січі. - 415 с. ; Storozhenko I. S. Bohdan Khmelnytskyi i Zaporozka Sich kintsia XVI - seredyny XVII st. : monohr. / I. S. Storozhenko. – Dniprodzerzhynsk : VD "Andrii", 2007. - Kn. druha : Henezys, evoliutsiia ta reformuvannia orhanizatsiinoi struktury Sichi. - 415 s.

12. Яковенко Н. М. Українська шляхта з кінця XIV до середини XVII ст. (Волинь і Центральна Україна) / Н. М. Яковенко. – Київ : Наукова думка, 1993. – 414 с. ; Yakovenko N. M. Ukrainska shliakhta z kintsia XIV do seredyny XVII st. (Volyn i Tsentralna Ukraina) / N. M. Yakovenko. – Kyiv : Naukova dumka, 1993. – 414 s.

Стаття надійшла до редакції 10.05.2017 р.

I. Storozhenko

**THE HYPOTHESIS OF THE GENESIS AND EVOLUTION OF UKRAINIAN
COSSACKS IN THE ASPECT OF PASSIONARY THEORY OF ETHNOGENESIS
(the END of XV-MID of XVII century)**

Coveraging the Cossack`s ethnogenesis problem the author of these lines appeals for the second time. For the first time "Hypothesis of the origin and evolution of the ethnic structures of Ukrainian Cossacks the end of the XV- mid XVII century in the aspect of ethnogenesis" was published by the author inthe sixth section of his monograph "Bogdan Khmelnitsky and Zaporizhzhya Sich of the late XVI -mid century XVII. Book second: Genesis, evolution and reforming of the organizational the structure of the Sich" (2007).

The publication of this section had the experimental character and the desire of the author to show the readers in his interpretation simplified contents of Lev Gumilev`s passionary theory

of ethnogenesis available to students. At the same time, it was supposed to demonstrate the scientific effectiveness of the theory of ethnogenesis to defining the essence of the Ukrainian Cossacks as a phenomenon of Ukraine history. The results showed that our Cossacks in the first stage of evolution (from the end of XV to mid-XVI) did not arise as the army, but as an ethnic system, as future Cossack subethnos, i.e. as an integral part of the Ukrainian ethnic group and its dominant. As far as it was formed in dangerous conditions of the Large Steppe Border of Ukraine (further - the Big Cordon), so it was forced to arm themselves and eventually turned into the armed forces of the Ukrainian ethnos. According to the Ukrainian state tradition originally the armed formation appeared, on the base of which the state-administrative elements superposed. In our case, on the penultimate stage of formation of subethnic groups (70-80s of the XVI century.) the Cossack army originated, which formed military ethnic Cossack subethnos (late XVI century), which acquires a military state, in particular, the first Zaporozhian (Bazavluk) Sich (1590-1638.).

Application of L. Gumilev's theory of ethnogenesis for the study of Ukrainian Cossacks caused by the military scientific elite of the Ministry of Defense of Ukraine and understanding support of the author. Upon request the abovementioned section of the Cossack ethnogenesis transformed into a monograph, which was approved for publication by the academic Council of the DNU named after Oles Gonchar, Protocol № 6 dated 27.12.2012. But due to the lack of funds by that time it haven't been issued. At the same time we note that the publication of this monograph and the consideration in it the origin and development of the Ukrainian Cossacks in the aspect of ethnogenesis would answer a number of questions that until that time there was no answer.

Key words: *ethnic nature of the Ukrainian Cossacks, military-ethnic Cossack subethnos, passionary theory of ethnogenesis of L. Gumilev.*

УДК 323.113(437.3=161.2)''1994/2016''

Є.В. Федоренко

ДИНАМІКА ЧИСЕЛЬНОСТІ УКРАЇНСЬКОЇ МІГРАЦІЙНОЇ ГРУПИ У ЧЕСЬКІЙ РЕСПУБЛІЦІ (1994 – 2016 роки)

У статті досліджено зміни чисельності українських мігрантів у Чеській Республіці. Проаналізовано причини та наслідки міграцій громадян України до Чеської Республіки. Простежено взаємозв'язки між рівнем економічного розвитку та трудовими потребами республіки і збільшенням міграційних потоків з України.

Ключові слова: *еміграція, трудова міграція, міграційна група.*

На сьогоднішній день в українському соціумі постала гостра потреба пошуку оптимальної моделі побудови соціально-економічного устрою держави. Тривалий період відсутності чіткої стратегії реалізації суспільних реформ, а також суперечливість їх впровадження призвели до того, що незалежна Україна пережила кілька соціально-економічних і політичних криз. Відбулись відчутні деформації в соціальній та демографічній структурі населення України, які фактично призвели до старіння нації і депопуляції. Негативний вплив соціально-демографічних процесів поступово збільшився настільки, що Українська держава перетворилася на країну-експортера дешевої робочої сили до високорозвинених країн близького і далекого зарубіжжя. І, якщо з початку 1990-х років ці міграційні процеси носили переважно тимчасовий, сезонний характер (так зване «заробітчанство»), то в умовах невизначеності і нескінченності кризи все більше людей виїздить за кордон на постійне місце проживання.

Чільне місце серед країн із стабільно високим індексом міграційної привабливості для українських мігрантів посідає Чеська Республіка (далі ЧР). За даними статистичного управління ЧР, станом на 31.12.2016 року у країні перебувало 110 245 громадян України [4].

Про українських мігрантів міститься інформація у працях Л. Трліфайової, яка досліджувала кількість віз, виданих іноземцям урядом ЧР [8]. Значну увагу трудовим мігрантам з України приділили М. Сендерсон, В. Стрелковські, К. Глуштікова у праці: «Pracovní migrační ve střední a východní Evropě». У зазначеній праці дослідники простежили причини формування міграційної групи українців у ЧР, а також простежили професійну та соціальну спрямованість мігрантів з України [1]. Варто зазначити, що автори, в своїх дослідженнях приділили головну увагу саме українським мігрантам, адже протягом останнього десятиліття саме наші співвітчизники є найбільшою групою іноземних громадян, які проживають на території ЧР.

Вітчизняні та зарубіжні науковці сходяться в думці, що головною причиною вибору ЧР як об'єкту для імміграції для десятків тисяч українців стали, перш за все, якісні зміни у середині республіки, що пов'язані із швидким зростанням економіки і соціального добробуту населення. Чеські науковці пов'язують ці процеси з падінням так званої «Залізної завіси» внаслідок розпаду країн Соціалістичного табору, а також вступом країни до Європейського співтовариства у 2004 році, що позитивно вплинуло на інвестиційний клімат країни і дало змогу створити тисячі нових робочих місць. Проблема збільшення кількості іммігрантів фактично не стояла перед чеською владою, яка вбачала в них насамперед дешеву робочу силу. Відповідно до цього чеське законодавство з регулювання міграційних процесів в країні носило переважно ліберальний характер, ніж в інших європейських країнах.

Отже, метою статті є аналіз динаміки чисельності української міграційної групи у ЧР протягом 1991-2016 років.

Внаслідок відсутності фінансування для організації та проведення в Україні перепису населення після 2001 року, а також недосконалої методології обрахування емігрантів, з'ясування кількості громадян України, які перебувають на даний момент за кордоном значно ускладнюється. Натомість існує можливість опрацювати статистичні дані країн, до яких прибувають мігранти з України.

Запропоноване дослідження ґрунтується на підсумкових матеріалах переписів населення, проведених у ЧР 1991, 2001, 2011 роках, численних статистичних матеріалах статистичного управління ЧР, а також працях чеських науковців.

Важливим джерелом інформації щодо кількості мігрантів у ЧР є статистичні щорічники, які видаються статистичним управлінням республіки. Ці збірники містять інформацію щодо кількості мігрантів по роках, а також коментарі науковців.

Отже, статистичні матеріали свідчать: якщо у 1991 році частка іноземців у Чехії (що входила до складу Чехословаччини), які постійно проживали у країні становила лише 0,5% від загальної кількості населення (без урахування словаків, які становили 1,6%), то в 2001 р. цей показник становив 1,2%, а у 2011 році – 4 % від загальної кількості населення ЧР [3, с. 232]. Загалом, починаючи із 90-х років ХХ століття в ЧР спостерігалось збільшення кількості трудових мігрантів, переважно з країн Центрально-Східної Європи (далі ЦСЕ), та Південно-Східної Азії.

Ключовим фактором для осіб, які обрали ЧР для трудової міграції були і залишаються стабільний соціально-економічний розвиток республіки та її високі, порівняно з країнами виходу мігрантів, соціальні стандарти. Період появи незалежної ЧР співпав у часі із кризовими явищами в Україні, яка у 1990-х роках не спромоглася провести радикальні економічні реформи і швидко збудувати потужну ринкову економіку. Тому не дивно, що

починаючи вже з середини 90-х років минулого століття українські трудові мігранти почали виїздити на роботу до ЧР.

Доцільно виокремити найголовніші фактори вибору українцями ЧР на міграційній карті:

- територіальна близькість обох країн, що сприяло більшій мобільності трудових мігрантів;
- ліберальний характер міграційного законодавства, що мав місце у ЧР в окремі періоди формування міграційної групи;
- наявність відповідного ринку праці, який містив велику кількість пропозицій для працевлаштування трудових мігрантів за некваліфікованими спеціальностями без необхідності одержання відповідної кваліфікації та вивчення мови;
- стабільність економіки ЧР, висока заробітна плата та рівень ВВП на душу населення, у порівнянні з Україною та іншими країнами ЦСЄ;
- схожість української і чеської мов та близькість слов'янських культур, що сприяло швидкій адаптації мігрантів у країні-перебування.

Перепис населення 1991 року ще у Чехословаччині засвідчив, що на території Чехії проживало 8 220 етнічних українців [7]. В більшості своїй – це представники старої української діаспори, чії предки опинилися у чеських землях ще під час другої хвилі еміграції, і які ідентифікували себе як етнічних українців. Такий висновок є логічним, оскільки за часів існування СРСР суттєві міграційні потоки з території України до ЧСР були неможливими.

Починаючи з 1994 року статистичні інститути новоствореної ЧР починають фіксувати чисельність іноземних громадян, які проживали на території країни. Наше дослідження опирається саме на ці данні, адже завдяки ним можемо визначити кількість українських трудових мігрантів, які виїздили з незалежної України до ЧР.

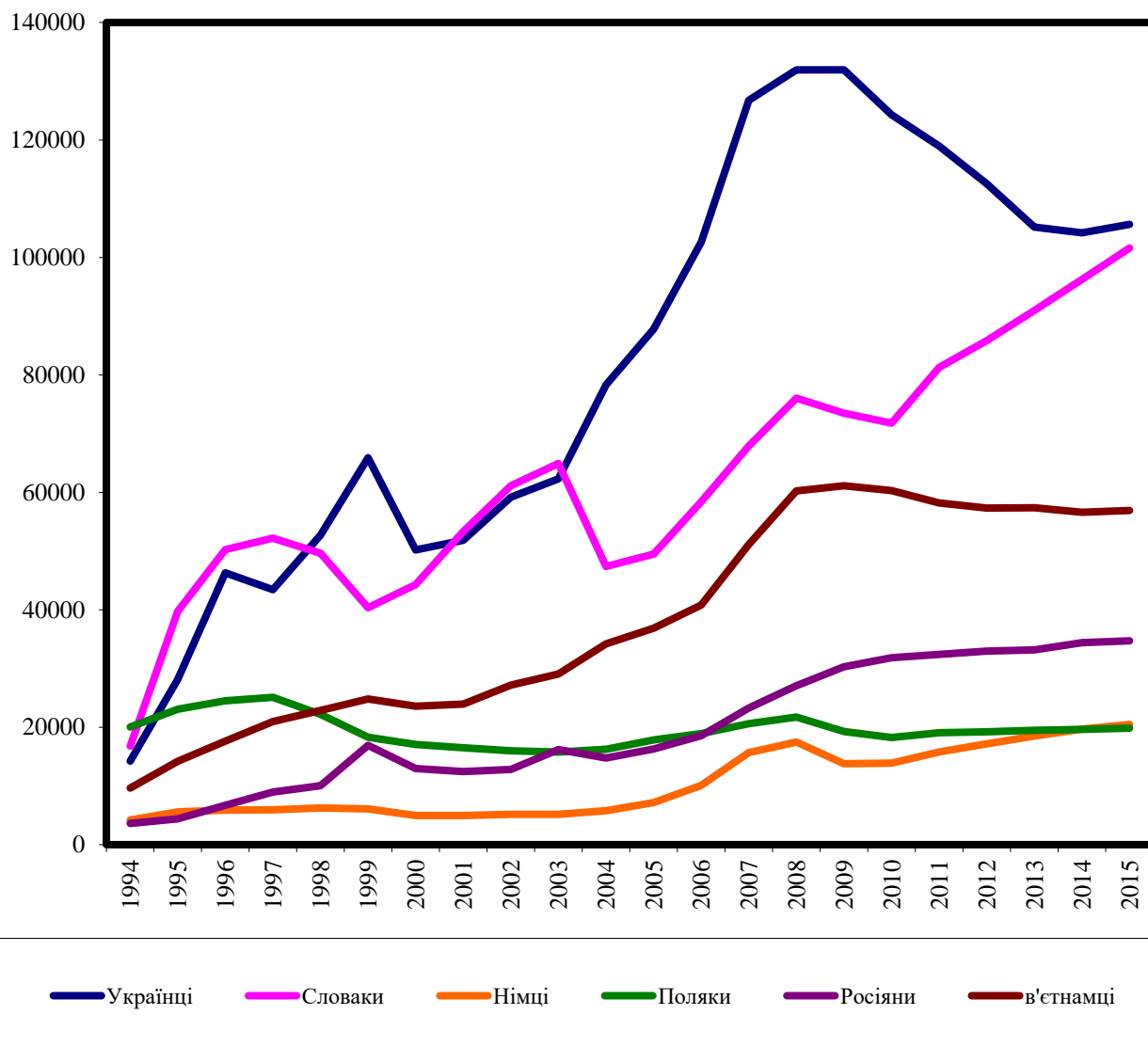
У 1994 році кількість громадян України, що перебували на території ЧР становила 14 230 осіб, з яких 12 667 осіб постійно проживали на території республіки (див. діаграму 1) [5]. У наступні роки кількість громадян України, що перебували у ЧР почала стрімко зростати, збільшуючись щороку на кілька десятків тисяч осіб. Чеські дослідники пов'язують активізацію міграційних потоків до республіки зі швидким зростанням економіки країни наслідком чого стала нагальною потреба у великій кількості працівників у будівництві та сфері послуг. При цьому місцевий ринок праці не міг задовольнити потреби у робітниках, саме тому країна відкрила кордони для трудових мігрантів.

У 1999 році кількість українських громадян в країні досягла проміжного піку – 65 883 осіб (що становило 28,7% від усіх іноземних громадян, що перебували на той момент в країні) (див. діаграму 1) [5].

Саме з 1999 року українська міграційна група стала найбільшою серед груп іноземних громадян, які перебували на території ЧР чисельно випередивши громадян Словаччини, Німеччини, Польщі, Російської Федерації (див. графік 1).

Починаючи з 2000 року чисельність українських мігрантів у республіці почала поступово зменшуватися, що було зумовлено законом № 326/1999 «Про перебування іноземців у ЧР», який регламентував процедуру перебування іноземних громадян на території ЧР. Даний закон приводив міграційне законодавство республіки у відповідність до європейських норм, зокрема, регламентував видачу віз іноземним громадянам та містив певні обмеження стосовно перебування у республіці трудових мігрантів [9].

Діаграма 1. Кількість іноземних громадян, що проживали у Чеській Республіці у 1994 – 2015 рр.

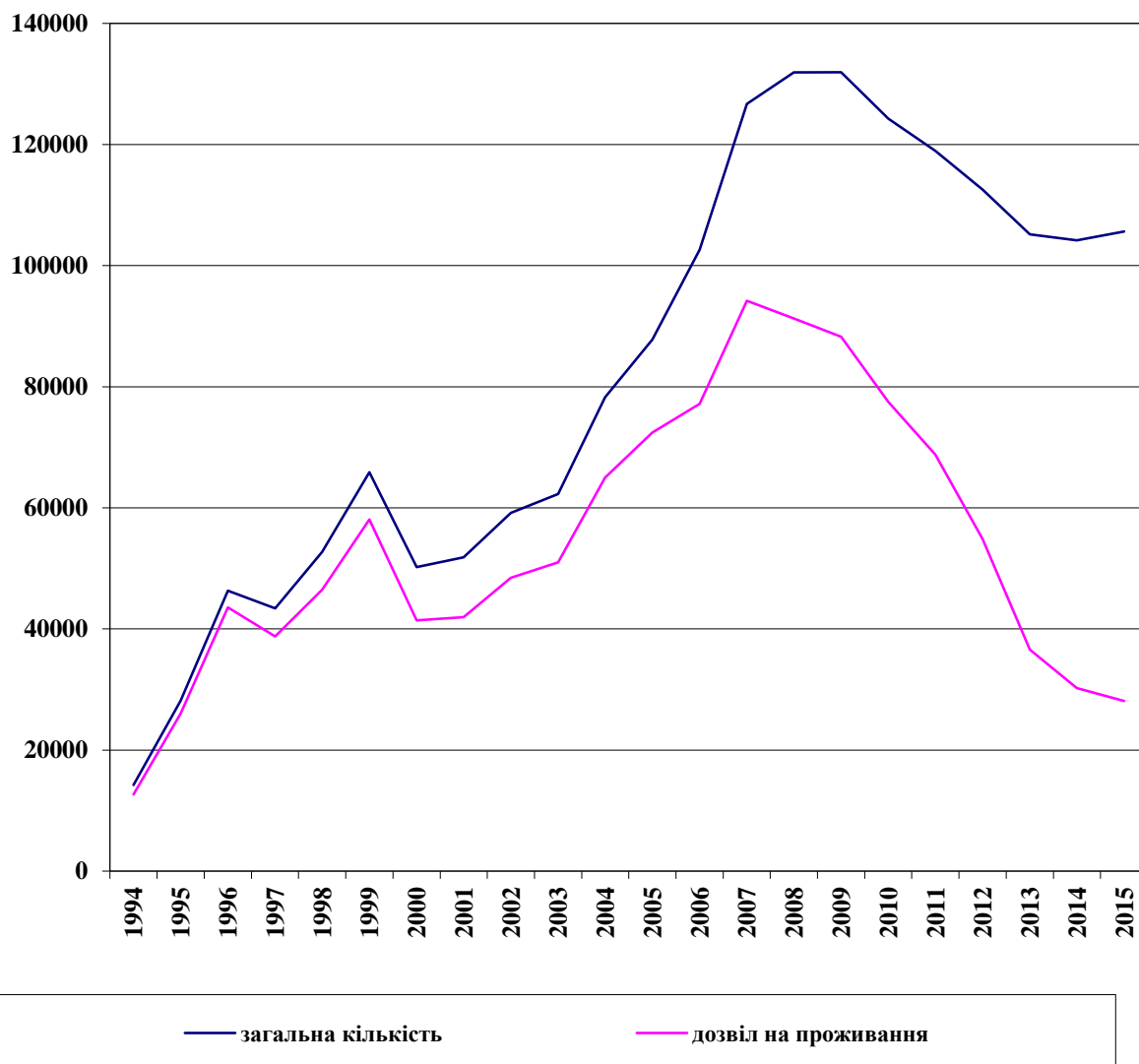

За даними статистичного управління ЧР у 2000 році кількість громадян України у республіці у порівнянні із 1999 роком скоротилася на 24 % і становила 50 212 осіб з яких 41 438 мали довгострокову візу (понад 90 діб) [5].

Наступного року статистичні вибірки засвідчили, що в країні перебувало 51 825 громадян України [5]. Того ж року в ЧР було проведено перепис населення, згідно якого у республіці перебувало 22 112 тис осіб, які визнали себе етнічними українцями [3, с. 56].

Починаючи з 2001 року знову простежувалось помітне збільшення чисельності громадян України у ЧР. У 2006 році кількість громадян України у республіці перетнула позначку в 100 тисяч осіб, а у 2009 році кількість українців у Чехії досягла свого історичного максимуму – 131 932 тис осіб [5]. Варто відзначити той факт, що найбільші міграційні потоки громадян України до ЧР ми спостерігаємо в роки відносної стабілізації економіки України, протягом 2005-2008 років. Цей факт дає нам підстави свідчити про системне невдоволення рівнем та способом життя в Україні її громадян.

Діаграма 2. Кількість громадян України, що перебували у Чеській Республіці з дозволом на довгострокове проживання, та без нього по рокам:

Також, починаючи з 2006 року маємо ще одну тенденцію, а саме поступове формування розриву між кількістю осіб, які мають право на довгострокове проживання у республіці та загальною кількістю громадян України, що перебували у ЧР (див таб. 2). Протягом 1994 і до 2005 років кількість осіб, яка перебувала у республіці на довгостроковій основі постійно зростала. У 2005 році їх кількість становила 82,5% від загальної чисельності осіб, однак, з наступного року їх кількість почала активно зменшуватися: у 2006 році - до 75,2 %, у 2009 р. - до 66,8%, а у 2015 році - лише до 26,6% від загальної кількості осіб [5]. Зважаючи на цей факт, можемо припустити, що поступово міграційні служби ЧР намагалися зменшити кількість дозволів на проживання та працевлаштування у країні для мігрантів, однак українські громадяни продовжували прибувати до країни, нерідко використовуючи туристичні або освітні візи.

При цьому до 2009 року кількість громадян України у республіці продовжувала зростати, однак у наступні роки простежувалося значне зменшення кількості українських громадян в Чехії. Вказані зміни були продиктовані перш за все Світовою економічною кризою, яка почалася у 2008 році, внаслідок чого значно скоротилися пропозиції робочої сили на європейських ринках праці. Керівні органи європейських країн, в тому числі і ЧР, змушені були вживати заходів задля забезпечення робочими місцями перш за все власних громадян, тому відбулися зміни у міграційному питанні [8]. В першу чергу, були введені

значні обмеження на в'їзд до країн, членів ЄС нових мігрантів, а також обмеження на працевлаштування для тих мігрантів, які вже перебували у зазначених країнах [8].

Для ЧР таким обмеженням стало запровадження онлайн системи реєстрації осіб, які прагнули отримати робочу візу або дозвіл на проживання у республіці. Кількість дозволів на отримання цих документів встановлювалася індивідуально кожним консульством, при узгодженні із чеським МЗС, яке, таким чином, отримало можливість керувати потоками іммігрантів до республіки майже в ручному режимі. При цьому, для громадян України була припинена видача віз та дозволів на проживання з метою економічної діяльності [8].

Саме тому, кількість громадян України, які перебували у ЧР почала суттєво скорочуватися, однак, не зважаючи на цей факт, міграційна група українських громадян залишалася найчисельнішою в республіці. Станом на 2010 рік їх кількість становила 128 636 осіб, або майже 30% від загальної кількості іноземців у республіці [2, с 5].

Підсумки останнього перепису населення, який проводився у ЧР у 2011 році містять дані про 116 139 громадян України, що становило 27,5% від усієї кількості іноземців, які перебували в країні, станом на 26.03.2011 року. В цілому українська міграційна група була найбільш чисельною іноземною спільнотою у ЧР, переважаючи громадян Словаччини 82 251 (19,5%), В'єтнаму 52 612 (12,5) та РФ 31 545 (7,5%) [2, с. 3].

Протягом наступних років кількість громадян України у ЧР залишалася стабільною, а протягом 2015-2016 років знову спостерігалось незначне збільшення кількості українців у республіці [5].

Однак, кількість осіб, які мали довгострокові візи та дозволи на проживання у країні, невпинно зменшувалася й надалі. Станом на 2015 рік кількість українців, в яких були візи на довгострокове проживання в країні становила менше 40 тис осіб, в той час як загальна кількість українців у ЧР становила більше 100 тисяч осіб [5].

Динаміка хоча й невеликого, однак збільшення кількості українських громадян у республіці, а також останні події, пов'язані із міграційними викликами для країн ЄС дозволяють зробити припущення про поступове відновлення міграційних потоків з України до ЧР.

Нове загострення соціально-економічної кризи в Україні, пов'язаної з війною на Сході країни, змушує покидати країну все більше осіб. Покращення ситуації в ЧР, яка вийшла з кризи і відновлює свій соціально-економічний потенціал, призводить до поступового послаблення міграційного законодавства. На це, окрім іншого вказують і численні заяви президента республіки М. Земана, про готовність прийняття до країни мігрантів із ЦСЄ, в першу чергу з України, замість Сирійських біженців, при цьому, мова йде не лише про видання віз та дозволів, а й врахування українських громадян у спеціальних міграційних квотах [10]. Деякі поступки можуть бути зроблені й у світлі запровадження безвізового режиму між Україною та ЄС, однак, існує думка, що це не призведе до нового великого сплеску міграційних потоків з України, так як скасування віз не впливає на кількість виданих дозволів на проживання [11, с.1-2].

Слід підкреслити, що процес зростання кількості українських мігрантів у ЧР, був і залишається взаємовигідним як для українських мігрантів, так і для чеських державних інституцій. Регулюючи міграційні потоки, які не припиняються з моменту набуття Україною незалежності, чеські урядовці піклуються про скорочення дефіциту робочих рук за некваліфікованими спеціальностями на чеському ринку праці. Українці погоджуються на складніші умови праці та йдуть на низькооплачувані професії, що не користуються попитом у місцевих працівників. Крім того, до ЧР виїждять і висококваліфіковані спеціалісти, які потрапляють до країни за освітніми програмами, проходячи стажування в освітніх закладах республіки, вивчаючи мову та складаючи відповідні екзамени зі своїх спеціальностей. Таким чином, вводяться обмеження та послаблюють міграційні вимоги,

чеські державні інституції можуть контролювати ці рухи, в залежності від соціально-економічної ситуації в країні та пропозицій місцевого ринку праці.

Список використаної літератури

1. ANALÝZA: Pracovní migrace ve střední a východní Evropě [Electronic resource] // Informační a podnikatelský Systém i-RU.CZ. – Mode of access : <http://www.irucz.ru/cz/zpravy/1-11800000000-ukrajina/0-0-109-socialni-oblast/24261-analyza-pracovni-migrace-ve-stredni/>
2. Cizinci v České republice podle dat sčítání lidu. – Praha : Český statistický úřad, 2014. – 24 с.
3. Demografie, revue pro výzkum populačního vývoje // Czech Statistical Office. – 2013. – №55. – С. 258
4. R02 Počet cizinců v ČR - předběžné čtvrtletní údaje; 2004/06 - 2016/12 [Electronic resource] // Český statistický úřad. – Mode of access : https://www.czso.cz/documents/11292/27320905/c01R02_201612.xlsx/1f35030e-436d-4c23-b389-6b04401b542e?version=1.0
5. R04 Cizinci v ČR podle státního občanství 1994 - 2015 (31. 12.) [Electronic resource] // Český statistický úřad. – Mode of access : https://www.czso.cz/documents/11292/44321488/c01R04_2015.xlsx/d21d1384-0b76-4da7-a596-b85ae0f58696?version=1.0
6. R07 Cizinci s pobytem nad 12 měsíců podle státního občanství v letech 2008 - 2015 (k 31. 12.) [Electronic resource] // Český statistický úřad. – Mode of access : https://www.czso.cz/documents/11292/41862280/c01R07_2015.xlsx/f8ed58ea-2d65-446a-bbc6-620ec447cef0?version=1.0
7. Tab.7 Obyvatelstvo podle národnosti a pohlaví, pětiletých věkových skupin a státní příslušnosti [Electronic resource] // Český statistický úřad. – Mode of access : [https://www.czso.cz/staticke/cz/slodb2011/pram_dila/pram_dilo_1991/pram_dilo_1991/slodb/slodb_nsf/i/79b891e94fecc8b4c12573300028b348/\\$file/tab07.pdf](https://www.czso.cz/staticke/cz/slodb2011/pram_dila/pram_dilo_1991/pram_dilo_1991/slodb/slodb_nsf/i/79b891e94fecc8b4c12573300028b348/$file/tab07.pdf)
8. Trlifajová L. Přehled dat o vydávání dlouhodobých víz a pobytů v letech 2007-2011 [Electronic resource] / L. Trlifajová // MigraceOnline. – 2012. –Mode of access : <http://migraceonline.cz/cz/e-knihovna/prehled-dat-o-vydavani-dlouhodobych-viz-a-pobytu-v-letech-2007-2011>
9. Zákon o pobytu cizinců na území České republiky a o změně některých zákonů [Electronic resource]. – 1999. – Mode of access : <https://portal.gov.cz/app/zakony/zakonPar.jsp?idBiblio=48225&nr=326~2F1999&rpp=15#local-content>
9. Президент Чехії закликав допомагати втікачам із України, а не з Африки [Електронний ресурс] // Радіо свобода. – 2015. – Режим доступу : <http://www.radiosvoboda.org/a/news/27233845.html> ; Prezydent Chekhii zaklykav dopomahaty vtikacham iz Ukrainy, a ne z Afryky [Elektronnyi resurs] // Radio svoboda. – 2015. – Rezhym dostupu : <http://www.radiosvoboda.org/a/news/27233845.html>
10. Прогноз міграції між ЄС, країнами Вишеградської четвірки та Східною Європою: наслідки скасування візового режиму, червень 2014 року : звіт / ред. : М. Ярошевич, М. Ласінська, О. Бетлій. - Б. м. , 2014. – 173 с. ; Prohnoz mihratsii mizh YeS, krainamy Vyshehradskoi chetvirky ta Skhidnoiu Yevropoiu: naslidky skasuvannia vizovoho rezhymu, cherven 2014 roku : zvit / red. : M. Yaroshevyeh, M. Lasinska, O. Betlii. - B. m. , 2014. – 173 s.

Стаття надійшла до редакції 10.05.2017 р.

Y. Fedorenko

**CHANGES ON NUMBER OF UKRAINIAN MIGRATION GROUP IN CZECH
REPUBLIC (1994 - 2016 years)**

In this article are analyzed some changes in number of Ukrainian migrants in Czech Republic during 1994 – 2016. The study is based on Czech Statistical Office materials, on data of 1991, 2001 and 2011 censuses, and also on other articles of Czech scientists.

In the first part of the article we examine the main reasons that contributed to the formation of the Ukrainian migration group in Czech Republic in the 90's of XX century. Also, we analyzed migration motivation of Ukrainian citizens, and the main factors that contributed to the choice of Czech Republic as a country for immigration.

Further we traced the rapid increase in the number of Ukrainian migrants in Czech Republic during the first decade of the XXI century, and the factors that contributed to this fact.

In addition, the article describes the patterns that are founded between the change in the number of foreign citizens who already were in Czech Republic and the social-economic situation of the country, and also we studied the basic methods of limiting migration movements and their impact on number of Ukrainian migration group in Czech Republic.

Finally, we examined the latest migration trends and statistical data, and based on that we have made predictions about future changes in number of Ukrainian migration group in Czech Republic.

Key words: *immigration, labor migration, migration group.*

УДК 94(477.8)«1895–1917»

Я.П. Цецик

**ОСОБЛИВОСТІ АНТИЄВРЕЙСЬКОЇ ПРОПАГАНДИ ЧОРНОСОТЕНЦІВ НА
ВОЛИНІ НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.**

На основі періоджерел проаналізовано особливості антиєврейської політики чорносотенців на Волині на початку ХХ ст. З'ясовано основні чинники, що впливали на міжетнічні взаємовідносини у краї. Визначено роль російської православної церкви у цих процесах.

Ключові слова: *Волинь, євреї, пропаганда, політична партія, чорносотенці.*

На початку ХХ ст. у внутрішній політиці Російської імперії спостерігалася яскраво виражена антиєврейська спрямованість, активними провідниками якої, крім органів влади, були чорносотенці. Після оприлюднення Маніфесту від 17 жовтня 1905 р. у країні розпочали свою діяльність ряд політичних угруповань. Серед них і Союз руського народу (СРН), який був утворений наприкінці того ж року і користувався підтримкою владних структур та православного кліру. Невдовзі СРН став лідером російського чорносотенного монархічного руху.

Досить швидко чорносотенцям вдалося здобути лідируючі позиції у політичному житті Волинської губернії. На початок 1907 р. на Волині функціонували понад тисяча «союзних» осередків, 300 з яких очолювали служителі культу, а Почаївська Лавра перетворилася на центр чорносотенного руху в краї. Її архімандрит Віталій (Максименко) був лідером місцевих чорносотенців [1, с. 340].

Діючи с руслі політики російської імперської влади, чорносотенці активно розпалювали міжетнічне та міжконфесійне протистояння не лише у краї, але й на теренах всієї імперії. Чи не найбільш вороже вони ставилися до євреїв. У той час на Волині іудеї

складали другу за чисельністю, після українців етнічну групу населення. Третіми були поляки. У краї проживало понад 548 тис. євреїв [2, с. 71], що становило 14,4% населення губернії. Загалом із 5,2 млн. євреїв, що жили в імперії наприкінці XIX ст., понад 2 млн мешкали в Україні. Якщо в цілому в імперії вони склали 4 % населення, то в Україні – 8%, а в Правобережній Україні 12,6 % [1, с. 227]. Така ситуація пояснюється наявністю штучно створеної російською владою «смуги осілості» для євреїв, у межах якої вони могли відносно вільно проживати, хоча й там був ряд обмежень. Ще одним важливим фактором, який впливав на суспільно-політичне та соціально-економічне життя регіону, була диспропорційність між жителями міст і сіл. 92,6 % населення Волині проживало у сільській місцевості [3, с. 3; 9].

Одним із важелів, який вдало використовували чорносотенці під час проведення антиєврейської пропаганди, було зростання питомої ваги єврейського землеволодіння. Відповідно до тогочасного законодавства імперії у Південно-Західному краї євреї з кінця XIX ст. не мали права купувати чи орендувати землю.

Але згідно з даними чорносотенної преси у «смугі осілості» спостерігалось постійне зростання єврейського землеволодіння. Так, у 1860 р. воно складало 16 тисяч десятин, у 1897 – 537 тисяч, у 1900 – 1265 тисяч, у квітні 1907 р. – понад п'ять мільйонів десятин. Це викликало серйозне занепокоєння з боку інших землевласників, особливо селян, які побоювалися переходу своїх наділів у руки нових господарів [1, с. 337].

Саме цю обставину ідеологи чорносотенців ефективно використовували під час проведення юдофобської пропаганди. Аналіз матеріалів, опублікованих у «Почаївському листку», свідчить, що практично в кожному його номері друкувалися статті антиєврейського спрямування, мета яких цілком очевидна – звинуватити євреїв у соціально-економічних негараздах.

В одній із них увага акцентувалася на тому, що незаможних селян Теслугівської волості (Дубенський повіт) євреї позбавили можливості орендувати поміщицьку землю. Поміщиця Ратиборська, яка володіла маєтком у 400 десятин орної землі впродовж багатьох років, надавала можливість малоземельним селянам орендувати землю. Але після того, як орендарем маєтку став єврей Іцко Харам, призначивши економіком Зельмана Фішмана, незаможних селян було позбавлено можливості орендувати землю, що негативно позначилося на їхньому житті. У зв'язку з цим Головна Рада СРН звернулася до Волинського губернатора з проханням стати на захист селян [4, с. 15].

В іншій публікації депутат III Думи чорносотенець М. С. Андрійчук стверджував, що він лише за «половину травня» 1910 р. від Почаївського відділу СРН отримав 49 клопотань про «порушення» євреями законів «про право проживання у Волинській губернії і про купівлю й оренду земель на шкоду російському народу». Він відібрав 29 клопотань для підготовки з цього приводу депутатського запиту, а інші «будуть використані для інших справ». З цього питання було проведено нараду правої фракції Думи (чорносотенці) й прийнято рішення подати запит восени, коли буде зібрано інформацію з інших губерній Південно-Західного краю. З цього приводу депутат-чорносотенець інформував своїх однопартійців, що «мені здається, що з цього буде мало користі, адже в інших губерніях немає таких організацій СРН». Одночасно він звернувся з проханням, щоб йому вислали інформацію про факти купівлі-продажу чи оренди землі євреями на Волині. Окремо звертав увагу на необхідність правильного оформлення таких документів [5, с. 17].

Отже, чорносотенці не лише проводили антиєврейську пропаганду в краї, а намагалися виносити це питання на засідання Думи імперії, зображуючи себе захисниками селян. Однак у жодному з документів українських селян регіону вони не називали українцями, а ототожнювали їх з росіянами.

З приводу «незаконного» володіння євреями землею відзначалося, що у Фасівській волості (Житомирський повіт) у селі Буках поряд з помешканням місцевого парафіяльного

священника на громадській землі знаходилася корчма, власник якої – євреї «пропагує справжнє пияцтво і розпусту», а в селі Добринь євреї орендували у селян землю. У вересні 1905 р. у вищезгаданому населеному пункті поселилися кілька євреїв, які відкрили на орендованій землі «фабрику кам'яних виробів». Найбільше чорносотенців обурював той факт, що головним видом продукції на ній були «пам'ятники у російському стилі з чотиризначним хрестом» [6, с. 18].

В іншій публікації з цього циклу увага фокусувалася на тому, що у Гродненській губернії поміщик І. Теплов віддав свій маєток – 12 тисяч десятин землі – в оренду євреям. У результаті їхнього господарювання селяни потрапили в «такі лещата, яких не було навіть при кріпосному праві». Їм було заборонено збирати в лісі ягоди і гриби, якщо вони не купували відповідного «жидівського квитка», вартість якого була 50 коп. Одночасно з цим вони підняли ціну за сінокіс. І наводився приклад: до оренди маєтку селяни сплачували поміщикові 2 руб. за десятину сінокосу, а орендарі, використовуючи у власних цілях потреби селян, підняли орендну плату до 6-8 руб. Селяни були змушені платити, адже без заготівлі кормів для худоби «їм не вижити». Автор статті наголошував, що «самою світлою мрією Дивинських селян у даний час є мрія про звільнення від єврейсько гніту». Але без допомоги уряду це питання ніхто не міг вирішити. Це могло бути можливим за умови, якщо «уряд наполягатиме на виконанні законів», згідно з якими євреї не могли бути орендарями землі «у нашому краї» [7, с. 21].

Таким чином автор статті звертав увагу, що органи влади не сприяли виконанню законів про заборону оренди чи володіння євреями земель у Західних губерніях, і від чого страждали селяни, і від імені селян висував вимогу про неухильне виконання владними структурами відповідних нормативних актів.

Чорносотенці особливо звертали увагу на ту обставину, що пресові органи «лівого спрямування», які видавалися за «фінансової підтримки євреїв», активно насаджували думку про «пригноблену расу – євреїв», хоча насправді, згідно з тезою чорносотенців «пригнобленою расою є ми – росіяни». Вони обґрунтовували це тим, що заводи, фабрики, торгівля, лісові та інші промисли перебували у власності євреїв. Різко негативно вони ставилися до можливості надання євреям рівних з росіянами прав, «адже їм потрібні сварки, непорозуміння, розподіл майна. Це – основа для експлуатації». І далі пропонувався рецепт, як селяни «могли позбутися цього засилля» Відповідно до закону від 6 листопада 1906 р. селяни мали створювати хутірські господарства, що сприяло б покращенню рівня їхнього життя, ведення сільського господарства й позбавило б «опіки» євреїв [8, с. 5-6].

Традиційним мотивом чорносотенців у проведенні антиєврейської пропаганди був постулат про доцільність примусового виселення іудеїв з сіл в яких існували обмеження щодо їхнього проживання. З цього приводу наводився приклад, що в селі Духче (Луцький повіт) поселився єврей, який лише впродовж 2-х місяців, які мешкав у селі «встиг розвести у населення велику розпусту». І юнаки, і підлітки несли до його крамниці усіяке добро, яке могли «винести у батька – жито, пшеницю, борошно» тощо. Сам він торгував всіма товарами й навіть спиртним, при цьому не сплачуючи жодного мита. Наприкінці констатувалося, що «До жида нічого подібного не було у нас чути. Хто допоможе нам його виселити?». Це звернення підписали місцеві чорносотенці [9, с. 14].

Загалом тема, що євреї ведуть неправильний спосіб життя, різними способами обдурюють жителів неодноразово порушувалася на сторінках пресових органів чорносотенців. В одній із статей відзначалося, що саме євреї підпільно займалися адвокатською практикою, а центром цієї їх діяльності було місто Овруч. «Хоча жиди і нічого не розуміють в юридичній справі, але безсовісно деруть із місцевого мужика – «гоя» останні гроші». Саме вони провокували між селянами судові позови, різноманітні суперечки таким чином, сприяли розоренню населення. І далі йшлося про двох Овруцьких адвокатів: Бораза, якого ув'язнили за шахрайство, і Кесельмана. Вони «постійно вешталися

по місту», пристаючи до селян, і майже силоміць затягували їх до своїх квартир під «виглядом надання порад по справах» [10, с. 19].

Отже, як бачимо, чорносотенці звинувачували євреїв-адвокатів у тому, що вони свідомо підштовхували місцевих жителів до участі у різноманітних судових процесах і таким чином наживалися на них. Але жодного слова у даній статті не сказано про аналогічну діяльність росіян-адвокатів.

Одним із напрямів діяльності чорносотенців на Волині, окрім пропаганди ідеології організації, було відкриття торговельних закладів. Згідно з задумом Почаївського відділу СРН, це мало зміцнити позиції угруповання в краї, оскільки частина селян була б у певній економічній залежності від них, також поповнювало б фінанси організації і сприяло б послабленню позицій євреїв у торгівлі. Адже у досліджуваний період у торгівлі на Волині домінував саме єврейський капітал. Після утворення осередків організації у ряді населених пунктів Волині було відкрито споживчі крамниці Союзу. Чи була протидія євреїв чорносотенцям у цій сфері діяльності, однозначно стверджувати складно. Але, як свідчить аналіз преси чорносотенців, була. Хоча, на нашу думку, частина фактів були надуманими й оприлюдненими з метою дискредитувати євреїв-торговців. В одній із таких публікацій стверджувалося, що місцевому осередку СРН з великими труднощами вдалося відкрити у селі Доропіві у серпні 1910 р. споживчу крамницю, в якій на початку виявилось 25 пайщиків. Вартість паю оцінювалася у 5 руб., вступний внесок – 50 коп. Ще до отримання дозволу на її відкриття «жиди місцеві і кобринські Басі, Песі і Мойші будь-яким шляхом намагалися відмовити селян від участі у справі». Коли ж члени товариства приїхали у село Кобрин купувати товар, місцеві євреї штучно завищували ціни на нього, намагаючись підірвати довіру селян СРНівської крамниці [11, с. 24].

В іншій статті аналізувалася ситуація, що склалася у селі Народичі (Овруцький повіт). «Чому євреї не живуть з християнами як з добрими сусідами і чому вони не ставляться до людини іншої нації як до свого співбрата?». У центрі Народичів усі кам'яні будівлі були зайняті євреями й тому навіть крамниця СРН розміщувалася в орендованому у єврея приміщенні. Однак термін оренди закінчувався, а власник приміщення вирішив її не продовжувати. Згідно з твердженням чорносотенців, закриття їхньої крамниці означало «продати себе в руки жидів і надати їм можливість гнобити селянське населення». Це змусило членів СРН звернутися за захистом. Після цього євреї розпочали висувати надумані звинувачення свідомим селянам у тому, що начебто ті скоїли «нечувані злочини», а поліція і судові органи їм «довіряють і майже щоденно відправляють до в'язниці невинних селян». Такими своїми діями «євреї навели на наше населення панічний страх. У нас немає ні єдиної людини, яка підняла б дух нашого народу, а свої місцеві селяни з-за єврейської і поліцейської загрози бояться висловлювати на свій захист слово захисту» [12, с. 17-19].

Таким чином, чорносотенці звинувачували євреїв у тому, що вони спільно з поліцією тримали у страху населений пункт, висували неправдиві звинувачення проти «свідомих» селян, за які останніх несправедливо ув'язнювали. Але на самому початку статті автор висловлював обурення з того, що власник приміщення – єврей відмовився продовжити договір оренди з чорносотенцями і їхня крамниця фактично опинилася на грані закриття. Тому можна з великою часткою вірогідності припустити, що більшість наведених у даній статті фактів є надуманими й мали цілком конкретну мету – звинуватити євреїв, що вони безпідставно за допомогою поліції переслідували селян, які підтримували ідеологію СРН.

Порушуючи питання «протидії» з боку євреїв відкриттю нових осередків СРН, на сторінках чорносотенної преси наводилися різні факти, так, у селі Германівка (Бердичівський повіт) селяни після відвідання «союзних зборів» у селі Нова-Гребля вирішили відкрити у себе осередок організації. Це рішення підтримали 200 місцевих селян. Через деякий час один із учасників зборів зайшов до крамниці, в якій «жид-торговець, дізнавшись, що покупець записався у союз, почав його ображати й не давати винести з

крамниці придбаний товар», і далі: «Адже цей жид у с. Германівка своєї осілости не має, проживає у селянській хаті, а що ж буде, коли у нього з'явиться, як і в інших поселеннях» власний будинок? [13, с. 18].

Окреме місце при проведенні антиєврейської пропаганди займало питання, створення євреями перешкод розвитку церковно-парафіяльних шкіл у краї. З цього приводу як приклад наводився, зокрема, такий факт: буцімто на початку 1911 р. селяни на своєму сході вирішили передати вчительці у Новицької церковно-парафіяльній школі (Ковельський повіт) в оренду город біля приміщення школи. Однак місцевий єврей зробив усе можливе, щоб цього не сталося. Селяни, які зловживали спиртними напоями, проголосували про передачу даної ділянки не вчительці, а єврею в оренду. Як стверджував автор, після цього навколо школи замість фруктових дерев і квітів росли кукурудза, гарбузи тощо, а в приміщенні школи панувала сирість. Наприкінці ставилося риторичне запитання: чи приємно працювати у такій школі? [14, с. 12]. В іншому випадку йшлося про те, що в Севруцький відділ СРН звернулася вчителька двокласного училища села Терешки й попросила допомоги. Своє прохання вона обґрунтовувала тим, що «У класі зайняли місця жиденята й деяким з селянських дітей з-за тісняви довелося залишити заняття» у школі [15, с. 23].

Отже, аналізуючи подібні публікації можна дійти висновку, що звинувачення, які висувалися проти євреїв у чорносотенній пресі, не були достатньо аргументованими й мали чітко окреслену мету: в черговий раз звинуватити їх у тому, що вони перешкоджали отриманню освіти селянами. Жодних вагомих доказів наведено не було.

У низці публікацій чорносотенці «застерігали» православних від будь-якої співпраці з євреями, «слово Боже застерігає нас, вірних чад православної церкви, відносно проклятого Богом племені – жидів, адже боговбиці – жиди, й самі не раз довели своє вороже ставлення до народів, серед яких вони живуть». Не втомлювалася чорносотенна преса повторювати і те, що селяни перебували у єврейській кабалі, бо в руках євреїв «зосереджено усе: торгівля, промисловість, землеробство», і навіть «наука і друкарство». Це мовляв усі «бачать, розуміють, але не бажають визнати». І звернення до читачів: «Брати-християни! Послухаємо голосу матері нашої св. Церкви, послухаємо св. Апостола любові Іоанна і відречемося від жидів, щоб не бути їм друзями» [16, с. 3-4]. Ще в одній статті зазначалося, що у Рівному мав відбутися з'їзд осіб, які займалися наданням незначних кредитів. Автора статті обурював той факт, що «на догоду євреям» його планували провести 5-7 грудня 1910 р., а не, скажімо 4 грудня у суботу. 5 грудня була неділя, а 6 – свято Миколая. «Ось і віддайся під їхню команду, то вони примусять тебе зовсім Богу не молитися, а в іншому випадку не дадуть кредитів» [17, с. 11].

Таким чином, на сторінках своїх пресових видань діячі СРН застерігали православних від будь-якої співпраці з євреями: не наводячи переконливих аргументів звинувачували їх у ворожому ставленні до православних.

Отже, чорносотенці у руслі тогочасної імперської політики намагалися дискредитувати євреїв в очах широких верств суспільства. У багатьох публікаціях їх зображували ворогами християн, лихварями, але вагомих доказів такої їхньої діяльності не наводили, не помічали жодного факту щодо тих негараздів, які відбувалися у державі з вини органів влади чи росіян. Така діяльність чорносотенців загострювала й так далеко не прості міжетнічні взаємовідносини на Волині напередодні Першої світової війни.

Список використаної літератури

1. Хитровська Ю. В. Участь християнських конфесій у суспільно-політичному житті Правобережної України наприкінці XVIII – на початку XX ст. / Ю. В. Хитровська. – Київ : Вид-во Європейського університету, 2011. – 472 с. ; Khytrovska Yu. V. Uchast khrystyianskykh konfesii u suspilno-politychnomu zhytti Pravoberezhnoi Ukrainy naprykintsi

XVIII – на pochatku KhKh st. / Yu. V. Khytrovska. – Kyiv : Vyd-vo Yevropeiskoho universytetu, 2011. – 472 s.

2. Памятная книжка Волынской губернии на 1914 год. – Житомир : Волынская губернская типография, 1913. – 549 с. ; Pamyatnaya knizhka Volynskoy gubernii na 1914 god. – Zhitomir : Volynskaya gubernskaya tipografiya, 1913. – 549 s.

3. Первая всеобщая перепись населения Российской империи. Волынская губерния. – Санкт-Петербург, 1904. – Т. VIII. – 281 с. ; Pervaya vseobshchaya perepis naseleniya Rossiyskoy imperii. Volynskaya guberniya. – Sankt-Peterburg, 1904. – Т. VIII. – 281 s.

4. Жидовский гнёт // Почаевский листок. – 1910. – № 27. – 22 июля. – С. 15 ; Zhidovskiy gnet // Pochaevskiy listok. – 1910. – № 27. – 22 iyulya. – S. 15

5. Андрийчук М. С. Где крестьянские жалобы на жидов / М. С. Андрийчук // Почаевский листок. – 1910. – № 27. – 22 июля. – С. 17 ; Andriyчук M. S. Gde krestyanskie zhaloby na zhidov / M. S. Andriyчук // Pochaevskiy listok. – 1910. – № 27. – 22 iyulya. – S. 17

6. Нашествие жидов // Почаевский листок. – 1910. – № 33. – 4 сент. – С. 18 ; Nashestvie zhidov // Pochaevskiy listok. – 1910. – № 33. – 4 sent. – S. 18

7. Гопанюк Н. Жидовский гнёт в м. Дывник Гродненской губернии / Н. Гопанюк // Почаевский листок. – 1910. – № 48-49. – 15 дек. – С. 21 ; Gopanyuk N. Zhidovskiy gnet v m. Dyvnik Grodnenskoj gubernii / N. Gopanyuk // Pochaevskiy listok. – 1910. – № 48-49. – 15 dek. – S. 21

8. Гудвинский Н. О гонимой нации / Н. Гудвинский // Почаевский листок. – 1910. – № 35. – 18 сент. – С. 21 ; Gudvinskiy N. O gonimoy natsii / N. Gudvinskiy // Pochaevskiy listok. – 1910. – № 35. – 18 sent. – S. 21

9. Просим помощи выселить жида // Почаевский листок. – 1910. – № 31. – 20 авг. – С. 14 ; Prosim pomoshchi vyselit zhida // Pochaevskiy listok. – 1910. – № 31. – 20 avg. – S. 14

10. Овручские жида – аблакаты // Почаевский листок. – 1910. – № 31. – 20 авг. – С. 19 ; Ovruchskie zhidy – ablakaty // Pochaevskiy listok. – 1910. – № 31. – 20 avg. – S. 19

11. Неуязвимый. Потребительская лавка жидам и шебесгоям свиньей пахнет // Почаевский листок. – 1910. – № 36-37. – 28 сент. – С. 24 ; Neuyazvimyy. Potrebitelskaya lavka zhidam i shebesgoyam sviney pakhnet // Pochaevskiy listok. – 1910. – № 36-37. – 28 sent. – S. 24

12. Маевский К. Гнёт евреев в Народичах Овручского уезда / К. Маевский // Почаевский листок. – 1910. – № 27. – 22 июля. – С. 17-19 ; Maevskiy K. Gnet evreev v Narodichakh Ovruchskogo uезда / K. Maevskiy // Pochaevskiy listok. – 1910. – № 27. – 22 iyulya. – S. 17-19

13. Нет хуже для жида обиды, как открытие в селении союзной лавки // Почаевский листок. – 1910. – № 38. – 7 окт. – С. 28 ; . Net khuzhe dlya zhida obidy, kak otkrytie v selenii soyznoy lavki // Pochaevskiy listok. – 1910. – № 38. – 7 okt. – S. 28

14. Денисюк И. Вред причиняемый жидами церковно-приходской школе / И. Денисюк // Почаевский листок. – 1912. – № 17. – 3 марта. – С. 12 ; Denisyuk I. Vred prichinyayemyu zhidami tserkovno-prihodskoy shkole / I. Denisyuk // Pochaevskiy listok. – 1912. – № 17. – 3 marta. – S. 12

15. Теснят жиденята // Почаевский листок. – 1910. – № 36-37. – 28 сент. – С. 23 ; Tesnyat zhidenyata // Pochaevskiy listok. – 1910. – № 36-37. – 28 sent. – S. 23

16. Кто любит жидов, тот о веры отрётся // Почаевский листок. – 1910. – № 27. – 22 июля. – С. 3-4 ; Kto lyubit zhidov, tot o very otreksya // Pochaevskiy listok. – 1910. – № 27. – 22 iyulya. – S. 3-4

17. В угоду жидам заставят и от веры отказаться, только попадись в их руки // Почаевский листок. – 1910. – № 47. – 22 июля. – С. 11 ; V ugodu zhidam zastavyat i ot very otkazatsya, tolko ropadis v ikh ruki // Pochaevskiy listok. – 1910. – № 47. – 22 iyulya. – S. 11.

Стаття надійшла до редакції 02.05.2017 р.

J. Tsetsyk

FEATURES ADVOCACY ANTI-JEWISH REACTIONARIES IN VOLYN EARLY TWENTIETH CENTURY

On the basis of primary sources peculiarities anti-Jewish propaganda in Volyn reactionaries in the early twentieth century. The role of the Orthodox clergy in the development of this network monarchist organization in the region. The basic directions of activity of the Orthodox clergy and reactionaries in the region. It was determined that the pages of the press body are constantly put forward representatives of this ethnic group groundless accusations they humiliated locals were engaged in usury and illegally owned land.

Special attention was assigned to the so-called counter is the growth of Jewish businessmen network reactionaries in the region. In most of the articles cited authors do not have any strong arguments and facts that they make public not true. This activity NRF members conducted in the context of domestic policy Empire. This was done deliberately by them. Trying to show the entrepreneur or merchant-Jewish enemy of farmers in general Orthodox often fall to the desired background. Important role in this played a factor in this propaganda often spent Orthodox priests, who had a big impact on farmers.

This activity of the Russian authorities, together with representatives of the political groups contributed to complication of international relations in the region before World War II and adversely affect the political life of Volyn.

Key words: *Volyn, Jews, propaganda, political party, the Black Hundreds.*

УДК 279.14(477.8)''1918/1939''

В.А. Шевчук

КОЛПОЛТЕРСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ АДВЕНТИСТІВ СЬОМОГО ДНЯ НА ГАЛИЧИНІ ТА ВОЛИНІ (1918-1939)

У статті дано визначення терміну «колполтер». Висвітлено становище та діяльність колполтерського відділу адвентистів сьомого дня на Галичині та Волині з 1918 по 1939 роки. Доведено, на основі архівних даних, що колполтерство на території Західної України в період II Речі Посполитої було одним із засобів поширення адвентистських культурних ідей.

Ключові слова: *Колполтерська діяльність, адвентисти сьомого дня, Галичина та Волинь, міжвоєнний період.*

Спеціальний відділ, котрий входить до складу місіонерської діяльності церкви Адвентистів сьомого дня у наш час є – літературний Євангелізм, котрий разом з ідеями адвентистської релігійної течії прийшов на терена України – ще на початку ХХ століття [1, с. 52]. Через такий вид місіонерської діяльності адвентисти поширюють свої ідеї та принципи викладені в друкованих культурних виданнях. У міжвоєнний період подібна практика Євангелізації українського населення була успішною і мала назву «Колполтерський відділ», а працівників зазначеного відділу називали «колполтерами». Слово «колполтер» походить від двох французьких слів: «кол» – шия і «портер» – нести. Від самого початку термін колполтер використовувався у французькій торгівельній сфері в к. 18 ст. і асоціювалося з торговцями дрібних речей, але з часу появи першодруків набув значення особи, яка продає друковану літературу, заносючи її додому покупцям [2]. Зазначимо, що синонімом слова колполтер в часи II Речі Посполитої був термін

«книгоноша», який описував діяльність літературного місіонера, котрий ходив із дому в дім продаючи культову літературу.

Відомо, що на початку 20 століття – цей вид євангелізації населення успішно розвивався в Україні, а саме на територіях Галичини та Волині, які входили до складу II Речі Посполитої (1918-1939). Згідно статистичних даних продаж і оборот коштів адвентистського видавництва «Поліглот» з 1925-1929 роки становив: 43196,71 доларів [33]. Приведені статистичні дані показують, що населення Галичини та Волині цікавилось релігійними питаннями та лояльно ставилося до поширення адвентистської друкованої літератури, хоча ідеологія II Речі Посполитої виключала законне функціонування колполтерської місіонерської праці та забороняла пропагандистку діяльність на Галицько-Волинських територіях.

Отже, зазначена тема представляє значний інтерес, як з історичної позиції так і з релігійної, оскільки період найбухливішого розвитку адвентизму на Галичині та Волині припадає на 20-30-ті рр. XX ст. Дана тема є малодослідженою – це в першу чергу пов'язано з тим, що в Україні до 1990-х років ідеологія радянського союзу виключала поширення та розвиток протестантських релігійних течій, а після становлення незалежності України

дослідницьких історичних робіт на тему «колполтерство» не виявлено.

Історіографічна база дослідження. Серед історико-релігійних наукових робіт польських дослідників другої половини XX ст. (Б. Турек, Б. Козірог, З. Лико), які займалися генезою та догматикою адвентистської течії, лише в праці Захаріуша Лико «Sytuacja prawna kościoła adwentystycznego w Polsce międzywojennej 1918-1939» («Правова ситуація адвентистської церкви в Польщі у міжвоєнний період 1918-1939») стисло охарактеризовано правовий статус діяльності колпортерів. З вітчизняних дослідників особливу увагу привертає праця Миколи Жукалюка «Крізь бурі, шторми, лихоліття», де автор стисло описує діяльність колполтеського відділу. Автор наголошує, що адвентистське колполтерство було одним із головних методів поширення адвентистських ідей [3, с. 165].

Також дана робота базувалася на періодичних виданнях Адвентистів сьомого дня, а саме: «Sługa Zbogu» («Слуга збору») і «Organ kolporterów» («Орган колпортерів»). Журнал «Слуга збору» виходив у Варшаві з 1 січня 1928 року, і видався щомісячно до 1939 року. Основний контент журналу містив статистичні матеріали різних регіонів, звіти щорічних з'їздів конференцій Польського уніону, а також рубрики: «Суботня школа», «Внутрішня місія», «Зовнішня місія», «Виховання», «Сім'я та дім», «Школа», «Колпортерство», «Відомості з поля», «Оголошення» та «Різне». Практичного в кожному номері редактори друкували звіти про діяльність колполтерів із різних регіонів Польського уніону (об'єднання усіх адвентистських громад на території II Речі Посполитої), а саме: кількість реалізованої друкованої літератури та фінансові звіти, а також наводилися свідчення про працю колпортерів та звернення керівництва із закликом приєднатися до даного виду місіонерської діяльності [4, с. 11].

Спеціально для працівників колполтеського відділу в липні 1929 року був створений щомісячник під назвою «Organ kolporterów». В даному щомісячному виданні друкувалася внутрішня інформація, яка містила фінансові звіти кожного діючого колполтера поіменно, де вказувалася загальна кількість днів праці і годин, кількість реалізованих книг та брошур із зазначеною грошовою сумою.

Також при дослідженні були використані архівні документи Державного Архіву Волинської області (ДАВО), Державного Архіву Львівської області (ДАЛЮ), Державного Архіву Рівненської області (ДАРО) та Варшавського Архіву Актів Нових (AAN), основну частину яких склали: поліцейські звіти, обвинувачувальні доноси та судові вердикти. Отже, історія адвентистського колпортерства міжвоєнного періоду на територіях Східної Галичини і Волині не достатньо висвітлена у працях вітчизняних та зарубіжних істориків,

оскільки із-за малої кількості архівних даних має фрагментарний характер і потребує більш детального та комплексного дослідження доступних архівних матеріалів.

Виникнення, розвиток та поширення колполтерства, як методу місіонерської діяльності в адвентистській практиці починається з 1881 року. Вперше ідею колполтерства запропонував Джорж Кінг [5, с. 2], саме він виніс на обговорення під час сесії Генеральної конференції Церкви АСД пропозицію надрукувати книгу про доктринальні основи церкви АСД і продавати її людям.

Цією книгою стало видання «Thoughts on Daniel and the Revelation» (1881), [6,] яке відразу отримало широку популярність. З того часу видавнича і колполтерська справа стрімко зросли і в 1932 році адвентисти відкрили по всьому світу 58 видавництв, 219 періодичних видань та друкували книги на 146 мовах, котрі розповсюджували 3000 колпортерів [5, с. 2].

На територіях Волині та Галичини ідеї адвентизму з'явилися з 1886 року. Вперше вони були привезені німецькими колоністами на Кримський півострів, де в селі Бердебулаті після євангелізації місцевого населення була організована перша адвентистська церква під керівництвом пастора Луїса Конраді [7, с. 30]. А на територіях Галичини та Волині адвентизм з'явився після 1888 року [8, с. 9-10]. Згодом ідеї адвентизму поширилися на Заході України і адвентисти почали практикувати місіонерські методи, одним із яких було колполтерство.

Колполтерський відділ у 1921 році підпорядковувався виконавчому комітету «Варшавського місіонерського поля», куди входили території Галичини та Волині. Адвентистське керівництво сприяло розвитку діяльності колпортерів на всій території Польщі. В Польському уніоні був створений окремий відділ колпортерства (field mission), якому приділялася серйозна увага, оскільки цей відділ готував майбутніх служителів культу та посилав колпортерів у місця де не було адвентистських осередків.

Існувало два рівні управління колполтерським відділом: вищий та місцевий. На вищому рівні за діяльність колпортерів відповідав керівник уніону, у відомстві якого знаходилась вся територія Польщі, а на місцевому – керівники колпортерів конференцій, які мали практичний досвід роботи і навчали діючих книгонош методам роботи із населенням.

У міжвоєнний період керівниками колпортерів на рівні Польського уніону були Герман Бігалке (Hermann Bigalke) (1921-1928) [9, с. 95], Макс Чех (Max Czech) (1929)[10, с. 217], Карло Сакніт (Karło Saknit) (1930-1932)[11, с. 233], Кароль Шефер (Karol Schäfer) (1933-1934)[12, с. 157], Михайло Васідлов (Michał Wasidłow) (1935-1936) [13, с. 169], Олексій Веселов (Aleksy Wiesołow (Wesselow)) (1937-1939) [14, с. 164].

Згодом у 1927 році керівництво церкви АСД Польського уніону утворило на територіях Галичини та Волині – Східну конференцію, яка через п'ять років у зв'язку з збільшенням членів церкви розділилася на дві самостійні конференції. В Східній конференції залишилась – Волинська територія з кількістю членів – 595, а Галичина ввійшла до складу новоствореної конференції під назвою – Південна з кількістю членів – 231 чоловік. Обидві конференції мали власні колполтерські відділи до складу яких входило близько 40 колполтерів [15, с. 28]

У Східній конференції за діяльність колполтерів (книгонош) відповідали Антоній Нев'ядомський (Antoni Niewiadomski) (1927) [16, с. 131] Макс Чех (1928-1930) [17, с. 136], Адольф Шільберг (Adolf Schilberg) (1931)[18, с. 201], Клеменц Пьонтек (Klemens Piątek) (1932-1933) [19, с. 155], Олексій Веселов (1934-1937) [12, с. 157], Еміл Гайдик (Emil Heydyk (Hajdyk)) (1938) [16, с. 11], Василь Смик (Basil Smyk) (1939) [21, с.171].

У Південній конференції, яку організували у 1932 році, і до складу якої спочатку входили Сілезія і Галичина, а з 1934 року – Львів, Тернопіль і Станіславів, відділ колпортерів очолювали Кароль Шефер (1932, 1936) [19, с. 155], Ян Янковські (Jan Jankowski) (1933) [22, с. 156], Павел Енглерт (Paweł Englert) (1934) [12, с. 158], Ян Бороди (Jan Borody)

(1935) [13, с. 170], Микола Вовк (Mykola Wowk) (1937-1938) [14, с. 166]. Зауважимо, що у 1939 році Василь Смик обіймав посаду керівника колпортерів не лише Східної, а й Південної конференції, що, на наш погляд, було зумовлено початком війни.

В більшості рішень і затверджених стратегіях розвитку Церкви, які розглядалися на з'їздах Східної та Південної конференцій піднімалося питання колполтерства. Наприклад на другому з'їзді Польського уніону в 1929 році було ухвалено 6 резолюцій щодо місіонерської діяльності Церкви. В резолюції під номером 5 робився акцент на розширенні колполтерської діяльності [23 с. 3]. На III з'їзді Східної конференції, який проходив в селі Пожарки з 3 по 5 червня 1930 року було затверджено шість рішень в останньому із яких йшла мова: «Про значення колпортажу в громаді і поза громадою» [24 с. 3]. До того ж колпотерське питання було винесено на розгляд в 1934 році на VII з'їзді Східної конференції і в 1935 році на II з'їзді, де було затверджено рішення по створенню колполтерських курсів для початківців. Отже, із проаналізованих резолюцій конференційних з'їздів можна зробити висновок, що колполтерській діяльності в адвентиському керівництві приділялась особлива увага.

В результаті рішення прийнятого у 1935 році для колполтерів початківців були організовані спеціальні двотижневі курси, але у Польському Уніоні не було спеціального навчального закладу, де б навчали колпортерів тому були розроблені практичні семінари, які проводилися у церквах з найбільшою кількістю членів, професійними колполтерами. На цих двотижневих семінарах, які регулярно проводилися двічі на рік найбільший акцент ставився на практичній діяльності та заслуховували результати найбільш успішних колполтерів.

Колполтери початківці перед тим як отримати право на продаж літератури повинні були звернутися до пресвітера громади чи місцевого пастора, або ж до керівника колпортерів конференції [25 с. 20], які надавали спеціальний документ, котрий засвідчував, що дана людина успішно пройшла підготовчі курси та має право займатися колполтерством.

Основним підручником для навчання була книга Елени Вайт «Колпортер як євангеліст», яку спеціально переклали із англійської мови на польську [26 с. 5]. У цій книзі у стислому вигляді містилися цінні поради і вказівки, що стосуються літературно-місіонерської праці. Також, з метою підтримки і навчання колпортерів, у журналі «Sługa Zbogu» була створена спеціальна рубрика «Колпортерство», а з 1932 року друкувався щомісячник «Орган колпортерів». На сторінках цих журналів містилися корисні поради щодо практичної колполтерської діяльності. Наприклад, у №8 журналу «Слуга Збору» від 1931 року було подано детальну інструкцію, як правильно пропонувати друковану літературу [27 с. 6]. У цьому ж журналі, а також у інших виданнях постійно друкували «Десять Заповідей колпортера», таких як: завжди мати охайний зовнішній вигляд і бути ввічливим, книгоноша повинен сам досконало знати зміст літератури, яку продає, зобов'язаний звертати увагу на негативні якості свого характеру та виправляти їх і т.д.

Окрім, запланованих семінарів проводилися додаткові та позапланові зайняття, наприклад, 25-30 травня 1928 року у Східній конференції в с. Пожарки у приміщенні молитовного будинку відбувся незапланований тижневий курс навчання колпортерів на яких були присутні керівники не тільки місцевого рівня, але й представники Північно-Європейського відділення і Генеральної конференції, які особисто читали лекції для майбутніх колполтерів [4 с. 15]. Зазвичай, щоденне навчання розпочиналося о 8 ранку і тривало до 20-ї години вечора, а в останній день курсів лекції закінчувалися о 16 годині [28 с. 9]. Здебільшого на лекціях колполтерів навчали інноваційним методам роботи з населенням, наприклад у 1933 році про нові методи продажу літератури розповідав секретар Північно-Європейського дивізіону Йоган Штрале (Jogan Strahle). Нові методи дозволяли знайти оптимальні шляхи скорочення терміну праці та збільшити обсяг продажу

літератури. Наприклад, Михайло Васідлов зазначає, що у 1936 році після 8 днів навчання ефективність праці колпортерів збільшилася удвічі, адже «тепер книгоноші за 8 годин продають більше, ніж колись за 16» [29, с. 9].

Також, раз у 3 роки, з метою підвищення кваліфікації і підтримки, колполтерів-євангелістів у Варшаві організовували з'їзди колполтерів. Наприклад, в 1935 році з 15 по 22 квітня відбувся II-й уніонний з'їзд для книгонош, на який приїхали колполтери з усієї Польщі. На цьому з'їзді було представлено найуспішніші колполетри, які змогли реалізувати найбільшу кількість літератури через яку люди прийняли адвентистські ідеї.

Наприклад, в селі Пожарки на Волині 18 листопада 1936 року започаткували щорічні курси колполтерів. Присутніми були 18 осіб – 16 чоловіків і дві жінки. «Впродовж восьми днів наші піонери здобули теоретичне і практичне навчання в розповсюдженні літератури за новою методикою», – писав Клеменц Пьонтек у журналі «Слуга збору» [29, с. 9].

Отже, діяльність адвентистських книгонош на теренах Галичини й Волині у міжвоєнний період здійснювалася в прямій залежності від загально-церковних стратегій і планів керівництва Польського уніону (уніон – це об'єднання громад АСД на території однієї або декількох країн), створеного у 1921 р., центром якого стало місто Бидгощ. З цього міста навчені колполтери від'їжджали у віддалені райони, де ще не було адвентистів. Наприклад, на V з'їзді Польського уніону у Варшаві у 1936 році керівник колпортерів звітував: «...вони йшли вперед і досягали з нашою літературою до таких закутків нашого краю, де ще не ступала нога наших проповідників, ані біблійних працівників» [30, с. 7-8].

Із історичних джерел про колполтерство нам доступні 26 номерів журналу «Орган колполтерів» за 1929-1933, 1937. В цих виданнях містяться щомісячні та щорічні звіти про результати роботи колполтерів на території Польського уніону. В таблицях нижче приведені стислі приклади місячного та річного звітів із журналу «Орган колполтерів» випуск №1 за 1933 рік [31, с. 6].

Волинь (Східна конференція)

Таблиця 1. Місячний колполтерський звіт за грудень 1932 року № 1 1933

	ІПП	Кількість робочих днів	Кількість робочих годин	Кількість проданих книжок	Кількість проданих журналів	Сума прибутку (в злотах)
	Семенович В.	24	152	166	88	235
	Макарчук В.	8	41	12	34	34
	Гомлет А.	14	110	62	44	96
	Шевчук А.	14	84	18	134	90
	Малиш Т.	17	84	8	120	70

Волинь (Східна конференція)

Таблиця 2. Річний колполтерський звіт за 1932 рік

	ІПП	Кількість робочих днів	Кількість робочих годин	Кількість проданих книжок	Кількість проданих журналів	Сума прибутку (в злотах)
	Семенович В.	269	2157	2192	1144	2949
	Макарчук В.	177	1268	180	611	1075
	Гомлет А.	151	1077	539	1009	1075
	Шевчук А.	198	1474	1293	1293	1026
	Малиш Т.	166	1203	99	826	637

Галичина (Південна конференція)

Таблиця 3. Місячний колполтерський звіт за грудень 1932 року № 1 1933

	ПП	Кількість робочих днів	Кількість робочих годин	Кількість проданих книжок	Кількість проданих журналів	Сума прибутку (в злотах)
	Мемчик І.	28	368	35	387	419
	Шкільняк Д.	22	164	10	300	162
	Ябчинська І.	23	130	2	116	127
	Брунець Г.	23	120	32	134	124
	Котт М.	27	185	6	183	112

Галичина (Південна конференція)

Таблиця 4. Річний колполтерський звіт за 1932 рік

	ПП	Кількість робочих днів	Кількість робочих годин	Кількість проданих книжок	Кількість проданих журналів	Сума прибутку (в злотах)
	Мемчик І.	268	2099	421	1714	2459
	Шкільняк Д.	178	1339	47	2166	1067
	Ябчинська І.	238	1648	12	2656	1363
	Брунець Г.	251	1627	184	1707	1249
	Котт М.	234	1755	162	1367	970

Згідно підрахунків у 1931 р. коефіцієнт ефективності праці колпортерів у Східній конференції становив 0,94, а в Південній конференції показник дорівнював – 0,84. Порівняно з іншими конференціями коефіцієнт був досить незначним. У 1932 році, після відділення Південної конференції, ситуація дещо змінилася. На той час у січні на території Східної конференції працювало 14 колпортерів, на території Південної – 28. У травні кількість книгонош у Галичині збільшилася на 6. Спільний коефіцієнт, порівняно з іншими конференціями був досить високим. У 1937 році ситуація погіршилася: якщо ще на початку року у Східній конференції працювало 18 колпортерів, то у Південній – 7, а вже у квітні цього ж року кількість книгонош зменшилася відповідно до 10 та до 2. Тобто Коефіцієнт праці у цей час був доволі низьким.

На основі звітів колпортерів, поданих вище можна визначити показник ефективності праці колполтерів поділивши середню суму виручених коштів на середню кількість годин праці. У 1930 році згідно річного звіту у Східній конференції працювало 13 книгонош, які щомісячно надсилали звіти у журнал «Орган колполтерів». Кількість колпортерів у порівнянні із 1929 роком зменшилася по причині утворення південного місіонерського поля, яке від'єдналося від Східної конференції, а згодом утворило Південну конференцію, яка охоплювала територію Східної Галичини.

У 1931 році згідно статистичних даних на Волині колполтерством займалася 21 адвентист, вісім із яких працювали близько 250 днів на рік, ними були: О. Шевчук, В. Макарчук, Е. Марчук, З. Осмоловський, О. Стрільчук, Т. Малиш, Г. Москалик, Г. Германович [32 с. 7].

Отже, в Східній конференції в 1929-1933, 1937 роках працювало від 13 до 35 колпортерів і від 8 до 28 колполтерів, тих які обрали колполтерство основною роботою. І. Шульга єдиний колпортер, який працював у Східній конференції 6 років продовж 1932-1937 років. По тривалості праці Т. Малиш, Г. Москалик – працювали найдовше. Їх діяльність тривала з 1930 по 1933 р. включно, що загалом складає 47 місяців. Наступними

особами, які працювали тривалий час були: А. Шевчук – 43 місяці, В. Макарчук-43 місяці, Є. Марчук-39 місяців, Міхальська – 38 місяців, Т. Купчишин – 33місяці, Є. Штампкувна – 31 місяць, Т. Тарасюк – 29 місяців, П. Полонські – 28 місяців, З. Осмоловський – 27 місяців, Г. Германович – 26 місяців [33-36].

Найсумліннішим у діяльності і звітуванні за роботу, який жодного разу не пропустив задачу звітів був Василь Макарчук. Слід відмітити, що ні один колполтер, який розпочав працю у 1929-му році, не згадується у списку колполтерів за 1937 рік. Це пов'язано з тим, що деякі з них припили роботу, а інші перейшли в статус служителів-пасторів [37 с. 1- 6].

У 1928 році Герман Бігалке, тодішній керівник колпортерів у Польському уніоні, закликав збільшити число книгонош до 70 осіб, щоб «продати книги на суму 1 млн. Злотих» [38 с. 18]. Наприклад, в Східній конференції (Волинь) у 1931 році в часи важкої фінансової кризи, зусиллями колпортерів було продано книг і брошур на суму 116.752 злотих, а завдяки праці книгонош на Південному місіонерському полі (Галичина) було реалізовано літератури на загальну суму 8597,0 злотих за рік. Загальний фінансовий обіг Польського уніону від кольполтрества становив 49.302,56 злотих (1924 р.) до 61.178,79 злотих (1927 р.) [39 с. 30].

Бували випадки, коли результати діяльності книгонош оцінювалися як незадовільні. Як зазначав К. Сакніт керівник колполтерського відділу у Польському уніоні у січні 1931 р., лише 7 колпортерів з усього Польського уніону виконали свій план [40 с. 8-9]. Натомість у листопаді цього ж року Клеменц Пьонтек дякував тим, хто перевищив свій план у минулому місяці [41 с. 2]. Крім цього, у конференції відзначали тих, хто продавав книг на найбільшу суму. У 1930 р. у Східній конференції таким був П. Сахарчук (737 зл.), а у Південній був – Г. Брунець (1.376 зл.).

Своєю чергою, професійні колпортери, залежно від стажу і ефективності праці, поділялися на три групи: 1) постійні (колпортери-євангелисти), 2) пробні, 3) непостійні [42 с. 7]. Оскільки постійні і пробні звітували перед своїм керівництвом про суму коштів, виручених від продажу літератури та про кількість годин, присвячених праці, їх діяльність щомісяця висвітлювалася у журналі «Organ kolporterów».

У середньому кількість постійних колпортерів у Польщі у міжвоєнний період становила 60-70 осіб. У Східній конференції, куди до 1930 р. входили Волинь і Східна Галичина, у III кварталі 1927 р. нараховувалось близько 27 колпортерів в статусі постійних і пробних. Загалом працюючих книгонош у Східній конференції налічувалось близько 40-50 осіб, включаючи непостійних колпортерів. Про це свідчать звіти, наведені у журналі «Organ kolporterów» [15 с. 28]. Проаналізувавши звіти, ми помітили, що третину усієї кількості проданих книг становлять книги, продані непостійними колпортерами [43 с. 5-6]. Отже, реальна кількість тих, хто займався продажем літератури, була значно більшою, ніж число офіційних колпортерів.

В кожному році в адвентизмі для колполтерської діяльності керівництво Польського уніону назначало два спеціальні періоди. Перший з яких називали «Великий місіонерський» (березень-квітень – 1 тиждень) [23 с. 8], а другий «Жнивно-подячний» (вересень-жовтень – 8 тижнів) [44 с. 6]. Тобто керівники адвентизму на весні та восени закликали кожного члена церкви прийняти участь у розповсюдженні літератури протягом спеціально відведених днів.

Наприклад, як зазначає Фердинанд Дзік, редактор видання «Sługa Zboru», спеціально до Великого місіонерського тижня 1931 року було надруковано другий номер адвентистського журналу «Ознаки часу» з двобарвною обкладинкою, а також книгу «Надія народів» [45 с. 1]. Щорічно керівництво Польського уніону заздалегідь повідомляло про точну дату і план проведення колполтерського заходу у журналі «Sługa Zboru» [46 с. 2].

Завдяки періодичним виданням було встановлено, що на початку 20-х рр. XX ст. в Польському уніоні Церкви АСД налічувалося 1168 адвентистів, об'єднаних у 49 громад [47

с. 101]. Визначити кількість адвентистів на Волині та в Східній Галичині у період 1919-1926 достовірно неможливо через відсутність статистичних даних, але за даними 1927 року на цих територіях було засновано 33 громади до яких належало 595 членів [48 с. 7-8], а за даними на 1 січня 1936 р., кількість членів Церкви АСД у Східній конференції складала 1156 осіб [49 с. 11], які належали до 70 [50 с. 163] громад та домашніх груп. Дана тенденція свідчить про те, що збільшення кількості адвентистів відбулося за рахунок активної діяльності колполптерів та місіонерів на територіях, де раніше не було адвентистів.

Важливо підкреслити, що книгоношу не входили в штат оплачуваних служителів, тобто вони не отримували фінансову винагороду від церкви, а знаходились на самозабезпеченні. Кожен діючий колполтер отримував від Варшавського адвентистського видавництва «Поліглот» періодику та книжкову літературу по ціні собівартості, а реалізовував її на 30-40% дорожче [51 с. 4].

Відомо, що у міжвоєнний період життя громадян Польщі було матеріально низьким, це в першу чергу було наслідком світової фінансової кризи після Першої світової війни. Отже, можна передбачити, що доходи колпортерів були не високими. Як зазначав у 1931 р. у своєму зверненні керівник колпортерів Польського уніону Герман Бігалке, «для колпортерів важкий час для продажу літератури, бо в країні безробіття та злидні» [51 с. 4].

Враховуючи важку умови праці колполтерів керівництво АСД постійно намагалось підтримати книгонош через надання великих знижок при закупівлі літератури. Наприклад, у постійно діючій рубриці «Kolportarz» в журналі «Sługa Zboru» про діяльність книгонош було зазначено, що це не є справою, на якій можна заробити багато грошей: «На першому місці є рятування душ» [38 с. 19], а не заробіток. В іншому зверненні наголошувалося: «Колпортерська праця є важкою, але вдячною працею, за яку книгоноша отримує велику нагороду при другому приході Христа.

У 1934 році для підтримки діяльності колпортерів був встановлений День колпортера», який відзначали на початку листопада. У цей день по всіх громадах Польського уніону детально розповідали про діяльність та успіхи колполтерів, а також і закликали молодих людей приєднуватися до цього служіння [52 с.13].

Клеменс Пьонтек, керівник колпортерства на Волині стверджував, що на Сході колпортери переважно працювали в селах, оскільки на цій території було згідно нового адміністративно-територіального поділу утвореного в 1921 році центром Волинського воєводства було місто Луцьк до якого входило 11 повітів, 125 гмін та 2 743 сільські громади [65]. Отже, не урбанізованість території Волині створювала перешкоди колполтерській діяльності, оскільки: «Міст було мало і вони в більшості мали малу територію, причиною цього було їх знищення через війну... 55% населення міст – євреї, а решта – православні і католики. Колпортер, працюючи в містах, мусив обминати цілі райони, де проживають євреї і довго ходити, доки не знайде когось, хто купив би журнал» [53 с. 4].

Ще однією із причин низької продуктивності праці колпортера на на північно-східній Волині була відсутність транспортного сполучення та непридатні для пересування дороги. Були такі території, де колполтери мусили: «долати болотисті місцевості та турбуватися за високі чоботи» [53 с. 4]. або, в кращому випадку, користувався велосипедом. В статті «Колпортерство на Сході» автор-очевидець, Клеменс Пьонтек, який сам не раз мандрував із села в село виконуючи роботу колпортера, писав: «Одні села були знищені в часи світової війни, а інші в часі набігів більшовиків. Деякі з них розташовуються на 50-70 км від залізничної станції. Дороги шосейні або бруківка зустрічаються дуже рідко, при тому були сильно знищені. Інші дороги – постійно покриті болотом, а на весні залиті водою» [53 с. 4-5].

Життя на півночі Полісся вирізнялося особливо низьким рівнем, що звичайно мало вплив на діяльність колпортерів. У багатьох випадках селяни, не мали грошей щоб розраховувалися за літературу, тому віддавали за літератури зерно або різну

сільськогосподарську продукцію. Керівник колпортерства на Волині у своїй статті згадував, що тут панує велика бідність: «з 1-2 десятин землі утримує від 8 до 10 осіб, а часом і більше» [53 с. 5]. Усі ці обставини ускладнювали працю колпортерів і вимагали від них великої посвяти і жертвності.

Ще однією проблемою з якою стикалися колполтери на Волині було низька кількість освіченого населення. У статті «Африка у Східній конференції», сказано, що люди тут надто неосвічені, вірять в різне чаклунство і забобони, лікуються у знахарів, які своїми чарами замовляють різні хвороби [53 с. 4]. Клеменц Пьонтек у своїй роботі також зазначає, що: «лише 15 % населення вміли писати і читати. Окрім цього, на території Східної конференції розмовляли п'ятьма мовами, що ще більше ускладнювало спілкування колпортера з представниками різних націй [53 с. 5].

Одним із важких аспектів роботи колполтерів був пошук ночлігу в місцях праці. Для таких випадків адвентистські керівники видавали колпортерам посвідчення від видавництва «Поліглот» з яким книгоноша міг звертатися до солтиса (старости села), який надав інформацію про будинок в якому надають притулок мандрівникам.

Інколи з колпортерами траплялися нещасні випадки про два із них згадано в часописі «Sługa Zboru». Перший стався з Борисом Веселовим, який у зимовий час продавав літературу на території Волині і під час переходу водоймища впав в ополонку. Пробувши довгий час у мокрій одежі, він отримав запалення легенів і згодом помер [54 с. 6]. Другий випадок трапився з двома колпортерами в м. Горохові. Під час ночівлі вони запалили піч і полягали спати залишивши шубер закритим при не догорівших дровах, нажаль це призвело до отруєння чадним газом і до їх смерті [55 с. 16].

Зауважимо, що з 1931 року до труднощів, які виникали у діяльності колпортерів, додалася проблема ідеологічної боротьби з протестантизмом, оскільки Український Католицький Союз [56 с. 51], організований Андрієм Шептицьким, намагаючись захистити інтереси офіційного католицизму на території Східної Галичини спрямовував свої зусилля на обмеження діяльності протестантських громад. Програмним завданням Союзу було «формування католицького світогляду та скріплення засад християнської етики, як в приватному, так і в публічному житті» [57 с. 104].

Не зважаючи на вище описані проблеми колпортерська справа продовжувала розвиватись, оскільки в результаті проведеного з'їзду в Південній конференції у Львові (1934) було зазначено, що 13 молодих людей відгукнулося на заклик і згодилися стати колполтерами. Для них одразу був організований додатковий курс навчання книгонош протягом 3-х днів [58 с. 13].

Варто відзначити, що кількість колпортерів (у співвідношенні до кількості членів церкви) на території Південної конференції перевищувала чисельність книгонош на Волині, однак коефіцієнт ефективності праці колпортера (для прикладу, візьмемо дані за січень і травень 1932 року) у Південній конференції був не вищим, ніж у Східній. На нашу думку це пояснюється тим, що несприйняття населенням Східної Галичини ідей протестантизму було спричинене високим рівнем поширення греко-католицьких ідей, громади яких були найбільше поширені в цьому регіоні.

Нерідко книгоноші стикалися з труднощами поліцейського і адміністративного характеру. Наприклад, у Ківерцях у 1935 р. затримали колпортера Хелену Ліпську із Здолбунова – її звинувачували у шпигунстві. Книгонош, які працювали на прикордонній території, часто звинувачували у такого роду діяльності, оскільки вони продавали літературу не лише в населених пунктах, але й у військових частинах. Спростувати такі звинувачення можливо було тільки за умови отримання від церковних установ підтвердження своєї діяльності та місця проживання [59 с. 4].

Колпортерство у Рівненському постерунку (польська поліцейська дільниця) викликало незадоволення коменданта дільниці, в результаті чого він написав звернення до

всіх повітів цього постерунку, у якому був заклик контролювати діяльність колпортерів, оскільки книгонош звинувачували у зайвому зацікавленні кількістю війська та станом мобілізації [60 с. 8].

Зокрема, колпортер Антон Сикала 8 липня 1933 р. був затриманий на постерунку поліції у місті Броди і звинувачений в «неправомірному розповсюдженні друкованих матеріалів» і признав свою вину, що продавав без права на то для членів секти адвентистів [61 с. 353]. Ситуація для Антона Сикала ускладнювалася тим, що він не мав постійного місця проживання, тому його ув'язнили на два дні, а літературу конфіскували. Інший випадок трапився з двома молодими колпортерами, мешканцями Львова, які продавали літературу в районі села Сихів. 7 березня 1932 р. вони були затримані поліцією, а література в кількості 12 назв була конфіскована. У складеному протоколі зазначалося, що продаж здійснювався без жодного адміністративного дозволу [62 с. 1-2].

Посвідчення колпортера, видане видавництвом «Поліглот», до певної міри полегшувало ситуацію при зустрічі з поліцією і частково виправдовувало дистрибуцію літератури. Церкві АСД так і не вдалося в часи Речі Посполитій отримати легалізацію колпортерства. Як повідомляв «Польський Дом накладовий» в 1939 р.: «Стосовно нового трудового кодексу змінено також статтю про колпортерство, але на даний час легітимації проводити не будемо. Можливо пізніше скористаємось цим проектом» [63 с. 13].

Архівні документи і адвентиська періодика міжвоєнного періоду свідчить про те, що на Волині колпортери мали більшу прихильність поліції і менше непорозумінь з поширенням літератури, ніж у Східній Галичині. В часописі «*Stuga Zboru*» повідомлялося про одного колпортера, який вирушив на велосипеді до містечка Камінь-Каширський. У зв'язку з розрухою в цій околиці, відділ державної поліції видав наказ, щоб кожного приїжджого заарештовувати і відправляти до слідчого відділу. Папери і документи у цьому випадку нічим не могли допомогти. Колпортер вирішив сам податися у постерунок державної поліції щоб викласти свою справу. Його документи досліджували впродовж трьох годин, і коли комендант, переконався, що колпортер є адвентистом, дозволив йому продавати літературу тільки у місті [53 с. 3-4].

Про правову відмінність двох різних регіонів – Волині та Галичини – звітував на першому з'їзді Східної конференції в Пожарках президент Август Лідтке: «Колпортери добре працюють. Часто траплялось, що мали сутички з поліцією і були ув'язнені» [15 с. 27-28].

Ставлення населення до мандруючих торговців було різним, залежно від території, віровизнання, культури та духовності. Самі колпортери оцінювали його наступним чином: «...пройшли по селу і мали великий успіх в продажу книг» [4 с. 11]., але були й негативні досвіди: «...люди не добре ставилися, казали залишити місцевість з причини того, що мої книжки є фальшивими» [39 с. 31].

Існувала відмінність і у виборі місця продажу літератури, адже Волинь асоціюється з численними селами, відсутністю заводів, фабрик і різноманітних офісів. У Галичині ситуація протилежна. Євгенія Штампкувна, яка працювала у Східній Галичині, відгукувалася про свою діяльність так: «...моє улюблене місце праці – то офіси державних урядовців, приватних і різних інституцій, де найбільше люблю працювати» [64 с. 15].

Висновок. Отже, адвентиська колпортерська справа мала важливе значення у становленні організаційної структури церкви та утворенні громад на нових територіях. Завдяки посвяченій праці книгонош географія присутності адвентистів значно розширилася по території Речі Посполитої, зокрема на Галичині та Волині.

Список використаної літератури

1. Жукалюк Н. История Церкви христиан Адвентистов седьмого дня в Украине / Н. Жукалюк, В. Любащенко. – Киев : Джерело життя, 2003. - 320 с. ; Zhukalyuk N. Istoriya

Tserkvi khristian Adventistov sedmogo dnya v Ukraine / N. Zhukalyuk, V. Lyubashchenko. – Kiev : Dzherelo zhittya, 2003. - 320 s.

2. Słownik polsko-rosyjski [Електронний ресурс] // Словари и энциклопедии на Академике - Режим доступа : http://polish_russian.academic.ru/10845/kolporter ; Słownik polsko-rosyjski [Yelektronniy resurs] // Slovari i entsiklopedii na Akademike - Rezhim dostupu : http://polish_russian.academic.ru/10845/kolporter

3. Жукалюк М. Кризь бурі, шторми, лихоліття / М. Жукалюк. – Київ : Джерело життя, 2009. - 544 с. ; Zhukaliuk M. Kriz buri, shtormy, lykholittia / M. Zhukaliuk. – Kyiv : Dzherelo zhyttia, 2009. - 544 s.

4. Piątek K. Sługa zboru / K. Piątek // Poliglot. - 1928. - №1. - S. 16

5. Saknit K. Początek i rozwój naszego dzieła nakładowego / K. Saknit // Sługa zboru. - 1932. - №4. - S. 8

6. Godsmark O. C. Testing His Call To Preach [Electronic resource] / O. C. Godsmark // Mode of access : <https://adventisthistory.wordpress.com/2009/01/06/george-king-the-first-colporteur-1880/>

7. Юнак Д. История Церкви христиан Адвентистов седьмого дня в России 1886-1981гг. / Д. Юнак. - Заокский: Источник жизни, 2002. – Т. 1. - 448 с. ; Yunak D. Istoriya Tserkvi khristian Adventistov sedmogo dnya v Rossii 1886-1981gg. / D. Yunak. - Zaokskiy: Istochnik zhizni, 2002. – Т. 1. - 448 s.

8. Miesiecznik poświęcony sprawom ASD w Polsce // Sługa zboru. - 1939. - №2. - S. 16

9. Year Book of the Seventh-day Adventist denomination : The Official Directories. – Washington : Review & Herald Publishing Association, 1922. – 300 p.

10. Year Book of the Seventh-day Adventist denomination : The Official Directories. – Washington : Review & Herald Publishing Association, 1930. – 445 p.

11. Year Book of the Seventh-day Adventist denomination : The Official Directories. – Washington : Review & Herald Publishing Association, 1931. – 462 p.

12. Year Book of the Seventh-day Adventist denomination : The Official Directories. – Washington : Review & Herald Publishing Association, 1935. – 406 p.

13. Year Book of the Seventh-day Adventist denomination : The Official Directories. – Washington : Review & Herald Publishing Association, 1936. – 438 p.

14. Year Book of the Seventh-day Adventist denomination : The Official Directories. – Washington : Review & Herald Publishing Association, 1938. – 442 p.

15. Miesiecznik poświęcony sprawom ASD w Polsce // Sługa zboru. - 1928. - №3. - S. 32

16. Year Book of the Seventh-day Adventist denomination : The Official Directories. – Washington : Review & Herald Publishing Association, 1928. – 411 p.

17. Year Book of the Seventh-day Adventist denomination: The Official Directories. – Washington: Review & Herald Publishing Association, 1929. – 421 p.

18. Year Book of the Seventh-day Adventist denomination : The Official Directoriesю – Washington : Review & Herald Publishing Association, 1932. - 469 p.

19. Year Book of the Seventh-day Adventist denomination : The Official Directories. – Washington : Review & Herald Publishing Association, 1933. – 387 p.

20. Lipski J. Zjazd zjednoczenia wschodniego / J. Lipski // Sługa zboru. - 1928. - №7. - S. 16

21. Year Book of the Seventh-day Adventist denomination : The Official Directories. – Washington : Review & Herald Publishing Association, 1940. – 472 p.

22. Year Book of the Seventh-day Adventist denomination : The Official Directories. – Washington : Review & Herald Publishing Association, 1934. – 393 p.

23. Luedtke A. zjazd wschodnio-Polskiego Zjednoczenia / A. Luedtke // Sługa zboru. - 1930. - №1. - S. 16

24. Niewiadomski A. Sprawozdanie z dorocznego zgromadzenia wschodnio-Polskiego Zjednoczenia / A. Niewiadomski // Sługa zboru. - 1930. - №4. - S. 16

25. Jankowski J. Wesole nowiny z kolportażu i szlachetna praca / J. Jankowski // Sługa zboru. - 1934. - №5. - S. 20
26. Saknit K. Kolportaż / K. Saknit // Sługa zboru. - 1931. - №3. - S. 16
27. Saknit K. Misja wewnętrzna i kolportaż / K. Saknit // Sługa zboru. - 1931. - №8. - S. 20
28. Wiadomości z pola // Sługa Zboru. - 1928. - №11. - S. 20
29. Piątek K. Kurs kolporterów-ewangelistów w Pozarkach / K. Piątek // Sługa Zboru. - 1933. - №11. - S. 20
30. Sprawozdanie kolportażu // Sługa zboru. - 1936. - №10. - S. 20
31. Społeczności Polskiej ADS // Organ kolporterów. - 1933. - №1. - S. 6
32. Społeczności Polskiej ADS // Organ kolporterów. - 1931. - №12. - S. 9
33. Społeczności Polskiej ADS // Organ kolporterów. - 1929. - №1, 6. - S. 9
34. Społeczności Polskiej ADS // Organ kolporterów. - 1931. - №1, 9, 11, 12. - S. 9
35. Społeczności Polskiej ADS // Organ kolporterów. - 1932. - №1-6, 9-12. - S. 9
36. Społeczności Polskiej ADS // Organ kolporterów. - 1933. - №1-9. - S. 9
37. Społeczności Polskiej ADS // Organ kolporterów. - 1937. - №2-5. - S. 9
38. Bigalke H. Kolportaż i kolporter / H. Bigalke // Sługa zboru. - 1928. - №4. - S. 20
39. Oddział kolporterski // Sługa zboru. - 1928. - №2. - S. 32
40. Saknit K. Dla naszego prawozdania styczniowego / K. Saknit // Organ kolporterów społeczności Polskiej A.D.S. w Polsce. - 1931. - №1. - S. 8
41. Piątek K. Czy przeszkody mogą nas powstrzymać w pracy? / K. Piątek // Organ kolporterów społeczności Polskiej A.D.S. w Polsce. - 1931. - №11. - S. 8.
42. Sprawozdanie kolporterów za miesiąc styczeń // Organ kolporterów społeczności Polskiej A.D.S. w Polsce. - 1937. - №2, 3. - S. 16
43. Prawozdanie kolporterów za miesiąc kwiecień // Organ kolporterów społeczności Polskiej A.D.S. w Polsce. - 1937. - №5. - S. 20
44. Schäfer K. Działajcie Az Przyjść / K. Schäfer // Sługa Zboru. - 1934. - №8. - S. 16
45. Dzik F. Wielki tydzień Misyjny / F. Dzik // Sługa zboru. - 1931. - №2. - S. 16
46. Saknit K. Praca dziękczynna / K. Saknit // Sługa zboru. - 1932. - №8. - S. 16
47. Year Book of the Seventh-day Adventist denomination : The Official Directories. - Washington : Review & Herald Publishing Association, 1924. - 324 p.
48. Kozirog B. Dzieje Diecezji Wschodniej Kościoła Adwentystów Dnia Siódmego w Polsce / B. Kozirog. - Warszawa : Znaki Czasu, 1990. - 32 s.
49. Lipski J. Spawozdanie ze zjazdu Zjednoczenia Wschodniego / J. Lipski // Sługa zboru. - 1937. - №7. - S. 12
50. Year Book of the Seventh-day Adventist denomination : The Official Directories. - Washington : Review & Herald Publishing Association, 1937. - 426 p.
51. Piątek K. Czy mamy złożyć broń światłości / K. Piątek // Sługa zboru. - 1931. - №5. - C. 8
52. Niedoba E. Na dzień kolportażu / E. Niedoba // Sługa zboru. - 1934. - №11. - S. 20
53. Piątek K. Kolportaż na Wschodzie / K. Piątek // Sługa zboru. - 1933. - №2, 3. - S. 20
54. Rada Unii Polskiej. Inż. Borysa Wiesiołowa // Sługa zboru. - 1938. - №2. - S. 16
55. Lipski J. Nekrologi / J. Lipski // Sługa zboru. - 1939. - №3. - S. 16
56. Леда А. Я. Протестантські течії в релігійному житті українців Галичини у міжвоєнний період (1919-1939 рр.) : автореф. дис. ... канд. : спец. 07.00.01 / Андрій Ярославович Леда; Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. - Львів, 2006. - 208 с. ; Leda A. Ya. Protestantski techii v relihiinomu zhytti ukraintsiv Halychyny u mizhvoiennyi period (1919-1939 rr.) : avtoref. dys. ... kand. : spets. 07.00.01 / Andrii Yaroslavovych Leda; . - Lviv, 2006. - 208 s.
57. Олійник П. Сектанство / П. Олійник. - Львів : Мета, 1937. - 180 с. ; Oliiynyk P. Sektanstvo / P. Oliiynyk. - Lviv : Meta, 1937. - 180 s.

58. Wasidłow M. Dzień Kolporterów-Ewangelistów / M. Wasidłow // Sługa zboru. - 1934. - №10. - S. 16
59. Державний архів Рівненської області (ДАРО). - Ф. 64. - Оп. 1. - Спр. 19. - С. 24 ; Derzhavnyi arkhiv Rivnenskoï oblasti (DARO). - F. 64. - Op. 1. - Spr. 19. - S. 24
60. Державний архів Рівненської області (ДАРО). - Ф. 319. - Оп. 1. - Спр. 15. - С. 32 ; Derzhavnyi arkhiv Rivnenskoï oblasti (DARO). - F. 319. - Op. 1. - Spr. 15. - S. 32
61. Archiwum Akt Nowych. Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego (AAN MWR i OP) w Warszawie. - Zespół 14. - sygn. 1437. - S. 507
62. Державний архів Львівської області (ДАЛО). - Ф. 7. - Оп. 3. - Спр. 354. - S. 18 ; Derzhavnyi arkhiv Lvivskoi oblasti (DALO). - F. 7. - Op. 3. - Spr. 354. - S. 18
63. Polski Dom Nakładowy. Odpowiedzi // Sługa zboru. - 1939. - №2. - S. 16
64. Sztampkówna E. Gdzie rozpowszechniam nasze książki / E. Sztampkówna // Sługa zboru. - 1934. - №9. - S. 20
65. Історія міст і сіл Української РСР. Волинська область. - Київ, 1970. - 26 с. ; Istoriiia mist i sil Ukrainskoi RSR. Volynska oblast. - Kyiv, 1970. - 26 s.
- Стаття надійшла до редакції 10.05.2017 р.

V. Shevchuk

COLPORTEUR ACTIVITY SEVENTH DAY ADVENTISTS IN GALICIA AND VOLYN (1918-1939)

The article studies the Adventist colporteur activity in the interwar period in the Western Ukraine, the territory which at that time was a part of the Second Polish Republic. In the article the explanation of the term "colporteur" is given. Also, the article deals with the status and activities of colporteur department of the Seventh Day Adventist communities in Galicia and Volyn from 1918 to 1939. It is proved based on archival data that the colporteurship in the Western Ukraine during the II Commonwealth of Poland was a means of spreading of the Adventist religious ideas.

The Adventist religious ideas came to the territory of Ukraine in the beginning of the XX century. The article traces the activity of the colporteurs, which was one of the missionary strategies of the Seventh Day Adventists Church at that time through which the Adventists spread their influence and teaching.

The data shows that the population of Galicia and Volyn was interested in religious issues and was loyal to the Adventist missionaries in spite of the fact that according to the legislation of the II Commonwealth of Poland, the distribution of the printed literature was illegal and promotion of the Adventist ideas was prohibited in Galicia-Volyn territories.

The paper describes the statistical data on the performance of the colporteurs (book sellers) in Galicia and Volyn. The names of the colporteurs, their leaders and their working reports were discovered among archival materials and analyzed in the paper. This data shows the number of days they spent distributing books and the numbers of the sold items. Based on this data it is possible to conclude that the Adventist colporteurs activity was very important for establishing the organizational structure of the church and for emergence of the new Adventist communities on the new territories. The analysis shows that namely due to the colporteur activity, the Adventism significantly spread on the territory of the Second Commonwealth of Poland, especially in Galicia and Volyn.

Keywords: Colporteur activity, Seventh-day Adventists, Galicia and Volyn, interwar period.

І.В. Шостак

**РЕОРГАНІЗАЦІЯ СИСТЕМИ УПРАВЛІННЯ РИМО-КАТОЛИЦЬКИМИ
ДУХОВНИМИ СЕМІНАРІЯМИ
У ХІХ СТОЛІТТІ НА УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ
У СКЛАДІ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ**

У статті представлено результати дослідження змін у системі управління римо-католицькими духовними семінаріями з кінця XVIII століття до початку ХХ. Проаналізовано законодавство Російської імперії щодо семінарій. Автор звернула увагу на процес встановлення повного контролю над семінаріями з боку царської влади. Централізація духовної освіти та підпорядкування її адміністративному апарату з огляду на значний вплив РКЦ на Правобережжі здійснювалася поступово і обережно.

Ключові слова: *Римо-Католицька Церква, духовні семінарії, система управління семінаріями*

У ХІХ столітті релігійне життя на українських землях у складі Російської імперії протікало, з одного боку, досить непросто, з іншого – не зважаючи на тиск з боку царської влади, було насиченим. У порівнянні із минулим століттям суттєво змінилося становище Римо-Католицької Церкви (далі – РКЦ). До поділів Речі Посполитої РКЦ в імперії була малочисельною. З кінця XVIII століття у Російській імперії з'явилися території, де РКЦ була релігією більшості населення, найбільш впливових родин цих регіонів. Тому видима релігійна толерантність була замінена на політику зменшення впливу РКЦ у суспільстві. Для цього здійснювалася низка різноманітних заходів. Одним із таких кроків було обмеження можливостей для навчання священиків. Занепад семінарій, неможливість підготовки нових священиків було вигідним російській владі. Проте радикально діяти у цьому напрямку було неможливо. Як саме розвивались події, у чому полягала особливість управління римо-католицькими духовними семінаріями на українських землях у складі Російської імперії у ХІХ столітті розкрито у статті.

Усі католицькі священики, які закінчували римо-католицькі духовні семінарії, одержували, як на той час, досить хорошу освіту. Причина цього полягала у давній традиції духовної освіти на теренах Речі Посполитої (це стосується семінарій у Житомирі, Луцьку, Олиці), у загальному високому рівні освіти і шкільництва на цих теренах, а також залученням висококваліфікованих фахівців з числа поляків чи німців (наприклад, Саратов/Одеса). Завдяки власній ґрунтовній освіті, католицькі священики могли займатися навчанням своїх парафіян – провадити парафіяльні школи у тих місцевостях, де займалися душпастирською працею.

Мета дослідження – проаналізувати процес реорганізації системи управління римо-католицькими духовними семінаріями протягом ХІХ ст. на українських землях у складі Російської імперії.

Завдання:

- проаналізувати процес встановлення контролю над духовними семінаріями з боку російської влади протягом ХІХ ст.
- прослідкувати роль єпископів в управлінні римо-католицькими духовними семінаріями.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Історіографія проблеми розкрита у працях сучасних вітчизняних дослідників: О. Буравського, аспіранта А. Ткачука, І. Шостак, О. Шпака (керівник проекту "Geschichte der Wolgadeutschen"); польського вченого

П. Грабчака, російського дореволюційного вченого Д. Толстого тощо. При цьому їхні дослідження або стосуються становища Римо-Католицької Церкви загалом у Російській імперії (Д. Толстой, О. Ліценбергер), або лише частково розкривають проблематику (охоплюючи лише першу половину XIX ст. – І. Шостак, О. Буравський, П. Грабчак), або аналізуються лише окремі дослідницькі питання (правове регулювання – А.Ткачук).

Державний Архів Житомирської Облaсті містить цікаві неопубліковані джерела, з яких можна черпати інформацію про становище семінарій, їхнє матеріальне забезпечення, систему навчання, викладачів та випускників. Дослідження побудоване на аналізі законодавчих актів, що опубліковані у збірці «Полное собрание законов Российской империи» та у виданні «Акты и грамоты о устройстве и управлении римско-католической церкви в Империи Российской и Царстве Польском».

Аналізуючи становище римо-католицьких духовних семінарій, у першу чергу слід зацентувати увагу на тому, як Російська імперія вирішувала проблему законодавчого врегулювання відносин з РКЦ, у т.ч. встановлення контролю над духовними семінаріями. Правова база функціонування духовних семінарій формувалась протягом кінця XVIII – XIX ст. шляхом затвердження низки розрізнених законодавчих актів. Правове регулювання діяльності семінарій РКЦ було важливим завданням російського уряду з огляду на те, що присутність іноземного кліру вважалася небажаною, а поповнювати ряди духовенства повинні були випускники місцевих духовних семінарій, навчання яких контролювалось. Засади церковної політики заклала імператриця Катерина II, для якої головним було поставити РКЦ під контроль імперських владних структур. Однак ситуація вимагала видимості релігійної толерантності, що й відобразилось у виданих тоді законах і підзаконних актах.

Проаналізуємо частину цих законів, що заклали основи правової бази функціонування римо-католицьких духовних семінарій. 19 грудня 1797 р. видано імператорський указ, що дозволяв засновувати училища для підготовки духовенства. Загальне управління ними мала здійснювати Колегія духовних справ. Чого можна було досягти цим указом? У першу чергу, це обмеження можливостей для іноземних священиків зайняти вакантні місця в парафіях (особливо для осіб польського походження) [2, с. 852; 14, с. 55].

Наступним указом, що регламентував діяльність семінарій на території Російської імперії, був імператорський указ від 28 квітня 1798 року. За цим указом Павло I віддавав духовні семінарії під виняткову владу єпископату, на плечі якого було покладено обов'язок їхнього матеріального утримання [19, с. 218-219; 1, арк. 1-45]. Метою такого рішення було обмежити впливи Ватикану і Папи Римського. «Регламент для церков і монастирів римо-католицького віросповідання в Російській імперії», виданий 3 листопада 1798 р., закріплював функціональне призначення за церковними будівлями, відведеними для семінарій, училищ та богаділень [4, с. 436].

Ще не отримавши відповідних щодо духовних семінарій повноважень Могилівський архієпископ Станіслав Сестренцевич-Богуш (1731-1826 рр.) у 1797 р. представив владі проект щодо облаштування духовних семінарій в дієцезіях. Основну увагу він звернув на наступне:

1. Визначив предмети викладання: моральне богослов'я, церковні обряди, спосіб викладу катехізису, географія, історія, арифметика, російська мова, а також ті іноземні мови, знання яких необхідне в окремих місцевостях.

2. Встановив курс навчання – 4 роки.

3. Кількість кліриків запропонував визначати за таким принципом: відповідно до розмірів єпархій та числа парафіяльних священиків, спираючись на такий розрахунок, що зі 100 осіб щорічно помирає троє, враховуючи 4-річне навчання, утримувати в семінаріях по 12 кліриків на 100 священиків, таким чином троє з них щорічно були б підготовлені до заміщення вакантних посад.

4. З кожної семінарії щорічно третина кліриків мала пройти навчання у Віленському університеті.

5. Відкриття семінарій мало здійснюватись під наглядом місцевих єпископів, але прерогатива залишалась за Римо-католицькою духовною колегією.

6. Одним із джерел фінансування семінарій визначено збір зі всіх духовних маєтків та капіталів [15, с. 248-249].

Проект С. Сестренцевича досить довго розглядався, але не був підтриманий. При цьому цілісної альтернативи, іншого проекту не було запропоновано. Більшість питань, які стосувалися духовних семінарій, вирішували єпископи. Не вирішеними залишились питання щодо особового складу семінарій, навчальних планів, джерел фінансування [15, с. 249-250]. Хоча стосовно фінансування, то у жовтні 1798 р. сенат направив розпорядження для Департаменту у Справах Католицької Церкви з вимогою зібрати відомості про те, наскільки може не вистачати коштів на утримання катедральних семінарій і наскільки великою може бути допомога семінаріям від додаткового збору з усіх церковних доходів без обтяження їх маєтків. Передбачалося, що дотації на семінарії могли надходити за рахунок римо-католицького духовенства [16, с. 123].

Наступник на престолі Олександр I продовжував політику посилення підпорядкування РКЦ царській владі. Пунктом 7 спеціального Положення від 13 листопада 1812 р. за семінаріями закріплювалися їх приміщення і фондуші, підтверджувалися раніше надані привілеї. Органами керівництва церковними справами на місцях ставали дієцезіальні духовні консисторії. Таким чином, державі стали підзвітні та підконтрольні всі органи управління Церквою [5, с. 823-829]. Однак противагою цьому став, реалізуючи власні амбітні плани, архієпископ С. Сестренцевич. Він поступово перебирав повноваження Римо-католицької духовної колегії на себе, не бажаючи ділити свою духовну владу з урядовими інституціями, у т.ч. над підготовкою духовенства та їх навчання [17, с. 51-52].

Процес централізації управління духовними навчальними закладами РКЦ був закріплений указом від 18 липня 1803 р. При Віленському університеті було засновано Головну семінарію для підготовки римо-католицького духовенства на вищій ієрархічній посаді. Головна семінарія була розрахована на 30 римо-католицьких та 20 греко-католицьких семінаристів з білого духовенства. Вступ здійснювався за поданням єпископів. На утримання семінарії виділялося 15 000 руб. сріблом з доходів монастирських маєтків та капіталів, а також фінанси поповнювалися за рахунок 11 багатих бенефіцій, що приносили 65 тис. руб. сріблом щорічно. Віленська семінарія стала центром уніфікації семінарської освіти. Було поширено припис про необхідність усім семінаріям імперії використовувати однакові підручники та навчальні програми [6, с. 782-783]. Ідея утворення Головної семінарії як центрального закладу для керівництва духовною освітою мала як прихильників, так і противників. Незадоволення викликали факти: неканонічність закладу, оскільки Головна семінарія не підпорядковувалась архієпископові. Наступне – це вільне спілкування семінаристів із студентами інших факультетів. Прихильником функціонування Головної семінарії був князь А. Чорторийський, який доклав чимало зусиль, щоб семінарія при університеті не була ліквідована [15, с. 258-262].

Від 13 листопада 1801 року важливою інституцією в управлінні РКЦ стала Римо-католицька духовна колегія, яка була підконтрольна сенату, а очолювалась могилівським архієпископом. До 1875 року Ватикан не визнавав колегію як повноважний орган Католицької Церкви в Росії, оскільки новоутворена інституція мала світський характер [19, с. 209-211]. Серед основних розпоряджень Римо-католицької духовної колегії варто згадати постанову 1822 р., яка визначала процедуру призначення семінарських вчителів, а саме лише з числа докторів чи магістрів богослов'я. До того часу викладачі призначалися лише регенсами семінарій на власний розсуд без єдиних вимог. Такий підхід до управління римо-католицькими духовними семінаріями характеризується обережністю, але незмінним

напрямом до повного контролю за підготовкою священнослужителів РКЦ. Тому, з однієї сторони, відбулася централізація управління духовними навчальними закладами РКЦ, а з іншої, – більшість робочих питань вирішували єпископи. Це могло бути на користь РКЦ, якщо єпископ дійсно відстоював інтереси Церкви. Але можливості єпископів були обмежені, і влада контролювала єпископські призначення.

Ситуація для духовних навчальних закладів змінилася після поразки Листопадового повстання 1830-1831 рр. Римо-католицьке духовенство надавало підтримку різного характеру для повстанців. Це не могло не потягнути за собою урядової реакції. Тим більше, що РКЦ та система її освітніх закладів (включно з духовними семінаріями) звинувачувалась в ідейній підготовці польського сепаратизму. Не пом'якшили удару по РКЦ і публічне засудження повстання з боку папи Григорія XVI та його прохання про поблажливе ставлення до польського населення [13, с. 94].

Російський уряд використав поразку Листопадового повстання, щоб максимально зменшити впливи Римо-Католицької Церкви і обмежити діяльність освітніх закладів РКЦ. Перш за все був закритий Віленський університет як центр формування польського патріотизму, при якому розміщувалась Головна семінарія. Імператорський указ про закриття закладу від 1 травня 1832 р. не ліквідував медичного та богословського факультетів, які були перетворені в окремі навчальні заклади, але викладати там могли лише «благодійні» професори [7, с. 225]. Зокрема, Головна семінарія та теологічний факультет університету були об'єднані та переведені під контроль Римо-католицької духовної колегії при Міністерстві закордонних справ [13, с. 94]. Це призвело до реорганізації семінарії у Вільно у римо-католицьку духовну академію. Імператором Миколою I 1 липня 1833 р. було затверджено Устав новоствореного закладу [10, с. 386-395].

26 липня 1832 р. цар Микола I затвердив рішення міністра внутрішніх справ про розповсюдження серед духовенства та навчальних закладів, у т.ч. серед семінарій, у достатній кількості брошур з повчаннями про обов'язок вірнопідданства імператору, які були підготовлені Віленським єпископом Анджеєм Бенедиктом Клонгевичем [8, с. 517]. Більш жорсткий контроль за вихованцями було встановлено указом від 26 листопада 1832 р. А саме дієцезіальне управління було зобов'язане подавати місцевим цивільним губернаторам всю інформацію про кожного, хто вступав до семінарії, а також щорічно звітувати про кількість вихованців кожної семінарії з детальним описом їх занять в урочний та позаурочний час. Цей процес був запущений поразкою Листопадового повстання [9, с. 863-864].

Внутрішня організація керівництва семінаріями від 1842 р. була такою: ректор (регенс) відповідав за навчання та внутрішнє життя семінарії, префекту були підпорядковані зовнішні стосунки семінарії, а прокуратор займався економічними справами [18, с. 374-472].

У 1842 р. Духовну академію було перенесено до Петербургу. Відтоді вищу богословську освіту римо-католицьке духовенство могло отримати лише у Петербурзі. Академія давала наукові ступені з теології та канонічного права. З 1842 р. ректором академії було призначено лояльного до влади Могилівського архієпископа Ігнатія Головінського. А 24 березня 1843 р. за пропозицією міністра внутрішніх справ було видано указ, відповідно до якого в Академію та в усі дієцезіальні семінарії для викладання небогословських предметів дозволялося запрошувати лише російських викладачів [13, с. 95]. Таким чином, царським урядом було взято під цілковитий контроль вищу теологічну римо-католицьку освіту.

У 1843 році єпископи втратили можливість управління духовними семінаріями. Це регламентувалося указом Миколи I від 19 листопада 1843 р. Усі семінарії на терені Російської імперії виводилися з-під опіки єпископів і переходили під владу державної адміністрації на місцях та Духовної Академії у Петербурзі. Фінансові витрати на утримання

викладачів та вихованців теж брала на себе держава (при цьому варто мати на увазі ті процеси секуляризації, що відбувалися одночасно із цими подіями). Усі церковні фонди, з яких фінансувалися семінарії, також переходили під контроль державної адміністрації [12, с. 287-292]. Відповідно до царського указу від 1843 року до кандидатів на священство висувалася вимога – закінчені чотири класи гімназії або складання іспитів, відповідних четвертому класу. Час навчання в семінарії зростає до 4-6 років [20, с. 488-496].

Наступним документом, який вносив зміни у питання управління духовними семінаріями був конкордат між Російською імперією та Апостольською Столицею від 3 серпня 1847 р.. Умови функціонування римо-католицьких семінарій було розкрито у 22-28 статтях конкордату. Посилювалась роль єпископів в управлінні римо-католицькими духовними семінаріями. До повноважень єпископів належав вибір ректорів, інспекторів, професорів та вчителів дієцезіальних семінарій. При цьому вони мали мати на увазі, чи поведінка претендентів на ці посади не буде перешкодою для затвердження владою. Єпископ міг також звільняти їх, призначаючи на період вакансії заступників. До прав єпископа належало складання програми навчання у семінарії, а також відміна на певний час викладання одного чи кількох курсів. Духовна Академія у Петербурзі була передана під безпосереднє керівництво моголівського архієпископа, який мав визначити сталу кількість вихованців академії, яких посылатиме кожна дієцезія на навчання до Петербурга [11, с. 191-207].

Отже, з кінця XVIII століття імперська політика щодо духовних навчальних закладів РКЦ спрямовувалася на централізацію освітньої мережі та підпорядкування її адміністративному апарату. У перші десятиліття XIX ст. всебічне обмеження самостійності духовних навчальних закладів відбувалося поступово і обережно в силу значного впливу РКЦ на Правобережжі. Формально семінаріями опікувались дієцезіальні єпископи, які були підзвітні імперській адміністрації, керуючись настановами Головної семінарії у Вільно. Листопадове повстання 1830-1831 рр. кардинально змінило політику уряду щодо Церкви: в ході антипольської політики було ліквідовано три римо-католицькі духовні семінарії на Правобережжі, а збережені заклади було переведено під жорсткий контроль державної адміністрації на місцях, визначено штати викладацького складу та семінарських вихованців. Остаточо юридичний статус семінарій було врегульовано Конкордатом між Російською імперією та Ватиканом. Цей документ приніс відносну стабільність Римо-Католицькій Церкві в імперії, вирішивши основні суперечності її правового становища.

Список використаної літератури

1. Державний Архів Житомирської Облaсті. – ф. 178, оп. 4, спр. 147: Справа по Канцелярії луцького єпископа. Відомості про семінарії з 1831 до 1836 рр., і в т.ч. про їх вихованців. – 80 арк. ; Derzhavnyi Arkhiv Zhytomyrskoi Oblasti. – f. 178, op. 4, spr. 147: Sprava po Kantseliarii luts'koho yepyskopa. Vidomosti pro seminarii z 1831 do 1836 rr., i v t.ch. pro yikh vykhovantsiv. – 80 ark.

2. Полное собрание законов Российской империи. Собр. 1-е. – Санкт-Петербург : Типогр. II Отделения Собственной Его Императорского Величества Канцелярии, 1830. – Т. 24 : (6 ноября 1796-1797). – № 18.286. – С. 852 ; Polnoe sobranie zakonov Rossiyskoy imperii. Sobr. 1-e. – Sankt-Peterburg : Tipogr. II Otdeleniya Sobstvennoy Yego Imperatorskogo Velichestva Kantselyarii, 1830. – Т. 24 : (6 noyabrya 1796-1797). – № 18.286. – S. 852

3. Полное собрание законов Российской империи. Собр. 1-е. – Санкт-Петербург : Типогр. II Отделения Собственной Его Императорского Величества Канцелярии, 1830. – Т. 25 : (1798-1799). – № 18.504. – С. 222-224 ; Polnoe sobranie zakonov Rossiyskoy imperii. Sobr. 1-e. – Sankt-Peterburg : Tipogr. II Otdeleniya Sobstvennoy Yego Imperatorskogo Velichestva Kantselyarii, 1830. – Т. 25 : (1798-1799). – № 18.504. – S. 222-224

4. Полное собрание законов Российской империи. Собр. 1-е. – Санкт-Петербург : Типогр. II Отделения Собственной Его Императорского Величества Канцелярии, 1830. – Т.

25 : (1798-1799). – № 18.734. – С. 436-438 ; *Polnoe sobranie zakonov Rossiyskoy imperii. Sobr. 1-e. – Sankt-Peterburg : Tipogr. II Otdeleniya Sobstvennoy Yego Imperatorskogo Velichestva Kantselyarii, 1830. – Т. 25 : (1798-1799). – № 18.734. – S. 436-438*

5. Полное собрание законов Российской империи. Собр. 1-е. – Санкт-Петербург : Типогр. II Отделения Собственной Его Императорского Величества Канцелярии, 1830. – Т. 26 : (1800-1801). – № 20.053. – С. 823-829 ; *Polnoe sobranie zakonov Rossiyskoy imperii. Sobr. 1-e. – Sankt-Peterburg : Tipogr. II Otdeleniya Sobstvennoy Yego Imperatorskogo Velichestva Kantselyarii, 1830. – Т. 26 : (1800-1801). – № 20.053. – S. 823-829*

6. Полное собрание законов Российской империи. Собр. 1-е. – Санкт-Петербург : Типогр. II Отделения Собственной Его Императорского Величества Канцелярии, 1830. – Т. 27 : (1802-1803). – № 20.853. – С. 782-783 ; *Polnoe sobranie zakonov Rossiyskoy imperii. Sobr. 1-e. – Sankt-Peterburg : Tipogr. II Otdeleniya Sobstvennoy Yego Imperatorskogo Velichestva Kantselyarii, 1830. – Т. 27 : (1802-1803). – № 20.853. – S. 782-783*

7. Полное собрание законов Российской империи. Собр. 2-е. – Санкт-Петербург : Типогр. II Отделения Собственной Его Императорского Величества Канцелярии, 1833. – Т. 7 : (1832). – № 5317. – С. 225 ; *Polnoe sobranie zakonov Rossiyskoy imperii. Sobr. 2-e. – Sankt-Peterburg : Tipogr. II Otdeleniya Sobstvennoy Yego Imperatorskogo Velichestva Kantselyarii, 1833. – Т. 7 : (1832). – № 5317. – S. 225*

8. Полное собрание законов Российской империи. Собр. 2-е. – Санкт-Петербург : Типогр. II Отделения Собственной Его Императорского Величества Канцелярии, 1833. – Т. 7 : (1832). – № 5521. – С. 517 ; *Polnoe sobranie zakonov Rossiyskoy imperii. Sobr. 2-e. – Sankt-Peterburg : Tipogr. II Otdeleniya Sobstvennoy Yego Imperatorskogo Velichestva Kantselyarii, 1833. – Т. 7 : (1832). – № 5521. – S. 517*

9. Полное собрание законов Российской империи. Собр. 2-е. – Санкт-Петербург : Типогр. II Отделения Собственной Его Императорского Величества Канцелярии, 1833. – Т. 7 : (1832). – № 5773. – С. 863-864 ; *Polnoe sobranie zakonov Rossiyskoy imperii. Sobr. 2-e. – Sankt-Peterburg : Tipogr. II Otdeleniya Sobstvennoy Yego Imperatorskogo Velichestva Kantselyarii, 1833. – Т. 7 : (1832). – № 5773. – S. 863-864*

10. Полное собрание законов Российской империи. Собр. 2-е. – Санкт-Петербург : Типогр. II Отделения Собственной Его Императорского Величества Канцелярии, 1834. – Т. 8 (1833). – № 6296. – С. 386-395 ; *Polnoe sobranie zakonov Rossiyskoy imperii. Sobr. 2-e. – Sankt-Peterburg : Tipogr. II Otdeleniya Sobstvennoy Yego Imperatorskogo Velichestva Kantselyarii, 1834. – Т. 8 (1833). – № 6296. – S. 386-395*

11. Акты и грамоты о устройстве и управлении римско-католической церкви в Империи Российской и Царстве Польском. – Санкт-Петербург, 1849. – 264 с. ; *Akty i gramoty o ustroystve i upravlenii rimsko-katolicheskoy tserkvi v Imperii Rossiyskoy i Tsarstve Polskom. – Sankt-Peterburg, 1849. – 264 s.*

12. Білоусов Ю. Київсько-Житомирська римо-католицька єпархія: історичний нарис / Ю. Білоусов. – Житомир, 2000. – 314 с. ; *Bilousov Yu. Kyivsko-Zhytomyrska rymo-katolytska yeparkhiia: istorychnyi narys / Yu. Bilousov. – Zhytomyr, 2000. – 314 s.*

13. Лиценбергер О. А. Римско-католическая Церковь в России: история и правовое положение / О. А. Лиценбергер. – Саратов : Поволжская Академия государственной службы, 2001. – 384 с. ; *Litsenberger O. A. Rimsko-katolicheskaya Tserkov v Rossii: istoriya i pravovoe polozhenie / O. A. Litsenberger. – Saratov : Povolzhskaya Akademiya gosudarstvennoy sluzhby, 2001. – 384 s.*

14. Святненко А. Греко-католицька й римо-католицька церкви в освітянській політиці самодержавства на Правобережній Україні (кінець XVIII – перша половина XIX ст.) / А. Святненко // Київська старовина. – 2009. – № 5-6. – С. 48-60 ; *Sviatnenko A. Hreko-katolytska y rymo-katolytska tserkvy v osvitianskii politytsi samoderzhavstva na Pravoberezhnii Ukraini (kinets XVIII – persha polovyna XIX st.) / A. Sviatnenko // Kyivska starovyna. – 2009. – № 5-6.*

– S. 48-60

15. Толстой Д. Римский католицизм в России: Историческое исследование / Д. Толстой. – Санкт-Петербург, 1876. – Т. 2. – 578 с. ; Tolstoi D. Rymskyi katolytyzmyz v Rossyy: Ystorycheskoe yssledovanye / D. Tolstoi. – Sankt-Peterburh, 1876. – Т. 2. – 578 s.

16. Шостак І. В. Луцько-Житомирська дієцезія наприкінці XVIII – у першій половині XIX ст. : моногр. / І. В. Шостак. – Білий-Дунаєць; Острог : Воляння з Волині, 2005. – 200 с. ; Shostak I. V. Lutsko-Zhytomyrska diietseziia naprykintsi XVIII – u pershii polovyni XIX st. : monohr. / I. V. Shostak. – Bilyi-Dunaiets ; Ostroh : Volannia z Volyni, 2005. – 200 s.

17. Grabczak P. Seminaria duchowne łucko-żytomierskiej diecezji w latach 1798-1842 / P. Grabczak. – Biały Dunajec; Ostróg : Wołanie z Wołynia, 2006. – 364 s.

18. Kumor B. Ustrój i organizacja Kościoła Polskiego w okresie niewoli narodowej (1772-1918) / B. Kumor. – Kraków : Polskie Towarzystwo Teologiczne, 1980. – 744 s.

19. Kumor B. Ustrój Kościoła katolickiego w zaborze rosyjskim (1772-1815) / B. Kumor // Historia Kościoła w Polsce. – Poznań; Warszawa, 1979. – Т. II : 1764-1945, Cz. 1 : 1764-1918 / pod red. B. Kumora, Z. Obertyńskiego. – S. 209-219

20. Urban W. Dzieje ustroju Kościoła na ziemiach polskich pod zaborem rosyjskim / W. Urban // Historia Kościoła w Polsce. – Poznań; Warszawa, 1979. – Т. II : 1764-1945, Cz. 1 : 1764-1918 / pod red. B. Kumora, Z. Obertyńskiego. – S. 480-496

Дата надходження до редакції 05.05.2017 р.

I. Shostak

REORGANIZATION OF STATE MANAGEMENT SYSTEM OF THE ROMAN CATHOLIC SEMINARY IN THE NINETEENTH CENTURY ON THE UKRAINIAN LANDS IN THE RUSSIAN EMPIRE

In the 19th century, at the Russian Empire visible religious tolerance was replaced by a policy of reducing the influence of the Roman Catholic Church. To do this, state carried out a series of events. One of these steps was limited opportunities for training priests. Russian authorities were profitable of the decline of seminaries and the inability to prepare new priests. However, a radical act in this direction was impossible.

Catholic priests had own thorough education. They could engage in teaching their parishioners. They could lead parochial schools in those areas where engaged in pastoral work. It was a threat to Russian autocracy towards establishing full authority in the region.

The aim of the article is to analyze the reorganization of the state management system of Roman Catholic seminaries during the 19th century on the Ukrainian lands in the Russian Empire.

An important task of the Russian authorities at the end of the 18th century about the Roman Catholic seminaries was controlling theirs. Thus began to form legislation to regulate the operation of seminaries. There were limited opportunities for foreign priests to occupy vacancies in parishes (especially Poles).

In the first decades of the 19th century restrictions autonomy seminaries was slowly and carefully because of significant influence the Roman Catholic Church. Formally diocesan bishops were taking care about seminaries. They should following the instructions of the Main Seminary in Vilno.

After the defeat of the November Uprising of 1830-1831 the Roman Catholic Church and its educational system (including seminaries) accused in the ideological preparation of the Polish separatism. It eliminated three Roman Catholic seminaries on the Right Bank. Stored institutions were transferred under the control of state administration.

Finally, the legal status of the seminaries was to regulate the Concordat between the Vatican and the Russian Empire in 1847. The bishops' role in the management of the Roman Catholic seminaries was intensified.

Key words: *the Roman Catholic Church, seminaries, state management of seminaries in the imperium.*

ПОЛІТИЧНІ НАУКИ

УДК 324(477)

M. Buchyn

CONSTITUTIONAL RESPONSIBILITY DURING ELECTIONS: THE EVOLUTION OF LAW REGULATION IN UKRAINE

In the article is reviewed the constitutional responsibility for violation election law as an essential condition of democratic elections. Analysing Ukrainian electoral law it is shown evolution of forms of constitutional responsibility, such as invalidation of elections, denial of registration, cancellation of registration the candidates and others.

Keywords: *elections, democrac, constitutional responsibility, Ukraine.*

Institute of democratic elections should play an important role in reforming the Ukrainian political system toward democracy. One sign of democratic elections is bringing persons, who committed offense to justice. This is an example for others and helps to reduce the level of frauds and offenses. Therefore the existence of clear mechanism for liability, which should be adequate to the offense is obligatory condition. Legal liability is intended to prevent the violation of law at all stages, and provide penalties for offender. However, analysis of electoral legislation and electoral practice in Ukraine shows there are some problems and omissions in the principle of liability for violation electoral legislation, witch updates selected research theme.

The problem of responsibility for committed violations during the elections was studied by such foreign scholars as L. Alehicheva, E. Korchiho, Alexander Postnikov and others [1; 2]. Among domestic researchers who have paid attention to the issue of liability for violation electoral legislation are M. Ryabtsa and M. Stavniychuk [12; 13]. On the contrast, the researchers, firstly, examined mentioned issues through the perspective of juridical science. In addition, much attention was paid to legal liability in general, or to its special forms, such as criminal or administrative. However, the problem of constitutional responsibility and especially its exploitation in Ukraine has remained largely ignored by Ukrainian and foreign political science.

The purpose of the publication - studying the legal regulation evolution of constitutional responsibility in the country's electoral legislation. An important type of liability is constitutional, which manifests itself in various forms. It can be an individual (refer to a particular individual) and collective (applied to a group of people). It has a political and moral dimension, that threatens the loss of a candidate's reputation.

Refusal to register is one form of constitutional responsibility. It should be noted that the subject may be refused in registration because of the failure to comply with the necessary conditions and requirements of the law, or due to inconsistencies with franchises. In the last case, refusal to register is not a form of legal liability. That it is only when a candidate has violated the valid law.

Another form of constitutional responsibility is canceling a decision on registration. This applies to both candidates in single-seat constituencies and the exclusion of persons from the list of parties (blocs). The peculiarity of cancelling the decision on registration is its use only by court decision and by the application of clearly established audience. According to the Russian researcher E. Korchiho the conditions of usage such form of responsibility, should be re-identified circumstances that are grounds for refusal in registration and violation of the law relating to the candidate's activities after his registration [2, p. 108].

In the case of significant fraud and violation of electoral rights the state should create conditions for challenging election results in terms of declaring the election invalid. Minor electoral rights violations of some citizens or some minor violations of election procedures, in contrast, can not be grounds for declaring the election invalid. Russian researchers L. Alehicheva and A. Postnikov rightly noted: «extra injection of passion to comply with certain formalities during the organization of elections is able to eviscerate the essence of constitutional democracy as a free will citizens institution» [1].

Another form of constitutional responsibility is prevention, which is the moral and legal measure and is typically used for law violation with minor consequences. Sometimes law provides stricter liability in cases where the violation is repeated after warning.

To constitutional forms of responsibility belong dissolution of individual members of Commission or the some electoral bodies, Commission's decisions cancellation; depriving official observers the authority and others. However, the most significant form of constitutional responsibility is the recognition elections invalid. It can apply to elections in a separate district, and to the national election results.

If elections were held in compliance with all democratic principles, the state must recognize them and provide selected persons ability of entrance the positions. Thus, for elections invalidation should be very ponderable reasons. Therefore, as it is noted by scientists: «... facilitated relation to use of procedures for elections invalidation as the next round of the campaign, in which you can, attaching some efforts, correct the will of the voters is an obvious defect of political and legal consciousness as casts question the value of direct elections as the highest expression of the will of people» [1].

It should be noted that the election could be declared invalid only in case of violation the electoral rights of the candidates who have won. The selected candidate must bear responsibility for the actions that made his opponents. Otherwise possible become frauds, as candidates who have no chance to pass to the parliament, deliberately break the law trying to compel recognition the election invalid.

Analyzing the legal aspects of constitutional responsibility during the elections in Ukraine, it should be noted, it has been already mentioned in the Electoral Act 1990, such its form as invalidation of elections. According to the law, the election can be invalidated in cases where during vote counting or determination of voting results were found violating the legislation [3].

Despite the fact that no application possibilities invalidation of elections, it is difficult to talk about democratic elections, but still we have to admit the universality of the above forms of liability, since the legislator did not define any specific conditions under which the election result could be invalidated.

In 1991 made observations were partly implemented. The Law of Ukraine "On elections of President of Ukraine" states that the election may be invalidated in the event of violations that significantly affected the voting results. In addition, the legislator has identified a list of entities that can apply to the Central Election Commission (hereinafter - CEC) on invalidation of elections within ten days of publication of election results, candidates, authorized persons of parties (blocs) that nominated candidates General prosecutor. The decision on the invalidation of elections was taken by the CEC and could be appealed to the Supreme Court of Ukraine (hereinafter – SCU) [7]. But he frace "substantially affected the election results," again, was not completely clear, had general nature and could not be clearly implemented.

On the presidential elections of 1991 were first tested in legislation and other forms of constitutional responsibility. Thus, any committee member may be removed from it by the authority that appointed them in case of gross violation of the law. Candidates also applied a form of constitutional responsibility as the abolition of registration. It could have an effect in violation of Supreme Court candidate of legislation, including violations of requirements for funding or

material support, at the request of the CEC. However, we can again observe the general statement of grounds for cancellation of registration [7].

During parliamentary elections in 1998 the legislator gave the right to commissions at all levels to initiate changes in its structure, if the vote is at least 2/3 [5]. The peculiarity of the law during the presidential election in 1999 was the lack of such a form of constitutional responsibility as invalidation of elections [6]. In our opinion, this was a significant omission of the legislator because it does not put the end result will of citizens dependence on the level of democratic elections.

In addition, another drawback was the absence in many cases of the mechanism responsible for violations of the law. We can not agree with the then head of the CEC M. Ryabets, who describing the legal regulation of the presidential election in 1999, said: «The law, which is talked about, can not be attributed to severe. Judge for yourself: it laid 36 general prohibitions and restrictions on the organization and conduct of elections, but the specific legal liability arises only in 11 of these cases is less than a third» [12, p. 107].

In 2002 were enacted new forms of constitutional responsibility. In particular, the legislation implied that commissions decisions contrary to law or accepted in excess of authority can be revoked higher commission or a court. In this case, higher-level commission had the right to decide on the merits [4].

The Act provided possibility for replacement of the commissioner not only in case of violation the law, but in the case of systematic failure to perform their duties. There was a positive aspect of the legislation detailing the conditions when applied cancellation of registration. According to the law, it was introduced into operation either for individual candidates in multi and single districts either parties(blocs) in the multi-districts in general.

According to the law, the CEC canceled the decision on registration of all candidates in the electoral list when: a court installed bribing voters by parties (blocs), their authorized persons, and at their request or on their behalf - another person; a court installed that the founder, owner or member of the governing body which is a party (bloc) or their authorized person bribed voters exercised; a court installed the fact that a party (bloc), except own funds used during the campaign other means; party (bloc) spent more funds that exceed the established maximum amount of allocations [4].

Conditions for cancellation of registration candidates in multi or single- and multi-member districts, in addition to the above, was identifying the essential unreliability of the data about candidate himself, and candidate's using and attracting to campaign subordinates, office transport, communications, equipment, facilities, and other objects and resources at the place of work [4].

In addition, legislation was first assigned to a form of legal constitutional responsibility as a warning. It was used in the case of «... violations of other provisions of this law» [4]. Abstraction of rules contributed to abuse and prejudice to liability. However, we should positively estimate the situation, according to which in case of repeated offense it was taken a decision to cancel registration of the subject [4].

A further improvement of the legislation in 2002 was detailed conditions of declaring the election invalid. In particular, local election commission (hereinafter - PEC) could declare the vote at the polling station in single and (or) multi-member districts invalid if it has established violations of the law which made accurate tabulation impossible, such as:

- illegal voting (ballot stuffing ballot boxes to the voter by another person, unless voter can not do this alone with objective circumstances; voting by persons who have no right to vote; the will of the people who are not included to the list at the polling station or put there arbitrarily; multiple voting) in amount that excess 10% of the number of voters who participated in voting in the respective polling station;

- identification in ballot boxes papers amount of which excess more than 10% number of people who voted at the polling station;

- the destruction or damage of ballot boxes (box), making it impossible to establish the content of ballots if their number exceeds 10% of the citizens who made the will in this section [4].

Also legislator has provided the possibility of invalidation elections in the whole single-member district. This decision was taken by CEC on the proposal of DEC when:

- during the election took place violation of the law, which makes it difficult to determine with certainty the will;

- the number of stations where voting in the single-member district was invalid, is not less than 25% of polling stations, which were established in the district.

In this case, the legislator gave a right to the district election commissions (hereinafter – OIC) to initiate a submission to the CEC invalidation of elections only in case when a decision is made by 2/3 of the commission. In addition, the law provides possibility for CEC on its own initiative to recognize the elections in single-member district invalid in accordance to all above mentioned circumstances or in accordance to a court decision [4].

It should also be emphasized that the legislator separately identified conditions that could not be the basis for declaring election in single-member district invalid. This primarily relates to offenses which were intended to induce or encourage voters to vote for subjects who did not win. Besides, offenses that occurred in the election of deputies in the multi-member district were not reason for invalidation of elections violations [4]. Although the lack of opportunities to invalidate elections in the multi-member district we consider to be a certain omission of the legislator, however it should be noted that in 2002 the principle of responsibility for violating the law (especially concerning constitutional responsibility) was significantly more regulated comparing with the previous legislation. This also applies to bringing guilty to responsibility for the restrictions and prohibitions imposed by law.

On the presidential election in 2004 candidate was warned in such cases as: vote-buying; using in campaign money out of the fund; violation of the restrictions on campaigning; using of official position and so on. Disadvantages of this situation is obvious: rather gross violations involving very mild sanction; lack of strict legal consequences and repeated warnings. We believe that the warning should be applied for minor offenses. The above mentioned offenses should result in tougher responsibility.

During the second round on the 16 of December, 2004 reasons for elections invalidation were slightly changed and introduced additional. In particular, the elections at the polling station deemed invalid in case quantity of ballots in the ballot boxes exceed more than 5% number of people who received ballots. In addition, reasons for elections invalidation was creation obstacles to carry out the authority of commissioners or implementation of official observers and media representatives the right to be present at polling stations during voting and counting votes as well – improper prevent these persons to the voting room [11]. The feasibility of these amendments is obvious.

It should be noted that in 2007 the legislator has provided the possibility of elections invalidation only in some districts: commissions were contracted to establish the result of voting process in the territorial district and in the foreign district, and within in the whole country regardless of the number of stations where election results were announced as invalid [9]. It is difficult to understand the logic that guided the legislator while introducing the aforementioned rules. We consider it inappropriate, such that do not meet generally accepted election standards.

Lack of recognition election results invalid exists in current legislation. The result of voting process may be recognized invalid only at individual polling stations. In districts where elections at all polling stations failed or were invalid, it is made a decision that the election within the territorial district failed. The legislator ordered the commission to establish election results in nationwide district regardless the number of districts where elections did not take place [8; 10].

In the above context, our position at first glance it seems that the legislator, eliminating the possibility of declaring the election invalid, essentially ignored the principle of responsibility. However, we must consider the application of the electoral law always in a socio-political context. Taking into consideration the importance of electing a legitimate government after the Revolution of dignity and threats to disrupt the elections or non-availability to held elections in the south-eastern regions, for Ukraine guarantee of elections performance was extremely important. Therefore, in the context of events such legislation was justified. However, if the situation in Ukraine is normalized, it is essential to bring in effective legislation and relevant amendments allowing elections invalidation in cases of significant violations.

The current parliamentary law the list of grounds for declaring subject the entity card was also expanded. In addition to the pre-existing reason, it declared candidate or party in such cases: violating the terms of his fund account opening; violating the terms of the submission to commission the interim and final reports on the receipt and use of the funds; including to the financial report false information [8]. Expanding the grounds for a warning should be evaluated positively. However, all above disadvantages of such a mechanism for constitutional responsibility (instead of using it to commit minor offenses rather significant violations of law, lack of repeated warnings and sanctions for it) are still valid. So it is obvious future introduction of appropriate changes in existing legislation.

To sum up, we want to note that the constitutional responsibility for violation election laws is essential to ensure the realization of democracy and democratic elections institute. The analysis of national legislation shows the existence of significant omissions and deficiencies related to the constitutional responsibility during elections (some of which is a necessary response to the military action taking place in the east of Ukraine). Ukraine election practice also shows the existence of significant problems on bringing guilty for committed offenses to justice. In the context of mentioned facts it becomes clear necessity of implementing appropriate changes to the electoral law of Ukraine, which will depend on the will of the legislators, and on the situation in eastern Ukraine. However, only the electoral practice in the future will show the effectiveness and feasibility of mentioned actions, that will guide a promising direction of our further researches.

Reference

1. Алехичева Л. Признание недействительными итогов голосования и результатов выборов: правовые проблемы [Электронный ресурс] / Л. Алехичева, А. Постников // Журнал российского права. – 2001. – № 6. – С. 25–36. – Режим доступа : http://www.juristlib.ru / book_2597.html ; Alekhicheva L. Priznanie nedeystvitelnymi itogov golosovaniya i rezultatov vyborov: pravovye problemy [Yelektronniy resurs] / L. Alekhicheva, A. Postnikov // Zhurnal rossiyskogo prava. – 2001. – № 6. – S. 25–36. – Rezhim dostupu : http://www.juristlib.ru / book_2597.html

2. Корчиго Е. В. Актуальные вопросы теории избирательного процесса в России : дис. ... канд. юр. наук : спец. 12.00.02 / Екатерина Всеволодовна Корчиго. – М., 2002. – 186 с. ; Korchigo Ye. V. Aktualnye voprosy teorii izbiratel'nogo protsessa v Rossii : dis. ... kand. yur. nauk : spets. 12.00.02 / Yekaterina Vsevolodovna Korchigo. – M., 2002. – 186 s.

3. Про вибори народних депутатів Української РСР [Електронний ресурс] : Закон Української Радянської Соціалістичної Республіки від 27.10.1989 № 8304-XI . – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/8304-11> ; Pro vybory narodnykh deputativ Ukrainskoi RSR [Elektronnyi resurs] : Zakon Ukrainskoi Radianskoi Sotsialistychnoi Respubliki vid 27.10.1989 № 8304-XI . – Rezhym dostupu : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/8304-111>

4. Про вибори народних депутатів України : Закон України від 18.10.2001 № 2766-III // Відомості Верховної Ради. – 2001. – № 51–52. – С. 1058–1112 ; Pro vybory narodnykh deputativ Ukrainy : Zakon Ukrainy vid 18.10.2001 № 2766-III // Vidomosti Verkhovnoi Rady. – 2001. – № 51–52. – S. 1058–1112

5. Про вибори народних депутатів України : Закон України від 24.09.1997 № 541/97-ВР // Відомості Верховної Ради. – 1997. – № 43. – С. 787–822 ; Pro vybory narodnykh deputativ Ukrainy : Zakon Ukrainy vid 24.09.1997 № 541/97-VR // Vidomosti Verkhovnoi Rady. – 1997. – № 43. – S. 787–822

6. Про вибори Президента України : Закон України від 05.03.1999 № 474-XIV // Відомості Верховної Ради. – 1999. – № 14. – С. 274–304 ; Pro vybory Prezydenta Ukrainy : Zakon Ukrainy vid 05.03.1999 № 474-XIV // Vidomosti Verkhovnoi Rady. – 1999. – № 14. – S. 274–304

7. Про вибори Президента України [Електронний ресурс] : Закон України від 05.07.1991 № 1297-XII. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1297-12> ; Pro vybory Prezydenta Ukrainy [Elektronnyi resurs] : Zakon Ukrainy vid 05.07.1991 № 1297-XII. – Rezhym dostupu : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1297-12>

8. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення законодавства з питань проведення виборів [Електронний ресурс] : Закон України від 21.11.2013 № 709-VII. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/709-18> ; Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo vdoskonalennia zakonodavstva z pytan provedennia vyboriv [Elektronnyi resurs] : Zakon Ukrainy vid 21.11.2013 № 709-VII. – Rezhym dostupu : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/709-18>

9. Про внесення змін до Закону України «Про вибори народних депутатів України» та деяких інших законодавчих актів України (щодо порядку проведення позачергових виборів до Верховної Ради України та заміщення народних депутатів України, повноваження яких були достроково припинені) [Електронний ресурс] : Закон України від 01.06.2007 № 1114-V. – Режим доступу : <http://www.zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1114-16> ; Pro vnesennia zmin do Zakonu Ukrainy «Pro vybory narodnykh deputativ Ukrainy» ta deiakykh inshykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy (shchodo poriadku provedennia pozacherhovyykh vyboriv do Verkhovnoi Rady Ukrainy ta zamishchennia narodnykh deputativ Ukrainy, povnovazhennia yakykh byly dostrokovy prypyneni) [Elektronnyi resurs] : Zakon Ukrainy vid 01.06.2007 № 1114-V. – Rezhym dostupu : <http://www.zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1114-16>

10. Про внесення змін до Закону України «Про вибори Президента України» та деяких інших законодавчих актів України щодо техніко-юридичного вдосконалення виборчого процесу [Електронний ресурс] : Закон України від 13.03.2014 № 879-VII. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/879-18> ; Pro vnesennia zmin do Zakonu Ukrainy «Pro vybory Prezydenta Ukrainy» ta deiakykh inshykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo tekhniko-yurydychnoho vdoskonalennia vyborchoho protsesu [Elektronnyi resurs] : Zakon Ukrainy vid 13.03.2014 № 879-VII. – Rezhym dostupu : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/879-18>

11. Про особливості застосування Закону України «Про вибори Президента України» при повторному голосуванні 26 грудня 2004 року : Закон України 08.12.2004 № 2221-IV // Відомості Верховної Ради. – 2004. – № 52. – С. 2076–2087 ; Pro osoblyvosti zastosuvannia Zakonu Ukrainy «Pro vybory Prezydenta Ukrainy» pry povtornomu holosuvanni 26 hrudnia 2004 roku : Zakon Ukrainy 08.12.2004 № 2221-IV // Vidomosti Verkhovnoi Rady. – 2004. – № 52. – S. 2076–2087

12. Рябець М. М. Центральна виборча комісія: віхи становлення та розвитку: статті, доповіді, виступи, інтерв'ю / М. М. Рябець. – Київ : Альтернативи, АртЕк, 2003. – 600 с. ; Riabets M. M. Tsentralna vyborcha komisiia: vikhy stanovlennia ta rozvytku: statti, dopovidi, vystupy, interv'iu / M. M. Riabets. – Kyiv : Alternatyvy, ArtEk, 2003. – 600 s.

13. Ставнічук М. І. Законодавство про вибори народних депутатів України: актуальні проблеми теорії і практики / М. І. Ставнічук. – Київ : Факт, 2001. – 156 с. ; Stavniichuk M. I. Zakonodavstvo pro vybory narodnykh deputativ Ukrainy: aktualni problemy teorii i praktyky / M. I. Stavniichuk. – Kyiv : Fakt, 2001. – 156 s.

Стаття надійшла до редакції 09.05.2017 р.

М. Бучин

КОНСТИТУЦІЙНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ПІД ЧАС ВИБОРІВ: ЕВОЛЮЦІЯ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ В УКРАЇНІ

У статті розглядається конституційна відповідальність за порушення виборчого законодавства як важлива умова демократичності виборів. Автор аналізує такі форми конституційної відповідальності під час виборів, як відмова у реєстрації кандидата чи політичної партії, скасування рішення про їхню реєстрацію, попередження, дострокове припинення повноважень виборчих комісій чи окремих їхніх членів, визнання виборів недійсними та ін.

На основі аналізу українського виборчого законодавства показано еволюцію правової регламентації форм конституційної відповідальності в Україні від початку 1990-х років і до сьогодні. Показано недоліки вітчизняного виборчого законодавства щодо правового регулювання конституційної відповідальності: відсутність можливості визнання результатів виборів недійсними в масштабах цілої країни; недоліки такого механізму конституційної відповідальності, як попередження (застосування його замість незначних правопорушень до вчинення доволі суттєвих порушень закону; відсутність повторного попередження та санкцій за нього); практика неналежного притягнення винних у порушенні виборчого законодавства до відповідальності та ін.

Наголошено, що при якісній оцінці правового регулювання конституційної відповідальності в Україні необхідно враховувати суспільно-політичну ситуацію (російсько-український конфлікт), яка змушує вносити певні корективи у виборче законодавство задля забезпечення стабільності та результативності виборів. Підкреслено, що перспективи вдосконалення українського виборчого законодавства щодо регулювання конституційної відповідальності залежатиме як від волі політичної еліти, так і від розвитку ситуації на сході України.

Ключові слова: вибори, демократія, конституційна відповідальність, Україна.

УДК 327.56:061.1Рада Безпеки(045)

А.В. Гедьо, В.А. Шевченко

РОЛЬ РАДИ БЕЗПЕКИ ООН У ВРЕГУЛЮВАННІ СУЧАСНИХ РЕГІОНАЛЬНИХ КОНФЛІКТІВ

Стаття присвячена аналізу діяльності Ради Безпеки ООН у питаннях попередження, врегулювання та вирішення регіональних конфліктів гібридного характеру, зокрема конфлікту на Півдні та Сході України. Наголошується на неспроможності Ради Безпеки своєчасно та ефективно реагувати на загрози міжнародному миру та безпеці, а також неефективності існуючих методів та процедур врегулювання регіональних конфліктів.

Ключові слова: регіональний конфлікт, ООН, Рада Безпеки ООН, конфлікт в Україні, гібридна війна.

Проблема сучасних політичних викликів по всьому Світу, таких, як регіональні конфлікти і загрози глобальній безпеці вже сьогодні стали тенденцією в міжнародних відносинах та являють собою систему складних, зі структурної точки зору, питань, що мають вирішальне значення для більшості регіонів планети.

У цілому регіональний конфлікт являє собою результат конкурентної взаємодії двох і більше політичних акторів, що оспорюють один у одного розподіл владних повноважень,

території або ресурсів. Ця взаємодія може проводитися різними шляхами: дипломатичних переговорів, включенням третьої сторони, збройним втручанням та ін. [18].

Сьогодні важко знайти регіон без потенційного, «замороженого» або активно діючого збройного конфлікту. Після закінчення «холодної війни» конфлікт на регіональному та внутрішньодержавному рівнях набув нового характеру [21].

Серед основних, в міжнародних відносинах, особливо актуальною є тенденція набуття політичними конфліктами та міжнародною конкуренцією характеру «гібридних воєн» («hybrid warfare»).

Гібридна війна - це поєднання засобів класичного ведення війни з використанням нерегулярних збройних формувань. Держава, яка веде гібридну війну, здійснює операцію з недержавними виконавцями - бойовиками, групами місцевого населення, організаціями, зв'язок з якими формально повністю заперечується. Ці виконавці можуть робити такі речі, які сама держава робити не може, тому що будь-яка держава зобов'язана дотримуватися Женевської конвенції і Гаазької конвенції про закони сухопутної війни, домовленостей з іншими країнами. Всю брудну роботу можна перекласти на плечі недержавних формувань. [14]

Вони поєднують у собі та структурно пов'язують між собою методики ведення «політичних», «економічних», «інформаційних війн». Як приклад, застосування цих засобів, окремо чи в комплексі, можна безпосередньо спостерігати в процесі протікання українсько-російського конфлікту.

Усе починається з того, що міжнародна конкуренція набуває характеру обмежених за масштабами розвитку, конфліктів, які на перший погляд, не пов'язані один з одним та слугують задля створення виклику для внутрішньої безпеки країни. Часто можуть на певний час набувати «латентного характеру». Протягом тривалого часу, перебуваючи у цій фазі, вони деформують геополітичну картину регіону та створюють нові точки зіткнень для розвитку подальшого наступу. В процесі протікання вони змістовно об'єднуються в один фронт боротьби. Конфлікт переходить із «латентної» до «гарячої» фази. Починає використовуватися для досягнення політичних цілей. Але, як інструмент постійного тиску, з часом, виснажує ресурсний потенціал, водночас вимагаючи довговічності. Тому дедалі часто, поступово, набуває ознак «гліючого конфлікту».

Попередження, врегулювання та остаточне припинення регіональних конфліктів, належать до виключної компетенції структурних підрозділів Організації Об'єднаних Націй (ООН): Генеральної Асамблеї та Ради Безпеки.

У період з 1948 року по 2014 рік ООН виступала посередником у регіональних конфліктах що виникали, зокрема: Гватемала (1989-1990), Камбоджа (1991-1992), Боснія та Герцеговина, Македонія, Хорватія (1991-1995), Мозамбік (1992-1994), Лібєрія (1993-1997), Сьєрра - Леоне (1999-2005), Східний Тимор (2002-2005) та ін.

Досвід врегулювання локальних конфліктів засвідчує, що для виконання мирної угоди має бути забезпечене безпекове середовище, яке може забезпечити та гарантувати тільки міжнародна миротворча місія [11].

Міжнародні миротворчі місії, незважаючи на видозміну окремих підходів до них в останній період з боку Організації Об'єднаних Націй, не змінюють своєї сутності. Вони залишаються дієвим політичним інструментом врегулювання воєн (політичних конфліктів, що забезпечує вирішення комплексу завдань, які не можуть бути вирішені жодною державою окремо [8].

До «традиційних миротворчих місій можна віднести миротворчі місії ООН або миротворчі місії Організації Північноатлантичного договору (НАТО).

Досвід вирішення локальних конфліктів у Хорватії, Лібєрії, Боснії та Герцеговині, Косові, Анголі підтверджує, що неозброєні або легко озброєні місії з обмеженими мандатами практично не мають ефекту для підтримки миру. Для ефективного моніторингу

виконання плану врегулювання місія повинна мати виконавчі повноваження та військовий компонент, тобто здатність погрожувати силою членам незаконних збройних формувань, які не бажають скласти зброю, а також доступ до усієї території та інфраструктурних об'єктів країни, включно з військовими об'єктами.

Зараз такі місії поділяють за типами мандатів:

1. Моніторингові місії – із мандатом на спостереження за перемир'ям, відведенням військ, демілітаризацією та ситуацією на лінії розмежування. Завжди відряджаються за згодою сторін конфлікту.

2. Традиційні місії – також відряджаються за згодою сторін, але із розширеним мандатом, а саме: поліцейські повноваження у буферній зоні та допомога у переговорах щодо мирної угоди.

3. Багатовимірні місії – так звані «операції другого покоління»; їх мандати визначаються за згодою сторін та стосуються коренів конфлікту: економічна відбудова, інституційні трансформації (реформа поліції, армії, судової системи, проведення виборів).

4. Місії з примусу – «операції третього покоління», які не потребують згоди сторін конфлікту і спираються на статті 25, 42 і 43 Хартії ООН щодо застосування сили задля гарантування реалізації цілей операції [11].

Дослідження результативності миротворчих місій дають можливість стверджувати, що не всі вони є однаково ефективними.

Проблема ефективності миротворчих сил та операцій, що вони проводять, в умовах зростання кількості регіональних конфліктів є дуже актуальною.

Нездатність міжнародного співтовариства вжити заходів для вирішення конфліктів та їхнього мирного врегулювання можуть спричинити розширення конфліктів і збільшення кола їх учасників. Останні конфлікти говорять про те, що громадянські війни між сторонами в одній країні можуть дестабілізувати сусідні країни й поширюватися на інші регіони [17].

Саме тому усунення недоліків, що можуть зашкодити проведенню миротворчих операцій коли це необхідно, з точки зору світової безпеки, є однією з нагальних причин реформування ООН.

Для врегулювання воєнно-політичного конфлікту міжнародна миротворча операція не завжди може проводитися. Умовою її проведення має бути політична воля міжнародної спільноти та відповідне рішення уповноваженого органу - Ради Безпеки ООН.

Саме тому, найбільшою проблемою, в цьому контексті є застарілі, недієві механізми прийняття рішень. Що значно гальмує процес врегулювання конфліктів та забезпечення миру.

Доказом цього може служити те, що рішення, яке б засвідчувало факт «порушення миру» було прийнято лише тричі. Перший раз – проти КНДР в 1950 році. В друге постійним членам РБ ООН вдалося дійти консенсусу у 1982 році у зв'язку з захопленням Аргентиною Фолклендських островів. І в третє – в 1990 році резолюція Ради Безпеки ООН санкціонувала застосування усіх доступних, згідно Уставу ООН, засобів проти Іраку.

Щодо питання безпосереднього втручання органів ООН та її вплив на перебіг конфліктів, то така діяльність має в першу чергу умовний характер.

Вперше авторитет та вплив ООН на розв'язання питань, пов'язаних з врегулюванням конфліктів, було поставлено під сумнів в період Карибської кризи, так як інституції ООН не зіграли безпосередньої вирішальної, практичної ролі у процесі вирішенні даного конфлікту [4].

За час існування організації, у конфліктів, що виникали, існувало лише два дієвих шляхи вирішення:

- конфлікт завершувався сам собою (об'єкт спору втрачав свою актуальність, припиняла своє існування одна зі сторін);

- розвиток конфлікту було заморожено на підставі п. 3 ст. 27 Статуту ООН [18].

Головною причиною недієвості багатьох механізмів та процедур прийняття рішення – є використання права «вето» постійними членами Ради Безпеки ООН. Як свідчить офіційна статистика ООН, протягом усього періоду існування міжнародної організації, право вето на резолюції РБ держави-члени накладали 192 рази. У той же час, неофіційне, так зване приховане вето, застосовувалося сотні разів [13].

У деяких випадках застосування «прихованого вето», призводило до вкрай трагічних наслідків, свідченням чого є приклад Руанди, де внаслідок геноциду 1994 р. щодо народності тутсі загинуло близько 800 тис. осіб, 2 млн. стали біженцями, а ще 2 млн. були переміщені в межах країни. У цьому разі «приховане вето» застосувала Франція, що стало причиною відсутності у сімох резолюціях РБ поспіль поняття «геноцид» [2].

Результатом недосконалості процедурної форми діяльності Ради Безпеки ООН стала неможливість реагувати на серйозні конфлікти, які становлять реальну загрозу міжнародному миру та безпеці. Іноді не доходить навіть до стадії обговорення, через негативне голосування щонайменше одного постійного члена з причини власних політичних інтересів [13].

Яскравим прикладом цього є збройний конфлікт між Україною та угрупованнями військ, бандитськими та терористичними збройними формуваннями, що знаходяться в безпосередньому підпорядкуванні Російській Федерації.

Ще одним прикладом може служити те, що протягом шести років з початку повстання проти режиму президента Сирії Башара Асада та військових дій що проходять всередині країни, Російська Федерація блокує вже восьму резолюцію поспіль, що стосується врегулювання конфлікту, засудження доведених фактів використання військового насилля проти мирного населення та засудження застосування хімічної зброї, що є прямим порушенням зобов'язань, згідно з указом Президента Сирії Башара Асада про приєднання Сирії до Конвенції про заборону розробки, виробництва, накопичення і застосування хімічної зброї і її знищення (від 1992 року) [9].

Рада безпеки ООН, наразі, не справляється з покладеними на неї завданнями, адже резолюції, що мали б стати початком процесу врегулювання цих конфліктів, блокуються Російською Федерацією – постійним членом Ради Безпеки ООН, що є безпосереднім учасником даних конфліктів, а у випадку з Україною, ще й у статусі агресора.

Безсилля Ради Безпеки ООН, у сучасному її вигляді, призвело до того, що офіційна процедурна норма - право «вето» постійного члена Ради Безпеки ООН, використовується, фактично, як один із дієвих засобів гібридної війни, що суттєво знижує престиж та впливовість цього структурного органу.

Події, пов'язані з анексією АР Крим та збройною агресією Російської Федерації на Сході України, виявили необхідність модернізації та корегування методологічних підходів у розумінні міжнародних конфліктів та теорії системи світової безпеки.

Задля вирішення питання збройного конфлікту на Сході України Рада Безпеки ООН збиралася більше 30 разів за останні півтора року.

Однак, під час цих зустрічей жодного конструктивного рішення, яке сприяло б зниженню рівня ескалації та розв'язання конфлікту в цілому прийнято не було [6].

Американські та європейські санкції проти Росії, також, довелося ухвалювати та запроваджувати в обхід Ради Безпеки ООН.

Зрештою, Україну обрали непостійним членом Ради Безпеки ООН. У «клубі обраних» наша держава перебуватиме найближчі два роки. Але наразі, виходячи з практичної недієвості даного органу, жодних надій на зміну характеру збройного протистояння чи хоча б зменшення ескалації на Сході України це не дає.

Такий характер діяльності органів ООН ставить під сумнів доцільність існування основних інститутів міжнародного права, оскільки наразі жодна з норм міжнародного права не виконується у повній мірі і частіше всього ігнорується їх ініціаторами [4].

Актуальність ООН в сучасних умовах полягає виключно у тому, що вона виступає глобальним форумом за участі всіх представників світової спільноти.

Таким чином, ми можемо зробити висновок, що використання «права вето» постійними членами Ради Безпеки ООН дає їм можливість втілювати свої особисті інтереси та поширювати свій вплив на регіональному та глобальному рівнях. На сьогодні дуже гостро стоїть питання щодо реформації саме Ради Безпеки ООН. Постійні члени РБ ООН, на основі їх особливого статусу, при голосуванні можуть застосувати особливе «право вето». У випадку використання однією з країн – постійного члена цього права резолюція по вирішенню того чи іншого питання лишається лише проектом. За весь час існування організації «правом вето» скористалися 262 рази. Результатом недосконалості процедурної форми діяльності РБ стало ігнорування з боку РБ серйозних воєнних конфліктів, які становили реальну загрозу міжнародному миру та безпеці. Ці конфліктні ситуації ніколи не обговорювалися на засіданнях РБ через негативне голосування щонайменше одного постійного члена з причини власних національних інтересів [13].

Проаналізувавши вироблені та запропоновані моделі реформування Ради Безпеки ООН, можемо виділити основні, на нашу думку, напрями, реформування яких могло б запобігти подальшому вкоріненню вказаних тенденцій:

- розширення кількісного складу Ради Безпеки ООН;
- вироблення та врахування чітких критеріїв членства в Раді Безпеки ООН, наприклад таких як: внесок держави до підтримання міжнародного миру та безпеки, принцип справедливого географічного розподілу;
- реформування РБ потребує внесення докорінних змін в окремі розділи Статуту ООН [19].

З метою модернізації діяльності Ради Безпеки ООН у сучасних умовах можемо запропонувати нову адміністративно-правову модель для цього органу. Серед основних пропозицій:

- а) кількість членів Ради Безпеки ООН не має перевищувати тридцяти;
- б) членство в Раді Безпеки ООН мають право отримувати тільки держави;
- в) постійні члени Ради Безпеки ООН повинні залишитися в чинному правовому становищі;
- г) нові постійні члени висувуються на підставі рейтингового голосування, при якому рішення вважається прийнятним, якщо за нього проголосувало 2/3 членів Генеральної Асамблеї ООН;
- г) відбір кандидатів на постійне членство має проходити з урахуванням критеріїв територіальності, кількості населення, рівня економічного розвитку, участь у проведенні операцій з підтримки миру під егідою ООН, здійснення актів анексії, агресії та порушення миру.
- д) принцип одноголосного прийняття рішень має бути обмежений у випадку, коли приймаються рішення що стосуються Розділу VI Статуту ООН «Мирне вирішення спорів», а принцип «вето» модернізується за рахунок впровадження процедури прийняття рішення при 2 «вето» постійних членів;
- е) заміна в п. 3 ст. 27 Статуту ООН формулювання «включаючи співпадаючі голоси всіх постійних членів Ради» на «при відсутності голосів «проти» щонайменше 4 постійних членів Ради»;
- є) непостійні члени РБ обираються за географічним принципом розподілу вакантних місць, виходячи з якого у складі РБ ООН серед не постійних членів мають бути не менше як дві та не більше п'яти держав від одного континенту;

ж) Переобрання складу постійних членів проводиться щонайменше кожні 20 років за процедурою обрання нових постійних членів;

з) термін повноважень непостійних членів РБ ООН має бути збільшений до п'яти років.

Список використаної літератури

1. Акулов С. Міжнародні миротворчі операції як політичний інструмент врегулювання воєнно-політичних конфліктів / С. Акулов // Політичний менеджмент. – 2005. – № 2. – С. 165-172.; Akulov S. Mizhnarodni mirotvorchi operatsiyi yak politichniy instrument vregulyuvannya voEnno-politichnih konfliktiv / S. Akulov // Politichniy menedzhment. – 2005. – № 2. – S. 165-172

2. Амелін В.В. етнополітичні конфлікти: типи та форми прояву, регіональні особливості. М.: Credo new, 1997, № 1.; AmelIn V.V. etnopolitichni konflikti: tipi ta formi proyavu, regionalni osoblivosti .M.: Credo new, 1997, № 1

3. Бруз В. С. ООН і врегулювання міжнародних конфліктів / В. С. Бруз. – К. : Либідь, 1995. – С. 6.; Bruz V. S. OON I vregulyuvannya mlzhnarodnih konfliktiv / V. S. Bruz. – K. : LibId, 1995. – S. 6.

4. Гайдай Д., Зарембо К. Миротворча місія на Донбасі: що підказує Україні світовий досвід / Д. Гайдай, К. Зарембо, Л. Літра, О. Лимар, Я. Литвиненко, І. Мединський // Європейська правда. – 26 серпня 2016 року. – [Електронний ресурс]. - Режим доступу: Gayday D., Zarembo K. Mirotvorcha msiya na DonbasI: scho pidkazuE UkraYini svItoviy dosvid / D. Gayday, K. Zarembo, L. Litra, O. Limar, Ya. Litvinenko, I. Medinskiy // Evropeyska pravda. – 26 serpnuya 2016 roku. – [Elektronniy resurs]. – Rezhim dostupu: <http://www.eurointegration.com.ua/articles/2016/03/18/7046393/>

5. Ермошин В. В. Некоторые международные вопросы взаимоотношений Совета Безопасности и Генеральной Ассамблеи ООН : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.10 «Международное право» / В. В. Ермошин. – М., 1974. – С. 16.; Ermoshin V. V. Nekotoryie mezhdunarodnyie voprosyi vzaimootnosheniy Soveta Bezopasnosti i Generalnoy Assamblei OON : avtoref. dis. ... kand. yurid. nauk: spets. 12.00.10 «Mezhdunarodnoe pravo» / V. V. Ermoshin. – M., 1974. – S. 16.

6. Жукорська, Я. М. Напрями реформування ООН: Рада Безпеки / Я. М. Жукорська // Право і суспільство. – 2015. – № 4. – С. 8–12.; Zhukorska, Ya. M. Napryami reformuvannya OON: Rada Bezpeki / Ya. M. Zhukorska // Pravo I suspilstvo. – 2015. – # 4. – S. 8–12.

7. Интервью Франка ван Каппена. Гибридная война Путина – никто не знает, как ответить // Аргумент, 28.04.2014. – [Електронний ресурс]. - Режим доступу:; Intervyu Franka van Kappena. Gibridnaya voyna Putina – nikto ne znaet, kak otvetit // Argument, 28.04.2014. – [Elektronniy resurs]. - Rezhim dostupu: <http://argumentua.com/stati/gibridnaya-voyna-putina-nikto-ne-znaet-kak-otvetit/>

8. Кайорани М. Н. Роль Совета Безопасности ООН в урегулировании международных конфликтов : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.10 «Международное право» / М. Н. Кайорани. – М., 1985. – С. 8.; Kayorani M. N. Rol Soveta Bezopasnosti OON v uregulirovaniy mezhdunarodnyih konfliktov : avtoref. dis. ... kand. yurid. nauk: spets. 12.00.10 «Mezhdunarodnoe pravo» / M. N. Kayorani. – M., 1985. – S. 8.

9. Ключев К.Г. Міжнародні миротворчі операції як політичний інструмент врегулювання воєнно-політичних конфліктів / К.Г. Ключев // «Молодий вчений». – 2016 р. – № 10 (37). – С. 127-131; Klyuev K.G. Mizhnarodni mirotvorchi operatsiyi yak politichniy instrument vregulyuvannya voEnno-politichnih konfliktiv / K.G. Klyuev // «Molodiy vcheniy». – 2016 r. – # 10 (37). – S. 127-131

10. Михеев Ю. Я. Применение принудительных мер по Уставу ООН / Ю. Я. Михеев. – М. : Междунар. отношения, 1967. – С. 7–13 ; Miheev Yu. Ya. Primenenie prinuditelnyih mer po Ustavu OON / Yu. Ya. Miheev. – M. : Mezhdunar. otnosheniya, 1967. – S. 7–13
11. Молодцов С. В. ООН и проблема мира / С. В. Молодцов, Г. И. Морозов. – М. : Знание, 1965. – С. 4.; Molodtsov S. V. OON i problema mira / S. V. Molodtsov, G. I. Morozov. – M. : Znanie, 1965. – S. 4
12. Муфак Зияд Тамир. Роль ООН у мирному розв'язанні спорів і конфліктів / Зияд Тамир Муфак // Право України. – 2003. – № 1. – С. 136.; Mufak Ziyad Tamir. Rol OON u mirnomu rozv'yazanni sporiv i konfliktiv / Ziyad Tamir Mufak // Pravo UkraYini. – 2003. – № 1. – S. 136.
13. Право «вето» в Совете Безопасности ООН [Электронный ресурс]. – Режим доступа:; Pravo «veto» v Sovete Bezopasnosti OON [Elektronniy resurs]. – Rezhim dostupu: <http://www.365.az> - Право вето в Совете Безопасности ООН.html
14. Салієв А.Л. Регіональні конфлікти і виклики глобальної безпеки. Доповідь на III Світовому громадському форумі «Діалог Цивілізацій» [Електронний ресурс] – Режим доступу:; Saliev A.L. Regionalni konflikti i vikliki globalnoyi bezpeki. Dopovid na III SvItovomu gromadskomu forumi «Dialog Tsivilizatsiy» [Elektronniy resurs] – Rezhim dostupu http://www.wpfdc.com/reports.php?tab_id=1&rg_r_id=7&id=24
15. Тамир М. З. Роль ООН у мирному розв'язанні спорів і конфліктів. – С. 137 ; Баймуратов М. А. Указ. соч. – С. 688.; Tamir M. Z. Rol OON u mirnomu rozv'yazanni sporiv i konfliktiv. – S. 137 ; Baymuratov M. A. Ukaz. soch. – S. 688.
16. Тарасов О. В. Міжнародна міжурядова організація / О. В. Тарасов // Великий енциклопедичний юридичний словник. – С. 451.; Tarasov O. V. Mizhnarodna mlzhuryadova organizatsiya / O. V. Tarasov // Velikiy entsiklopedichniy yuridichniy slovník. – S. 451.
17. Устав ООН от 26.06.1945 [Электронный ресурс] – Режим доступа:; Ustav OON ot 26.06.1945 [Elektronniy resurs] – Rezhim dostupu: <http://www.un.org/ru/documents/charter/>
18. Ушаков Н. А. Принцип единогласия великих держав в ООН / Н. А. Ушаков. – М. : Изд-во АН СССР, 1956. – С. 12–17.; Ushakov N. A. Printsip edinoglasiya velikih derzhav v OON / N. A. Ushakov. – M. : Izd-vo AN SSSR, 1956. – S. 12–17
19. Фёдоров В. Н. ООН и стратегия мира / В. Н. Фёдоров. – М. : Междунар. отношения, 1975. – С. 154.; FYodorov V. N. OON i strategiya mira / V. N. FYodorov. – M. : Mezhdunar. otnosheniya, 1975. – S. 154.
20. Chai F. Y. Consultation and Consensus in the Security Council / F. Y. Chai. – N.Y. : United Nations Institute for Training and Research, 1971. – P. 121.
21. Goodrich L. M. Hambro E. The Charter of the United Nations. Commentary and Documents. – P. 28.
22. Goodspeed S. The Nature and Function of International Organization / S. Goodspeed. – N.Y. : Oxford University Press, 1959. – P. 81.
23. Kelsen H. The Law of the United Nations. A Critical Analysis of its Fundamental Problems / H. Kelsen. – L. : Routledge & Keegan Paul, 1951. – P. 19.
24. NATO Strategic Communications» (NATO StratCom COE), Експертне дослідження, Особливості інформаційного впливу Росії в Україні та країнах Балтії протягом російсько-українського збройного конфлікту, 03.03.2016 року, м. Рига (Естонія).; NATO Strategic Communications» (NATO StratCom COE), Експертне дослідження, Особливості Інформаційного впливу Росії в Україні та країнах Балтії протягом російсько-українського збройного конфлікту, 03.03.2016 року, м. Рига (Естонія)
25. Resolution adopted by the General Assembly on 27 March 2014, 68/262. “Territorial integrity of Ukraine” [Електронний ресурс] – Режим доступа:; [Elektronniy resurs] – Rezhim dostupu: http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/RES/68/262.

26. Russell R. A History of the United Nations Charter. The Role of the United States / R. Russell. – Washington : Brookings Institution, 1962. – P. 100 ; Eichelberger C.M. Organizing for peace / C. M. Eichelberger. – N.Y. : Harper & Row, 1977. – P. 199 ; Postwar Foreign Policy Preparation. 1939–1945. – Washington : Department of State Publication, 1949. – P. 85–89.

Стаття надійшла до редакції 01.05.2017 р.

A.Gedo, V.Shevchenko

THE ROLE OF THE SECURITY COUNCIL IN THE SETTLEMENT OF THE MODERN REGIONAL CONFLICTS

The article analyzes the features of modern local conflicts, which are less lool like traditional wars between states. The political processes taking place at this stage in Ukraine and Syria, identify the need for conflict analysis, analysis of their causes and consequences. Conflicts have become one of the leading factors of instability on the Earth. Modern conflicts are a threat not only to the parties to the conflict, but also for the entire international community. In recent decades, wars have changed their traditional forms. The classic war of national states, which was decisive in the twentieth century, becomes a historically obsolete model. States lost the monopoly of warfare when many new non-state actors appeared, whether they were local leaders, partisan groups, the militia or specializing in warfare private firms, leasing soldiers and performing whole military operations. The article analyzes the place and role of the United Nations, in particular the Security Council, in the system of modern international political institutions and in the world political process, the activities of the UN as a guarantor of international peace and security. The author also considers the UN mechanisms used to resolve conflict situations and the set of factors affecting the effectiveness of the UN.

The article examines the potential of the UN Security Council to influence the military-political processes related to arms control and counter-terrorism. It is shown that in the foreseeable future, the magnitude and multidimensional nature of the threats to world stability are such that without a significant increase in the effectiveness of the UN Security Council, many problems can not be solved in the legal field, and attempts to unilaterally force actions outside it do not bring the desired results and often exacerbate the situation. Justified the need for full involvement of the UN Security Council capacity. Specific recommendations have been formulated for a more thorough involvement of the UN Security Council in the work on suppressing the activities of states that will violate the foundations of international law threatening international peace and transform the UN Security Council into a body for effective global governance of international security and a reliable guarantor of the progress of mankind towards sustainable peace and reduction of armaments.

Key words: *the United Nations, Security Council, conflict in Eastern Ukraine, modern conflicts.*

Н.В. Горло

ІРЕДЕНТИЗМ В КОНТЕКСТІ ВІДЦЕНТРОВИХ ПРОЦЕСІВ: СУТНІСТЬ І СПІВВІДНОШЕННЯ З СЕПАРАТИЗМОМ І СЕЦЕСІЄЮ

У статті охарактеризовано іредентизм як приклад відцентрового руху, суб'єктом якого є меншина-іредента, орієнтована на приєднання до іншої держави. Показано, що стратегія іреденти здійснює деструктивний вплив на внутрішньополітичні процеси у поліетнічній державі. Проаналізовані основні підходи до співвідношення іредентизму, сепаратизму і сецесії, представлені у науковому доробку вітчизняних і зарубіжних дослідників. Розглянуто питання про місце сецесіонізму у процесі досягнення іредентистських цілей.

Ключові слова: іредентизм, сепаратизм, сецесія, іредента.

Як довготривала діяльність сепаратистських рухів, так і кожен новий спалах сепаратизму у різних куточках світу викликають до себе посилену увагу. Національні держави і наднаціональні утворення ставляться до них насторожено, локальні ж сепаратистські рухи у кожному випадку, який завершився хоча б частковим задоволенням вимог сепаратистів, прагнуть побачити сприятливий для себе прецедент. Науковці намагаються пояснити причини активізації відцентрових політичних процесів, класифікувати їх, дати морально-правову оцінку. Для цього активно досліджується масив міжнародно-правових документів, здійснюється збір і аналіз багатого емпіричного матеріалу; щоправда, дослідження ускладнюється наявністю подвійних стандартів, якими керуються провідні держави світу у ставленні до різних випадків самовизначення.

Ще одним невирішеним науковим завданням є питання про співвідношення сепаратизму, іредентизму і сецесії, що актуалізує проведення досліджень, спрямованих на розмежування цих понять. Цілком погоджуємося зі словами М. Кармазіної про те, що робота над поняттями і категоріями важлива тому, що вони є одиницями аналізу, а від чіткості одиниці аналізу залежить якість зроблених дослідником висновків [1, с. 134].

Сепаратизму, сецесії і іредентизму присвячено чимало наукових праць. Серед зарубіжних дослідників сутність означених явищ і взаємозв'язки між ними аналізують Т. Амброзіо, А. Б'юкенен, Д. Горовіц, Д. Конверсі, М. Томз та інші вчені. В українській політології дослідження сепаратизму і сецесіонізму здійснюють В. Андріяш, М. Басараб, В. Дівак, Р. Ключник, К. Мурза, В. Наконечний, В. Олішевська, М. Паламарчук, І. Рафальський, В. Рахмайлов, Є. Рябінін, О. Стогова, О. Цебенко. Аналіз природи сепаратизму і сецесіонізму міститься у працях російських науковців С. Бірюкова, А. Коробова, Р. Нурулліна, Ф. Попова та ін. Попри великий масив публікацій, питання співвідношення іредентизму з сепаратизмом і сецесією вивчене недостатньо. Вирішення даного завдання має як теоретичне значення, так і практичне, тому що чітка ідентифікація етнополітичних процесів дозволяє сформулювати їх оцінку і вибрати більш оптимальні засоби реагування на них.

Іредентизм як політичне явище має досить суперечливий характер. Традиційно іредентистський конфлікт розглядається як тріада, кожен учасник якої (поліетнічна держава, національна меншина-іредента і споріднена держава) переслідує власні інтереси, виражені націоналістичними гаслами. У визначеннях іредентизму домінують ті, які пов'язують його з діями інституціональних акторів – держав, суспільно-політичних рухів чи партій. У «Юридичній енциклопедії» іредентизм визначається і як різновид національної політики держави (а також політичного руху чи партії), спрямованої на об'єднання

розпорошеного по світу народу, етносу, і як вимоги повернення раніше втрачених територій певної держави з метою об'єднання їх у межах іншої держави [2]. Дійсно, з позицій раціонального підходу досліджуване явище слід тлумачити саме як «політику іредентизму», тобто цілеспрямований курс щодо об'єднання в межах однієї держави таких груп, які вважаються спорідненими за етнокультурною чи іншими ознаками. Важливо, що таке об'єднання самими суб'єктами іредентистської політики вважається можливим тільки разом з територією, на якій проживають споріднені групи. Саме тому анексування території виступає як найбільш радикальний інструмент реалізації політики іредентизму.

Важливим суб'єктом іредентизму є споріднена етнокультурна група – іредента. Це досить численна національна меншина, усі представники якої чітко відчують свою відмінність від решти населення країни і спільність з населенням сусідньої держави за історичними, культурними чи іншими чинниками. Іредента, як правило, компактно проживає біля кордонів спорідненої держави. Іредентистські вимоги формуються внаслідок незадоволення політикою держави проживання. Якраз стратегія національних меншин у цьому трикутнику виглядає найбільш неоднозначно: з одного боку, лідери політичних рухів використовують цілий арсенал гасел, щоб виправдати справедливість об'єднавчої стратегії, а з іншого боку, іредентизм, здійснюючи деструктивний вплив на внутрішньополітичні процеси у поліетнічних державах, виступає синонімом сепаратизму, а, отже, засуджується. На рівні буденного сприйняття політичних процесів, очевидно, поняття «іредентизм» і «сепаратизм» виступають як цілком тотожні і взаємозамінні, у той час як науковці їх чітко розрізняють.

Сепаратизм досить активно досліджується представниками різних країн, але досягти конвенціональності у визначеності цього поняття не вдається до сьогодні. У вузькому розумінні сепаратизм часто асоціюють з прагненням до створення незалежної держави. В. Свтух зазначає, що «зазвичай, сепаратисти розглядають державу як інституцію (форму) національної самоорганізації, у якій етнічна гомогенність й культурний консенсус складають ідеологічну основу для політичного й територіального відділення частини держави та утворення нового етнополітичного організму (держави)» [3, с. 284]. Українська дослідниця В. Дівак розглядає сепаратизм більш широко, як рух за відділення частини держави від її цілого, що може бути спрямований на досягнення різних цілей. За стратегічними цілями формами сепаратизму є сецесія – відділення з метою створення власної держави, іредентизм – відділення частини території з метою її приєднання до іншої держави і енозіс – відділення з метою приєднання до держави, де проживає основна частина однойменного етносу [4, с. 648]. Більше того, сучасний сепаратизм перестає бути внутрішньополітичною проблемою і в глобалізованому світі виконує й інші завдання. На думку В. Олішевської, сепаратизм виступає не тільки як явище, іманентно притаманне складноорганізованому (у етнічному та конфесійному контексті) державним утворенням, але й як засіб реалізації геополітичних інтересів провідних держав та утворених ними міждержавних об'єднань з метою структурної перебудови світової спільноти й подальшого забезпечення своїх лідируючих позицій на планеті [5, с. 150].

Розмежування сепаратизму і іредентизму у політичній науці досить чітко: іредентизм визначається як форма (різновид) сепаратизму. Саме це зазначають у своїх працях В. Дівак, І. Рафальський, О. Цебенко. Слушною є думка М. Паламарчука, що розуміння іредентизму як певного різновиду сепаратизму для оцінки загроз національній безпеці держави є виправданим, тому що обидва явища загрожують територіальній цілісності, їхні прояви та причини, що їх породжують, досить подібні, але «єдина суттєва відмінність – практично обов'язкова наявність у іредентистських рухів зовнішніх партнерів (іноземних держав чи принаймні певних структур у цих державах)» [6, с. 65].

На взаємопов'язаності сепаратизму і іредентизму наголошують дослідники націоналізму. Ю. Шабасєв і А. Садохін виділяють три форми радикального націоналізму –

агресивний етнічний націоналізм, етнічний сепаратизм і етнічний іредентизм. Прихильники етнічного сепаратизму добиваються або надання окремим етнічним спільнотам широкої політичної автономії, або вимагають відокремлення етнічних анклавів від основної території держави, заселеної іншими етносами, і створення незалежної держави. Вони визнають, що етносепаратизм може проявлятися і у формі етнічного уніонізму, який полягає у прагненні до об'єднання в одній державі розрізаних етнічних анклавів. Самостійною формою етнічного уніонізму є іредентизм, який проявляється тоді, коли частина етносу вже має власне державне утворення, а інші його частини знаходяться за межами даної держави або політичної автономії [7, с. 73].

На нашу думку, поняття «іредентизм» та «сепаратизм» фіксують ще одну суттєву відмінність: іредентизм – це практично завжди рух етнічних груп (з етнічними антрепренерами, відповідними гаслами і т.д.), у той час як носіями сепаратистських настроїв можуть бути інші соціальні спільноти.

Супутніми термінами, який часто вживається при аналізі сепаратизму і іредентизму, є «сецесія» і «сецесіонізм». Причому можна виділити два підходи в залежності від того, яке поняття науковці визнають родовим, тобто більш широким, – «сепаратизм» чи «сецесію».

Традиція визнавати саме «сепаратизм» родовим поняттям має більше прихильників. Російський науковець Р. Нуруллін вважає, що сецесія, іредентизм і енозіс як форми сепаратизму з логічної точки зору є більш вузькими термінами, звідси випливає, що поняття політичний сепаратизм за об'ємом набагато більше за них [8, с. 217]. Дослідниця сецесії С. Осипова приєднується до думки про сецесію як одну з форм сепаратизму і характеризує її як соціально-політичне явище, яке включає не тільки процедури відокремлення і виходу зі складу держави будь-якої її частини, але й процес створення нового державного утворення [9, с. 145].

Російський дослідник К. Гусов пропонує власне визначення сепаратизму задля узагальнення у понятті «сепаратизм» інших, схожих за природою фактів, а саме автономізацію, сецесію, іредентизм: «дії і настрої частини населення держави, спрямовані на отримання більшого суверенітету у питаннях своєї життєдіяльності і (або) ідентичності» [10, с. 90].

Отже, у першому підході сепаратизм є родовим поняттям, що характеризує рух за відокремлення від держави її частини, а сецесія і іредентизм – видовими поняттями, а явища, які вони позначають, протиставляються за метою виходу зі складу держави: сецесія передбачає створення нової незалежної держави, а іредентизм – відокремлення з метою приєднання до іншої держави.

Визнаючи сепаратизм базовим, першочерговим явищем, а іредентизм і сецесію – його різновидами, виникає низка питань про співвідношення цих форм сепаратизму. Р. Бараш розглядає іредентизм і сецесіонізм як альтернативні шляхи розвитку, причому вибір одного з них обумовлений особливостями політичної або демографічної ситуації. Різна природа цілей – утворення нової незалежної держави або потенційне злиття з вже існуючою державою – обумовлюють різні моделі політичної і соціальної поведінки [11, с. 162].

Ще одне проблемне питання полягає у такому: чи неодмінно сецесіонізм є невід'ємним етапом у досягненні іредентистських цілей? Тобто чи обов'язковим є проголошення незалежності (отже, реалізація сецесії) як проміжний крок на шляху до приєднання? Аналізу цієї проблеми торкається Р. Нуруллін, на думку якого, якщо певна область відокремилася без наступного проголошення своєї державності і увійшла до складу іншої держави, то це відокремлення – лише процедурна частина процесу приєднання, а не сецесія в повному сенсі цього слова [8, с. 217]. За його твердженням, сецесія обов'язково вимагає створення окремого державного утворення з усією суверенною атрибутикою в межах території, що відокремилася. Саме тому російські політики, намагаючись надати акту фактичної анексії Криму легального вигляду, вважали проголошення незалежності

беззаперечним аргументом для підтвердження законності входження Криму до складу Російської Федерації. На засіданні Державної Думи 20 березня 2014 року С. Лавров наголосив, що «за підсумками референдуму і на основі Декларації про незалежність Автономної Республіки Крим і міста Севастополя Верховна Рада Автономної Республіки Крим 17 березня проголосила Крим незалежною, суверенною державою і звернулася до Росії з пропозицією про прийняття Республіки Крим до складу Росії» [12]. Фактично мало місце порушення норм українського законодавства і принципів міжнародного права, тож такі заяви не приспали пильності міжнародної спільноти, яка засудила цей загарбницький акт. Що ж до інших випадків іредентизму, то слід констатувати наявність невеликої кількості прецедентів реалізації іредентистської стратегії, переважно за допомогою таких методів, як укладення міждержавних угод про передачу території (дуже часто задля проведення власних інтересів держави вступали у ті коаліції, які гарантували територіальні прирощення, як, наприклад, Італія на рубежі XIX-XX століть) чи, знову ж таки, анексування території (фашистська Німеччина).

Інша дослідницька традиція визнає родовими поняття «сецесія» як вихід зі складу держави якоїсь її частини або «сецесіонізм» як сукупність ідей, які обґрунтовують курс суспільно-політичного руху, орієнтованого на відокремлення деякої території від існуючої держави. Послідовним прихильником визнання «сецесії» як родового поняття є російський науковець Ф. Попов, який зазначає, що сецесія може існувати в двох основних формах: сепаратистській, якщо діяльність опозиційного угруповання пов'язана з досягненням повної політичної незалежності, і іредентистській, коли сецесіоністи добиваються входження у склад вже існуючої держави [13, с. 98]. Таку ж ідею проводить грузинський дослідник А. Русецкий, який, розглядаючи проблему агресивного етнонаціоналізму в поліетнічному суспільстві Грузії, зауважує, що підтримка з боку зовнішніх акторів сприяє розвитку відцентрових сил і формуванню двох стратегій сецесіонізму – сепаратизму, як відокремлення для створення свого етнічного державного утворення, і іредентизму – відокремлення для приєднання до іншого державного утворення [14, с. 10].

Прихильники другого підходу аргументують свою позицію тим, що сецесія – це вихід, відокремлення, а вихід передбачений обома формами політичних рухів.

Поступово формується тенденція взагалі відмовитися від однозначного віднесення певного політичного процесу тільки до однієї з форм відцентрових рухів. На думку С. Голунова, в багатьох випадках віднести рух до категорії сепаратистських або іредентистських можна тільки по завершенню доволі тривалого історичного періоду, оскільки уявлення про бажаний результат (сецесія або возз'єднання) можуть змінюватися з плином часу як всередині руху, так і у «спорідненій» іноземній державі [15]. І. Рафальський зауважує, що рухи за відокремлення (сецесія) і сепаратистські рухи можуть легко переходити один в одного на різних етапах своєї еволюції, включати прихильників обох напрямів; їхні лідери можуть змінювати цілі, свідомо чи несвідомо маніпулюючи змістами цих понять. Вирішальною відмінністю між обома поняттями залишається визнання або невизнання легітимності чинної центральної політичної влади [16, с. 82-83].

У зарубіжних науках досить широко використовуються обидва терміни – і «сепаратизм», і «сецесія», причому найчастіше оперують саме поняттям «сецесія». Так само є різні погляди на співвідношення сепаратизму, сецесії і іредентизму. Т. Амброзіо розуміє сецесію широко, як вимоги етнічної, національної або іншої спільноти, що історично склалася, «вивести» свою територію зі складу держави, частиною якої на сьогоднішній день дана територія є [17, р. 67]. А. Б'юкенен чітко пов'язує сецесію з виходом території разом з населенням з-під контролю держави і створенням нової незалежної держави, влада якої поширюється на всю територію, що відокремилася, і на все її населення [18, р. 54]. С. Сайдман і В. Аурес протиставляють іредентистські і сепаратистські групи за цілями, які ті переслідують [19].

Отже, іредентизм виступає як форма відцентрового руху і як різновид сепаратизму. Коаліція меншин-іредент і сусідніх держав, які вважаються спорідненими, створює загрози для територіальної цілісності поліетнічної держави. Для позначення відцентрових тенденцій застосовується система понять, тлумачення яких іноді має суттєві відмінності. На думку автора, у виробленні конвенціонального знання щодо сутності сепаратизму, іредентизму і сецесії має бути зацікавлена не тільки наукова спільнота, але й самі політичні актори – держави, наднаціональні утворення, меншини. Поки ж ці поняття цілком не усталені в офіційних документах, вони стають інструментами політичної казуїстики.

Список використаної літератури

1. Кармазіна М. Політичні поняття і категорії : відтінки, іпостасі, метаморфози logos'у // Кармазіна М. С. Між історією і політикою / М. С. Кармазіна. – Київ : ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2015. – С. 134 – 142 ; Karmazina M. Politychni poniattia i katehorii : vidtinky, ipostasi, metamorfozy logosu // Karmazina M. S. Mizh istoriieiu i politykoiu / M. S. Karmazina. – Kyiv : IPiEND im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy, 2015. – S. 134 – 142
2. Юридична енциклопедія в 6-ти т. [Електронний ресурс] / редкол. : Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. – Київ : Укр. енцикл., 1999. – Т. 2. : Д-Й. – 744 с. – Режим доступу : <http://leksika.com.ua/15460225/legal/iredentizm> ; Yurydychna entsyklopediia v 6-ty t. [Elektronnyi resurs] / redkol. : Yu. S. Shemshuchenko (holova redkol.) ta in. – Kyiv : Ukr. entsykl., 1999. – T. 2. : D-Y. – 744 s. – Rezhym dostupu : <http://leksika.com.ua/15460225/legal/iredentizm>
3. Євтух В. Б. Етнічність : енциклопедичний довідник / В. Б. Євтух ; Нац. пед. ун-т імені М. П. Драгоманова, Центр етноглобалістики. – Київ : Фенікс, 2012. – 396 с. ; Yevtukh V. B. Etnichnist : entsyklopedychnyi dovidnyk / V. B. Yevtukh ; Nats. ped. un-t imeni M. P. Drahomanova, Tsentr etnohlobalistyky. – Kyiv : Feniks, 2012. – 396 s.
4. Дівак В. В. Форми й основні етапи сепаратистських рухів / В. В. Дівак // Держава і право : Юридичні і політичні науки. - 2008. – Вип. 40. – С. 648-654 ; Divak V. V. Formy u osnovni etapy separatytskykh rukhiv / V. V. Divak // Derzhava i pravo : Yurydychni i politychni nauky. - 2008. – Вур. 40. – С. 648-654
5. Олішевська В. Сепаратизм : сутність, зміст, основні підходи / В. Олішевська // Інвестиції : практика та досвід. – 2013. – № 5. – С. 150-152 ; Olishevskaya V. Separatyizm : sutnist, zmist, osnovni pidkhody / V. Olishevskaya // Investytsii : praktyka ta dosvid. – 2013. – № 5. – С. 150-152
6. Паламарчук М. О. Виклики сепаратизму в Україні. Сучасний стан / М. О. Паламарчук // Стратегічні пріоритети. – 2011. – №4. – С. 64-68 ; Palamarchuk M. O. Vyklyky separatyizmu v Ukraini. Suchasnyi stan / M. O. Palamarchuk // Stratehichni priorytety. – 2011. – №4. – С. 64-68
7. Шабаєв Ю. П. Етнополітологія : учеб. пособ. / Ю. П. Шабаєв, А. П. Садохін. – Москва : Юніті Дана, 2005. – 319 с. ; Shabaev Yu. P. Etnopolitologiya : ucheb. posob. / Yu. P. Shabaev, A. P. Sadokhin. – Moskva : Yuniti Dana, 2005. – 319 s.
8. Нуруллин Р. М. Понятие сецессии в политической науке / Р. М. Нуруллин // Ученые записки Казанского государственного университета. Серия : Гуманитарные науки. – 2010. – Т. 152, кн. 1. – С. 212-221 ; Nurullin R. M. Ponyatie setsessii v politicheskoy nauke / R. M. Nurullin // Uchenye zapiski Kazanskogo gosudarstvennogo universiteta. Seriya : Gumanitarnye nauki. – 2010. – Т. 152, кн. 1. – С. 212-221
9. Осипова С. А. Сецессия и ее влияние на процессы государствообразования в современном мире / С. А. Осипова // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Історія. Філософія. Політологія. - 2015. – Вип. 9. – С. 143-148 ; Osipova S. A. Setsessiya i ee vliyanie na protsessy gosudarstvoobrazovaniya v sovremennom mire / S. A. Osipova // Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Seriya : Istoriia. Filosofiiia. Politolohiia. - 2015. – Вур. 9. – С. 143-148

10. Гусов К. В. Проблемы концептуализации понятия «сепаратизм» в отечественной политологии / К. В. Гусов // Вестник Поволжской академии государственной службы. – 2012. – №30. – С. 86-92 ; Gusov K. V. Problemy kontseptualizatsii ponyatiya «separatizm» v otechestvennoy politologii / K. V. Gusov // Vestnik Povolzhskoy akademii gosudarstvennoy sluzhby. – 2012. – №30. – S. 86-92
11. Бараш Р. Ирредентизм как категория дискурса и политической практики / Р. Бараш // Вестник Российской нации. – 2012. – Т. 2-3, № 22-23. – С. 151-171 ; Barash R. Irredentizm kak kategoriya diskursa i politicheskoy praktiki / R. Barash // Vestnik Rossiyskoy natsii. – 2012. – Т. 2-3, № 22-23. – S. 151-171
12. Стенограмма заседания 20 марта 2014 г. Государственная Дума [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://transcript.duma.gov.ru/node/4045/> ; Stenogramma zasedaniya 20 marta 2014 g. Gosudarstvennaya Duma [Elektronnyy resurs]. – Rezhim dostupa : <http://transcript.duma.gov.ru/node/4045/>
13. Попов Ф. А. Сравнительный анализ действующих зон распространения сецессионизма на территории Африки и Америки / Ф. А. Попов // Вестник молодых ученых «Ломоносов». – Москва : Макс Пресс, 2006. – Вып. III. – С. 98–103 ; Popov F. A. Sravnitelnyy analiz deystvuyushchikh zon rasprostraneniya setsessionizma na territorii Afriki i Ameriki / F. A. Popov // Vestnik molodykh uchenykh «Lomonosov». – Moskva : Maks Press, 2006. – Vyp. III. – S. 98–103
14. Русецкий А. Информационная агрессия и способы противостояния ей / А. Русецкий // Грузия : информационные угрозы и вопросы безопасности / ред. А. Русецкий, О. Дорохина. – Тбилиси : Южно-Кавказский институт региональной безопасности, 2008. – С. 7-70 ; Rusetskiy A. Informatsionnaya agressiya i sposoby protivostoyaniya ey / A. Rusetskiy // Gruziya : informatsionnye ugrozy i voprosy bezopasnosti / red. A. Rusetskiy, O. Dorokhina. – Tbilisi : Yuzhno-Kavkazskiy institut regionalnoy bezopasnosti, 2008. – S. 7-70
15. Голунов С. В. Проблема ирредентизма : ситуация в российском пограничье на фоне мирового опыта [Электронный ресурс] / С. В. Голунов // Алтайская школа политических исследований. – Режим доступа : <http://ashpi.asu.ru/ic/?p=2110> ; Golunov S. V. Problema irredentizma : situatsiya v rossiyskom pograniche na fone mirovogo opyta [Elektronnyy resurs] / S. V. Golunov // Altayskaya shkola politicheskikh issledovaniy. – Rezhim dostupa : <http://ashpi.asu.ru/ic/?p=2110>
16. Рафальський І. Самовизначення та сепаратизм. Питання теорії / І. Рафальський // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. – 2014. – Вип. 4-5 (72-73). – С. 78-93 ; Rafalskiy I. Samovyznachennia ta separatyzm. Pytannia teorii / I. Rafalskiy // Naukovi zapysky Instytutu politychnykh i etnonatsionalnykh doslidzhen im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy. – 2014. – Vyp. 4-5 (72-73). – S. 78-93.
17. Ambrosio T. Ethnic Conflict and International Politics / T. Ambrosio. – Praeger, 2001. – 240 p.
18. Buchanan A. Secession : the Morality of Political Divorce from Fort Sumter to Lithuania and Quebec / A. Buchanan. – Boulder, Colorado : Westview Press, 1991. – 192 p.
19. Saideman S. M. Determining the Causes of Irredentism: Logit Analyses of Minorities of Risk Data from the 1980s and 1990s / S. M. Saideman, Y. R. Ayres // The Journal of Politics. – 2000. – Vol. 62, №4. – P. 1126-1144

Стаття надійшла до редакції 11.05.2017 р.

N. Gorlo

IRREDENTISM IN THE CONTEXT OF CENTRIFUGAL PROCESSES: NATURE AND RELATIONSHIP WITH SEPARATISM AND SECESSION

An important scientific task is the question of the relationship between separatism, irredentism and secession, which actualizes the research aimed at the delineation of these

concepts. It has theoretical and practical importance because a clear identification of ethno-political processes can adequately assess them and choose the best means of response.

The irredentist conflict includes three members: polyethnic state, national minority – irredenta and kin-state. The strategy of the irredenta has negative impact on political processes in multi-ethnic states and is interpreted as a form of separatism aimed at secession from one state and joining another. The terms «irredentism» and «separatism» are not identical, because irredentism – is, in most cases, the movement of ethnic groups, while the separatist carriers may be other social groups.

The associated terms that are often used in the analysis of separatism and irredentism are «secession» and «secessionism». There are two approaches depending on what concept is recognized generic – «separatism» or «secession». The first approach recognizes the separatism as the generic term, and the secession and irredentism – as sub notion, denoting phenomena pursuing different goals: secession involves the creation of an independent state, and irredentism – joining another state. The second approach, in contrast, recognizes the secession as the generic term, because the secession from a state is provided both by separatism and irredentism.

Some scientists refuse to refer a specific political phenomenon only to one form of separatist movement, because the idea of the desired result (secession or reunion) can change over time.

The question arises: whether the secessionism is mandatory step in achieving the irredentist goals? Due to the presence of a small number of cases of irredentism, it is difficult to answer clearly, but in 2014 Russian politicians, trying to make the act of annexation of Crimea legal, called the declaration of independence (which, however, was recognized illegal by the international community) an indisputable argument to prove the legality of joining the Crimea to Russian Federation.

In the author's opinion, not only the scientific community, but also the political actors should be interested in the development of conventional knowledge of the essence of separatism, irredentism and secession. Until these concepts are clearly fixed in official documents, they become tools of political casuistry.

Keywords: *irredentism, separatism, secession, irredenta.*

УДК 327.7:323.1(477)

І.М. Грідіна

РОЛЬ МІЖНАРОДНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ У ВРЕГУЛЮВАННІ КОНФЛІКТУ НА СХОДІ УКРАЇНИ: ПОТЕНЦІЇ ТА РЕАЛІЇ

Стаття присвячена аналізу діяльності міжнародних міжурядових організацій з точки зору ефективного виконання своїх функцій у врегулюванні військового конфлікту на Сході України. Наголошується на проблемах міжнародних безпекових організацій адекватно реагувати на подібні виклики, неспроможність застарілих негнучких механізмів прийняття рішень реалізовувати міжнародно-правові норми в практичній площині.

Ключові слова: *військовий конфлікт на Сході України, міжнародні організації, міжурядові організації, ООН, Рада Європи, НАТО, ОБСЄ.*

Станом на 1 січня 2017 року Україна є членом 79 міжнародних організацій [4]. Більшість з них своєю метою мають підтримання міжнародного миру та безпеки через ефективні колективні заходи, запобігання загрози миру, придушення актів агресії або інших порушень миру, контролювання дотримання норм міжнародного права тощо. Але у ХХІ ст. Україна, будучи членом ООН, Ради Європи, ОБСЄ та ще 76 міжнародних організацій,

маючи чинні гарантії територіальної цілісності від країн гарантів – Росії (!), США, Великої Британії відповідно до Будапештського меморандуму, зазнала анексію суверенної території, вже більше трьох років потерпає від війни, розв'язаної одним з «гарантів» та членом перелічених організацій - РФ, близько 10 тисяч українських громадян загинуло, а більше трьох мільйонів осіб вимушені залишити свої домівки. Усе це дає підстави без перебільшення говорити про руйнацію міжнародно-правових засад світового порядку, дестабілізацію міжнародного безпекового середовища. Повернення до «права сили» в міжнародних відносинах, що здійснюється Росією шляхом агресивної зовнішньої політики створює ризик колапсу міжнародної системи [14, с.3], зокрема її міжнародно-правової складової. Глобальна безпекова криза стала серйозним випробуванням для міжнародних організацій, виявила недосконалість та низьку ефективність наявних механізмів запобігання військовим конфліктам та їх врегулюванню, що яскраво демонструє ситуація на Сході України. Вже зараз ця проблема активно обговорюється вітчизняними експертами, знаходить своє відображення в наукових публікаціях [3; 5; 8; 11; 20; 21; 22]. Разом з тим, реалії продовження гарячої фази конфлікту (власне кажучи – війни), невизначеність із термінами та засобами його врегулювання з одного боку, методологічні різночитання в дослідженнях (читаємо – «врегулювання внутрішнього збройного конфлікту» [3]) з іншого, вимагають ретельної уваги до шляхів врегулювання розв'язаного та підтримуваного безпосередньою участю Росії військового конфлікту на Сході України. Аналіз діяльності міжнародних міждержавних організацій (задачі неурядових організацій зводяться в основному до ліквідації наслідків конфліктів) з точки зору ефективного виконання своїх функцій у врегулюванні військового конфлікту на Сході України, а відтак - їх спроможності адаптуватися до нових реалій сучасного світового порядку/безпорядку, - є надзвичайно актуальною та нагальною проблемою.

Анексія Криму, зовнішня агресія РФ в діяльності міждержавних міжнародних організацій щодо українського питання поставили на перше місце проблеми безпекового та політичного характеру. При цьому слід зазначити, що саме поняття агресії, чітко визначене в міжнародному праві як пряме чи опосередковане застосування збройної сили однієї держави проти суверенітету, територіальної цілісності чи політичної незалежності іншої держави було присутнє в реакції міжнародної спільноти на військове вторгнення Росії у серпні 2014 р.: Президент Литви Д.Грібаускайте (Twitter): «Литва рішуче засуджує військове вторгнення Росії в Україну. Це загроза міжнародному миру і безпеці»; Міністр закордонних справ Латвії Е.Рінкевичс (Твіттер): «Російське вторгнення в Україну повинно бути розцінено Радою безпеки ООН як акт агресії, ООН має реагувати відповідно, це – війна»; Міністр закордонних справ Швеції К.Більдт (Твіттер): «Зараз ми вочевидь спостерігаємо бої між регулярними силами Росії та України. Існує чітка назва цього...» та інші. НАТО розмістила на офіційному сайті супутникові знімки російської військової техніки, яка перетинає кордон України. Речник альянсу О.Лунгеску заявляв: «Нові супутником знімки демонструють, що війська РФ беруть участь у військових операціях всередині України» [17]. Невипадково, що саме Естонія, Литва, Латвія, Польща однозначно висловились з приводу визначення акту агресії, адже безпосередньо відчували загрозу для себе. У подальшому саме вони стали активно лобювати інтереси України, відстоюючи її позицію щодо визнання Росії стороною конфлікту та агресором. Але, як відомо, Росія з самого початку категорично заперечувала факт вторгнення та будь-яке згадування її в якості сторони конфлікту, доводячи ситуацію до абсурду «озброєних трофейними/здобутими в шахті «Градами» шахтарів». А слова Президента Франції: «Якщо з'ясується, що російські військові присутні на українській землі, це буде нестерпно і неприйнятно...» [17], - стали пророцькими в плані неможливості/небажання цю присутність визнавати, а на чергову ескалацію конфлікту реагувати «глибоким занепокоєнням».

Але тільки переведення факту агресії в рамки міжнародно-правового поля може кардинально змінювати ситуацію та задіяти увесь механізм міжнародно-правової підтримки жертви агресії. І в цьому контексті надзвичайно важливим чинником є реакція та позиціонування провідних міжнародних організацій, які у той чи інший спосіб несуть відповідальність за підтримання міжнародного миру та безпеки (ООН, ОБСЄ, НАТО, Рада Європи тощо). Автори першої фундаментальної монографії, присвяченій українсько-російській гібридній війні [18, с. 411], цілком справедливо відзначають певні успіхи української дипломатії щодо формування об'єктивної картини подій у Криму та на Донбасі, адже саме це, як виявилось, стало ключовим у консолідації підтримки України міжнародними безпековими організаціями та форумами. Разом з тим, реакція міжурядових організацій на агресію Росії проти України виявила хибі в ухваленні своєчасних та адекватних рішень для розв'язання кризових ситуацій, адже їх автономія має відносний характер через неможливість прийняття рішень без участі відповідних держав. Прикладом цього може служити Рада Безпеки ООН, дії якої виявились практично заблокованими РФ, що звело нанівець усі спроби припинити російську агресію. Саме визнання факту російської агресії з боку міжнародної спільноти коштувало для України неабияких дипломатичних зусиль. У січні 2015 р. Верховна Рада України звернулася до міжнародних організацій та національних парламентів держав світу з проханням визнати Росію державою агресором [16], апелюючи до Резолюції Генеральної Асамблеї ООН «Визначення агресії» 3314 від 14 грудня 1974 р., яка вважає такою «засилання державою або від імені держави збройних банд, груп, іррегулярних сил або найманців, які здійснюють акти застосування збройної сили проти іншої держави [13].

Але на відміну від інформаційної площини, де більшість міжнародних організацій заявила про підтримку Києва, надати йому практичну міжнародно-правову допомогу виявилось здатним досить обмежено коло акторів. Незважаючи на очевидність факту агресії та її ескалації, більшості державам світу або їх політичними силами вигідно було закривати очі на зовнішнє втручання, кваліфікуючи конфлікт на Донбасі як громадянську війну, уникаючи тим самим можливу конфронтацію з Росією і визнаючи за неї в такий спосіб «право сили». У перші місяці окупації Криму (лютий-квітень 2014 р.) міжнародна спільнота відреагувала на агресію Росії персональними санкціями проти осіб, пов'язаних з анексією Кримського півострова. Резолюція Генеральної Асамблеї ООН 68/262 від 27 березня 2014 р. визнала незаконність референдуму в Криму щодо приєднання до Росії, однак не містила жодного положення, яке б вказувало на анексію півострова чи називала б діяння Росії актом агресії. При цьому таку досить «дипломатичну» резолюцію підтримали лише 100 країн, 58 країн-членів ООН утримались, а 11 голосували «проти» [7, с. 19]. І хоч історія не знає умовних способів, але майже очевидно, що адекватна реакція міжнародної спільноти на факт явної агресії/анексії Криму змогла б унеможливити військову агресію Росії на Сході України. Влітку 2014 р. українські війська могли б в короткий термін розв'язати конфлікт на Донбасі з мінімальними втратами з обох боків, однак військова інтервенція Росії врятувала їх маріонеткові антиурядові сили, дозволивши їм закріпитися на захоплених територіях, забезпечила військовим, політичним та фінансовим шляхами створення на них квазіреспублік [11]. Неодноразові скликання засідань Ради безпеки ООН щодо подій на сході України закінчувались безрезультатно через блокуючий голос РФ, яка в якості постійного члена Ради безпеки має право вето на ухвалення будь-яких рішень. І мабуть тільки загибель 298 пасажирів малайзійського Боїнгу МН17, більшість з яких були громадянами Нідерландів, Австралії та Великої Британії, примусила Захід усвідомити не тільки російську причетність до збройного конфлікту в Україні, але й неможливість залишатися осторонь вже через небезпеку для себе. Виключення Росії з G8, санкції США, ЄС та їх союзників продемонстрували жорсткіші позиції. Тим не менш, Резолюція Ради Безпеки ООН 2202 (2015 р.), схвалюючи Мінські угоди, визначила Україну та ОРДЛО як

сторони конфлікту, виводячи за його рамки Росію. Фактично першою резолюцією, в якій використовувалось визначення «російська» агресія та містився заклик до РФ вивести свої війська з Донбасу, стала резолюція 2132 Парламентської Асамблеї Ради Європи «Політичні наслідки російської агресії в Україні» від 12 жовтня 2016 р. [23], що була прийнята на підставі звіту Маріелли Бекк «Засоби правового захисту у випадку порушень прав людини на українських територіях, непідконтрольних українській владі». У звіті зокрема зазначалось, що військова інтервенція російських військ у Східну Україну порушує міжнародне право; «ДНР» та «ЛНР» створені, підтримуються та ефективно контролюються Росією, не володіють жодною легітимністю відповідно до українського законодавства чи міжнародного права тощо.

Ситуація з прийняттям рішення Міжнародним судом ООН з питання про тимчасові заходи, пов'язані з порушенням Росією двох міжнародних конвенцій (Конвенції про ліквідацію усіх форм расової дискримінації і Конвенції про боротьбу з фінансуванням тероризму) (2017), доводить, що практичне вироблення і затвердження конкретних заходів, спрямованих проти агресора з боку безпекових організацій буде представляти для України тривалий та складний процес. Заслухавши сторони та дослідивши матеріали справи, Міжнародний суд відмовив Києву в проханні встановити тимчасові заходи по Конвенції про фінансування тероризму, адже Україна нібито не надала необхідних доказів. Разом з тим, проголошуючи, що очікує з боку Росії та України виконання Мінських домовленостей, де-факто Міжнародний Суд визнав сторонами Мінських домовленостей Україну та Росію. Зважаючи, що остання до того цей факт відкидала, проголошуючи, що це угода виключно між українським урядом з одного боку, і «ДНР-ЛНР» - з другого, таке рішення можна вважати певною перемогою. Фактично Україна стала першою державою в світі, яка спромоглася змусити РФ відповідати за свої діяння [9].

Отже, потрібно було три роки війни, величезна кількість загиблих та поранених, масштабні руйнування, біженці, щоб міжнародна спільнота в особі міжнародних організацій врешті решт визнали причетність агресора до агресії. При цьому, наприклад, Рада Європи та її Парламентська Асамблея (ПАРЄ), які висловились з цього приводу більш-менш однозначно, в першу чергу виконують дипломатичні функції, будучи майданчиком для обговорення, а відтак мають досить обмежені можливості кардинально вплинути на врегулювання конфлікту на Сході України. І навпаки. Міжнародний Суд ООН, найавторитетніша інстанція щодо практичного застосування механізмів у визначенні відповідальності за порушення міжнародного права, діє найобережнішим чином. Тобто дієвість прямо пропорційна відповідальності і навпаки.

Велике значення під час конфлікту має співпраця України з НАТО. Північноатлантичний альянс виконує свої зобов'язання як партнер України. Але Альянсу зв'язує руки той факт, що Україна не є його членом, а отже не може претендувати на дію принципу колективної безпеки. Разом з тим, Україна може розраховувати на допомогу окремих членів організації. Дії Альянсу, спрямовані на посилення оборони території країн-членів з Центральної Європи та Балтії, відіграють відповідну роль стримування агресора, запобігаючи подальшим діям Росії з ескалації конфлікту. В політичному плані Комісією Україна-НАТО наша держава може використовувати у якості консультативного механізму, щоб інформувати членів організації про свою позицію, генерувати їх політичну підтримку, не тільки колективну, а й індивідуальну. У прийнятому на Варшавському саміті НАТО (липень 2016 р.) «Комплексному пакеті допомоги» Україні передбачено функціонування 8 трастових фондів, 40 напрямів взаємодії, новий механізм координації допомоги від організації та її країн-членів, безпосередню роботу радників Альянсу в Міністерстві оборони, Генеральному штабі та інших українських відомствах, спільну розробку та імплементацію реформ у секторі безпеки та оборони. Організація також допомагає з реабілітацією поранених солдатів. В рамках програм співпраці і «Наука заради миру» було

запущено 15 ініціатив, під які з 2014 – по 2017 виділено близько 106 млн. євро [6; 15]. Вищесказане дає усі підстави кваліфікувати позицію НАТО щодо конфлікту в Україні однозначною: засудити агресію Росії. Разом з тим, на Варшавському саміті (2016) Альянсу Генеральний секретар Єнс Столтенберг підтвердивши підтримку Україні, заявив, що члени альянсу не визнають незаконну та протиправну анексію Криму Росією, «засуджують *дестабілізацію* Росією Східної України, закликають Москву припинити свою політичну, військову та фінансову підтримку *сепаратистів*» (виділено – І.Г.) [12]. Використання керівником провідної безпековою організації визначень «дестабілізація» та «сепаратисти» знов дає зрозуміти небажання міжнародної спільноти називати речі своїми іменами, принаймні коли мова йде саме про прийняття міжнародно-правових рішень.

У такий спосіб у контексті багатосторонніх зусиль, спрямованих на політичне врегулювання конфлікту на Сході України, єдиною міждержавною організацією з загальним членством, яка включає Україну, Росію та всі країни - учасниці женецького, нормандського та берлінського переговорних форматів залишається ОБСЄ. Саме на неї спочатку покладалась сподівання у врегулюванні військового конфлікту. Але оскільки рішення в Постійній Раді ОБСЄ ухвалюються консенсусом, а Росія майже відкрито демонструє політику ігнорування, протидії та знецінення цієї структури, важко розраховувати на дієвий потенціал ОБСЄ у врегулюванні конфлікту на Сході України. Та й сумний досвід участі ОБСЄ у заморожуванні інших конфліктів на пострадянському просторі (Абхазія, Придністров'я) не надає зайвого оптимізму. Разом з тим, в контексті інтернаціоналізації процесу врегулювання збройного конфлікту на Сході України ОБСЄ певним чином намагається виконати свої функції. У березні 2014 року Постійна Рада ОБСЄ на підставі запиту українського уряду ухвалила рішення про створення Спеціальної моніторингової місії (СММ) в Україні, мандат якої поширюється на всю територію держави для взаємодії місії з органами влади всіх рівнів, представниками громадянського суспільства, етнічними та релігійними групами, місцевими громадами з метою підтримання діалогу та зменшення напруження в країні. Завданнями СММ, яка спочатку нараховувала 100 неозброєних цивільних спостерігачів, було проведення моніторингу та підготовка звітів про ситуацію за дотриманням прав людини і гуманітарної ситуації на усій території України. З весни 2014 р. її основним пріоритетом стали події на Сході України. Влітку 2014 р., після загострення конфлікту, чисельність СММ було збільшено до 500 осіб, а мандат подовжено до 31 березня 2016 р. 18 лютого 2016, а потім в середині березня 2017 р. – ще на рік до 31 березня 2018 р. з річним бюджетом 105,5 млн. євро [1]. Сам факт того, що місія тричі пролонгує свої повноваження свідчить про невтішні перспективи врегулювання конфлікту силами ОБСЄ, спричинені як об'єктивними, так і суб'єктивними чинниками. Головною метою роботи СММ є збір інформації, встановлення фактів та звітність про ситуацію з безпекою по усій Україні. До повноважень СММ не входить підведення висновків або здійснення будь-яких розслідувань. Спілкуючись з різноманітними громадськими групами, зокрема представниками влади усіх рівнів, громадянського суспільства, етнічних та релігійних груп і місцевих громад, організація щоденно збирає інформацію та публікує щоденні звіти, доступні на офіційному сайті ОБСЄ. Свого часу Президент України пропонував варіант розміщення поліцейської місії ОБСЄ, яка б гарантувала припинення вогню та змогла б забезпечити безпеку проведення місцевих виборів. Однак, Кремль, блюзнірські проголошуючи згоду на підсилення кількості представників ОБСЄ на лінії зіткнення, зокрема озброєних, цю пропозицію постійно блокує. Наявність в місії великої кількості громадян Росії (за думками деяких вітчизняних експертів – офіцерів ФСБ РФ) робить безпристрасність моніторингу досить сумнівною, місії закидають в кращому випадку імітацію діяльності, в гіршому – шпигунство [22]. Невисокий авторитет серед місцевого населення члени місії заслужили плітками про величезні зарплатні (нібито 500 євро на день), бездіяльність, вільну поведінку, навіть

п'яцтво. Отже, врегулювання військового конфлікту на Сході України для ОБСЄ є справжнім викликом у збереженні свого статусу організації, відповідальної за мир та безпеку в Європі, а відтак – нагальною потребою у реформуванні організації для ефективного виконання своїх безпосередніх функцій. Разом з тим, для України залишається важливою діяльність СММ ОБСЄ хоча б в контексті донесення до світової спільноти правдивої інформації про війну на Сході України.

Більш-менш солідарними міжнародні організації виявились у наданні економічної, фінансової та гуманітарної допомоги Україні, що напряду не вимагало від них визнання Росії стороною конфлікту. Пошук коштів на відновлення інфраструктури та економіки обґрунтовувався загальним –«постраждалим внаслідок бойових дій». Ще у вересні 2014 року ООН, Світовий банк і ЄС створили спільну місію з метою оцінки короткострокових і середньострокових потреб у відбудові звільнених територій Донбасу [10]. Програма розвитку ООН, яка здійснювала свою діяльність в Україні протягом десяти років, змогла швидко зреагувати в умовах конфлікту, в першу чергу, налагодивши надання гуманітарної допомоги, поступово переходячи до акцій середньострокового планування. З лютого 2016 р. ПРООН відкрила нову програму допомоги незахищеним верствам населення. Загальний бюджет проекту склав 1,2 млн. доларів США. Проектом було передбачено надання гуманітарної допомоги в першу чергу особам, які проживають в соціальних закладах на територіях, непідконтрольних Україні. Також, гуманітарна допомога надавалась найбільш уразливим категоріям населення: особам з обмеженими можливостями, матерям-одиначкам, багатодітним родинам. Ще одним напрямом ПРООН стало залучення висококваліфікованих керівників до міських та обласних підрозділів влади. Проект, що фінансується Швейцарією та Швецією, мав бюджет 8 млн. євро для доплат спеціалістам-управлінцям, які б приїздили до Донецької області працювати з інших регіонів. Крім того ПРООН планували забезпечити обласні та міські ради комп'ютерним та програмним забезпеченням, меблями, офісним обладнанням, провести ремонт приміщень. Усього ж з 2014 по 2016 рік ПРООН забезпечила допомогу Україні на суму 101 млн. доларів, з цієї суми на Донбас виділено 22 млн. [2]. Ні в якому разі не заперечуючи важливість гуманітарної діяльності міжнародних організацій та їх установ, слід зазначити, що їх реальна допомога полягає вже у ліквідації наслідків конфлікту, а не в його врегулюванні.

Підводячи підсумок, варто зазначити, що для міжнародних організацій розв'язана Росією війна проти України стала абсолютно несподіванкою: «Ніхто не очікував, що війна може стати реальністю в країні, яка межує з ЄС», - заявив экс-президент Європейського парламенту М.Шульц [Цит. за: 18, с.47]. Можна цілком погоджуватися з висновками переважної більшості вітчизняних експертів про нездатність міжнародних безпекових організацій адекватно реагувати на подібні виклики, неспроможність застарілих негнучких механізмів прийняття рішень реалізовувати міжнародно-правові норми в практичній площині. Але, тут є ще один важливий аспект, який ні в якому разі не можна не враховувати нашій державі, сподіваючись на міжнародну підтримку. Визнання Росії – державою агресором, а це ключове для задіяння міжнародно-правових механізмів, для більшості держав світу, зокрема європейських, вилілось не тільки в небажану конфронтацію з Кремлем та економічні збитки від санкцій. Визнання агресії та війни не на словах та в заявах, а включення міжнародно-правових механізмів «вгамування» агресора, це ще «неприємна» колективна пам'ять про події до- та після Другої світової війни. Вітчизняний історик О.Стяжкіна називає цю пам'ять травматичною, адже невдалі спроби умиротворення агресора, власна колаборація з Гітлером, окупація, складні системи післявоєнного врегулювання, розплата половиною Європи з СРСР, аж ніяк не можуть поставити Україну на одні терези з пережитим досвідом Другої світової [Див.: 19]. Визнати агресором Росію, яка дуже нахабно, але «зручно» від цього звання відхрещується, це свідомо визнати можливість здійснення агресії й проти себе з усіма впливаючими з цього наслідками. Тому

міжнародну спільноту «по-тихому» влаштовують «сепаратисти» та «громадянська війна», виправдана на міжнародно-правовому рівні, попри усі докази з української сторони, проведенням АТО.

Список використаної літератури:

1. Александр Хуг: Обострение, как в Авдеевке, может произойти в любой момент [Электронный ресурс] / А. Хуг; бес. вела Е. Панченко // Апостроф. – Режим доступа : <https://apostrophe.ua/article/society/accidents/2017-03-28/aleksandr-hug-obostrenie-kak-v-avdeevke-mojet-proizoyti-v-lyuboy-moment/11148> ; Aleksandr Khug: Obostrenie, kak v Avdeevke, mozhet proizoyti v lyuboy moment [Elektronnyy resurs] / A. Khug; bes. vela Ye. Panchenko // Apostrof. – Rezhim dostupa : <https://apostrophe.ua/article/society/accidents/2017-03-28/aleksandr-hug-obostrenie-kak-v-avdeevke-mojet-proizoyti-v-lyuboy-moment/11148>
2. Донбасс получит поддержку от ПРООН [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.kramatorskpost.com/2016/10/19/%D0%B4%D0%BE%D0%BD%D0%B1%D0%B0%D1%81%D1%81-%D0%BF%D0%BE%D0%BB%D1%83%D1%87%D0%B8%D1%82-%D0%BF%D0%BE%D0%B4%D0%B4%D0%B5%D1%80%D0%B6%D0%BA%D1%83-%D0%BE%D1%82-%D0%BF%D1%80%D0%BE%D0%BE%D0%BD/> ; Donbass poluchit podderzhku ot PROON [Elektronnyy resurs]. – Rezhim dostupa : <http://www.kramatorskpost.com/2016/10/19/%D0%B4%D0%BE%D0%BD%D0%B1%D0%B0%D1%81%D1%81-%D0%BF%D0%BE%D0%BB%D1%83%D1%87%D0%B8%D1%82-%D0%BF%D0%BE%D0%B4%D0%B4%D0%B5%D1%80%D0%B6%D0%BA%D1%83-%D0%BE%D1%82-%D0%BF%D1%80%D0%BE%D0%BE%D0%BD/>
3. Євтушенко І. В. Роль та місце міжнародних організацій у врегулюванні збройного конфлікту на Південному Сході України (нормативно-правовий аспект) [Електронний ресурс] / І. В. Євтушенко // Проблеми законності. - 2015. - Вип. 131. - С. 124-132. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pz_2015_131_16 ; Yevtushenko I. V. Rol ta mistse mizhnarodnykh orhanizatsii u vrehuliuvanni zbroinoho konfliktu na Pivdennomu Skhodi Ukrainy (normatyvno-pravovyi aspekt) [Elektronnyi resurs] / I. V. Ievtushenko // Problemy zakonnosti. - 2015. - Vyr. 131. - S. 124-132. - Rezhym dostupu: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pz_2015_131_16
4. Єдиний державний реєстр Міжнародних організацій, членом яких є Україна (інформація станом на 02.2017 р.) [Електронний ресурс] // Міністерство закордонних справ України. - Режим доступу : <http://mfa.gov.ua/ua/about-ukraine/international-organizations/io-register> ; Yedynyi derzhavnyi reiestr Mizhnarodnykh orhanizatsii, chlenom yakykh ye Ukraina (informatsiia stanom na 02.2017 r.) [Elektronnyi resurs] // Ministerstvo zakordonnykh sprav Ukrainy. - Rezhym dostupu : <http://mfa.gov.ua/ua/about-ukraine/international-organizations/io-register>
5. Каракуц А. Україна в ОБСЄ – від врегулювання конфлікту на Донбасі до розвитку демократії : доповідь старшого наукового співробітника відділу з проблем зовнішньої політики та міжнародної безпеки Національного інституту стратегічних досліджень при президенті України [Електронний ресурс] / А. Каракуц // Національний інститут стратегічних досліджень. – Режим доступу: http://www.niss.gov.ua/public/File/2016_table/03-06-karakuts.pdf ; Karakuts A. Ukraina v OBSIe – vid vrehuliuvannia konfliktu na Donbasi do rozvytku demokratii : dopovid starshoho naukovo spivrobitnyka viddilu z problem zovnishnoi polityky ta mizhnarodnoi bezpeky Natsionalnoho instytutu stratehichnykh doslidzhen pry prezydenti Ukrainy [Elektronnyi resurs] / A. Karakuts // Natsionalnyi instytut stratehichnykh doslidzhen. – Rezhym dostupu: http://www.niss.gov.ua/public/File/2016_table/03-06-karakuts.pdf
6. Комплексний пакет допомоги для України [Електронний ресурс] / Місія України при НАТО. Липень 2016 // Міністерство закордонних справ України. - Режим доступу : http://mfa.gov.ua/mediafiles/sites/nato/files/7_.pdf ; Kompleksnyi paket dopomohy dlia Ukrainy

[Elektronnyi resurs] / Misiia Ukrainy pry NATO. Lypen 2016 // Ministerstvo zakordonnykh sprav Ukrainy. - Rezhym dostupu : http://mfa.gov.ua/mediafiles/sites/nato/files/7_.pdf

7. Крим після анексії. Державна політика, виклики, рішення та дії. Біла книга / Ю. Тищенко, Ю. Каздобіна, Т. Гучакова, О. Смірнов, С. Горобчишина, А. Дуда; за заг. ред. Ю. Тищенка. – Київ : ТОВ «Агентство» Україна, 2016. – 148 с. ; Krym pislia aneksii. Derzhavna polityka, vyklyky, rishennia ta dii. Bila knyha / Yu. Tyshchenko, Yu. Kazdobina, T. Huchakova, O. Smirnov, S. Horobchyshyna, A. Duda; za zah. red. Yu. Tyshchenka. – Kyiv : TOV «Ahentstvo» Ukraina, 2016. – 148 s.

8. Лоссовський І. Миротворчий досвід ООН і «план Б» урегулювання військово-політичного конфлікту на сході України [Електронний ресурс] / І. Лоссовський // Зовнішні справи. - 2016. - N 1. - С. 11-15. - Режим доступу : <http://uaforeignaffairs.com/en/expert-opinion/view/article/mirotvorchii-dosvid-oon-i-plan-b-ureguljuvannja-viisk/> ; Lossovskiy I. Myrotvorchyi dosvid OON i «plan B» urehuliuвання viiskovo-politychnoho konfliktu na skhodi Ukrainy [Elektronnyi resurs] / I. Lossovskiy // Zovnishni spravy. - 2016. - N 1. - S. 11-15. - Rezhym dostupu : <http://uaforeignaffairs.com/en/expert-opinion/view/article/mirotvorchii-dosvid-oon-i-plan-b-ureguljuvannja-viisk/>

9. Міжнародний суд ООН частково задовольнив прохання України ввести тимчасові міри проти Росії [Електронний ресурс] // Юридичний факт. - Режим доступу : <http://www.yurfact.com.ua/fakty/mizhnarodnyi-sud-oon-chastkovo-zadovolnyv-prokhannia-ukrainy-vvesty-tymchasovi-miry-proty-rosii> ; Mizhnarodnyi sud OON chastkovo zadovolnyv prokhannia Ukrainy vvesty tymchasovi miry proty Rosii [Elektronnyi resurs] // Yurydychnyi fakt. - Rezhym dostupu : <http://www.yurfact.com.ua/fakty/mizhnarodnyi-sud-oon-chastkovo-zadovolnyv-prokhannia-ukrainy-vvesty-tymchasovi-miry-proty-rosii>

10. Місія Світового Банку, ООН та ЄС завершила тижневу роботу з вивчення оцінки потреб у відновленні Донбасу [Електронний ресурс]. - Режим доступу : <http://old.minregion.gov.ua/news/misiya-svitovogo-banku-oon-ta-es-zavershila-tizhnevu-robotu-z-vivchennya-ocinki-potreb-u-vidnovlenni-donbasu-519485/?print=1> ; Misiia Svitovoho Banku, OON ta YeS zavershyla tyzhnevu robotu z vyvchennia otsinky potreb u vidnovlenni Donbasu [Elektronnyi resurs]. - Rezhym dostupu : <http://old.minregion.gov.ua/news/misiya-svitovogo-banku-oon-ta-es-zavershila-tizhnevu-robotu-z-vivchennya-ocinki-potreb-u-vidnovlenni-donbasu-519485/?print=1>

11. Моделі і ціна врегулювання конфлікту на Донбасі: міжнародний досвід та українські реалії [Електронний ресурс] / В. Філіпчук, А. Октисюк, В. Поворозник, Є. Ярошенко; Міжнародний центр перспективних досліджень (МЦПД). - Режим доступу : <http://fmd.kh.ua/wp-content/uploads/2017/02/donetsk3.pdf> ; Modeli i tsina vrehuliuвання konfliktu na Donbasi: mizhnarodnyi dosvid ta ukrainski realii [Elektronnyi resurs] / V. Filipchuk, A. Oktysiuk, V. Povoroznyk, Ye. Yaroshenko; Mizhnarodnyi tsentr perspektyvnykh doslidzhen (MTsPD). - Rezhym dostupu : <http://fmd.kh.ua/wp-content/uploads/2017/02/donetsk3.pdf>

12. НАТО надає допомогу Україні та підтримує її в конфлікті з Росією [Електронний ресурс]. - Режим доступу : <http://ukrainian.voanews.com/a/nato-ukraine/3410726.html> ; NATO nadaie dopomohu Ukraini ta pidtrymuie yii v konflikti z Rosiieiu [Elektronnyi resurs]. - Rezhym dostupu : <http://ukrainian.voanews.com/a/nato-ukraine/3410726.html>

13. Определение агрессии [Электронный ресурс] : утверждено резолюцией 3314 (XXIX) Генеральной Ассамблеи от 14 декабря 1974 г. – Режим доступа : http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/aggression ; Opredelenie agressii [Elektronnyy resurs] : utverzhdeno rezolyutsiey 3314 (KhKhIKh) Generalnoy Assamblei ot 14 dekabrya 1974 g. – Rezhim dostupa : http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/aggression

14. Парахонський Б. О. Зовнішня політика України в умовах кризи міжнародного безпекового середовища : аналіт. доп. / Б. О. Парахонський, Г. М. Яворська. – Київ : НІСД,

2015. – 100 с. ; Parakhonskyi B. O. Zovnishnia polityka Ukrainy v umovakh kryzy mizhnarodnoho bezpekovooho seredovyscha : analit. dop. / B. O. Parakhonskyi, H. M. Yavorska. – Kyiv : NISD, 2015. – 100 s.

15. Про затвердження Річної національної програми під егідою Комісії Україна-НАТО на 2017 р. [Електронний ресурс] : Указ Президента України - Режим доступу : <http://www.president.gov.ua/documents/1032017-21670> ; Pro zatverdzhennia Richnoi natsionalnoi prohramy pid ehidoiu Komisii Ukraina-NATO na 2017 r. [Elektronnyi resurs] : Ukaz Prezydenta Ukrainy - Rezhym dostupu : <http://www.president.gov.ua/documents/1032017-21670>

16. Про Звернення Верховної Ради України до Організації Об'єднаних Націй, Європейського Парламенту, Парламентської Асамблеї Ради Європи, Парламентської Асамблеї НАТО, Парламентської Асамблеї ОБСЄ, Парламентської Асамблеї ГУАМ, національних парламентів держав світу про визнання Російської Федерації державою-агресором [Електронний ресурс] : Постанова Верховної Ради України № 129-VIII від 27.01.2015. - Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/129-19#n9> ; Pro Zvernennia Verkhovnoi Rady Ukrainy do Orhanizatsii Obiednanykh Natsii, Yevropeiskoho Parlamentu, Parlamentskoi Asamblei Rady Yevropy, Parlamentskoi Asamblei NATO, Parlamentskoi Asamblei OBSiE, Parlamentskoi Asamblei HUAM, natsionalnykh parlamentiv derzhav svitu pro vyznannia Rosiiskoi Federatsii derzhavoiu-ahresorom [Elektronnyi resurs] : Postanova Verkhovnoi Rady Ukrainy № 129-VIII vid 27.01.2015. - Rezhym dostupu: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/129-19#n9>

17. Реакція міжнародного співтовариства на агресію РФ проти України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://mfa.gov.ua/ua/press-center/news/27225-reakcija-mizhnarodnogo-spivtovaristva-na-agresiju-rf-proti-ukrajini> ; Reaktsiia mizhnarodnoho spivtovarystva na ahresiiu RF proty Ukrainy [Elektronnyi resurs]. – Режим доступу : <http://mfa.gov.ua/ua/press-center/news/27225-reakcija-mizhnarodnogo-spivtovaristva-na-agresiju-rf-proti-ukrajini>

18. Світова гібридна війна: український фронт : моногр. / за заг. ред. В. П. Горбуліна. – Київ : НІСД, 2017. – 496 с. ; Svitova hibrydna viina: ukrainskyi front : monohr. / za zah. red. V. P. Horbulina. – Kyiv : NISD, 2017. – 496 s.

19. Стяжкіна О. Дискурс окупації, як механізм осмислення російської агресії проти України / О. Стяжкіна // Нові сторінки історії Донбасу : зб. ст. / гол. ред. О. В. Стяжкіна. – Вінниця : ДонНУ, 2016. – Кн. 25. - 224 с. ; Stiazhkina O. Dyskurs okupatsii, yak mekhanizm osmyslennia rosiiskoi ahresii proty Ukrainy / O. Stiazhkina // Novi storinky istorii Donbasu : zb. st. / hol. red. O. V. Stiazhkina. – Vinnytsia : DonNU, 2016. – Кн. 25. - 224 s.

20. Тараненко Г. Г. Роль міжнародних організацій у врегулюванні конфліктів / Г. Г. Тараненко // Гілея: науковий вісник. – 2016. – Вип. 107. – С. 390-392 ; Taranenko H. H. Rol mizhnarodnykh orhanizatsii u vrehuliuvanni konfliktiv / H. H. Taranenko // Hileia: naukovyi visnyk. – 2016. – Vyp. 107. – S. 390-392

21. Толстов С. Діяльність міжнародних організацій в Україні: загальні тенденції та орієнтири [Електронний ресурс] / С. Толстов // Віче. – 2015. - № 4. - Режим доступу : <http://www.viche.info/journal/4590/> ; Tolstov S. Diialnist mizhnarodnykh orhanizatsii v Ukraini: zahalni tendentsii ta oriientyry [Elektronnyi resurs] / S. Tolstov // Viche. – 2015. - № 4. - Rezhym dostupu : <http://www.viche.info/journal/4590/>

22. Эксперты: возможности международных организаций на Донбассе ограничены [Электронный ресурс] // Лабиринты войны. Ситуация на Донбассе и в Крыму. - Режим доступу : <http://war.intsecurity.org/2016/04/%D1%8D%D0%BA%D1%81%D0%BF%D0%B5%D1%80%D1%82%D1%8B-%D0%B2%D0%BE%D0%B7%D0%BC%D0%BE%D0%B6%D0%BD%D0%BE%D1%81%D1%82%D0%B8->

%D0%BC%D0%B5%D0%B6%D0%B4%D1%83%D0%BD%D0%B0%D1%80%D0%BE%D0%B4%D0%BD%D1%8B%D1%85/ ; Eksperty: vozmozhnosti mezhdunarodnykh organizatsiy na Donbasse ogranicheny [Elektronnyy resurs] // Labirinty voyny. Situatsiya na Donbasse i v Krymu.

- Rezhim dostupu :
<http://war.intsecurity.org/2016/04/%D1%8D%D0%BA%D1%81%D0%BF%D0%B5%D1%80%D1%82%D1%8B->

%D0%B2%D0%BE%D0%B7%D0%BC%D0%BE%D0%B6%D0%BD%D0%BE%D1%81%D1%82%D0%B8-

%D0%BC%D0%B5%D0%B6%D0%B4%D1%83%D0%BD%D0%B0%D1%80%D0%BE%D0%B4%D0%BD%D1%8B%D1%85/

23. Political consequences of the Russian aggression in Ukraine [Electronic resource] : Resolution 2132 (12/10/2016) // Parliamentary Assembly. – Mode of access : <http://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-DocDetails-EN.asp?fileid=23166&lang=EN&search=Y2F0ZWdvcnlf3RyX2VuOiJBZG9wdGVkIHRleHQ>

i

Стаття надійшла до редакції 10.05.2017 р.

I. Gridina

THE ROLE OF INTERNATIONAL ORGANIZATIONS IN CONFLICT RESOLUTION IN EASTERN UKRAINE: PROSPECTS AND REALITIES

This paper dwells upon potential prospects and real obstacles encountered by the international organizations in conflict resolution in Eastern Ukraine.

It is emphasized that the efforts made by international governmental organizations are the test for their ability to adapt to new global security realities and crisis caused by Russia's external aggression. Bringing the fact of aggression into an international legal framework consideration has become one of the top priorities for the Ukrainian diplomacy since this is the only way for changing radically the situation and engaging all the mechanisms of international law support for the victims of aggression.

In this context, the key factor is the reaction and attitude of the leading international organizations which, in whole or in part, bear responsibility for maintaining international peace and security (UN, OSCE, NATO, European Council, etc). However, the reaction of international organizations to the Russian aggression against Ukraine has revealed the shortcomings in taking timely and adequate decisions to resolve crisis situation as their autonomy has relative nature because of impossibility to take decisions without participation of the relevant states. For example, the UN Security Council resolutions were vetoed by the Russian Federation what practically put an end to the attempts to stop the Russian aggression. Apart from information support rendered by the majority of international organizations to Ukraine, a very small number of political actors could provide Ukraine with international legal support in practice. Despite the evident fact of aggression and its escalation, the majority of states or their political parties preferred ignoring the fact of external aggression against Ukraine by qualifying the conflict in Donbass as a civil war, trying to avoid possible confrontation with Russia recognizing the rule of force. The attitude of states has affected the international organizations, members of which they are.

At the same time, some success was reached in defining Russia as the party to a conflict. It is necessary to mention the significance of cooperation of Ukraine with NATO that performs its obligations as a partner of Ukraine. Besides, it should be pointed out that OSCE SMM to Ukraine has played a great role to deliver information on the war in the Eastern Ukraine.

Key words: armed conflict, Eastern Ukraine, international organizations, governmental organizations, UN, Council of Europe, NATO, OSCE.

О. Демиденко

ПРИЧИНИ ТА НАСЛІДКИ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ МІГРАЦІЇ З УКРАЇНИ

У статті розглядається проблема інтелектуальної міграції в сучасній Україні. З'ясовано її причини, які поділено автором на «виштовхуючі» та «притягуючі». Виділено два основні напрямки інтелектуальної міграції. Надано короткий історичний аналіз хвиль еміграції з України. Автор дійшов висновку про перевагу економічного чиннику під час прийняття рішення про від'їзд. Не менш важливе значення мають питання можливості самореалізації українських спеціалістів та суттєве недофінансування української науки, що приводить до збідніння наукового середовища. Серед основних наслідків інтелектуальної міграції виділено втрату країною перспектив швидкого економічного розвитку через науково-технологічну залежність від розвинених країн

Ключові слова: інтелектуальна міграція, «виток мізків», фахівці.

В умовах інформаційної доби розвитку людства неухильно зростає роль інтелектуальної діяльності. Основним виробничим ресурсом стають знання та інформація. Накопичення інтелектуального потенціалу сприяє економічному розвитку країн, через що суттєво зростає роль наукових кадрів та кваліфікованих працівників. Зважаючи на світові процеси глобалізації відбувається подальша інтенсифікація відносин між різними країнами світу. В цьому контексті неабиякого значення набуває інтелектуальна міграція, яка досить часто синонімізується з висловленням «виток мізків» (Brain Drain). Енциклопедія Britannica визначає цей термін як міграцію освічених чи професійних кадрів з однієї країни, сектору економіки або області до іншої, зазвичай для отримання кращої оплати або умов життя. Існує чисельна кількість визначень даного явища, але усі вони, як правило, наголошують на його негативному для країни-донора аспекті, адже під «витоком мізків» мається на увазі втрата країною інтелектуального людського ресурсу в результаті виїзду з неї наукових кадрів. Іншими словами, «виток мізків» є втратою розумового капіталу – одного з найбільш визначних ресурсів сучасного суспільства. Держава, яка не цінує своїх інтелектуалів, вимушена розплачуватися за це життями хворих, слабкою економікою, нездоровою екологією, низьким міжнародним авторитетом, адже виїзд вчених за кордон є не просто втратою людей – це втрата критичної маси знань, патентів, потенційних розробок, які врешті-решт доведеться купувати у майбутньому. Яскравим прикладом цього було відкриття у США стрептоміцину (ліків проти туберкульозу) вченим-емігрантом українського походження З.А.Ваксманом, який уряд СРСР був вимушений купувати за високою ціною [15]. Невипадково, що розвинені країни дійшли висновку, що «імпорт знань» може бути надзвичайно вигідним для розвитку їх економік. Задля цього корегуються міграційні законодавства, створюються спеціальні освітні програми та проекти, запроваджуються наукові гранти, розширюється прийом іноземних студентів тощо. Із здобуттям незалежності та складнощами переходу до ринкових відносин перед Україною постала проблема «витоку мізків», коли висококваліфіковані спеціалісти не знаходять належного визнання і матеріального задоволення від своєї праці та від'їздять в пошуках кращої долі за кордон. Автор ставить за мету дослідити причини та наслідки інтелектуальної міграції «незалежних» українців.

На сучасному етапі міграційні процеси все більше привертають увагу дослідників. Теоретичним основам міжнародної міграції населення та особливостям її розвитку в сучасних міжнародних економічних відносинах присвячені дослідження Ж. Зайнчовської

[11], І. Іонець [4] та О. Пуригіної [13]. Інтелектуальна міграція є складовою трудової міграції, дослідженням якої займаються М. Касьянова [5; 6], Л. Хомич [16], О. Варецька [1], О. Малиновська [9]. Питання інтелектуальної міграції, її форми, причини, основні тенденції та особливості аналізуються в роботах Н. Пархоменко [13], Ю. Чекушиної [17], Т. Медіної та Н. Пендюк [10].

Міграційні процеси супроводжують українське суспільство здавна. Загально визнаною в дослідженні історії української еміграції є концепція про існування її чотирьох масових хвиль. Першу хвилю української еміграції історики називають трудовою. Це період з початку 70-х років XIX ст. до початку Першої Світової війни. В цей час основним мотивом виїзду людей за кордон був пошук кращих умов для праці та життя. Типовим українським емігрантом того часу була самотня молода особа, бідна, неписьменна і без фаху, готова працювати чорноробом. Період між двома світовими війнами вважається періодом другої хвилі української еміграції. З 1920-го по 1930 рік за кордон ринула друга хвиля українських емігрантів. Ця хвиля отримала назву інтелектуально-політичної еміграції. Цього разу Батьківщину покинули не тільки селяни, а й робітники, представники інтелігенції, ветерани армії Української Народної Республіки. Після Другої Світової війни поза межами території України за різними даними опинились від двох до 2,4 млн. українців [3]. Це біженці, в'язні, остарбайтери. Значна їхня кількість загинула, інша частина в період репатріації добровільно чи примусово повернулись в УРСР, біля 300 тисяч осіб категорично відмовились це зробити та стали воєнними та повоєнними українськими емігрантами. Це колишні воїни УПА, ветерани української дивізії «Галичина», яким вдалося прорватися на Захід й уникнути ліквідації радянськими спецслужбами.

Четверта хвиля еміграції дещо відрізняється від трьох попередніх. Вона виникла у середині 1990-х рр. По-перше, частка людей залишала територію України в умовах швидкого державотворення на теренах колишнього СРСР, намагаючись стати громадянами «своїї» держави за етнічною ознакою. По-друге, оскільки мова йшла про свідому та активну частку населення, основна їх маса мала вищу освіту, або технічну спеціальність, володіла англійською або іншими мовами, що значно полегшувало їх мобільність та адаптацію до нових умов життя. Але основною причиною еміграції була економічна нестабільність, яка природньо тягнула за собою відсутність належних умов для реалізації творчого потенціалу науковців. Якщо у 1990 р. науково-технічний сектор України об'єднував понад 449 тис. працівників, з яких 295 тис. дослідників, 3455 докторів, близько 28 тис. кандидатів наук, 500 докторантів та більше 13 тис. аспірантів, то за 20 років, з 1991 по 2011, кадровий потенціал української науки скоротився більше ніж утричі [15].

Зазвичай, найважливішою причиною руху населення є природне прагнення жити краще – надії на підвищення матеріального добробуту та соціального статусу штовхають людей переселятися на нові місця в пошуках кращої долі. Парадоксально, що така мотивація є спільною як для першої, так і останньої хвилі міграції. Виходить, соціально-економічне становище українців не задовольняє їх так само як і 150 років тому. Однак, у порівнянні із XIX ст. відбулись суттєві соціальні трансформації у стані нашого суспільства. Коли джерелом першої хвилі міграції було переважно сільськогосподарське населення, то нині в умовах занепаду українського села, Україна перетворилась на постачальника за кордон переважно інтелектуальної, висококваліфікованої і водночас дешевої робочої сили.

Від часу першої хвилі до четвертої простежується зростання освітнього рівня емігрантів. Якщо перші емігранти були переважно неписьменні, й тому виконували некваліфіковану, найважчу роботу в країнах оселення, то друга й третя хвилі «виштовхнули» за кордон в основному людей освічених. З їхнього середовища вийшли лідери громадсько-політичних та культурно-освітніх організацій. Сьогодні вітчизняних дослідників можна зустріти в найвідоміших університетах світу, адже головною рисою науковців XXI ст. є їхня мобільність. Так, показовим прикладом є доля Петра Сурая,

професора Шотландського сільськогосподарського коледжу. Світову славу науковець здобув у 1999 р. у Великій Британії, коли під його керівництвом працівники лабораторії вивели яйця з підвищеним вмістом селену та вітаміну Є. Але працювати над проблемою П.Сурай починав на посаді завідувача відділу фізіології, біохімії й харчування птахів харківського Інституту птахівництва УААН. Петро Сурай став представником першої хвилі пострадянської інтелектуальної еміграції, адже вершина його професійної активності збіглася з розпадом Радянського Союзу, тому вченому прийшлося обирати: або некваліфікована фізична праця заради виживання, або залишитися в науці. Задля реалізацій свого наукового потенціалу йому довелося виїхати за кордон, де зараз він є професором шести університетів [15].

На сучасному етапі для України залишається вагомою проблема «відтоку мізків» та кваліфікованої робочої сили. Її суть полягає в тому, що висококваліфіковані спеціалісти від'їжджають із країни з більш низьким життєвим рівнем в держави, які забезпечують їм набагато вищий рівень заробітної плати, соціальні гарантії, можливість самореалізації тощо. Оскільки найбільш мобільною категорією населення завжди була і залишається молодь, виїжджають переважно молоді спеціалісти, що значно загострює проблему. Згідно з оцінками експертів, втрати країн-експортерів трудових ресурсів сягають 10% національного доходу. Крім прямих економічних втрат, перед країнами-донорами постають й інші проблеми, наприклад морально-психологічна. У суспільстві формується психологічний клімат песимізму і безперспективності щодо реалізації творчого потенціалу громадян. Хоча інтелектуальна міграція складає лише 3-5% від загальної кількості міграційного обігу робочої сили, на сучасному етапі спостерігається тенденція до її збільшення, а отже, до збільшення втрат країн-експортерів.

З наростанням міграційних процесів в інтелектуальній сфері поступово формуються два основних напрямки. Перший – обмін знаннями та досвідом. Мова переважно про студентську молодь та науковців. Можливість здобути вищу освіту за кордоном, спеціальні програми обміну студентами, наукові стажування, що визначаються як академічна мобільність. Здавня переміщення науковців між університетами визначало престижність науково-освітнього закладу. З метою приваблення «інтелектуального потенціалу» розвинуті країни світу використовують різноманітні освітні стипендіальні програми. І хоча провідні університети США та західноєвропейських країн не вимагають від іноземних студентів після завершення навчання працювати на благо їх країн, небезпека таких інтелектуальних «відвідин» значна. Найбільшою загрозою такої інтелектуальної міграції є ризик неповернення значної частини талановитої молоді до дому. За підрахунками CEDOS динаміка збільшення кількості українських студентів за кордоном з 2009 р. до 2014 р. складає 82 % без урахування Росії [2]. Диплом західноєвропейських університетів є бажаною метою багатьох українських підлітків та їх батьків. Теоретично закордонні знання та досвід могли б слугувати Україні, однак, на жаль, чітких даних про те, скільки таких студентів повертається в Україну немає.

Другий напрямок – це прямі втрати інтелекту. В межах напрямку відбувається цілеспрямована міграція кваліфікованих спеціалістів за кордон на постійне місце мешкання. У таких випадках безпосередніми причинами міграції виступають притягуючі чинники і ті, що навпаки виштовхують. У країнах в'їзду зосереджені притягуючі фактори, які зазвичай пов'язані з перспективами. В країнах виїзду ж визначальна роль належить виштовхуючим факторам. Нові фахові та матеріальні можливості для висококваліфікованих працівників в інших країнах, на фоні несприятливих економічних умов та низької оплати праці в Україні, виступають стимулюючим фактором. Невідповідність між потребами особистості та можливостями їх задоволення на Батьківщині, неадекватно низький рівень оплати праці науковців, медичних працівників,

педагогів у рідній країні «виштовхує» їх за її межі і змушує погоджуватись навіть на невідповідні кваліфікації посади або проходити перепідготовку в країні працевлаштування.

Окрім причин економічного блоку не менш важливе значення мають питання можливості самореалізації українських спеціалістів як фахівців та науковців. Для мігрантів з країн, що розвиваються одним з чинників виїзду за кордон є певна наукова ізоляція, неможливість повноцінного розвитку як ученого. В першу чергу мова йде про спеціалістів у галузях таких сучасних наукових дисциплін як математика, фізика, ІТ-технології, біологія, медицина, хімія. За даними Державної служби статистики України саме фахівці цих галузей за останні роки найчастіше виїздили з України. Наприклад, з 2001 р. по 2007 р. залишили країну 56 фахівців біологічних наук, 38 – математичних наук, 30 – медичних наук. В період з 1992 р. до 1995 р. емігрували 265 докторів наук, з них 40 % – це доктори фізико-математичних та медичних наук і 20 % – технічних наук [8]. Через виїзд значної частини українських вчених страждає науковий потенціал нашої країни, ставиться під загрозу розвиток вітчизняної науки. Окрім того, як вже було зазначено, відтік фахівців значно зменшує соціально-економічний потенціал України, що суттєво знижує рівень життя населення. Втрачаючи інтелектуальний потенціал, Україна фактично інвестує живий капітал в економіку практично всіх країн світу.

Не менш важливою причиною інтелектуальної міграції є недофінансування української науки. За підрахунками О. А. Мазура кількість бюджетних витрат на утримання Української Академії Наук, починаючи з 1991 р. неухильно зменшується. Якщо у 1991 р. фінансування з державного бюджету наукової галузі складало 2,44 % внутрішнього валового продукту, то у 1998 р. вже 1,21 % ВВП, а у 2011 р. лише 0,73 % ВВП. Для порівняння, в 2012 р. Ізраїль витратив на науку 4,25% внутрішнього валового продукту, Японія – 3,3 %, Німеччина – 2,78 %, Росія – 1,24 % [12]. Мінімальним обсягом витрат на науку країни Великої вісімки визнали 2 %.

Таким чином, в сучасних умовах інтелектуальна міграція обумовлюється не стільки процесами, які відбуваються в середині науки, скільки загальнодержавними явищами – економічною, політичною та культурною кризами. Загалом причини «витоку мізків» практично нічим не відрізняються від причин міграції некваліфікованої робочої сили. Вчені та фахівці залишають Україну на користь інших, більш розвинених країн, якщо бачать там перспективу для творчості й саморозвитку, більший рівень заробітної плати, кращі матеріально-побутові умови, вищий рівень соціального забезпечення, громадянських прав та захищеності. На постійне збільшення рівня міграції в інтелектуальному середовищі впливають й глобалізаційні процеси. В минулому залишилась ізоляція окремих спільнот. Потік інформації про рівень та якість життя в західноєвропейських країнах породжує заздрість та бажання долучитися до подібного рівня споживання, стимулює міграцію до розвинених країн світу. На жаль, в сучасній Україні не приділяється достатньо уваги вивченню наслідків інтелектуальної міграції. Не ведеться навіть статистика про кількість повернень на Батьківщину студентів, які отримували освіту за кордоном. Однак, аналіз соціальних наслідків інтелектуальної міграції має важливе наукове значення. Сьогодні дослідники наголошують на перевазі негативних наслідків над позитивними. По-перше, країна-донор втрачає всі матеріальні затрати, вкладені у підготовку спеціаліста. Більш того ці витрати починають працювати на користь іншої країни, яка отримує готових фахівців. Однак, не варто забувати й про знецінення самої вищої освіти. В умовах широкого доступу до можливості університетського навчання по деяким галузям відбувається систематичне перевиробництво кадрів, що в свою чергу призводить до зниження затребуваності спеціалістів. Отже сама система вищої освіти так само потребує дослідження та реформування задля подальшого підвищення цінності людської праці та налагодження ефективності її використання.

Не менш важливим наслідком інтелектуальної міграції є деформування основи будь-якого суспільства – його середнього класу. Що знову ж таки стримує економічний розвиток, а отже рівень життя суспільства. В таких умовах Україна вимушена частіше користуватися імпорнтними продуктами та, на жаль, не є конкурентоспроможною зі своїми товарами на європейських ринках.

Серед позитивних наслідків інтелектуальної міграції, як і будь-якої іншої, зазвичай фігурують фінансові вливання мігрантів в Україну. Мігранти допомагають рідним та близьким через здійснення грошових переказів, посилку речей тощо. В цьому випадку необхідно чітко розуміти, що цей позитив є тимчасовим. Вийжджають люди переважно працездатного віку, які намагаються перевезти потім і свої сім'ї. Ще одним позитивом є зниження рівня безробіття серед тих, хто залишився. Це знову ж таки сумнівний плюс. Економіка України вимушена задовольнятися фахівцями за залишковим принципом. Долучення мігрантів до закордонного досвіду може реально працювати на користь України у тих випадках, коли частина з них повернеться до країни або принаймні буде співпрацювати з вітчизняними вченими.

Тобто, як бачимо, для України серйозною проблемою є недостатня увага держави до розвитку системи освіти та науки і її фінансування. Замовчування ситуації, неусвідомлення необхідності реформування науково-технічної сфери призводить до серйозних економічних наслідків. Спад виробництва, невідповідність його до кваліфікаційно-професійних характеристик працівників спонукає працездатне та активне населення в кращому випадку до активної територіальної та професійної мобільності, а в гіршому – до еміграції.

Список використаної літератури

1. Варецька О. Соціально-економічне підґрунтя трудової міграції населення України / О. Варецька // Україна: аспекти праці. – 2005. – № 5. – С. 34–39 ; Varetska O. Sotsialno-ekonomichne pidgruntia trudovoi mihratsii naseleння Ukrainy / O. Varetska // Ukraina: aspekty pratsi. – 2005. – № 5. – S. 34–39
2. За пять лет количество украинских студентов за рубежом выросло на 82% [Электронный ресурс] // Дело. – Режим доступа : <https://delo.ua/education/za-pjat-let-kolichestvo-ukrainskih-studentov-za-rubezhom-vyroslo-295402/> ; Za pyat let kolichestvo ukrainskikh studentov za rubezhom vyroslo na 82% [Elektronnyy resurs] // Delo. – Rezhim dostupa : <https://delo.ua/education/za-pjat-let-kolichestvo-ukrainskih-studentov-za-rubezhom-vyroslo-295402/>
3. Заставний Ф. Д. Українська діаспора: Розселення українців у зарубіжних країнах / Ф. Д. Заставний. – Львів : Світ, 1991. – 119 с. ; Zastavnyi F. D. Ukrainska diaspora: Rozselennia ukrainsiv u zarubizhnykh krainakh / F. D. Zastavnyi. – Lviv : Svit, 1991. – 119 s.
4. Іонець І. Проблеми міграції висококваліфікованих фахівців в умовах глобальної економіки / І. Іонець // Глобальна економіка як сучасний етап співробітництва країн : матер. Міжнар. наук.-практ. конф. студ. та аспір., м. Чернівці 26-27 квітня 2007 р. у 2-х ч. – Чернівці : ЧТЕІ КНТЕУ, 2007. – Ч. 1. – 471 с. ; Ionets I. Problemy mihratsii vysokokvalifikovanykh fakhivtsiv v umovakh hlobalnoi ekonomiky / I. Ionets // Hlobalna ekonomika yak suchasnyi etap spivrobitnytstva krain : mater. Mizhnar. nauk.-prakt. konf. stud. ta aspir., m. Chernivtsi 26-27 kvitnia 2007 r. u 2-kh ch. – Chernivtsi : ChTEI KNTEU, 2007. – Ch. 1. – 471 s.
5. Касьянова М. М. Зовнішня трудова міграція українців до європейських країн / М. М. Касьянова // Гілея: науковий вісник. - 2015. - Вип. 103. - С. 344-347 ; Kasianova M. M. Zovnishnia trudova mihratsiia ukrainsiv do yevropeiskykh krain / M. M. Kasianova // Hileia: naukovyi visnyk. - 2015. - Vyp. 103. - S. 344-347
6. Касьянова М. М. Особливості трудової міграції населення України (1991-2013 pp.) / М. М. Касьянова // Вісник Львівського національного університету. Серія філософсько-

політологічні студії. – 2016. – Вип. 8. – С. 195-199 ; Kasianova M. M. Osoblyvosti trudovoi mihratsii naseleння Ukrainy (1991-2013 rr.) / M. M. Kasianova // Visnyk Lvivskoho natsionalnoho universytetu. Seriiа filosofsko-politoloohichni studii. – 2016. – Vyp. 8. – S. 195-199

7. Касьянова М. М. Якісні характеристики українських мігрантів до країн Східної Європи у кінці ХХ – початку ХХІ ст. / М. М. Касьянова // Гілея : науковий вісник. – Вип. 106. – С. 345-348 ; Kasianova M. M. Yakisni kharakterystyky ukrainskykh mihrantiv do krain Skhidnoi Yevropy u kintsi KhKh – pochatku ХХІ st. / M. M. Kasianova // Hileia : naukovyi visnyk. – Vyp. 106. – S. 345-348

8. Мазур О. А. Українська наука – цифри і факти [Електронний ресурс] / О. А. Мазур // Наука України у світовому інформаційному просторі. – Київ : Академперіодика, 2013. — Вип. 7. — С. 5-11. – Режим доступу : <http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/43330> ; Mazur O. A. Ukrainska nauka – tsyfry i fakty [Elektronnyi resurs] / O. A. Mazur // Nauka Ukrainy u svitovomu informatsiinomu prostori. – Kyiv : Akadempriodyka, 2013. — Vyp. 7. — S. 5-11. – Rezhym dostupu : <http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/43330>

9. Малиновська О. Україна, Європа, міграція: міграції населення України в умовах розширення ЄС / О. Малиновська. – Київ : Бланк-Прес, 2004. – 171 с. ; Malynovska O. Ukraina, Yevropa, mihratsiia: mihratsii naseleння Ukrainy v umovakh rozshyrennia YeS / O. Malynovska. – Kyiv : Blank-Pres, 2004. – 171 s.

10. Медіна Т. Інтелектуальна міграція з України: причини та наслідки / Т. Медіна, Н. Пендюр // Релігія та соціум. – 2014. – № 1-2. – С. 150-157 ; Medina T. Intelektualna mihratsiia z Ukrainy: prychny ta naslidky / T. Medina, N. Pendiur // Relihiia ta sotsium. – 2014. – № 1-2. – S. 150-157

11. Методология и методы изучения миграционных процессов : междисциплинарное учеб. пособ. / под ред. Ж. Зайончковской, И. Молодиковой, В. Мукомеля; Центр миграционных исследований. — Москва,. 2007. – 370 с. ; Metodologiya i metody izucheniya migratsionnykh protsessov : mezhdistsiplinarne ucheb. posob. / pod red. Zh. Zayonchkovskoy, I. Molodikovoy, V. Mukomelya; Tsentr migratsionnykh issledovaniy. — Moskva,. 2007. – 370 s.

12. Пархоменко Н. Особливості інтелектуальної міграції з України в добу незалежності / Н. Пархоменко // Вісник Київського національного університету ім. Т. Шевченка. Українознавство. - 2014. - Вип. 1. – С. 72-74 ; Parkhomenko N. Osoblyvosti intelektualnoi mihratsii z Ukrainy v dobu nezalezhnosti / N. Parkhomenko // Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu im. T. Shevchenka. Ukrainoznavstvo. - 2014. - Vyp. 1. – S. 72-74

13. Пархоменко Н. Проблема міграції інтелектуальної еліти України / Н. Пархоменко // Українознавчий альманах. – 2013. – Вип. 14. – С. 265 – 267 ; Parkhomenko N. Problema mihratsii intelektualnoi elity Ukrainy / N. Parkhomenko // Ukrainoznavchiy almanakh. – 2013. – Vyp. 14. – S. 265 – 267

14. Пуригіна О. Г. Міжнародна міграція : навч. посіб. / О. Г. Пуригіна, С. Е. Сардак. – Дніпропетровськ : Вид. Дніпропетровського національного університету, 2009. – 352 с. ; Puryhina O. H. Mizhnarodna mihratsiia : navch. posib. / O. H. Puryhina, S. E. Sardak. – Dnipropetrovsk : Vyd. Dnipropetrovskoho natsionalnoho universytetu, 2009. – 352 s.

15. Українські вчені за кордоном [Електронний ресурс] // Винаходи та інновації. Винахідники України. – Режим доступу : <http://inventor.biz.ua/online/vol2/pdf/010.pdf> ; Ukrainski vcheni za kordonom [Elektronnyi resurs] // Vynakhody ta innovatsii. Vynakhidnyky Ukrainy. – Rezhym dostupu : <http://inventor.biz.ua/online/vol2/pdf/010.pdf>

16. Хомич Л. Зовнішня трудова міграція населення України: масштаби, сучасні ознаки та географія / Л. Хомич // Регіональні проблеми України: географічний аналіз та пошук шляхів вирішення : зб. наук. праць. – Херсон : ПП Вишемирский, 2007. – С. 310–316 ; Khomych L. Zovnishnia trudova mihratsiia naseleння Ukrainy: masshtaby, suchasni oznaky ta heohrafiia / L. Khomych // Rehionalni problemy Ukrainy: heohrafichnyi analiz ta poshuk shliakhiv vyrishennia : zb. nauk. prats. – Kherson : PP Vyshemyrskiy, 2007. – С. 310–316

17. Чекушина Ю. В. Види інтелектуальної міграції населення України / Ю. В. Чекушина // Держава та регіони. Серія: Економіка та підприємництво. – 2013. – № 3. – С. 76 – 79 ; Chekushyna Yu. V. Vidy intelektualnoi mihratsii naseleння Ukrainy / Yu. V. Chekushyna // Derzhava ta rehiony. Serii: Ekonomika ta pidpriemnytstvo. – 2013. – № 3. – S. 76 – 79

Стаття надійшла до редакції 10.05.2017 р.

A. Demydenko

THE CAUSES AND THE CONSEQUENCES OF THE INTELLECTUAL MIGRATION FROM UKRAINE

The article considers the problem of intellectual migration from Ukraine in the process of globalization, which is a certain threat to the national security of our state. The problem called "brain drain" became a main problem of Ukraine in the period of independence, and it is directly related to the transition to market relations, socio-political and economic instability during recent years. Since highly qualified specialists can not find the proper recognition and material satisfaction from the offered work in their homeland that's why they are forced to seek better economic conditions for themselves abroad. The author considers the reasons for the intellectual migration of Ukrainian citizens which are contingently classified according to the definitions "being pushed out" and " being attracted". The dominance of the economic factor plays a major role in the decision of leaving their own country. At the same time, the attention is focused on the feature of intellectual migration as the essential importance of the possibility and impossibility of professional realization in choosing a work place abroad.

During identifying the consequences of intellectual migration from Ukraine, there are negative ones, for instance, the loss of material costs of the donor country in the training of highly qualified specialists which work for the benefit of another country that receives prepared specialists; the deformation of society's social basis that is the process of receiving the most active, educated and creative population and a middle class. All of this stops the economic development of society which leads to a natural decline of a living standards, thus, it creates new waves of migration.

Key words: intellectual migration, brain drain, specialists.

УДК: 32.327:159.922.4

L. Dorosh, J. Turchyn

BALTIC AND BLACK SEA UNION AS AN ALTERNATIVE SYSTEM OF REGIONAL SECURITY: PROSPECTS FOR UKRAINE

It is analyzed the probability of creating new security associations in the region of East Europe. It is investigated the idea and prospects of the Baltic and Black Sea Union (Intermarium) from the position of the apologetic and critical approaches. Emphasis is placed on the need for Ukraine to find ways of effective interaction with the states of the Eastern European region, as well as the importance of its role and place in creating a new security system within it.

Key words: international security, national security, Intermarium, Baltic and Black Sea Union.

In the context of contemporary challenges to international and national security the demand for severance and reconsideration of the logic of development of international relations, the identification of trends and the expectancy of collapse of the established "rules of the game", breach of the peace and the overcoming of the latest hybrid threats and challenges become a vital

necessity. Therefore, the elaboration of new systems of collective security, composed of the states that are suffering now or can experience in the future an invasion of the aggressor, is relevant both in the theoretical and practical dimensions.

Among the options of finding ways to ensure national security of Ukraine (in the absence of real guarantees from the international community on a whole and from the states of the “Nuclear Club” in particular), there are proposals about the necessity to accede to the collective security systems that have demonstrated their effectiveness, or to create new security associations in the region. In the first case, a lively discussion of the time frame, criteria and the probability of Ukraine’s accession to NATO is being held among Ukrainian politicians and scientists. In the second case, we speak about new systems of collective security, which could be formed in the region and unite states, which directly border with the aggressor, and/or for which there exists a significant likelihood of an attack. In both cases, the threats and the continuation of hostilities in the East of Ukraine once again confirm the necessity of participation of our country, in one way or another, in a collective security system.

Since 1991, when Ukraine became independent, its political elite and analysts offered a variety of options to ensure national interests and security of the country. All the Presidents of Ukraine during their terms in office declared and tried to implement various concepts: multi-vector, non-alignment, rejection of non-block status, participation in collective security alliances, search of aid allies, etc. Today, in the situation of the military aggression by the Russian Federation, the shift of paradigm of the national security and defense consists in the combination of the ability of effective self-protection by using one’s own armed forces and the search for partners-allies at the European and global levels which would help to resist security threats and challenges. Therefore, it became common among politicians of different ranks, as well as among analysts to work out proposals for creation of new security systems, which could include countries in respect of which there is a significant likelihood to be attacked by the aggressor at the present stage of establishment of the international order. Therefore, the study of different proposals on the possibility of Ukraine’s accession to the existing systems of collective security as well as the initiation and creation with the active participation of Ukraine of new security alliances in the region as a possible reaction to new threats to the national and international security becomes relevant.

The analysis of the source base of this study shows the presence of a large number of scientific papers, analytical and journalistic research on the issues of searching by Ukraine for strategic partners at the present stage, the explanation of the causes of failure of implementation the vectors of strategic partnership of Ukraine with the European states and the USA, the reasoning for the change by Ukraine of its own national security strategy in relation to the other European and global actors. Many Ukrainian scientists take part in discussions regarding the ensurance of the national as well as the regional and international security. In particular, in the works of M. Artemov [1], M. Kapitonenko [5], A. Lazareva [9], H. Jaworska [22-23] it is analyzed the priorities faced by Ukraine in the sphere of guarantees of the national security; they identify the advantages and disadvantages of Ukraine’s participation in NATO or other systems of collective security. As far as the proposals of formation of new collective security systems in the region are concerned, one should note analytical reports and copyright projects of O. Kramar [7-8], E. Lucas [10-13], A. Korbut [6], A. Umland [17-20]. These analysts focus on hypothetical strategies of the participants of such associations, the role of global leaders, they stress the decisive role of Ukraine in such associations, and they also trace the interaction options of such alliances with the already existing ones or with their individual members. Also, it should be noted that hypothetical suggestions and analytical reports concerning the possibilities of establishment and functioning in the nearest perspective of new systems of collective security are primarily vital for Ukrainian scientists, politicians, journalists and concerned activists [24]. In return, in European security discourse, unfortunately, the increase in the number of theoretical developments of the geopolitical

strategies of international actors is not observed, and, consequently, the security models to overbear the aggressor are not noted.

So, it should be noted that there is a significant number of theoretical and practical studies which examine the advantages and disadvantages of Ukraine's participation in collective security systems. At the same time, there are a limited number of conceptual studies that deal with the concerns of regional security, in particular in Central and Eastern Europe, as well as those that propose specific new mechanisms of institutionalized cooperation in the security sphere in response to a real threat. We are talking about the offers and specific ways of transformation of the regional security system (including the participation of global leaders), within the frame of which Ukraine and its neighbors ("first" and "second" order) would have found for themselves guarantees of protection against external aggression. Thus, the aim of this article is to study the probability of formation, with the participation of Ukraine, of new systems of collective security in Eastern Europe (in particular the Black and Baltic Sea Union), their advantages and disadvantages.

The proposal to establish a defense alliance in the region of the Baltic and Black Sea Arc acquires a particular popularity at the modern stage, which itself should be a document like the Charter of NATO (with real, not declared obligations of the security). The Union may be composed of Ukraine, Poland, Romania, Turkey, the Baltic and Caucasian states and other states with mandatory presence in its structure of the USA and Britain [7]. In general, in a wider interpretation it is a joint safe space or Alliance between the Baltic, Black and Adriatic seas.

The historian T. Snyder calls the region stretching from the Baltic to the Black sea, "bloody lands", they have in common a similar, mostly tragic, history. They do not have natural boundaries, only the neighborhood with the big countries – Russia and Germany which led to the fact that during a large part of European history they were forced to exist under the rule of this one or that one [12]. In the geopolitical, historical and geo-economic dimension this Union is referred to as "Central Europe" in the broadest sense of the word – a group of the states between states EU-15 (which entered the EU in 1995 and is often informally referred to as "Old Europe") and two Eurasian Nations – Russia and Turkey [8].

Projects of such a Union appeared after the First World War. Here, we should recall the ideas of the Polish leader Jozef Pilsudski about the Alliance "Intermarium", to which Poland, Ukraine, Belarus, Lithuania, Latvia, Estonia, Moldova, Hungary, Romania, Yugoslavia, Czechoslovakia, Finland should enter. The project of creating the Baltic and Black Sea Axis had been developed by the Ukrainian intellectuals in the first half of the twentieth century, as well. In particular, the creation of such a Union was described by the Ukrainian public and political figure Yuriy Lypa and the first President of UPR M. Hrushevskyj took part in its development. For example, Yu. Lypa had developed a geopolitical doctrine ("Black Sea Doctrine"), highlighting the historical continuity of the orientation of the axis North – South, from Scandinavia and the Baltic Sea to the Black Sea, Asia Minor and the Middle East [14]. In American geopolitics, this Union is called "Intermarium". The main purpose of this Association is the desire to convert the regional object to the collective subject of global politics, able to compete for global leadership.

Analyzing the proposal of establishing such a unit, analysts propose to use the experience of military and political unions, which during the Cold War created the most active members of the Alliance in Asia and the Pacific. We intend thereby a kind of "copies" of NATO, which along with the local states belonged to its individual members (USA, UK, Turkey, France), which had their interests in this particular region [7]. Such a regional collective security system could be a transitional stage on the way of joining all members of the Alliance, as well as ensuring a "nuclear umbrella" and an efficient military support by the United States, Britain, other members in case of aggression against the members of arc from the side of a "third" force.

In general, the goals of this new Alliance about mutual support have to be: strengthening of the national security of the participating countries, their international engagement, institutional

cohesion and political confidence; deterring Russia from continuing the old ones and launching new hybrid (information, commercial and other) wars against member-states; strengthening of freedom, range, weight and influence of member-states in the international arena [17].

Of course, the idea of Intermarium is only an offer, about which, until recently, none of the officials have spoken so far; only heated debates have been conducted among politicians, public figures, analysts and journalists of Ukraine, Poland, Belarus and Lithuania. Today, however, there is a high probability of realization of such ideas. It is, in particular, the initiative of creating a new geopolitical bloc in Ukraine, Poland and Romania, which has been proclaimed by the newly elected President of Poland, Andrzej Duda [4, P.4]. According to the President of Poland A. Duda, “the state is strong then, when it is surrounded by allies, it is also an element of increasing power in the world. Today, there are signals from the heads of countries in the region, which illustrate the desire to start meetings and negotiations [4, P. 4]. According to K. Hartwell and K. Sobel, Poland, especially today, desires the scenario of expansion of cooperation in the countries of Central and Eastern Europe. We are talking about a slow increase in the distance between Poland and the EU for the sake of the restoration of the “regional Alliance” [3].

The Black and Baltic Sea Union has both its supporters and critics. So, from an apologetic point of view, the formation of the Alliance is especially important for Central and Eastern Europe for which a durable and safe Union is the most necessary and vital in the framework of which a joint strategic approach of member-states to security in Europe will be established. It is Poland and the Baltic states which should become partners capable to support Ukraine in countering aggression from the East, as it is threatening their national sovereignty, territorial integrity and core interests. E. Lucas notes that these countries have a deep culture of strategic vision. In these countries both the public and the professional politicians realize the need for a serious approach to defense [10].

A. Umland emphasizing the importance of Intermarium, notes that such an Alliance would be a signal to Russia that some of the conflicts that Moscow has initiated, is planning to begin or is maintaining on its Western and South-Western borders, will mean for Russia having to confront not only separate weakened bordering countries in the future, but strong opponents, as well. The conflict which has already started or a future conflict with Russia may turn into a multilateral confrontation with a significant number of states-participants. In addition, according to A. Umland, such a formation will not be a threat or competitor to the European Union, but only a chance to achieve the development of a much-needed security framework for Eastern Europe and the Black Sea region until Ukraine, Georgia and Moldova will be included in the EU [19]. Finally, the analyst notes that the cooperation potential between the countries-members of the “Intermarium” has already been established, in particular, at the bilateral and trilateral basis (for example, in the form of bilateral initiatives of Ukraine and Poland or Turkey, the development of the Polish-Lithuanian-Ukrainian military brigade etc.) [18].

The union of these states into one economic, political and military alliance would manifest the possibility of the restructuring of the European geopolitical “chessboard”, because this Union could compete with such states as France and Britain, to “overtake” the potential of Russia. It is not only geopolitical benefits, but also industrial and trade benefits which these countries could obtain by freely competing on the European and international markets. Geopolitically such an Association “completely blocks” a land route from Europe via the Baltic and Black Seas into Asia. There are substantial benefits of such a Union of states in the military sphere [21].

However, in the case of Intermarium they often argue about the absence, in modern conditions, of the necessity to create a close full-scale Alliance. What is intended is only a limited and focused anti-Imperial defense Treaty of a group of countries that are willing to help each other in a hybrid war conducted by other states against them. First and foremost, the emphasis is made on the anti-Putin coalition of states that want to demonstrate a willingness to actively and diversely help each other in the continuing bilateral conflicts with Russia. A. Umland notes that such items

can be included to the cooperation of the states of Intermarium as: multilateral coordination of economic and other sanctions; mutual supply of lethal defensive weapons; simplification of the transboundary movement of volunteer battalions; cooperation in energy security and energy transportation; mutual assistance in combat training and modernization of weapons; exchange of strategic, counterintelligence and other data; creation of joint military and industrial enterprises and development projects; logistical support in the struggle against hybrid and military activities; joint international initiatives to counter the enemy propaganda; exchange of military advisers and other experts; and / or support of the creation of transnational non-governmental organizations of Intermarium. To this list the analyst adds the possibility of other targeted projects that relate to secondary but no less important areas – cooperation of “think tanks” and educational institutions, international tourism, cultural exchange etc. [17].

Critics of this political and security union are looking for its weak sides. These include, first of all, the extraordinary internal diversity, the division of this region ranging from the ethno-religious composition of the population to economic and trade relations. For instance, today, there is a lack of mutual understanding between Czechs and Slovaks, Hungarians and Romanians, Ukrainians and Poles. In the latter case, researchers often draw attention to the persistent blowing up of the resentment against Ukrainians by the Russian agents in Poland given the ethnic conflict that took place in Volhyn during the Second World War [15]. According to E. Lucas, the mentioned diversity can not only fail but will be counterproductive [12].

In the context of security, the lack of the common strategy against modern hybrid threats eliminates the possibility of forming a common front. For example, analyzing the activity of the Vishegrad group, the analysts affirm that the members of this subregional grouping after the accession to NATO and the EU, “rested on the laurels of their success”, and consequently lost the motivation to act and have not developed a shared vision for their future political and security priorities [6].

In addition, taking into account the situational solidarity of the members of the Vishegrad group, as well as separate security strategies of Poland and the Baltic states, it should be noted that, in general, clear evidence is seen today which certifies the presence or absence of will on the part of these states to integrate to a more or less stable association with certain interests. In particular, analysts point out that the option to enforce formation of an Association for the Central European States is inconvenient because of the lack within it of a clear hegemon and the presence of powerful players at the external borders. Therefore, it is all about the voluntariness of integration that is possible on the basis of common economic interests and/or protection against common threats [8].

Given today’s security threats, these states in the vast majority are looking for support in the framework of the existing system of collective security – NATO or its individual member-states, rather than trying concurrently to build a regional security network (including the involvement of Nordic States), in which they are less dependent on Western European allies [6]. The analysts say that this Union will be viable only under the leadership of the USA, which is an essential partner for all the countries in the region [2]. However, the proposed strategy by individual American experts of forming a regional Alliance with the goal of long-term containment of Russia has not received a clear support of the US government up till now.

Ukraine in those international discussions is either rarely mentioned or not at all, even in the status of a potential partner in regional security network. However, in the present circumstances, if Ukraine does not take full part in the Euro-Atlantic security system, it will be deprived of guarantees of its own security [23]. Given this skepticism about the partnership of Ukraine in security alliances we should agree with the opinion of E. Lucas that modern Europe is divided, on the one hand, into countries, the elites of which are afraid of Russian revisionism, and the countries the elites of which are not afraid of it. Based on this division and on the growth in the number of states that are aware of the likelihood of aggression, it is likely that formation of a Nordic-Baltic-

Polish Alliance security (with the possible support by the United States or the United Kingdom) is real, and this formation will not take into account the division into participants and non-participants of NATO [11].

Today, Ukraine should be actively involved in the establishment of such security unions, but it needs to make efforts of its own in the field of security and defense, as the help of partners may be late in coming. This is confirmed by the experience of most members of the European Union, which have long been accustomed to rely on NATO, delegating their powers to protect their territory against possible external threats and, in fact, have renounced to invest in its own defense. Today, the majority of the members of NATO and the EU realized that they have to develop their own strategic position on the national, regional and continental security, to develop proper intelligence, the army, and develop a military culture, and become military stronger [9].

European and Euro-Atlantic prospects of Ukraine today are explicitly normative; however, they are complex and contradictory in their realization. In the light of hybrid threats to the security, the European and North American partners have finally begun to accept Ukraine as a full partner. Ukrainian analysts suggest that the initiative in the creation of new systems of collective security should be taken over by Kyiv [24, P. 67]. This is possible only in case of positive results of internal reforms in Ukraine, the supporting of plans for future changes and proposals of the latest strategic visions of the regional policy structure and place of Ukraine in it.

Analysts today have noted that the current security structure of Europe is not sufficiently effective; however, alternative competent entities do not exist [17]. Therefore, they believe that the reconfiguration of interstate relations in the region of Central and Eastern Europe is particularly urgent, and they propose the creation of a Confederation of free and independent states, which are linked together in a military and economic Union based on cultural and civilizational similarities. We are talking about integration of Ukraine, Belarus, the Baltic states, Poland, the Czech Republic, Slovakia, Hungary and Croatia. To this Union they propose to add Scandinavian states, Bulgaria, Romania and Turkey, Azerbaijan and Georgia. This geopolitical and geo-economic bloc is called the foundation for joint economic development of all Europe [15].

It is clear that Ukraine's accession to NATO is unlikely in the mid term, despite the growing public support of it. Hence, it is necessary today to develop our own strategic and tactical action plans that would include various options of national and European security. In the case of a long delay of our country's membership in NATO, this new Alliance needs to develop a new format for relations: to enter into a kind of "Union" and to create a common area of collective security, to strengthen and deepen cooperation in all spheres. Ukraine should not ignore other possible security alliances, which might, at the present stage, become the proper response to hybrid threats to national interests and security of regional states. So, the studies of the latest developments, proposals and concepts are promising, especially those which are offered by analysts and politicians concerning the probable alternatives of the future development and the geopolitical choice of Ukraine in the searching of its place on the political map of the region and the planet.

Список використаної літератури

1. Артемов М. Континентальный климакс [Электронный ресурс] / М. Артемов // Всеукраїнська експертна мережа. – 2014. – 12 трав. – Режим доступу : <http://www.experts.in.ua/inform/smi/detail.php?ID=108020> ; Artemov M. Kontinentalnyy klimaks [Elektronnyy resurs] / M. Artemov // Vseukrainska ekspertna merezha. – 2014. – 12 trav. – Rezhym dostupu : <http://www.experts.in.ua/inform/smi/detail.php?ID=108020>

2. Валєєва Ю. Виклики європейській архітектурі безпеки: український контекст [Електронний ресурс] / Ю. Валєєва // Зовнішні справи. – Режим доступу : <http://uaforeignaffairs.com/en/expert-opinion/view/article/vikliki-jevropeiskii-arkhitekturi-bezpeki-ukrajinski/> ; Valieieva Yu. Vyklyky yevropeiskii arkhitekturi bezpeky: ukrainskyi kontekst [Elektronnyi resurs] / Yu. Valieieva // Zovnishni spravy. – Rezhym dostupu :

<http://uaforeignaffairs.com/en/expert-opinion/view/article/vikliki-jevropetskii-arkhitekturi-bezpeki-ukrajinski/>

3. Гартвелл К. А. Разом зручніше? Який формат економічної інтеграції вигідний Центрально-Східній Європі [Електронний ресурс] / К. А. Гартвелл, К. Зубель // Український тиждень. – 2015. – 27 листоп. – Режим доступу : <http://tyzhden.ua/World/151823> ; Hartvell K. A. Razom zruchnishe? Yakii format ekonomichnoi intehtratsii vyhidnyi Tsentralno-Skhidnii Yevropi [Elektronnyi resurs] / K. A. Hartvell, K. Zubel // Ukrainskyi tyzhden. – 2015. – 27 lystop. – Rezhym dostupu : <http://tyzhden.ua/World/151823>

4. Грицик Ю. Від моря до моря / Ю. Грицик // Експрес. – 2015. – Серпень 13-20. – С.4 ; Hrytsyk Yu. Vid moria do moria / Yu. Hrytsyk // Ekspres. – 2015. – Serpen 13-20. – S.4

5. Капітоненко М. Україна-НАТО: час нових можливостей [Електронний ресурс] / М. Капітоненко // ZN.UA. – 2015. – 15 квіт. – Режим доступу: http://gazeta.dt.ua/international/ukrayina-nato-chas-novih-mozhlyvostey-_.html ; Kapitonenko M. Ukraina-NATO: chas novykh mozhlyvostei [Elektronnyi resurs] / M. Kapitonenko // ZN.UA. – 2015. – 15 kvit. – Rezhym dostupu: http://gazeta.dt.ua/international/ukrayina-nato-chas-novih-mozhlyvostey-_.html

6. Корбут А. Сусідська незгода [Електронний ресурс] / А. Корбут // Український тиждень. – 2015. – 25 черв. – Режим доступу : <http://tyzhden.ua/World/139400> ; Korbut A. Susidska nezghoda [Elektronnyi resurs] / A. Korbut // Ukrainskyi tyzhden. – 2015. – 25 cherv. – Rezhym dostupu : <http://tyzhden.ua/World/139400>

7. Крамар О. Вийняти голову з піску [Електронний ресурс] / О. Крамар // Український тиждень. – 2014. – 18 квіт. – Режим доступу : <http://tyzhden.ua/Politics/107233> ; Kramar O. Vyiniaty holovu z pisku [Elektronnyi resurs] / O. Kramar // Ukrainskyi tyzhden. – 2014. – 18 kvit. – Rezhym dostupu : <http://tyzhden.ua/Politics/107233>

8. Крамар О. Міжмор'я: між ідеєю та реальністю [Електронний ресурс] / О. Крамар // Український тиждень. – 2015. – 27 листоп. – Режим доступу : <http://tyzhden.ua/Economics/152581> ; Kramar O. Vyiniaty holovu z pisku [Elektronnyi resurs] / O. Kramar // Ukrainskyi tyzhden. – 2014. – 18 kvit. – Rezhym dostupu : <http://tyzhden.ua/Politics/107233>

9. Лазарева А. Зараз або ніколи. Об'єднана Європа потребує спільної безпекової та оборонної стратегії [Електронний ресурс] / А. Лазарева // Український тиждень. – 2013. – 28 берез. – Режим доступу : <http://tyzhden.ua/World/75204> ; Lazareva A. Zaraz abo nikoly. Obiednana Yevropa potrebuie spilnoi bezpekovoї ta oboronnoi stratehii [Elektronnyi resurs] / A. Lazareva // Ukrainskyi tyzhden. – 2013. – 28 berez. – Rezhym dostupu : <http://tyzhden.ua/World/75204>

10. Лукас Е. Нова конфігурація безпеки [Електронний ресурс] / Е. Лукас // Український тиждень. – 2015. – 16 квіт. – Режим доступу : <http://tyzhden.ua/Columns/50/134918> ; Lukas E. Nova konfihuratsiia bezpeky [Elektronnyi resurs] / E. Lukas // Ukrainskyi tyzhden. – 2015. – 16 kvit. – Rezhym dostupu : <http://tyzhden.ua/Columns/50/134918>

11. Лукас Е. Новий оборонний альянс [Електронний ресурс] / Е. Лукас // Український тиждень. – 2015. – 25 черв. – Режим доступу : <http://tyzhden.ua/Columns/50/139407> ; Lukas E. Novyi oboronnyi aliانس [Elektronnyi resurs] / E. Lukas // Ukrainskyi tyzhden. – 2015. – 25 cherv. – Rezhym dostupu : <http://tyzhden.ua/Columns/50/139407>

12. Лукас Е. Уявне міжмор'я [Електронний ресурс] / Е. Лукас // Український тиждень. – 2015. – 27 листоп. – Режим доступу : <http://tyzhden.ua/Columns/50/151822> ; Lukas E. Uivavne mizhmoria [Elektronnyi resurs] / E. Lukas // Ukrainskyi tyzhden. – 2015. – 27 lystop. – Rezhym dostupu : <http://tyzhden.ua/Columns/50/151822>

13. Лукас Е. Ядерне схлипування [Електронний ресурс] / Е. Лукас // Український тиждень. – 2014. – 6 жовт. – Режим доступу : <http://tyzhden.ua/Columns/50/120475> ; Lukas E.

Yaderne skhlypuvannia [Elektronnyi resurs] / E. Lukas // Ukrainskyi tyzhden. – 2014. – 6 zhovt. – Rezhym dostupu : <http://tyzhden.ua/Columns/50/120475>

14. Осадчий Т. Новообраний президент Польщі виступив за створення Балто-Чорноморського блоку держав [Електронний ресурс] / Т. Осадчий // Глобал Аналітик. – Режим доступу : <http://www.global-analytik.com/%D0%B0%D0%BD%D0%B0%D0%BB%D1%96%D1%82%D0%B8%D0%BA%D0%B0/%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%BE%D0%BE%D0%B1%D1%80%D0%B0%D0%BD%D0%B8%D0%B9-%D0%BF%D1%80%D0%B5%D0%B7%D0%B8%D0%B4%D0%B5%D0%BD%D1%82-%D0%BF%D0%BE%D0%BB%D1%8C%D1%89%D1%96-%D0%B2%D0%B8%D1%81%D1%82%D1%83%D0%BF/> ; Osadchyi T. Novoobraniy prezydent Polshchi vystupyv za stvorennia Balto-Chornomorskoho bloku derzhav [Elektronnyi resurs] / T. Osadchyi // Hlobal Analitik. – Rezhym dostupu : <http://www.global-analytik.com/%D0%B0%D0%BD%D0%B0%D0%BB%D1%96%D1%82%D0%B8%D0%BA%D0%B0/%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%BE%D0%BE%D0%B1%D1%80%D0%B0%D0%BD%D0%B8%D0%B9-%D0%BF%D1%80%D0%B5%D0%B7%D0%B8%D0%B4%D0%B5%D0%BD%D1%82-%D0%BF%D0%BE%D0%BB%D1%8C%D1%89%D1%96-%D0%B2%D0%B8%D1%81%D1%82%D1%83%D0%BF/>

15. Рахманний О. Геополітичний та економічний блок Балто-Чорноморських держав як альтернатива до розпаду Євросоюзу [Електронний ресурс] / О. Рахманний // Глобал аналітик. – Режим доступу : <http://www.global-analytik.com/аналітика/геополітичний-та-економічний-блок-ба/> ; Rakhmannyi O. Neopolitychnyi ta ekonomichnyi blok Balto-Chornomorskykh derzhav yak alternatyva do rozpadu Yevrosoiuzu [Elektronnyi resurs] / O. Rakhmannyi // Hlobal analitik. – Rezhym dostupu : <http://www.global-analytik.com/analitika/heopolitychnyi-ta-ekonomichnyi-blok-ba/>

16. Сунгуровський М. Геополітичний аналіз балансу сил і змін у ньому на фоні українсько-російського конфлікту [Електронний ресурс] / М. Сунгуровський // Центр Разумкова. – Режим доступу: http://old.razumkov.org.ua/ukr/article.php?news_id=1121 ; Sunhurovskiy M. Neopolitychnyi analiz balansu syl i zmin u nomu na foni ukrainsko-rosiiskoho konfliktu [Elektronnyi resurs] / M. Sunhurovskiy // Tsentr Razumkova. – Rezhym dostupu: http://old.razumkov.org.ua/ukr/article.php?news_id=1121

17. Умланд А. Пакт Восточной Европы и Турции против российского неоимпериализма [Електронний ресурс] / А. Умланд // Главком. – 2016. – 23 квітня. – Режим доступу: <http://glavcom.ua/columns/umland/347109-pakt-vostochnoj-evropy-i-turtsii-protiv-rossijskogo-neoimperializma.html> ; Umland A. Pakt Vostochnoi Evropy y Turtsyy protyv rossiyskoho neoimperyalizma [Elektronnyi resurs] / A. Umland // Hlavkom. – 2016. – 23 kvitnia. – Rezhym dostupu: <http://glavcom.ua/columns/umland/347109-pakt-vostochnoj-evropy-i-turtsii-protiv-rossijskogo-neoimperializma.html>

18. Умланд А. План «Міжмор'я». Гуртом і Росію легше зупинити [Електронний ресурс] / А. Умланд // Главком. – 2016. – 4 липня. – Режим доступу : <http://glavcom.ua/publications/plan-mizhmorya-gurtom-i-rosiyu-legshe-zupiniti-359782.html> ; Umland A. Plan «Mizhmoria». Hurtom i Rosiiu lehshe zupynyty [Elektronnyi resurs] / A. Umland // Hlavkom. – 2016. – 4 lypnia. – Rezhym dostupu : <http://glavcom.ua/publications/plan-mizhmorya-gurtom-i-rosiyu-legshe-zupiniti-359782.html>

19. Умланд А. Росію остановят страны Междуморья [Электронный ресурс] / А. Умланд. . – Режим доступа : http://ua24ua.info/rossiyu_ostanovyat_strani_megdumorya/ ; Umland A. Rossiyu ustanovyat strany Mezhdumorya [Elektronnyy resurs] / A. Umland. . – Rezhim dostupa : http://ua24ua.info/rossiyu_ostanovyat_strani_megdumorya/

20. Умланд А. Сенс військово-політичного союзу «Міжмор'я» – захист від Росії [Електронний ресурс] / А. Умланд // Еспресо. – 2016. – 16 черв. – Режим доступу : http://espresso.tv/article/2016/06/16/ydeya_quotmezhdumoryaquot_uzhe_voploschaetsya_v_nekotorykh_otnoshenyakh_umland ; Umland A. Sens viiskovo-politychnoho soiuzu «Mizhmoria» – zakhyst vid Rosii [Elektronnyi resurs] / A. Umland // Espresso. – 2016. – 16 cherv. – Rezhym dostupu : http://espresso.tv/article/2016/06/16/ydeya_quotmezhdumoryaquot_uzhe_voploschaetsya_v_nekotorykh_otnoshenyakh_umland

21. Форостовец С. Обама не прочь превратить Киев в Хельсинки [Електронний ресурс] / С. Форостовец // FINANCE.UA. – 2014. – 16 черв. – Режим доступу : <http://news.finance.ua/ru/news/-/327991/obama-ne-proch-prevratit-kiev-v-helsinki> ; Forostovets S. Obama ne proch prevratyt Kyev v Khelsynky [Elektronnyi resurs] / S. Forostovets // FINANCE.UA. – 2014. – 16 cherv. – Rezhym dostupu : <http://news.finance.ua/ru/news/-/327991/obama-ne-proch-prevratit-kiev-v-helsinki>

22. Яворська Г. Безпекова політика України в контексті формування системи колективної безпеки в Європі: Аналітична записка [Електронний ресурс] / Г. Яворська // Національний інститут стратегічних досліджень. – Режим доступу: www.niss.gov.ua/articles/421 ; Yavorska H. Bezpekova polityka Ukrainy v konteksti formuvannia systemy kolektyvnoi bezpeky v Yevropi: Analitychna zapyska [Elektronnyi resurs] / H. Yavorska // Natsionalnyi instytut stratehichnykh doslidzhen. – Rezhym dostupu: www.niss.gov.ua/articles/421

23. Яворська Г. Європейська безпека і НАТО [Електронний ресурс] / Г. Яворська // Український тиждень. – 2008. – 29 лют. – Режим доступу : <http://tyzhden.ua/Columns/50/1197> ; Yavorska H. Yevropeiska bezpeka i NATO [Elektronnyi resurs] / H. Yavorska // Ukrainskyi tyzhden. – 2008. – 29 liut. – Rezhym dostupu : <http://tyzhden.ua/Columns/50/1197>

24. Dorosh L. Alternative New Collective Security Models: Options for Countries of Eastern Europe / L. Dorosh, Y. Turchyn // Studia Politica. Romanian Political Science Review. – 2016. – Vol. XVI, № 1. – P. 53-67

Стаття надійшла до редакції 10.05.2017 р.

Л. Дорош, Я. Турчин

БАЛТО-ЧОРНОМОРСЬКИЙ СОЮЗ ЯК АЛЬТЕРНАТИВНА СИСТЕМА КОЛЕКТИВНОЇ БЕЗПЕКИ: ПЕРСПЕКТИВИ ДЛЯ УКРАЇНИ

Проаналізовано міру вірогідності утворення нової системи колективної безпеки, до складу яких входили б держави, можливість нападу агресора на яких є особливо реальною на сучасному етапі становлення глобального міжнародного порядку. Доведено, що серед варіантів пошуку шляхів забезпечення національної безпеки України (у випадку відсутності реальних гарантій з боку міжнародного співтовариства загалом та держав «ядерного клубу» зокрема) існують пропозиції щодо необхідності її долучення до систем колективної безпеки, які засвідчили свою ефективність (НАТО), або ж створення нових безпекових об'єднань у регіоні. Досліджено ідею та перспективи створення Балто-Чорноморського союзу (Інтермаріум) з позиції апологетичного та критичного підходів до такого геополітичного та гео економічного об'єднання держав. Доводиться необхідність реконфігурації міждержавних відносин у регіоні Центральної та Східної Європи у контексті творення конфедерації вільних і незалежних держав, які пов'язані у військовий та економічний союз на основі культурно-цивілізаційної подібності. Йдеться про об'єднання України, Білорусі, держав Балтії, Польщі, Чехії, Словаччини, Угорщини та Хорватії. До такого блоку пропонують залучити й держави Скандинавії, Болгарію, Румунію та Туреччину, Азербайджан та Грузію. Стверджується, що до головних цілей такого альянсу слід відносити: посилення національної безпеки країн-учасниць, їх міжнародної залученості, інституційної згоди та політичної впевненості у собі;

стримування РФ від продовження та розв'язання традиційних та гібридних (інформаційних, торгових та інших) воєн проти держав-членів; посилення свободи, діапазону, ваги та впливу держав-членів на міжнародні арені. Наголошено на необхідності пошуку Україною шляхів ефективної взаємодії з державами східноєвропейського регіону, а також значенні її ролі та місця у творенні нової системи безпеки у його межах, які могли б на сучасному етапі стати належною відповіддю гібридним загрозам національним інтересам та безпеці держав регіону.

Ключові слова: міжнародна безпека, національна безпека, Інтермаріум, Балто-Чорноморський союз.

UDK 327.7:323(477)

М. Zdorovega, О. Ivasechko

THE MATRIX OF THE SWOT-ANALYSIS TO THE OSCE FUNCTIONING IN THE CONTEXT OF THE CONFLICT IN THE EAST OF UKRAINE

The key trends of cooperation between Ukraine and the OSCE, the place of our country in the process of shaping European security and stability are analyzed. The attention is paid to the achievements of Ukraine in the year of its chairmanship of the OSCE (2013). The role of the Organization in the settlement of the Russian-Ukrainian conflict in Eastern Ukraine is characterized.

In particular, attention is focused on evaluating the effectiveness of the OSCE in a hybrid war carried out by the Russian Federation in Ukraine. The modern formats of cooperation between Ukraine and the OSCE – multipurpose and diverse programs and projects aimed at solving urgent problems of social development, namely in the area of legal reform, education, human rights, counteracting organized crime, terrorism and human trafficking, reform of armed forces, environmental protection, and so on. As a result, of the matrix of the SWOT – analysis of strengths, weaknesses, opportunities and threats to Ukraine's participation in the OSCE – are revealed.

As a conclusion, extremely important step for Ukraine today is to intensify its participation in shaping the mechanisms of European collective security, in particular, to support initiatives aimed at improving the climate of confidence and stability on the basic level of international security in the region. The important fact is that the Ukrainian side has advocated the reform of the OSCE to improve its effectiveness in resisting the latest threats and challenges. Non-participation of Ukraine in European integration processes in the field of security means lack of leverage over European security in general. Thus, the counteracting by our own means to the latest threats is considered to be impossible for the National Security of Ukraine in the context of globalization. Evaluating the effectiveness of the OSCE in Eastern Ukraine, it should be taken into account that this structure does not provide armed support and merely cannot directly affect the balance of powers in the conflict. The main tasks of the OSCE are gathering information, reporting on the security situation and establishing facts, particularly about specific events on the ground. Despite all the deficiencies and comments on the activities of the OSCE in Ukraine, the organization, under its unique safe mandate, plays the key role in the context of finding a peaceful solution to the situation in Eastern Ukraine.

Keywords: OSCE, Special Monitoring Mission, hybrid warfare, Russian-Ukrainian conflict, security and cooperation.

The intensification of non-military as well as military threats is challenging the European security system. In particular, it is about terrorism, illegal migration, trafficking of arms, illegal drug trafficking, and about armed conflicts across Europe. The military aggression of the Russian Federation in the East of Ukraine points to the need to build an effective European system of collective security. The Organization for Security and Cooperation in Europe (hereinafter – OSCE) has been considered to be a guarantor of such kind of security for a long time. The OSCE is one of the largest regional international organizations aimed to support security that has a strong potential in the area of ensuring stability on the European continent. Considering the scale of the OSCE, it is a world leader according to quantitative criteria of a regional security structure because its structure combines 57 states from Europe, Central Asia and North America.

Exploring the issue of the OSCE role in shaping European security environment, most of foreign analysts as certain important facts that in bipolar period the main threat to international security was the issue of «hard security», the so-called «hard security», - military confrontation between «western» and «eastern» blocks. The end of the «Cold War» was the impetus for the expansion of «soft security» problems, the so-called «soft security», to which attention is increasingly focused in the context of globalization. It should be noted that researchers refer to actual and potential political, social and economic challenges to national security to the «soft security» [23]; the only exception is defence issues [25]. Specificity of modern threats and challenges is that the latter come from the areas that are not controlled by separate entities and international relations, in contradiction to threats of geopolitical nature, and they are often formed by outstate entities that acquire international weight and strive to influence the policies of certain countries. The today's realities indicate that security threats have a tendency to transform into cross-border and transnational ones, and the threats of economic and environmental issue are global in nature.

It is necessary to admit the fact that the security of Ukraine is considered as an essential component of European security in general. Thus, despite the domination of «soft security threats» or «hard threats» in international relations, particularly in Europe – Ukraine's membership in international security structures based on democratic principles of solidarity and mutual support are to provide the last real security guarantees. Since independence our country has been actively involved in collective security structures in the European sub continent, has been an active participant and has had real security guarantees. It is important for the Ukrainian side to react in time to failures and inefficiency of international legal mechanisms of security. It should be pointed out, domestic experts note that the lack of reliable international guarantees of security of our country put Ukraine in a situation of security «vacuum» [14]. Moreover, the focus of the Ukrainian side has to be made on reforming the OSCE towards improving its capacity to counter threats and challenges of the modern type – it refers to «hybrid war» being waged by the Russian Federation in the East of Ukraine.

The OSCE is the structure that promotes overcoming the conflict between East and West (some researchers refer the term to the management agency to designate it). The organization is actively involved in the process of promoting security and cooperation in the OSCE area of responsibility.

It is worth noting that the Organization has a special role in the architecture of Euro-Atlantic and Eurasian security, and its uniqueness is driven by the four key factors: firstly, its “inclusion” – geographical coverage, much of the Northern Hemisphere from *Vancouver to Vladivostok*; secondly, a comprehensive security mandate, which allows the OSCE to handle a wide range of domestic, bilateral and interregional causes of conflict; thirdly, the presence of a consensual approach to decision making, Organization professes cooperative style of policy; fourthly, an essential feature of the OSCE is a common legal framework, which is based on two documents – the Helsinki Final Act Decalogue and the Paris Charter for a New Europe. In addition, we must pay tribute to the Organization, which plays an important role in further expansion, differentiation

and approval of «value canon», which describes the current «ordre public», i.e. «public order» human rights, minorities, democracy, and rule of law and in the field of market economy [6, p. 228-229].

Historical background indicates that the OSCE was established on January 1, 1995, but its formation began on August 1, 1975 with the establishment of the Conference on Security and Cooperation in Europe.

In this case, in our opinion, the words of domestic researchers O. Besarab seem to be very appropriate. He indicates that «the development of the European security system is complicated by the nature of challenges and threats as well as by the value of Europe in global security» [19].

The international community has made significant efforts to form a single mechanism in order to implement consensus efforts to maintain peace and security, but the formed structure demonstrated their inefficiency or incompetence in the adoption and, most importantly, the implementation of the assigned decisions. On the other hand, it is in appropriate to talk about the constructive role of regional organizations in this sphere, including the OSCE as one of the most promising regional organizations in the security sector. Finally, it should be noted that during the war in the east of Ukraine, the main body of maintaining peace and security - the Security Council – does not show efficacy in preventing and resolving armed conflicts.

Meanwhile, world diplomacy is trying to find ways and means to resolve the conflict. In September 2014 representatives of Ukraine, Russia and OSCE signed Minsk Agreements on the settlement of the situation in the east of Ukraine. The negotiation process is taking place in a variety of formats, so it is particularly important for us to clarify the positions of heads of embassies accredited in Ukraine. For example, so-called elections organized by the separatists in November 2, 2014 were recognized by the OSCE as illegal and illegitimate, as those having violated «the Minsk Agreements».

Focusing on the problematic aspects of the OSCE functioning, crisis of confidence and lack of political will within the organization should be taken into account, but it would be wrong to lay all the responsibility to resolve and prevent conflict on the OSCE – the Russian-Ukrainian example, and thus accuse it of weak and inefficient execution of the assigned tasks. First of all, the lack of dialogue within the Organization is explained by external influence and the current state of cooperation only reflects the nature of international relations and trust between the Member States.

Since January 30, 1992 Ukraine is an equal member of the OSCE. Our country actively joins the work of all the governing bodies and their adoption of crucial decisions [19].

Attention should be focused on the activities of Ukraine in the OSCE, including the settlement of «frozen» as well as «open» conflicts, especially in Eastern Ukraine[19]; active work within the OSCE on reforming the Organization to increase its effectiveness. Ukraine stands for: balance the three dimensions of the OSCE – politico-military, human, economic and environmental; improvement of field missions and peacekeeping activities; strengthening analytical capacity of the Organization; ensuring the principle of geographic equality in personnel policy; resolving of issues related to energy security; supervision of the OSCE observation mission for the elections in Ukraine; freedom of speech, etc [19].

It is relevant to consider the unresolved conflict between Ukraine and Russia, which has become a serious challenge and threat to security in the European area and has stipulated scientific interest to the problem.

The position of Ukraine in the OSCE as a full member of the Organization in shaping security and stability in Europe has become the subject of a significant amount of researches. In particular, this problem was studied in the context of existing conditions, objectives and main goals of the OSCE. It is worth mentioning the works of W. Weidenfeld and W. Wessels, D. Kanyeviski, S.Vendlinh, K.Bekker, F. Maustakisa [6, p. 228-229; 23; 24;25;27]. Among domestic researchers addressed this issue L. Kozhara, O.Lyashenko, B. Parahonsky, S. Tolstov, H. Shelest,

V.Falalayeva, considering the problem of the OSCE influence on the formation of the European security system [9; 11; 12; 17; 19; 20]. The mentioned scientists express differentiated approaches to evaluating the current processes in the field of European security and have different understanding of efficiency of the OSCE structure and functioning. Important information about the current format of cooperation between the OSCE and Ukraine, as well as support for projects of this structure in our country in the condition of a «hybrid war» waged by the Russian Federation is contained in the Internet sources – the Ministry of Foreign Affairs of Ukraine, the official website of the OSCE, analytical Razumkov Center website reports; electronic resources of such periodicals as the newspaper *Dat*, *Ukrainian Truth*, *The Chamber*, *Government Portal*, *Zerkalo Nedeli* etc.[4; 5; 11; 13; 16; 17;18; 24].

However, today, there are almost no studies that highlight the strengths, weaknesses, opportunities and threats for Ukraine’s participation in the OSCE.

Today a comprehensive and integrated research of the problem of reforming of the OSCE, the clarification of its role in the conflict in eastern Ukraine is required; attention should be also focused on the modern form of cooperation between the OSCE and Ukraine.

The purpose of the work is to make a comprehensive study of the specific features and modern formats of cooperation between Ukraine and the OSCE in shaping security and stability in Europe.

The Russia-Ukraine conflict became a challenge and a threat to the world security system on both regional and global scales. The World Community did not recognise the annexation of Crimea and condemned the Russian expansion in Donbas.

To summarize, SWOT- analysis matrix highlights strengths and weaknesses, opportunities and threats to Ukraine’s participation in the OSCE. It is advisable to consider them:

SWOT- analysis matrix of Ukraine’s participation in the OSCE

STRENGTH	WEAKNESS
<p>1) The presence of the OSCE observers (SMM of the OSCE) in the area of the ATO (over 500)[7] an dat Russian check points on the Ukrainian-Russian state border, who collect information and inform on the security situation, establish and report the facts in response to specific incidents, set up contacts and organize dialogue in place to promote normalization of the situation and reduction of tension[8];</p> <p>2) The existence of authoritative neutral mediator in the peaceful resolution of conflict in the east of Ukraine, 2014-2015; the organization serves as a platform for negotiations and political dialogue to resolve the conflict in the Donbas region;</p> <p>3) Establishing and implementing joint projects in Ukraine in the fields of democratization and good governance, rule of law and human rights, military, political sphere, etc; promoting Ukraine reforms in different aspects of social life [18];</p> <p>4) Monitoring the abiding of human rights and proving free mass-media in Ukraine; observing the election process, that increases the legitimacy of the elections in Ukraine.</p>	<p>1) Cases with biased assessment of the situation during the Russian-Ukrainian conflict, including the support of Russia[10];</p> <p>2) Doubts of the Members of European Parliament (MEPs) considering objectivity of the OSCE Mission in Ukraine [15];</p> <p>3) Strong and influential Russian lobby in the OSCE mission in Ukraine[2];</p> <p>4) According to executive director of the Polish-Ukrainian Foundation(PAUCI) Ian Piekło, we are likely to be concerned with the reasons for weakness or passivity of such international organizations as the OSCE in resolving the conflict[14];</p> <p>5) Data transferring on location of Ukrainian military positions in the area of ATO to the Russian side [1].</p>

OPPORTUNITIES	THREATS
<p>1) The development of political dialogue and cooperation in the security policy and all its dimensions - political, military, economic, environmental and humanitarian;</p> <p>2) Strengthening of the capacity of the OSCE as the tool for early warning as well as conflict prevention, crisis management, conflict and post-conflict reconstruction;</p> <p>3) Restoration of the Russian Federation abidance of the fundamental principles of Helsinki Final Act of the CSCE in 1975 and OSCE commitments as a result of military aggression in Eastern Ukraine, occupation and annexation of the Crimea and Sevastopol, condemning the kidnapping and illegal retention of Ukrainian citizens in Russia (O. Sentsova and others);</p> <p>4) Facilitation of the process of finding models for a peaceful settlement of the conflict in Transnistria;</p> <p>5) Strengthening the capacity of the OSCE in combating transnational threats and challenges (the fight against manifestation of terrorism, drug trafficking, organized crime, coming from the cyberspace attacks);</p> <p>6) Further development and strengthening of the OSCE dialogue on the base of energy security;</p> <p>7) The development of cooperation between member-states in the field of environmental protection, combating human trafficking, promotion of tolerance and non-discrimination, establishing freedom of expression, and paying attention to the minority issues in the context of international relations.</p>	<p>1) The possibility of dissolution of the OSCE as a discredited organization that has proved to be such in the performance of their duties as the OSCE Mission to Ukraine [3].</p> <p>- Numerous accidents of photo fixation of military personnel, heavy weapons, exposed activity of special services of the Russian Federation;</p> <p>- Partial cooperation of the OSCE representatives with militants of the unrecognized republics of DNR and LNR.</p>

In our opinion, the opportunities our country has gained from its status as a Member State of the OSCE were identified by the Ministry of Foreign Affairs of Ukraine on the list of priorities regarding the further activity of our country in the Organization for Security and Cooperation in Europe. Such opportunities are the following: strengthening the capacity and effectiveness of the OSCE in order to prevent and resolve threats to international community by peaceful means, including ceasing of Russian military aggression against Ukraine as well as strengthening the role of the OSCE in addressing the issues of democratization and providing «soft security»[18].

The OSCE mediation in resolving the armed conflict in Eastern Ukraine during 2014 – 2017 is considered to be one of the strong sides of Ukraine’s participation in the Organization for Security and Cooperation in Europe. Thus, the organization serves as an important mediator and venue for negotiations that leads to normalization of the situation and reduction of tension. In

addition, the OSCE supports implementation of key reforms in different spheres of public life in Ukraine.

References

1. «Голос Америки». ОБСЕ у Маріуполі «зливало» дані позицій сил АТО [Електронний ресурс] // Телеканал 24. – Електрон. відеодані (1 файл : 27 хв.). - Телерадіокомпанія “Люкс”, 14 травня 2015. – Перевірено 12.05.2017. - Режим доступу : http://24tv.ua/golos_ameriki_obsye_u_mariupoli_zlivalo_dani_pozitsiy_sil_ato_n574810 ; «Holos Ameryky». OBSIe u Mariupoli «zlyvalo» dani pozysii syl ATO [Elektronnyi resurs] // Telekanal 24. – Elektron. videodani (1 fail : 27 khv.). - Teleradiokompaniia “Liuks”, 14 travnia 2015. – Perevireno 12.05.2017. - Rezhym dostupu : http://24tv.ua/golos_ameriki_obsye_u_mariupoli_zlivalo_dani_pozitsiy_sil_ato_n574810
2. В ОБСЕ заявляють, що росіяни в місії на Донбасі – професіонали [Електронний ресурс] // Українська правда. – Режим доступу : <http://www.pravda.com.ua/news/2014/11/13/7044112> ; V OBSIe zaiavliaiut, shcho rosiiany v misii na Donbasi – profesionaly [Elektronnyi resurs] // Ukrainska pravda. – Rezhym dostupu : <http://www.pravda.com.ua/news/2014/11/13/7044112>
3. Война в Украине. А нужна ли миру такая ОБСЕ (OSCE)?! [Электронный ресурс] // InformNapalm. – Режим доступа : <https://informnapalm.org/4860-vojna-v-ukrayne-nuzhna-ly-miru-takaya-obse-osce> ; Voyna v Ukraine. A nuzhna li miru takaya OBSYe (OSCE)?! [Elektronnyu resurs] // InformNapalm. – Rezhim dostupa : <https://informnapalm.org/4860-vojna-v-ukrayne-nuzhna-ly-miru-takaya-obse-osce>
4. Геращенко І. Сім «ні» та сім «так» паризької зустрічі [Електронний ресурс] / І. Геращенко // Українська правда. – Режим доступу : <http://www.pravda.com.ua/articles/2015/10/5/7083777/> ; Herashchenko I. Sim «ni» ta sim «tak» paryzkoj zustrichi [Elektronnyi resurs] / I. Herashchenko // Ukrainska pravda. – Rezhym dostupu : <http://www.pravda.com.ua/articles/2015/10/5/7083777/>
5. ДСНС та ОБСЕ розпочали реалізацію спільного проекту з очищення територій Сходу України від вибухонебезпечних предметів [Електронний ресурс] / Прес-служба Державної служби з надзвичайних ситуацій // Урядовий портал. – Режим доступу : http://www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=248373092&cat_id=244277212 ; DSNS ta OBSIe rozpochaly realizatsiiu spilnoho proektu z ochyshchennia terytorii Skhodu Ukrainy vid vybukhonebezpechnykh predmetiv [Elektronnyi resurs] / Pres-sluzhba Derzhavnoi sluzhby z nadzvychainykh sytuatsii // Uriadovi portal. – Rezhym dostupu : http://www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=248373092&cat_id=244277212
6. Європа від А до Я : довідник з європейської інтеграції / за ред. В. Вайденфельда, В. Вессельса; / пер. з нім. А. Тюшка. – Львів : Імперіал, 2007. – 514 с. ; Yevropa vid A do Ya : dovidnyk z yevropeiskoi intehratsii / za red. V. Vaidenfelda, V. Vesselsa; / per. z nim. A. Tiushka. – Lviv : Imperial, 2007. – 514 s.
7. Звіт на 2 грудня 2015 [Електронний ресурс] // Спеціальна моніторингова місія (СММ) ОБСЕ в Україні. – Режим доступу : <http://www.osce.org/uk/ukraine-smm/205581?download=true> ; Zvit na 2 hrudnia 2015 [Elektronnyi resurs] // Spetsialna monitorynhova misiia (SMM) OBSIe v Ukraini. – Rezhym dostupu : <http://www.osce.org/uk/ukraine-smm/205581?download=true>
8. Інформаційний листок про взаємодію ОБСЕ з Україною [Електронний ресурс] // Organization for Security and Co-operation in Europe. – Режим доступу : <http://www.osce.org/uk/home/125576> ; Informatsiinyi lystok pro vzaiemodiiu OBSIe z Ukrainoiu [Elektronnyi resurs] // Organization for Security and Co-operation in Europe. – Rezhym dostupu : <http://www.osce.org/uk/home/125576>

9. Кожара Л. Український рік ОБСЄ: екватор головування / Л. Кожара // Зовнішні справи. – 2013. – № 7. – С. 6-9 ; Kozhara L. Ukrainyski rik OBSIe: ekvator holovuvannia / L. Kozhara // Zovnishni spravy. – 2013. – № 7. – S. 6-9

10. Кто стоит за обстрелами мирных жителей Донецка? Какова роль ОБСЕ? [Електронний ресурс] // IformNapalm. – Режим доступу : <https://informnapalm.org/3057-kto-stoyt-za-obstrelamy-myrnyh-zhytelej-donetska-kakova-rol-obse> ; Kto stoit za obstrelami mirnykh zhyteley Donetska? Kakova rol OBSYe? [Elektronnyy resurs] // IformNapalm. – Rezhim dostupu : <https://informnapalm.org/3057-kto-stoyt-za-obstrelamy-myrnyh-zhytelej-donetska-kakova-rol-obse>

11. Ляшенко О. Співробітництво України із структурами ОБСЄ та Ради Європи [Електронний ресурс] / О. Ляшенко // Етнічна історія народів Європи. 2000. – Вип. 6. – С. 81-85. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/j-pdf/eine_2000_6_19.pdf ; Liashenko O. Spivrobitnytstvo Ukrainy iz strukturamy OBSIe ta Rady Yevropy [Elektronnyi resurs] / O. Liashenko // Etnichna istoriia narodiv Yevropy. 2000. – Vyp. 6. – S. 81-85. – Rezhym dostupu : http://nbuv.gov.ua/j-pdf/eine_2000_6_19.pdf

12. Парахонський Б. О. Роль ОБСЄ у формуванні європейського середовища безпеки [Електронний ресурс] / Б. О. Парахонський, Г. М. Яворська // Стратегічні пріоритети. – 2013. – № 3. – С. 109-114. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/j-pdf/spa_2013_3_16.pdf ; Parakhonskyi B. O. Rol OBSIe u formuvanni yevropeiskoho seredovyscha bezpeky [Elektronnyi resurs] / B. O. Parakhonskyi, H. M. Yavorska // Stratehichni priorytety. – 2013. – № 3. – S. 109-114. – Rezhym dostupu : http://nbuv.gov.ua/j-pdf/spa_2013_3_16.pdf

13. Російсько-український конфлікт: стан, наслідки, перспективи розвитку подій [Електронний ресурс] : Аналітична доповідь Центру Разумкова // Національна безпека і оборона. – 2014. – №5-6. – Режим доступу : http://www.razumkov.org.ua/ukr/files/category_journal/ambass_5_6_Ukr_Ros_2014_site_s-3.pdf ; Rosiisko-ukrainskyi konflikt: stan, naslidky, perspektyvy rozvytku podii [Elektronnyi resurs] : Analitychna dopovid Tsentru Razumkova // Natsionalna bezpeka i oborona. – 2014. – №5-6. – Rezhym dostupu : http://www.razumkov.org.ua/ukr/files/category_journal/ambass_5_6_Ukr_Ros_2014_site_s-3.pdf

14. Росія маніпулює ОБСЄ – польський експерт [Електронний ресурс] // Голос Карпат. – Режим доступу : <http://goloskarpat.info/power/54b2610491009> ; Rosiia manipuliuiе OBSIe – polskyi ekspert [Elektronnyi resurs] // Holos Karpat. – Rezhym dostupu : <http://goloskarpat.info/power/54b2610491009>

15. Саріуш-Вольський сумнівається в об'єктивності місії ОБСЄ в Україні [Електронний ресурс] // Європейська правда. – Режим доступу : <http://www.eurointegration.com.ua/news/2014/11/13/7027759> ; Sariush-Volskyi sumnivaetsia v obiektyvnosti misii OBSIe v Ukraini [Elektronnyi resurs] // Yevropeiska pravda. – Rezhym dostupu : <http://www.eurointegration.com.ua/news/2014/11/13/7027759>

16. США озвучили в ОБСЄ факти порушення Росією мінських угод [Електронний ресурс] // Українська правда. – Режим доступу : <http://www.pravda.com.ua/news/2014/11/25/7045309/> ; SShA ozvuchyly v OBSIe fakty porushennia Rosiieiu minskykh uhod [Elektronnyi resurs] // Ukrainska pravda. – Rezhym dostupu : <http://www.pravda.com.ua/news/2014/11/25/7045309/>

17. Толстов С. Діяльність міжнародних організацій в Україні: загальні тенденції та орієнтири [Електронний ресурс] / С. Толстов // Віче. – 2015. – № 4. – Режим доступу : <http://www.viche.info/journal/4590/> ; Tolstov S. Diialnist mizhnarodnykh orhanizatsii v Ukraini: zahalni tendentsii ta oriientyry [Elektronnyi resurs] / S. Tolstov // Viche. – 2015. – № 4. – Rezhym dostupu : <http://www.viche.info/journal/4590/>

18. Участь України в Організації з безпеки та співробітництва в Європі (ОБСЄ) [Електронний ресурс] // Міністерство закордонних справ України. – Режим доступу : <http://mfa.gov.ua/ua/about-ukraine/international-organizations/osce> ; Uchast Ukrainy v Orhanizatsii z bezpeky ta spivrobotnytstva v Yevropi (OBSIe)[Elektronnyi resurs] // Ofitsiyni veb-sait Ministerstva zakordonnykh sprav Ukrainy. – Rezhym dostupu:<http://mfa.gov.ua/ua/about-ukraine/international-organizations/osce>;

19. Фалалаєва В. Особливості організації та діяльності ОБСЄ в умовах загострення невоєнних загроз [Електронний ресурс] / В. Фалалаєва // Вісник Академії адвокатури України. – 2013. - № 2. – С. 136-145. - Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/j-pdf/vaau_2013_2_24.pdf ; Falalaieva V. Osoblyvosti orhanizatsii ta diialnosti OBSIe v umovakh zahostrennia nevoiennykh zahroz [Elektronnyi resurs] / V. Falalaieva // Visnyk Akademii advokatury Ukrainy. – 2013. - № 2. – S. 136-145. - Rezhym dostupu : http://nbuv.gov.ua/j-pdf/vaau_2013_2_24.pdf

20. Шелест Г. ОБСЄ: рік під знаком України [Електронний ресурс] / Г. Шелест // Дзеркало тижня. - 2014. - 17 груд. - Режим доступу : <http://gazeta.dt.ua/international/obsye-rik-pid-znakom-ukrayini-.html> ; Shelest H. OBSIe: rik pid znakom Ukrainy [Elektronnyi resurs] / H. Shelest // Dzerkalo tyzhnia. - 2014. - 17 hrud. - Rezhym dostupu : <http://gazeta.dt.ua/international/obsye-rik-pid-znakom-ukrayini-.html>

21. Яременко Б. Яременко: присутність місії ОБСЄ на Донбасі несе загрозу вирішенню конфлікту [Електронний ресурс] / Б. Яременко // Еспресо tv - Режим доступу : http://espresso.tv/news/2014/10/15/yaremenko_prysutnist_misiyi_obsye_na_donbasi_nese_zahrozu_vyrishennyu_konflikta ; Yaremenko B. Yaremenko: prysutnist misii OBSIe na Donbasi nese zahrozu vyrishenniu konfliktu [Elektronnyi resurs] / B. Yaremenko // Espresso tv - Rezhym dostupu : http://espresso.tv/news/2014/10/15/yaremenko_prysutnist_misiyi_obsye_na_donbasi_nese_zahrozu_vyrishennyu_konflikta

22. Kaniewski D. The Morel Plan: Will Kyiv swallow the bitter pill? [Electronic resource] / D. Kaniewski // Deutsche Welle. – 2015. – Mode of access : <http://www.dw.com/en/the-morel-plan-will-kyiv-swallow-the-bitter-pill/a-18756951>

23. Soft Security Threats in the New Europe [Electronic resource] // Managing the Challenges of Soft Security Threats in the 21st Century : A Report of the George C. Marshall European Center for Security Studies Conference, Garmisch-Partenkirchen, Germany, 7–9 April, 2003. – Mode of access : <https://permanent.access.gpo.gov/lps61316/0304-report.pdf>

24. Special Monitoring Mission to Ukraine [Electronic resource] // Organization for Security and Co-operation in Europe. – Mode of access: <http://www.osce.org/ukraine-smm/116879?download=true>

25. Wendling C. The Comprehensive Approach to Civil-Military Crisis Management: A Critical Analysis and Perspective [Electronic resource] / C. Wendling; Institut de Recherche Strategique de l'Ecole Militaire (IRSEM). - Mode of access : http://www.operationspaix.net/DATA/DOCUMENT/4380~v~The_Comprehensive_Approach_to_Civil-military_Crisis_Management_A_Critical_Analysis_and_Perspective.pdf

Стаття надійшла до редакції 07.05.2017 р.

М. Здоровега, О. Івасечко

МАТРИЦЯ SWOT-АНАЛІЗУ ФУНКЦІОНУВАННЯ ОБСЄ В КОНТЕКСТІ КОНФЛІКТУ НА СХОДІ УКРАЇНИ

Проаналізовано ключові напрямки співробітництва України та ОБСЄ, місце нашої держави у формуванні європейської системи безпеки та стабільності. Увагу акцентовано на здобутках України в рік її головування в ОБСЄ (у 2013 році). Охарактеризовано роль Організації у врегулюванні російсько-українського конфлікту на Сході України, зокрема, увагу сфокусовано на оцінках ефективності діяльності ОБСЄ в умовах «гібридної війни»,

що здійснюється Російською Федерацією в Україні. Розглянуто сучасні формати співпраці України та ОБСЄ - спільні багатоцільові та різнопланові програми і проекти, спрямовані на вирішення нагальних проблем суспільного розвитку, а саме: у галузі правової реформи, освіти, в сфері прав людини, боротьби з організованою злочинністю, тероризмом та торгівлею людьми, реформування збройних сил, захисту довкілля тощо. На основі SWOT-аналізу виокремлено сильні, слабкі сторони, можливості і загрози участі України в ОБСЄ.

Зроблено висновок, що Україні сьогодні є вкрай важливим активізувати її участь у формуванні механізмів європейської колективної безпеки, зокрема, підтримувати ініціативи спрямовані на підвищення клімату довіри та стабільності систем міжнародної безпеки в регіональному розрізі. Важливим є й те, щоб з боку української сторони відстоювалось питання реформування ОБСЄ задля підвищення її дієвості у протистоянні новітнім загрозам і викликам. Неучасть України у європейських інтеграційних процесах в сфері безпеки, означатиме для нашої держави відсутність важелів впливу на систему європейської безпеки загалом. Таким чином, в умовах глобалізації для національної безпеки України є нереальним самотійно протидіяти новітнім загрозам. Оцінюючи ефективність діяльності ОБСЄ на сході України, варто зазначити, що ця структура не надає збройної підтримки і безпосередньо не впливає на співвідношення сил у конфлікті. Основне завдання ОБСЄ – збір інформації, звіт про ситуацію з безпекою та встановлення фактів, зокрема, про конкретні події на місцях. Незважаючи на всі недоліки та зауваження до діяльності ОБСЄ в контексті пошуків шляхів мирного врегулювання ситуації на сході України, ця організація залишається важливою для нашої держави, враховуючи свій унікальний безпечний мандат.

Ключові слова: ОБСЄ, Спеціальна Моніторингова Місія, «гібридна війна», російсько-український конфлікт, безпека, співробітництво.

УДК 323.1(73)

О.О. Козачук

ВПЛИВ ДЕРЖАВОТВОРЧИХ ПРОЦЕСІВ НА ЕТНІЧНІ ГРУПИ ТА ЕТНІЧНУ МОБІЛІЗАЦІЮ В США

У статті проаналізовано процес становлення державності в США та його вплив на етнічні, расові групи та корінні народи. Доведено, що найбільшого впливу зазнали індіанці та афроамериканці. Визначено, в який саме спосіб держава через свої інститути впливала на процес етнічної мобілізації в цих групах. Досліджено прояви етнічної мобілізації індіанців та афроамериканців, в також реакцію державного апарату на цей процес.

Ключові слова: етнічні групи, етнічна мобілізація, корінні народи, афроамериканці, іммігранти.

Становлення державності в Сполучених Штатах Америки є достатньо дослідженим процесом серед науковців світу, в тому числі і українських. Так само продовжують з'являтися наукові розвідки, які мають на меті розгляд певних етнічних груп чи корінних народів в цій державі. Проте до сих пір мало дослідженим моментом у політичній науці (особливо вітчизняній) залишається процес впливу становлення державності та етнічні групи та корінні народи. Якої якості був цей процес? Чи був його вплив визначальним на політизацію етнічності в США? Чи супроводжувався процес впливу становлення американської державності на етнічні групи та корінні народи етнічною мобілізацією останніх? Давши відповіді на поставлені запитання, ми зможемо за допомогою методу

індукції визначити ступінь цього впливу на етнічні групи та корінні народи в США. Метою даної статті є довести, що держава та її органи були чинниками етнічної мобілізації в США протягом всієї історії їх становлення. Завданнями статті є:

1) виявити етнічні групи та корінні народи, які зазнали найбільшого впливу від державотворчих процесів в США;

2) проаналізувати, яким чином відбувався цей вплив, в яких формах він відбувався, як проходила етнічна мобілізація та демобілізація груп.

Вплив становлення американської держави на етнічні, расові групи та корінні народи детально проаналізувала Синтія Енлоу (Cynthia Enloe). Її праця «Становлення держави та етнічна мобілізація: американський досвід» («The Growth of the State and Ethnic Mobilization: The American Experience») [1] є інформативною, корисною в плані аналізу етнополітичних процесів і справедливо може бути своєрідною «точкою відліку» для початку дослідження з обраної проблематики. З останній досліджень науковців слід виділити праці Д. Кузу [2], Е. Перез [3] та К. Освенцимськи [4].

З робіт українських дослідників особливо слід виділити праці О. Картунова, який одним з перших розпочав тлумачення процесів політизації етнічності та етнічної мобілізації [5], Т. Лупула [6], який ґрунтовно проаналізував теоретичні аспекти процесу політизації етнічності, М. Примуша, який досліджував етнополітичну мобілізацію та її вплив на зародження та розвиток етнополітичних конфліктів [7] та Л. Венгринюк, яка розглядала «сучасні методологічні підходи дослідження політичної діяльності етнонацій» [8].

З визначенням В. Євтуха, мобілізація етнічності – це діяльність, спрямована на інтенсифікацію використання етнічного фактору різними політичними силами, зокрема у виборчих кампаніях, у кампаніях тиску на владу для досягнення своїх інтересів, у боротьбі між собою за зайняття більш престижних ніш у політичній ієрархії суспільства, для досягнення своїх групових інтересів (варто також додати, що мобілізація етнічності спільноти відбувається навколо того чи того етнічного маркера, наприклад, мови, звичаїв, елементів етнокультури, кольору шкіри тощо). Науковець також справедливо зазначає, що мобілізація етнічності найбільш очевидно виявляється під час загострення міжетнічних, міжнаціональних відносин [9, с. 217].

Мобілізацію етнічності слід відрізнити від політизації етнічності (за визначенням вже згаданого В. Євтуха, політизація етнічності – це термін, який використовується переважно для характеристики ситуацій, коли національні меншини через свої громадські організації або лідерів висувають певні політичні вимоги щодо владних структур, інтенсифікують (у рамках своєї етнічної спільноти й поза нею, але експлуатуючи етнічний чинник) пошуки впливу на прийняття політичних рішень, особливо, у сфері етнонаціонального розвитку; це стосується квотного представництва в органах законодавчої й виконавчої влади на усіх рівнях; ініціювання або участь в ініціюванні законодавчих актів щодо їх правового статусу, вирішення виконавчою владою проблем, пов'язаних з їх етнічністю і взаємодією з іноетнічним довкіллям) [9, с. 254]. На перший погляд, різниця між двома категоріями може видаватись не надто виразною. Проте, на нашу думку, процес політизації етнічності виглядає більш сталим, подовженим у часі. Етнічна мобілізація є, на нашу думку, більш «піковим» вираженням поведінки етнічної групи, феноменом, який не може тривати постійно, а залежить від внутрішніх та зовнішніх чинників.

Як вже було зазначено вище, основною нашою метою є довести, що держава та її органи (збройні сили, міграційні структури, Бюро в справах індіанців і т. д.) були чинниками етнічної мобілізації в США протягом всієї історії їх становлення. На думку С. Енлоу, ми повинні відійти від стереотипу, що політика є залежною від феномену етнічності, а допускати, що політика сама по собі може бути і є чинником суспільних процесів, зокрема етнічної мобілізації. Також дослідниця впевнена, що говорити про стале та швидке

зміцнення американської держави ми можемо виключно з того моменту, коли держава стала ефективним «менеджером» міжетнічних відносин [1, р. 123].

Для розуміння сутності процесів міжетнічної взаємодії, які мали місце в США від початку їх створення наприкінці XVIII ст., варто згадати, що державний апарат є *вертикальною* структурою, з керівниками і підлеглими (це особливо яскраво простежується в діяльності виконавчої гілки влади). На початку існування Сполучених Штатів, природно, що не всі державні інститути, які функціонують зараз, існували і тоді. Місцеві чиновники, суди, збройні сили та поліція – це перелік тих інститутів влади (у різних її проявах), з якими мали справу етнічні групи та корінні народи в США на початку їх існування. Тут ми мусимо погодитись з думкою, що в Сполучених Штатах на етапі їх становлення як молодій незалежній державі, більш впливовими на процеси міжетнічної взаємодії інститутами були місцеві легіслатури, вибори, преса, партійні організації, тобто, децентралізовані, горизонтальні фактори націєтворчих процесів [1, р. 124]. Ми повинні також зазначити, що США від самого початку є федеративною державою з фактично двопартійною системою. Досить рідко в історії Америки мали місце ситуації, подібної до теперішньої, коли і Президент США, і більшість обох палат Конгресу, і більшість суддів Верховного Суду, і більшість легіслатур були представниками однієї партії (зараз – республіканців). Тому для Сполучених Штатів завжди був характерним не тільки строкатий етнічний склад населення, але і різноманітність підходів до управління міжетнічними відносинами. Відповідно, різною була реакція етнічних груп та корінних народів, що інколи призводило до етнічної мобілізації останніх.

Ми маємо визнати, що в рамках однієї статті неможливо охарактеризувати вплив становлення державних інститутів на етнічні групи та корінні народи США. Ми виділимо найяскравіші, на нашу думку, приклади безпосереднього втручання держави та її інститутів, спроби регулювання національного питання в США.

Очевидно, що характерними рисами розвитку державності (і це є властиве не тільки Сполученим Штатам Америки), є процеси інституціоналізації, централізації (до певної межі) та проникнення держави в усі сфери суспільного життя. На нашу думку, першими, хто відчув дію інститутів держави, були корінні народи (а саме, індіанці), афроамериканці та мігранти азійського походження.

Яким саме чином держава впливала на етнічні групи та корінні народи на початковому етапі свого становлення? Для розуміння цих процесів, ми маємо погодитись, що існування будь-якої держави не виглядає можливим без виконання наступних вимог (є і інші, проте в контексті нашого дослідження зупинимось на нижченаведених):

1) держава має мати змогу реалізовувати та захищати свій суверенітет, в тому числі територіальний;

2) держава має знати, хто є об'єктом її влади, тобто, які особи є її громадянами (підданими), якими правами та обов'язками вони володіють, хто не є громадянами, який їх статус на суверенній території держави і т. д.;

3) держава має знати, хто та що є відповідно суб'єктами та об'єктами оподаткування на її суверенній території (в ідеалі регулярно мають проводитись переписи населення), з метою акумулювання коштів для власного виживання, фінансування силових структур, державного апарату.

На нашу думку, ці базові вимоги (функції) держави, їх інституціоналізація, централізація та проникнення сприяли інтенсифікації відносин держава – етнічні групи та держава – корінні народи. Першими, хто безпосередньо зазнав впливу державних інститутів були корінні народи США, представлені численними племенами індіанців. Детальніше про державну політику Сполучених Штатів автор цієї статті аналізував у своїх попередніх наукових розвідках [10 – 14]. Зараз зупинимось на констатації факту, який не потребує додаткової аргументації: очевидно, що саме американське військо було першою

державною інституцією, яке вступило в контакт з індіанцями. До середини XIX ст. говорити про поширення інших державних інститутів та органів вглиб Дикого Заходу не виявляється можливим. Також очевидно, що американське військо сприяло етнічній мобілізації останніх – часто-густо це було питанням виживання корінних народів. У середині XIX ст. відбуваються важливі зміни в сфері державного управління справами корінних народів США. Ще у 1824 р. було створено Бюро у справах індіанців (The Bureau of Indian Affairs), яке спочатку структурно належало Міністерству оборони, але з 1849 р. переведено під крило новоствореного Міністерства внутрішніх справ. Армія не бажала втрачати контроль над індіанцями, тому функції розділили, досягнувши необхідного компромісу: військові забезпечували охорону поселенців і основних шляхів сполучення від войовничих племен, перешкоджали збройним нападам аборигенів з території резервацій, захищала індіанців від вторгнень білої людини; Міністерство внутрішніх справ цікавило дотримання зобов'язань за договорами, освіта, християнізація, примирення племен [14, с. 251].

Важко не погодитись, що індіанці зазнали впливу держави з самого початку її створення. Індіанці етнічно мобілізувались, стримували атаки американського війська, коли інші державні інститути були ще відносно слабкими, індіанці були під прямою опікою держави (wards) аж до надання їм громадянства у 1924 р. (але в той самий час вони були виключені з усіх державотворчих процесів, перебували на маргінесі суспільно-політичного життя), вони зазнали прямого впливу зрощення інтересів держави з великим приватним бізнесом в сфері видобутку корисних копалин (на колись традиційно індіанських землях). На поч. ХХІ ст. індіанці здійснюють спроби етнічної мобілізації, каталізатором до яких є, як правило, нові спроби прокладення нафто- або газопроводів, жалюгідний матеріальний стан деяких племен. Проявами етнічної мобілізації, водночас і рушійною комунікативною платформою, є паніндіанські рухи типу Idle No More.

Так само зазнали потужного впливу під час процесів державотворення афроамериканці. Ми не будемо тут вступати в дискусію, чи слід відносити афроамериканців до окремої етнічної групи, расової групи, чи до обох одразу [15 – 17]. На цю тему присутні відповідні дослідження серед американських науковців, вона стане темою подальших досліджень автора в майбутньому. Проте варто погодитись, що нащадки афроамериканців прибули на американський континент примусово, в якості рабів, як власність білого населення спочатку колоній, а потім – громадян Сполучених Штатів. Важливо відмітити, що до Громадянської війни 1861-1865 рр. цей статус чорношкірого населення (власність) фактично був легітимізований державою. Численні повстання рабів (такі, наприклад, як Нета Тернера у 1831 р.) стали яскравим прикладом етнічної (расової) мобілізації. Після емансипації та внесення поправок до Конституції США, чорношкіре населення США все-одно перебувало в особливому статусі, до нього було специфічне відношення з боку держави, особливо в південних штатах. Американська держава фактично ще на 100 років легітимізувала другосортність афроамериканців, не втручаючись в нормативну дискримінацію цієї расової групи в США (закони Джима Кроу, постанова Верховного Суду США від 1896 р. про «несуперечність» норм сегрегації в штаті Луїзіана, що створило відповідний прецедент для інших і т. д.). На сьогодні проникнення держави, її вплив на цю расову групу в США залишається достатньо потужним: через злиденне економічне становище багато хто з афроамериканців змушені покладатись на роботу державних інституцій для отримання соціальної допомоги, працевлаштування і т. д. Цікавою темою для подальших досліджень може бути феномен, який В. Євтух називає «реверсний расизм» - практика стимулювання членів історично занедбаних груп за рахунок членів тих груп, які історично перебували у кращому становищі [9, с. 273]. В США після 60-их рр. ХХ ст. практикувались резервація робочих місць, місць у вузах для афроамериканців виключно через їх расове походження.

Процес імміграції до США супроводжувався безпосереднім впливом держави на новоприбулих. Слід відмітити, що американська держава по різному ставилась до різних етнічних та національних груп, які прибували на її територію. Та сама група в різні історичні періоди могла вважатись бажаною, а потім – оголошуватись ворогами держави (японці). Ми тезово розглянемо основні принципи впливу держави на деякі етнічні та національні групи, зазначимо зараз лише, що під час всього періоду свого державо- та націєтворення, США виходили виключно з власних інтересів, проводячи відповідну міграційну політику.

До кін. XIX ст. державний апарат слабо впливав на «бажаність» чи «небажаність» певних етнічних груп до в'їзду та натуралізації в США. В часи потреби в робочій силі, в часи екстенсивного розвитку, поширення свого суверенітету на Дикий Захід, створення нових штатів, американська держава не приділяла уваги етнічному складу новоприбулих. Це не входило в її пріоритети. Скоріше, навпаки, держава була зацікавлена в більшій кількості робочих рук для забезпечення вищезазначених процесів. Інституціоналізація міграційних процесів знайшла своє відображення у створенні Конгресом США Служби з імміграції та натуралізації (Immigration and Naturalization Service) у 1891 р.

Проте, коли на думку держави, певна етнічна група створювала загрозу національній безпеці, вводились в дію відповідні нормативно-правові акти, які обмежували в'їзд на територію США та натуралізацію новоприбулих. Характерною є ситуація щодо китайців, які до кін. XIX ст. працювали на будівництві залізних доріг, залишились в США після золотої лихоманки в Каліфорнії. Проте у 1882 р., після того, як на думку Вашингтону, кількість та концентрація китайців значно зросла, було прийнято «Закон про виключення китайців» (Chinese Exclusion Act) у 1882 р. [18]. Його (та потім ряд інших нормативно-правових актів щодо імміграції китайців, якими він був замінений) юридична дія продовжувалась до 1943 р.

Важливим етапом на шляху становлення державності та інституціоналізації імміграції було створення Бюро перепису населення у 1902 р. Це важливий етап у вищезгаданих процесах: контроль населення залежить від наявної інформації щодо останнього – таким чином адміністративний контроль стає ефективним. Вік, стать, працездатність населення грають свою роль в поділі праці, оподаткуванні. Так само грає роль і етнічна належність: концентрація етнічних груп в певних місцях, відповідно, їх загроза національній безпеці (сепаратизм, іредентизм і т. д.). Очевидно, що створення у 1913 р. Департаменту праці США тільки сприяло контролю та проникненню держави в справи етнічних груп. З іншого боку, на нашу думку, було б помилковим вважати, що держава досягає повного управління та контролю над етнічними і расовими групами виключно шляхом створення чи вдосконалення своїх інститутів. Станом на сьогодні, ми спостерігаємо, що в США присутні помітні проблеми міжетнічної взаємодії, тобто існуючі інститути не справляються в повній мірі з задачами, які на них покладені: в Америці присутні і безробіття (більше серед певних рас і корінних народів), і расова дискримінація, і нелегальна імміграція.

Так само не потрібно вважати, що держава в США (і не тільки) виступає тільки контролером, пригнічує, намагається скерувати міжетнічну взаємодію. Деякі групи, представники яких історично перебували при владі, являли собою владу, будучи чиновниками, управлінцями, законотворцями, суддями і т. д. склались навпаки, преференційні умови для економічного, культурного розвитку, доступу до ресурсів держави. В США такою умовною групою (до певного часу) можна назвати WASP – White Anglo-Saxon Protestants (білі англо-саксонські протестанти). Ми не будемо детально на цьому зупинятись в рамках цієї статті, дана проблематика може стати темою окремого наукового дослідження). З іншого боку, в США присутні етнічні групи, які «випали» з процесів державотворення, немає змоги говорити про серйозний вплив на них держави, та і вони не залишили помітного сліду у вищезгаданих процесах. На думку С. Енлоу,

прикладом такої етнічної групи можуть бути американські роми (цигани), які ніколи не вважались Вашингтоном як важливий елемент процесу державотворення, та і сама етнічна група намагалась звести контакти з державним апаратом до мінімуму [1, р. 131].

На прикладі США, ми приходимо до розуміння того, що процес політизації етнічності може відбуватись за присутності внутрішніх та зовнішніх чинників, є більш сталим феноменом. Натомість етнічна мобілізація, як ми бачили з наведених вище прикладів, викликана виключно зовнішнім втручанням. Постає запитання: яким чином держава реагує на етнічну мобілізацію певної групи? На нашу думку, держава повинна або скерувати, направити енергію етнічної мобілізації в потрібне їй русло, або докласти зусиль до етнічної демобілізації.

Процеси етнічної демобілізації в США набували різних форм. На нашу думку, найхарактернішими прикладами можуть бути:

1) етнічна демобілізація щодо індіанців – розселення по резерваціям, уникнення концентрації племен, спроби асиміляції;

2) заборона участі деяким етнічним групам в процесах, які на думку держави можуть сприяти їх етнічній мобілізації – служба в збройних силах, участь у виборчій кампанії і т. д. Стосувалось, в основному, афроамериканців;

3) культ індивідуалізму, характерний для американського повсякденного життя, всіляко сприяв позиціонуванню пріоритетності прав власного «я» над правами групи (колективними правами);

4) створення для певних етнічних груп чи корінних народів специфічних інституцій, які уособлювали для них державу. Заохочення індивідів до персонального вирішення проблемних питань з інституцією («індіанець vs. Бюро у справах індіанців», замість «плем'я vs. федеральний уряд») [1, р. 132].

Висновок. Враховуючи особливості появи США та політичній карті світу, їх федеративний устрій та високий рівень децентралізації, не виглядають очевидними процеси впливу державотворчих процесів на етнічні, расові групи та корінні народи до середини – кінця XIX ст. Проте з часом розвитку державних інститутів, проникнення, контроль та управління з боку держави стосовно вищезазначених груп видавалось все більш очевидним. Держава, як ефективний менеджер, брала в свої рухи (інституціоналізувала) процеси етнічної мобілізації індіанців, афроамериканців, певних етнічних груп іммігрантів. При потребі, держава здійснювала ініціацію процесів етнічної демобілізації. Етнічні групи та корінні народи різняться по ступеню впливу на них процесів державотворення:

1) яким чином ідентифікує себе індивід, з якою етнічною (расовою) групою;

2) створення імпульсів для етнічної мобілізації;

3) сприйняття етнічної групи іншими групами, позиціонування їх щодо одна-одної.

На нашу думку, найбільшого впливу від процесів державотворення в США зазнали корінні народи США та афроамериканці. Проблема покращення соціального та економічного станів цих групи, кореляція проблеми їх самоідентифікації та спроб до самоуправління з федеральною політикою уряду США може стати перспективною темою для подальших досліджень.

Список використаної літератури

1. Enloe C. The growth of the state and ethnic mobilization: the american experience / C. Enloe // *Ethnic and Racial Studies*. — 1981. — Vol. 4, № 2. — P. 123–136

2. Kuzu D. Comparative analysis of political systems and ethnic mobilization: assimilation versus exclusion [Electronic resource] / D. Kuzu // *Comparative European Politics*. — 2016. — Mode of access : <https://link.springer.com/article/10.1057%2Fs41295-016-0004-7>. - doi:10.1057/s41295-016-0004-7

3. Pérez E. Ricochet: how elite discourse politicizes racial and ethnic identities / E. Pérez // *Political Behavior*. — 2015. — Vol. 37, № 1. — P. 155–180

4. Oświecimski K. What makes ethnic groups in the united states politically effective / K. Oświecimski // *Horizons of Politics*. — 2013. — Vol. 4, № 9. — P. 43–74
5. Картунов О. Вступ до етнополітології / О. Картунов. — Київ : Ін-т економіки, упр. та госп. права, 1999. — 300 с. ; Kartunov O. Vstup do etnopolitologii / O. Kartunov. — Kyiv : In-t ekonomiky, upr. ta hosp. prava, 1999. — 300 с.
6. Лупул Т. Я. Політизація етнічності як інституційний фактор процесу формування сучасної канадської політичної нації / Т. Я. Лупул. — Чернівці : Чернів. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича, 2010. — 456 с. ; Lupul T. Ya. Polityzatsiia etnichnosti yak instytutsiinyi faktor protsesu formuvannia suchasnoi kanadskoi politychnoi natsii / T. Ya. Lupul. — Chernivtsi : Cherniv. nats. un-t im. Yu. Fedkovycha, 2010. — 456 с.
7. Примуш М. Етнополітична мобілізація як фактор зародження та розвитку етнополітичних конфліктів [Електронний ресурс] / М. Примуш // *Освіта регіону*. — 2009. — № 2. — Режим доступу : <http://social-science.com.ua/article/88> ; Prymush M. Etnopolitychna mobilizatsiia yak faktor zarodzhennia ta rozvytku etnopolitychnykh konfliktiv [Elektronnyi resurs] / M. Prymush // *Osvita rehionu*. — 2009. — № 2. — Rezhym dostupu : <http://social-science.com.ua/article/88>
8. Венгринюк Л. Я. Етнічний чинник у політичному процесі: сутність та причини політизації етнічності [Електронний ресурс] / Л. Я. Венгринюк // *Панорама політологічних студій*. — 2011. — Vol. 5–6. — Режим доступу : http://www.nbu.gov.ua/old_jrn/Soc_Gum/Pps/2011_5-6/vengryn.pdf ; Venhryniuk L. Ya. Etnichniy chynnyk u politychnomu protsesi: sutnist ta prychny polityzatsii etnichnosti [Elektronnyi resurs] / L. Ya. Venhryniuk // *Panorama politolohichnykh studii*. — 2011. — Vol. 5–6. — Rezhym dostupu : http://www.nbu.gov.ua/old_jrn/Soc_Gum/Pps/2011_5-6/vengryn.pdf
9. Євтух В. Етнічність: енциклопедичний довідник / В. Євтух. — Київ: Фенікс, 2012. — 396 с. ; Yevtukh V. Etnichnist: entsyklopedychnyi dovidnyk / V. Yevtukh. — Kyiv: Feniks, 2012. — 396 с.
10. Козачук О. Соціальні виклики політики США щодо корінних народів на поч. ХХІ ст. / О. Козачук // *Історико-політичні проблеми сучасного світу*. — 2015. - Т. 29-30. — С. 136-142 ; Kozachuk O. Sotsialni vyklyky polityky SShA shchodo korinnykh narodiv na poch. KhKhI st. / O. Kozachuk // *Istoryko-politychni problemy suchasnoho svitu*. — 2015. - Т. 29-30. — С. 136-142
11. Козачук О. Політика США щодо індіанців у 20-ті - 60-ті рр. ХХ ст. / О. Козачук // *Філософія і політологія в контексті сучасної культури*. — 2014. — Вип. 7. — С. 208–213 ; Kozachuk O. Polityka SShA shchodo indiantiv u 20-ti - 60-ti rr. KhKh st. / O. Kozachuk // *Filosofii i politolohiia v konteksti suchasnoi kultury*. — 2014. — Vyp. 7. — S. 208–213
12. Козачук О. Політика щодо корінних народів як важлива складова внутрішньої політики в США та Канаді / О. Козачук // *Науковий діалог «Схід – Захід» : матер. III всеукр. наук. конфер. з міжнар. участю (м. Кам'янець-Подільський, 7 черв. 2014 р.) у 4-х ч. — Дніпропетровськ : Інновація, 2014. — Ч. 1. — С. 78 – 81 ; Kozachuk O. Polityka shchodo korinnykh narodiv yak vazhlyva skladova vnutrishnoi polityky v SShA ta Kanadi / O. Kozachuk // *Naukovyi dialoh «Skhid – Zakhid» : mater. III vseukr. nauk. konfer. z mizhnar. uchastiu (m. Kamianets-Podilskyi, 7 cherv. 2014 r.) u 4-kh ch.* — Dnipropetrovsk : Innovatsiia, 2014. — Ch. 1. — S. 78 – 81*
13. Козачук О. Політика Канади та США щодо корінних народів: можливі уроки для України / О. Козачук // *Панорама політологічних студій*. - 2013. — Вип. 11. — С. 214-220 ; Kozachuk O. Polityka Kanady ta SShA shchodo korinnykh narodiv: mozhlyvi uroky dlia Ukrainy / O. Kozachuk // *Panorama politolohichnykh studii*. - 2013. — Vyp. 11. — S. 214-220
14. Козачук О. Еволюція політики США щодо індіанців у 1774-1924 рр. / О. Козачук // *Панорама політологічних студій*. - 2013. — Вип. 10. — С. 247-258 ; Kozachuk O. Evoliutsiia

polityky SShA shchodo indiantsiv u 1774-1924 rr. / O. Kozachuk // Panorama politolohichnykh studii. - 2013. – Vyp. 10. – S. 247-258

15. Glazer N. Blacks and ethnic groups: the difference, and the political difference it makes / N. Glazer // Social Problems. — 1971. — Vol. 18, № 4. — P. 444–461

16. Doak M. J. Minorities: race and ethnicity in america / M. J. Doak. — Detroit : Gale Cengage Learning, 2009. – 153 p.

17. The changing terrain of race and ethnicity / ed. By M. Krysan, A. E. Lewis. — New York : Russell Sage Foundation, 2006. — 273 p.

18. Chinese Exclusion Act [Electronic resource]. - Mode of access : <http://www.loc.gov/law/help/statutes-at-large/47th-congress/session-1/c47s1ch126.pdf>

Стаття надійшла до редакції 05.05.2017 р.

O. Kozachuk

STATEBUILDING PROCESSES' INFLUENCE ON ETHNIC GROUPS AND ETHNIC MOBILIZATION IN THE UNITED STATES OF AMERICA

The formation of statehood in the United States is well-researched process among the scientists of the world, including Ukrainian. Scientific papers continue to appear aimed at treating certain ethnic groups or indigenous peoples in that country. But until now little research point in political science (especially domestic) analyze the influence of the process of state formation on ethnic groups and indigenous peoples. What was the quality of the process? Was it a determining influence on the politicization of ethnicity in the United States? Whether the process was accompanied of American state's influence on ethnic groups and indigenous peoples ethnic mobilization? Giving answers to these questions we can determine the degree of impact on ethnic groups and indigenous peoples in the United States. The purpose of this paper is to show that the state and its branches were the factors of ethnic mobilization in the United States throughout all the history of their formation. The objectives of the article are:

1) Identify ethnic groups and indigenous peoples most affected by the state building process in the United States;

2) Analyze how these effects occurred, in what forms it took place, how ethnic mobilization and demobilization carried on.

Given the characteristics of the appearance of the United States at the world's political map, their federal structure and a high level of decentralization processes do not look as an obvious impact of governmental processes to ethnic, racial groups and indigenous peoples to the middle - the end of the XIX century. However, over time the development of state institutions, penetration, control and management of the state regarding the above-mentioned groups were seemed increasingly evident. The state, as an effective manager, has its hands processes of ethnic mobilization of Indians, African Americans, and certain ethnic groups of immigrants. If necessary, the government initiated the process of ethnic demobilization. In our opinion, the greatest impact on the processes of state building in the United States has indigenous peoples and African Americans.

Key words: *ethnic groups, ethnic mobilization, indigenous peoples, African Americans, immigrants.*

І.В. Кушнар'юв

ПОЛІТИЧНА КОРУПЦІЯ В ІСПАНІЇ: ХАРАКТЕРНІ ПРОЯВИ ТА НАПРЯМКИ БОРОТЬБИ

Аналізується політична корупція у країнах Південної Європи на прикладі Іспанії. Акцентується на взаємозв'язку між політичною корупцією та затяжною фінансово-економічною кризою, яка розпочалася у 2008 році. Констатовано, що Іспанія належить до висококорумпованих країн ЄС, хоча за останні п'ять років було зроблено багато законодавчих новацій для призупинення руйнівного впливу політичної корупції. Привертається увага до надвисокого рівня готовності населення до корупції, проблем прозорості фінансування політичних партій, падіння авторитету інституту монархії через корупцію в середовищі династії Трастамара. Констатується істотний вплив корупції на державне та приватне життя в Іспанії.

Ключові слова: корупція, політична корупція, Іспанія, Народна партія.

Проблема політичної корупції більшою чи меншою мірою характерна для усіх держав. Одні з них твердо стоять на шляху викорінення цього соціального зла, інші – перевели корупцію у ранг національної традиції. Досвід перших заслуговує на вивчення для можливого урахування у визначенні оптимальної національної антикорупційної програми; помилки ж другої групи держав цікаві з точки зору з'ясування мотиваційних чинників збереження корупційної практики. Іспанія відноситься до тих держав, які демонструють виразні приклади сучасної політичної корупції, водночас намагаючись поки що без особливого успіху викоринити її. Прийнята низка важливих нормативно-правових актів, відбуваються судові процеси над політичними корупціонерами тощо. Втім вагомих результатів у боротьбі з політичною корупцією поки що не досягнуто. І це на тлі масштабної соціально-економічної кризи, яка від 2008 р. «лихоманить» Іспанію. З'ясувати, які ж зміни проводяться, які з них результативні або ж ні, є цікавим дослідницьким завданням, з огляду на проведення можливих паралелей між Україною та Іспанією в площині запобігання політичній корупції.

Вивчення цієї проблематики є новим завданням для вітчизняної політичної науки. Комплексних досліджень політичної корупції в Іспанії (чи комплексних досліджень політичної корупції в країнах Південної Європи) у вітчизняній політології проведено не було. Інформація вкраплена в тематично близькі порівняльні дослідження, де Іспанія фігурує серед них інших держав щодо: сутності політичної корупції (Г. Кохан); особливості протидії політичній корупції у країнах ЄС (О. Дульський, Л. Тіньков). Тому наше дослідження в основному базувалося на інформації, оприлюднюваній в іспанських і європейських медіа, дослідженнях Transparency International, розробках зарубіжних дослідників (Д. Дела Порта, А. Ванучі та ін.).

Іспанія належить до тих держав ЄС, які уособлюють увесь комплекс проблем, зумовлених глобальною економічною кризою, що розпочалася у 2008 р. Ця держава постраждала від кризи чи не найсильніше серед держав-учасниць ЄС. Зокрема, показники безробіття в окремих частинах Іспанії (наприклад, Андалусії) є найвищими в межах ЄС (безробіття по країні за даними Eurostat збільшилося з 8,2 % (2007 р.) до 22,1 % (2015 р.)). За висновками Transparency International, зробленому в спеціальному звіті щодо держав ЄС (2012 р.), корупція в політиці та економіці найбільше уражує саме країни Південної Європи (Іспанія, Португалія, Греція, Італія) та є причиною їх виходу зі затяжної кризи [1].

Очевидний взаємозв'язок між політичною корупцією та затяжною кризою у країнах регіону.

До соціально-економічних додалася низка політичних проблем, особливо після парламентських виборів 2015 р. Ці вибори проходили на тлі триваючої економічної кризи, корупційних скандалів, що зачепили правлячу на той момент Народну партію (Partido Popular), і засвідчили зростання недовіри до традиційних об'єднань громадян. Був сформований найфрагментованіший іспанський парламент; жодна зі сил не була спроможна сформувати коаліцію. За висновками експертів [5], після цих виборів Іспанія в той час опинилася «на порозі політичної кризи» (300 днів у країні не було уряду, партії не могли дійти згоди щодо кандидатури майбутнього прем'єр-міністра, новообраний парламент був розпущений, а 26.06.2016 р. були проведені повторні вибори).

Корупція всіх типів стала візитівкою Іспанії в світі, майже нарівні з фламенко чи коридою. В опитуваннях громадської думки близько половини опитаних іспанців традиційно називають корупцію «проблемою №1». Дослідники Д. Дела Порта та А. Ванучі зауважують: Іспанія належить до висококорумпованих країн світу [2, с. 16]. Як свідчать дані, оприлюднені експертами Єврокомісії (лютий 2014 р.) щодо корупції в країнах ЄС, в Іспанії є надвисокий рівень готовності населення до корупції – 95 %; 63 % іспанців засвідчують, що корупція істотно впливає на їх життя; 87 % сумніваються у прозорості фінансування політичних партій [15].

Саме корупцію експерти (зокрема, Transparency International) називають однією з головних причин кризи в країнах Південної Європи. Так, в доповіді Transparency International, в якій розглянуто ситуацію в європейських державах, відзначається, що в Іспанії (як і в Греції, Іспанії, Італії та Португалії) «більше неможливо заперечувати зв'язок між фінансовою та бюджетною кризою, що тривають, і глибоко вкоріненими проблемами недостатньої звітності про бюджетні витрати, неефективність і зловживання в сфері держуправління, які не контролюються і не караються» [6].

Проведені опитування засвідчують: 88 % іспанців сильно стурбовані різким збільшенням корупції в своїй країні починаючи від початку економічної кризи-2008, і вважають цю проблему дуже серйозною. 93 % іспанців упевнені: головним епіцентром корупції є саме державні установи, регіональна влада та муніципалітети. 74 % опитаних вважають, корупція – невід'ємна частина культури Іспанії, і що так склалося історично [6]. В контексті останнього, мабуть, доречно згадати, що ще півтора століття тому державні посади в Європі давали в придане, часто передавали у спадок, посади в колоніях продавали на офіційних аукціонах [3].

Наведені цифри не виглядають несподіваними з огляду на численні приклади різноманітних корупційних проявів в цій країні, як-от: в Андалусії чиновники привласнили фінанси, виділені ЄС на перекваліфікацію безробітних; там же чиновники привласнювали не лише фінанси на професійну перепідготовку безробітних, але й не за призначенням використовували кошти європейських фондів для допомоги особам, яких достроково відправляли на пенсію для «омоложення» кадрів – ці гроші виписувалися на неіснуючих «мертвих душ» і привласнювалися; Народну партію викрили у веденні упродовж вісімнадцяти років подвійної бухгалтерії; у хабарництві звинувачують низку політиків, урядовців і навіть членів королівської сім'ї тощо.

Справи щодо політичної корупції є складними у розслідуванні й розтягуються на роки. Наприклад, довгострокове розслідування, відоме як «справа Гюртеля» (Gürtel) щодо корупції Народної партії, триває вже 10 років (від 2007 р.) і лише наприкінці 2106 р. передане до суду. У цій справі фігурують 37 осіб (у т. ч. провідні діячі цієї партії), які утворювали корупційну мережу. Їх звинувачують у неправомірній фінансовій вигоді в обмін на контракти, скеруванні грошових пожертв, зроблених на користь партії, окремим чиновникам тощо. Злочинна мережа, очолювана бізнесменом Ф. Корреа (його називали

«Дон Вито 2–3%», проводячи паралелі з Доном Корлеоне з «Хрещеного батька»), утримувала політиків із Народної партії.

Зауважимо, що коли громадськості (завдяки газеті «El País») стало відомо про «сірі зарплати» політиків, це викликало хвилю протестів іспанської громадськості [4]. Вони уможливилися не в останню чергу завдяки новим медіа. Наприклад, онлайн-петиція на Change.org зібрала у 2013 р. 100 тис. підписів лише за перші 10 годин на вимогу відставки уряду, а на момент завершення кампанії її підписало 1 млн 260 тис. 786 підписантів (очікуваних 2 млн підписів зібрати все ж не вдалося) [14]. У Twitter та Facebook теж було проведено масові інформаційні шторми з поширення хештегів (на взірець #lospapelesdebárcenas, #DondeestaRajoy), інтернет-мемів тощо; у їх основі були прізвиська та образи тогочасного прем'єр-міністра, лідера Народної партії М. Рахоя та скарбничого партії Л. Барсенаса.

Фінансові зловживання допускали не лише провладні, але й опозиційні партії. Наприклад: а) очільники Іспанської соціалістичної робітничої партії в Андалузії привласнили великі суми, виділені ЄС на професійну перепідготовку робітників (про це ми уже згадували вище); б) у лідерів Каталонської націоналістичної партії «Конвергенція і союз Каталонії» у січні 2012 р. виявили багатомільйонні рахунки в закордонних банках.

Монарша посада завше була сповнена величного символізму; вона уособлює державність, і тим прикрішим є корупційні звинувачення проти таких символічних осіб. У контексті нашого дослідження фігурують найперше податкові злочини сестри короля Іспанії Філіпа VI інфанти Крістіни (ухиляння від сплати податків; покарана штрафом 265 тис. євро) та її чоловіка І. Урдангаріна (підробка документів, відмивання грошей (5,8 млн євро) на посаді керівника громадського фонду «Instituto Noos»; ця організація була прикриттям для отримання великих сум із бюджетів Балеарських островів та Валенсії й їх подальшого привласнення невеликою групою осіб; у лютому 2017 р. засуджений до 6 років і 3 місяців ув'язнення). По цій же справі засуджений і колишній очільник Балеарських островів Ж. Мейтас (3 роки і 8 місяців ув'язнення) [16]. Опитування громадської думки засвідчили: через цю гучну справу репутація іспанських монархів зіпсована, а популярність короля Хуана Карлоса знизилась у кілька разів в останні роки його правління (зрікся влади на користь свого сина Феліпе IV 19.06.2014 р.).

Видається, що корупційний скандал щодо Народної партії, опозиційних об'єднань громадян, а також обвинувачення членів королівської родини, істотно вплинули на зниження починаючи від 2013 р. Індексу сприйняття корупції, який визначає Transparency International. У 2016 р. Іспанія зайняла 43 місце (58 пунктів зі 100 можливих); для порівняння: у 2012 р. індекс був 65 пунктів.

Власне «подяки» партіям за контракти та інші послуги до внесення змін у законодавство було проконтролювати дуже складно. Адже ні спонсори, ні партії нормативно не були зобов'язані звітувати про свої відносини в системі спонсорських підтримок; партійні фонди ніколи не ревізувалися органами державного контролю.

У січні 2013 р. уряд Іспанії виступив із антикорупційною ініціативою – «Антикорупційним пактом», а парламент схвалив його, отримавши підтримку більшості з партій, представлених у законодавчому органі (26.02.2013 р.). Пакт за задумом був покликаний припинити нецільове використання державних і партійних фондів [10]. «Антикорупційний пакт» зобов'язує усі партії, які підписали його, публікувати фінансові звіти та періодично проводити незалежний аудит своїх фінансів. Пактом передбачалося, що положення прийнятого у 2012 році закону про прозорість, який стосувався лиш високопосадовців, розповсюджується на усіх політичних діячів (публікація даних про доходи політиків, інформація про поїздки, об'єкти власності). Призначення на високі партійні посади теж повинні бути обґрунтовані, щоб не допускати протекцій. Очевидно, що поява такого пакту була зумовлена великим розчаруванням іспанців у політиках саме з

огляду на часті корупційні скандали. «Антикорупційний пакт» за задумом мав укріпити довіру населення до політичної діяльності загалом.

Одночасно з прийняттям «Антикорупційного пакту» парламент схвалив урядовий проект «Статус високопосадових державних службовців». Відповідно до цього документа, така категорія громадян зобов'язані щорічно декларувати доходи та майно. Після завершення перебування на посаді, державним службовцем подається окрема декларація, яка дозволятиме громадськості та антикорупційним органам виявити, чи відповідали витрати чиновника його доходам. Це стосується навіть особи монарха.

Із 01.01.2014 р. вступив у дію закон «Про прозорість, доступність інформації та добросовісність правління», який зобов'язує політичні партії звітувати про свої фінанси перед органами державного контролю. Також контролюючі державні органи отримали право регулярних перевірок партійних кас. Партії зобов'язані у місячний строк відповідати на запити громадськості про отримані надходження. Водночас і спонсори партій повинні декларувати свою допомогу партійним організаціям. Така звітність є необхідною, адже членські внески не становлять основу партійного бюджету²² для фінансування партійних структур, тому компенсуються з інших джерел. Такими джерелами в Іспанії виступають:

- державне фінансування для партій, представлених у парламенті (Генеральних кортесах). Розмір фінансування корелюється з кількістю місць у законодавчому органі. Наприклад, у 2012 році дві тогочасні провідні партії (Народна партія та Іспанська соціалістична робітничка партія) майже порівну розділили 50 млн євро з держбюджету [9];
- приватні пожертви у партійну скарбницю. Ще у 2007 році був прийняте (у 2012 доповнене) законодавство, яке унормувало розмір спонсорської допомоги від однієї і тієї ж фізичної чи юридичної особи у розмірі не більше 100 тис. євро на рік. Жертводавці ніяким чином не повинні бути пов'язані з державними адміністративними структурами. Наприклад, підприємства-спонсори не повинні мати державної дольової участі, контрактів на виконання громадських робіт, отримувати разові субсидії від державної адміністрації будь-якого рівня.

Наприкінці 2014 р. був запущений урядовий портал www.transparencia.gob.es. Його створили на виконання закону «Про транспарентність, доступність інформації й адекватне державне правління». На момент запуску портал давав доступ до 530 тис. архівних документів. Сервіс за задумом мав зробити прозорішою діяльність державних структур, а також громадських організацій, які отримують державні дотації [11]. На порталі розміщується не лише інформація про чиновників, а й усі законопроекти, над якими ведеться робота. На окремому розділі порталу оприлюднюється інформація щодо фінансово-економічної діяльності адміністрації: контракти, державні закупівлі, субсидії для приватного бізнесу та громадського сектора; дані аудиторських перевірок державних структур (включно з королівським двором, двома палатами парламенту); оприлюднюється оцінка державної власності, яка підлягає приватизації; інформація про доходи високопосадовців, у тому числі урядовців. Будь-хто з громадян Іспанії, вказавши номер свого посвідчення особи, може зробити на порталі запит на інформацію, котра його цікавить, якщо така не була оприлюднена досі; у 30-денний термін відповідь має бути представлена, а відмова її надати може обґрунтуватися лише безпековими інтересами.

Для виконання такого надскладного завдання, якою є боротьба з політичною корупцією, Іспанія підтримує та доєднується до різноманітних новітніх антикорупційних ініціатив. Наприклад, у квітні 2017 р. 16 державами-учасницями ЄС, у т. ч. й Іспанією, було оголошено про створення прокуратури для боротьби з корупцією (для розслідування корупційних злочинів, скоєних проти фінансових інтересів ЄС) [12].

Отже, до антикорупційних новацій в іспанській політиці віднесемо:

²² До прикладу, річний членський внесок Народної партії становить лише близько 20 євро на рік.

– унормування оприлюднення декларацій про інтереси, доходи та майно. Декларації про інтереси членів парламенту та місцевих виборних посадовців можуть бути отримані за запитом будь-якої зацікавленої особи;

– встановлення обмежень на обіймання певних посад і заняття певними видами діяльності після припинення повноважень на посаді державного службовця: упродовж двох років після припинення таких повноважень, особа, що обіймала політичну посаду, не має права працювати у приватній компанії, яка пов'язана контрактними, регуляторними зв'язками або через пряме підпорядкування з органом, посаду в якому обіймала ця особа;

– обов'язковість декларування подарунків для членів уряду й осіб, які обіймають політичні посади;

– публічний контроль за партійними фінансами, передбачаються звітування, встановлені ліміти на приватні та корпоративні внески, лімітовані іноземні внески, встановлені ліміти на витрати [7, с. 20];

– дозволені пожертви від профсоюзів і корпорацій. Максимальний розмір анонімної пожертви – 5 % від обсягу державного фінансування. Іноземні пожертви заборонені;

– визначено умови надання державної підтримки політичним партіям: а) представленість партії у парламенті; б) отримання партією не менше 3 % голосів виборців на попередніх виборах. Форма державної підтримки виражається у загальному нецільовому фінансуванні. Загальна сума визначається парламентом; 1/3 цієї суми розподіляється між представленими у парламенті партіями залежно від кількості місць, що належать їм у нижній палаті; 2/3 суми розподіляється між усіма партіями, що взяли участь у виборах, пропорційно кількості здобутих ними голосів на свою підтримку.

Але, як бачимо з іспанської практики політичної корупції, недостатньо прийняти антикорупційні закони, спрямовані на уможливлення прозорості політики. Найперше необхідна воля та послідовність у їх виконанні політичними акторами. На цьому акцентував глава держави, король Феліпе IV, який у виступі наприкінці 2016 р. у іспанському парламенті наголосив на необхідності остаточного вирішення проблеми політичної корупції у країні. «Оновлення державного життя – питання принципу, волі та рішучості. Це питання порядку роботи нашої правової держави та необхідна умова для відновлення довіри громадян. У цьому сенсі етичні цінності повинні надихнути наше державне життя. Корупція, яка обурила громадську думку в нашій країні, і з якою треба твердо боротися, повинна залишитися сумною згадкою про наслідки хвороби, яку ми маємо перемогти» [8].

Але таку політичну волю не достатньо лишень декларувати з високих трибун, а й демонструвати власним стилем життя. Натомість особи, які мають уособлювати «чистоту рук» іспанської влади, постійно стають фігурантами корупційних справ. Так, на початку червня 2017 р. очільник антикорупційного підрозділу іспанської прокуратури М. Мойш подав у відставку після того, як громадськості стало відомо, що він від 2012 р. був співвласником (25% акцій) підприємства в офшорній зоні (Панама) [13].

На сьогодні досвід Іспанії є цінним як із точки зору вивчення пошуку механізму боротьби з політичною корупцією, так і точки зору оцінки його ефективності. На жаль, цей механізм, попри окремі інновації, не приніс поки що істотних змін. На побутовому рівні і далі звучать аргументи про політичну корупцію як «історичну традицію», «частину національної політичної культури», «генетичну особливість національного характеру» тощо. Але політичну корупцію, на нашу думку, подолати можна – розвиваючи глибокі демократичні традиції, незалежні медіа, уможливлюючи освіченість населення та високий рівень добробуту.

Поки що демократичні традиції в Іспанії порівняно слабкі (перехід від тоталітарного режиму до багатопартійності відбувся лише наприкінці 1970-х років). Медіа в своїй більшості є залежними (контролюються та виконують інформаційні замовлення певних політичних сил). Рівень добробуту населення за європейськими стандартами невисокий. За

рівнем освіченості Іспанія займає нижчі позиції в ЄС. За рівнем громадянської відповідальності Іспанія набагато відстала від інших європейських країн, найперше Північної Європи; до прикладу 70 % мерів, які перебували під слідством за підозрою у корупції, були знову ж переобрані на посаду. За такої ситуації державі необхідно якнайбільше заохочувати вільні медіа та виховувати народ дусі демократичних цінностей; в іншому випадку країна може перетворитися на новітню клептократію.

Список використаної літератури

1. Барановская М. Transparency International: Коррупция препятствует выходу из кризиса. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://p.dw.com/p/158pe> ; Baranovskaya M. Transparency International: Korruptsiya prepyatstvuyet vykhodu iz krizisa. [Elektronnyy resurs]. – Rezhim dostupa: <http://p.dw.com/p/158pe>
2. Дела Порта Д. Брудні оборудки: учасники, ресурси та механізми політичної корупції / Д. Дела Порта, А. Ванучі. – К. : Вид-во «К. І. С.», 2006. – 302 с. ; Dela Porta D. Brudni oborudky: uchasnyky, resursy ta mekhanizmy politychnoi koruptsii / D. Dela Porta, A. Vanuchi. – К. : Vyd-vo «K. I. S.», 2006. – 302 s.
3. Корупція: теоретико-методологічні засади дослідження / кер. авт. кол. доц. І. О. Ревак. – Львів : ЛьвДУВС, 2011. – 220 с. ; 2. Koruptsiia: teoretyko-metodolohichni zasady doslidzhennia / ker. avt. kol. dots. I. O. Revak. – Lviv : LvDUVS, 2011. – 220 s.
4. Массовая политическая коррупция в Испании вызывает новую волну возмущений. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://ru.globalvoices.org/2013/02/07/21288/> ; Massovaya politicheskaya korruptsiya v Ispanii vyzyvayet novuyu volnu vozmushcheniy. [Elektronnyy resurs]. – Rezhim dostupa: <https://ru.globalvoices.org/2013/02/07/21288/>
5. Мовчан А. Іспанія на порозі політичної кризи. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://commons.com.ua/en/ispaniya-na-porozi-politichnoyi-krizi/> ; Movchan A. Ispaniia na porozi politychnoi kryzy. [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://commons.com.ua/en/ispaniya-na-porozi-politichnoyi-krizi/>
6. Олексеви́ч М. Проблеми Іспанії не в економіці, а в головах. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://news.finance.ua/ua/news/-/281946/problemy-ispaniyi-ne-v-ekonomitsi-a-v-golovah> ; Oleksevych M. Problemy Ispanii ne v ekonomitsi, a v holovakh. [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://news.finance.ua/ua/news/-/281946/problemy-ispaniyi-ne-v-ekonomitsi-a-v-golovah>
7. Політична корупція: як розпізнати та подолати / За заг. ред. К. С. Давиденко; авт.-укл.: Таран В. В., Таран С. В., Грищенко І. Я. та ін. – К. : Ейдос, 2016. – 52 с. ; Politychna koruptsiia: yak rozpiznaty ta podolaty / Za zah. red. K. S. Davydenko; avt.-ukl.: Taran V. V., Taran S. V., Hryshchenko I. Ya. ta in. – К. : Eidos, 2016. – 52 s.
8. Фелипе VI: коррупция в Испании должна стать «печальным воспоминанием». [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://ria.ru/world/20161117/1481590101.html> ; Felipe VI: korruptsiya v Ispanii dolzhna stat «pechalnym vospominaniyem». [Elektronnyy resurs]. – Rezhim dostupa: <https://ria.ru/world/20161117/1481590101.html>
9. Черецкий В. В Испании взяли финансирование партий под контроль [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://p.dw.com/p/1AkEq> ; Cheretskiy V. V Ispanii vzyali finansirovaniye partiyy pod control. [Elektronnyy resurs]. – Rezhim dostupa: <http://p.dw.com/p/1AkEq>
10. Черецкий В. В. Зачем Испании необходим «Антикоррупционный пакт». [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://p.dw.com/p/17SfT> ; Cheretskiy V. V. Zachem Ispanii neobkhodim «Antikorruptsionnyy pakt». [Elektronnyy resurs]. – Rezhim dostupa: <http://p.dw.com/p/17SfT>
11. Черецкий В. В. Интернет поможет Испании в борьбе с коррупцией. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://p.dw.com/p/1E2XE> ; Cheretskiy V. V. Internet pomozhet Ispanii v borbe s korruptsiyey. [Elektronnyy resurs]. – Rezhim dostupa: <http://p.dw.com/p/1E2XE>

12. European public prosecutor's office: 16 member states together to fight fraud against the EU budget. [Electronic resource]. – Mode of access: <http://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2017/04/03-epo/>

13. Manuel Moix dimite como fiscal jefe Anticorrupción tras conocerse su sociedad en Panamá. [Electronic resource]. – Mode of access: http://politica.elpais.com/politica/2017/06/01/actualidad/1496304595_239167.html

14. No más corrupción en España: 2 millones para que Rajoy dimita #RajoyveteYA. [Electronic resource]. – Mode of access: <https://www.change.org/p/no-m%C3%A1s-corrupci%C3%B3n-en-espa%C3%B1a-2-millones-para-que-rajoy-dimita-rajoyveteYA>

15. Summaries of the national chapters from the European. Anti-Corruption Report. [Electronic resource]. – Mode of access: http://europa.eu/rapid/press-release_MEMO-14-67_en.htm

16. Seis años de cárcel para Urdangarin y absolución para la infanta Cristina. [Electronic resource]. – Mode of access: <http://www.lavanguardia.com/politica/20170217/4273936664/sentencia-caso-noos-urdangarin-infanta.html?aid=13P92Y.wghot>

Стаття надійшла до редакції: 04.06.2017 р.

I. Kushnarov

POLITICAL CORRUPTION IN SPAIN: TYPICAL MANIFESTATIONS AND DIRECTIONS OF COMBATING IT

The study analyzes political corruption in the countries of Southern Europe on the example of Spain. It emphasizes the correlation between the political corruption and the lingering financial and economic crisis that began in 2008. It is stated in the article that Spain belongs to the highly corrupt countries of EU, although many legislative innovations were adopted within the last five years in order to suspend the damaging effects of political corruption. It draws attention to the extremely high level of readiness for corruption among the Spanish population, transparency issues in financing of political parties, decline in the authority of monarchy institution due to corruption among the Trastámara dynasty. It notes a significant impact of corruption practices on public and private life in Spain.

The article addresses the permanent increase of distrust towards traditional parties, which is characteristic for Spain. It is determined as a result of constant corrupt acts among party institutions. As a result of the high level of distrust, after the parliamentary elections in 2015 the country was on the verge of large-scale political crisis (300 days without government).

Corruption is characteristic not only for the public authorities and political parties of Spain, but also for the monarchy institutions. It strongly undermines the authority of the state on the international stage. The article analyzes the problems with lawfulness, which arose on the grounds of corruption of Infanta Cristina and her husband I. Urdangarín (tax evasion, money laundering through a public fund).

For many years deep rooting of problems with insufficient reporting of budgetary expenditures, inefficiency and abuse in public administration sphere, poorly controlled by anti-corruption organs, were characteristic for Spain. But it was the beginning of the economic crisis in 2008 when the public opinion polls concluded a sharp increase in corruption. Spaniards defined government agencies, regional authorities, municipalities and political parties as the corruption epicenters. Corruption is such a massive and lingering problem in Spain that nowadays the Spaniards themselves see it as integral part of the country's culture.

However, the article draws attention also to the fact that in the recent year the government anti-corruption measures have intensified. A number of regulations obliging the political parties to report their finances to the state control bodies was adopted. The main task is to stop the misuse of state and party funds. Recently not only the high officials, but also all politicians have been obliged to publish data on their income, information about their trips, property objects etc. According to a newly introduced rule, a public servant after leaving his or her office has to declare

the income and property, which will make it possible for the concerned public and anti-corruption organs to check the compliance of reporting person's expenditures and incomes.

Despite the high number of legislative innovations in combating political corruption, the Spanish practice shows that adopting anti-corruption laws, aimed on enabling transparency of politics, is not enough. It also requires commitment and consistency of political actors in their implementation. It is an urgent problem not only for the country analyzed. The article states that this problem is characteristic also for Ukraine.

Keywords: *corruption, political corruption, Spain, People's Party.*

УДК 327.58:327.82

І.В. Макарук

«СХІДНА ПОЛІТИКА» ПОЛЬЩІ: ЕТАП ТВОРЕННЯ

В статті розглянуто початковий етап формування «східної політики» Республіки Польща у період з 1991 року по 2001 рік. Досліджується проблематика налагодження стосунків Польщі із новими державами пострадянського простору: Україною, Литвою і Білоруссю, які здобувши Незалежність постали на східних кордонах польської держави. Аналізуються складні виклики, які несуть у собі загрозу для стабільного розвитку у регіоні. До таких викликів відносяться: спільне історичне минуле, розвиток польських громад за кордоном, експансія католицької церкви та інше.

Ключові слова: *східна політика, східне партнерство, спільне історичне минуле, пострадянський простір, спільний кордон.*

Трансформація зовнішньополітичних ідей у Польщі, розпочалася у другій половині останньої чверті минулого століття. Саме розпад Радянського Союзу, стає тією точкою відліку, яка заклала в основу політичного курсу держави повне переосмислення історичної та політичної дійсності, яка стрімко змінювалася. Окрім прозахідної парадигми, перед Польщею постала, так звана, проблематика Східного напрямку. Тобто з'явилося два взаємно протилежні напрямки зовнішньої політики, які потребували стратегічної розробки. Розробка Західного напрямку була зрозумілою і майже не викликала сумнів у суспільних і політичних колах Польщі. Східний напрямок навпаки, вимагав повного переосмислення і розуміння шляхів розвитку. Польща опинилася перед необхідністю встановлення багаторівневих відносин з новими сусідніми країнами, які виникли на її східному кордоні. Україна, Білорусь, Литва - нові актори міжнародних відносин та регіональні гравці, які потенційно могли впливати на ситуацію у Центрально-Східному регіоні Європи. Аналітики, які займалися вивченням подальшого розвитку у регіоні розуміли, що цей вплив може бути, як стабілізуючим так і дестабілізуючим. Виходячи з даного контексту Польща почала розробку трьох нових, цілеспрямованих вектори своєї східної політики із врахуванням контексту історичних зав'язків між народами цих нових країн.

Історія формування Польщею «східної політики» кінця ХХ - початку ХХІ століття є предметом наукового інтересу широкого кола вчених. Зокрема, дослідженням даної тематики присвятили свої роботи І. Цепенда, І. Гурак, О. Бабак, І. Бабець, В. Борщевський, В. Гевко, Д. Горун, І. Гудзеляк, І. Гуцуляк, В. Дударьов, Г. Зеленько, К. Кіндрат, Л. Ковач, М. Лазарук, В. Мельник, В. Моцок, Я. Ошуркевич, Є. Савельєв, С. Стоєцький, Л. Чекаленко, Р. Федан, С. Швидяк, К. Marzeda, М. Menkiszak, К. Fedorowicz та інші.

Метою статті є дослідження процесу формування, розвитку і становлення «східної політики» Варшави після розпаду радянської колоніальної системи і утворенням нових незалежних держав, що постали на східних кордонах Республіки Польща.

Повністю відновивши свою суверенну правосуб'єктність, Польща приступила до активного формування самостійної зовнішньої політики. На початковому етапі творення вся політика Польщі характеризувалася стрімким поверненням на Захід. Держава докорінно переформатувала свої зовнішньополітичні орієнтири поставивши за головну ціль максимально швидке зближення з європейськими та євроатлантичними структурами. Для досягнення цієї мети, в коло політичних інтересів були включені найближчі сусіди Польщі. Це Угорщина, Чехія та Словаччина, які у подальшому, разом із Польщею утворили Вишеградську групу, на основі якої, згодом виникла Центральноєвропейська асоціація про вільну торгівлю (CEFTA) [1, с. 668].

Спрямованість курсу Польщі на приєднання до Європейського Союзу не викликала сумнівів в політичних та суспільних колах і з самого початку вважався стратегічною необхідністю держави, яка обумовлювалася багатьма чинниками і не лише економічними. Польща хотіла практично оформити свій відхід від комуністичного минулого, щоб закріпити своє повернення до цінностей Європейського Заходу. Окрім того Польща почала конструювати перспективне позиціонування, як самодостатнього гравця на міжнародній арені з амбіціями регіонального лідерства.

Вступ Польщі до НАТО був зумовлений двома основними чинниками, які розглядалися в єдиному контексті безпеки. Перший чинник: бажання Польщі забезпечити свої амбіційні Західноєвропейські плани від агресивного втручання Росії, яка намагалася утримати Польщу у фарватері свого зовнішньополітичного впливу. Другий чинник: небажання Польщі опинитися у ролі «буферної» країни перетворившись на частину так званої «сірої зони безпеки» між демократичною Європою і авторитарною Росією [2, с. 60].

Однозначно утвердившись зі своїм Західноєвропейським зовнішньополітичним позиціонуванням Польща знову повернула свій погляд на Схід, до новостворених держав, які з розпадом радянського альянсу здобули довгоочікувану незалежність. Тепер східний напрямок відкривав перед Польщею нові перспективи утвердження не лише, як частини Західної Європи, а як можливого, потужного регіонального лідера у Центральній Європі. Для втілення у життя цієї ідеї необхідно було об'єднати навколо себе колишніх партнерів по соціалістичному табору та новостворені країни, які також змогли вирватися із комуністичного ярма.

На східному напрямку, для Польщі склалася якісно нова ситуація. Вперше в історії, Польща фактично перестала межувати з Росією, маючи лише невелику ділянку спільного кордону з Калінінградською областю. Тепер Польщу відділяли від агресивної Росії три, у всіх політичних вимірах, нові держави.

Існування нових держав на Східному кордоні могло сформувати низку гострих викликів, які Польщі було необхідно спрогнозувати, щоб мінімізувати загрози, які могли дестабілізувати ситуацію у регіоні. До цих викликів можна віднести: необхідність повної демаркації і облаштування кордонів з новопроголошеними державами; визначення статусу польських національних меншин та за необхідності вироблення програми їх захисту у новостворених державах; залагодження гострих міжнаціональних протиріч історичного характеру, які сформувалися за останні кілька століть. Окрім того виникала нагальна необхідність для створення оперативної бази для розвитку офіційних міждержавних контактів, яка б стала фундаментом для врегулювання нагальних викликів у Східній політиці. Лише подолавши вище перелічені виклики Польща могла формувати стратегію можливої культурницької експансії за східні кордони.

Проаналізувавши і зваживши нову для себе ситуацію на теренах за східними кордонами, Варшава запропонувала підписати своїм новим сусідам декларацію про

розвиток двосторонніх відносин. В основу пропонованої декларації польська сторона поклала основні принципи безпеки: відмова від будь-яких територіальних претензій; не підняття теми історичних міжнаціональних конфліктів.

Однак, як показав час, тематика історичної пам'яті, а особливо конфліктів, які породжували міжнаціональну ворожнечу, продовжує залишатися джерелом багатьох негативних стереотипів. Саме спільне минуле часто штучно використовуються для нагнітання і дестабілізації двосторонніх стосунків. Деструктивні джерела, які використовують історичне поле у своїх цілях, знаходяться, як у середині країн, учасниць договірного процесу, так і за їх межами. Тобто втручається третя сторона, яка незацікавлена у налагодженні цивілізованих і дружніх стосунків Польщі зі східними сусідами, тому підігріває і нагнітає процес не примирення між даними акторами міжнародних відносин.

Спробуємо проаналізувати протиріччя з якими Польща зіткнулася на східному напрямку у стосунках з Україною, Литвою і Білоруссю. На якому етапі східна політика була успішною, прагматичною, а також де були допущені прорахунки, які не дозволили досягти бажаного результату.

Україна. Після референдуму 1 грудня 1991 року, на якому український народ зробив свій вибір на користь побудови незалежної держави, Польща стала першою державою, яка вже на наступний день визнала Незалежність України. Після цього рішучого кроку Польща неодноразово заявляла, що Україна є безумовним пріоритетом зовнішньої політики Польщі. Хоча у першій половині 90-х років минулого століття саме Україна ініціювала більш активну співпрацю у двосторонніх відносинах. Нове українське керівництво на чолі з Президентом України Леонідом Кравчуком бачило в особі Польської Республіки стратегічного партнера у втіленні своєї прозахідної політики. Однак Польща не змогла повністю впоратися із покладеною на неї місією і не виправдала багатообіцяючі очікування Києва. В основному з причин, що Польща, на той час, сама недостатньо укріпила свої позиції у Європі.

Першої невдачі у своїй східній політиці Варшава зазнала, коли не змогла долучити Україну до Вишеградської групи. Хоча Польща продовжувала декларувати всіляку підтримку ініціатив української влади, але на першому етапі держави не змогли домовитися про стратегічне партнерство. Окрім того, Польща відхилила пропозицію Києва про створення військово-політичного союзу двох держав.

Починаючи з 1994 року українські прозахідні інтеграційні ініціативи поступово почали слабшати і Україна неофіційно отримала статус держави з невизначеним геополітичним вектором. У двосторонніх стосунках настав період застою, який вдалося подолати після обрання нового президента Польщі Олександра Квасневського. Друга половина 90-х років стала періодом польських ініціатив, щодо нового зближення у двосторонніх стосунках з Україною. Варшава, яка вже на той час, змогла достатньо зміцнити свої позиції у Європі, почала формувати свою повноцінну східну зовнішню політику всіляко намагаючись зблизитися з Києвом, підтримуючи його європейські амбіції. Саме у той період двом країнам вдалося вивести свої двосторонні стосунки на рівень стратегічного партнерства.

Литва. Вільнюс, на відміну від України, ніколи не розглядався як актор з невизначеним геополітичним вектором. Відновивши свою Незалежність Литва прийняла однозначне рішення щодо свого Європейського і прозахідного майбутнього. У даному контексті Литва і Польща рухалися паралельними курсами до однієї мети - Європейський союз і НАТО.

З логіки мислення і попереднього аналітичного прогнозування стратегічні стосунки між Варшавою і Вільнюсом мали вибудовуватися у прагматичній площині виходячи зі спільності зовнішньополітичних інтересів. Але спільне історичне минуле, на початковому етапі побудови стосунків, затьмарило відносини Польщі з Литвою.

Каменем спотикання у налагодженні відносин між державами стала польська національна меншина у Литві, яка зазнавала утисків від литовської влади. Варшава миттєво відреагувала на дії литовського уряду, звинувативши Вільнюс у намаганні асимілювати громадян Литви польського походження.

Дана ситуація була серйозним викликом для польської зовнішньої політики на східному напрямку. Варшава почала активно виступати на захист прав польської меншини, вимагаючи від литовського уряду надати можливість етнічним полякам отримувати освіту рідною мовою. Саме суперечливе спільне історичне минуле завадило двом державам уникнути розбіжностей у баченні побудови подальших добросусідських стосунків.

Після довгих дискусій поляки запропонували, щоб всі спірні питання були винесені в окремий договір, який мали підписати пізніше, але так ніколи не підписали. Договір між Республікою Польща та Литовською Республікою про дружні відносини і добросусідську співпрацю був завізований у Вільнюсі 26 квітня 1994 року. Угода стала результатом компромісу обох сторін і не була ідеальною. Тим не менш, дана угода сприяла активізації польсько-литовській співпраці. Як зазначав тодішній посол Польщі у Вільнюсі Ян Відацький: «Як польська влада, так і литовські прагнути, щоб польсько-литовська співпраця, як можна менше була змішана зі спільною, доволі складною історією. Це була спроба зосередитися, як на сьогодні так і майбутньому, що, звичайно, було не легко» [3, с. 130].

Білорусь. У відносинах Польщі з Білоруссю не було такої складної історичної підоснови, як з іншими акторами східної політики Варшави. Однак Білорусь виказала істотне невдоволення місіонерською діяльністю польської католицької церкви. Серйозною проблемою постало побоювання православної церкви і білоруської влади активної експансії католицької церкви до Білорусі. Саме діяльність католицьких священників стала причиною конфліктів на початку 90-х років. Білоруська влада покладала відповідальність на польську сторону за підтримку діяльності польських католицьких місіонерів у цій країні.

Польща, у свою чергу, відповіла претензіями, щодо створення перешкод, які ускладнюють практику католицької релігії і використання польської мови польськими етнічними групами в Білорусі [4, с. 224]. Відсутність чіткого та однозначного правового регулювання розподілу відповідальності польської держави і католицької церкви за проведену діяльність на іноземній території, була однією із найбільших слабких сторін польської східної політики по відношенню до Білорусі в першій половині 90-х років [5, с. 35].

Досить швидко, до вище сказаних проблем, додалося охолодження відносин між двома державами у зв'язку із приходом до влади в Білорусії проросійського президента Олександра Лукашенка. Новий президент Білорусі почав за допомогою референдумів розширювати і зміцнювати свої повноваження, створюючи законодавчу базу для запровадження авторитарної форми правління в державі. В цілому польські дослідники сходяться на думці про те, що білоруський вектор «східної політики» Польщі в 1990-ті роки був самим слабким, і пояснюють це тим, що Білорусь, на відміну від України, негласно визнавалася російською сферою впливу [6, с. 76].

На сьогодні в наукових, політичних, суспільних колах Польщі «східна політика» Варшави 1990-х років піддається жорсткій критиці. Особливо звертається увага на той факт, що Польща не змогла форсувати відносини з українським урядом Леоніда Кравчука, який мав яскраво виражені пропольські настрої. Об'єктивно гальмування цього процесу відбувалося із-за двох суттєвих причин. Перша: Польща побоювалася затримок з виведенням російських військ зі своєю територією, що могло пригальмувати процес зі зближення з НАТО. Друга: Варшаві, на той час, не вистачало достатніх ресурсів, як внутрішньо так і зовнішньополітичних, щоб грати роль регіонального лідера і активно нарощувати відносини зі східними сусідами і, насамперед з Україною.

Після аналізу ситуацію, що склалася, Польща виробила, на той час, єдино вірний напрямок поступу своєї «східної політики» вписавши її у контекст політики розширення Європейського Союзу. Ще не будучи членом ЄС Польща офіційно представила пропозиції Європейській спільноті, що стосувалися довгострокової зовнішньої політики об'єднання. Саме за участі польського зовнішньополітичного відомства готувався документ під назвою «Східна політика Європейського Союзу напередодні розширення на країни Центральної та Східної Європи». У документі зазначалося «...історичний виклик, полягає в тому, щоб переконати політичні еліти і суспільства пострадянських країн у перевагах орієнтації на співробітництво з Європейським Союзом» [7, с. 8]. У кінцевому підсумку це вилилося в безпрецедентну за характером та розмахом ініціативу – Європейську політику сусідства, яка об'єднала півтора десятка сусідніх з Європейським Союзом країн, як на східних, так і на південних кордонах.

Після детального аналізу «східної політики» Польщі кінця дев'яностих років минулого століття – перших років двадцять першого століття, бачимо, що на тому етапі розвитку інтеграційні процеси повністю співпадали зі стратегічними планами Європейського Союзу. Усвідомлюючи це, Польща доклала максимум зусиль, щоб посісти провідне місце у ініціативі сусідства позиціонуючи себе, як носія демократичних і ринкових цінностей, який прагне забезпечити стабільність і безпеку на схід від своїх кордонів. В той же час Варшава намагалася посилити свій вплив у регіоні маючи амбіції регіонального лідера.

Таким чином, Польщі вдалося докорінно реформувати свою «східну політику», досягнувши двох основних цілей: позиціонування регіонального лідера, який є провідником реформаторської економічної політики на основі розвитку демократичних цінностей на теренах Східної і Центральної Європи. Це дозволило Варшаві суттєво зміцнити свою позицію серед членів Європейського Союзу. Більше того, Польща змогла імплементувати свою програму «східної політики» під егіду Євросоюзу, отримавши натомість неабиякі дипломатичні ресурси в досягненні своїх стратегічних цілей у центрально-східному регіоні.

Одним із потужних дипломатичних аргументів Польщі стала політика пропагування привабливої перспективи можливого членства в Європейському Союзі. Варшава констатувала, у всіх своїх посланнях східним країнам сусідам, що даний шлях є єдино правильний для реформування усіх суспільно-політичних інституцій. Дана політика виглядала доволі перспективною і здавалося була приречена на успіх вже у найближчому майбутньому, адже успішним прикладом була сама Польща.

Правда, Польщі не вдалося досягти швидкого бажаного результату, тому що на шляху реалізації даного проекту виникли перепони, на які Варшава не мала важелів вплинути. В першу чергу це світова економічна криза, яка несла у собі загрозу для зони євро, якщо б Європейський Союз продовжив своє розширення на Схід долучаючи країни хоч і з відносно високим потенціалом, але низьким економічним розвитком.

На тому етапі був віднайдений компроміс у вигляді програми «Східне партнерство». Дана програма запропонувала пострадянським державам Східної Європи і Кавказу партнерське зближення з Європейським Союзом, але без чіткої і конкретної перспективи членства.

У політико-правовій перспективі «Східне партнерство» могло стати довготривалим і неефективним процесом, який, у певному часі міг призвести до втрати інтересу до зближення з обох сторін. Саме тому польська влада приступили до послідовної роботи над тим, щоб «Східне партнерство» стало для його учасників не кінцевою станцією, а трампліном на шляху до євроінтеграції.

Не виключено, що саме недосконалість і нечіткість програми «Східне партнерство» стало причиною тих невдач, які зазнавала Польща у своїй «східній політиці».

Отже, закінчилося двадцятье століття. Двадцять перше століття ставило перед суспільно-політичним життям Європи велику кількість майбутніх викликів, до яких європейська еліта не була готовою у повній мірі. Декларований Польщею єдино вірний шлях трансформації суспільних інституцій у вигляді членства у Євросоюзі з часом почав втрачати свою нагальну актуальність.

На часі постало питання подальшого творення партнерської політики у східному напрямку. Що сьогодні, у час політичних, моральних, ментальних розломів, може запропонувати Польща своїм сусідам, коли перспективи Європейського об'єднання не виглядають, у повній мірі, достатньо привабливими. Можливо варто повернути свій погляд до тих ініціатив, з якими Україна зверталася до Польщі на початку 90-х років і які не були достатньо сприйняті.

Можливо настав час регіональних блоків, які будуть більш мобільними і життєздатними? А вже на основі цих блоків варто будувати єдиний, спільний Європейський дім? Відповідь ми отримаємо вже у найближчий час.

Список використаної літератури

1. Зашкільняк Л. О. Історія Польщі: від найдавніших часів до наших днів / Л. О. Зашкільняк, М. Г. Крикун. – Львів : Видавництво Львівського національного університету ім. І. Франка, 2002. — 752 с. ; Zashkilniak L. O. Istoriiia Polshchi: vid naidavnishykh chasiv do nashykh dnyv / L. O. Zashkilniak, M. H. Krykun. – Lviv : Vydavnytstvo Lvivskoho natsionalnoho universytetu im. I. Franka, 2002. — 752 s.

2. Marzeda K. Pozycja geopolityczna Polski po 1989 roku / K. Marzeda // Polityka wschodnia Polski: Uwarunkowania. Konceptje. Realizacja / red. A. Gil, T. Kapusniak. – Lublin – Warszawa, 2009. - S. 55-66

3. Widacki J. Litwo, ojczyzno nie moja / J. Widacki. - Krakow, 2005. - S. 189

4. Menkiszak M. Polska polityka wschodnia / M. Menkiszak, M. Piotrowski // Polityka zagraniczna RP 1989-2002 / red. R. Kuźniar, K. Szczepanik. – Warszawa, 2002. - S. 224-225

5. Bieleń S. Kierunki polityki wschodniej III Rzeczypospolitej / S. Bieleń // Patrząc na Wschod. Z problematyki polityki wschodniej III RP // red. S. Bieleń. – Warszawa : Centrum Badań Wschodnich Uniw. Warszawskiego, 1997. - S. 35-36

6. Fedorowicz K. Białoruś i Polska dwadzieścia lat w stosunkach międzynarodowych: stan obecny i perspektywy / K. Fedorowicz // Rocznik Instytutu Europy Środkowo-Wschodniej Rok 10. - Lublin 2012. - Zeszyt 1. - S. 71-91

7. The Eastern Policy of the European Union in the run-up to the EU's enlargement to include the counties of Central and Eastern Europe – Poland's viewpoint : (official non-paper) / Polish Ministry of Foreign Affairs. - Warsaw. 2001. - P. 8.

Стаття надійшла до редакції 20.03.2017 р.

I. Makaruk

«EASTERN POLICY» OF POLAND: THE CREATION STAGE

The article considers the initial stage of the formation of the "Eastern policy" of the Republic of Poland in the period from 1991 to 2001. Investigates issues of establishing relations of Poland with a new post-Soviet States: Ukraine, Lithuania and Belarus, which gained Independence stood on the Eastern borders of the Polish state. Addresses the complex challenges that pose a threat to stable development in the region. Such challenges include: a shared historical past, the development of Polish communities abroad, the expansion of the Catholic Church and so on.

Key words: *Oriental policy, the Eastern partnership, the joint historical past, the post-Soviet space, common boundary.*

УДК 327(47+57)

V. Ostapiak

**STRATEGIC PARTNERSHIP OF FORMER USSR COUNTRIES
(USING THE EXAMPLE OF RUSSIAN FEDERATION, MOLDOVA, AND
COUNTRIES OF THE CAUCASIAN REGION)**

The article studies the process of strategic partnership establishing of various former USSR countries. It proves the necessity for further analysis of strategic partnership with the account of interaction between the countries. The article deals with strategic partnership and takes into account the political, economic, energy, military, and technical component of the partner countries development. It also indicates the necessity for strategic partnership consideration in global dimensions of interaction between countries and with the account of regional policy. The article makes an attempt to analyze the implementation of strategic partnership on the example of Russian Federation, Moldova, and countries of the Caucasian region with the account of interstate factors of interaction, which is considered to be the author's creative thinking and needs further development and understanding.

Key words: *strategic partnership, interstate interaction, former USSR countries, globalization, integration.*

The interstate interaction within the framework of strategic partnership in the former Soviet republic area takes place in such directions as political, economical, energy, military, technical, which is enforced by corresponding contractual legal framework. Let us note that formation of the former USSR countries strategic partnership takes place under the influence of coincidence of political views of the countries to the global problems of international or local politics and approaches to their settlement, as well as the necessity to extend political and economic cooperation between countries.

A variety of foreign and national researches are dedicated to the investigation of problems of strategic partnership foundations in the countries of the former USSR area. Among scientists of the strategic partnership, we should give prominence to works of such domestic professionals as S. Vidnianskyi, B. Humeniuk, A. Hutsalo, I. Zhovkva, A. Zlenko, Ye. Kaminskyi, B. Kantseliaruk, A. Kruhlov, M. Kulnych, V. Lytvyn, Yu. Makar, Ye. Makarenko, H. Perepelytsia, I. Pohorska, M. Ryzhkov, V. Smolii, B. Tarasiuk, S. Feduniak, V. Chalyi, O. Shevchuk, etc. The following works of foreign authors are also quite interesting: Z. Brzezinski, Sh. Harnett, D. Dinh, H. Kissinger, Sh. Kei, P. Kronin, U. Cooper, Kh. Milner, D. Mitrani, Ye. Rostow, M. Sariolhkhalam, K. Sylvester, R. Skidelskyi, H. Snaider, A. Wolfers, D. Feit, O. Kholsti, K. Kholsti, J. Checkel, Yu. Yafe. Further studying of the problems of strategic partnership establishment as an international and political phenomenon will form modern conceptual approaches to understanding of the partnership as a form of interstate interaction and justification of importance of the partnership development between countries on global and regional levels.

In this context, we notice that the foreign policy approaches within the confines of the former USSR countries strategic partnership is based on multi-vector and variety of scenarios for introduction of partnership that depends on the formed system of national interests and geopolitical influence of states. We should also notice that most of researchers emphasize that modern civilization goes into a new stage of its rapid development and the main phases of this dynamic movement will be the formation of new challenges for world community that we can observe in the light of today's political events, when there is a search for new forms to establish strategic partnership for consistent and constant development.

In our opinion, we can point out some modern approaches of the former USSR states foreign policy to establishing the system of strategic partners, especially "Russian strategic partnership"; "pro-Russian and/or pro-Chinese strategic partnership" of the Republic of Belarus, Tadjikistan, Kirgizstan, Armenia; "balancing strategic partnership" of Kazakhstan and Uzbekistan; "European and Euro-Atlantic partnership" of Georgia and Moldova; "economically advantageous partnership" of Azerbaidjan and "neutral partnership" of Turkmenia.

On the conceptual level, the new approach of the Russian Federation leadership to strategic partnership is determined in the Russian Federation National Security Strategy decree (2015 year) [1] and Foreign Policy Concept of the Russian Federation (2016 year) [2], which are about development of equal strategic partnership, formation of strategic stability for Russia on the international stage that are defined as strategic nation priorities of the state. We should note that strategic stability is comprehended by Russian leadership as the way to form favorable conditions for stable development of the country in long term prospects through maintaining adequate level of international and regional security on the basis of unified and fair international legal principles. [3]. To ensure national interests and realize strategic national priorities of the Russian Federation, the foreign policy activities of the state are directed to perform such main tasks as development of bilateral and multilateral relationships of mutually profitable and equal partnership with foreign countries, interstate associations, international organizations and within the confines of meetings on the basis of reference for principles of independence and sovereignty, pragmatism, transparency, multi-vector, conceptual foresight, non-confrontational standing up for national priorities; expansion of international interaction on the non-discriminatory basis, promoting the formation of network alliances [4].

Let us notice that the formation of Russian Federation strategic partners is performed on multi- and bilateral level, in particular multilateral strategic interaction on the international level is realized through reinforcement of cooperation of Russian Federation within United Nations Organization and Group of Twenty. In such a case, multilateral strategic interaction on the regional level occurs due to cooperation with participating countries of Commonwealth of Independent States, Collective Security Treaty Organization, Eurasian Economic Union, Allied state, and also the Republic of Abkhazia and Republic of South Ossetia (author – self-proclaimed republics that de jure are part of Georgia) in order to stand against regional challenges and imminences of military-political and military-strategic natures, as well as to enhance economic competitive ability of member countries. [5].

Multilateral strategic interaction of the Russian Federation on the trans-regional level that is realized due to profound cooperation with Brazil, India, China, and Republic of South Africa in terms of BRICS and RIC, increasing cooperation with Shanghai Cooperation Organization and member countries of the Asian-Pacific economic cooperation can be marked separately. The aim of such cooperation for Russian political elite is to form the mechanisms for provision of regional stability and safety, improvement of the efficiency of politic and economic cooperation with countries of the region, and scale-up of humanitarian interaction [6]. Russia also aims to make long-term dialogue partnership with South-East Asia (ASEAN) Association countries and bring it out to level of strategic partnership, the purpose of which is to continue extension of cooperation in such forms as East Asia Summit, ASEAN Regional Forum on Security, Ministerial Meeting of member countries of ASEAN with dialogue partners. The Russian Federation plans to extend bilateral relationships with countries of Middle East and North Africa in terms of Russian-Arabic Cooperation Meeting and continue strategic dialogue with Council Arab Countries of Persian Gulf [7].

We should add that in the national security strategies of the Russian Federation in 2015, three countries were named as special partners, which include the Chinese National Republic, with which they develop relationships of all-encompassing partnership and strategic cooperation that is the key factor to support global and regional stability; Republic of India, with which Russian

Federation develop privileged strategic partnership; USA, with which RF tries to form full value partnership on the basis of concurring interests in economic and security areas [8]. Generally, the most important ways of the Russian Federation strategic partnership, which are noticed by the researchers of the strategy, remain improvement of the foreseen by international agreements mechanisms for control of armaments, solution of the problems, linked with deproliferation of the mass destruction weapons, broadening cooperation in the sphere of anti-terrorism effort and control of regional conflicts.

Besides, the Russian Federation foreign policy conception in 2016 still names some countries, with which it is planned to develop strategic cooperation, in particular with the Republic of Belarus in terms of Allied state for extension of integration processes; with the Socialist Republic of Vietnam for consistent extension of all-encompassing strategic partnership; with the Republic of Indonesia, Kingdom of Thailand, Republic of Singapore, and Malaysia for extension of multilateral cooperation [9].

In such a way, the essence of the Russian Federation strategic partnership consists in development of multi- and bilateral international relationships that encompass the key spheres of cooperation, have stable and long-term character, and take into account mutual interests. The Russian Federation on the practical level signed bilateral agreements about strategic partnership with countries of Europe, Asia, Latin America, and Africa. In particular, let us emphasize the in-force declarations about strategic partnership with Spain (2009 year) and Serbia (2013 year) among European countries [10], in which the following strategic partnership provisions are recorded: political coordination of bilateral, multilateral and international issues, which are of shared interests; bilateral trade-economic interaction; cooperation in the sphere of defense on the basis of agreements between Ministry of Defense and collaboration with armed forces; scientific and technical cooperation on the bilateral and multilateral level; cooperation in humanitarian field; struggle against terrorism, organized crime, illegal drug dispensing, spread of weapons of mass destruction; cooperation with the aim to make a dialogue and understanding between cultures and civilizations.

Among Asian countries, Russia continues to increase all-encompassing, equal, trust-based partnership and strategic interaction with the People's Republic of China, because concordance of the principal approaches of two countries to solving key international issues is considered by Russian politicum as important part of regional and global stability [11]. The reasons of increasing strategic partnership between PRC and RF were intermission of the RF progressive advance to liberalization of politic movement, growing animosity with Western governments, deploying of "hybrid war" in Ukraine, and annexation of Crimea. In view of this, Russian researcher A. Pertsev notices that the strategic partnership relations with China are one of the important priority of the RF foreign policy and they are characterized by increasing development dynamics, significant raising of mutual trust and support level, active broadening of cooperation in key spheres [12]. Western researcher J. Mankoff calls Russian-Chinese relationships to be not strategic, but tactical, due to the fact that Russia and China are on opposite ends to present international-politic conjuncture, particularly, China is an export-oriented country and Russia is a raw material country that tends to segregate from changes [13].

The Chinese approach to Russia as for strategic partnership is based on ideological component and provides for further development of strategic relationships, particularly, both China and Russia popularize national culture, languages, tourism, and exchange of youth that strengthens cooperation mainly in boundary regions and big cities [14]. It can also be noticed that Beijing demonstrates cautious strategy of arrangement strategic partnership with Moscow, trying to distance itself and identify the position of its own culture as part of Chinese community and cultural space that are not connected with modern Russia. We should add that the main international-legal acts in the sphere of arrangement of strategic partnership became Treaty of Friendship Neighbourliness and Cooperation between Russian Federation and People's Republic

of China (2001 year) and some common statements as for making more profound Russian-Chinese relationships all-encompassing equal trust-based partnership and strategic cooperation [14]. Generally, both states have intention to renew the level of strategic cooperation, regarding this as a priority for their foreign policy.

One of the important tasks in the sphere of strategic partnership between RF and Vietnam became the increasing in the trade-economic, scientific-technical, and investment cooperation on the basis of all-encompassing usage of potential and experience of cooperation, accumulated for the last decade. In general, the declared principles of bilateral strategic partnership in 2001 [15] can be considered as generally universal ones that reflect more ideological than practical politic-economic fulfillment of such cooperation.

We note that Russian leadership protects further increasing of privileged strategic partnership with the Republic of India, formed on the concordance of the foreign policy priorities and reinforcement cooperation as for actual international problems [16]. In the declaration about strategic partnership between the Russian Federation and the Republic of India in 2000, [17] it is stated that the countries on the international level will interact closely in terms of UNO and as for reinforcement of international peace and safety; on the regional level, they will follow non-participation status in any military-politic alliances, associations or armed conflicts, directed against other side, as well as in any agreements or contracts, which encroach on independence, sovereignty, territorial integrity or interests of national defense; on the trade-economic level, they will intensify economic, scientific-technical, and cultural cooperation; on the defense level, they will contribute to reinforcement of military and military-technical cooperation on the long-term basis.

The terms of reference for development of strategic partnership between RF and countries of Latin America and Africa are documented in certain declarations, signed with Argentine Republic (2008), Republic of Ecuador (2009), Federative Republic of Brazil (2010) [18],[19],[20], People's Democratic Republic of Algeria (2001), and South Africa Republic (2013) [21],[22]. Furthermore, the documents reflect such ways of partnership as reinforcement of the politic dialogue, extension of politic interaction in terms of international and regional meetings, increase in bilateral institutional cooperation, spread of trade-economic and investment cooperation, as well as development of scientific-technical and law enforcement cooperation.

We should mark separately the cooperation of RF on the post-Soviet area with non-recognized regions, for instance, the Republic of Abkhazia, with which the agreement on development of alliance and strategic partnership aiming to pursue coordinated foreign policy was signed; creation of overall defense and safety area; formation of common social and economic space, creation of conditions for full participation in the integration processes on the former USSR area that are realized by Russian Federation initiative [23]. Thus, Russian politicum tries to reinforce its own standing on the former Soviet area notwithstanding the available international-legal regulations and responsibilities. Let us specially focus on the fact that RF has stopped all strategic partnership projects with Western countries after deployment of "hybrid war" against Ukraine. It should also be mentioned that the strategy for developing its own concept and ideology of "Russia's space" began many years ago, therefore, we assume that yet in 2000s, as is evidenced by the work published by K. Hill and N. Beckly "Russia withdrew from the Agreement on common armed forces in Europe against the background of increasing subtraction in the relationships with NATO", in which the conditions of temporary interruption of RF participation in the agreement, signed in 1990 by 16 NATO member-countries and 6 participating countries of the Warsaw Treaty of Friendship, were analyzed and disturbance of the present system of European security, formed after the Cold War, was emphasized on. So, the initial conditions of Moscow geopolitic interests are actions for changing the vector of ideological development that led to changes in contractual legal framework, in which the regulations of RF strategic partnership with different foreign actors are outlined.

It was found that the RF strategic partnership in the legal terrain is based on the signed agreements, declarations or petitions and the Russian leadership in the international-politic area tries to develop relationships with economically and politically powerful states and regional organizations of Asia, Latin America, and Africa with the aim to carry forward its own national interests in conditions of applying sanctions against RF that led to reorientation of the state foreign policy in the eastern direction.

The formation of the "pro-Russian and/or pro-Chinese strategic partnership" of the Republic of Belarus, Kazakhstan, Uzbekistan, Tadjikistan, Kirgizstan, and Armenia took place due to geographic location of the countries near RF and/or China, as well as under the influence of political-energy interests of the USA in the regions that determined modern nature of strategic partnership of the mentioned countries of the former USSR area.

The main regulations and tasks of foreign policy of the Republic of Belarus are formalized in law "On approval of the main ways for domestic and foreign policy of the Republic of Belarus" dated November 14, 2005, with amendments in 2015, which states the necessity to provide state security and defense of national interests from any foreign challenges and dangers, establishing favorable conditions for constant economic development of the country and increase in wellness of population [24]. Among the strategic partners, the Belorussian leadership points out the Russian Federation, People's Republic of China, Kazakhstan, Venezuela, Brazil, and Cuba.

It should be noticed that the Republic of Belarus is interested in realization of potential of strategic partnership in the relationships with Russian Federation both on the bilateral level and in the terms of common state and other intergrational structures on the former USSR area, which is determined by geographic, geopolitic, and historic factors, as well as by complementarity of countries' economics and tight cooperational relations between enterprises of two countries [25]. The legal basis for the Belorussian and Russian integration is the Agreement on Creation of the Common State, signed on Decamber 8, 1999, according to which the countries coordinate their actions on the international stage in accordance with the program of coordinated actions in the sphere of foreign policy, safety, and security, anti-terrorism activities, crime prevention, etc. We should add that, within the framework of the agreement, there was signed a lot of bilateral documents in the sphere of military and military-technical cooperation, which allowed developing of regional force grouping of the Republic of Belarus and Russian Federation and performing cooperation between systems of anti-aircraft defense of both countries [26].

However, it should also be noticed that Belarus, represented by A. Lukashenko, tries also to preserve certain level of independence and guarantee its own integrity, manipulating between the RF and EU interests, because we can see a partial decrease in interaction on the level of bilateral partnership after the sanctions were imposed against RF. Correspondingly, Minsk has lost financial assistance of Moscow, thus loosing the guarantees in the sphere of financial safety that had negative influence on the economic and politic situation in Belarus. Such an important factor of confidence dropping between RB and RF is aspiration of Moscow to dominate and perform intervention into foreign and domestic politicly of Belarus that is threatening for incumbent president A. Lukashenko. In such a case, aggravation of the Ukrainian-Russian relationships led to emergence of the idea among Belorussian government elites in relation to deployment of such a scenario against RB, the evidence of which can be the claims of the Belorussian leadership in relation to formation of a powerful national army.

In this context we should add that after deployment of the Russian military operation against Ukraine, the presence of NATO forces in the Baltic Region started increasing and this made the Belorussian leadership to take actions for neutralization of military threats by preventing the Russian military bases from formation on the state territory, which can be engaged into a military conflict according to such a scenario. So, despite the Russian attempts to interfere into the Belorussian politics, Minsk carries out traditionally very flexible foreign policy, which is directed at strengthening of national interests of RB on the international stage. It should also be mentioned

about the formation of the new type of politic elites in Belorussian society, which do not identify themselves as big Slavic community, search for their own self-identity, and reinforce the development of new Belorussian idea. Correspondingly, such transformations will induce governing Belorussian elites to obtain their own independence and gradual exit from the Russian political influence. It was specified that the Belorussian foreign policy is based on the strategy of balancing between Western countries and RF, which leads to partial removal of Belarus from Russia, aspiration of Russia to manipulate Belorussian political processes and maintain the appropriate level of the internal economic stability.

The foreign policy initiatives of the Republic of Moldova aim at promoting a consistent and balanced foreign policy in order to ensure European course and strengthen the relationships with international partners; implementing political association and economic integration with the European Union and deepening of bilateral relations with the countries that are its members; receiving the status of candidate country for entering the European Union; deepening strategic partnership with Romania in relation to European integration of Moldova; strengthening multilateral strategic relations of good neighbourliness with Ukraine, focusing on European integration; promoting strategic dialogue with the USA [27], [28].

Список використаної літератури

1. О Стратегии национальной безопасности Российской Федерации [Электронный ресурс] : Указ Президента Российской Федерации от 31.12.2015 г. № 683. – Режим доступа : <http://kremlin.ru/acts/bank/40391/page/1> ; О Strategii natsionalnoy bezopasnosti Rossiyskoy Federatsii [Elektronnyy resurs] : Ukaz Prezidenta Rossiyskoy Federatsii ot 31.12.2015 g. № 683. – Rezhim dostupa : <http://kremlin.ru/acts/bank/40391/page/1>

2. Концепция внешней политики Российской Федерации (утверждена Президентом Российской Федерации В. В. Путиным 30 ноября 2016г.) [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.mid.ru/foreign_policy/news/-/asset_publisher/cKNonkJE02Bw/content/id/2542248 ; Kontseptsiya vneshney politiki Rossiyskoy Federatsii (utverzhdena Prezidentom Rossiyskoy Federatsii V. V. Putinyam 30 noyabrya 2016g.) [Elektronnyy resurs]. – Rezhim dostupa : http://www.mid.ru/foreign_policy/news/-/asset_publisher/cKNonkJE02Bw/content/id/2542248

3. О Стратегии национальной безопасности Российской Федерации [Электронный ресурс] : Указ Президента Российской Федерации от 31.12.2015 г. № 683. – Режим доступа : <http://kremlin.ru/acts/bank/40391/page/1> ; О Strategii natsionalnoy bezopasnosti Rossiyskoy Federatsii [Elektronnyy resurs] : Ukaz Prezidenta Rossiyskoy Federatsii ot 31.12.2015 g. № 683. – Rezhim dostupa : <http://kremlin.ru/acts/bank/40391/page/1>

4. Концепция внешней политики Российской Федерации (утверждена Президентом Российской Федерации В. В. Путиным 30 ноября 2016г.) [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.mid.ru/foreign_policy/news/-/asset_publisher/cKNonkJE02Bw/content/id/2542248 ; Kontseptsiya vneshney politiki Rossiyskoy Federatsii (utverzhdena Prezidentom Rossiyskoy Federatsii V. V. Putinyam 30 noyabrya 2016g.) [Elektronnyy resurs]. – Rezhim dostupa : http://www.mid.ru/foreign_policy/news/-/asset_publisher/cKNonkJE02Bw/content/id/2542248

5. О Стратегии национальной безопасности Российской Федерации [Электронный ресурс] : Указ Президента Российской Федерации от 31.12.2015 г. № 683. – Режим доступа : <http://kremlin.ru/acts/bank/40391/page/1> ; О Strategii natsionalnoy bezopasnosti Rossiyskoy Federatsii [Elektronnyy resurs] : Ukaz Prezidenta Rossiyskoy Federatsii ot 31.12.2015 g. № 683. – Rezhim dostupa : <http://kremlin.ru/acts/bank/40391/page/1>

6. Там же

7. Концепция внешней политики Российской Федерации (утверждена Президентом Российской Федерации В. В. Путиным 30 ноября 2016г.) [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.mid.ru/foreign_policy/news/

/asset_publisher/cKNonkJE02Bw/content/id/2542248 ; Kontsepsiya vneshney politiki Rossiyskoy Federatsii (utverzhdena Prezidentom Rossiyskoy Federatsii V. V. Putinym 30 noyabrya 2016g.) [Elektronnyy resurs]. – Rezhim dostupa : http://www.mid.ru/foreign_policy/news/-/asset_publisher/cKNonkJE02Bw/content/id/2542248

8. О Стратегии национальной безопасности Российской Федерации [Электронный ресурс] : Указ Президента Российской Федерации от 31.12.2015 г. № 683. – Режим доступа : <http://kremlin.ru/acts/bank/40391/page/1> ; О Strategii natsionalnoy bezopasnosti Rossiyskoy Federatsii [Elektronnyy resurs] : Ukaz Prezidenta Rossiyskoy Federatsii ot 31.12.2015 g. № 683. – Rezhim dostupa : <http://kremlin.ru/acts/bank/40391/page/1>

9. Концепция внешней политики Российской Федерации (утверждена Президентом Российской Федерации В. В. Путиным 30 ноября 2016г.) [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.mid.ru/foreign_policy/news/-/asset_publisher/cKNonkJE02Bw/content/id/2542248 ; Kontsepsiya vneshney politiki Rossiyskoy Federatsii (utverzhdena Prezidentom Rossiyskoy Federatsii V. V. Putinym 30 noyabrya 2016g.) [Elektronnyy resurs]. – Rezhim dostupa : http://www.mid.ru/foreign_policy/news/-/asset_publisher/cKNonkJE02Bw/content/id/2542248

10. Декларация о стратегическом партнерстве между Российской Федерацией и королевством Испания 3 марта 2009 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://docs.cntd.ru/document/902161662> ; Deklaratsiya o strategicheskom partnerstve mezhdru Rossiyskoy Federatsiey i korolevstvom Ispaniya 3 marta 2009 [Elektronnyy resurs]. – Rezhim dostupa : <http://docs.cntd.ru/document/902161662>

11. Концепция внешней политики Российской Федерации (утверждена Президентом Российской Федерации В. В. Путиным 30 ноября 2016г.) [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.mid.ru/foreign_policy/news/-/asset_publisher/cKNonkJE02Bw/content/id/2542248 ; Kontsepsiya vneshney politiki Rossiyskoy Federatsii (utverzhdena Prezidentom Rossiyskoy Federatsii V. V. Putinym 30 noyabrya 2016g.) [Elektronnyy resurs]. – Rezhim dostupa : http://www.mid.ru/foreign_policy/news/-/asset_publisher/cKNonkJE02Bw/content/id/2542248

12. Совместное заявление Российской Федерации и Китайской Народной Республики о дальнейшем углублении российско-китайских отношений всеобъемлющего равноправного доверительного партнерства и стратегического взаимодействия 5 июня 2012 года [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://docs.cntd.ru/document/49905186> ; Sovmestnoe zayavlenie Rossiyskoy Federatsii i Kitayskoy Narodnoy Respubliki o dalneyshem uglublenii rossiysko-kitayskikh otnosheniy vseobemlyushchego ravnopravnogo doveritelnogo partnerstva i strategicheskogo vzaimodeystviya 5 iyunya 2012 goda [Elektronnyy resurs]. – Rezhim dostupa : <http://docs.cntd.ru/document/49905186>

13. Совместное заявление Российской Федерации и Китайской Народной Республики о взаимовыгодном сотрудничестве и углублении отношений всеобъемлющего партнерства и стратегического взаимодействия 22 марта 2013 года [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://docs.cntd.ru/document/499014847> ; Sovmestnoe zayavlenie Rossiyskoy Federatsii i Kitayskoy Narodnoy Respubliki o vzaimovыgodnom sotrudnichestve i uglublenii otnosheniy vseobemlyushchego partnerstva i strategicheskogo vzaimodeystviya 22 marta 2013 goda [Elektronnyy resurs]. – Rezhim dostupa : <http://docs.cntd.ru/document/499014847>

14. Совместное заявление Российской Федерации и Китайской Народной республики о новом этапе отношений всеобъемлющего партнерства и стратегического взаимодействия 20 мая 2014 года [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://docs.cntd.ru/document/420202494> ; Sovmestnoe zayavlenie Rossiyskoy Federatsii i Kitayskoy Narodnoy respubliki o novom etape otnosheniy vseobemlyushchego partnerstva i strategicheskogo vzaimodeystviya 20 maya 2014 goda [Elektronnyy resurs]. – Rezhim dostupa : <http://docs.cntd.ru/document/420202494>

15. Декларация о стратегическом партнерстве между Российской Федерацией и Социалистической Республикой Вьетнам 1 марта 2001 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.mid.ru/ru/maps/vn/-/asset_publisher/a6q3L9Hzzxu2/content/id/589248 ; Deklaratsiya o strategicheskom partnerstve mezhdru Rossiyskoy Federatsiey i Sotsialisticheskoy Respublikoy Vetnam 1 marta 2001 [Elektronnyy resurs]. – Rezhim dostupa : http://www.mid.ru/ru/maps/vn/-/asset_publisher/a6q3L9Hzzxu2/content/id/589248

16. Концепция внешней политики Российской Федерации (утверждена Президентом Российской Федерации В. В. Путиным 30 ноября 2016 г.) [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.mid.ru/foreign_policy/news/-/asset_publisher/cKNonkJE02Bw/content/id/2542248 ; Kontseptsiya vneshney politiki Rossiyskoy Federatsii (utverzhdena Prezidentom Rossiyskoy Federatsii V. V. Putinyum 30 noyabrya 2016 g.) [Elektronnyy resurs]. – Rezhim dostupa : http://www.mid.ru/foreign_policy/news/-/asset_publisher/cKNonkJE02Bw/content/id/2542248

17. Декларация о стратегическом партнерстве между Российской Федерацией и Республикой Индией 3 октября 2000 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.mid.ru/ru/maps/in/-/asset_publisher/EpJ5G4lcymvb/content/id/598800 ; Deklaratsiya o strategicheskom partnerstve mezhdru Rossiyskoy Federatsiey i Respublikoy Indiey 3 oktyabrya 2000 g. [Elektronnyy resurs]. – Rezhim dostupa : http://www.mid.ru/ru/maps/in/-/asset_publisher/EpJ5G4lcymvb/content/id/598800

18. Декларация о стратегическом партнерстве между Российской Федерацией и Республикой Эквадор 29.10.09 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.mid.ru/ekvador/-/asset_publisher/p9ChGxFPHZ8l/content/id/1289377 ; Deklaratsiya o strategicheskom partnerstve mezhdru Rossiyskoy Federatsiey i Respublikoy Ekvador 29.10.09 [Elektronnyy resurs]. – Rezhim dostupa : http://www.mid.ru/ekvador/-/asset_publisher/p9ChGxFPHZ8l/content/id/1289377

19. Дальнейшие шаги по выполнению Плана действий стратегического партнерства между Российской Федерацией и Аргентинской Республикой 22 сентября 2011 года [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://docs.cntd.ru/document/902307050> ; Dalneyshie shagi po vupolneniyu Plana deystviy strategicheskogo partnerstva mezhdru Rossiyskoy Federatsiey i Argentinskoy Respublikoy 22 sentyabrya 2011 goda [Elektronnyy resurs]. – Rezhim dostupa : <http://docs.cntd.ru/document/902307050>

20. Дальнейшие шаги по выполнению Плана действий стратегического партнерства между Российской Федерацией и Федеративной Республикой Бразилией 14 декабря 2012 года [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://docs.cntd.ru/document/499014860> ; Dalneyshie shagi po vupolneniyu Plana deystviy strategicheskogo partnerstva mezhdru Rossiyskoy Federatsiey i Federativnoy Respublikoy Braziliyey 14 dekabrya 2012 goda [Elektronnyy resurs]. – Rezhim dostupa : <http://docs.cntd.ru/document/499014860>

21. Декларация о стратегическом партнерстве между Российской Федерацией и Алжирской Народной Демократической Республикой 4 апреля 2001 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://docs.cntd.ru/document/901794649> ; Deklaratsiya o strategicheskom partnerstve mezhdru Rossiyskoy Federatsiey i Alzhirskoy Narodnoy Demokraticheskoy Respublikoy 4 aprelya 2001 [Elektronnyy resurs]. – Rezhim dostupa : <http://docs.cntd.ru/document/901794649>

22. Совместная Декларация об установлении всеобъемлющего стратегического партнерства между Российской Федерацией и Южно-Африканской Республикой 26 марта 2013 года [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://docs.cntd.ru/document/499014861> ; Sovmestnaya Deklaratsiya ob ustanovlenii vseobemlyushchego strategicheskogo partnerstva mezhdru Rossiyskoy Federatsiey i Yuzhno-Afrikanskoй Respublikoy 26 marta 2013 goda [Elektronnyy resurs]. – Rezhim dostupa : <http://docs.cntd.ru/document/499014861>

23. Договор между Российской Федерацией и Республикой Абхазия о союзничестве и стратегическом партнерстве Ратифицирован Федеральным законом от 3.02.2015 N 3-ФЗ [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://docs.cntd.ru/document/420248221> ; Dogovor mezhdu Rossiyskoy Federatsiey i Respublikoy Abkhaziya o soyuznichestve i strategicheskome partnerstve Ratifitsirovan Federalnym zakonom ot 3.02.2015 N 3-FZ [Elektronnyy resurs]. – Rezhim dostupa : <http://docs.cntd.ru/document/420248221>

24. Закон Республики Беларусь Об утверждении Основных направлений внутренней и внешней политики Республики Беларусь 14 ноября 2005 г. № 60-З, изменения от 4 июня 2015 г. № 60-З, изменения от 4 июня 2015 г. № 275-З [Электронный ресурс] // Национальный правовой Интернет-портал Республики Беларусь. – Режим доступа : <http://www.pravo.by/document/?guid=3871&p0=H10500060> ; Zakon Respubliki Belarus Ob utverzhdenii Osnovnykh napravleniy vnutrenney i vneshney politiki Respubliki Belarus 14 noyabrya 2005 g. № 60-Z, izmeneniya ot 4 iyunya 2015 g. № 60-Z, izmeneniya ot 4 iyunya 2015 g. № 275-Z [Elektronnyy resurs] // Natsionalnyy pravovoy Internet-portal Respubliki Belarus. – Rezhim dostupa : <http://www.pravo.by/document/?guid=3871&p0=H10500060>

25. Приоритетные направления внешней политики Республики Беларусь [Электронный ресурс] // Министерство иностранных дел Республики Беларусь. – Режим доступа : http://mfa.gov.by/foreign_policy/priorities/ ; Prioritetnyye napravleniya vneshney politiki Respubliki Belarus [Elektronnyy resurs] // Ministerstvo inostrannykh del Respubliki Belarus. – Rezhim dostupa : http://mfa.gov.by/foreign_policy/priorities/

26. Россия и Союзное государство [Электронный ресурс] // Министерство иностранных дел Республики Беларусь. – Режим доступа : <http://mfa.gov.by/bilateral/russia/> ; Rossiya i Soyuznoe gosudarstvo [Elektronnyy resurs] // Ministerstvo inostrannykh del Respubliki Belarus. – Rezhim dostupa : <http://mfa.gov.by/bilateral/russia/>

27. Внешняя политика, безопасность и оборона [Электронный ресурс] // Программа деятельности правительства Республики Молдова на 2015-2018 годы / Правительство Республики Молдова – Кишинэу, 2015. – Режим доступа : http://www.gov.md/sites/default/files/document/attachments/prog_guvern_2015_2018_rus.pdf ; Vneshnyaya politika, bezopasnost i oborona [Elektronnyy resurs] // Programma deyatelnosti pravitelstva Respubliki Moldova na 2015-2018 gody / Pravitelstvo Respubliki Moldova – Kishineu, 2015. – Rezhim dostupa : http://www.gov.md/sites/default/files/document/attachments/prog_guvern_2015_2018_rus.pdf

28. США остаются стратегическим партнером Молдовы - Премьер-министр Павел Филип [Электронный ресурс] // Infotag. – 2017. - 20 февраля. - Режим доступа : <http://www.infotag.md/politics-m9/240396/> ; SShA ostayutsya strategicheskim partnerom Moldovy - Premer-ministr Pavel Filip [Elektronnyy resurs] // Infotag. – 20 fevralya. - Rezhim dostupa : <http://www.infotag.md/politics-m9/240396/>

Стаття надійшла до редакції 10.05.2017 р.

В.І. Остап'як

СТРАТЕГІЧНЕ ПАРТНЕРСТВО ПОСТРАДЯНСЬКИХ КРАЇН (НА ПРИКЛАДІ РФ, МОЛДОВИ ТА КРАЇН КАВКАЗЬКОГО РЕГІОНУ)

Досліджується процес налагодження стратегічного партнерства низки пострадянських країн. Доводиться необхідність подальшого аналізу стратегічного партнерства з врахуванням факторів міждержавної взаємодії. Розглядається стратегічне партнерство, з урахуванням політичної, економічної, енергетичної, військово-технічної складової розвитку держав партнерів. Зазначено про потребу розгляду стратегічного партнерства в глобальних вимірах міждержавної взаємодії та з урахуванням регіональної політики. У статті здійснено спробу проаналізувати реалізацію стратегічного партнерства на прикладі РФ, Молдови, та країн Кавказького регіону з

врахуванням міждержавних чинників взаємодії, що беззаперечно є неординарним авторським підходом та потребує подальшого розвитку та осмислення.

Звертається увагу на те, що міждержавна взаємодія у рамках стратегічного партнерства на пострадянському просторі відбувається у таких сферах, як політична, економічна, енергетична та військово-технічна і підкріплено відповідною договірно-правовою базою. Зауважено, що формування стратегічного партнерства пострадянських держав відбувається під впливом збігу політичних поглядів країн на глобальні проблеми міжнародної або регіональної політики та підходів щодо їх вирішення, а також необхідності поглиблювати політико-економічну співпрацю між країнами. Подальше дослідження проблем налагодження стратегічного партнерства як міжнародно-політичного явища дозволить на думку автора сформулювати сучасні концептуальні підходи до сприйняття партнерства як форми міждержавної взаємодії та обґрунтування доцільності розвитку партнерства між країнами на глобальному та регіональному рівнях.

У цьому контексті звертається увагу на те, що зовнішньополітичні підходи у рамках стратегічного партнерства країн пострадянського простору ґрунтуються на багатовекторності та різноманітності сценаріїв впровадження партнерства, що безпосередньо залежить від сформованої системи національних інтересів, а також геополітичного впливу держав. Зазначається, що більшість дослідників наголошують на тому, що сучасна цивілізація входить у новий етап свого стрімкого розвитку, і основними фазами цього динамічного руху буде формування нових викликів для світового співтовариства, що можемо спостерігати в світлі сучасних політичних подій, коли відбувається пошук нових форм налагодження стратегічного партнерства для забезпечення стабільного і сталого розвитку.

Ключові слова: *стратегічне партнерство, міждержавна взаємодія, пострадянські країни, глобалізація, інтеграція.*

УДК 324(436)''2016''(045)

В.І. Парлюк

ПРЕЗИДЕНТСЬКІ ВИБОРИ 2016 Р. ЯК ПОКАЗНИК ТРАНСФОРМАЦІЇ ПАРТІЙНОЇ СИСТЕМИ АВСТРІЇ

У статті висвітлено особливості президентських виборів 2016 р. в Австрії як показника трансформації партійної системи країни. В хронологічному порядку описані і виділені основні виборчі процедури. Аналізуються дії та програмні положення, вжиті в ході кампаній кандидатами у президенти; наведені статистичні дані.

Ключові слова: *партійна система, політична система, політичні партії, президентські вибори.*

Сьогодні Європейський Союз, як вважають дослідники, знаходиться в стані глибокої системної кризи як унікальний інтеграційний проект і модель ефективної регіональної інтеграції [1].

Недавнім приток мігрантів до Європи з Африки, Близького Сходу і Південної Азії поставив перед європейськими партіями та політиками найбільшу проблему після економічної кризи в єврозоні; підняв питання про безпеку, суверенітет і інтеграцію, які можуть мати довгостроковий соціальний, економічний і політичний вплив на ЄС. Криза виділила дві основні проблеми для ЄС і держав-членів: по-перше, вона поставила під сумнів ідею безмежної Європи, підриваючи довгострокові зобов'язання держав-членів по

Шенгенській угоді. Це питання підсилюється в світлі терористичних актів 2015-2017 рр. у Франції, Бельгії, Великобританії, що призвело до закликів про посилення прикордонної безпеки в цілях протидії ймовірним загрозам. Кілька країн відновили тимчасовий прикордонний контроль. Однак в довгостроковій перспективі це може послабити торгівлю, нав'язати нові витрати для підприємств, уповільнити відновлення економіки і підірвати ключовий принцип єдності Європи - вільне пересування людей. По-друге, величезний обсяг і складність притоку мігрантів створили великі навантаження на систему притулку. Деякі країни, особливо на південному зовнішньому кордоні, досягли межі в своїй здатності управляти незапланованим притоком мігрантів і відповідати стандартам ЄС для прийому і обробки заявників на притулок [2].

Таким чином, процес глобалізації, розширення наднаціонального співробітництва (як на рівні ЄС, так і на глобальному рівні), «міграційна криза», сприяли успіху популістських радикальних правих партій і рухів, зростанню євроскептицизму, націоналізму. У цих умовах змінюється суспільна свідомість громадян, їх електоральні симпатії, зростає громадянська активність, прагнення в умовах повної бездіяльності або неефективності державних структур і Брюсселя змусити їх вирішувати виниклі проблеми [3; 4].

Австрія виявилася однією з країн, в яких ультраправий популізм знайшов велику підтримку, незважаючи на те, що країна володіє одним з найвищих на душу населення рівнем доходів в ЄС, має розвинену систему соціального забезпечення, економічно виграла від прийняття східноєвропейських біженців під час «холодної війни». Але результати президентських виборів 2017 р. в Австрії були несподіваними для багатьох експертів.

Праці, присвячені партійній системі, діяльності та ролі партій в сучасній Австрії належать представникам європейської та австрійської політичної науки, а саме Інгрід ван Бізен, М. Долезу, М. Мокре, К.В. Мюллеру, А. Пелінки, Й. Поллаку, С. Хуттеру та іншим. Серед вітчизняних науковців можна виокремити праці М.І. Гримської, А.В. Гонюкової, І. Киянки, К. Меркотан, В.В. Семенко. Тематиці президентських виборів 2017 р. присвячені роботи таких дослідників, як М. Гавенда, Д. Седов, В.С. Грибовський, Я. Степанюк, Р. Томенчук, Р. Уміт, В.Я Швейцер та інші.

На думку австрійського політолога Антона Пелінки, австрійська партійна система перебуває в безперервному процесі деконцентрації. Традиційно домінуючі партії - Соціал-демократична партія (Sozialdemokratische Partei Österreichs, СПА) і консервативна Австрійська народна партія (Österreichische Volkspartei, АНП) переживають майже безперервний спад з 1980 р. У 1979 р. обидві партії змогли отримати в цілому більше 90% голосів [5, с. 42]. В цей же час на політичній арені з'являються нові партії: «Зелені» (1986 р.), «Ліберальний форум» (утворилася в результаті розколу Австрійської партії свободи в 1993 р.), які домагаються успіху на регіональних і національних виборах, а деякі «старі» антисистемні партії, такі як Австрійська партія свободи (АПС), завдяки своїй антимігрантській риториці досягають популярності.

В рамках ЄС прискорився процес трансформації політичної системи Австрії, в першу чергу як класичний приклад - коли визначення соціальних субкультур визначало стійку електоральну базу тієї чи іншої партії. Продовжився процес розмивання електоральної бази політичних партій, який мав досить стійкі часові характеристики, як по географічно-етнічним регіонам, так і по соціальному і демографічному складу.

Перебування Австрії з 1995 р. в складі ЄС призвело до суттєвих змін у всіх сферах життя: система соціально-політичного партнерства, яка стабільно функціонувала в післявоєнний період, виявилася мало пристосована до реалій Європи нового формату. У цих умовах роль раніше всесильних соціальних партнерів обмежувалася в основному знаходженням спільного знаменника з інстанціями Євросоюзу. У новій ситуації змінилися і параметри партійно-політичного простору країни. В даний час в Австрії налічується близько 19 діючих загальнонаціональних політичних партій, а минулі парламентські

вибори 29 вересня 2013 р. показали, що число партій, які «підгравали» національним почуттям, зросло. Так, за результатами цих виборів до Національної ради увійшли дві нові партії, які були створені в 2012 р. - «Команда Штронаха» отримала 5,7% голосів (11 мандатів) і «Нова Австрія» - NEOS - 5,0% (9 мандатів) [6].

У президентських виборах 2016р. брали участь 6 кандидатів: троє з них від політичних партій (АПС, АНП, СПА) і троє - незалежні кандидати (Таблиця 1). Позиції кандидатів, що представляють політичні партії на національному рівні, в значній мірі збігаються з позиціями їх представників в Європейському парламенті (ЄП), що вказує на міцну координацію між їх національними та європейськими відомствами. Отже, зміни політики на національній арені, ймовірно, будуть відображені і в майбутніх позиціях своїх членів Європарламенту [7].

Таблиця 1.
Кандидати на президентських виборах 2016 р.

Кандидат / Партія, членство	Вік	місце праці / щомісячний дохід	Основні позиції
Норберт Хофер кандидат від Австрійської партії свободи	45	депутат, понад 14 500 €	хоче захистити культуру Австрії, традиції, цінності та безпеку від «непомірного європейського контролю». Виступає за табори для біженців за межами кордонів ЄС; за підвищення безпеки кордонів, більш пряму демократію (він згадує Швейцарію як приклад) і зміцнення армії.
Олександр Ван дер Беллен колишній лідер Партії Зелених, який балотується як незалежний кандидат	72	пенсіонер, 7 958 €	переконаний європеець, відкрите ставлення до біженців. Виступає за соціальну згуртованість, а не поділ і ізоляцію; проти жорсткої економії в ЄС за рахунок соціального забезпечення та зайнятості; проти планів управління АПС, які ставлять під загрозу соціальну державу; проти ТГПР і СЕТА.
Ірмгард Грісс незалежний кандидат, єдина жінка, підтримка NEOS	69	колишня голова Верховного суду, пенсіонерка, 9 008 €	однією з її основних проблем є обмежена пряма демократія; це необхідність менше розбіжностей між багатими і бідними. Її відмова ідентифікувати себе з ким-небудь з політичних таборів ускладнює отримання інформації про неї і її рішеннях поточних політичних питань. Що стосується біженців, вона хотіла б отримати чіткий сигнал про те, що можливості для їх прийому обмежені.
Андреас Коль кандидат від Австрійської народної партії	74	колишній спікер Національної ради, пенсіонер, 10 029 €	описує себе як патріота, який розуміє занепокоєння громадян, які, за його словами, пов'язані з втратою культурної самобутності і зниженням рівня життя, а також з соціальними заворушеннями перед обличчям нинішнього руху біженців. Вважає, що в країну має бути допущено лише обмежене число біженців.
Рудольф Хундсторфер	64	колишній міністр	одне з його головних завдань - забезпечити міцні соціальні основи Австрії шляхом

кандидат від правлячої соціал-демократичної партії		соціальної політики (2008-2016 рр.), співробітник асоціації в своєму виборчому окрузі, 13 090 €	зміцнення загального добробуту держави. Виступає проти закриття кордонів, визнаючи важливість відправки переконливого сигналу про те, що можливості Австрії не нескінченні. Закликає до європейського вирішення нинішньої кризи з біженцями, включаючи співробітництво з Туреччиною і умиротворення сирійського конфлікту.
Ріхард Лугнер незалежний кандидат	83	австрійський мільярдер, пенсіонер, 3 200 €	незалежний кандидат, який керує самофінансованою виборчою кампанією. Підкреслює, що він кандидат з самим великим підприємницьким досвідом. Важливим першим кроком вважає захист зовнішнього європейського кордону і подальший справедливий розподіл біженців між країнами ЄС.

Джерело: побудовано автором за даними [7; 8; 9]

За результатами 1 туру голосування (Таблиця 2) лідерські позиції в рейтингах посіли троє: экс-глава Партії Зелених доктор Олександр Ван дер Беллен, представник правої «Партії свободи» Норберт Хофер (наймолодший кандидат) і єдина жінка-кандидат Австрії Ірмгард Грісс.

Харизматичний молодий Н. Хофер, як політик, який зробив кар'єру в Бургенланде, був привабливим для провінційного виборця Австрії, що в електоральному плані було виграшним. Він критикував як Європу, за перекидання проблем і боргів на майбутні покоління, так і уряд СПА-АНП - за неправильну політику щодо мігрантів, адже «Австрія повинна піклуватися в першу чергу про власних громадян». У багатьох питаннях діаметрально протилежну позицію займав Олександр Ван дер Беллен. Підтриманий Партією Зелених, але формально незалежний кандидат, він вважав пріоритетом права і свободи людини, виступав за дружбу з США і Європою, за вирішення кризи мігрантів на загальноєвропейському рівні. Мобілізація електорату демократичної Ірмгард Гріс і закріплення на центристських позиціях могло забезпечити экс-зеленому кандидату достатньо підтримки, щоб не допустити до президентства крайніх популістів. Ще одна важлива тема кампанії - трактування повноважень президента країни. Усі троє лідерів гонки пропонували збільшити вплив глави держави на урядову політику [10].

Таблиця 2.
Результати президентських виборів 2016 р.

Кандидат	Кількість голосів у %					
	1 тур 24.04.2016	Явка виборців в%	2 тур (скасовано) 22.05.2016	Явка виборців в%	2 тур 4.12.2016	Явка виборців в%
Норберт Хофер	35,05%	68,50%	49,65%	72,65%	46,21%	74,21%
Олександр Ван дер Беллен	21,34%		50,35%		53,79%	
Ірмгард Грісс	18,94%		-		-	

Андреас Коль	11,12%		-		-	
Рудольф Хундсторфер	11,28%		-		-	
Ріхард Лугнер	2,26%		-		-	

Джерело: побудовано автором за даними [11]

Варто зазначити, що повноваження президента Австрії досить обмежені. Глава держави виконує переважно репрезентативну функцію, представляючи країну на міжнародній арені, але офіційно не представляє Австрію на самітах ЄС (де бере участь канцлер); має право звільняти уряд і навіть розпускати парламент – Національну раду [12; 13].

Представники традиційних партій не увійшли до другого туру. Це можна пояснити тим, що висунуті партіями кандидати були занадто «слабкі», щоб боротися у президентських перегонках, а також зниженням ролі цих партій для електорату. Досить показові в цьому зв'язку є парламентські вибори 2013 р., коли коаліційні партії спільно отримали лише трохи більше 50% голосів виборців [6]. Також на виборах у Європарламент 2014 р. СПА і АНП показали не найкращі результати в порівнянні з 2009 р., втративши голоси (АНП - 24,1% проти 23,7%; СПА - 27% проти 30%) [14]. У 2015 р. на муніципальних виборах у Відні СПА (-4,75%) і АНП втрачають (-4.75%), разом 9,5% [15]. Все це вказує на постійну втрату голосів цих партій у електоральному процесі (причому мова не йде про пасивність виборців, яка нерідко супроводжує перемогу радикалів, так як складала 68, 50%) і на великі політичні зміни.

Можна виділити ряд причин, що пояснюють цю тенденцію: розмивання традиційних соціальних таборів; зниження економічного зростання і зростання безробіття; характерні особливості проблеми імміграції; незадоволеність австрійців діями їх уряду. Колишня «велика коаліція» втратила всю свою привабливість як джерело стабільності, натомість вона сприймалася як спроба повернути Австрію ні до стабільності, а до застою, який асоціюється з застоєм у реформах і таємними змовами. Вкрай негативно відбилося на Австрії й перетворення її території з літа 2015 р. в транзитний етап «балканського маршруту».

Образливі результати у першому раунді привели до турбулентності, зокрема, у СПА, яка закінчилася відставкою канцлера Вернера Файмана та призначенням нового - Крістіана Керна. [16]. Питання про врегулювання кризи біженців створило велику прірву між двома фракціями СПА. Перша хотіла б продовжити свого роду доброзичливу політику для біженців - вони бачать у цьому спосіб відрізнити себе від правого крила. Але є й фракція, яка хоче якраз навпаки - вони вважають за краще більше зосереджуватися на безпеці, а також на проблемах населення. Канцлер намагався об'єднати їх, приймаючи спочатку одну позицію, а потім іншу, намагаючись залишитися посередині, тим самим він втратив союзників, як справа, так й зліва. СПА не просто ділиться на дві фракції або різні регіони, а й різні організації також розділені, і саме це ускладнило швидке вирішення даної проблеми [17].

Відзначимо, що з часу відновлення суверенітету в 1955 р. це був перший випадок, коли жоден кандидат з двох головних партій не пройшов у другий тур президентських перегонів (президентами були з 1957 - 1971 рр., з 2004 -2010 рр. - кандидати від партії СПА; з 1986 - 1998 рр. - кандидати від партії АНП) [18].

Очевидна слабкість кандидатів від партій влади підвищила шанси кандидатів від Партії Зелених й Австрійської партії свободи, які набирали політичну вагу. АПС під час

своїх передвиборчих кампаній зверталася до тих виборчих сегментів, які політично не задоволені існуючим станом та шукають політичну альтернативу. Характерний успіх АПС у ході парламентських виборів 2013 р. - 40 мандатів (20,5% голосів); у ході цих же виборів Партія Зелених отримала 24 мандати (12,4% голосів). Результати виборів до Європарламенту 2014 р. свідчать про те, що АПС наблизилася до домінуючих у країні традиційних партій, поліпшивши свої показники 2009 р. (19,7% проти 12,7%), отримавши 4 мандати [6; 14]. На муніципальних виборах у Відні в 2015 р. АПС набрала 30,79% (+ 5,02%), а «Зелені» - 11,84% (- 0,8%) [15].

Явний успіх продемонстрував кандидат від АПС у першому турі виборів, отримавши 35,05% голосів. Можливо, що АПС мобілізувало більше сербів для голосування, а також більше хорватів й боснійців, оскільки політичні схильності цієї групи вважають «Зелених» занадто ліберальними, коли мова йде про права мігрантів й біженців, особливо мусульман [19]. Ключовим фактором для його перемоги у першому турі стала антимігрантська риторика під час передвиборчої кампанії на тлі хвилі міграції в 2015 р. (Австрія отримала 90 000 клопотань про надання притулку в 2015 р., а загальний наплив іноземних громадян збільшився до 198 700 чоловік, що на 44,400 (29%) більше, ніж в 2014 р.) і злочинів, скоєних мігрантами. Відень є епіцентром злочинів. Згідно з даними, зібраними Міністерством внутрішніх справ Австрії, майже кожен третій з тих, хто шукає притулку у Відні були звинувачені у злочинах в 2015 р. З майже 21 000 офіційно затверджених осіб, які просили притулку у столиці, було відомо про скоєння злочинів 6 503 осіб [20; 21, с. 13].

Другий тур (22 травня 2016 г.) відзначен протистоянням між представниками правої і лівої опозиції. Відбулося певне перегрупування сил (дрібні євроскептичні й націоналістичні партії висловилися на підтримку Н. Хофера). І. Грісс закликала своїх прихильників віддати голоси за О. Ван дер Беллена; кілька місцевих партійних і студентських, а також молодіжних організації СПА висловилися на підтримку О. Ван дер Беллена [22].

Конкуренція, яка склалася, показує дивовижну схожість з динамікою, яку ми можемо сьогодні більш широко спостерігати в європейській (та американській) політиці. Електорат був розділений, в буквальному сенсі, на дві половини, через те, що виборці стикалися з контрастними відносинами один з одним. З одного боку, ті, хто схвалює європейську інтеграцію, готові прийняти біженців і, як правило, більш позитивно ставляться до відкриття країни по відношенню до світу. З іншого боку, громадяни, яким загрожує імміграція, глобалізація та соціальні зміни [23, с. 3].

Після другого туру багато коментаторів часто називають Австрію «розділеною країною» між південно-східними й північно-західними районами, а також між містами й сільськими районами. О. Ван дер Беллен отримав більшість голосів в двох західних провінціях Форарльберзі (58,59%) і Тіролі (51,39%), а також у Верхній Австрії (51,32%) на півночі країни, в той час як його слабкі результати були в східних і південних провінціях Бургенланді (38,57%), Штирії (43,78%) і Карінтії (41,90%) [11].

У той час як виборці в сільських районах та робочі (з 86%) в переважній більшості голосували за ультраправого кандидата, О. Ван дер Беллен домігся кращих результатів серед людей з вищою освітою та в містах, насамперед в Відні (більше 63%). Ця динаміка дуже схожа на ту, що була помічена на референдумі Брексіта 23 червня 2016 р., і говорить про серйозні проблеми, з якими стикаються прогресивні та проєвропейські партії в такій політичній обстановці [23]. У другому турі О. Ван дер Беллен здобув перемогу з різницею в 0,7% або на 30 863 голосів (Таблиця 2).

Партія свободи оскаржила результати голосування в травні, стверджуючи про формальні порушення в 94 з 117 виборчих округів, представивши 150-сторінкову офіційну скаргу в Конституційний суд [24]. На підставі перевірки, в ході якої з'ясувалося, що в цілому 77 926 бюлетенів були оброблені з порушеннями, 1 липня Конституційний суд

Австрії анулював результати президентських виборів 22 травня 2016 р., а новий тур був призначений на 2 жовтня 2016 р. [25].

Однак 12 вересня міністр внутрішніх справ Австрії Вольфганг Соботка заявив, що повторний запуск президентських виборів повинен бути відкладений через неправильне використання клею в бюлетенях. Таким чином, щоб уникнути потенційного другого анулювання виборів, уряд вважав за краще встановити нову дату проведення другого туру голосування - 4 грудня. Ця відстрочка, яка обійшлася Австрії в 2 мільйони євро, викликала подальше невдоволення політикою [26; 27].

Зі свого боку, Н. Хофер не упустив можливість підкреслити недоліки і неефективність австрійської політичної системи в організації виборів, як результат десятирічного традиційного партійного домінування.

Якщо в першому і другому турі над виборцями багато в чому тяжіли спогади про «літній кошмар» 2015 р., то до осені наступного року ситуація з біженцями не виглядала настільки драматичною. Влада прийняла ряд законів, які, по-перше, чітко позначили квоти на прийом, а, по-друге, надали відповідним службам право на видворення біженців в разі відсутності вагомих підстав для надання їм притулку. Крім того, в Австрії були прийняті закони, що обмежують ісламські ритуали. Інший, невідгідний для євроскептиків, момент був пов'язаний з чіткою відмовою уряду від безвізового режиму з Туреччиною і від прийому цієї країни в доступному для огляду майбутньому до складу ЄС. Всі ці обставини послабили позиції Н. Хофера, який заробив політичний капітал на антиіммігрантській і антиісламській риториці [22].

Слід зазначити ще один крок австрійського уряду, котрий вплинув на результат грудневих виборів. Парламент прийняв закон, що дозволяє брати участь в голосуванні молодим виборцям, яким до дня голосування виповнилося 16 років [27]. Без сумнівів, більшість виборців цього віку підтримували О. Ван дер Беллена, котрий виступав за звільнення молоді від обов'язкового призову на дійсну військову службу. Н. Хофер - противник контрактної армії - підтримував концепцію загального військового обов'язку [22; 27].

У спробі поліпшити результати травня, обидва кандидати намагалися залучити на свою сторону тих, хто не голосував в минулий раз в регіонах, де настрої були найбільш поляризовані. У Ландекі (Тіроль) була найнижча явка на травневих виборах - 62,1%. У Каунерталі (округ Ландек) плакатів з обличчям Ван дер Беллена і гаслом «Розсудливість замість екстремізму» було значно більше, ніж гасел Н. Хофера «З серцем і душею для Австрії: хай допоможе мені Бог» [28]. Це говорить про те, що кандидати вели боротьбу за електорат, навіть в маленьких округах і селах.

Перед остаточними виборами в грудні, як вважають австрійські спостерігачі, кандидат від Партії свободи поставив собі за мету «дерадикалізувати» свій імідж. Він перетворюється в «помірного правого». Наприклад, на відміну від своїх колег з «Альтернативи для Німеччини» Н. Хофер не хоче виходу Австрії з ЄС і виступає за його подальший розвиток. Разом з тим він бачить перспективу в розвитку відносин зі східноєвропейськими країнами, і в першу чергу з Росією. І тільки в одному питанні - в тому, що стосується прийому мігрантів і біженців, його позиція анітрохи не змінюється і залишається непохитною. В цілому ж австрійці починають бачити нового Хофера. Телебачення дає можливість відвідати його затишний будинок з традиційними народними прикрасами, заглянути в дитячу спальню дочки, побачити кандидата в президенти в ролі гостинного господаря [29].

Не обійшлося і без використання «брудної тактики». Так, австрійська щоденна газета «Die Presse» назвала заключні дебати, в ході яких обидва кандидата неодноразово називали один одного «брехуном» - «ключовою сценою в сценарії повільного зниження політичної культури Австрії». Під час кампанії Н. Хофер називав свого суперника «комуністом» і

«фашистським зеленим диктатором», в той час як Ван дер Беллен називав Хофера «демагогом». На вулицях плакати Н. Хофера були зіпсовані гітлерівськими вусами, а Ван дер Беллена - забруднені собачими екскрементами [30]. Але останні тижні виборчої кампанії принесли кілька ударів нижче пояса. Н. Хофера звинувачували в нацизмі та знущалися над ним через його інвалідність (в результаті нещасного випадку 11 серпня 2003 р. він опинився частково паралізованим і йому довелося проявити залізну волю, щоб повернутися до активного життя [31]), покійний батько Ван дер Белла також звинувачувався в нацизмі, а самого кандидата називали або комуністичним, або радянським шпигуном [16].

У своїх остаточних заявках на вступ на посаду президента в суботу обидва кандидати випустили відео в Facebook, закликавши австрійців прийти і проголосувати в неділю. Ван дер Беллен сказав, що люди повинні керуватися «розумом, а не крайнощами», в той час як Хофер закликав виборців забезпечити «безпечну Австрію» для своїх «дітей і онуків» [30].

4 грудня 2016 стало ясно, що сукупність об'єктивних і суб'єктивних факторів дозволила О. Ван дер Беллену здобути впевнену перемогу. Якщо в травні розрив склав лише 0,7%, то тепер він збільшився до 7, 58% голосів виборців (Таблиця 2).

Варто відзначити, в той час як кампанія Н. Хофера фінансувалася і керувалася самою АПС (рекламні щити і газети повністю відповідали звичайним стилям АПС), Ван дер Беллену довелося створити незалежну організацію кампанії. Хоча Партія Зелених в основному фінансувала першу і другу виборчі кампанії в квітні і травні, його організація повинна була самостійно створити фонди для повторних виборів в грудні. Оскільки Партія Зелених відносно невелика, організація «Ван дер Беллен» також мала сильно спиратися на незалежну діяльність на низовому рівні, і в другому турі її частково підтримали деякі регіональні партійні організації і багато видних колишніх і нинішніх політиків, головним чином з АНП і СПА [16].

Проаналізувавши всі перипетії передвиборчих перегонів можна зробити наступні висновки:

- президентські вибори в Австрії є безпрецедентними – ні одному кандидату з основних партій не вдалося пройти до другого туру;
- ніколи раніше розрив між голосами за учасників другого туру не був таким мінімальним;
- ніколи раніше Конституційний суд не скасовував результати президентських виборів;
- наскрізною лінією через всю передвиборчу кампанію проходив популізм;
- австрійським виборцям в результаті довелося вибирати між кандидатами в президенти, які представляли протилежні політичні табори (Олександр Ван дер Беллен - ліволіберальний «зелений» і Норберт Хофер - правий);
- основними проблемами, на яких було зосереджено увагу виборчих кампаній, були ЄС і позиція Австрії з питань міграції, зокрема, криза біженців.

Саме результати виборів президента Австрії 2016 р. свідчать про різке скорочення довіри австрійців до своїх основних партій. Ці зміни відкрили для правої Партії свободи можливості увійти в федеральний уряд або навіть канцелярію після парламентських виборів, намічених на жовтень 2018 р. Хоча цілком можливо, що вибори пройдуть вже в 2017 р. 8 або 15 жовтня [32]. І судячи з даних соціологічного опитування, опублікованого в «Стандарті» (щоденна австрійська газета STANDARD) 9 травня 2017 р. 52% респондентів висловилися на користь звичайної дати виборів, 35% - бажають проведення позачергових виборів, інші 13% - не визначились. Відповіді на питання «Припустимо, що цієї неділі будуть національні вибори, за яку б партію ви віддали б свій голос?» Показують, що АПС набере значно більше голосів (29%), ніж АНП (21%), СПА (28%), Зелені (11%), «Нова Австрія» - NEOS (7%), «Команда Штронах» може взагалі не пройти в парламент [33].

Список використаної літератури

1. Арбатова Н. Кризис и Европейский союз: политические аспекты / Н. Арбатова // Мировая экономика и международные отношения. - 2012. - № 11. - С. 33-42 ; Arbatova N. Krizis i Yevropeyskiy soyuz: politicheskie aspekty / N. Arbatova // Mirovaya ekonomika i mezhdunarodnye otnosheniya. - 2012. - № 11. - S. 33-42
2. Managing the EU migration crisis: From panic to planning [Electronic resource]. – Mode of access : [http://www.ey.com/Publication/vwLUAssets/ey-managing-the-eu-migration-crisis/\\$FILE/ey-managing-the-eu-migration-crisis.pdf](http://www.ey.com/Publication/vwLUAssets/ey-managing-the-eu-migration-crisis/$FILE/ey-managing-the-eu-migration-crisis.pdf)
3. Вайнштейн Г. Евроскептицизм: новый фактор европейской политики / Г. Вайнштейн // Мировая экономика и международные отношения. - 2015. - № 8. - С. 40-48 ; Vaynshteyn G. Yevroskeptitsizm: novyy faktor evropeyskoy politiki / G. Vaynshteyn // Mirovaya ekonomika i mezhdunarodnye otnosheniya. - 2015. - № 8. - S. 40-48
4. Семенов И. От проекта элит к массовой политике: вызовы политизации европейской интеграции / И. Семенов, И. Прохоренко // Мировая экономика и международные отношения. - 2015. - № 7. - С. 29-40 ; Semenenko I. Ot proekta elit k massovoy politike: vyzovu politizatsii evropeyskoy integratsii / I. Semenenko, I. Prokhorenko // Mirovaya ekonomika i mezhdunarodnye otnosheniya. - 2015. - № 07. - S. 29-40
5. Pelinka A. Austria Report [Electronic resource] / A. Pelinka, R. Winter-Ebmer, R. Zohlnhöfer. – Mode of access : http://www.sgi-network.org/docs/2015/country/SGI2015_Austria.pdf
6. Nationalratswahl 2013 [Electronic resource] // Bundesministerium für Inneres der Republik Österreich. - Mode of access : <http://wahl13.bmi.gv.at/>
7. Frantescu D. P. How will the Austrian presidential elections influence EU's (migration) policy and TTIP? [Electronic resource] / D. P. Frantescu. – Mode of access : http://www.votewatch.eu/blog/wp-content/uploads/2016/04/austrian_elections_april_2016.pdf
8. Warum als Gewerkschafter_in Van der Bellen wählen? [Electronic resource]. - Mode of access : <http://gewerkschafterinnen-fuer-vanderbellen.at/warum-van-der-bellen/>
9. Kandidaten zur Bundespräsidentenschaftswahl 2016 [Electronic resource]. - Mode of access : <http://www.bundespraesidentschaftswahl.at/sonstige-kandidaten-2016.html>
10. Степанюк Я. Вибори в Австрії та перемога ультраправих: що зміниться для України та Європи [Електронний ресурс] / Я. Степанюк, Р. Томенчук // Українська правда. - Режим доступу : <http://www.eurointegration.com.ua/articles/2016/04/26/7048430/> ; Stepaniuk Ya. Vybery v Avstrii ta peremoha ultrapravykh: shcho zminytsia dlia Ukrainy ta Yevropy [Elektronnyi resurs] / Ya. Stepaniuk, R. Tomenchuk // Ukrainska pravda. - Rezhym dostupu : <http://www.eurointegration.com.ua/articles/2016/04/26/7048430/>
11. Ergebnis Österreich [Electronic resource]. - Mode of access : <http://orf.at/wahlergebnisse/bp16/#ergebnisse/0>
12. Bundes-Verfassungsgesetz [Electronic resource]. - Mode of access : <https://www.ris.bka.gv.at/GeltendeFassung.wxe?Abfrage=Bundesnormen&Gesetzesnummer=10000138>
13. Bundespräsidentenwahlgesetz 1971 – BPräsWG [Electronic resource]. – Mode of access : http://www.bmi.gv.at/cms/BMI_wahlen/bundespraes/Gesetz.aspx
14. Europawahl 2014 [Electronic resource] // Bundesministerium für Inneres der Republik Österreich. - Mode of access : <http://euwahl2014.bmi.gv.at/>
15. Wien Gesamt Gemeinderatswahl 2015 [Electronic resource]. – Mode of access : <https://www.wien.gv.at/wahl/NET/GR151/GR151-109.htm>
16. Zeglovits E. Was Austria's presidential election really a vote against populism? [Electronic resource] / E. Zeglovits, H. Sickinger, J.-M. Eberl. - Mode of access : <http://bit.ly/2gAymG3>

17. Heinisch R. C. Worst crisis for Austrian Social Democrats since WWII [Electronic resource] / R. C. Heinisch, interview H. Baers. - Mode of access : <http://p.dw.com/p/1IkkV>
18. Bundespräsidentenwahl - Historischer Rückblick [Electronic resource] // Bundesministerium für Inneres der Republik Österreich. - Mode of access : http://www.bmi.gv.at/cms/BMI_wahlen/bundespraes/Rueckblick.aspx
19. Numanovic E. Migrants wary of Austrian presidential election [Electronic resource] / E. Numanovic. - Mode of access : <http://p.dw.com/p/1Iqps>
20. Kern S. Migrant Rape Epidemic Reaches Austria [Electronic resource] / S. Kern. - Mode of access : <https://www.gatestoneinstitute.org/7995/migrants-rape-austria>
21. Gudrun B. Migration and Labour Integration in Austria. SOPEMI Report on Labour Migration Austria 2015-16 / B. Gudrun // Report of the Austrian SOPEMI correspondent to the OECD. - Krems : Edition Donau-Universität Krems, 2016. - 163 p.
22. Швейцер В. Австрия: президентский марафон 2016 года / В. Швейцер, В. Грибовский; Институт Европы РАН // Аналитическая записка. - 2017. - №1. - 6 с. ; Shveytser V. Avstriya: prezidentskiy marafon 2016 goda / V. Shveytser, V. Gribovskiy; Institut Yevropy RAN // Analiticheskaya zapiska. - 2017. - №1. - 6 s.
23. Gavenda M. Progressive Politics in Austria: A Never-ending Presidential Election and other Challenges [Electronic resource] / M. Gavenda. - Mode of access : <http://www.eurocite.eu/wp-content/uploads/2016/10/Article-Austria-Presidential-election-2016.pdf>
24. Austrian presidential election result overturned and must be held again [Electronic resource]. - Mode of access : <https://www.theguardian.com/world/2016/jul/01/austrian-presidential-election-result-overturned-and-must-be-held-again-hofer-van-der-bellen>
25. Gericht Verfassungsgerichtshof (Geschäftszahl WI6/2016) [Electronic resource]. - Mode of access : https://www.ris.bka.gv.at/Dokumente/Vfgh/JFT_20160701_16W_I00006_00/JFT_20160701_16W_I00006_00.html
26. Austrian Presidential Elections: a Never-Ending Story? [Electronic resource]. - Mode of access : <https://europeanstudentthinktank.com/2016/10/25/austrian-presidential-elections-a-never-ending-story/>
27. Änderung des Bundespräsidentenwahlgesetzes 1971 – BpräsWG [Electronic resource] // Bundesgesetzblatt für die Republik Österreich. - Mode of access : https://www.ris.bka.gv.at/Dokumente/BgblAuth/BGBLA_2016_I_86/BGBLA_2016_I_86.html
28. Oltermann P. Austria divided as far-right and Green-backed candidates face election rerun [Electronic resource] / P. Oltermann. - Mode of access : <https://www.theguardian.com/world/2016/dec/02/tyrolian-villages-divided-as-austria-goes-back-to-the-polls>
29. Седов Д. Выборы президента Австрии и новое лицо Норберта Хофера [Электронный ресурс] / Д. Седов // Фонд стратегической культуры. - Режим доступа : <http://www.fondsk.ru/news/2016/12/02/vybory-prezidenta-avstrii-i-novoe-lico-norberta-hofer-43152.html> ; Sedov D. Vybory prezidenta Avstrii i novoe litso Norberta Khofera [Elektronnyy resurs] / D. Sedov // Fond strategicheskoy kultury. - Rezhim dostupa : <http://www.fondsk.ru/news/2016/12/02/vybory-prezidenta-avstrii-i-novoe-lico-norberta-hofer-43152.html>
30. Austria's presidential campaign draws to a close [Electronic resource]. - Mode of access : <http://p.dw.com/p/2ThU3>
31. Мучкина И. О личной жизни Норберта Хофера / И. Мучкина // Новый Венский журнал. - 2016. - № 9. - С. 15 ; Muchkina I. O lichnoy zhizni Norberta Khofera / I. Muchkina // Novyy Venskiy zhurnal. - 2016. - № 9. - S. 15

32. Fritzl M. Österreich wählt Anfang Oktober [Electronic resource] / M. Fritzl // Die Presse. - Mode of access : <http://diepresse.com/home/innenpolitik/5218324/Oesterreich-waehlt-Anfang-Oktober>

33. Seidl C. Umfrage: Mehrheit gegen vorgezogene Wahlen [Electronic resource] / C. Seidl // Der Standard. - Mode of access : <http://derstandard.at/2000057136951/Umfrage-Mehrheit-gegen-vorgezogene-Wahlen>

Стаття надійшла до редакції 10.05.2017 р.

V. Parlyk

THE PRESIDENTIAL ELECTION IN 2016 AS AN INDICATOR OF THE TRANSFORMATION OF THE PARTY SYSTEM IN AUSTRIA

Austria was one of the countries in which the ultra-right populism has found great support, despite the fact that the country has one of the highest per capita income in the EU has developed social security system, economically benefited from the adoption of Eastern European refugees during the "Cold War" . But the results of the presidential elections in 2017 in Austria were the surprise of many experts.

In the article the features of presidential elections in 2016 in Austria as an indicator of the transformation of the party system. In chronological order described and identified the main election procedures. Analyzes and action program positions taken during the campaigns of presidential candidates; given statistics.

The author concludes that the presidential election of 2016 in Austria was unprecedented. They became an indicator of the decline in the authority of traditional parties and the development of extreme polarized political movements. The main problems on which the attention of election campaigns were concentrated were the EU and Austria's position on migration issues, in particular, the refugee crisis.

The results of these elections provide an opportunity to predict the future parliamentary elections and the picture of party representation in the National Council of Austria.

Keywords: party system, political system, political parties, presidential elections.

УДК 23.00.02

В.С. Патрушев

ІНТЕРНЕТ-ЗМІ: КРИТЕРІЇ ІДЕНТИФІКАЦІЇ

У статті проаналізовані сучасні підходи до визначення терміну «Інтернет-ЗМІ», виявлені критерії ідентифікації ресурсу як Інтернет-ЗМІ, розглянуті особливості та специфіка впливу Інтернет-ЗМІ на сучасну працездатну аудиторію під час та поза кризою. Окреслені елементи інформаційного протиборства, що використовуються у сфері Інтернет-ЗМІ, виявлені проблемні зони державної політики у сфері регулювання Інтернет-ресурсів.

Ключові слова: Інтернет, Інтернет-ЗМІ, інформаційне протиборство.

Вивчаючи причини російсько-українського протистояння, слід звернути увагу на феномен Інтернет-ЗМІ, який в останні роки завойовує все більше аудиторії серед молоді верстви населення України. Згідно соціологічних досліджень, сьогодні в Україні близько 62% населення є активними користувачами мережі інтернет, 91% з яких - це громадяни віком від 18 до 39 років [8]. Тобто, мережею Інтернет користується здебільшого громадсько активна категорія населення, яка виступає рушійною силою у можливих змінах в суспільстві. Одночасно, ця верства населення через свою Інтернет активність стає об'єктом

для інформаційних атак, що проводяться в Інтернет-ЗМІ, та поширюються за допомогою соціальних мереж та контекстної реклами.

Російська Федерація задовго до кризи 2014 року почала створювати власну модель інформаційного поля, яка була налаштована на вплив на населення країн пострадянського простору, особливо України. Для російського політикума суверенність України стала геополітичним «нонсенсом» та «непорозумінням», виправити які вона намагалась із самого початку незалежності нашої країни. Спочатку піднімалися питання спільного минулого, спільних цінностей, спільної мови (з російськомовним прошарком населення України та АР Крим зокрема). Низка українських політиків також лоббіювали ці питання під час своїх виступів на телебаченні, в пресі, Інтернет-ЗМІ. В інтернеті поширювалися ілюстрації, які мали метою захоплення великої кількості населення України ідеями про спільне майбутнє з Росією, паралельно з чим йшла дескридитація європейських цінностей, та власне питання України, незалежної в політичному плані від Росії (ідея «старшого брата»). У новинах демонізувалися «радикали» (представники праворадикальних або просто націоналістичних течій в Україні), українські історичні особистості також становилися темою обговорень в інтернеті. Російська модель світогляду мала повністю замінити власне українську, маніпулюючи на таких темах як Друга світова війна, радянське минуле, дружба народів, спільна релігія, неприйняття низки ліберальних цінностей, «тролінг» американських та європейських політиків та громадянських діячів. У той же час новини, що стосувалися проросійських політиків з України, мали майже виключно позитивний характер. Завдяки Інтернет-ЗМІ, Росія підготувала гарну почву для подальших суспільно-політичних зворушень, тому що швидкість передачі матеріалу (власне доставки її адресату) та її направленість на молодь, ставила в тупік усі спроби нейтралізувати цей інформаційний тиск. Побачивши певну новину або інформацію на доволі авторитетному сайті, населення (а це майже виключно працездатне населення) обговорювало цей матеріал на роботі, свідомо чи несвідомо поширюючи певні ідеї. Важливо зазначити, що інформаційний тиск було здійснено як на українське населення, так і на російське (чи не більше).

На тлі суспільно-політичної кризи в Україні Інтернет-ЗМІ стали найпопулярнішим (поряд з телебаченням, яке охоплює більш дорослу верству населення) джерелом інформації. Швидкі, шоківі новини прив'язували користувачів до моніторів. Новини та статті з найпопулярніших сайтів Росії та України масово поширювалися по соціальним мережам, активно критикувалися та обговорювалися. Критика, обговорення «правильного матеріалу» та його доповнення проходило власне і на самих сайтах, що змінювало тривалість перебування на сторінці з 15 секунд до кількох хвилин. Це дозволило закріпити у свідомості людей увесь той матеріал, що був створений цими сайтами. Отже, актуалізація використання соціальних Інтернет-мереж в умовах суспільно-політичної кризи та війни на Сході України вимагає саме в цьому контекстному полі визначитися з проблемами дефініції та ідентифікації Інтернет-ЗМІ у якості впливового ресурсу в інформаційному протистові.

Узагалі, якщо взяти до уваги феномен Інтернет-ЗМІ, то слід зазначити, що стрімкому зросту інтернет-аудиторії сприяв як науково-технічний розвиток по всьому світу, так і основна специфіка «нових медіа» — величезний, майже неконтрольований з боку держави потік інформації будь-якого характеру, анонімність, можливість взаємодії між користувачами, та головне — багатоплатформність. Ці фактори зробили Інтернет не просто новим засобом спілкування, але й створили нову реальність — віртуальну комунікацію, яка поступово замінює аудиторії реальний світ. Величезний обсяг інформації, майже миттєва швидкість передачі будь-яких даних (тексту, фотографій, аудіо, відео, ігор, прямих трансляцій), часткова чи повна анонімність, та велика кількість платформ дало змогу проникнути новим медіа у повсякденне життя більшої часті населення України.

У запропонованій статті ми виокремлюємо такі поняття як соціальні мережі та Інтернет-ЗМІ, через специфіку функціонування цих інформаційних моделей. Для

ідентифікації сайту як соціальної мережі нами використано термін Басса та Штрауса, які визначають соціальні мережі як веб-сайт або іншу службу у Веб, що дозволяє користувачам створювати публічну або напівпублічну анкету, складати список користувачів, з якими вони мають зв'язок та переглядати власний список зв'язків і списки інших користувачів. Природа та номенклатура зв'язків може різнитись у залежності від системи [1, с. 121]. В соціальних мережах існує функція створення груп інтересів, у яких публікується певна інформація, яка, як правило, має посилання на інтернет-сайт, на якому ця інформація була розміщена від самого початку. Зручна платформа мереж та великий обсяг користувачів дозволяє цьому матеріалу дуже швидко поширюватися серед цільової аудиторії.

Вперше термін «нові медіа» (який включав і соціальні мережі, і Інтернет-ЗМІ) почали вживати західні дослідники Кастельс, Кельнер, Кросбі та Фелдман у середині 90-х років ХХ ст. Вони сходяться в думці, що нові медіа - це інтерактивні електронні видання, що комбінують формати подання інформації; різновид цифрових медіа. Контент нових медіа може складати відео, текст, фотографії, пряма трансляція, радіо або анімація. Нові медіа відрізняються від класичних специфікою взаємодії: на заміну моделі «від одного — багатьом» прийшла модель «від багатьох — до багатьох», доступ до інформації (як її споживання, так і створення) відкритий усім користувачам, що мають пристрої з можливістю доступу в мережу Інтернет [2, с. 87].

Сфера Інтернет-ЗМІ, зокрема підходи до визначення терміну, специфіки діяльності, функції, типологія та правове врегулювання стали предметом вивчення вітчизняних (О.Каплій, Г.Почепцов, Ю.Бурило, О.Самуляк, О.Коцарев, М.Чабаненко, Н.Штанько) та російських (А.Тертичний, Е.Вартанова, Ю.Костигова, Л.Лободенко, А.Калмиков, М.Лукіна, С.Машкова, А.Мінбалєєв, І.Фомічева) науковців. Стосовно терміну Інтернет-ЗМІ, слід зазначити, що впродовж існування цього явища, воно розглядалось майже виключно у сфері журналістики (Б. Потятиник, І.Давидов, Є.Горний, Г.Кашуба, Н.Штанько, Г.Красноступ, В.Іванов, Є.Лазуткіна, А.Ігнат'єва, Є.Вартанова, Б.Карпова, А.Суворов, І.Тонкіх, О.Коцарев, М.Чабаненко, М.Раскладкіна, Н.Шишкіна, Я.Засурський), а тому потребує певної адаптації до об'єктно-предметного поля політологічних досліджень, зокрема ролі фактору Інтернет-ЗМІ в суспільно-політичній кризі на Південному Сході України. До того ж, низка авторів використовує термін для визначення соціальних мереж, що, на наш погляд, не є коректним.

Одним з перших, хто комплексно підійшов до вивчення функціонування Інтернет-ЗМІ в сучасній системі ЗМК серед вітчизняних дослідників, був А. Тертичний. У своїх роботах з мережевої журналістики автор виокремив Інтернет-ресурси як окремий вид ЗМІ, через специфіку викладання інформації на сайтах та можливістю поєднувати різні форми мультимедіа [14, с. 93].

Український науковець Б.Потятиник дійшов висновку, що за своїм змістом терміни «онлайн-журналістика», «Інтернет-журналістика», «мережева журналістика» та «мульти-медійна журналістика» синонімічні та їх використовують на позначення одного й того самого явища. Перший термін підкреслює інтерактивність цього виду журналістики. Другий і третій нагадують, що цей вид журналістики існує в комп'ютерній мережі, яка охоплює мільйони користувачів. Четвертий термін — мультимедійність — наголошує на можливості одночасного й інтегрованого використання в цьому різновиді журналістики тексту, графіки, фото, аудіо- та відеоматеріалів [12, с. 72].

Роль мережевої журналістики, її актуальність в інформаційних процесах країни, в умовах мінливої кон'юнктури на ринку вільної інформації визначається в роботах А. Грабельнікова. Автор наголошує, що саме мережеві ЗМІ здатні адекватно і своєчасно інформувати певний прошарок інформаційно-залежних людей [7, с. 21].

Одне з вдалих, на нашу думку, визначень Інтернет-ЗМІ запропонувала Е.В.Лазуткіна: «Інтернет-ЗМІ — це «спеціалізований сайт, який використовує в назвах розділів традиційні

для ЗМІ терміни: журнал, альманах, газета, редакція, редактор та ін., що поширює з певною періодичністю соціально значиму інформацію, спрямовану на масову аудиторію, і призначений для вирішення завдань, властивих друкованим та електронним немережевим засобам масової інформації» [9, с. 65].

Що стосується якогось єдиного та узгодженого поняття Інтернет-ЗМІ, то воно відсутнє, а існуючі мають або поверховий характер змісту, або не відбивають нормативно-правові аспекти та роль Інтернет-ЗМІ в інформаційному просторі як один з механізмів інформаційного протиборства між державами та цільовими інтернет-аудиторіями. Так, наприклад, дослідник О.В. Каплій у своїй роботі звертається до законодавства Азербайджанської Республіки та Республіки Казахстан, з метою пошуку терміну, який би відбивав сутність явища з точки зору права (в українському та російському законодавстві такий термін відсутній). На думку дослідника, під Інтернет-виданням (ЗМІ) можна розуміти будь-який веб-сайт як складову частину мережі Інтернет (незалежно від того, в якому сегменті Інтернет такий веб-сайт розташований), що належить певній фізичній чи юридичній особі (незалежно від національної чи географічної належності) і призначений для розповсюдження масової інформації, тобто для здійснення масової комунікації [10].

На наш погляд, слід виокремити такі поняття, як власне «Інтернет» та «ЗМІ», і адаптувати їх для об'єктно-предметного поля нашого дослідження. Згідно Б.Стюарту, Інтернет — мережа передачі даних, що має глобальну децентралізовану архітектуру, розвинені методи адресації і передачі інформації на основі протоколів TCP/IP між одно- і різнотипними мережами передачі даних, комп'ютерними системами і різноманітним термінальним (кінцевим) устаткуванням і забезпечує доступ до величезної кількості розподілених інформаційних ресурсів та надання різноманітних інформаційних послуг, які акцентують увагу на соціальній складовій функціонування та ролі глобальної павутини [4]. Інтернет – це каталізатор соціальної перебудови, стимулюючий появу нових відносин між людьми як у часі, так і в просторі. Головною особливістю такого роду відносин має бути загальна доступність інформації та прозорість світових і національних політичних і економічних процесів. Згідно ст. 22 Закону України «Про інформацію» масова інформація – інформація, що поширюється з метою її доведення до необмеженого кола осіб. Засоби масової інформації – засоби, призначені для публічного поширення друкованої або аудіовізуальної інформації [13]. Тож на наш погляд, буде доречно використовувати наступний термін: Інтернет-ЗМІ – це вид засобів масової інформації, який існує в мережі інтернет, має зареєстровану інтернет-адресу, назву, текстовий та цифровий контент, має функцію зворотнього зв'язку і засоби обміну інформацією між користувачами, позиціонує себе як суспільно-орієнтовану журналістську платформу з усіма відповідними ознаками, та регулярно оновлюється. Інтернет-ЗМІ є платформою, на якій можуть публікуватися анонімні автори, або «фейкові» журналісти чи громадські діячі.

Можна погодитись з українським науковцем М.В. Чабаненко, який виділяє наступні критерії класифікації сайту як Інтернет-ЗМІ [15]:

1. Наявність редакції, подібної редакцій традиційних ЗМІ (колектив штатних співробітників на чолі з редактором).
2. Медіаінформація на сайті організована професійно, відчувається рівняння на кращі зразки світової Інтернет-журналістики (архітектура сайту, побудова сторінок).
3. Повідомлення на сайті мають соціально значущий характер і можуть зацікавити масову аудиторію.
4. Більша частина повідомлень (або всі) є власними матеріалами.
5. Републікації з інших Інтернет-видань, належним чином оформлені (з вказівкою на джерела, що подані у вигляді гіперлінків).
6. Окрім заміток, сайт пропонує матеріали в інших класичних журналістських жанрах – репортажі, нариси, аналітичні статті, рецензії і т. д.

7. Помітні партнерські зв'язки сайту з іншими Інтернет-ЗМІ.

8. Медіаконтент сайту оновлюється не рідше, ніж раз на тиждень, що говорить про наявність функції інформування про поточні події.

9. Достатній рівень відвідуваності або, якщо сайт новий, помітною є турбота про його підвищення (веб-ресурс розрахований на масову аудиторію).

Слід визначити низку специфічних ознак Інтернет-ЗМІ, які умовно можна поділити на два блоки:

1. Загальні ознаки, що збігаються з характеристиками традиційних медіа (телебаченням, радіомовленням, газетами та журналами): мета діяльності – інформування широкої громадськості; споживач – масова аудиторія; виробник інформації – професіонал (журналіст), журналістський колектив, специфіка Інтернет-ЗМІ – рядові користувачі як виробники інформації; організаційно-правовий статус видання – зареєстровано як ЗМІ (але не завжди); концепція ЗМІ відповідно до спеціалізації; чітка структура організації контенту; медіаконтент – спеціалізований, висвітлює життя соціуму в різних її аспектах.

2. Специфічні ознаки, що виділяють інтернет-ЗМІ серед традиційних медіаканалів: глобальний (транскордонний) характер комунікації; періодичність оновлення інформації в режимі реального часу, в залежності від надходження повідомлень; контент – поєднання на одному медіамайданчику різних комунікативних практик (журналістських, рекламних і PR медіатекстів); суспільно-політичний характер новин та статей; великий обсяг баннерів та контекстної реклами; орієнтованість на молодь; гіпертекстуальність; інтерактивність; мультимедійність; цілодобова онлайн-трансляція контенту; висока швидкість поширення інформації та ін.

Усі ці критерії створили умови, за якими у випадку використання Інтернет-ЗМІ в інформаційному протистоянні, залучена абсолютна більшість працездатного населення обох країн. Медіа-контент був спрямований на цільову аудиторію віком від 15 до 40 років, а інформація через Інтернет-ЗМІ поширювалася не лише на сторінці новин чи блогах журналістів, а й у коментарях під статтями, з розсилкою на електронні адреси (спам), та через ботів у соціальних мережах.

Гнучкість інтернет медіапростору дає змогу влаштовувати раптові та масові «інформаційні атаки» за допомогою Інтернет-ЗМІ, і кількість таких засобів значно опереджає засоби інформаційного захисту пересічного користувача. Більшість з них, звісно, направлені на створення «шок-контенту», тобто інформації, яка має шалений резонанс у суспільстві, і являє собою або фейкову новину, або вдале маніпулювання фактами. Така «швидко засвоювана» інформація створює у свідомості інтернет-аудиторії стійкий шаблон, так званий «віртуальний симулякр», який формує у цільовій аудиторії відповідний суспільно-політичний настрій, який через свою «шоковість» дуже складно змінити. Приклад: «розп'ятий хлопчик», що у свою чергу, стало мемом російських фейкових новин.

Завдяки таким маніпуляціям і використанням певних фраз-кліше, керівництво країни-агресора, володарі, редактори, та пересічні журналісти Інтернет-ЗМІ мають змогу швидко мобілізувати свою аудиторію задля досягнення поставленої мети. При чому велику роль відіграє саме злагодженість медіа-простору країни, єдина інформаційна політика, чітка синхронізація усіх видів ЗМІ, яка надає певний «симулякр» суспільству кожного разу, коли цього потребує держава — за влучним висловленням «натискається кнопка». Нажаль, контролювати цей процес у країні, яка є об'єктом агресора доволі складно за об'єктивних причин. У нашому випадку ще й бракує дієвих механізмів протиборства (цензура, блокування певних сайтів, авторів, своєчасне створення власних «симулякрів», наявність засобів фільтрації інформації у браузері тощо).

Дослідивши роботи науковців, що вивчали проблему Інтернет-ЗМІ, ми дійшли до висновку, що комплексного визначення не існує. Автор пропонує ввести наступний термін:

Інтернет-ЗМІ – це вид засобів масової інформації, який існує в мережі інтернет, має зареєстровану інтернет-адресу, назву, текстовий та цифровий контент, має функцію зворотнього зв'язку і засоби обміну інформацією між користувачами, позиціонує себе як суспільно-орієнтовану журналістську платформу з усіма відповідними ознаками, та регулярно оновлюється. Найбільш важливими специфічними ознаками Інтернет-ЗМІ виступають: швидкість передачі інформації, вільний доступ до мережі інтернет, велика кількість інформації та мультимедіа, спрямованість на працездатне населення, створення «симулякрів», наявність на цих сайтах «шокової» реклами, можливості комунікації між користувачами та відсутність засобів пасивного захисту від такої інформації. Важливими факторами протистояння інформаційним атакам у сфері Інтернет-ЗМІ може бути: злагоджена політика держави в сфері інформації, швидке реагування на фейкові новини, збільшення кількості і якості власних публікацій як у вітчизняному сегменті Інтернет-ЗМІ, так і за кордоном, активне поширення користувачами у соціальних мережах посилань на якісні українські ресурси.

Список використаної літератури:

1. Buss A. Online Communities Handbook: Building Your Business and Brand on the Web / A. Buss, N. Strauss. - Berkeley, Calif. : New Riders; 2009. — 271 p.
2. Castells M. The Information Age: Economy, Society and Culture / M. Castells. - Massachusetts : Blackwell Publishing, 2009. — Vol. 1 : The rise of the network society. - 625 p.
3. Durham M. Media and Cultural Studies Keywords / M. Durham, D. Kelner. - Malden : Blackwell Publishing, 2009. — 216 p.
4. Internet History. One Page Summary : The Living Internet [Electronic resource] / ed. by B. Stewart. - Mode of access : http://www.livinginternet.com/i/ii_summary.htm
5. Kellner D. Globalization and Technopolitics [Electronic resource] / D. Kellner. - Mode of access : <https://pages.gseis.ucla.edu/faculty/kellner/essays/globalizationtechnopolitics.pdf>
6. Гейтс Б. Дорога в будущее / Б. Гейтс, Н. Мирволд, П. Райнарсон. — Москва : Рус. Ред. "Channel Trading Ltd" 1996. — 312 с. ; Geys V. Doroga v budushchee / B. Geys, N. Mirvold, P. Raynarson. — Moskva : Rus. Red. "Channel Trading Ltd" 1996. — 312 s.
7. Грабельников А. А. Массовая информация в России: от первой газеты до информационного сообщества / А. А. Грабельников. — Москва : РУДН, 2001. — 349 с. ; Grabelnikov A. A. Massovaya informatsiya v Rossii: ot pervoy gazety do informatsionnogo soobshchestva / A. A. Grabelnikov. — Moskva : RUDN, 2001. — 349 s.
8. Кількість користувачів мережі Інтернет в Україні перебільшило 60% [Електронний ресурс]. — Режим доступу : https://zn.ua/TECHNOLOGIES/kolichestvo-internet-polzovateley-v-ukraine-prevysilo-60-212581_.html ; Kilkist korystuvachiv merezhi Internet v Ukraini perebilshylo 60% [Elektronnyi resurs]. — Rezhym dostupu : https://zn.ua/TECHNOLOGIES/kolichestvo-internet-polzovateley-v-ukraine-prevysilo-60-212581_.html
9. Лазуткина Е. В. Интернет-СМИ Астраханской области: состояние и перспективы развития / Е. В. Лазуткина // Каспийский регион: политика, экономика, культура. – 2008. – № 2. – С. 46–51 ; Lazutkina Ye. V. Internet-SMI Astrakhanskoy oblasti: sostoyanie i perspektivy razvitiya / Ye. V. Lazutkina // Kaspiyskiy region: politika, ekonomika, kultura. – 2008. – № 2. – S. 46–51
10. Каплій О. В. Інтернет-видання ЗМІ як новий вид традиційних ЗМІ: поняття та сучасний стан конституційно-правового врегулювання [Електронний ресурс] / О. В. Каплій // Актуальні проблеми держави і права. - 2011. - Вип. 61. - С. 227-235. — Режим доступу : http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/3144/Kapliy_O.V.%20Internet-vudannia....pdf?sequence=1&isAllowed=y ; Kapliy O. V. Internet-vydannia ZMI yak novyi vyd tradytsiinykh ZMI: poniattia ta suchasnyi stan konstytutsiino-pravovoho vrehuliuvannia

[Elektronnyi resurs] / O. V. Kaplii // Aktualni problemy derzhavy i prava. - 2011. - Vyp. 61. - S. 227-235. — Rezhym dostupu :

http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/3144/Kapliy_O.V.%20Internet-vudannia....pdf?sequence=1&isAllowed=y

11. Самуляк О. В. Проблеми ідентифікації Інтернет-ЗМК [Електронний ресурс] / О. В. Самуляк // Масова комунікація: історія, сьогодення, перспективи. - 2012. - № 2. - С. 44 - 46. — Режим доступу : http://esnuir.eenu.edu.ua/bitstream/123456789/8717/1/Samyliak_O.PDF ; Samuliak O. V. Problemy identyfikatsii Internet-ZMK [Elektronnyi resurs] / O. V. Samuliak // Masova komunikatsiia: istoriia, sohodennia, perspektvyv. - 2012. - № 2. - S. 44 - 46. — Rezhym dostupu : http://esnuir.eenu.edu.ua/bitstream/123456789/8717/1/Samyliak_O.PDF

12. Потятиник Б. Вступ до Інтернет-журналістики [Електронний ресурс] / Б. Потятиник. — Львів : ПАІС, 2010. — Режим доступу : http://institutes.lnu.edu.ua/mediaeco/wp-content/uploads/sites/2/2015/04/internet_journalism.pdf ; Potiatynuk B. Vstup do Internet-zhurnalistyky [Elektronnyi resurs] / B. Potiatynuk. — Lviv : PAIS, 2010. — Rezhym dostupu : http://institutes.lnu.edu.ua/mediaeco/wp-content/uploads/sites/2/2015/04/internet_journalism.pdf

13. Про інформацію [Електронний ресурс] : Закон України від 13 січ. 2011 р. № 2938-VI. — Режим доступу : <http://portal.rada.gov.ua/> ; Pro informatsiiu [Elektronnyi resurs] : Zakon Ukrainy vid 13 sich. 2011 r. № 2938-VI. — Rezhym dostupu : <http://portal.rada.gov.ua/>

14. Тертычный А. А. Жанры периодической печати / А. А. Тертычный. — Москва : Аспект пресс, 2000. — 158 с. ; Tertychnyy A. A. Zhanry periodicheskoy pechati / A. A. Tertychnyy. — Moskva : Aspekt press, 2000. — 158 s.

15. Чабаненко М. В. Модель інтернет-видання як складової одиниці системи ЗМІ / М. В. Чабаненко // Держава та регіони. Серія : Соціальні комунікації. — 2010. — № 2. — С. 96-100 ; Chabanenko M. V. Model internet-vydannia yak skladovoi odynytsi systemy ZMI / M. V. Chabanenko // Derzhava ta rehiony. Serii : Sotsialni komunikatsii. — 2010. — № 2. — S. 96-100

Стаття надійшла до редакції 10.05.2017 р.

V. Patrushev

ONLINE MEDIA: IDENTIFICATION CRITERIA

The article is devoted to the definition and criteria of the Internet media in the modern information society, in the context of information confrontation.

In the article the author studies the works of domestic and foreign authors who study the problem of Internet media in the modern society. The author creates a complex term that integrally characterizes the Internet media as a resource and information weapon. The Internet network enjoys, for the most part, the socially active category of the population, which acts as a driving force in possible changes in society. At the same time, this segment of the population, through its Internet activity, becomes the object of information attacks carried out in the Internet media. The rapid growth of the Internet audience contributed to both scientific and technological development around the world, as well as the basic specificity of "new media" - a huge, almost uncontrolled by the state flow of information of any nature. For the first time, the term "new media" (which included both social media and Internet media) began to be used by Western researchers, Castells, Kelner, Crosby, and Feldman in the mid-1990s. They agree that new media are interactive electronic publications that combine the formats of presentation of information; a kind of digital media. The key features of the Internet media are multi-platform, a huge speed of information transfer, weak regulation at the legislative level, a narrow focus, an abundance of applications and advertisements on the site, specific information delivery, anonymity of users, the ability to communicate between users. Flexibility of the Internet media space makes it possible to organize sudden and massive "information attacks" with the help of the Internet media, and the number of such means is significantly overwhelmed by the means of information protection of the average user. Due to such manipulations and the use of certain phrases-cliches, the leadership of the

aggressor country, media owners, editors, and ordinary journalists of online media have the ability to quickly mobilize their audience to achieve their goals.

The author emphasizes that the modern Ukrainian state today is not capable of fully responding to information challenges on the part of Russia for a number of specific reasons.

Keywords: *Internet media, information confrontation, the Ukrainian crisis, the challenges of the information society.*

УДК 329.11(477.83./86)''1820/1930''

І.П. Печеранський

КЛЕРИКАЛЬНІ ПАРТІЇ ТА ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНІ ОРГАНІЗАЦІЇ ГАЛИЧНИНИ 1820-1930-Х РОКІВ У КОНТЕКСТІ КОНСЕРВАТИВНОГО СПАДКУ УКРАЇНИ

У статті розглядається феномен галицького консерватизму на прикладі діяльності громадсько-політичних організацій та клерикальних партій, що функціонували у 1820-1930-х роках на теренах Галичини. Приділено основну увагу світоглядно-ідеологічним і організаційно-партійним засадам, на підставі яких виникали галицькі структури, робота яких заклала підґрунтя для появи особливої політичної традиції галицького консерватизму. Аналізується логіка розвитку останньої, що була обумовлена соціальною практикою греко-католицької церкви, національно-визвольними та автономістськими намірами та станом корпоративними засадами суспільного устрою галицького краю.

Ключові слова: *галицький консерватизм, греко-католицька церква, клерикальні партії, громадські та політичні організації, авторитет, порядок, автономія.*

Те, що ми називаємо поняттям «український консерватизм» становить собою складне, цілісне та історично-обумовлене явище, що вміщує у собі як світоглядні, ментальні настанови, які обумовлені досвідом минулого, так і той «ідеологічний комплекс» та політичну практику, що виступають інституційною та теоретичною надбудовою феноменологічного рівня буття українського народу. Спадщина цієї ідейно-політичної традиції не є штучно-сконструйованою та такою, що твориться виключно в академічних кабінетах, натомість її поява і формування обумовлені логікою захисту життєво важливих для української держави та нації цінностей, інтересів і символів, які знаходяться в основі їх самобутності та незалежності. Словосполучення «український консерватизм» вказує на специфіку даного ідеологічного комплексу та історичний шлях, який був пройдений перш ніж почали виникати конститутивно-ідеологічні засади консервативного руху на українських землях і за рубежем. Одним із цих етапів, який водночас є структурним компонентом політичної спадщини українського консерватизму, є діяльність громадських, політичних організацій і партій Галичини, яка хронологічно охоплює період – 20-ті рр. ХІХ – 30-ті рр. ХХ ст.

Дослідженню діяльності світського та клерикального консервативного таборів у Галичині присвячували свої роботи В. Липинський, С. Томашівський, О. Назарчук, М. Стахів, І. Лисяк-Рудницький, Я. Грицак, О. Зайцев, М. Кугутяк, О. Красівський, В. Потульницький, М. Швагуляк, В. Кучера, В. Павленко, О. Єгрешій, В. Комар, Г. Цвенгрош, Н. Козак, М. Чубатий, Ю. Терещенко, М. Москалюк, У. Кошетар та ін. Істориками і політологами піднімалися окремі питання, які пов'язані зі становленням і специфікою галицького консерватизму у інституційно-ідеологічній та суспільно-політичній площинах.

Метою статті є спроба проаналізувати галицький консерватизм у світлі формування його організаційно-партійних засад, з акцентувати увагу на тому, що діяльність політичних партій та громадських організацій на теренах Галичини 1820-1930-х рр. мала власну логіку розвитку, яка, по-перше, була обумовлена соціальною практикою греко-католицької церкви (ГКЦ), по-друге, національно-визвольними та автономістськими прагненнями, і, по-третє, тими станово-корпоративними засадами суспільного устрою, які відображали давні національні традиції та специфіку галицьких ідеологічних рухів.

Галицький консерватизм мав власні особливості, якщо порівнювати його із надніпрянським консерватизмом, який на той час був міцно інкорпорований у ідейно-політичний простір Російської імперії, що призводило до появи різних ідей та ініціатив, які, на думку І. Лисяка-Рудницького, слід об'єднати терміном «русифікований консерватизм». Його носіями були малоросійське дворянство, інтелігенція та студентство, але аж ніяк не національні еліти. Вагома частина останніх мала локально-територіальний характер і, незважаючи на те, що за походженням, мовою і культурною традицією були українцями, втім, «глибоко інтегровані до імперської системи, що щонайбільше поєднували домінуючу імперську лояльність з маргінальними елементами локальної етнокультурної прихильності» [14, с. 114].

Коли ж мова заходить про українські землі, які належали Австро-Угорщині, насамперед, у Східній Галичині, то, як влучно у своєму листуванні підкреслював В. Липинський, для державника та самостійника саме на цих землях ставали можливими українські державницькі аспірації. І не в останню чергу, тому що «австрофільство», на відміну від «москвофільства», можна використати, хоч і з застереженням, але як тактику, де головною метою буде «повне і цілковите визволення України по той і по сей бік Збруча» [13, с. 743]. А можливо це по тій причині, пояснює вчений, що «в Галичині заховались унаслідок ще від класократичної Галицько-Володимирської Держави, і ще вкрай не розложені останки старої Русі, в формі *органічних, консервативних класів*: патріархального селянства, міщанства, дрібної шляхти і, особливо, сімейного духовенства, що вийшло переважно зі шляхти, перебравши її державно-національні традиції» [12, с. 243].

Важливим чинником тут виявилися реформи Габсбургів кінця XVIII ст., що сприяли покращенню становища не лише селян, але й галицького греко-католицького духовенства, яке, незважаючи на позірну колонізацію та горде ставлення до селян, все-таки виступило тим консервативним елементом, що показово відсторонювався від польських політичних планів і амбіцій, всіляко протидіяло наверненню у латинство та заступалося, про що свого часу відмічав ще І. Крип'якевич, за використання у галицьких школах української або церковно-слов'янської мови [8, с. 281]. Можна помітити, що зв'язок староукраїнського консерватизму, який вирізнявся схильністю до церковного обряду, юліанського календаря, церковно-слов'янської мови, та греко-католицької церкви (ГКЦ) сприяв національно-культурному піднесенню у Галичині на початку XIX століття. І духовенство виконувало у цьому одну з ключових ролей, адже, за визначенням А. Камінського, воно «було з усієї нечисленної галицької бюрократії інтелігенцією найбільше українською, найбільше здоровою фізично і морально. Його релятивної незалежності не треба пояснити. Що воно було найбільше українським ясно з того, що його сини, стаючи світською бюрократією були народовцями чи москвофілами, а не ставали *gente Rutheni, nationi Poloni*» [5, с. 12].

В умовах австрійської чи польської займанщини ГКЦ виконувала інтегративну та зберігаючу функції, що проявлялися у консолідації українських національних сил, у становленні державницької традиції та національної еліти, відстоювала ідею соборності української держави. Виходячи з клерикально-консервативних позицій, ГКЦ виступила конститутивним началом по відношенню до галицького консерватизму як практики суспільно-політичного життя галичан, яка регламентувалася системою християнських цінностей, та була спрямована на збереження соціально-ієрархічної структури (відповідно

до станово-корпоративного принципу) та національної самосвідомості, морально-звичаєвих і правових засад українського населення.

Поряд із соціально-етичним вченням духовенство і Церква, намагаючись не втратити свого впливу, прагнули виробити, хоч і не завжди успішно, власну політичну доктрину. 2 травня 1848 р. у Львові була створена Головна Руська Рада, біля витоків якої знаходилася група духовенства та інтелігенції під назвою «святоюрці», що виступила з позицій захисту історичних традицій та протидії подальшого впливу Речі Посполитої. З цією метою вони ратували, по-перше, за утворення з українських земель Австрії окремого «руського» коронного краю, по-друге, за необхідність поділу Галичини на польську та українську частини, а до останньої вимагали приєднати Закарпаття і Буковину, по-третє, за зрівняння у правах греко-католицького духовенства з польським, по-четверте, за запровадження в школах української мови, по-п'яте, за створення окремої української гвардії тощо. Особливі сподівання покладали при цьому на підтримку зі сторони австрійського уряду, виявляючи лояльність і вірність династії Габсбургів.

Однак після смерті лідера Головної Ради митрополита Г. Яхимовича у 1863 р. стався розкол серед «святоюрців», в результаті якого утворилися дві окремі групи – клерикали (на чолі з Ю. Лаврівським), що тяжіли до дружби з поляками, та «москвофіли» (Б. Дідицький, І. Наумович, М. Качковський та ін.), які виступали за всебічне єднання з Російською імперією. Державотворчий та націєтворчий потенціал консервативного дискурсу ослабнув, хоч і залишилася особливо серед клерикалів прихильність до традиційно-патріархальних устоїв, що застерігали від небезпек соціалізму та лібералізму. На рахунок москвофілів, то вони розгорнули активну діяльність, заснувши політичну організацію під назвою «Руська Рада», та намагалися перетворити її на виразника інтересів усіх українців Галичини, при цьому, продовжували підкреслювати вірність австрійській монархії [22, с. 280]. Хоч й у модифікованому вигляді, але тут присутні версії *традиційного* консерватизму, зокрема у його інтерпретації Ж. де Местром і Л. де Бональдом. Разом з тим, ці тенденції викликали супротив та неприйняття серед суспільства, яке стихійно виступало на захист національних інтересів.

В. Потульницький співзвучну та подібну тенденцію називає *історичним* консерватизмом, за однієї умови, що за основу аналізу він бере формування світогляду не інтелігенції чи церковного кліру, а військово-політичної еліти, тобто галицької шляхти, яка керувалася реставраційною та еволюційною логікою. Відповідно до останньої, оптимальним варіантом є заміна існуючого стану справ на подібні або рівнозначні та рівноцінні попереднім, що у галицькому елітознавчому контексті тлумачиться як спроба «знайти у реставрації українського монархізму чи гетьманату ключ до українського майбутнього в австрійських імперських рамках», і намагатися «трансформувати систему без підготовки кривавої розв'язки для революції» [17, с. 87].

На початку XIX ст. актуалізується культурно-освітній дискурс в межах галицького консерватизму, який був тісно пов'язаний з процесами українського відродження. Біля витоків знаходилися фольклорист З. Доленга-Ходаковський, що зібрав 3 тис. пісенних текстів з Західної України і Подніпров'я; митрополит М. Левицький, який виступав за запровадження викладання українською у школах; історик Д. Зубрицький – автор «Нарису з історії руського народу в Галичині» польською мовою та «Історії древнього Галицько-Руського князівства»; єпископ І. Могильницький, який у 1816 р. заснував «Клерикальне товариство» та піднімав питання про удосконалення мови і видання брошур для народу, був автором «Граматики язика словено-руського» та низки шкільних підручників тощо. Останній, на чому наголошував Ф. Стеблій, керуючись консервативними настановами, вважав, що після розпаду Київської Русі на дві частини – південну та північну, естафету української державності перейняло Галицько-Волинське князівство [21, с. 61].

Виразниками консервативних романтичних ідей в контексті зазначеного дискурсу були члени «Руської трійці» та студенти Львівської греко-католицької семінарії М. Шашкевич, І. Вагилевич і Я. Головацький. На відміну від того ж таки духовенства, вони займали більшою мірою помірковану позицію, чітко усвідомлюючи складне становище народу, при цьому, значну увагу приділяли оспівуванню минулого, наголошували на єдності українських земель. Альманах «Русалка Дністрова», який вони видавали, був помітною віхою у формуванні національної свідомості, започаткувавши становлення новітньої української літератури на Західній Україні. Під впливом творів Котляревського, Шафарика, Максимовича, Караджича та ін., члени «Руської трійці» активізують процеси культурного та національного пробудження Західної України, вивчають історію України, збирають етнографічно-фольклорний матеріал, досліджують побут і звичаї, читають і пропагують книги українських, польських, чеських, сербських письменників [18, с. 344]. Усе це лише підтверджує їхню прихильність ідеям української («руської») державності та політичної незалежності.

На протигагу консерваторам, особливо після їхньої трансформації у клерикалів і москвофілів, на початку 1860-х рр. серед галицької молоді інтелігенції постали народовці, які заснували власну політичну організацію «Руська Рада». Відстоюючи права «руської народності як самостійної народності слов'янської, окремої від польської та російської», підкреслюючи важливість захисту її економічних, політичних, соціальних і культурних інтересів, висуваючи вимоги щодо рівності галицьких українців з іншими народами Австро-Угорщини, визнання єдності всього українського народу, вони згодом перетворилися на впливову, але клерикальну, помірковану та лояльну до австрійського уряду, політичну організацію Галичини, зокрема і під впливом співпраці з тією частиною греко-католицького духовенства, яка порвала з «русофільством». Опозицію цій тенденції склала радикальна течія, яка виникла у 70-х рр. XIX ст. навколо постаті М. Драгоманова та соціально-демократичних ідей (радикали І. Франко, М. Павлик, О. Терлецький, націонал-демократи Є. Олесницький, Т. Окуневський та ін.).

Австрійці і поляки прагнули вплинути на рух народовців, укладаючи з останніми угоди (у 1890 р. «Нова ера»), однак, і це не змогло задовольнити більшості їх прагнень, що призвело до розколу у таборі. Праве крило на чолі з О. Барвінським і А. Вахнянином, яке об'єдналося згодом і утворило Християнсько-суспільну партію готові були йти на поступки уряду в обмін на підтримку останнього. Ліве крило (група Ю. Романчука), яке заснувало Українську соціально-демократичну партію, що у 1899 р. оформилася у Національно-демократичну партію, перебувало в опозиції та виступало за утворення української національно-адміністративної автономії в імперії Габсбургів [3, с. 1776].

Становлення галицького консерватизму наприкінці XIX – 30-х рр. XX ст. вирізнялося низкою аспектів, серед яких, по-перше, відбувалося втілення його положень в документах політичних організацій і партій, які, здебільшого з огляду помірковане спрямування, діяли та розвивалися легально, що свідчить про появу саме політичного консерватизму; по-друге, виокремлення *світського* та *клерикального* таборів. На рахунок останнього аспекту, то до першого табору можна віднести Національно-демократичну партію (НДП) та Союз визволення України (СВУ), тоді як до другого – Католицький русько-народний союз (КРНС), Християнсько-суспільний союз (ХСС), Українську християнську організацію (УХО), Українську католицьку народну партію (УКНП), Український католицький союз (УКС).

Світський табір, що представлений певними колами НДП і СВУ, більше тяжів до поміркованої лінії з елементами класичного лібералізму. Йдеться про те, що, наприклад, представники НДП, з одного боку, наголошували на ідеї сполучення українських земель Галичини та Північної Буковини в національну провінцію зі своєю адміністрацією та окремим парламентом (Національним сеймом), відстоювали ідею єдності з українцями в Росії та на Закарпатті в єдиний національний організм [11, с. 331], а з іншого боку,

державний устрій української держави тлумачили крізь призму конституційного федералізму. СВУ, який був заснований у 1914 р. В. Дорошенком, М. Меленевським, А. Жуком, А. Назарієвом і ін., що симпатизували соціалізму, одним з перших виступив за створення самостійної української держави, на захист мовних, релігійних і громадянських свобод для всіх національностей і віросповідань, за самостійну Українську Церкву, пропагував конституційну монархію з демократичним ладом та однопалатною структурою парламенту [2, с. 1-2, 8; 10, с. 734-735].

Що стосується консервативно-клерикальних структур Галичини, то їх принципова відмінність від світського табору полягає у орієнтації на УГКЦ, яка сприяє «утвердженню авторитету і порядку з огляду на традиції українського народу й можливість подолання внутрішніх чвар між його станами і провідниками» [16, с. 198]. Від запровадження Берестейської унії у 1596 р. саме греко-католицизм став фактором національно-релігійного самовизначення українців Галичини, а після занепаду Галицько-Волинського князівства, УГКЦ виступила «єдиною церквою, окремою від польського латинства і московського православ'я», завдяки якій, підкреслює С. Томашівський, відкрився доступ до європейської культури, призупинилися процеси «винародовлення» західно-руських окраїн та виникли підстави для появи національної церкви [24, с. 80].

КРНС, який був створений у 1896 р. групою народовців на чолі з О. Барвінським та А. Вахнянином, та реформований і перейменований в Українську християнсько-суспільну партію (УХСП) у 1911 р. За умови відсутності усталеного досвіду функціонування суспільних інституцій в Галичині, О. Барвінський був впевнений, що обговорення питання становлення самостійної української держави є передчасним, доки не вирішаться проблеми, що пов'язані з глибокими зрушеннями у свідомості галичан, прищеплення їм національної ідеї, ті, що пов'язані з економічним і культурним розвитком краю, розбудовою системи освіти [23, с. 33]. Серед завдань, які ставило перед собою це політичне товариство, у статуті помічаємо такі: по-перше, формувати правосвідомість галицького населення, вироблення легітимних форм вирішення соціальних проблем; по-друге, зміни на користь зменшення податків; по-третє, сприяння розвитку селянських, міщанських господарств, ремесел та промислу (сучасною мовою – середнього бізнесу); по-четверте, «ширити почуте справедливості, взаємної помочи і потреби стоваришень яко найважливіших способів до піднесення добробуту і усунення взиску» [20, арк. 1].

Утворена 29 червня 1911 р. у Львові клерикальна партія ХСС на відміну від КРНС одразу отримала підтримку греко-католицького кліру. Проводячи у своїй діяльності австрофільську монархічну лінію, її представники вважали, що у Галичині національна ідея дуже тісно пов'язана «русько-католицькою» ідеєю, що суспільно-політичне, економічне та культурно-освітнє життя галичан має ґрунтуватися на принципах християнської етики та католицького соціального вчення. Одним із першочергових і програмних завдань вважали встановлення автономії Галичини, хоч і під протекторатом австрійського цесаря. Після створення ЗУНР (5 членів від партії увійшли до складу Української Національної Ради) намагалась боротися «за українську державну ідею і авторитет українського уряду» [1, с. 873].

Ми схильні погодитися з думкою деяких сучасних авторів (У. Кошетар), що КРНС і ХСС в силу як об'єктивних (тиск з боку Другої Речі Посполитої та відсутності власної держави, мало часу для розбудови політичної сили, а також недостатня мережа партійних осередків на місцях, брак продуктивної співпраці між ідеологічними соратниками), так і суб'єктивних (відсутність порозуміння у галицькому політичному середовищі) причин, мали досить незначний вплив на суспільно-політичні процеси у тодішній Галичині. Більш з тим, вона зробили перші кроки на шляху до розбудови власної консервативно-клерикальної традиції, що з часом знайшла чимало прихильників серед галицького суспільства і до сьогоднішнього дня.

4 серпня 1925 р. у Львові проводить своє перше засідання УХО, в якому взяли участь Т. Галушинський, Д. Стек, М. Дороцький, Ю. Плешкевич, М. Хмільовський, Д. Маркевич та ін. 6 жовтня на розширеному організаційному комітеті прийнято рішення, що УХО – громадянська організація, яка не вестиме політичної діяльності (наприклад, не буде брати участь у виборах), але з часом і внаслідок впливу на громадську думку та суспільне життя галичан зможе репрезентувати себе в політиці, або з деяких своїх членів утворити політичну групу. У січні 1926 р. у Львові починав виходити тижневик «Нова зоря», який перетворився на неофіційний друкований орган УХО [25, с. 482]. Серед політичних пріоритетів організації варто відмітити намагання протидіяти розповсюдженню більшовицької ідеології, за рахунок консолідації національно-свідомих галичан на підставі християнської ідеологічної платформи, в основі якої знаходиться католицький світогляд, а також, беручи на озброєння консервативну ідеологію, захист від галицького радикалізму, оборона «проти тої гіршачої майже божевільної нагінки, яку ведуть деякі націоналістичні круги й їхні часописи на нашу Церкву [УГКЦ], а головню на наших Владик» [4, с. 1].

Орієнтувалася на католицьку віру та УГКЦ і УКНП. Якщо звернутись до програми останньої, то ми помічаємо, що українські землі розглядалися як геополітична, господарська, національно-культурна цілісність з правом самовизначення та самоврядування в складі Польської держави; проголошувалась політична лояльність до Польської держави та легітимність державотворчих засобів; в основі соціально-економічної політики покладалася принципи господарської рівноваги та суспільної гармонії, що заперечують класову боротьбу; підкреслювалось виконання історичної місії та національної традиції, притаманної Східній Галичині, яка є посередником між Заходом та Сходом, надаючи останньому духовні та культурні цінності католицького світу. УКНП не знаходилась осторонь політичного життя краю, солідаризуючись з іншими галицькими партіями і організаціями, активно виступала проти радянської влади та захищала інтереси галицької кооперації. Коли ж настав час парламентських виборів у 1935 р., серед керівництва УНО не було єдиної згоди, що і призвело до призупинення активної політичної діяльності партії [7, с. 343-346].

1 січня 1931 р. на базі Львівської богословської академії було засновано УХС, до складу якого увійшли В. Децикевич (голова), М. Галібей, Є. Гвоздецький, О. Гординська, М. Каратницький, М. Козак, В. Кузьмович, В. Сінгалевич, о. ректор Й. Сліпий, Е. Тишинська, М. Чубатий та ін. Основна мета союзу – формування християнського (католицького) світогляду в галицькому суспільстві, на підставі «принципів авторитету і послууху, духовної дисципліни й активності, почуття права і честі» [15, с. 2], який виступає механізмом забезпечення від деструктивних впливів лібералізму та радикалізму. Запровадження християнських принципів (захист католицької віри та моралі, визнання авторитету ГКЦ, визнання важливої ролі християнської родини, заборони розлучень, християнського виховання молоді в національній школі, легальність по відношенню до Другої Речі Посполитої, що надавала можливість законним шляхом покращувати освіту, культуру, добробут та права українського народу і т.п.) у громадсько-політичному житті, закладало підвалини для специфічної галицької консервативної ідеології. На думку В. Кузьмовича, це дає підстави вважати діяльність УХС не лише «католицькою, але й національно українською ... масовою», що впливає на формування еліти, яка повинна керуватись християнськими настановами, а також на світогляд галичан «щоби площини зустрічі національно-політичного і релігійно-обрядового інтересу були корисні і для Католицької Церкви і для Української Нації» [9, с. 2].

Підсумовуючи, можна погодитися з О. Назаруком, який у статті «Про потребу вивчення консервативного напрямку в українській політиці» (1926) поставив досить точний діагноз громадянському і партійному будівництву на Галичині, специфіка якого дуже тісно пов'язана з особливостями національного життя на західноукраїнських землях,

яке вирізнялося пасивністю, фанатизмом і непродуктивністю, а ще дилетантизмом і радикальним націоналізмом. Чому, незважаючи на нібито активну громадську і політичну діяльність, багатьом так і не вдавалося створити політичну партію європейського рівня? Тому, що замість створення умов для ідейно-організаційної консолідації, політичної освіченості та виховання національної еліти, більшість політичних діячів виходили з мотивів радикалізму, в основі яких знаходилася байдужість до історичних традицій та культурно-релігійних потреб народу та впевненість у правильності революційного шляху, та аматорства, що ґрунтувалося на «фальшивім розумінню кожодчасної ситуації, у нестаточнім теоретичнім і практичнім підготуванні політичних провідників і тих, що ними хочуть бути; у хиткості політичних поглядів і нахилі до самообману; у надмірній вірі в силу слова, фрази, гасла; у легковажінню реального діла, у перевазі мотивів чуттєвих, емоційних над розумовими (раціональними) при політичних рішеннях і вчинках, роблених під впливом імпульсу, пристрасті і упередження; у слабо розвиненому почуттю відповідальності за наслідки таких рішень і вчинків» [19, арк. 32].

Разом з тим, незважаючи на проблеми (амбіції, радикалізм, дилетантизм, різновекторність поглядів на проблему українського державотворення тощо) в цілому можна відмітити, що у 1820-1930-х рр. відбулося формування основних контурів галицького консерватизму. Останній, будучи комплексним явищем, вмщував в себе низку складових, які є важливими у політологічному ключі: по-перше, консолідує, консервативно-творча та консервативно-зберігаюча роль ГКЦ у суспільно-політичному житті галичан, яка відіграла не просту, але в цілому позитивну роль у державотворчих процесах на Галичині; по-друге, сам консервативний дискурс мав різні вектори (романтичний, поміркований та радикальний) та табори (світський і клерикальний), яких ідеологічно об'єднувала ідея Галичини як «українського П'ємонту», але на практиці розділяли методи досягнення цієї мети; по-третє, консервативні середовище та ідеологія були чинниками, які сприяли національно-державному відродженню, враховуючи ситуацію з Австро-Угорщиною і Другою Річчю Посполитою, а ще факторами безпеки національного життя галичан-українців від деструктивних впливів лібералізму, соціалізму, більшовизму тощо.

Ці та інші уроки галицького консерватизму зазначеного часу мають бути переосмислені в контексті сучасних викликів, перед якими опинилася Україна у своїх державотворчих силкуваннях. Рухатись правильно і впевнено далі можна лише на підставі критично осмисленого консервативного досвіду державного та ідеологічного будівництва наших попередників та залучення конструктивних його елементів до розбудови системно-теоретичних і прикладних засад ідеологічного курсу нашої країни на початку ХХІ ст., що повинно отримати розвиток у подальших теоретичних дослідженнях з цієї тематики.

Список використаної літератури

1. Барвінський О. Г. Спомини з мого життя. – Інститут української літератури ім. Т.Г.Шевченка НАН України. Відділ рукописів. – Ф. 135: Барвінський Олександр Григорович (1847–1926) – український історик літератури, педагог, громадський діяч. – Од. зб. № 28. – Ч. 5. – Зошит 27. – 873 с. ; Barvinskyi O. H. Spomyny z moho zhyttia. – Instytut ukrainskoi literatury im. T. H. Shevchenka NAN Ukrainy. Viddil rukopysiv. – F. 135: Barvinskyi Oleksandr Hryhorovych (1847–1926) – ukrainskyi istoryk literatury, pedahoh, hromadskyi diiach. – Od. zb. № 28. – Ch. 5. – Zoshyt 27. – 873 s.
2. Вісник Союзу Визволення України. – 1914. – 5 жовтня. – С. 1-2, 8 ; Visnyk Sojuza Vyzvolennja Ukrajinu. – 1914. – 5 zhovtnja. S. 1-2, 8.
3. Витанович І. Народовці / І. Витанович, В. Лев // Енциклопедія Українознавства в 10-ти т. / гол. ред. В. Кубійович. – Париж; Нью-Йорк, 1966. – Т. 5. – С. 1703-1705 ; Vytanovych I. Narodovtsi / I. Vytanovych, V. Lev // Entsyklopediia Ukrainoznavstva v 10-ty t. / hol. red. V. Kubiiovych. – Paryzh; Niu-York, 1966. – Т. 5. – С. 1703-1705.

4. За минулий рік // Нова Зоря. – 1927. – 19 січ. – Ч. 3. – С. 1. ; *Za mynulyi rik // Nova Zoria.* – 1927. – 19 sich. – Ch. 3. – S. 1.
5. Камінський А. Галичина – П'ємонтом / А. Камінський. – Львів, 1924. – 30 с. ; *Kaminskyi A. Halychyna – Piemontom / A. Kaminskyi.* – Lviv, 1924. – 30 s.
6. Кліш А. Українська католицька народна партія (Українська народна обнова) в інтерпретації сучасних українських дослідників / А. Кліш // *Україна-Європа-Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: : Історія, міжнародні відносини.* – 2012. – Вип. 10. – С. 343-346 ; *Klish A. Ukrainska katolytska narodna partiia (Ukrainska narodna obnova) v interpretatsii suchasnykh ukrainskykh doslidnykiv / A. Klish // Ukraina-Yevropa-Svit. Mizhnarodnyi zbirnyk naukovykh prats. Serii: : Istorii, mizhnarodni vidnosyny.* – 2012. – Vyr. 10. – S. 343-346.
7. Кошетар У. П. Консервативна складова діяльності Української католицької народної партії / У. П. Кошетар // *Ucrainica Polonica.* – Київ-Житомир, 2008. – Т. 2. - С. 108–131 ; *Koshetar U. P. Konservatyvna skladova diialnosti Ukrainskoi katolytskoi narodnoi partii / U. P. Koshetar // Ucrainica Polonica.* – Kyiv-Zhytomyr, 2008. – Т. 2. - S. 108–131.
8. Крип'якевич І. Історія України / І. Крип'якевич; ред. Ф. Шевченко, Б Якимович. – Львів : Світ, 1990. – 520 с. ; *Krypiakevych I. Istoriiia Ukrainy / I. Krypiakevych; red. F. Shevchenko, B Yakymovych.* – Lviv : Svit, 1990. – 520 s.
9. Кузьмович В. Завдання Українського Католицького Союзу / В. Кузьмович // *Мета.* – 1932. – 5 червня. – Ч. 21. – С. 2 ; *Kuzmovych V. Zavdannia Ukrainskoho Katolytskoho Soiuzu / V. Kuzmovych // Meta.* – 1932. – 5 chervnia. – Ch. 21. – S. 2
10. Лавров Ю. П. Союз визволення України / Ю. П. Лавров // *Енциклопедія історії України / гол. ред. кол. В. А. Смолій.* - Київ : Наукова думка, 2012. – Т. 9 : Прил-С. – С. 734-735 ; *Lavrov Yu. P. Soiuz vyzvolennia Ukrainy / Yu. P. Lavrov // Entsyklopediia istorii Ukrainy / hol. red. kol. V. A. Smolii.* - Kyiv : Naukova dumka, 2012. – Т. 9 : Pryl-S. – S. 734-735
11. Левицький К. Історія політичної думки галицьких українців. 1848–1914: На підставі споминів / К. Левицький. – Львів : З друкарні о. Василян у Жовкві, 1926. – 432 с. ; *Levytskyi K. Istoriiia politychnoi dumky halytskykh ukraintsiv. 1848–1914: Na pidstavi spomyniv / K. Levytskyi.* – Lviv : Z drukarni o. Vasyliian u Zhovkvi, 1926. – 432 s.
12. Липинський В. Листи до братів-хліборобів: Про ідею і організацію українського монархізму / В. Липинський. – Київ-Філадельфія : Інститут східноєвропейських досліджень Національної Академії наук України, Східноєвропейський дослідний інститут ім. В. К. Липинського, 1995. – 472 с. ; *Lypynskyi V. Lysty do brativ-khliborobiv: Pro ideiu i orhanizatsiiu ukrainskoho monarkhizmu / V. Lypynskyi.* – Kyiv-Filadelfiia : Instytut skhidnoievropeiskykh doslidzhen Natsionalnoi Akademii nauk Ukrainy, Skhidnoievropeyskyi doslidnyi instytut im. V. K. Lypynskoho, 1995. – 472 s.
13. Листування В. Липинського / ред. Я. Пеленський, Р. Залуцький, Х. Пеленська та ін. — Київ : Смолоскип, 2003. – Т. 1. – 960 с. ; *Lystuvannia V. Lypynskoho / red. Ya. Pelenskyi, R. Zalutskyi, Kh. Pelenska ta in.* — Kyiv : Smoloskyp, 2003. – Т. 1. – 960 s.
14. Наумов С. О. До питання про потенціал українського консерватизму в суспільному русі Наддніпрянщини початку ХХ ст. / С. О. Наумов // *Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна. Серія : Історія.* – 2013. – Вип. 47. – С. 113-125 ; *Naumov S. O. Do pytannia pro potentsial ukrainskoho konservatyizmu v suspilnomu rusi Naddniprianshchyny pochatku KhKh st. / S. O. Naumov // Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu im. V. N. Karazina. Serii: : Istorii.* – 2013. – Vyr. 47. – S. 113-125
15. Наша мета // *Мета.* – 1934. – 15 березня. – Ч. 1. – С. 2 ; *Nasha meta // Meta.* – 1934. – 15 bereznia. – Ch. 1. – S. 2
16. Потульницький В. А. Нариси з української політології (1819 – 1991) : навч. посіб. / В. А. Потульницький ; голов. ред. С. В. Головка. – Київ : Либідь, 1994. – 319 с. ; *Potulnyskyi*

V. A. Narysy z ukraïnskoï politolohii (1819 – 1991) : navch. posib. / V. A. Potulnytskyi ; holov. red. S. V. Holovko. – Kyiv : Lybid, 1994. – 319 s.

17. Потоульницький В. Український консервативний рух в середовищі галицької еліти на початку 20-го століття / В. Потоульницький // Історіографічні дослідження в Україні. – 2002. – № 11. – С. 79-89 ; Potulnytskyi V. Ukrainyky konservatyvnyi rukh v seredovyshchi halytskoï elity na pochatku 20-ho stolittia / V. Potulnytskyi // Istoriohrafichni doslidzhennia v Ukraini. – 2002. – № 11. – S. 79-89

18. Рева Л. Г. Громадська і наукова діяльність І. Вагилевича в світлі історії українсько-польських зв'язків / Л. Г. Рева // Компаративні дослідження слов'янських мов і літератур. – 2012. – Вип. 19. – С. 342-353 ; Reva L. H. Hromadska i naukova diialnist I. Vahylevycha v svitli istorii ukraïnsko-polskykh zviazkiv / L. H. Reva // Komparatyvni doslidzhennia slovianskykh mov i literatur. – 2012. – Vyp. 19. – S. 342-353

19. Статті : «Про потребу витворення консервативного напрямку в українській політиці», «Крах голландських банків і української установи», «Дещо про зелений клин» ін. – ЦДІАЛ України. – Ф. 358 : Шептицький Андрій Олександр граф, митрополит греко-католицької церкви 1865–1944 рр., Оп. 1. – Спр. 48. – 139 арк. ; Statti : «Pro potrebu vytvorennia konservatyvnoho napriamku v ukraïnskii politytsi», «Krakh hollandskykh bankiv i ukraïnskoï ustanovy», «Deshcho pro zelenyi klyn» in. – TsDIAL Ukrainy. – F. 358 : Sheptytskyi Andrii Oleksandr hraf, mytropolyt hreko-katolytskoï tserkvy 1865–1944 rr., Op. 1. – Spr. 48. – 139 ark.

20. Статут політичного товариства «Католицький російсько-народний союз у Львові». – ЦДІЛ України. – Ф. 309 : Наукове товариство ім. Т. Г. Шевченка у Львові. – Оп. 2. – Спр. 170. – 4 арк. ; Statut politychnoho tovarystva «Katolytskyi rosiisko-narodnyi soiuz u Lvovi». – TsDIL Ukrainy. – F. 309 : Naukove tovarystvo im. T. H. Shevchenka u Lvovi. – Op. 2. – Spr. 170. – 4 ark.

21. Стеблій Ф. Початки українського національного руху в Галичині / Ф. Стеблій // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – 1995. – Вип. 2. – С. 52–67 ; Steblii F. Pochatky ukraïnskoho natsionalnoho rukhu v Halychyni / F. Steblii // Ukraina: kulturna spadshchyna, natsionalna svidomist, derzhavnist. – 1995. – Vyp. 2. – S. 52–67.

22. Субтельний О. Україна: Історія / О. Субтельний; перекл з англ. Ю. Шевчука. – 2-ге вид. – Київ : Либідь, 1992. – 512 с. ; Subtelnyi O. Ukraina: Istoriiia / O. Subtelnyi; perekl z anhl. Yu. Shevchuka. – 2-he vyd. – Kyiv : Lybid, 1992. – 512 s.

23. Терещенко Ю. Причинки до історії галицького консерватизму / Ю. Терещенко // Вісник Київського державного лінгвістичного університету. Серія : Історія, економіка, філософія. – 2000. – Вип. 4. – С. 11–67 ; Tereshchenko Yu. Prychynky do istorii halytskoho konservatyizmu / Yu. Tereshchenko // Visnyk Kyivskoho derzhavnoho lnhvistychnoho universytetu. Seriiia : Istoriiia, ekonomika, filosofiiia. – 2000. – Vyp. 4. – S. 11–67

24. Томашівський С. Про ідеї, героїв і політику. Відкритий лист до В. Липинського. (З додатками) / С. Томашівський. – Львів : Вид. спілка «Діло», 1929. – 133 с. ; Tomashivskyi S. Pro ideï, heroïv i polityku. Vidkrytyi lyst do V. Lypynskoho. (Z dodatkami) / S. Tomashivskyi. – Lviv : Vyd. spilka «Dilo», 1929. – 133 s.

25. Швагуляк М. Львівський осередок українських консерваторів у 20-30-х роках ХХ століття / М. Швагуляк // Вісник Львівського університету. Серія історична. Спеціальний випуск. – 2007. – С. 480-490 ; Shvahuliak M. Lvivskyi oseredok ukraïnskykh konservatoriv u 20-30-kh rokakh KhKh stolittia / M. Shvahuliak // Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriiia istorychna. Spetsialnyi vypusk. – 2007. – S. 480-490.

Стаття надійшла до редакції 10.04.2017 р.

I. Pecheranskyi

**CLERICAL PARTIES AND PUBLIC POLITICAL
ORGANIZATIONS OF GALICIA 1820 – 1930th
IN THE CONTEXT OF CONSERVATIVE HERITAGE OF UKRAINE**

In the article the phenomena of Galicia conservatism is considered on the example of public – political organizations and clerical parties activities which worked in 1820 – 1930th on the territory of Galicia. The main attention is given to the ideological outlook and organizational – political positions thanks to which the new Galician structures appeared and their work made the underground for appearing the peculiar political tradition of Galicia. Also the author analyzes the logic of development of the last one which was specified by the social practice of Greek Catholic Church, national liberation and autonomous aims and by the estate-corporate foundations of social system of Galicia region.

In spite of problems (ambitions, radicalism, amateurism, various vectors of views on the problem of Ukrainian state formation, etc.), in the whole it can be noted that in 1820 – 1930th the formation of main contours of Galician conservatism occurred. The last one as the complex phenomenon, held in itself the chain of components which are the important in politological key: firstly, consolidating, conservative – creative and conservative – preserve role of Greek Catholic Church in social – political life of Galicia people which played not the ordinary but in whole the positive role in state formation processes of Galicia; secondly, the conservative discourse itself had different vectors (romantic, moderate, radical) and camps (social and clerical) which were ideologically combined into the idea of Galicia like the “Ukrainian Piedmont”, but practically they shared methods of achieving this goal; thirdly, conservative environment and ideology were the factors which supported the national state revival, including the situation with Austria-Hungary and the Second Rzecz Pospolita but also the factors of safety of national life of Galician-Ukrainians from destructive impacts of liberalism, socialism, bolshevism, etc.

Key words: Galician conservatism; Greek Catholic Church; clerical parties; public and political organizations; authority; order; autonomy

УДК 327(477:470+571)

T. Poiarkova

UKRAINIAN FRONTS OF «NEW MODERN WAR»

In this article the Ukrainian-Russian confrontation (that has lasted since 2014) is studied in the light of «new modern wars» notion. The relevance of such an approach as distinct from the analysis of the RF’s military conflict with Ukraine as the hybrid war is grounded. It is ascertained that for the detailed investigation of Russian-Ukrainian war it is necessary to take into consideration the existence of the inner front, which is determined by the interests of Ukrainian ruling class’s survival, which, in its turn, determines the ruining of grounds for the formation of civil society in Ukraine. In the article the special attention is given to the role of Ukrainian education in demodernizing actions of Ukrainian ruling class for the sake of regress up to the neofeudal type of system that is the condition for Ukrainian oligarchs’ survival.

Key words: «new modern wars», hybrid war, neofeudalization, demodernization, education.

Ukraine has been conducting the war with Russia since 2014. In spite of the long negotiations and different forms of Minsk agreement, withdrawal from the military confrontation can hardly be achieved in the nearest future. So, the investigation of the reasons, peculiarities of military

operations and the character of the confrontation is extremely urgent and important to find a solution for the conflict.

On the post-soviet scientific space this confrontation is regarded by scientists (e.g. S. Datsyuk, S. Rastorguev, G. Potseptsov) mainly as «a hybrid war», because, according to the means of conduction, it is a mixture of different war types with the significant segment of information activity [1; 2; 3]. Indeed scientists usually determine the characteristic feature of Ukrainian-Russian confrontation as the widening of military confrontation space at the expense of virtual areas, where they revive the tasks and subjects of former wars (fascists, banderivtsi) and conduct conversational battles in social nets between supporters of Russian World and supporters of independent Ukrainian state.

However G. Potseptsov's remark that «the war didn't change, the world changed and it, in its turn, transformed the war» stipulates the appeal to groundwork of western science that states the epoch changing of war by globalization [4]. From this point of view the reformation of essence and reasons of war, as organized violence, is inevitable, because globalization is the junction of opposite and simultaneous processes such as integration and fragmentation, homogenization and diversification. Great number of synonyms: «conflicts of low intensity», «privatized wars», post-modern conflict, degenerate warfare show the different attempts of scientific fixation of this phenomenon [5; 6; 7; 8].

To our opinion, the notion «new modern wars», which originates from Ch. Tilly's statement concerning the influence of different variations of capital and compulsion on state's evolution, is the most perspective in terms of war peculiarities in globalized epoch [9, c. 318].

Thus in some scientific researches concerning «new wars» they state that changes in the essence of modern wars are connected with the decline of state as a legal institution of violence. So, in M. Kaldor's judgment the reason of «new wars» is the erosion of autonomous state or, as a last resort, its disintegration. Such wars appear because of economic decline, increase in crime rate, corrupt practices and inefficiency, decrease in state incomes – when because of the increase in organized crime the violence is more and more privatized and political legitimacy disappear [10, c. 36, c. 38].

At the same time there is an opposite point of view based on the statement that «new modern wars» change the essence of the state by themselves. In Martin van Creveld's judgment «radical transformation of war will inevitably lead to essential changes in politics», when the bounds between private and social, government and people, military men and civil population become fuzzy... [11, c. 310, c. 312].

In general «new modern wars» are characterized by: 1) strengthening of aggression between varying combinations of state and non-state networks; 2) politics opposition to ideology; 3) attempts to achieve political, rather than physical, control of the population by means of fear and terror; 4) the state doesn't obligatory finance the conflict, it may be financed through other predatory means that seek the continuation of violence.

In our opinion the usage of the notion «new modern wars» to analyze the confrontation between the RF and Ukraine is reasonable. Thus, though the significant segment in this conflict is given to information components such as: 1) symbols, ceremonial actions, sacralization of context, events, servicemen; 2) secret intervention (when the introduction of regular forces is treated as the military support of non-indifferent to the RF citizens, arming and military education of local population); 3) imitation of negotiations that is treated by the RF as a means of warfare, where the points of agreement are the means to justify military confrontation. However the notion «new modern wars» lets show on the world level the transformation of fundamental principles of state organization, laid after the World War II, which were exhausted by technical progress, universal westernization and the appearance of new extremely powerful economic centres that started to actively compete and even substitute the state in many spheres of life.

In our opinion, the ability of the notion new «modern wars» to take into account the peculiarities of capitalist system's evolution because of the conflict of modern trends, where crises are the motive power of development and its aftermath at the same time, is not less significant. Certainly, such a situation is a perspective to analyse the essence of military confrontation between the RF and Ukraine, because it let distinguish the regional economic contents of the confrontation, where the gaining of control over enterprises, disassembling of their equipment and its evacuation to the RF, appropriation of coal mining, income from smuggling – all these are aimed to ruin the enemy state and are the means of warfare conducting.

In this context it is important that the essential part of globalized stage of capitalism evolution is availability of territories with cheap labour power. This explains the component of «new wars» connected with forcible removal of some territories out of civilised space in order to fulfil their economic misappropriation in future.

In its turn, the fact, that the war is becoming an effective means to reduce labour power in cost (those who stay and those who have migrated), demands identification changes with total correction of the past. All mentioned previously in scientific investigations of «new wars» were reflected in the acceptance of the fact that «modern wars», first of all, changed the subjects in the form of private armies, presentation of mercenaries as fighters for the rights of territorial self-determination and broaden the physical space for information battles to gain the collective consciousness by means of joining to alien political and cultural project or by means of reformation of their own one.

All mentioned above prove that the notion «new modern wars» has the potential to analyse the events in Ukraine, because it lets to show the demodernizing orientation of military operations, where demodernization is the process opposite to modernization and leads to the fall out of today and is characterized by deindustrialization, identification of state with ethnos, gap between the rich and the poor, degradation of mind from national to hierarchical (neofeudal) level. Thus the notion «new modern wars» envelops the fact that military operations conducted for identification guidelines are, in reality, the struggle for the control over the future society by means of reformatting of its memory and reconstitution of the past structures.

As rightly said Martin van Creveld, one of the most demonstrative features of new type of wars is that national boarder lines are the only obstacle for these wars, but boarders are the first to be open in these military collisions, breaking not only the content of state's existence but the whole practice of agreements after the Peace of Westphalia in 1648 [11, c. 309-311].

In this sense it is possible to agree with T. Beresovets's idea that «the aim of modern wars is the existing world order based on the supremacy of law» [12]. In Ukrainian-Russian confrontation this aim is transformed into the desire to return to the RF the status of superpower by means of transference of the world to the realities of the XX century with the rhetoric of classical pragmatic policy and zones of influence and struggle of systems. The world means of the conduction of this war are lies at the initial stage, misinformation, economic pressing of the enemy and the use of the international law's weak points, such as Russia's abuse of the right of veto being the permanent member of UN.

So military confrontation between Ukraine and the RF (from 2014 till today) has the world character, but it looks like regional events provoked by the enemy to Ukraine the RF's interests, as the RF is the promoter and sponsor of such quasi subjects as LPR-DPR (Luhansk People's Republic, Donetsk People's Republic).

However the actions at the outside front of military confrontation are determined by the RF's action as to the ruining of Ukrainian statehood by means of antiglobalization, where disassembling of industrial production, liquidation of scientific potential, infliction of migration of skilled population are the important segment of confrontation.

One of the means of this war is the practice to involve in criminal actions of LPR-DPR's power people, who because of different reasons couldn't go to the RF or Ukraine. For example,

let's look at the mobilization, when from March 21, 2017 10,000 of citizens of LPR-DPR at the age up to 50 and liable for call-up were ordered to arrive to assemblies, where military training became a photo shoot [13]. In fact, it is the establishment of personal dependence or neoserfdom of people that is used as a means to legitimize the regimes of LPR-DPR in order to make the conditions for future undermining of Ukrainian statehood if these territories are returned to Ukraine.

In our opinion, the analysis of Russian-Ukrainian military confrontation in the frames of «new war» that accentuates on overall ruining of differences between government, armed forces and society actualizes the necessity to study the system peculiarities of Ukraine as a part opposing to aggressor. In other words, the scrutiny of Ukrainian-Russian confrontation wouldn't be complete without taking into consideration the existence of the inland front, where the parts of conflict are interested to continue the war.

We may agree with Y. Romanenko's idea concerning the fact that the war reanimated the system, in which oligarchic top people planned with the help of joining with state employees to use the middle class as a donor [14]. This system of social relations was supported by uneasy equilibrium: state employees gave to the oligarchic top people legitimacy at elections and justify the looting of the state, and the oligarchic top people gave the society gratification by means of social benefits, subsidies restraining the development of middle class.

It's necessary to mention the system struggle of ruling class against social groups, which potentially make the environment for the formation of society as the population able to solve their own or social problems without appealing to state institutions. We relate to this systematic destruction of small and medium business. So, under the slogan of care of average citizens they raised living wage that involved additional taxes and small and medium business became underground.

Similarly, the systematic removal of social strata, which were the driving force in confrontation on Maidan, and are able to compete with the ruling stratum for the future by means of innovative proposition of aims and strategies to achieve them, is really demonstrative.

So the impoverishment of population is a secondary means of control that during the war became bigger because of the raise in housing and communal services' tariffs and the necessity to get state subsidies for the majority of Ukrainian population. According to the poll made by Ukrainian Institute of Future in May 2016 56% of interrogated admitted that they had no resources to bear such reforms, and 20% admitted that their patience wouldn't last longer than a year [14]. At the same time there are open opportunities for antropoflows of guest workers (migrant labour). In this regard the visa-free regime with the EU is the technology to allay the social and political tension in Ukrainian society.

To understand the logics of inner front events it is important to understand the processes taking place within the ruling stratum. So, since 2014 the reformation of ruling top with the reduction on the quantity of influential oligarchs has become of great significance. The facts of exclusion of I.Kolomoysky from the Ukrainian political space, acquisition of «Privat» bank, vulgar blockade of LPR-DPR are the first vistas of new agreements between the representatives of Ukrainian oligarchs, who are ready to play according to the rule «the strongest will remain and will control everything in Ukraine».

As we think, all these features are components of gradual of oligarch regime, where even partial lost of international subjectivity is used by the ruling strata to legitimate their own planning. So, the war is treated as the justification of the inefficiency of proclaimed euointegrational movement. In this context, the unavailability or unwillingness of the ruling class to recognize the fact of the RF's aggression against Ukraine are understandable.

Nevertheless, Ukrainian ruling class is interested in changing of Ukrainian state into anocracy with further coming down to failed state. So, the dominance of state monopolies paralyzes the economic renewal, leading the country to the periphery of world development.

Removal of small and medium business out of the competition big oligarch business postpones the changing of initiative groups into the basis of civil society. The factor of war itself becomes the condition for the justification of degradation processes and imitation of reforms by the interest in control over all the resources of bureaucrats' country as the service stratum of ruling class.

Under such conditions, the essence of political life in Ukraine is in the survival of the ruling class that use the imitation of modernization reforms of proclaimed movement to the values of civilization as a cover. But the political life in Ukraine is changing into the reproduction without changes, which is gained by the real blocking of social lifts and the formation of neofeudal hierarchical structures.

This process of «falling out of today» is demonstratively shown by the degradation transformation of Ukrainian educational system, because education at the period of globalization is not simply the pledge of status improvements but «it is the matter of national security» [15].

It is necessary to say that Ukrainian scientific society actively investigate this problem. General estimations of educational system's state vary from the statement, that educational institutions in crisis system – «a special state, under which they upset the balance of a singular institution, subsystem or system as the whole»— are the hostages of general chaos, to the acceptance of the fact that «education, because of its ability in an organized way to project the social norms and values, has a powerful transforming potential of influence on people and society» [16, с. 404; 17 с. 1].

To our opinion, characterizing the quality of Ukrainian educational system, it is necessary to point on it's the most significant features, such as imitativeness and eclecticism, as the unity of those that can't be united. In reality it is the practice to adopt the groundwork of western education, where diving of education at any level results in the introduction of the most interest facts, easy and effective service activities with possibility for students to choose subjects, as consumers of educational services.

In Ukrainian reality the quality of education directly depend on social status because discrepancy in knowledge given at school and the demands of outer independent estimation demands additional expanses on private tutors. At the same time, higher educational establishments, imitating the Bologna Process and gaining «the independence from the state help», have to give educational services to those, who want them without proper set, that lead to structural simplification and substitution of education by awareness.

On the deeper level the key factor for Ukrainian education is corporativization, when instead of being reformed into innovative institutions of modernization process; educational establishments become the outposts of neofeudal tendencies.

Corporativization of working in working in educational system people means the gradual privatization of educational institutes by the groups, which privatise state establishments and budget aid. An opportunity to teach is given to those, who belong to these social strata, and naturally the careers of such teachers depend on the relations and personal loyalty to leaders. At a later date exhibition of more freedom to higher educational establishments will turn them on uncontrolled place in feudal lords' from science full possession.

As a result, scientific activity is substituted for the quantity of printed sheets of plagiarism, and the science itself is at most marginalized by means of treating the scientific activity as the way to make a career by complementary quoting of scientists, who influence the decisions of Academic Council. Thus, intellect is no more a value, and mind and ability to think and generate unusual creative decisions are devalued.

However, the practice of scientific knowledge gaining is extensively spread, and the defence of a thesis gives the right of access to occupy certain niches in neofeudal structure. According to the statistics, in Ukraine from 1991 till 2013 (the statistics hasn't been conducted since 2013) the quantity of doctors of sciences increased twice (from 8 to 16 thousand), and the quantity of candidates of sciences increased from 57 to 90 thousand [18]. At the same time Ukrainian

fundamental science is dying. The reason is very simple: the system, in which administrative vertical of higher educational establishments is a hierarchical structure, where all the decisions depend on the governing leading persons. As to the competitions to take the post the permission to take part in them is controlled by heads of chairs. Thus, the quantity of people, who take post thanks to their acquaintance or relations, is being increased. And all announced competitions become the means to remove undesirable scientists.

All these as the whole make the grounds for ossification of corporative science, where the survival is supplied by the ability to make a compromise. Negotiation of a contact turns on the means to remove men of principle and uncontrolled ones. This logic is actual for the permanent changes in the demands to the giving of degrees of associate professor and professor, and pseudo reformation gives preference to bureaucrats from science, which have an opportunity to use budgetary money.

Turnover of ignorance is the inevitable concomitant of neofeudalization of educational brunch. But the deterioration in morals of teachers on all educational levels is much more dangerous. In this regard, the series of articles, where they use the sympathy of all teachers (from primary school to professors) for the position of the RF, LPR-DPR and the personality of President of the RF V.Putin concerning the conflict with Ukraine, is very demonstrative [19; 20]. All these, against the background of combat losses in more than 10,000 the fallen, look not only extremely cynical, but threaten the mind formation of young people.

Destruction of education as the infrastructure that gives the skills of self education and generating of new knowledge during the exploring of environment vests the educational institutions of all levels with the unusual functions: from the means to calm parents, prolongation of social childhood and the way to delay the army service to turning on the place to fleecing in exchange for psychological comfort of students.

All these stipulate the creation of specific educational product: on the basis of gained outdated irrelevant knowledge without instruments and skills to analyse the past the helplessness of young people is formed. One of the after-effects of this phenomenon is the programmed absence of historical reflection, that is the disability to understand the interconnection between the historical process and quality of today. This, in its turn, leads to the victory of enemy position by means of historical reframing, according to which the conception concerning the native country, successfulness or unsuccessfulness of chosen way is changed for enemy's benefit.

In our opinion, of primary importance is the removing of political science, which is capable to give an idea about a citizen as an active maker of political reality in general and his personal life in particular, from the obligatory for all students subjects.

So, as a result of the attempts of educational institutions a young person has the education of very low level and is indifferent to national affairs. Highschool graduates, which have neither motivation nor ability to gain new knowledge while exploring the environment by themselves, without ability to generalize won't be ever able to rise the level of problem understanding from their own «I» to the level of «We». This leads to the fact that without the reflection all the civilizing attempts of Ukrainian society lead to the disillusion in the effectiveness of joint actions. At a later date weakening of social pressure on the ruling class will help to revive the features that were tried to be overcome. This, in its turn, stipulates the deepening of the crisis process and general disappointment in native society.

At the same time, based on mosaic identification (which includes the rests of imperial, soviet mental outlook with the prevailing selfish orientations, when mass media take educational function and endless soap operas and chatting on the Net play the part of textbooks) the so-called «occasional subjectivity» or «social plankton» is formed. The most characteristic feature of this social phenomenon is dissynchronization of different social plots, which is conditioned by the inner conflicts because of personality's correlation with time and space, which don't coincide with

the reality. As the result, it becomes easier to reconstitute corporative relations connected to tough and stable social hierarchies.

An attempt to analyse the Russian-Ukrainian confrontation using the notion of «new modern wars» demonstrate that, firstly, this located regionally conflict has global interests, the aim of which is the removing of Ukraine from the civilization space by means of demodernization.

Secondly, the surviving of ruling regime in Ukraine is possible only at the expense of blocking of country's development and establishing of pseudodemocratic structures.

Thirdly, «new modern wars» are conducted for the future by controlling of social mind. Thus, the educational system of the country, which doesn't form creative people, really works on the enemy, because the loss of minds on the inner front equals to physical losses at the up-front of the war.

So, under the notion of «new modern wars» the perspectives of going out of the Russian-Ukrainian confrontation depend on geopolitical environment, influence of which on the Ukrainian state is determined by the interests of geopolitical subjects.

In order to gain the victory Ukraine must have or make such social environment that will be able to overcome the problems standing before the system. This will be possible only in the case of democratic government reforms, free market, private property defence, control of corruption, real existence of human rights. Very important is also the linkage of Ukrainian state in international projects connected with the future.

In other words, Ukraine can get the victory only when the neofeudal vector is changed for the real modernization. The term of modernization, as well as the victory in Russian-Ukrainian war, is the reformation of educational sphere that must be turned on the channel of the formation of creative staff able to answer the questions of the future.

Список використаної літератури

1. Дацюк С. Війна Росії проти України: три складові [Електронний ресурс] / С. Дацюк // *І.* – 2015. – Число 79. – Режим доступу : http://www.ji.lviv.ua/n79texts/Dacyuk_Try_skladovi_vijny.htm ; Datsiuk S. Viina Rosii proty Ukrainy: try skladovi [Elektronnyi resurs] / S. Datsiuk // *Yi.* – 2015. – Chyslo 79. – Rezhym dostupu : http://www.ji.lviv.ua/n79texts/Dacyuk_Try_skladovi_vijny.htm

2. Почепцов Г. Российские аналитические контексты гибридной войны [Электронный ресурс] / Г. Почепцов // *Хвиля. Net.* – Режим доступа : <http://hvylya.net/analytics/society/georgiy-pocheptsov-rossiyskie-analiticheskie-konteksty-gibridnoy-voyni.html> ; Pocheptsov G. Rossiyskie analiticheskie konteksty gibridnoy voyny [Elektronnyy resurs] / G. Pocheptsov // *Khvilya. Net.* – Rezhim dostupa : <http://hvylya.net/analytics/society/georgiy-pocheptsov-rossiyskie-analiticheskie-konteksty-gibridnoy-voyni.html>

3. Расторгуев С. П. Философия информационной войны / С. П. Расторгуев. – Москва : Московский психолого-социальный институт, 2003. – 496 с. ; Rastorguev S. P. Filosofiya informatsionnoy voyny / S. P. Rastorguev. – Moskva : Moskovskiy psikhologo-sotsialnyy institut, 2003. – 496 s.

4. Почепцов Г. Пост-правда и новое поколение войны, или Почему произошло возвращение пропаганды [Электронный ресурс] / Г. Почепцов // *Хвиля. Net.* – Режим доступа : <http://hvylya.net/analytics/society/post-pravda-i-novoe-pokolenie-voyni-ili-pochemu-proizoshlo-vozvrashhenie-propagandyi.html> ; Pocheptsov G. Post-pravda i novoe pokolenie voyny, ili Pochemu proizoshlo vozvrashchenie propagandy [Elektronnyy resurs] / G. Pocheptsov // *Khvilya. Net.* – Rezhim dostupa : <http://hvylya.net/analytics/society/post-pravda-i-novoe-pokolenie-voyni-ili-pochemu-proizoshlo-vozvrashhenie-propagandyi.html>

5. Newman Ed. «The 'New Wars' Debate: A Historical Perspective Is Needed» / Ed. Newman // *Security Dialogue.* – 2004. – Vol. 35, Issue 2. – P. 173–189

6. Hoffman F. G. Conflict in the 21st Century: The Rise of Hybrid Wars / F. G. Hoffman. – Arlington, Va.: Potomac Institute for Policy Studies, 2007. – 72 p.
7. Mueller J. The Remnants of War / J. Mueller. - Ithaca, New York : Cornell University Press, 2004. – 272 p.
8. Shaw M. War and Genocide: Organised Killing in Modern Society / M. Shaw. – Cambridge, UK : Polity, 2003. – 244 p.
9. Тилли Ч. Принуждение, капитал и европейские государства. 990–1992 гг. / Ч. Тилли. – Москва : Территория будущего, 2009. – 360 с. ; Tilli Ch. Prinuzhdenie, kapital i evropeyskie gosudarstva. 990–1992 gg. / Ch. Tilli. – Moskva : Territoriya budushchego, 2009. – 360 s.
10. Калдор М. Новые и старые войны : организованное насилие в глобальную эпоху / М. Калдор. – Москва : Изд-во Института Гайдара, 2015. – 416 с. ; Kaldor M. Novye i starye voyny : organizovannoe nasilie v globalnuyu epokhu / M. Kaldor. – Moskva : Izd-vo Instituta Gaydara, 2015. – 416 s.
11. Кревельд ван М. Трансформация войны / М. ван Кревельд. – Москва : ИРИСЭН, Социум, 2015. – 320 с. ; Kreveld van M. Transformatsiya voyny / M. van Kreveld. – Moskva : IRISEN, Sotsium, 2015. – 320 s.
12. Березовець Т. Тарас Березовець в ООН: «Гібридна війна – хто наступний?» / Т. Березовець // Хвиля. Net. – Режим доступу: <http://hvylya.net/analytics/politics/taras-berezovets-v-oon-gibridna-viyna-hto-nastupniy.html> ; Berezovets T. Taras Berezovets v OON: «Hibrydna viina – khto nastupnyi?» / T. Berezovets // Khvylia. Net. – Rezhym dostupu: <http://hvylya.net/analytics/politics/taras-berezovets-v-oon-gibridna-viyna-hto-nastupniy.html>
13. Тымчук Д. В «ДНР» и «ЛНР» началась массовая мобилизация местного населения [Электронный ресурс] / Д. Тымчук // GuildHall. – Режим доступа : <https://ghall.com.ua/2017/03/22/v-dnr-y-lnr-nachalas-massovaya-mobylyzatsyya-boevyky-hotovyatsya-k-soprotyvle> ; Tymchuk D. V «DNR» i «LNR» nachalas massovaya mobilizatsiya mestnogo naseleniya [Elektronnyy resurs] / D. Tymchuk // GuildHall. – Rezhim dostupa : <https://ghall.com.ua/2017/03/22/v-dnr-y-lnr-nachalas-massovaya-mobylyzatsyya-boevyky-hotovyatsya-k-soprotyvle>
14. Романенко Ю. Третья годовщина Евромайдана: почему не закончились медленная украинская революция [Электронный ресурс] / Ю. Романенко // Хвиля. Net. – Режим доступа : <http://hvylya.net/analytics/politics/tretya-godovshhina-evromaydana-pochemu-ne-zakonchilis-medlennaya-ukrainskaya-revolyutsiya.html> ; Romanenko Yu. Tretya godovshchina Yevromaydana: pochemu ne zakonchilis medlennaya ukrainskaya revolyutsiya [Elektronnyy resurs] / Yu. Romanenko // Khvilya. Net. – Rezhim dostupa : <http://hvylya.net/analytics/politics/tretya-godovshhina-evromaydana-pochemu-ne-zakonchilis-medlennaya-ukrainskaya-revolyutsiya.html>
15. Смілянська А. Повернути науку до вишів / А. Смілянська // Голос України. – 2016. – 18 листоп. (№ 220). – С. 3 ; Smilianska A. Povernuty nauku do vyshiv / A. Smilianska // Holos Ukrainy. – 2016. – 18 lystop. (№ 220). – S. 3.
16. Ключник Р. М. Вища освіта в умовах політичної кризи: функціональні особливості / Р. М. Ключник // Гілея: науковий вісник. – 2015. – Вип. 98. – С. 402–406. ; Kliuchnyk R. M. Vyshcha osvita v umovakh politychnoi kryzy: funktsionalni osoblyvosti / R. M. Kliuchnyk // Hileia: naukovyi visnyk. – 2015. – Vyp. 98. – S. 402–406.
17. Пашков В. Модернізація вищої освіти: політичний аспект : автореф. ... канд. політ. наук : спец. 23.00.02 / Віктор Олександрович Пашков. – Харків : Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна, 2016. – 20 с. ; Pashkov V. Modernizatsiia vyshchoi osvity: politychnyi aspekt : avtoref. ... kand. polit. nauk : spets. 23.00.02 / Viktor Oleksandrovych Pashkov. – Kharkiv : Kharkivskiy natsionalnyi universytet im. V. N. Karazina, 2016. – 20 s.

18. Васильев А. Почему реформы науки в Украине не будет [Электронный ресурс] / А. Васильев // Хвиля. Net. – Режим доступу : <http://hvylya.net/analytics/society/pochemu-reformyi-nauki-v-ukraine-ne-budet.html> ; Vasilev A. Pochemu reformy nauki v Ukraine ne budet [Elektronnyy resurs] / A. Vasilev // Khvilya. Net. – Rezhim dostupu : <http://hvylya.net/analytics/society/pochemu-reformyi-nauki-v-ukraine-ne-budet.html>

19. Викоринити сепаратизм у школах: Гриневич звернулася до Мін'юсту за допомогою [Електронний ресурс] // Патріоти України. – Режим доступу : <http://patrioty.org.ua/other/vykorinyty-separatyzm-u-shkolakh-hrynevych-zvernulas-do-miniustu-za-dopomohoiu-118062.html> ; Vykorinyty separatyzm u shkolakh: Hrynevych zvernulas do Miniustu za dopomohoiu [Elektronnyi resurs] // Patrioty Ukrainy. – Rezhym dostupu : <http://patrioty.org.ua/other/vykorinyty-separatyzm-u-shkolakh-hrynevych-zvernulas-do-miniustu-za-dopomohoiu-118062.html>

20. Вчителі-сепаратисти: «хвиля» викриття захлеснула українські міста [Електронний ресурс] // Obozrevatel.com. – Режим доступу : <http://ukr.obozrevatel.com/crime/49536-uchitelya-separatystyi-volna-razoblacheniya-zahlesnula-ukrainskie-goroda--opublikovanyi-foto-video.htm> ; Vchyteli-separatysty: «khvilya» vykryttia zakhlesnula ukrainski mista [Elektronnyi resurs] // Obozrevatel.com. – Rezhym dostupu : <http://ukr.obozrevatel.com/crime/49536-uchitelya-separatystyi-volna-razoblacheniya-zahlesnula-ukrainskie-goroda--opublikovanyi-foto-video.htm>

Стаття надійшла до редакції 08.05.2017 р.

Т.К. Пояркова

УКРАЇНСЬКІ ФРОНТИ «НОВОЇ ВІЙНИ»

У статті розглядається російсько-українське військове протистояння (яке розпочалося у 2014 і триває до сьогодні) крізь призму поняття «нова сучасна війна». Обґрунтовано наукову доцільність такого підходу на противагу аналізу військового конфлікту РФ із Україною як гібридної війни, оскільки дослідження у форматі «нових війн» дозволяє враховувати системні та надсистемні зміни, що характеризують сучасність. Перш за все – пов'язані із трансформацією держави як легального інституту насилля. По-друге – занепад основних принципів світової організації (закладених після Другої світової війни) у зв'язку з технічним прогресом, вестернізацією та появою нових потужних економічних центрів. По-третє – особливості еволюції капіталістичної системи, що призводить до виведення окремих територіальних анклавів із цивілізаційного простору для здешевлення робочої сили.

У статті російська-українська війна подається як різномірне протистояння, що охоплює крім військової складової економічний вимір (із практикою демонтажу індустриальних підприємств та їх вивезення на територію РФ, привласненням видобутку вугілля, контрабандою) та інформаційну боротьбу за колективну свідомість через приєднання до чужого політико-культурного проекту «Руський світ».

У результаті дослідження російсько-українського протистояння крізь призму поняття «нові сучасні війни» було з'ясовано, що: 1) цей конфлікт, локалізуючись регіонально, має глобальних інтересантів, які ставлять за мету виведення із цивілізації простору української держави засобами демодернізації; 2) виживання правлячого режиму в Україні можливе лише за рахунок перекриття прогресивного розвитку країни та творення неофеодальних псевдодемократичних структур; 3) система освіти країни, яка не формує клас креативних людей, здатних проводити модернізацію, об'єктивно працює на ворога, забезпечуючи контроль над колективною свідомістю.

У статті обґрунтовано припущення про можливі шляхи здобуття перемоги в російсько-українському військовому протистоянні. Автор доводить необхідність усвідомлення суспільством комплексу кроків з подолання корпоратизму української освіти,

що є умовою відтворення неофеодальної ієрархії як підстави для існування українського правлячого класу, для якого війна відіграє роль легітимуючого фактору.

Ключові слова: «нові сучасні війни», гібридна війна, неофеодалізація, демодернізація, освіта.

УДК 327(410):929Блер

М.І. Прихненко

ІДЕОЛОГІЯ І ПРАКТИКА БЛЕРИЗМУ: ЗАГАЛЬНО-ПОВЕДІНКОВИЙ І СВІТОГЛЯДНИЙ ІМПЕРАТИВИ ТОНІ БЛЕРА

У статті розглядаються загально-поведінковий і світоглядний імперативи Тоні Блера, а також їх вплив на теорію і практику блеризму. Завдяки ряду загально-наукових і спеціальних методів з'ясовано, що поштовхом до осмислення своєї ролі у політиці стало дитинство Тоні Блера і його взаємовідносини із батьком. Пізніше, завдяки захопленню біографією Льва Троцького і в цілому марксизмом, політиком було зроблено висновки про те, що лише маючи чітку концепцію і погляд на події сучасності можна планувати подальшу політичну кар'єру і діяльність, основним принципом якої виступає неухильне слідування проголошеним ідеям і принципам, а також відповідальність за результат своєї роботи, неважливо який: позитивний чи негативний. Релігійні ідеї в даному контексті виступили у якості певного теоретичного базису, основою якого слугувала мораль і етика.

Ключові слова: блеризм, загально-поведінковий імператив, світоглядний імператив.

Політика – це доволі суперечливий вид діяльності, оскільки в ньому сплетені три фактори, які в тому чи іншому вигляді можуть бути протиставлені один одному, а саме: необхідність діяти в інтересах держави, необхідність діяти в інтересах своєї політичної партії і жага самореалізації кожного окремого індивіда. Процеси глобалізації і регіоналізації міжнародних відносин сьогодні призвели до необхідності переосмислення державами старих способів взаємодії, розробки нових механізмів впровадження зовнішньої політики і розробки нового концептуального забезпечення своєї діяльності.

Саме через ці фактори доволі важко виділити істинні мотиви вчинків політичних діячів і говорити про щирість і відвертість тієї політики, яку проводив чи проводить той чи інший політичний діяч, особливо якщо в процесі впровадження цієї політики використовуються категорії моралі чи етики. Даний фактор – також ускладнює проведення аналізу і надання оцінки подій міжнародних відносин, які відбуваються протягом останніх декількох десятиліть у зв'язку з тим, що після розпаду біполярної системи відносин значно послабився визначальний фактор міжнародної політики тих років – ідеологія, який визначав процес самоідентифікації держави на міжнародній арені і впливав на внутрішній і зовнішній дорадчий процеси, основні цілі і завдання, практичне наповнення політики тощо. Замість нього сьогодні на міжнародній арені можна спостерігати суміш цінностей, ідей і амбіцій держав, організацій, угруповань і окремих індивідів, які в купі формують сучасну систему міжнародних відносин і диктують політичні процеси.

Постать Тоні Блера в даному контексті є доволі показовою і контроверсійною. Про нього кажуть, що він не був народжений лейбористом, і певною мірою це так, оскільки він не був вихований в душі традиційного лейборизму. Певною мірою Т. Блер представляв нове покоління політиків, які в силу своєї молодості не відчували себе частиною «старої епохи» післявоєнного міжпартійного консенсусу, в основі якого лежать кейнсіанство і корпоративізм. Політика ніколи не асоціювали із попередниками, а головне із їх

помилками, оскільки він примкнув до партії лише у 1983 році. Через ці ж причини його не було втягнуто у внутрішній партійний розкол. Це дозволило йому стати частиною команди реформаторів і одним із найпомітніших керівників партії.

Його політика змушує задуматися над двома взаємопов'язаними питаннями: перше – роль особистості (лідера) в міжнародних відносинах і друге – щодо «необхідності» проголошених ним принципів зовнішньої політики і тих кроків по їх реалізації, які впроваджувалися лейбористськими урядами, оскільки подібну зовнішньополітичну модель дуже важко назвати такою, що відповідає «класичному» розумінню національних інтересів держави.

Розглядаючи ці питання критики теорії і практики політики Тоні Блера наголошують на ідеї «діяти за рамками повноважень прем'єра держави» як на тій, що призводить до ерозії інституту прем'єр-міністра у Британії і втраті можливостей у сфері зовнішньої політики. Таку думку висловив Міхаель Фолі в роботі «Президентська динаміка зниження лідерської ваги у сучасній Британії: приклад Тоні Блера» [8]. Розвиваючи цю ідею, Марк Шафер і Стефен Дж. Вокер в роботі «Демократичні лідери і демократичний мир: операційні коди Тоні Блера і Біла Клінтона» [13] говорять про догматичність і упередженість поглядів і стилю керівництва Тоні Блера, а також про здатність імпульсивно приймати і впроваджувати рішення. Дослідники акцентують увагу на факторі особистісного авторитету Тоні Блера як такому, що відіграє виключну роль в прийнятті більшості рішень щодо актуальних питань порядку денного держави.

В свою чергу послідовники блеризму, наприклад дослідник Куанг Хенг в роботі «Що Нові Лейбористи взагалі для нас зробили? Відбиток, який Тоні Блер наклав на британську стратегічну культуру» [20], наголошує на виключному вмінні політика лобювати необхідні рішення шляхом переговорів і роботи найближчих членів своєї команди. Також автор акцентує увагу на тому, що Тоні Блеру вдалося сформувати нові стратегічні переконання політичних еліт, які включали більш широке розуміння поняття безпеки, економічної стабільності, нестабільності глобалізаційних процесів тощо, при цьому впевненість в тому, що військова активність є більш дієвим способом відповіді на актуальні загрози, а ніж бездіяльність є ключовим фактором прийнятих рішень.

Свою інтерпретацію проблемам мотивації і факторів, які вплинули на формування ідеології і практики блеризму надав Стефан Бенедікт Дайсон у роботі «Особистість Блера: лідерство і зовнішня політика» [6]. Автор акцентує свою увагу на трьох особистісних характеристиках політика: впевненості у змозі контролювати події, концептуалізації поглядів і потребі у владі як таких, що складають основу його лідерського стилю і демонструє, яким чином ці особистісні фактори впливали на прийняття ключових рішень британської зовнішньої політики.

Газетні шпальта і критики, зазвичай, наділяють Тоні Блера доволі неоднозначними характеристиками: видатний голос хрестоносців [9], жалюгідний брехун [7], тіньова фігура [5], негідник і спекулянт війни [1]. Чи можна застосовувати подібні «гасла» до колишнього прем'єр-міністра Великої Британії, чи вони є лише ідеями популістів і не мають достатнього підтвердження?

Мета цього дослідження – розкрити особистісні характеристики загально-поведінкового і світоглядного вимірів Тоні Блера, продемонструвати їх кореляцію між собою і те, який вплив вони мали на формування теорії і практики блеризму.

Досягнення поставленої мети обумовлює використання наступних методів дослідження: метод системного аналізу – дозволяє представити світогляд політика і його риси характеру у вигляді цілісної лідерської моделі; структурно-функціональний метод, історико-політологічний, синтез, дедукція, індукція – надають можливість провести комплексний аналіз особистості політика.

Важко оформити весь світогляд Тоні Блера в єдину формулу світосприйняття. Якщо викреслити із рівняння національний контекст, то залишиться той світ, який хотів би бачити політик – морально виважена спільнота, яка має спільні цінності і при цьому сформована із окремих національних держав. На нашу думку, «купол тисячоліття», який було побудовано на півострові Гринвіч демонструє те, наскільки політик вірить у єдність національних спільнот.

Сформулювавши ідеологічний базис зовнішньої політики на категоріях моралі, принципах верховенства прав людини, можливості порушення норм міжнародного права, інтервенціонізму тощо Тоні Блер запустив «механізм війни», який не вдалося зупинити до сьогодні, оскільки подібні імперативи не можливо проаналізувати традиційними методами і категоріями, оскільки базуються вони, переважно, на власних переконаннях і уявленні про світоустрій.

На наш погляд, на світогляд Тоні Блера, його переконання і риси характеру вплинули наступні факти з його життя: життєвий шлях його батька, захоплення біографією Льва Троцького і в цілому марксизмом, християнство і нео-вікторіанські цінності, а також те, що всі ключові життєві кроки політик робив вже у зрілому віці, а тому можна говорити про певну свідомість вибору шляху.

Перше на чому варто зосередити увагу – це відносини Т. Блера і батька, а точніше той момент, коли Лео Блер переніс інсульт і не міг розмовляти протягом трьох років. На нашу думку, в той момент майбутній прем'єр отримав один із найважливіших уроків, який перетворився в основну рису характеру політика – діяти необхідно лише тут і зараз, оскільки потім може не бути. Інший аспект взаємовідносин із батьком прем'єр оголосив під час інтерв'ю London Sunday Times. Батько закликав своїх дітей досягти в політиці того, чого не зміг досягти він, а Т. Блер, за його словами, відчував що не може підвести батька [18]. В одному із своїх листів Лео Блер зазначив, що завжди хотів стати членом британського парламенту і мав доволі амбіційну мету – стати Прем'єр-міністром [11, с. 14]. Напевно саме цей період життя і вплинув на формування подальшого шляху Т. Блера.

Важливим кроком до становлення саме світогляду Т. Блера, на наш погляд, було захоплення трьох томним виданням Ісаака Дойчера, присвяченим біографії Льва Троцького. Троцький, за його словами, більшою мірою був мотивований моральними інстинктами в тій роботі, яку він виконував [19]. І. Дойчером особистість Л. Троцького було продемонстровано шляхом створення образу ідеолога, лідера і людини, яка була покарана за свої ідеї, а життя розглядалося як боротьба творця і безладу. На наш погляд, можна говорити про те, що з цих книг політик зробив декілька висновків, які потім стали елементом його моделі лідерства, а саме: необхідність оформлення своїх поглядів у цілісну ідеологічно виважену концепцію; потреба в ідеологічно близькій команді; канонічне слідування тим принципам і ідеям, що були проголошені; відповідальність за ті наслідки, які відбулися як похідні твоєї роботи. Під час навчання в Оксфорді, Т. Блер почав досліджувати відносини між марксизмом і християнством. Особливу увагу він звертав на праці Джона Макмюррея і професора Единбурзького університету Гроті. З їх робіт він зробив висновок про те, що у взаємовідносинах індивіда і суспільства, а ні перше, а ні друге не повинно виходити на перший план. «Третій шлях» може бути сформований лише на рівні особистісних взаємовідносин, які кристалізуються в певну спільноту [15].

Проте, тяга до марксизму і інших філософських течій швидко пройшла і Т. Блер почав захоплюватися християнським соціалізмом. Ентоні Селдон говорив про те, що відносини Т. Блера із Богом є критично важливими для Прем'єра. Релігійність – це пояснення того, чому він став такою людиною, якою він є, чому він залишається відданим своїм переконанням, як він ставиться до інших і звідки він отримує більшу частину своєї внутрішньої сили. Пол Річардс говорячи про політику Блера акцентував необхідність її аналізу у сукупності із християнським уявленням про світоустрій.

Одружившись, політик все частіше відвідував католицькі служіння разом із дружиною. Їх діти були хрещені в Католицькій церкві. Важливим аспектом біографіє Т. Блера є той факт, що його батько був атеїстом, а мати хоч і мала певні релігійні погляди, про те не була особою наближеною до церкви. Релігія з'явилася у житті Блера в доволі зрілому віці, на старших курсах навчання в Оксфорді, а тому ми можемо казати про те, що це був свідомий вибір.

У 1992 році Т. Блер намагався продемонструвати різницю між партіями Консерваторів і Лейбористів, використовуючи моральний імператив і релігію. Він говорив про те, що лейбористи намагаються сформувати таку суспільну свідомість людей, де б основи демократичного-соціалізму і християнства мали безпосередній взаємозв'язок. Роком пізніше Блер говорив про те, що християнство – це дуже жорстка релігія і вона не може бути реалізована на практиці в повному обсязі, проте цього необхідно прагнути. Необхідно розбудувати кращий світ, оскільки існує те, що правильно і неправильно, те, що добре і погано.

Релігійні переконання Блера, які отримали форму моральних цінностей були інтегровані ним у зовнішньополітичний курс. У промові 1997 року політик говорить про те, що Британія буде поборником прав людини і демократії в усьому світі, а також підкреслює, що захист прав людини стане стрижневою ідеєю політики лейбористів.

Будучи членом Християнського соціалістського руху, він вважав, що існує природний зв'язок між вірою і політикою, і ця віра відіграє фундаментальну роль в підтримці цінностей, які об'єднують Британію як націю. У певному сенсі можна сказати, що під впливом подібного «захоплення» релігійними постулатами, сформувалася одна із важливих особливостей характеру політика, а саме схильність до «чорно-білого бачення». Він бачив світ з точки зору добра і зла, і в даному контексті такі постаті як, наприклад, Слободан Мілошевич чи Садам Хусейн були патріархами останнього. Прем'єр асоціював себе із милосердним самаритянином, який не міг пройти повз диктатуру і порушення прав людини. Незважаючи на те, що війна в Іраку була засуджена церковними лідерами, Т. Блер вважав, що його власні судження з цього приводу такі ж справедливі і чисті, як судження архієпископа Кентерберійського, кардинала Вестмінстера і батька разом взяті [16]. Він вважав, що війна була виправдана, оскільки спрямована вона була на зміну тиранії і того режиму, який відповідальний за вбивство десятків тисяч власних громадян і який створює реальну загрозу стабільності регіону [16].

Можна говорити про те, що Тоні Блер доволі часто через свою самовпевненість і віру у свої власні погляди не бачив інші варіанти та перспективи. Він осмислює світ як боротьбу між добром і злом, в якому, зокрема, його покликання є боротьба із цим самим злом. Прем'єр вірив у створення кращого світу. Він вважав, що якщо хороші люди нічого не роблять, то погані зможуть перемогти. Подібна абсолютна безальтернативність призвела до поділу світу на «ми і вони». А тому, в даному контексті, можна казати про наявність у Т. Блера такої риси характеру як «інстинктивний моралізм».

Колеги і біографи політика сходяться на думці, що Т. Блер є доволі активним політиком, який має схильність до подолання перешкод на шляху до впровадження змін будь-якою ціною. Сер Джеремі Грінсток говорив про те, що почуття місії закладено в основу психології політика [6, с. 35]. Колишній член кабінету міністрів Кріс Сміт вказує на те, що філософію Т. Блера можна охарактеризувати як обов'язок втручатися навіть тоді, коли прямі інтереси Британії не знаходяться під загрозою [6, с. 35]. Голова британських збройних сил 1997-2001 років Лорд Гатрі акцентував увагу на ідеї Т. Блера щодо небезпечності світу, в якому ви абсолютно нічого не робите, від чого цей світ стає ще більш небезпечним [6, с. 36]. Також він наголошує на тому, що Т. Блер не звертає увагу на критику тієї роботи, яка в короткостроковій перспективі є небезпечною і загрожує політичному

рейтингу [6, С. 36]. На конференції лейбористської партії 2001 року Т. Блер зазначив, що ті хто можуть діяти – повинні діяти [6, с. 36].

В контексті становлення політичних поглядів Тоні Блера необхідно відзначити той факт, що його світогляд створювався відповідно до того аналізу політичних концепцій, ідей тощо, які проводив він сам, а не під впливом, наприклад, світогляду його батька, який був консерватором і атеїстом. В одній із промов у 1983 році, критикуючи політику Маргарет Тетчер він наголосив на наступному: «Я соціаліст не тому що я читаю книжки, які задовольняють мою інтелектуальну уяву, або бездумно слідую традиції. Я соціаліст тому що я вважаю даний устрій найбільш життєздатним, оскільки він одночасно і раціональний і моральний. Він виступає за співпрацю, а не конфронтацію, за спілкування, а не страх» [12, с. 32].

Наступні риси характеру, які діють разом і притаманні політику – це самовпевненість і нетерпіння формалізації процесів. Ентоні Селдон, говорячи про стиль керівництва Т. Блера, акцентував увагу на замкнутості процесу прийняття рішень, до якого залучався власне прем'єр і кілька близьких помічників. Дерек Скот, один з його радників, відзначав неформальний стиль нарад, які проводилися на Даунінг стріт [6, с. 38]. Клер Шот також наголошувала на відсутності колегіального стилю в роботі урядів [6, с. 38].

Наступний елемент, який необхідно відзначити – це ораторське і, певною мірою, акторське мистецтво політика. Можна говорити про те, що кожна публічна персона має вміння чітко формулювати свої думки і вміння доносити їх до публіки. Але ті, хто спостерігали за промовами політика, незалежно від місця і часу їх проведення, знають, що майже всі вони бездоганно оформлені і завжди мають сильний емоційний підтекст, який може захопити і утримати увагу аудиторії. Незалежно від того, де він виступає, кожен із присутніх має можливість спроектувати на себе ті переконання чи ті ідеї, про які говорить пан Блер. Політик має можливість маскувати свої емоції, залишаючись при цьому незмінно ввічливим із своїм співбесідником, незважаючи на те, які емоції привалюють на даний момент. Його істинні емоції можуть побачити лише члени родини і найближче коло радників [17].

Занурившись в історію становлення Тоні Блера як політика, можна побачити сюжет, який демонструє виключне політичне чуття політика. Мова йде про події, які передували виборам лідера партії. У 1992 році позиції Гордона Брауна були доволі сильними, і багато хто вважав саме його наступником на посаді лідера лейбористів після Ніла Кіннока. І в цьому ж році він став тіньовим міністром фінансів, що є доволі значною заявкою на політичні висоти в Британії. В ті роки найбільш вірогідним планом дій для Тоні Блер була боротьба за другу за значенням позицію в партії – а саме посаду заступника лідера партії. Хоча ця посада і є престижною, проте вона передбачала роботу у «зв'язці» із лідером, що, в свою чергу, не лише обмежувало коло дій, але й змушувало розділяти усю критику у бік лідера. Тому, Тоні Блером було обрано кращий варіант з точки зору закріплення свого політичного базису – посаду тіньового міністра внутрішніх справ. Дана посада давала йому можливість постійної критики кабінету Джона Мейджора за проблеми у сфері боротьби із злочинністю, тій сфері, в якій мало хто не допускає промахів.

На посаді тіньового міністра внутрішніх справ Т. Блером було висунуто ідею, яку можна звести до формули «жорсткість із злочинцями і жорсткість до причин злочинності». Цією тезою він скасував монополію консерваторів на використання гасл із застосуванням сили, а також позбавив лейбористську партію певного іміджу «м'якотілості».

Роблячи попередні висновки можна зазначити наступне. Незважаючи на доволі пізній прихід політика в партію, поштовхом до осмислення своєї ролі у політиці стало дитинство Тоні Блера і його взаємовідносини із батьком. Пізніше, завдяки захопленню біографією Льва Троцького і в цілому марксизмом, політиком було зроблено висновки про те, що лише маючи чітку концепцію і погляд на події сучасності можна планувати подальшу політичну

кар'єру і діяльність, основним принципом якої виступає неухильне слідування проголошеним ідеям і принципам, а також відповідальність за результат своєї роботи, неважливо який: позитивний чи негативний. Релігійні ідеї в даному контексті виступили у якості певного теоретичного базису, основою якого слугувала мораль і етика.

Тут виникає дилема з якої було розпочато роботу, а саме «на основі чого можна говорити про «коректність» згаданих характеристик?». На наш погляд, проілюструвати дану проблему можна за допомогою подій, які відбулися не так давно – це реакція Тоні Блера на доповідь Сера Джона Чілкота, реакція на ситуацію в Сирії і на брексіт.

На прес-конференції 6 липня 2016 року [3] після оприлюднення результатів роботи комісії з питання війни в Іраку Тоні Блер відхилив більшість висунутих йому звинувачень говорячи про те, що він хотів звільнити народ Іраку від «зла» Садама Хусейна, але замість цього він став жертвою насильства на релігійному підґрунті. Почавши з доволі емоційної заяви щодо відповідальності, яку несе персонально він, Тоні Блер продовжив не менш емоційно, говорячи про те, що це рішення було найбільш складним і болісним за всю його кар'єру. Політик вибачився за невдачі в процесі планування практичних кроків по реалізації прийнятого рішення, але було ясно, що він, як і раніше, вважає що війна в Іраку і ліквідація Садама Хусейно були необхідними. На його думку, Ірак міг би опинитися у більш важкому стані, аніж Сирія зараз, якщо подібних заходів не було би вжито. Цікавим моментом є те, що за декілька місяців до того, як було оприлюднено доповідь Чілкота, коментуючи ситуацію в Сирії, Тоні Блер наголошував на необхідності військового втручання з урахуванням тих помилок, яких було допущено в Іраку [14]. На наш погляд, подібна позиція, хоча й опосередковано, але підтверджує моральні та етичні *переконання* політика, оскільки незважаючи на час, який пройшов з тих пір, коли він обіймав посаду прем'єр-міністра, його виступи на теми подій, пов'язаних із військовими конфліктами, є доволі емоційними, а відношення до «диктаторів» залишається незмінним.

Важливим аспектом є те, що коментарі, які виправдовують необхідність військового втручання на Середньому сході він робить за декілька місяців до того, як оголосять «вердикт зі справи Іраку». Подібна позиція, на наш погляд, є свідченням глибоких власних переконань, а не політичної кон'юнктури чи боротьби за власний політичний рейтинг. Більш того, для політика чи громадського діяча, який бориться за високий рейтинг або визнання суспільства, подібні заяви є критично шкідливими, але Тоні Блер не відмовляється від своїх позицій.

Другий сюжет, який варто проаналізувати – це промова Тоні Блера після брексіту щодо виходу Сполученого королівства із ЄС. В рамках нашого дослідження він не допоможе встановити «автентичність» поглядів політика, але продемонструє їх певну стабільність і прихильність тим ідеям, які були проголошені ще за часів його першої каденції як прем'єра.

У своїй промові щодо необхідності осмислення позиції, яку було проголошено громадянами Великої Британії, Тоні Блер в якості аргументів вибрав наступні аспекти взаємовідносин між Королівством і Союзом: економічний, політичний і транскордонний [2]. Варто згадати, що одним із аспектів «нової сили» блеризму виступає актуалізація європейського вектору співпраці. В узагальненому вигляді, з одного боку, даний процес представляв собою підсилення економічного напрямку співпраці, а з іншого – збереження статусу Великої Британії як ключової держави Союзу. У промові Тоні Блер говорить саме про фінансові втрати, які отримає держава після виходу з єдиного ринку і митного союзу, а також про втрату можливості вести переговори в статусі держави, яка представляє інтереси політичного союзу, як каже політик, «європейської колективної сили».

Ще один із аспектів ідеологічного базису блеризму – це «трансатлантичний міст». Говорячи про нього, Тоні Блер наголошував, що «це ті переконання, в які я вірив будучи лідером опозиції, і які лише зміцнилися за ті два роки, які я очолюю уряд. Відносини між

Англією та Америкою завжди будуть мати ключову роль, але коли Європа і Америка разом, коли вони усвідомлюють що те що їх зближує більш важливе ніж те що роз'єднує, світ стає кращим, більш стабільним більш благополучним» [10]. Королівству, в даному контексті, відводилася роль «осьової держави», яка повинна поєднувати два «береги». В своїй промові Т. Блер наголошував на важливості транскордонного співробітництва і неможливості його існування без участі Британії. Він знову звернув увагу до того, що трикутник ЄС – Велика Британія – США – це гарант збереження свободи, демократії і верховенства закону. І що дуже важливим є розуміння того, на яких ціннісних опорах буде розвиватися суспільство XXI століття.

Подібні промови демонструють послідовність і виваженість тих позицій, яких дотримується Тоні Блер протягом останніх декількох десятиліть, а тому можна казати про те, що ці переконання є складовою сформованої багато років тому системи ціннісних переконань і поглядів.

Таким чином, можна зробити наступні висновки. Світогляд Тоні Блера базується на поглядах, які оформлювалися політиком протягом всього життя шляхом аналізу і осмислення тих подій і явищ, з якими йому доводилося зустрічатися починаючи з дитячих років, де ключову роль відігравали відносини із батьком. Нереалізовані амбіції Лео Блера і доволі тісні стосунки батька і сина стали певним поштовхом до вибору сфери діяльності майбутнього прем'єра. В цей період було закладено дві основні риси характеру політика – це бажання не втрачати задарма час і, як похідний від попереднього, принцип діяти тут і зараз. Наступним етапом становлення ідеологічного базису політика стало захоплення біографією Л. Троцького і в цілому марксизмом. Ознайомившись із працями в цій галузі, Тоні Блером було зроблено висновки щодо необхідності формування виваженої ідеологічної концепції, необхідності послідовного та беззаперечного слідування тим ідеям, які було покладено в основу оголошеної ідеологічної основи, важливості роботи із ідейно близькими тобі людьми, а також необхідності несення відповідальності за свої дії і їх наслідки. Релігія в даному контексті виступила в якості морально-етичного базису і представляє останній етап становлення світоглядних уявлень Тоні Блера. Християнство вплинуло на формування так званого «інстинктивного моралізму» політика і, як наслідок, формування «чорно-білого» бачення, яке означало поділ світу на умовних «гарних і поганих», а також подолання перешкод на шляху до «верховенства» моралі і етики будь-якою ціною. Саме ці фактори більшою мірою вплинули на процес прийняття рішення щодо гострих питань порядку денного 1997 – 2007 рр.

Зазначені вищі фактори підсилювалися притаманною для Т. Блера вірою у правильність власних переконань і думок, а також нетерпінням формалізації тих процесів, які впливали на внутрішнє і міжнародне життя держави. Особливо необхідно підкреслити ораторське і акторське мистецтво політика, які дозволяли людям пережити ті емоції, на які робив акцент Тоні Блер у своїх виступах.

Список використаної літератури

1. Arbuthnot F. Tony Blair – a bright shining lie [Electronic resource] / F. Arbuthnot // New Internationalist. - Mode of access : <http://newint.org/features/web-exclusive/2010/07/21/tony-blair/>
2. Blair T. Blair Brexit speech, full transcript [Electronic resource] / T. Blair // The Spectator. — Mode of access : <https://blogs.spectator.co.uk/2017/02/full-transcript-tony-blairs-brexit-speech/>
3. Blair T. Blair speech on Iraq inquiry report [Electronic resource] [video] / T. Blair // The Guardian. – Mode of access : <https://www.theguardian.com/uk-news/video/2016/jul/06/tony-blair-chilcot-iraq-war-decision-video>

4. Blair T. Blair speech to the Labour Party Conference [Electronic resource] / T. Blair. – Mode of access : www.ppionline.org/ppi_ci.cfm?knlgAreaID=128&subsecID=187&contentID=3881
5. Delgado M. “Sad, shady” Tony Blair: Ousted BBC chief Greg Dyke levels yet more criticism at the former PM [Electronic resource] / M. Delgado // Mailonline. – Mode of access : <http://www.dailymail.co.uk/news/article-2468054/Sad-shady-Tony-Blair-Ousted-BBC-chief-Greg-Dyke-levels-criticism-PM.html>
6. Dyson S. B. Tony Blair’s personality and leadership style / S. B. Dyson // *The Blair Identity: Leadership and foreign Policy*. – Manchester : Manchester University Press, 2009. – P. 28-43.
7. Fickling D. Pinter demands war crimes trial for Blair [Electronic resource] / D. Fickling // *The Guardian*. – Mode of access : <https://www.theguardian.com/world/2005/dec/07/iraq.booksnews>
8. Foley M. The presidential dynamics of leadership decline in contemporary British politics: the illustrative case of Tony Blair / M. Foley // *Contemporary Politics*. – 2008. – Vol. 14, №1. – P. 53-69.
9. Groves J. The slaughter that shames Tony Blair: Outcry from all sides over former prime minister's 'Crusader' call for a new blitz on Iraq as the country descends into a bloodbath [Electronic resource] / J. Groves. – Mode of access : <http://www.dailymail.co.uk/news/article-2658608/Fury-Blair-war-monger-Storm-former-Prime-Ministers-call-new-blitz-Iraq-self-justifying-essay.html/>
10. President Bush and Prime Minister Tony Blair Press conference given at Halton House in Halton England, 19 July 2001 [Electronic resource]. – Mode of access : www.whitehouse.gov/news/releases/2001/07/print/20010719-5html
11. Rentoul J. Tony Blair, Prime Minister / J. Rentoul. – Lancaster : Little, Brown Book Group, 2001. – 640 p.
12. Richards P. Tony Blair In His Own Words / P. Richards. – London : Politico’s Publishing, 2004. – 296 p.
13. Schafer M. Democratic Leaders and the Democratic Peace: The Operational Codes of Tony Blair and Bill Clinton / M. Schafer, S. Walker // *International Studies Quarterly*. – 2006. – Vol. 50, № 3. – P. 561-583
14. Sculthorpe T. Tony Blair demands as a proper ground war to confront ISIS in Syria before it launches more attacks in Europe by admits his mistakes in Iraq left Britain reluctant to fight [Electronic resource] / T. Sculthorpe // Mailonline. – Mode of access : <http://www.dailymail.co.uk/news/article-3606625/Tony-Blair-demands-proper-ground-war-confront-ISIS-Syria-launches-attacks-Europe-admits-mistakes-Iraq-left-Britain-reluctant-fight.html>
15. Seldon A. Blair / A. Seldon. – London : Free Press, 2004. – 800 p.
16. Seldon A. Tony Blair’s lack of humility is destroying my admiration for him [Electronic resource] / A. Seldon // *The Guardian*. – Mode of access : <https://www.theguardian.com/commentisfree/2009/dec/20/anthony-seldon-tony-blair-iraq-war>
17. Stephens P. Tony Blair: The Making of a World Leader / P. Stephens. – New York : Viking Adult, 2004. – 288 p.
18. Tony Blair Biography [Electronic resource]. – Mode of access : <http://www.notablebiographies.com/Be-Br/Blair-Tony.html>
19. Wintour P. Tony Blair’s top read: Tolkien, Trotsky and Treasure Island [Electronic resource] / P. Wintour. – Mode of access : <https://www.theguardian.com/politics/2011/jun/24/tony-blair-desert-island-books>

20. Yee-Kuang H. «What did New Labour Ever Do for Us?». Evaluating Tony Blair's Imprint on British Strategic Culture / H. Yee-Kuang // The British Journal of Politics and International Relations. – 2012. – Vol. 14, Issue 4. – P. 556-575.

Стаття надійшла до редакції 09.05.2017 р.

М. Prykhnenko

IDEOLOGY AND PRACTICE OF BLERISM: BEHAVIORAL AND WORLDVIEW IMPERATIVES OF TONY BLAIR

The present article is devoted to the problem of behavioral and worldview imperatives of Tony Blair and their impact on the ideology of blerism and his foreign policy.

The author mentions that the first factor which has the impact on the Tony Blair world view formation is the relationship with his father. Leo Blair' ambitions and close relations between father and son became an impulse to the selection of the future prime minister sphere of interests. During this period Tony Blair understands two important things. The first one is the necessity not to waste the time. The second idea lacks from the previous one and makes him to act here and now. The next factor impacted on the Tony Blair' world view formation is the infatuation with the L. Trotsky biography and Marxism ideas in general. Papers on this topics lids T. Blair to the following conclusions. There are: necessity to create an strong ideological background; necessity to create an ideologically linked team; importance of unquestioned adherence to proclaimed ideas; necessity to be responsible for all actions and their consequences. Religion in this context plays the role of moral and ethical basis for Tony Blair. Also, it forms "the instinctive moralism" of Tony Blair and his adherence to "black and white thinking". The author mentioned rhetorical and actor abilities of Tony Blair as the ancillary factors of Tony Blair personality impacted the practice of blerism.

Key words: *blerism, behavioral imperative, worldview imperative.*

УДК 323.285

Д.В. Прошин

СТРАТЕГИЧЕСКИЙ КОМПРОМИСС КАК СЦЕНАРИЙ ПРЕКРАЩЕНИЯ ТЕРРОРИСТИЧЕСКОГО НАСИЛИЯ

В предлагаемой статье рассмотрен один из возможных сценариев прекращения террористического насилия – стратегический компромисс между властями и незаконными формированиями, использующими террористические методы. Раскрыты наиболее заметные ошибки в трактовке этого сценария, проанализированы его общие характеристики, предпосылки эффективной реализации и возможные политические угрозы. Обозначены перспективы дальнейшего исследования проблемы.

Ключевые слова: *политическое насилие, терроризм, антиправительственные вооруженные формирования, сценарии прекращения террористического насилия, стратегический компромисс.*

Под сценарием прекращения террористического насилия здесь подразумевается комплексное качественное изменение политической ситуации, обуславливающее невозможность или ненужность дальнейшего применения террористических методов. Все множество конкретных случаев отказа от подобных методов разделяется рамками трех сценариев. Во-первых, антиправительственные формирования, обратившиеся к терроризму, могут потерпеть поражение и прекратить свое существование. (В статье термины «террористы», «террористические организации», «антиправительственные

формирования», «незаконные группировки» и пр. используются как взаимозаменяемые, что позволяет охватить весь спектр применения террористического насилия.) Во-вторых, антиправительственные силы могут достичь своих основных целей и трансформироваться в соответствии с характером достигнутого успеха. В-третьих, антиправительственное – в том числе террористическое – насилие может прекратиться в результате достижения враждующими сторонами стратегического компромисса. Оппоненты властей отказываются от первоначальных (максимальных) требований, разоружаются и обязуются впредь использовать только законные методы политической борьбы. В свою очередь, власти прекращают попытки уничтожить незаконные (но претерпевающие соответствующие изменения) организации и выполняют некоторые из их ключевых условий.

Каждый из трех сценариев представляет большой интерес как с теоретической, так и с практической точки зрения. С каждым из них связаны сложные вопросы политической, социальной, правовой и нравственной природы. Но реализация и даже исследование компромиссного сценария сопряжены с особыми трудностями. Правительство, соглашающееся на стратегический компромисс с незаконными формированиями, неизбежно сталкивается с обвинениями в некомпетентности, беспомощности и даже предательстве национальных интересов. Попытки подвергнуть проблему компромисса непредвзятому научному анализу также могут быть встречены враждебно – как своего рода «пропаганда капитулянтских настроений» [1, с. 1; 2, с. 22].

Подобные обвинения, как правило, звучат в контексте острых политических конфликтов. Выход за сравнительно узкие рамки отдельного конфликта и взгляд на проблему в различных ее проявлениях позволяют не только понять предпосылки, характер и возможные результаты стратегических компромиссов с террористами, но и заглянуть в природу самого террористического насилия и его субъектов, что в конечном итоге повышает эффективность всех методов прекращения терроризма.

Изучение компромиссов с антиправительственными группировками помимо политизированности вопроса затрудняется ошибочностью некоторых теоретических подходов к нему. Строго говоря, обнаруживающиеся в данном вопросе ошибки отражают более масштабную проблему. Нечеткими или полностью ошибочными нередко оказываются трактовки всех сценариев завершения террористического насилия. Нет ясности уже в видении сценария как такового. Даже серьезные исследователи вместо масштабных политических трансформаций рассматривают отдельно взятые методы прекращения терроризма [3]. Иными словами, в качестве конечного результата предстают всего лишь возможные пути его достижения. Местами бывает неточна и трактовка отдельных методов прекращения террористического насилия.

Примером такой путаницы применительно к поставленной здесь проблеме служит то, что синонимом стратегического компромисса между властями и вооруженными группировками нередко (прямо или по умолчанию) становятся переговоры между ними [3, с. 37-72]. Хотя переговоры и являются обязательным условием компромиссного завершения конфликта, этим, как будет показано, достижение компромисса не исчерпывается.

Кроме того, компромисс между властями и их вооруженными оппонентами иногда определяется как возвращение последних в политику, «присоединение к политическому процессу» [4, с. 9]. Даже если оставить без внимания некорректное отождествление политики и политики легальной (ведь только к ней могут «присоединиться» вчерашние боевики), такое определение все равно требует серьезных уточнений. Существует несколько вариантов сочетания легального и нелегального в динамике антиправительственных вооруженных формирований, поэтому изменения, происходящие в политическом статусе идущей на компромисс незаконной группировки, сложнее, чем прямолинейное «возвращение в политику». Более того, каждое из сочетаний оказывает

специфическое влияние на формат достигаемого компромисса, и упрощенная схема «возвращения в (легальную) политику» мешает улавливать эти особенности.

Литературу, в которой рассматривается проблема компромиссного сценария, можно разделить на две категории. Одна – это обобщающие работы, другая – работы, посвященные отдельным конфликтам, завершившимся компромиссом, или конкретным задачам, решаемым в рамках компромиссного сценария.

Первая из этих категорий относительно немногочисленна (что продолжает общую тенденцию: исследователи чаще задаются вопросами об истоках террористического насилия, о его формах и путях противодействия ему, чем о том, *как* завершаются конфликты, отягченные терроризмом). Именно в работах данной категории, как правило, обнаруживаются вышеупомянутые неточности. Более того, в некоторых обобщающих исследованиях компромисс вообще не рассматривается отдельно (или описывается как проявление каких-то других политических процессов) [см., например: 5].

Вторая категория более объемна (что естественно, если учесть количество вооруженных конфликтов, которые заканчивались компромиссом между властями и их вооруженными оппонентами или имели некоторые шансы на компромиссное разрешение). В изобилии встречаются работы, посвященные конфликтам в Северной Ирландии, Палестине, Сальвадоре, Колумбии, на Шри-Ланке [см., например: 6; 7; 8; 9]. Гораздо реже рассматриваются, но все же не остаются без внимания события в Ачехе (Индонезия) и в штате Ассам (Индия) [8, с. 83-122; 10]. Указанные и им подобные «локальные» исследования, отчеты и обзоры проливают свет на различные стороны проблемы, однако по определению они не только не могут предложить принципиальных обобщений, но даже не претендуют на них.

Исходя из всего сказанного, автор ставит перед собой следующие задачи. Во-первых, раскрыть общую специфику компромиссного сценария, отвечая на критику его противников, а также устраняя его ошибочное отождествление с отдельными предпосылками, этапами и методами достижения компромисса. Во-вторых, рассмотреть основные варианты реализации компромиссного сценария. Четко различая компромисс как таковой и конкретные пути к нему, следует в то же время понимать, что окончательное урегулирование может приобретать разные формы. Несмотря на базовое сходство (все они – суть политические компромиссы), каждая из них имеет свои существенные особенности, обуславливается определенными обстоятельствами и в свою очередь специфически формирует дальнейший ход событий.

Итак, компромиссный сценарий очевидным образом занимает промежуточное положение между победой властей над незаконными формированиями и успехом этих формирований. Речь идет о таком завершении конфликта, в рамках которого ни одна из сторон не выполняет свою изначальную «программу-максимум» (для правительства – это разгром вооруженных оппонентов и лишение их политического влияния, для антиправительственных сил – это коренное изменение статус-кво сообразно провозглашенным целям). В результате стороны довольствуются частичными – но существенными – взаимными уступками, которые каждым из противников расцениваются как достаточное основание для прекращения вооруженного насилия. В известном смысле, стороны компромисса признают, что их противостояние приобрело патовый характер и что в сложившихся условиях решительный успех недостижим в обозримом будущем или же может быть куплен только неприемлемо дорогой ценой (последнее касается правительственных сил).

Но при этом нужно помнить, что сама по себе патовая ситуация отнюдь не обязательно создает благоприятные предпосылки для поиска компромисса – и тем более не запускает этот процесс автоматически.

Во-первых, сложившаяся патовая ситуация должна быть достаточно болезненной для обеих сторон (возможно, даже опасной – в первую очередь для антиправительственных сил), чтобы компромиссное разрешение конфликта стало восприниматься как заслуживающая внимания альтернатива.

Во-вторых, несмотря на труднодостижимость победного исхода и болезненность возникшей патовой ситуации, правительство должно сохранять серьезную заинтересованность в предмете противостояния. Если по той или иной причине заинтересованность исчезает, наиболее удобным для правительства исходом может стать самоустранение от дорогостоящего во всех смыслах конфликта. (Не будучи поражением по форме, такое самоустранение по сути своей должно приравниваться к поражению, поскольку в результате его «поле боя» остается за антиправительственными силами, которые вольны начать на нем реализацию своих стратегических замыслов.)

В-третьих, правящий режим должен обладать достаточной для поиска компромисса политической гибкостью.

В-четвертых, антиправительственные силы в свою очередь должны быть в состоянии модифицировать выдвинутые требования и тем самым создать пространство для переговорного маневра. Как правило, такую способность увязывают с содержанием самих этих требований, чаще всего подчеркивая, что этносепаратистские группировки с их «осязаемыми» целями более переговороспособны, чем группировки революционные или религиозные, добивающиеся полной смены политического строя, возвращения «истинных», «чистых» порядков и пр. Эта точка верна лишь отчасти. Представляется, что наряду с характером требований боевиков должны учитываться их сила и результаты их деятельности. Чем ничтожнее эти два показателя, тем меньше у незаконных формирований объектов для торга. Таким группировкам не остается ничего другого, кроме как до самого конца упорствовать в своих требованиях. Мощные и «результативные» формирования занимают более выгодные позиции в торге с властями и в обмен на отказ от «программы-максимум» могут добиваться от правительства определенных уступок (частичные реформы вместо революции, демократизация, ограничение произвола сил безопасности и пр.).

Наконец, в-пятых, каждая из сторон должна быть в состоянии выполнить взятые на себя обязательства. Это условие касается прежде всего антиправительственных сил и предполагает единство их лагеря и/или способность сдерживать агрессивно настроенных сторонников, желающих продолжать борьбу, а также самостоятельность вооруженных группировок, ведущих переговоры с правительством. Наличие иностранного спонсора, использующего ту или иную группировку в своих целях, грозит превращением диалога с нею в невыгодный правительству пропагандистский театр или даже в отвлекающий маневр, позволяющий незаконным формированиям пополнить силы и перегруппироваться.

Хотя взаимность уступок со стороны властей и боевиков очевидна, критики компромиссных соглашений сосредоточиваются на уступках со стороны правительства. Подобную критику можно интерпретировать так. Уступки и отступление – вплоть до безоговорочной капитуляции – это то, чего законная власть вправе требовать от боевиков, поэтому несколько шагов навстречу, «выторгованных» властями у незаконных формирований, не могут рассматриваться как успех. В то же время единственно приемлемой позицией властей по отношению к террористам признается «война до победного конца». (В хорошо известном контексте эта точка зрения была категорично сформулирована Дж. Бушем-мл.: «война с терроризмом» не прекратится до тех пор, пока все международные террористические группировки не будут «обнаружены, остановлены и разгромлены» [11].) С этой точки зрения, любой результат в борьбе с вооруженными антиправительственными формированиями, кроме безусловной победы, воспринимается, по сути, как поражение, а сам поиск компромисса уподобляется отказу от силового противостояния боевикам. Такое мнение пересекается с представлением о том, что какие

угодно соглашения и даже первичные контакты с антиправительственными силами только разжигают аппетиты подобных формирований, показывая, что правительства могут быть насильственно «усажены за стол переговоров» [12, с. 128].

Ошибкой здесь является уже само сопоставление действительности («обремененной» уступками) и гипотетического результата (полной победы над террористами). Действительное противопоставляется желаемому, как если бы они представляли собой два в полной мере реализованных варианта.

Ошибочна также трактовка компромисса как отказа властей от жесткого противодействия боевикам. Разумеется, правительство, идущее на компромисс со своими вооруженными оппонентами, не до конца использует имеющиеся у него репрессивные возможности. (Для режима, исчерпавшего все средства воздействия на противника, финалом противостояния, вероятнее всего, стало бы поражение и выполнение всех требований победителя, чего в рамках компромиссного соглашения не происходит.) Вместе с тем предыстория любого компромисса показывает, что уступки со стороны незаконных формирований приобретаются не только ценой встречных правительственных уступок, но и – в первую очередь – ценой немалых многолетних усилий по изматыванию антиправительственных сил и лишению их надежды на то, чтобы в одностороннем порядке диктовать свои условия. Таким образом, то, что пытаются представить как отказ от «настоящей» борьбы с антиправительственным насилием, как поощрение боевиков и разжигание их аппетитов, является результатом напряженного противостояния, вынуждающего оппонентов разоружиться и в корне изменить свои требования [13, с. 1].

Но в конечном итоге самым главным в рассуждениях критиков компромиссного сценария оказывается уверенность в том, что любой конфликт с незаконными формированиями можно довести до победы. Для некоторых из этих критиков единственной приемлемой формой переговоров с боевиками является выдвижение требования об их безоговорочной капитуляции [12, с. 132]. В таком свете все слова о давлении, годами оказываемом на боевиков и их политических союзников, прежде чем они идут на вынужденные уступки, выглядят как софистика, скрывающая неприглядный исход: вместо победы над своими противниками правительство довольствуется половинчатой сделкой с ними.

Подобная точка зрения противоречит не только фактам (в конце концов, все понесенные властями поражения могут быть истолкованы всего лишь как примеры неправильного использования имевшихся возможностей), но и самой природе общественных процессов. Правительство предстает как субъект, располагающий практически неограниченными ресурсами и способный как угодно долго игнорировать любые неблагоприятные изменения политической обстановки (или же способный с какой угодно отсрочкой исправить обстановку оптимальным для себя образом). Однако возможности реальных – даже самых сильных – правительств гораздо скромнее, а их позиции могут оказаться намного уязвимее, чем это рисуется в априорно оптимистическом сценарии. К тому же известны случаи, когда решительное и масштабное применение силы в борьбе с антиправительственными формированиями, будучи самоуверенным и непродуманным, лишь усугубляло ситуацию, обеспечивало незаконные группировки новыми сторонниками за счет пострадавших в ходе массовых репрессий и, даже если эти группировки терпели поражение, на многие годы вперед создавало почву для рецидивов антиправительственных настроений [см., например: 14].

Разумеется, всесторонняя оценка вероятности «войны до победного конца» и сопоставление ее цены и последствий с результатами компромисса возможны только в плоскости отдельно взятых конфликтов. Также нигде в статье не делается попыток представить компромисс как панацею (вопреки примерам распавшихся соглашений и бесполезных или даже опасных переговоров с боевиками). Но и после этих оговорок

остається достаточо оснований, чтобы сказать здесь о некорректности безапелляционного отбрасывания компромиссного сценария как неэффективного или даже откровенно «пораженческого». В определенных условиях компромисс представляет собой единственную жизнеспособную альтернативу если не поражению правительственных сил, то, во всяком случае, опасному политическому тупику и растягиванию кровопролития на неопределенный срок.

Теперь должно быть вдвойне ясно, почему неправильным является и приравнение стратегического компромисса с боевиками к переговорам с ними.

Во-первых, противоречивая практика таких переговоров наряду со стратегическими целями сторон охватывает целый ряд регулярно возникающих проблем тактического характера (освобождение заложников, освобождение находящихся в тюрьме членов антиправительственных формирований и т. п.). На этом уровне переговоры ведутся даже с мелкими группировками, чьи «стратегические» требования гротескно непропорциональны их возможностям и абсолютно бесперспективны.

Во-вторых, все сказанное о роли силового давления в достижении стратегического компромисса, означает, что этот сценарий имеет сложную природу, объединяя по меньшей мере два фактора – переговорный и репрессивный. При этом переговоры далеко не всегда являются главным из них.

Здесь следует отметить, что ранее упомянутое «отождествление» переговоров и компромисса не сводится к буквальному взаимозамещению этих явлений. Речь о том, что многими исследователями переговоры рассматриваются как основной элемент компромиссного сценария – то, благодаря чему, собственно, и достигается компромиссное решение. Все прочие факторы оказываются второстепенными ситуативными дополнениями [3, с. 37-72]. В действительности же переговоры начинаются на почве, подготовленной силовыми акциями, и протекают в русле, границы которого во многом определяются с учетом дальнейшего силового вмешательства – реального или потенциального. (До этого момента акцентировалось сочетание «мягкого» и «жесткого» подходов в действиях правительства, но такое сочетание, разумеется, свойственно и вооруженным формированиям, делающим шаги к компромиссу с властями.)

Преувеличение удельного веса переговоров с боевиками является характерной чертой критики компромиссного сценария. По сути, критические рассуждения строятся так, словно антиправительственные формирования готовы использовать любую возможность, чтобы начать переговоры с властями и словно именно эти переговоры являются целью боевиков [см., например: 15, с. 24-25]. Следовательно, всякий диалог якобы есть не что иное, как недалновидное и опасное подыгрывание им.

Но на деле антиправительственные формирования – причем даже самые незначительные – изначально весьма категоричны в своих требованиях. Не переговоры, а расшатывание ситуации, хаос, односторонние уступки властей или даже коллапс правящего режима являются на этом этапе их целью, и, как правило, требуется немало усилий – в первую очередь репрессивного характера, – чтобы заставить боевиков пойти на диалог. (Известное исключение составляют переговоры тактического уровня – начинающиеся, например, после захвата заложников, – но и в этом случае террористы нередко соглашаются только на частные уступки, не отказываясь от своих долгосрочных стратегических амбиций.) Все это лишний раз демонстрирует и неоднородность компромиссного сценария в целом, и далеко не обязательное – тем более постоянное – преобладание в нем переговорного, «мягкого» компонента.

Обозначив общую специфику стратегического компромисса и прокомментировав ряд существенных ее искажений, встречающихся в литературе, заключительную часть статьи следует посвятить вопросу о том, какие конкретные формы приобретает компромиссное

разрешение конфликта, чем наполняются эти формы, каковы предпосылки и возможные последствия их возникновения.

С формальной, внешней точки зрения, можно различить два варианта компромиссного сценария. Во-первых, это преобразование антиправительственных сил в политические партии, ведущие легальную борьбу за власть в качестве рядовых ее участников. Политическая конфигурация здесь остается в целом неизменной; правительственные уступки сводятся прежде всего к признанию бывших вооруженных оппонентов полноценной оппозиционной силой и – потенциально, на основании возможной победы на выборах – открытию этой силе доступа к власти. Кроме того, в обмен на переход вооруженной оппозиции к мирным методам борьбы правительство может провести частичные реформы, устраняющие почву для наиболее острых противоречий.

Во-вторых, возможно делегирование бывшим антиправительственным силам ряда полномочий на уровне территорий, являвшихся очагом завершившегося конфликта. Таким образом, происходит некоторое изменение политического баланса между центром и периферией, между властью и оппозицией. Локальное присутствие в подобных случаях, как правило, получает продолжение в участии бывших незаконных формирований (или связанных с ними организаций) в политике общегосударственного масштаба.

Однозначной зависимости между характером конфликта и конкретной формой достигаемого компромисса не существует, и можно говорить лишь о большей или меньшей вероятности одного из двух вариантов. Первый (допуск бывших антиправительственных сил на политическую арену без каких бы то ни было «преференций») более вероятен там, где конфликт не имеет четко обозначенного очага и сравнительно равномерно охватывает всю страну [16, с. 75-104]. Здесь незаконные вооруженные формирования пытаются насильно запустить свою программу общественных преобразований, но, оказавшись в патовой ситуации, соглашаются разоружиться и выступить уже с видоизменной программой в качестве одной из общенациональных оппозиционных партий.

Второй вариант (присутствие бывшей вооруженной оппозиции на национальной политической арене с одновременным предоставлением ей некоторых полномочий на местах) наиболее вероятен в ходе конфликтов с сепаратистскими группировками [8, с. 83-122, 189-228]. Известная автономия спорных территорий удовлетворяет существенно урезанные требования сепаратистов, а участие в центральных органах власти (прежде всего законодательных) предоставляет им возможность мирными путями влиять на решение вопросов, касающихся их региона. Но вместе с тем и революционные формирования, ведущие борьбу за свержение существующего режима и при этом имеющие социальную базу в отдельных регионах, могут претендовать на участие в постконфликтном управлении де-факто подконтрольными им территориями [9].

Однако такое формальное разграничение не до конца отвечает на вопрос, каким образом разоружившиеся антиправительственные группировки переходят к новым формам политической активности. Из какого «материала» возникают новые – отныне легальные – оппозиционные силы, как соотносятся вчерашние боевики и сегодняшние государственные деятели (в кадровом отношении, структурно и пр.)? Некоторые исследователи определяют компромиссное разрешение конфликта и, соответственно, – саму суть трансформации антиправительственных сил как «присоединение к политическому процессу», «возвращение боевиков в легальную политику». Но ранее уже отмечалось, что в деятельности антиправительственных формирований наблюдаются различные комбинации легального и нелегального. Следовательно, и «присоединение»/«возвращение» может осуществляться одним из нескольких путей – в зависимости от комбинации легальных и нелегальных компонентов, свойственной отдельно взятому конфликту. В одних случаях о «возвращении в легальную политику» речь можно вести лишь с оговорками, в других оно ощущается

отчетливее. Так или иначе, в этой плоскости не только во многом наполняются содержанием отдельные компромиссы, но и отчасти определяется их дальнейшая судьба.

В зависимости от сочетания легального и нелегального в динамике антиправительственной стороны конфликта можно выделить следующие варианты трансформации бывших незаконных формирований [полезный анализ проблемы см.: 16]. Во-первых, по мере обострения противоречий, ведущих к конфликту, вооруженная группировка может сформироваться на основе законной оппозиционной партии и в конечном итоге заменить ее, стать ее воинствующим воплощением. После достижения компромисса оппозиционные силы возвращаются в прежнюю политическую нишу, проделывая обратную эволюцию – от вооруженной группировки к политической партии – и во многом даже восстанавливая свою доконфликтную идентичность.

Во-вторых, на начальном этапе конфликта антиправительственные силы могут разделиться на два взаимосвязанных фланга – легальный и нелегальный. В ходе вооруженного противостояния эти фланги сосуществуют и взаимодействуют по принципу «вращающихся дверей». Их структуры соприкасаются, их цели и действия во многом тождественны или дополняют друг друга, но при этом представители обоих флангов прилагают значительные усилия к тому, чтобы сохранять формальную дистанцию, позволяющую отрицать вовлеченность легального политического крыла в незаконные антиправительственные акции. В то же время предполагается, что эти два формально разделенных элемента способны одинаково слаженно взаимодействовать как в жестком противостоянии правительству, так и в переходе к «мягким» методам. Хотя в переговорах с властями могут участвовать оба фланга, как правило, руководители легальных организаций принимают компромиссные предложения властей и берут на себя ответные обязательства по прекращению насильственных действий. По достижении компромисса вооруженное крыло прекращает свое существование, полностью уступая политическую сцену легальному крылу, которое, с одной стороны, пользуется плодами достигнутого соглашения, а с другой – несет ответственность за соблюдение ранее данных обязательств.

Наконец, в-третьих, незаконная группировка может возникнуть на почве диффузного политического недовольства и не иметь никаких четко обозначенных организационных истоков. Для подобной группировки решающим организационно-формирующим фактором становится само вооруженное противостояние с властями, в ходе которого она закаляется, приобретает свое политическое лицо и привлекает сторонников. В рамках компромисса с правительством накопленные группировкой возможности конвертируются в политическое влияние уже законного характера, ложась в основу впервые возникающей партии.

Лишь первый и последний из рассмотренных случаев являются реальным «возвращением в политику» или «присоединением к политическому процессу». В оставшемся – и весьма заметном – случае (сосуществование легального и нелегального флангов) антиправительственные силы, несмотря на вооруженный конфликт, не полностью покидают легальную сцену и лишь частично выпадают из политического процесса. К этому необходимо добавить, что нередко примеры конфликтов, в которых одновременно участвуют несколько антиправительственных группировок, движущихся по разным траекториям.

Остается вопрос о том, каким образом рассмотренные параметры или их сочетания влияют на устойчивость достигаемых компромиссов. Это влияние нельзя назвать решающим и даже однозначным, однако некоторые тенденции и вероятности могут и должны быть указаны.

Так, при прочих равных условиях, представляется более вероятным сохранение компромиссных договоренностей, завершивших «диффузный», не привязанный к отдельному региону конфликт. Опыт свидетельствует, что конфликты с локальной привязкой так же быстро охватывают целые страны, как и конфликты, возникающие на

почве общесоциальных противоречий, но вдобавок к этому они имеют предпосылки для «прорастания» вглубь. Регион, ставший очагом конфликта, даже после замирения может оставаться резервуаром долгих исторических счетов, ксенофобских/реваншистских настроений (не исключено, что одновременно – и объектом подобных, но с противоположным знаком, настроений извне). Все это легко становится питательной почвой для рецидивов насилия [8, с. 83-122].

Есть основания ожидать большей стабильности от компромиссов, одной стороной которых являются антиправительственные силы, никогда полностью не разрывавшие связей с легальной политикой или по итогам компромиссного соглашения вернувшиеся в свои старые политические ниши. Такие участники компромиссных сценариев, как правило, имеют серьезные ставки на легальной политической сцене и поэтому могут быть сдержаннее в проведении своего постконфликтного курса, чем молодые политические силы, сформировавшиеся непосредственно в ходе конфликта и еще недавно позиционировавшие себя исключительно как бескомпромиссных противников правящего режима.

Вместе с тем, если вернуться на стадию подготовки компромисса, то придется признать, что ведение дел с оппозицией, разделенной на два фланга – легальный и нелегальный, – нередко создает дополнительные сложности, связанные с политическими разногласиями между этими двумя флангами. Уже сказано, что диалог с антиправительственными силами, представленными параллельно действующими структурами, предполагает способность этих структур действовать единодушно. В действительности, однако, правительственная сторона нередко сталкивается здесь со множеством условностей, полутонов и недомолвок, которые маскируют истинный характер отношений между легальным и нелегальным лагерем, а сами эти отношения по целому ряду объективных и субъективных причин далеко не столь ровны, как того требует ведение переговоров (прямых или косвенных) одновременно с двумя лагерями. Кроме того, напряженность между легальным и нелегальным флангами чревата еще и дальнейшим дроблением антиправительственных сил, появлением в их рядах «непримиримых», готовых на провокации ради срыва переговорного процесса [8, с. 189-228].

Впрочем, провокации («спойлинг») периодически вызываются и иной причиной. Поскольку иногда в конфликте участвуют несколько антиправительственных группировок, имеющих разную историю, движущие силы, возможности и, не исключено, – особые цели, попытки одной (или некоторых) из них достичь компромисса с властями могут встречать враждебную реакцию со стороны других. Это обстоятельство важно не оставлять без внимания как серьезное напоминание о том, что, помимо всего прочего, формат компромиссного сценария и его результаты зависят от числа участников конфликта, их намерений и используемых ими средств. Компромисс между властями и террористами (вооруженной оппозицией и пр.), который может «по умолчанию» трактоваться упрощенно, как двусторонний процесс, в реальности нередко обретает многоуровневые и трудноконтролируемые формы. (В скобках нелишним будет еще раз напомнить о влиянии на ход конфликта такого его возможного участника как иностранный спонсор антиправительственных группировок.)

Итак, стратегический компромисс как сценарий разрешения конфликтов с незаконными вооруженными группировками является гораздо более сложным феноменом, чем это нередко представляют в критически заостренных, политизированных комментариях и даже нейтральных академических материалах. Подытоживая, нужно сказать следующее.

Компромиссное разрешение конфликта, как правило, обуславливается объективными причинами, а не говорит однозначно о «слабости» или «некомпетентности» властей и, что неоднократно подчеркивалось, не тождественно их «капитуляции». Компромисс

предполагает гибкое применение различных методов – не в последнюю очередь силовых – и требует от правительства дальновидности, настойчивости и бдительности, соразмерных тем, которые необходимы в ходе силового противодействия боевикам (а временами даже бóльших).

В статье были рассмотрены вопросы о наиболее общих предпосылках поиска и достижения компромисса; раскрыто сочетание силовых и переговорных методов в «формуле» компромиссного сценария; проанализированы его разновидности; прослежены вероятностные связи между спецификой отдельных разновидностей, с одной стороны, и длительностью и эффективностью компромиссов – с другой.

Вместе с тем своей очереди ждут проблемы, решение которых в дальнейшем позволит еще четче проследить как политические истоки компромиссов, так и их последствия. Во-первых, это вопрос (лишь вскользь затронутый в статье) о влиянии характера политического режима на вероятность достижения стратегического компромисса с незаконными группировками. Хотя очевидным кажется признание демократий наиболее предрасположенными к компромиссам, детальное изучение фактов (в том числе – особенностей различных «версий» демократии) обнаруживает более тонкие и неоднозначные соотношения между природой политического режима и возможностью компромиссного завершения противостояния.

Во-вторых, заслуживает внимания вопрос об особых факторах (т. н. «геймчейнджерах»), способных изменить сложившийся порядок вещей и дать толчок сближению враждующих сторон (смена политического руководства и/или режима, социально-экономическое потрясение или даже стихийное бедствие – такое, как катастрофическое цунами 2004 г., заметно повлиявшее на ход конфликтов в Индонезии (Ачех) и на Шри-Ланке).

В-третьих, должен быть предметно рассмотрен вопрос о роли посредников между конфликтующими сторонами (если таковые посредники имеются). Представляет интерес сравнительный анализ эффективности компромиссных сценариев, разворачивавшихся с участием и без участия посредничающей третьей стороны.

В-четвертых, в дальнейших исследованиях важно поставить вопрос о постконфликтной динамике компромиссных соглашений (и самой политической ситуации, этими соглашениями определяемой). Здесь говорилось о тех особенностях конфликта, которые могут отразиться на последующей устойчивости компромисса. Безусловно, характер завершившегося противостояния, память о нем, исторические счеты и всевозможные «мины замедленного действия» способны на протяжении долгого времени влиять на ход событий. Однако помимо этих «внешних» факторов, уходящих корнями в прошлое, необходимо рассматривать и процессы, возникающие уже по завершении конфликта, непосредственно в рамках постконфликтной конъюнктуры и имеющих свою собственную логику. Какие из задач, по завершении конфликта встающих перед недавними противниками, чреватые наибольшими трудностями и рисками и, следовательно, требуют наибольшего внимания и осторожности?; возможно ли (и за счет чего) окончательное «закрытие» конфликта? – эти вопросы, очевидным образом, имеют немалый теоретический и практический вес.

Ранее достигнутые компромиссы между властями и незаконными антиправительственными формированиями, безусловно, не останутся единственными в своем роде. Можно с уверенностью говорить о том, что в будущем еще не раз сложатся объективные предпосылки, подталкивающие участников того или иного конфликта к компромиссному его разрешению. Следовательно, останутся на повестке дня и свободные от политической предвзятости всесторонние исследования данного сценария.

Список использованной литературы

1. Cronin A. When should we talk to terrorists? / A. Cronin. – Washington : United States Institute of Peace, 2010. – 16 p.
 2. Wither J. Selective engagement with Islamic terrorists: Exploring the prospects / J. Wither // *Studies in Conflict & Terrorism*. – 2009. – Vol. 32, № 9. – P. 18-35.
 3. Cronin A. How terrorism ends: Understanding the decline and demise of terrorist campaigns / A. Cronin. – Princeton : Princeton University Press, 2009. – 336 p.
 4. Jones S. How terrorist groups end: lessons for countering Al Qa'ida / S. Jones, M. Libicki. – Santa Monica : Rand, 2010. – 225 p.
 5. Weinberg L. The end of terrorism / L. Weinberg. – Abingdon: Routledge, 2012. – 156 p.
 6. Call C. Democratisation, war and state-building: Constructing the rule of law / C. Call // *Journal of Latin American Studies*. – 2003. – Vol. 35, Issue 4. - P. 827-862
 7. Stevenson J. Northern Ireland: Treating terrorists as statesmen / J. Stevenson // *Foreign Policy*. – 1996-1997. – № 105. - P. 125-140
 8. Terror, insurgency, and the state: Ending protracted conflicts / J. Tirman, B. O'Leary, M. Heiberg et al.; ed. by M. Heiberg, B. O'Leary, J. Tirman. – Philadelphia : University of Pennsylvania Press, 2007. – 499 p.
 9. The day after tomorrow: Colombia's FARC and the end of the conflict. – Brussels: International Crisis Group, 2014. – 41 p.
 10. The National Democratic Front of Bodoland (NDFB) [Electronic resource]. – Mode of access : <http://www.globalsecurity.org/military/world/para/ndfb.htm>
 11. Transcript of President Bush's address to a joint of Congress on Thursday night, September 20, 2001 [Electronic resource]. – Mode of access : <http://edition.cnn.com/2001/US/09/20/gen.bush.transcript/>
 12. Neumann P. R. Negotiating with terrorists / P. R. Neumann // *Foreign Affairs*. – 2007. – Vol. 86, № 1. - P. 128-138.
 13. Engagement extremists: Trade-offs, timing, and diplomacy / W. Zartman, G. Faure, M. Khan et al.; ed. by W. Zartman and G. Faure. – Washington : United States Institute of Peace, 2011. – 311 p.
 14. Proshin D. Slipping off the edge: How and why democratic regimes fall into excess in their fight against terrorism / D. Proshin // *International Letters of Social and Humanistic Sciences*. – 2016. – Vol. 68. – P. 49-54.
 15. Dershowitz A. Why terrorism works: Understanding the threat, responding to the challenge / A. Dershowitz. – New Haven : Yale University Press, 2002. – 271 p.
 16. Weinberg L. Political parties and terrorist groups / L. Weinberg, A. Pedahzur, A. Perliger. – Abingdon : Routledge, 2009. – 184 p.
- Стаття надійшла до редакції 22.02.2017 р.

D. Proshyn

**STRATEGIC COMPROMISE AS A SCENARIO FOR THE END OF
TERRORIST VIOLENCE**

All examples of how the terrorist violence ends can be grouped into three scenarios: a defeat of anti-government organizations that have turned to terrorism; them achieving their principal goals; a strategic compromise. This article is devoted to an analysis of the last of the three scenarios. By definition, its essence lies in government's opponents' renouncing their initial (maximalist) demands, disarming and pledging to further use only legal methods of political struggle; in its turn, a government stops attempts to destroy illegal organizations (which undergo required political changes) and fulfill some of their principal demands.

The article deals with the question of general preconditions for seeking and reaching a compromise; sheds the light on a combination of hard (applying force) and soft (negotiating) approaches in the «formula» of a compromise resolution; analyzes different types of such

resolution; traces probable links between these types, on the one hand, and durability and effectiveness of a compromise, on the other.

It is specially demonstrated that a compromise as a conflict resolution usually has objective causes, does not unequivocally prove a government's «weakness» or «incompetence» and is not tantamount to a «surrender». A compromise is based on flexibly applying various methods – forceful ones not being neglected – and demands that a government be as farsighted, perseverant and watchful as in the course of the armed struggle against militants (sometimes even more so).

The article defines some second-order issues whose later resolution will lead to even clearer tracing both political preconditions of compromises and their consequences. These are questions about the nature of a political regime influencing the probability of a compromise with illegal armed organizations; about specific factors (so-called «game-changers») which may change a current political situation and give an impetus to a conflicting parties' rapprochement (the change in political leadership or of a regime itself, socioeconomic upheaval or even a natural disaster); about post-conflict dynamics of compromise settlements (as well as the political situation defined by them).

Keywords: *political violence, terrorism, anti-government armed groups, scenarios for the end of terrorist violence, strategic compromise.*

Д.В. Прошин

СТРАТЕГІЧНИЙ КОМПРОМІС ЯК СЦЕНАРІЙ ПРИПИНЕННЯ ТЕРОРИСТИЧНОГО НАСИЛЬСТВА

Усі випадки припинення терористичного насильства розділено межами трьох сценаріїв: поразка антиурядових формувань, які обрали тероризм; досягнення ними своїх головних цілей; стратегічний компроміс. Пропоновану статтю присвячено аналізу останнього з цих сценаріїв. Його сутність за визначенням полягає у том, що опоненти влади відмовляються від своїх початкових (максимальних) вимог, роззброюються та зобов'язуються у подальшому використовувати лише законні методи політичної боротьби; влада, у свою чергу, облишає спроби знищити незаконні організації (що проходять відповідні трансформації) та виконують декотрі з їхніх ключових вимог.

У статті розглянуто питання про загальні передумови пошуку та досягнення компромісу; розкрито сполучення силових та перемовних методів у «формулі» компромісного сценарію; проаналізовано його різновиди; простежено вірогідні зв'язки між специфікою окремих різновидів, з одного боку, та тривалістю та ефективністю компромісів – з іншого.

Особливо підкреслюється, що компромісне подолання конфлікту обумовлюється об'єктивними причинами, а не свідчить безумовно про «слабкість» або «некомпетентність» влади і не є тотожним до її «капітуляції». Компроміс передбачає гнучке застосування різних методів – не в останню чергу силових – і вимагає від уряду далекоглядності, наполегливості та пильності, рівних тим, які є необхідними під час силового протистояння з бойовиками (а іноді навіть більших).

Крім того, позначено проблеми другої черги, розв'язання яких дозволить ще чіткіше простежити як політичні витоки компромісів, так і їхні наслідки. Це питання про вплив характеру політичного режиму на вірогідність досягнення стратегічного компромісу з незаконними угрупованнями; про особливі фактори (т. зв. «гейм-чейнджери»), що здатні змінити існуючу політичну ситуацію та дати поштовх зближенню ворогуючих сторін (зміна політичного керівництва та/або режиму, суспільно-економічне потрясіння ба навіть стихійне лихо); про постконфліктну динаміку компромісних угод (і власне самої політичної ситуації, яку ці угоди визначають).

Ключові слова: *політичне насильство, тероризм, антиурядові збройні угруповання, сценарій припинення терористичного насильства, стратегічний компроміс.*

УДК 327(1-67БРИКС)

М.М. Рижков, М.В. Зайцева

ПЕРСПЕКТИВИ ВПЛИВУ НЕФОРМАЛЬНОГО ОБ'ЄДНАННЯ БРИКС НА СВІТОВУ ПОЛІТИКУ

У статті проаналізовано перспективи впливу неформального об'єднання БРИКС на світову політику на основі авторського компаративного аналізу взаємодії Великої сімки та БРИКС. Встановлено, що у політичній сфері сукупний вплив країн Великої сімки на процеси глобального управління є відносно високим у порівнянні з БРИКС; в економічній сфері при наявних перевагах Великої сімки БРИКС може стати альтернативою західним економічним та фінансовим інституціям; у безпековій сфері наявні значні суперечності через різноспрямовані національні інтереси та прагнення окремих країн координувати військове співробітництво у межах неформального об'єднання.

Ключові слова: Велика сімка, світова політика, БРИКС.

Актуальність дослідження визначається динамічними процесами трансформації сучасної системи міжнародних відносин, в якій істотного впливу набувають неформальні структури, які створюють нові можливості для політичного представництва провідних міжнародних акторів у сучасному глобальному середовищі. Перспективи потенційного впливу неформального об'єднання БРИКС на світову політику, як зазначається у численних експертно-аналітичних дослідженнях, визначаються за такими критеріями: поступова політична інституалізація БРИКС, узгодження зовнішньополітичних позицій держав групи щодо вирішення міжнародних проблем і практики взаємодії на міжнародній арені, поглиблення економічного партнерства на багатосторонньому і двосторонньому рівнях. На погляд ініціаторів формування БРИКС, таке об'єднання може вважатися інструментом здійснення багатосторонньої дипломатії в умовах поглиблення трансформаційних процесів у сучасній системі міжнародних відносин, тому й прогнозується можливе реформування БРИКС з групи у традиційну міжнародну організацію [1–2].

Вивченню особливостей взаємодії країн у рамках БРИКС присвячено роботи таких зарубіжних вчених, як Б. Лундвалла, В. Віторіно, Д. О'Ніла, Дж. Кіртона, Дж. Пада, Ж. Веллозо, Л. Вонга, Л. Сана, Л. Цзюаня, М. Дубе, О. Стункеля, П. Казелла, Р. Азеведу, Р. Кавальканти, Т. Віллерса, Ф. Фукуями, Х. Вісенте, Х. Казіолато, Х. Венкі, Ю. Жі та інших. Серед вітчизняних вчених особливої уваги заслуговують дослідження В. Єременка, Б. Пасхавера, Є. Макаренко, О. Білоруса, Л. Савіна, М. Рубцевої, М. Фесенка, Н. Волчкової, О. Зернецької, П. Жданова, С. Полторецького та інших.

Дослідженням проблем стратегії п'ятистороннього партнерства в форматі БРИКС та перспективи формалізації об'єднання як глобального актора займаються як зарубіжні, так і українські вчені, серед яких потрібно виділити роботи А. Токарева, А. Шелєпова, Б. Мартинова, В. Давидова, В. Четверикова, І. Яригіна, Л. Борисоглібської, Л. Кадишева, Л. Цзюань, М. Михайлової, М. Титаренко, С. Рязанцева, С. Шергіна, Т. Хабрієвої, Я. Ченой та інших.

Мета статті – дослідити потенційний вплив БРИКС на світову політику. Завдання статті: визначити перспективи посилення участі країн БРИКС у міжнародних політичних процесах.

Для дослідження перспектив реформування сучасної системи міжнародних відносин було обрано країни БРИКС (Бразилію, Росію, Індію, Китай, Південну Африку) та країни Великої сімки (Велику Британію, ФРН, Італію, Канаду, США, Францію та Японію) за

даними міжнародних політичних, економічних та безпекових рейтингів упродовж 2009–2015 рр.

Задля з'ясування міжнародно-політичного впливу країн БРІКС та Великої сімки проаналізовано такі рейтинги, як рівень глобалізації країн, верховенство права, сприйняття корупції, свобода преси та розвиток електронного урядування. Зокрема, за допомогою рівня глобалізації країн (KOF Index of Globalization), який складається Швейцарським економічним інститутом, встановлено рівень політичної, економічної та соціальної глобалізації. Складовими політичної глобалізації, на думку швейцарських дослідників, є наявність дипломатичних місій у різних країнах світу, членство в міжнародних організаціях, участь у спеціальних місіях Ради Безпеки ООН і міжнародних договорах.

З'ясовано, що за сім років середній рівень політичної глобалізації країн БРІКС склав 35 %, тоді як Великої сімки – 65 %, тобто участь Великої Британії, ФРН, Італії, Канади, США, Франції та Японії у процесах політичної глобалізації майже у два рази є вищою, ніж утворення БРІКС, при цьому серед країн Великої сімки найбільш політично глобалізованими виявилися Франція та Італія, які відповідно посідали 1 та 2 місце в світі упродовж 2009–2015 рр. Рейтинговий аналіз показав, що серед країн БРІКС найбільш включеними у процеси політичної глобалізації були Бразилія та Індія, які стабільно упродовж зазначеного періоду входили до двадцятки країн світу [3].

Складовими економічної глобалізації, як засвідчує авторський аналіз, є відсоток торгівлі, потоків та акцій прямих іноземних інвестицій, відсоток портфельних інвестицій та відсоток від прибутку платежів іноземних громадян у ВВП, існування прихованих бар'єрів для імпорту, середня тарифна ставка, відсоток податків від поточних доходів на міжнародну торгівлю та операції щодо обмеження капіталу. Зокрема встановлено, що за сім років середній рівень економічної глобалізації країн БРІКС склав 36 %, тоді як Великої сімки – 64 %, тобто участь Великої Британії, ФРН, Італії, Канади, США, Франції та Японії у процесах економічної глобалізації майже у два рази є вищою, ніж утворення БРІКС [3].

Рівень соціальної глобалізації, проаналізований автором, розраховується швейцарськими експертами з урахуванням телефонних розмов, відсотку ВВП від здійснених грошових переказів, інтенсивності міжнародного туризму, відсотку іноземців від загальної чисельності населення, кількості міжнародних листів на особу, кількості користувачів інтернетом, телебаченням і газетами, кількості ресторанів McDonald's і магазинів Ікеа на особу, а також відсотку продажу книг від ВВП. Визначено, що за сім років середній рівень соціальної глобалізації країн БРІКС склав 24 %, тоді як Великої сімки – 81 %, тобто участь Великої Британії, ФРН, Італії, Канади, США, Франції та Японії у процесах соціальної глобалізації майже у чотири рази є вищою, ніж утворення БРІКС [3].

Компаративний аналіз БРІКС та Великої сімки за індексом верховенства права (Rule of Law Index), який з 2012 р. представляє міжнародна неурядова організація World Justice Project і який демонструє рейтинг країн світу за показником забезпечення ними правового середовища, ґрунтується на таких показниках, як обмеження повноважень та прозорість владних інституцій, відсутність корупції, порядок і безпека, захист основних прав, дотримання законів, цивільне та кримінальне судочинство.

Аналіз показав, що з 102 країн світу упродовж чотирьох років середній рівень урегульованості правового середовища країн БРІКС склав 21 %, тоді як Великої сімки – 79 %, тобто розвиток правового простору у Великій Британії, ФРН, Італії, Канаді, США, Франції та Японії майже у чотири рази є вищим, ніж в країнах-учасницях БРІКС, при цьому серед країн Великої сімки індекс верховенства права був найвищим у ФРН, тоді як інші країни Великої сімки, за винятком Італії (приблизно 30 місце), упродовж 2012–2015 рр. входили до двадцятки найбільш благополучних країн світу у правовій сфері [4].

Дослідження країн БРІКС та Великої сімки за індексом сприйняття корупції (Corruption Perceptions Index), розраховано за методикою міжнародної неурядової

організації Transparency International, яка демонструє рейтинг країн світу за показником поширеності корупції у державному секторі. Доведено, що серед досліджуваних неінституціональних утворень у середньому показник поширеності корупції у державному секторі упродовж 2009–2014 рр. у державах-учасниках БРІКС майже у чотири рази перевищував такий показник у країнах Великої сімки. Зокрема, серед країн Великої сімки найнижчий рівень корупції у державному секторі мала Канада, а найвищий – відповідно Італія, у цілому країни Великої сімки входили до двадцяти / тридцяти найменш корумпованих держав серед 183 країн світу. Натомість країни БРІКС за показником поширеності корупції у державному секторі переважно займають середнє положення, а саме: найкращі показники у групі мають ПАР та Бразилія (відповідно 67 та 69 позиції), а найкорумпованішою державою не лише утворення, але й частково світу виявилась Росія, місце якої змінювалось від 146 до 136 у досліджуваній період [5–6].

Щодо світового індексу свободи преси (Worldwide Press Freedom Index), що випускається міжнародною неурядовою організацією «Репортери без кордонів» і демонструє рейтинг стану свободи преси у 180 країнах світу, авторське дослідження засвідчило: показник свободи преси у країнах Великої сімки упродовж 2009–2014 рр. майже у три з половиною рази перевищував показник країн БРІКС, зокрема, серед країн Великої сімки найнижчий рівень свободи преси мала Італія, а найвищий – відповідно Канада, у цілому країни Великої сімки, за винятком Італії, мали від досить високого до середнього рівня свободи преси у світі. Країни-учасниці БРІКС навпаки за даним показником переважно наближаються до країн з дуже високим рівнем впливу на обмеження діяльності мас-медіа у своїх країнах, виняток складає лише ПАР, яка стабільно упродовж досліджуваного періоду входила до рейтингу сорока вільних країн світу, тоді як Китай, Росія та Індія також стабільно посідають найнижчі позиції у рейтингу [7].

Порівняння БРІКС та Великої сімки за рейтингом країн світу щодо розвитку електронного урядування (United Nations E-Government Survey), що публікується раз на два роки Організацією Об'єднаних Націй, оцінює готовність і можливості 190 держав використовувати інформаційно-комунікаційні технології для надання громадянам державних послуг та містить дані про рівень розвитку електронного урядування у різних країнах, а також системну оцінку тенденцій щодо використання новітніх технологій державними структурами.

Відтак за рівнем розвитку електронного урядування впродовж 2008–2014 рр. країни Великої сімки у шість разів випереджали країни-учасниці БРІКС, зокрема, країни Великої сімки, за винятком ФРН (21) та Італії (23), які наближаються до двадцятки країн світу, входять до десятки найбільш розвинутих держав світу у сфері надання онлайн послуг. Об'єднання БРІКС навпаки знаходиться переважно у середині рейтингу розвитку електронного урядування – найкраще досліджуваний показник представлений у Росії, яка у 2014 р. зайняла 27 місце за рівнем доступу до електронних державних послуг, а найменший показник має Індія, що посіла 118 позицію [8–10].

Отже, міжнародно-політичний рейтинг країн БРІКС та Великої сімки за досліджуваними критеріями є нерівноцінним до країн-лідерів належать країни Великої сімки, тоді як об'єднання БРІКС або займає середні позиції або за такими критеріями, як верховенство права, поширення корупції та свобода преси, займає майже найнижчі позиції серед країн світу. Таким чином, у міжнародно-політичній сфері сукупний вплив країн Великої сімки є відносно високим як щодо БРІКС, так і щодо інших країн світу.

Дослідження міжнародно-економічного впливу країн Великої сімки та БРІКС було здійснено за такими світовими рейтингами, як рівень валового внутрішнього продукту, конкурентоспроможності країн світу, залученості у міжнародну торгівлю, рівень економічної свободи за версією Heritage Foundation, рівень умов ведення бізнесу та прямих іноземних інвестицій. Зауважимо, що рейтинг країн світу за рівнем валового внутрішнього

продукту та валового національного доходу на особу розроблено Світовим банком у рамках міжнародної компаративної програми, яка дозволяє встановити ступінь розвитку економік країн світу на основі оцінки валового внутрішнього продукту (ВВП) і валового національного доходу (ВНД).

За сукупним рівнем валового внутрішнього продукту впродовж шести років на країни БРІКС припадає 29 % ВВП, а на країни Великої сімки – 71 %, а сумарний рівень ВВП Великої сімки перевищує аналогічний показник країн БРІКС, хоча найбільший рівень ВВП у 2014 р. спостерігався для США та Китаю. Також додамо, що з 2009 р. країни БРІКС нарощують показники ВВП, оскільки за досліджуваний період відбулося подвоєння сумарного показника переважно за рахунок економічного зростання Китаю. У цілому країни Великої сімки та БРІКС, за винятком ПАР, входять до першої десятки і демонструють активний економічний розвиток обох утворень [11].

Рейтинг конкурентоспроможності країн світу (World Competitiveness Yearbook), взятий для аналізу, розроблено швейцарським Інститутом розвитку менеджменту, який під конкурентоспроможністю країни розуміє здатність національної економіки створювати і підтримувати середовище, в якому виникає конкурентоспроможний бізнес. Кожна країна оцінюється на основі аналізу статистичних даних і експертних оцінок за такими показниками, як стан економіки, ефективність уряду, стан ділового середовища та стан інфраструктури.

Серед 60 країн за рівнем конкурентоспроможності впродовж 2009–2015 рр. країни Великої сімки у два рази випереджали країни БРІКС, зокрема, країни Великої сімки, за винятком Франції (32) та Італії (38), що входять до двадцятки найбільш конкурентоспроможних держав світу. Об'єднання БРІКС навпаки займає переважно найнижчі позиції у рейтингу – найбільш високий показник серед них має Китай, який у 2014 р. зайняв 22 місце за рівнем розвитку економіки, ділового середовища, інфраструктури та ефективності уряду, а найнижчі показники у Бразилії та ПАР, що посіли відповідно 56 та 53 позиції з 60 можливих [12].

Порівняльний аналіз було застосовано для країн БРІКС та Великої сімки за рейтингом залученості країн світу до участі у міжнародній торгівлі (Global Enabling Trade Index). Зазначимо, що кожен рік експерти Всесвітнього економічного форуму проводять аналіз щодо ефективності роботи державних та приватних установ. Аналіз відкритості національних економік для міжнародної торгівлі проведено на основі 132 країн світу, серед яких група Великої сімки, за винятком Італії, входить до двадцятки країн, тоді як утворення БРІКС знаходиться у середній нижчій частині рейтингу, зокрема, найвище оцінено ефективність державної політики у сфері ведення міжнародної торгівлі та розвитку економічного співробітництва у Китаї та ПАР, відповідно 54 та 59 позиції, а найнижчу позицію займала Росія, яка, навіть поза міжнародними санкціями у 2014 р., перебувала на 114 або 112 позиціях [14].

Щодо рейтингу країн світу за рівнем економічної свободи за версією Heritage Foundation (Index of Economic Freedom), який є комбінованим показником оцінки економічної свободи в країнах світу. Ступінь свободи економіки розраховується за такими показниками, як свобода бізнесу, торгівлі, фінансового сектора, інвестицій, праці, монетарна та фіскальна свободи, а також гарантія прав власності, розмір бюрократичного апарату і ступінь захисту від корупції. За ступенем свободи економіки за досліджуваний період майже всі країни Великої сімки належать до країн з переважно вільною економікою, виняток складають Канада, що класифікується як країна з вільною економікою, Франція та Італія, які віднесено до країн з помірно вільною економікою. Група БРІКС належить до країн з переважно невольною економікою, за винятком ПАР, що має помірно вільну економіку. Таким чином, за даним показником країни Великої сімки та БРІКС є абсолютно

не порівнюваними, оскільки управління економікою здійснюється за різними економіко-правовими стандартами [15].

Рейтинг країн Великої сімки і БРІКС за рівнем умов ведення бізнесу (Doing Business) було проаналізовано на підставі рейтингу країн, що публікується щороку Світовим банком та демонструє стан існування сприятливих умов для ведення бізнесу. Зі 183 досліджуваних країн майже вся група Великої сімки належить до країн зі сприятливими умовами для здійснення підприємницької діяльності, при цьому дещо нижчий рейтинг мають Японія та Італія, відповідно 34 та 45 позиції. Об'єднання БРІКС належить до країн з переважно складними умовами регулювання підприємницької практики, за винятком Росії, що має середній рівень спрощення умов ведення бізнесу. Тобто встановлено, що за даним показником країни Великої сімки та БРІКС є слабо порівнюваними, оскільки у кожній з груп сформовані окремі економіко-правові умови регулювання підприємницької діяльності [16].

Рейтинг країн світу за рівнем прямих іноземних інвестицій (Foreign Direct Investment Confidence Index), який було залучено для аналізу, формується американською консалтинговою компанією АТКearney, що визначає щороку 25 країн, в які найкраще вкладати інвестиції з урахуванням макро- та мікроекономічних ризиків. Зауважимо, що за рівнем прямих іноземних інвестицій як група Велика сімка, так і об'єднання БРІКС входять до десяти / дванадцяти держав, які мають найсприятливіші умови для вкладання капіталу, проте внаслідок уведення міжнародних санкцій проти Росії експерти вже два роки не індексують російську економіку як сферу для вкладання інвестицій. Також у 2015 р. до рейтингу не потрапила ПАР внаслідок погіршення національного економічного розвитку. Таким чином, обидва досліджувані неформальні утворення мають позитивну репутацію серед інвесторів, хоча внаслідок виключення Росії із зони прямих іноземних інвестицій у перспективі можна прогнозувати розбалансування економічного зростання всередині групи БРІКС, що негативно впливатиме на процеси поглиблення політико-економічної інституалізації утворення [17].

Отже, міжнародно-економічний рейтинг країн БРІКС та Великої сімки за досліджуваними критеріями можна вважати середнім, оскільки за показниками рівня валового внутрішнього продукту, прямих іноземних інвестицій групи розвиваються за наближеними показниками. Проте за рівнем конкурентоспроможності, залученості у міжнародну торгівлю, економічної свободи та умов ведення бізнесу до країн-лідерів належать країни Великої сімки, тоді як країни БРІКС або займають середні позиції або найнижчі позиції серед інших країн світу, зокрема за такими критеріями, як економічна свобода та умови ведення бізнесу. Таким чином, у міжнародно-економічній сфері сукупний вплив країн Великої сімки можна вважати відносно вищим, хоча і країни БРІКС володіють достатнім економічним потенціалом для покращення сумарного престижу.

Участь країн Великої сімки та БРІКС у міжнародно-безпекових процесах було оцінено за допомогою рейтингу миролюбності, розвитку тероризму, розвитку мережі Інтернет. Зазначимо, що глобальний індекс миролюбності (Global Peace Index) є комплексним показником, який характеризує миролюбність країн світу шляхом вимірювання рівня насильства всередині держави і рівня агресивності зовнішньої політики. Розробниками рейтингу стали Інститут економіки та миру та аналітичний підрозділ британського журналу Economist.

Аналіз показав, що зі 162 досліджуваних країн Канада, Японія та ФРН з групи Великої сімки належать до країн з «м'якою» міжнародною діяльністю, при цьому США серед держав Великої сімки відзначаються більш агресивною зовнішньою політикою, посідаючи 94 позицію, тоді як країни об'єднання БРІКС належать до країн з достатньо жорсткою зовнішньополітичною практикою. Таким чином, за даним показником країни Великої сімки

та БРІКС здійснюють переважно «жорстку» міжнародну діяльність, цілеспрямовано відстоюючи власні національні інтереси [18].

Рейтинг країн за рівнем тероризму (Global Terrorism Index), було розроблено Інститутом економіки та миру спільно з Університетом Меріленд. Тероризм у рейтингу визначається як загроза або реальне застосування сили незаконними організаціями, що досягають власних політичних, соціальних та релігійних цілей шляхом насильства і залякування влади і суспільства. Встановлено, що за рівнем тероризму як країни Великої сімки, так і країни БРІКС знаходяться в схожих умовах, проте зауважимо, що Канада та Японія вважаються найбільш благополучними країнами у порівнянні з іншими державами групи. У рамках БРІКС Індія має найвищий ступінь реального застосування сили терористичними організаціями, а Китай і Росія постійно перебувають у стані прояву терористичної загрози. Найблагополучнішою країною БРІКС у даній сфері вважається Бразилія [19].

Оскільки проблеми кібербезпеки та шляхи подолання кіберзагроз активно обговорюються на самітах БРІКС, то вважаємо за потрібне дослідити позицію країн БРІКС та Великої сімки щодо розвитку мережі Інтернет. Зокрема, міжнародна організація World Wide Web Foundation представила у 2012 р. новий рейтинг розвитку інтернету (Web Index), що характеризує рівень впливу мережі на різні сфери життєдіяльності країни та використовується для проведення аналізу проблемних аспектів державної політики і здійснення моніторингу прогресу впровадження інтернет-технологій. Індекс вимірює рівень розвитку та впливу інтернету на суспільство. Визначено, що серед 86 країн світу група Великої сімки належить до двадцяти країн, в яких найбільш активно розвиваються процеси впровадження інтернет-технологій у всі сфери життєдіяльності, дещо нижчий показник має лише Італія (коливання від 23 до 29 позиції). Утворення БРІКС за даним показником займає середні позиції, входячи до п'ятдесяти держав, що сприяють використанню мережевих технологій у суспільстві [20].

Рейтинги країн БРІКС та Великої сімки за досліджуваними критеріями є нерівноцінними: зокрема, за показниками рівня політичної, економічної та соціальної глобалізації, верховенства права, поширення корупції, свободи преси та розвитку електронного урядування до країн-лідерів належать країни Великої сімки, тоді як об'єднання БРІКС або займає середні позиції або за такими критеріями, як верховенство права, поширення корупції та свобода преси, займає майже найнижчі позиції серед країн світу. Таким чином, у міжнародній взаємодії сукупний вплив країн Великої сімки є значно вищим, ніж вплив БРІКС, що свідчить про більший вплив «сімки» на світову політику.

На авторський погляд, сучасний стан розвитку групи БРІКС можна оцінити передусім як політику співпраці на двосторонньому рівні, враховуючи, що подальше підвищення ролі і впливу БРІКС на міжнародній арені залежить саме від взаємовідносин між учасниками групи і від економічного та політико-дипломатичного наповнення взаємодії між ними.

Список використаної літератури

1. Luckhurst J. Building Cooperation between the BRICS and Leading Industrialized States // *Latin American Policy*. – 2013. – Vol. 4, № 2. – P. 251–268.

2. Шевчук О. В. Китайсько-американські відносини в умовах модернізації архітектури глобальної та регіональної систем міжнародних відносин: ви-значальні тенденції та детермінуючі чинники / О. В. Шевчук // *США і світ XXI століття* : колект. моногр. пам'яті Є. Камінського. – Київ : Центр вільної преси, 2013. – С. 262–273

3. Index of Globalization [Electronic resource] // KOF Swiss Economic Institute. – 2015. – Mode of access : <http://globalization.kof.ethz.ch/>

4. Rule of Law Index 2012–2015 [Electronic resource] // World Justice Project. – 2015. – Mode of access : <http://worldjusticeproject.org/rule-of-law-index>

5. Corruption Perceptions Index 2009 [Electronic resource] // Transparency International. – 2009. – Mode of access : http://www.transparency.org/research/cpi/cpi_2009
 6. Corruption Perceptions Index 2011 [Electronic resource] // Transparency International. – 2011. – Mode of access : <http://www.transparency.org/cpi2011/results>
 7. Worldwide Press Freedom Index 2009–2015 [Electronic resource] // Reporters Without Borders. – 2015. – Mode of access : <https://index.rsf.org/#/>
 8. Global E-Government Survey 2008 [Electronic resource] // United Nations. – 2008. – Mode of access : <http://unpan3.un.org/egovkb/en-us/Reports/UN-E-Government-Survey-2008>
 9. UN E-Government Survey 2014 [Electronic resource] // United Nations. – 2014. – Mode of access : <http://unpan3.un.org/egovkb/en-us/Reports/UN-E-Government-Survey-2014>
 10. Chellaney B. BRICS in the Wall [Electronic resource] / B. Chellaney // Hindustan times. – 2012. – Mar. 29. - Mode of access : <http://www.hindustantimes.com/india/brics-in-the-wall/story-IxyVOjOC9qCOhK6x7zXnAJ.html>
 11. Gross domestic product: ranking table [Electronic resource] // World Development Indicators, The World Bank. – 2015. – Mode of access : <http://data.worldbank.org/indicator/ny.gdp.mktp.cd>
 12. World Competitiveness Yearbook : ranking table [Electronic resource] // Institute of Management Development. – 2015. – Mode of access : <http://www.imd.org/wcc/wcy-world-competitiveness-yearbook/>
 13. The Global Enabling Trade Report 2010 / ed. by R. Z. Lawrence, M. D. Hanouz, S. Doherty, J. Moavenzadeh // World Economic Forum. – Geneva, Switzerland, 2010. – 316 p.
 14. The Global Enabling Trade Report 2014 [Electronic resource] / M. D. Hanouz, Th. Geiger, S. Doherty // World Economic Forum. – Geneva, Switzerland 2012 – 353 p. – Mode of access : <http://www.weforum.org/reports/global-enabling-trade-report-2014>
 15. Index of Economic Freedom 2009–2015 [Electronic resource] // Heritage Foundation. – 2015 – Режим доступу : <http://www.heritage.org/index/download>
 16. Doing Business: ranking table [Electronic resource] // World Development Indicators, the World Bank. – 2015. – Mode of access : <http://data.worldbank.org/indicator/ic.bus.ease.xq>
 17. Connected Risks: Investing in a Divergent World 2007–2014 [Electronic resource] // AT Kearney. – 2015. – Mode of access : <https://www.atkearney.com/research-studies/foreign-direct-investment-confidence-index/2015>
 18. Global Peace Index 2009–2015 [Electronic resource] // Institute for Economics and Peace, Economist Intelligence Unia. – 2015. – Mode of access : <http://www.visionofhumanity.org/#page/indexes/global-peace-index/2015>
 19. The Global Terrorism Index 2009–2015 [Electronic resource] // The Institute for Economics and Peace. – Mode of access : <http://www.visionofhumanity.org/#page/indexes/terrorism-index/2011>
 20. Web Index 2012–2014 [Electronic resource] // World Wide Web Foundation – 2015 – Mode of access : <http://thewebindex.org/report/>
- Стаття надійшла до редакції 02.12.2016 р.

N. Ryzhkov, M. Zaitseva

FUTURE IMPACT OF THE BRICS ON WORLD POLITICS

The comparative analysis of prospects for the impact of the BRICS and the G-7 on the world policy realized for such international ratings of the level of globalization, rule of law, the perception of corruption, press freedom and the development of e-government, the level of gross domestic product and gross national income per capita, competitiveness of countries, the level of economic freedom, the level of business and foreign direct investment, index peace, food security, development and innovation on the Internet. Author's study found that the ratings of the BRICS and the G-7 are unequal. The G-7 is in the lead for such international ratings as the political, economic and social globalization, rule of law, corruption, press freedom and the development of e-government whereas the BRICS occupies the middle or the lowest position for such criteria as the rule of law, corruption and freedom of the press. Thus, the cumulative effect of international

cooperation the G-7 is much higher than BRICS. However, this study showed a total gain of BRICS influence on regional processes, as well as aggravation of confrontation between Western countries and BRICS.

Prospects for the formalization of BRICS as a global actor evaluated indirectly because changing the existing network of global political, security and economic institutions of countries associations have become the centre of a coalition of developing countries who hold positions of neutrality and prefer bilateral cooperation. The lack of ideological and political basis BRICS enables its representation as a discussion forum or as a possible regional centre in the economy.

Keywords: *globalization, informal structures of global governance, BRICS, Brazil, Russia, India, China, South Africa.*

УДК 281.93:32.019.51(470+571)(045)

Є.В. Рябінін

КОНЦЕПЦІЯ «РУССКОГО МИРА» В КОНТЕКСТІ ЕКЗОГЕННОГО ВПЛИВУ РОСІЇ НА ДОНБАС (ПЕРІОД 1991-2013РР.)

Проаналізовано політику Росії стосовно Донбасу в період з набуття Україною незалежності до початку політичної кризи 2013 року стосовно впливу на цей регіон. Доведено, що окремої політики щодо цього регіону не було, оскільки чинник м'якої сили було використано на південно-східну частину країни в цілому. Крім того, доведено, що чинник м'якої сили Росією використовується дуже слабо. Оскільки на пострадянському просторі Росія використовує жорсткі методи та підходи стосовно вирішення своїх геополітичних завдань. Проаналізовано політику РПЦ як основного інструмента впливу на південно-східну Україну та Донбас, зокрема, та доведено, що вдавалося впливати на політичні уподобання мешканців цих регіонів через релігійну складову.

Ключові слова: *Донбас, РПЦ, Росія, Україна, м'яка сила, екзогенний вплив.*

Поняття «м'яка сила» з легкої руки Дж.Найя зайняло панівне становище в політологічних дослідженнях. Існує багато дефініцій стосовно того, що лежить в основі м'якої сили. Її характеризують як ресурс зовнішньої політики; сукупність зовнішніх та внутрішніх чинників держави; феномен, що виникає в процесі політичної та соціокультурної взаємодії країн [15, с. 97]. Для аналізу проблеми, що розглядається в цій статті, найбільш придатним є визначення М.Юдіна, який вважає, що м'яка сила є особливою формою взаємодії, відмінною рисою якої стає спрямованість на досягнення стратегічних цілей шляхом непрямого, неявного впливу на об'єкт [15, с. 101].

Існують різні індекси, що дозволяють виміряти м'яку силу держав на міжнародній арені. Згідно з індексом, розробленим в 2012 році Московської школою управління «Сколково» Rapid-Growth Markets Soft-Power Index до першої трійки увійшли США (87 пунктів), Франція (49,5 пунктів), Німеччина (43,2 пунктів). Росія в цій таблиці займає 10-е місце з показником 18 пунктів. The new persuaders a 2012 global ranking of soft power надав іншу картину - на першому місці Великобританія (7,28 пунктів), 2 - США (6,98), 3 - Німеччина (6,48), 28 - Росії (3,56) [16].

За деякими показниками Росія входить до першої десятки, за іншими – не потрапляє навіть у топ тридцятку. Це залежить від того, які параметри приймаються до уваги при розробці цього індексу.

Як бачимо показники Росії у використанні м'якої сили, є не дуже високими, а отже можемо наголосити на тому, що Росія не приділяє належної уваги фактору м'якої сили. На

пострадянському просторі час від часу Росія вдавалася до використання жорсткої сили, під якою розуміється особлива форма силової взаємодії, відмінною рисою якої є спрямованість на вирішення коротко- і середньострокових тактичних завдань шляхом силового впливу на об'єкт [15, с. 101].

Сьогодні багато головних акторів міжнародних відносин використовують чинник м'якої сили, а отже, аналіз цього інструменту в політиці держави є актуальним. Метою статті є аналіз використання м'якої сили в контексті впливу на Україну та Донбас зокрема через РПЦ, починаючи з 1991 по 2014 роки. Цим питанням останнім часом займаються такі науковці, як Ю.Фігурний, П.Гай-Нижник, Г.Перепелиця, В.Яблонський, В.Яремчук.

Багатоплановий вплив Росії на внутрішні процеси в Україні є очевидним. Донедавна він був менш помітний і навіть здавався органічним, а керівництво України йшло в фарватері курсу Кремля. Перебіг внутрішньої боротьби визначається незавершеністю процесів національної та цивілізаційної самоідентифікації.

Росія в останій період вступила в період визначеності. Цілком утвердилась парадигма її сучасного етапу еволюції, яка поєднує великодержавність, націоналізм, особливий цивілізаційний шлях. Остаточно склалося й відповідне бачення своєї геополітичної ролі, принципи та стиль ведення зовнішніх справ. Кремль почав форсувати проект « нової Росії » як виразно окремого світу [2, с. 6].

Дедалі більшої ваги набуває так званий гуманітарний сюжет. Його лейтмотив – активне використання механізмів захисту прав співвітчизників. Показовим є розширене трактування Москвою цієї проблеми як щодо її масштабів, так і в аспекті теоретичного обґрунтування. В посланні Федеральним зборам у квітні 2005 року В.Путін зазначив, що « крах СРСР став справжньою драмою для російського народу. Десятки мільйонів наших співгромадян і співвітчизників опинилися за межами російської території ». С.Лавров пропонує таке бачення цього питання: « Люди, які мешкають у конфліктних регіонах на пострадянському просторі, не через свою вину опинилися в сірій зоні, часто-густо так і не ставши громадянами держав, що виникли внаслідок розпаду СРСР » [2, с. 8].

Детальніша трактовка російського курсу міститься в статті свого часу заступника міністра закордонних справ Г. Карасіна: « серед найважливіших проблем сучасності постало питання про відповідальність Росії за тих близьких їй людей, які всупереч їх волі залишилися на території колишніх радянських республік. Стало очевидним, що новій Росії слід швидко вирішувати, як поводитися в цій дуже непростій та важливій гуманітарній сфері. Зміцнилося політичне розуміння, що відповідальний підхід до російських співвітчизників, налагодження партнерства з тими, хто духовно пов'язаний з Росією, є моральним обов'язком нашої держави ».

В доктрині В.Путіна ставиться завдання « захищати права та законні інтереси російських громадян і співвітчизників, які мешкають за кордоном. На основі міжнародного права, розглядати російську діаспору – « русский мир » – як партнера, зокрема, у справі розширення та зміцнення простору російської мови та культури; сприяти консолідації організацій співвітчизників у цілях ефективнішого забезпечення ними своїх прав в країнах проживання, збереження етнокультурної самобутності російської діаспори та її зв'язків з історичною Батьківщиною, послідовно утворювати умови для сприяння добровільному переселенню до РФ тих співвітчизників, хто зробить такий вибір; сприяти вивченню і розповсюдженню російської мови як невід'ємною частини світової культури і інструмента міжнаціонального спілкування » [2, с. 9].

У концепції подальшого розвитку СНД зазначається: « Гуманітарне співробітництво – найважливіший елемент взаємодії, який дозволяє у повному обсязі задіяти людський фактор у міжнародних відносинах. Важливу роль у вирішенні завдань гуманітарної співпраці відіграють мови держав – учасників СНД і російська мова як фактор міжнаціонального спілкування на просторі СНД ».

Найбільш детально ця ідеологія викладена в російській доктрині, яка не є офіційним документом, але концентрує настрої активних прибічників особливого шляху Росії. Доктрина передбачає перетворення Росії «на світову державу і центр східнослов'янських земель». Далі проголошується концепція простору історичної Росії, тобто природнього ареалу «русского мира» (сьогоднішня Росія плюс російські етнічні анклавні, а також території комплементарних етносів – білорусів, східних українців, закарпатських русинів). Росія стає на шлях російської ірєнденти: ідеології повернення і воззеднання тих територій історичної Росії, на які в неї є історичне і моральне проаво та які є практичний сенс повертати.

Говорити про зовнішній вплив Росії Донбас зокрема, дуже складно, оскільки тотального використання фактора м'якої сили в класичному її розумінні лише на цей регіон не було. М'яка сила використовувалася для впливу на всю південно-східну Україну. Чим це пояснюється? По-перше, якщо проаналізувати перші десять років незалежності Росії, це були дуже складні для неї часи, які відрізнялися зміною економічної моделі функціонування держави, зміною політичної системи, вирішенням внутрішніх територіальних проблем. Війна в Чечні поставила перед Росією головне питання десятиліття – чи залишиться Росія в тих кордонах, в яких вона з'явилася на геополітичній карті світу в 1991 році або на неї чекають тривалі війни з переходом їх в заморожений стан або навіть втрата своїх територій. Друге десятиліття було витрачено на відновлення свого потенціалу і посилення своїх позицій на міжнародній арені. По-друге, необхідно визнати, що використання м'якої сили Росією завжди було на дуже низькому рівні і особливо не фінансувалося активно, якщо порівняти з США та Китаєм. Про це йшлося на початку статті.

Але, тим не менш, вплив в політичній сфері та в економічному аспекті відбувався, хоча не дуже успішно, приймаючи до уваги той факт, що Україна не вступила до жодного інтеграційного проекту під головуванням Росії. Сфера, яка була використана Росією в контексті екзогенного впливу, є віросповідання. Ця сфера була використана не дарма. Згідно з різними опитуваннями суспільної думки, церков завжди займала лідируюче становище в контексті довіри громадян. Так, рівень довіри до релігійних організацій у 2000 році становив 63,1% [13]. Потім, протягом нульових років він падав – 55% у 2004 році, 55% у 2005, 38% у 2006, 34% у 2007 [3]. У 2010 році рівень довіри знову зріс до 72,5%, 2013 – 63,8%; 2014 – 65,8%; 2016 – 58,6% .

Крім того, екзогенний вплив Росії обумовлювався тим, що переважна кількість населення України та Донбасу зокрема – православні та рівень вірування доволі високий. Таким чином, через церкву можна впливати й на політичні уподобання населення.

В Україні церков почала асоціюватися як з політичними силами, так й з геополітичними центрами світу.

І. Богачевська вважає, що негаразди в українському православ'ї привели до крайньої політизації релігійного середовища. На ту або іншу сторону встали не тільки окремі політичні діячі, а цілі партії і депутатські фракції [1, с. 157]. А розкол у православ'ї носить чітко виражений регіональний характер, який негативно позначається на процесі консолідації українського суспільства.

А приймаючи до уваги й регіональні відмінності у політичних уподобаннях, церков та релігійні питання ще більше посилюють розкол в суспільстві.

Російськомовні громадяни України (прихильники УПЦ МП) відкидають навіть можливість використання української мови у богослужінні. Свою позицію вони обґрунтовують посиленням, з одного боку, на сакральність церковнослов'янської мови, з другого – на недосконалість текстів українською мовою, що зумовлює [11, с. 164] на їх думку, появу суттєвих помилок, які руйнують основи віри.

Центром ім. Разумкова було проведено опитування стосовно того до якої церкви відносять себе громадяни України.

Рік	УПЦ (МП), %	УПЦ (КП), %
2000	9,2	12,1
2005	10,6	14
2010	23,6	15,1
2013	19,6	18,3
2014	17,4	22,4
2016	15	25

[5]

З чим пов'язані такі показники? На погляд автора, з огляду на те, що питання політичних і релігійні уподобань в якійсь мірі перетинаються. Рівень збільшення прихильників УПЦ МП з 2005 по 2010 збільшився в 4 рази. Це пов'язано з тим, що при владі перебував президент В.Ющенко, який постійно робив заяви про необхідність створення єдиної помісної церкви. Ця теза негативно сприймалася прихильниками УПЦ МП, що і збільшило кількість прихожан цієї церкви. Зниження до 2016 року пояснюється, на мій погляд, неможливістю провести опитування на непідконтрольних територіях, населення якого в переважній більшості є прихильником МП. Зростання прихильників УПЦ КП також може бути пояснено політичними причинами. На тлі політичної, а потім і військової кризи, багато парафіян стали асоціювати церкву або з Києвом чи Москвою. Відповідно через патріотичні почуття багато хто почав асоціювати свою приналежність до УПЦ КП.

Ця теза знаходить свою підтримку в словах Ніколаса Гвоздьова, професора Коледжу ВМФ США. Він вважає, що розкол православної церкви вже давно стався на території СНД і особливо в Україні. «Створення та розділення православних парафій стало одним з фактором напруженості у відносинах між Москвою і Києвом. Проте, і сьогодні РПЦ має великий вплив в Україні і користується значним авторитетом у значної частини населення - особливо в східних та південних частинах країни, де віруючі зберігають тісний зв'язок з Московським патріархатом. РПЦ залишається важливим фактором русифікації цього регіону України і збереження ідеї слов'янської єдності. Якщо хочете, оплотом російського впливу, в тому числі - культурного і релігійного» [10].

І.Богачевська також вважає, що Україна стала полігоном обкатки патріархом Московським нецерковної концепції «русского мира». Доктрина стала прапором російського націоналізму і антивестернізму, її елементи реально запрацювали на східнослов'янську москвоцентричну ідентичність [1, с. 160].

Приймаючи до уваги цю тезу, вважаємо за потрібне проаналізувати основні напрямки цієї доктрини та висвітлити ставлення до неї як російських експертів так й українських.

Отже, по-перше, проаналізуємо доктрину «русского мира» з точки зору російських дослідників.

У 90-і роки в суспільній свідомості виникли два «русских мира»: внутрішній (світ уцілілої Російської Федерації, яку тоді постійно випробовували на міцність) і зовнішній («русский мир за межами» як відносно новий феномен). Зі становища, що склалося після 91 року, могло бути зроблено два основні висновки. Або з тим, що трапилося необхідно змиритися і залишити все як є - дати росіянам за кордоном спокійно асимілюватися в інших державах і культурах, або миритися не можна - і треба шукати нові шляхи і формати з відтворення і відродження «русского мира», в тому числі його возз'єднання з розколотою стану в ту чи іншу форму єдності. Перша точка зору фактично означала визнання волі переможців в «холодній війні» і закріплення підсумків цієї війни.

Друга точка зору, що підсумовує незгоду з підсумками геополітичної боротьби ХХ століття, включає в себе великий спектр різних позицій: починаючи від ідеї масової репатріації співвітчизників в РФ і закінчуючи закликами до імперської іреденти і відновленню «історичної Росії» в межах 1913 або 1989 року.

В Концепції зовнішньої політики РФ «русский мир» визначено як «партнера Росії», «багатомільйонної російської діаспори». Політолог О.Н. Батанова запропонувала більш зважене визначення «русского мира»: вона розуміє під ним «глобальний культурно-цивілізаційний феномен, що складається з Росії як материнської держави і російського зарубіжжя, що об'єднує людей, які незалежно від національності відчують себе росіянами, є носіями російської культури і російської мови, духовно пов'язані з Росією і небайдужі до її справ і долі».

Зелене світло цим проектам «русского мира» було дано в 2006 році, напередодні Року російської мови (2007). Для популяризації російської мови і культури за кордоном створюється фонд «Русский мир». По лінії публічної дипломатії пізніше почав працювати Фонд Горчакова. Діяльність таких структур як Росспівробітництво, Міжнародна рада російських співвітчизників, а також програми співробітництва і сприяння переселенню співвітчизників поступово накопичувала масив позитивних змін в політиці по відновленню «русского мира». Діяльність ця, особливо спочатку, була вузьконаправлена і декларативна, але поступово вона звільнялася від закладеної в неї однобічності. Після 2012 року збільшилось і фінансування багатьох з цих структур, особливо Росспівробітництва, яке покликане тепер стати основним відомством російської «м'якої сили».

Патріарх Кирило за кілька років розробив власну концепцію «русского мира». Він використовував для прояснення доктрини «русского мира» поняття «Свята Русь», яке він розглядав не тільки в його метафізичному плані, але і як проекцію на конкретні географічні простори, на конкретні соціальні середовища, держави і суспільства. Звідси виникли такі нові терміни як народи «русского мира», що спочатку відтінало вузько-націоналістичну інтерпретацію, а також простір «русского мира», до якого в різних виступах Патріарх відніс крім Росії - Україну, Білорусь, Молдову і Казахстан.

Після програмного виступу очільника РПЦ патріарха Кирила на III Асамблеї «Русского мира» 3 листопада 2009 року сам термін почав більше асоціюватися з позицією і діяльністю РПЦ, ніж з першими особами РФ. Він зазначив, що ядром «русского мира» є Росія, Україна, Білорусь. В основі РМ лежить православна церква. Двома іншими опорами РМ патріарх Кирило називає російську культуру і мову та спільну історичну пам'ять і спільні погляди на суспільний розвиток [12, с. 28].

В.Путін виступаючи у жовтні 2006 року на Всесвітньому конгресі співвітчизників заявив, що «цей день об'єднує не лише багатонаціональний народ Росії, але й мільйони співвітчизників за кордоном [12, с. 30].

«Русский мир» виявився більш конкурентним тому, що він об'єднує етичні установки, культурологічні погляди, політичні цілі та релігійну апологетику. РМ виник у відповідь на посилення дезінтеграційних процесів, які домінували після розпаду СРСР [12, с. 43].

Колишній міністр закордонних справ РФ І. Іванов зауважив, що «православні громади мають важливе значення для налагодження зв'язків із російською діаспорою, підтримування її духовного, культурного та суспільного життя». В 2004 року виступаючи перед учасниками 8 Всесвітнього російського народного собору, він оцінив співробітництво церкви й держави на міжнародній арені таким чином: «збирання «русского мира» є загальною справою Російської держави та РПЦ».

Таким чином ми бачимо, що було вирішено, що концепція «русского мира» буде реалізовуватися саме через релігійний напрямок, оскільки об'єднати людей на релігійному ґрунті легше, аніж на політичному. Політичне об'єднання вже є результатом релігійної єдності.

На Донеччині патріарх Кирило виступаючи у кафедральному соборі м.Горлівки зауважив: «що на священній землі Донбасу я не можу не сказати про відносини Росії та України. Це єдиний простір Святої Русі, ми є єдиним народом, який вийшов із Київської купелі Хрещення» [12, с. 44].

Опитування на тему «Чи чули Ви про доктрину «Русского мира» Патріарха Кирила?» було проведено в 2013 році та отримано наступні результати: чули 18,7%, не чули – 81%, не відповіли 0,3%. Якщо говорити по регіонах: Захід (чули/не чули) – 36,3%/63,2%; Центр – 14,4%/85,6%; Південь – 18%/81%; Схід – 12,9%/87%. Тобто ми бачимо ситуацію, коли ті регіони, на які була згідно з логікою направлена ця концепція, чули про неї найменш. Звідси маємо зробити висновок, що ця кампанія або була слабо продумана, або їй було наведено багато уваги в конспірологічному контексті.

27 липня 2009 року патріарх Кирило зробив свій перший візит до України. Під час цього візиту він висловив думку, що причиною проблем українського суспільства є церковний розкол, який ґрунтується на політичних ідеях, який створювався протягом багатьох років політичними партіями, владою або під тиском влади. Коли церковне підміняється політичними установками або доцільністю, діалог вести дуже непросто.

Ми бачемо досить жорстку позицію щодо єдності і цілісності РПЦ. Кирил не має наміру допускати розколу РПЦ і буде боротися за українську паству. З огляду на цей аспект можна розглядати це як впевнену мобілізуючу лінію і разом з тим – як важливий компонент російської політики в широкому сенсі, коли лінія православної церкви допомагає і компенсує те, що не вдається державі. Політичний аспект цього пастирського візиту став ще більш помітний у ході переміщень Патріарха Кирила Україною. Прибуття глави РПЦ в проросійські регіони України – Донбас та Крим – контрастно виявило відмінності від відвідування столиці. На півдні та сході країни Предстоятеля Руської церкви зустрічали не тільки загальним тріумфом, але й російськими прапорами. Його супроводжував лідер Партії регіонів В.Янукович

В 2011 році Кирил відвідав Україну сім разів. Одним з місць перебування Патріарха в Україні став і Донецьк, під час відвідин якого він не лише наголошував на особливому значенні Донеччини для РПЦ, але й називав місцеву єпархію не інакше як «єпархією Російської православної церкви» [12, с. 128].

Перший президент України Л.Кравчук дуже несхвально висловився стосовно візиту Патріарха Кирила у 2010 році.

На його думку «позиція Московського патріархату робить заручниками мільйони віруючих. Патріарх приїжджає, щоб створити в Україні повнокровну, повноцінну московську митрополію. Він також вважає, що «якщо Московський патріархат хоче допомогти Україні створити церкву, давайте відкриємо справжній рівноправний діалог» [9].

Г.Перепелиця, аналізуючи зовнішню політику України в 2009 році, ставить наступне питання - Яка ідеологія сьогодні може повернути Росії статус-кво в Європі сьогодні? Ідеологія «русского мира» може сприйматися тільки в країнах пострадянського простору з переважною більшістю російськомовного населення [6, с. 206].

І цю проблему Росія намагається розв'язати шляхом застосування цивілізаційного підходу [6, с. 207]. Приїзд керівництва Московського патріархату в особі митрополита Кирила влітку 2009 року, очевидно, в політичному сенсі передбачав початок реалізації далекосяжної мети – «подолання розколу православних церков» шляхом поглинання Московським патріархатом усього конфесійного поля України та сприяння приходу до влади в країні В.Януковича [6, с. 208].

Також на його думку першим суттєвим успіхом голови РПЦ Кирила у 2010 році стало освячення В.Януковича на президентство України. Напівофіційно воно стало підтвердженням входження України як держави в російський цивілізаційний простір. Другим важливим та успішним заходом Кирила став його візит до України 20-28 листопада. Цей візит мав політичний характер. Його політичною складовою була загальна централізація Московської патріархії на пострадянському просторі [7, с. 172].

Як пояснює аналітик Московського центру Карнегі І. Зевелев, причиною прийняття «русского мира» як російської зовнішньополітичної доктрини стало повернення Росії до імперської, великодержавної моделі розвитку й загострення відносин із Заходом. «Невдача спроб стати самостійною частиною Великого Заходу, знову змусили Росію замислитися про своє місце у світі» [7, с. 167].

Але, слід зазначити, що російські політичні сили та політичні лідери, що є при владі з 2000 року поставили за мету відродження геополітичного впливу Росії, а, отже, для цього Росія повинна сама бути центром того геополітичного простору, який буде об'єднуватися навколо неї. Бути лідером в західному світі для Росії неможливо, оскільки там є свій лідер – США, антагоніст Росії.

Щодо православ'я на Донбасі, слід зазначити, що в цьому регіоні до конфлікту діяло 1100 храмів і 17 монастирів. На думку митрополита Донецького і Маріупольського Іларіона «Донбас - це оплот Православ'я на сході України. Сповідуючи православну віру, зберігаючи вірність канонічному Православ'ю, наш народ зберіг єдність з іншими слов'янськими народами. Донбасу має свою специфіку - в безбожні часи сюди з'їжджалися люди з усіх областей Радянського Союзу для того, щоб працювати на шахтах, оскільки праця шахтаря в той час цінувався високо» [8]. Тобто можна зробити висновок про те, що православ'я на Донбасі грає ключову роль в контексті єднання зі слов'янськими народами, а отже, тут набагато легше простежується можливість екзогенного впливу, в тому числі політичного.

В контексті впливу «русского мира» можна також говорити про єдиний інформаційний простір, в якому Україна та Росія перебували до 2014 року. На думку авторів роботи «Україна – Росія: концептуальні основи гуманітарних відносин» будь-яка незалежна країна повинна контролювати свій інформаційний простір. Така необхідність викликана різними чинниками, яким властива одна спільна черта – усі вони в кінцевому підсумку визначають безпеку держави [11, с. 360].

Отже, слід підкреслити, що протягом останніх десяти років Росія використовувала чинник м'якої сили щодо всієї південно-східної України, а не лише на Донбас окремо. Ця політика здійснювалася в контексті будівництва «русского мира» під яким малось на увазі включення країн з російськомовним населенням до геополітичного проекту, який би очолювався Росією як центром об'єднавчих процесів на пострадянському просторі. Приймачи до уваги той факт, що населення південно-східної України та Донбасу відносять себе до УПЦ МП, можемо зробити висновок, що саме церква та єдине віросповідання було обрано для впливу на мешканців вищевказаних регіонів. Через релігійний канал також було здійснено вплив й на політичні уподобання населення цього регіону, що в підсумку вилилося в жорстке протистояння з мешканцями інших регіонів країни в контексті політико-військової кризи в державі.

Список використаної літератури

1. Богачевская И. Религиозная идентичность Украины: между Востоком и Западом / И. Богачевская // Перекрестки. – 2012. – №3–4. – С. 148–165 ; Bogachevskaya I. Religioznaya identichnost Ukrainy: mezhdru Vostokom i Zapadom / I. Bogachevskaya // Perekrstki. – 2012. – №3–4. – S. 148–165

2. Дергачов О. Російська гуманітарна стратегія для пострадянського простору / О. Дергачов // Зовнішні справи. – 2009. – № 4–5. – С. 6–10 ; Derhachov O. Rosiiska humanitarna stratehiia dlia postradianskoho prostoru / O. Derhachov // Zovnishni spravy. – 2009. – № 4–5. – S. 6–10

3. Довіра громадян до органів влади та базових соціальних інститутів [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://old.niss.gov.ua/Monitor/april08/6.htm> ; Dovira hromadian do orhaniv vlady ta bazovykh sotsialnykh instytutiv [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : <http://old.niss.gov.ua/Monitor/april08/6.htm> ;

4. Доктрина русского мира [Електронний ресурс] / авт. кол. докл. : В. Аверьянов, С. Баранов, А. Гапоненко, А. Елисеєв, А. Комогорцев, А. Стариков. – Режим доступу : <https://cont.ws/post/416588> ; Doktrina russkogo mira [Yelektronniy resurs] / avt. kol. dokl. : V. Averyanov, S. Baranov, A. Gaponenko, A. Yeliseev, A. Komogortsev, A. Starikov. – Rezhim dostupu : <https://cont.ws/post/416588>
5. До якої саме православної Церкви Ви себе відносите? (2000-2016) [Електронний ресурс] : соціологічне опитування // Центр Разумкова. – Режим доступу : http://old.razumkov.org.ua/ukr/poll.php?poll_id=1122 ; Do yakoi same pravoslavnoi Tserkvy Vy sebe vidnosyte? (2000-2016) [Elektronnyi resurs] : sotsiolohichne opytuvannia // Tsentrazumkova. – Rezhym dostupu : http://old.razumkov.org.ua/ukr/poll.php?poll_id=1122
6. Зовнішня політика України – 2009: стратегічні оцінки. Прогнози та пріоритети / за ред. Г. М. Перепелиці. – Київ : ВД «Стилос», 2010. – 320 с. ; Zovnishnia polityka Ukrainy – 2009: stratehichni otsinky. Prohnozy ta priorityty / za red. H. M. Perepelytsi. – Kyiv : VD «Stylos», 2010. – 320 s.
7. Зовнішня політика України – 2010: стратегічні оцінки. Прогнози та пріоритети / за ред. Г. М. Перепелиці. – Київ : ВД «Стилос», 2011. – 352 с. ; Zovnishnia polityka Ukrainy – 2010: stratehichni otsinky. Prohnozy ta priorityty / za red. H. M. Perepelytsi. – Kyiv : VD «Stylos», 2011. – 352 s.
8. Иларион (Митрополит) «Жизнь архиерея неотделима от жизни епархии...» [Электронный ресурс] : интервью с Митрополитом Донецким и Мариупольским Иларионом по случаю 70-летия Предстоятеля Украинской Православной Церкви Блаженнейшего Митрополита Владимира / Иларион (Митрополит) // Добасс православный. – Режим доступа : <http://donetsk.church.ua/intervyu/> ; Ilarion (Mitropolit) «Zhizn arkhiereya neotdelima ot zhizni eparkhii...» [Elektronnyy resurs] : intervyyu s Mitropolitom Donetskim i Mariupolskim Ilarionom po sluchayu 70-letiya Predstoyatelya Ukrainской Pravoslavnoy Tserkvi Blazhenneyshego Mitropolita Vladimira / Ilarion (Mitropolit) // Dobass pravoslavnyy. – Rezhim dostupa : <http://donetsk.church.ua/intervyu/>
9. Л. Кравчук о целях РПЦ в Украине [Электронный ресурс] // Релігія в Україні. – Режим доступа : <http://www.religion.in.ua/news/vazhливо/5530-l-kravchuk-o-celyakh-rpc-v-ukraine.html> ; L. Kravchuk o tselyakh RPTs v Ukraine [Elektronnyy resurs] // Relihiia v Ukraini. – Rezhym dostupa : <http://www.religion.in.ua/news/vazhливо/5530-l-kravchuk-o-celyakh-rpc-v-ukraine.html>
10. Массальский В. РПЦ и внешняя политика России [Электронный ресурс] / В. Массальский. – Режим доступа : <http://www.golos-ameriki.ru/a/russian-church/1772514.html> ; Massalskiy V. RPTs i vneshnyaya politika Rossii [Elektronnyy resurs] / V. Massalskiy. – Rezhim dostupa : <http://www.golos-ameriki.ru/a/russian-church/1772514.html>
11. Україна – Росія: концептуальні основи гуманітарних відносин / за наук. ред. О. П. Лановенка. – Київ : Стилос. 2001. – 476 с. ; Ukraina – Rosiia: kontseptualni osnovy humanitarnykh vidnosyn / za nauk. red. O. P. Lanovenka. – Kyiv : Stylos. 2001. – 476 s.
12. Україна та проект «Русского мира» : аналітична доповідь. – Київ : Національний інститут стратегічних досліджень.. – 2014. – 152 с. ; Ukraina ta proekt «Russkoho myra» : analitychna dopovid. – Kyiv : Natsionalnyi instytut stratehichnykh doslidzhen.. – 2014. – 152 s.
13. Чи довіряєте Ви Церкві? (2000-2016) [Електронний ресурс] : соціологічне опитування // Центр Разумкова. – Режим доступу : http://old.razumkov.org.ua/ukr/poll.php?poll_id=1125 ; Chy doviriaiete Vy Tserkvi? (2000-2016) [Elektronnyi resurs] : sotsiolohichne opytuvannia // Tsentrazumkova. – Rezhym dostupu : http://old.razumkov.org.ua/ukr/poll.php?poll_id=1125
14. Чи чули Ви про доктрину «Русского мира» Патріарха Кирила? [Електронний ресурс] : соціологічне опитування // Центр Разумкова. – Режим доступу: http://old.razumkov.org.ua/ukr/poll.php?poll_id=884 ; Chy chuly Vy pro doktrynu «Russkoho

мира» Patriarkha Kyryla? [Elektronnyi resurs] : sotsiologichne opytuvannia // Tsentr Razumkova. – Rezhyrn dostupu: http://old.razumkov.org.ua/ukr/poll.php?poll_id=884

15. Юдин Н. Системное прочтение феномена мягкой силы / Н. Юдин // Международные процессы. – 2015. – Т. 13, № 2 (41). - С.96–103 ; Yudin N. Sistemnoe prochtenie fenomena myagkooy sily / N. Yudin // Mezhdunarodnye protsessy. – 2015. – Т. 13, № 2 (41). - S.96–103

16. McClory J. The new persuaders III. A 2012 global ranking of soft power [Electronic resource] / J. McClory – Mode of access : https://www.instituteforgovernment.org.uk/sites/default/files/publications/The%20new%20persuaders%20III_0.pdf

Стаття надійшла до редакції 03.05.2017 р.

Y. Ryabinin

“RUSSIAN WORLD” CONCEPT IN TERMS OF THE EXOGENOUS INFLUENCE OF RUSSIA ON DONBASS REGION (1991 – 2013)

Russian policy as for Donbass region since Ukraine has got independence till the beginning of the political crisis in 2013 is analyzed. It is proved that Russia didn't carry out separate and special policy on Donbass in order to make it separate from Ukraine. Russia used soft power policy on much bigger region and that is South-Eastern Ukraine that includes Donbass. It is emphasized that Russia uses soft power policy not in a proper way because it got used to using hard power if it wants to protect its interests on the post-Soviet space.

The author analyses the “Russian world” concept that was adopted as a special strategy in 2000s in order to spread its influence on the post-Soviet states. The ideologists of this concept consider Russia, Ukraine, Belorussia, Moldova, Kazakhstan as the countries belonging to the “Russian world”.

The author cites the results of several surveys concerning the possibility of Russian influence in Ukraine. Taking into account that two parts of Ukraine constantly vote for political parties which support Pro-European or pro-Russian Ukrainian foreign policy, it was decided to attract South-Eastern Ukraine to cooperate with Russia as much as possible in various spheres. As it is proved that the people of South-Eastern Ukraine and Donbass are the supporters of the Orthodox religion as well as the majority of the Russians, Russia managed to influence this region by means of the Orthodox church foreign policy. Being in the same religion circle it is very easy to attract people to support political issues.

Key words: Donbass, ROC, Russia, Ukraine, soft power, exogenous influence.

УДК 32:005.591.452

Т.І. Сергієнко

ОСОБЛИВОСТІ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНОГО АСПЕКТУ ПРОЦЕСУ ІНТЕГРАЦІЇ

У статті проаналізовано особливості розвитку суспільно-політичного аспекту процесу інтеграції, докладно розглянуто поняття «інтеграція» та досліджено роль суспільства в об'єднувчих тенденціях. Охарактеризовано наукові праці вітчизняних та закордонних авторів та дано оцінку сучасним інтеграційним процесам.

Ключові слова: інтеграція, політичні процеси, суспільство, Європейський союз, Україна.

Кожна держава, яка заявляє про себе як суб'єкт цивілізаційного розвитку, застосовує існуючий порядок взаємовідносин між різними країнами або групами країн, який виявляється в детермінованих формах економічного та політичного співіснування. Тому важливою для кожної країни є проблема соціально-політичної інтеграції її населення. Інтеграція є невід'ємною складовою процесів, що відбуваються у світі. Вона охоплює всі регіони та з кожним роком її вплив відчуває все більше країн. Незважаючи на це, для кожної території вона різна, має свої особливості. Саме тому дослідження інтеграційних процесів потребує детального аналізу та є актуальним на сьогоднішній день.

Вивченню розвитку інтеграційних процесів присвячено немало наукових робіт. Дослідження інтеграції є тривалим і складним процесом. Для повноцінного аналізу даного питання було розглянуто роботи Уткіна А. І., директора Центру міжнародних досліджень [9], відомого політолога та суспільного діяча Панаріна А. С. [6] тощо. Окремо варто виділити монографію Білоус О. Г. [4], в якій відображено узагальнюючий результат фундаментальних досліджень глобальних трансформаційних процесів.

З метою визначення ролі соціальних і політичних аспектів інтеграційних процесів, перш за все, необхідно з'ясувати змістове наповнення поняття інтеграція. Інтеграція (від лат. Integration — відновлення, об'єднання у ціле) — це процес, результатом якого є досягнення єдності і цілісності, узгодженості усередині системи, заснованої на взаємозалежності окремих спеціалізованих елементів. По Т.Парсонсу, — це процес становлення і підтримки соціальних взаємозв'язків і взаємин між діями (акторами), які є однією з функціональних умов існування і рівноваги соціальної системи разом з адаптацією, досягненням цілі і збереженням ціннісних зразків [8, с. 106]. Традиційно інтеграцію поділяють на соціальну та економічну. Соціальна інтеграція — це об'єднання різних груп соціальних (класова інтеграція). Економічна — це процес інтернаціоналізації господарського життя, зближення і об'єднання економіки ряду країн [7, с. 271].

Інтеграція політична — сукупність політичних процесів, спрямованих на зближення, злиття суспільних, політичних, військових, економічних структур або етносів у рамках єдиної держави. Чи держав з метою протидії деструктивним внутрішнім і зовнішнім чинникам [9, с.49]. Інтеграція політична — наслідок і форма прояву інтернаціоналізації всього суспільного життя — однієї з провідних тенденцій світового цивілізаційного розвитку, що прискорюється науково-технічним прогресом, поліпшенням інформаційного обміну, усвідомленням необхідності спільного вирішення глобальних проблем сучасності. Інтеграція політична в сучасних умовах передбачає наявність достатньо високого рівня стосунків між політичними одиницями; зростання усвідомлення спільності потреб, інтересів, цінностей; наявність тенденцій до зближення, об'єднання різних елементів політичних відносин і зв'язків. Глобальні інтеграційні процеси зумовили створення

наприкінці другої Світової війни Організації Об'єднаних Націй, котра за сприятливих умов і цивілізованого розвитку політичної ситуації в світі може стати моделлю і прообразом майбутнього світового уряду [6, с. 144-145].

Класики глобалістики, які розробляють шляхи глобального розвитку, серед основних сучасних її постулатів виділяють як закономірність розвитку людства — глобальну інтеграцію [4, с. 24].

Явище інтеграції простежується на глобальному та регіональному рівнях. На глобальному рівні інтеграція виявляється, зокрема:

— у створенні міжнародно-правових зв'язків між регіональними інтеграційними об'єднаннями;

— у створенні, функціонуванні і розвитку транснаціональних ринків товарів і послуг (в рамках системи СОТ та за її межами) тощо [11, с. 85].

Водночас, як зазначають фахівці, найбільш комплексний та керований характер інтеграція набуває на регіональному рівні: в Європі, Північній та Південній Америці, Азії, Тихоокеанському регіоні, на Середньому та Близькому Сході, в Африці.

Серед регіональних інтеграційних об'єднань найбільший інтерес являє Європейський Союз (ЄС), в рамках якого процес інтеграції відбувається в найбільш керованій формі. Політичним проявом процесу інтеграції в європейському просторі став втілений у життя проект Європейського союзу та процес багаторівневої співпраці, що протікає в його рамках. У сучасній Європі зміна ролі держав-націй під впливом інтеграції та посилення наднаціонального фактора проявилася особливо яскраво в двох напрямках. По-перше, спостерігається процес посилення наддержавної федералізації в рамках ЄС, коли держави, його складові, фактично «діляться» частинами свого суверенітету з наднаціональними органами Євросоюзу. По-друге, розвиток регіональної інтеграції. Тобто паралельно і завдяки процесу стирання державного суверенітету «зверху» в рамках ЄС, спостерігається така ж тенденція, яка відбувається вже «знизу», з боку адміністративних і історично сформованих регіонів всередині національних держав ЄС [2].

На сучасному етапі, все більшого значення в інтеграційних процесах набуває соціальний фактор. В значній мірі інтеграція суспільства залежить від держави, яка керує суспільством як цілим, сприяє соціалізації громадян забезпечуючи їх освіту, організовує діяльність комунальних служб, визначає правила і процедури і нарешті може використати насильство по відношенню до тих, хто порушує ці правила. Важливу роль в інтеграції суспільства відіграє соціальне забезпечення. Інтеграційна функція соціальної держави не зводиться лише до вироблення правил і процедур, як того бажають ті, хто і понині стоїть на позиціях класичного лібералізму вона включає ще і організацію соціуму. В суспільстві, в якому Держава координує всю колективну діяльність, ця організаторська функція не може бути виконана законодавчими засобами, а тільки урядом. Ця тенденція зараз намітилась у всіх демократичних країнах під впливом технічного прогресу. На нашу думку, це одне з обмежень демократії. З одного боку, координації колективної діяльності держави сприяє інтеграція суспільства і досягнення консенсусу, з іншого боку, - це посилює позиції виконавчої влади і дещо знижує роль представницьких органів влади [5, с. 76-79].

М.Дюверже визначає, що інтеграція суспільства залежить не лише від структур суспільства, але і від психології його членів. Можна впливати на інтеграцію двома шляхами, переконанні громадян в необхідності зменшити антагонізми, які їх роз'єднують, розвивати у громадян почуття спільності, роз'яснювати громадянські обов'язки, зв'язки з суспільством; навчити індивідів функціям, які вони будуть виконувати в суспільстві. Це шляхи політичної соціалізації особистості. Призначення політичної соціалізації - інтегрувати особистість в суспільство [1]. М. Дюверже вважає, що політична інтеграція - частково ілюзія. Влада ніколи не використовується винятково в інтересах соціального порядку чи в загальних інтересах. Але деяка міра інтеграції присутня в самих гірших

режимах. Технічний прогрес є ще одним фактором, який впливає на зростання інтеграції суспільства. М.Дюверже вважає, що є ряд чинників, завдяки яким технічний прогрес сприяє інтеграції суспільства: 1) відбувається зменшення напруженості в суспільстві через недостатню кількість предметів споживання; 2) створюються умови для розуміння людьми один одного; 3) зростає солідарність між всіма членами суспільства. Він пояснює зростання взаєморозуміння тим, що розширюються контакти, збільшується обмін інформацією, підвищується рівень культури. Підвищення загального рівня життя зменшує напруженість і розширює сферу злагоди. Держава вже не може контролюватись меншістю. Виростає адміністративний клас, який виражає загальний інтерес, хоча існує два фактори, які можуть посилити чи послабити вплив технічного прогресу на інтеграцію - швидкість розвитку і тип суспільства [1, с. 76-79].

Інтеграції суспільства, в першу чергу, являє собою колективну свідомість та ціннісний консенсус. На кожному з рівнів є свої критерії інтеграції. На макрорівні (суспільство) показниками інтеграції та дезінтеграції є громадянські рівні, політичні конфлікти з використанням насильства, революції, договірні політична участь, не договірні політична участь, договірні аполітична участь, кількість і впливовість екстремістських партій, розщепленість партійної системи, самогубство, злочинність, розлучення, національна ідентифікація, національна гордість, патріотизм, багаторазове членство у спілках, волонтерство, готовність до витрат, квота на імміграцію тощо. На мезорівні (об'єднання, громади, профспілки, спілки роботодавців тощо) показниками інтеграції є місцева ідентичність, членство, волонтерство, готовність до витрат і т.п. на макрорівні (індивіди та малі групи) – кількість друзів чи тих, з ким людина контактує постійно, допомога і підтримка, кількість дітей, група ідентифікації, переселення тощо. Але, як вважають Ю.Фрідрікс та Я.Ягодзинський, інтеграція, яка виникає внаслідок переносу витрат на державу, має формальний характер: держава не породжує зв'язків індивідів один з одним. Довіра до державних інститутів залежить від сприйнятої здатності до досягнення результату [3, с. 27]. На думку цих вчених, сьогодні немає не тільки точного визначення різних понять інтеграції, але й моделі дій, які пов'язують інтеграцію зі стабільністю та функціонуванням системи. Ю.Фрідрікс і Я.Ягодзинський розглядають виділяють три рівні інтеграції: мікро-, мезо- і мегарівень. Хоча погоджуються, що це спрощений підхід – в сучасних суспільствах слід виділяти багато мезорівнів, і, крім того, існує немало й наднаціональних рівнів – аж до рівня світового суспільства [3, с. 24].

У всіх народів є спільні цілі — створення матеріальних і духовних цінностей, які спрямовані на досягнення соціального прогресу. Проте, разом з тим, існують і бар'єри на шляху єдності народів, бо кожен з них має свої етнічні відмінності, що ділять народи за мовою, расою, культурою, традиціями. Крім суто етнічних відмінностей, народи розділяють і рівень економічного, політичного, культурного розвитку та географічне середовище. Внутрішня гармонія національно-державної спільноти стає підвалиною для суверенного розвитку народу, який довгий час перебував у поліетнічній структурі. Але слід мати на увазі, що така незалежність має часто формальний характер, бо нові держави повинні розвивати стосунки з іншими країнами, що, в свою чергу, може викликати конфліктність і непорозуміння. Г.Федотов зазначив, що „вся історія може розглядатися як заміна процесів інтеграції і дезінтеграції. Можна назвати перший процес ростом, розвитком, об'єднанням, або ж завоюванням, поневоленням, асиміляцією; другий — занепадом, розкладом, або ж звільненням, народженням нових націй, залежно від того, яка державність чи народність перебуває у центрі наших інтересів” [10, с. 96].

Сьогодні й досі політичні угруповання й рухи, різні соціальні верстви не мають взаєморозуміння та довіри один до одного. Замість прискореного процесу внутрішньої інтеграції можуть поширюватися соціальні та межітничні непорозуміння, що заважає в свою чергу створенню іміджу демократичної країни як на регіональному, так і всесвітньому

рівні. Сьогодні процес внутрішньої інтеграції є необхідною передумовою для інтеграції зовнішньої.

Розглядаючи соціально-політичний аспект інтеграційних процесів, що відбуваються в світі, важливо відмітити, яке місце посідає Україна у міжнародних об'єднувачих процесах. Кожна держава, яка заявляє себе як суб'єкт цивілізаційного розвитку, застає існуючий порядок взаємовідносин між різними країнами або групами країн, який виявляється в детермінованих формах економічного та політичного співіснування. Тому важливою для України є проблема соціально-політичної інтеграції українців. Реалії свідчать що регіони України впродовж певного часу знаходились під різними політико-культурними впливами і це вплинуло як на свідомість так і на спосіб життя. Але довге перебування під одним урядом в одних географічних кордонах, українство так і не змогло інтегруватись у політично свідоме суспільство. Досі політичні угруповання й рухи, різні соціальні верстви не мають взаєморозуміння та довіри один до одного. Замість прискореного процесу внутрішньої інтеграції можуть поширюватися соціальні та межітничні непорозуміння, що заважає в свою чергу створенню іміджу демократичної країни як на регіональному, так і всесвітньому рівні [12, с. 96]. Як вже зазначалось вище, процес внутрішньої інтеграції є необхідною передумовою для інтеграції зовнішньої. А для того, щоб бути сильною державою, необхідно визначити зовнішньополітичну стратегію, вміти захищати не лише політичний, економічний, а й соціокультурний суверенітет; держава повинна розглядати альтернативні варіанти вирішення суспільних проблем, легітимізувати їх, здійснювати зворотний зв'язок, контролювати реалізацію рішень. Важливо, щоб держава могла інтегрувати суспільство, визначала колективні цілі, сприяла формуванню ціннісного консенсусу. Орієнтація на нові соціально-політичні реалії сьогодення сприятиме виробленню раціональної системи, яка включатиме в себе пріоритетні тенденції світового розвитку.

На сучасному етапі для України важливо чітко визначити перспективи подальшої інтеграції. Ясність цілей і перспектив дозволить суспільству легше перенести труднощі сьогодення. В той же час слід максимально скористатися дією чинників, які позитивно впливають на об'єднувачі процеси.

На сьогоднішній день немає єдності серед науковців і серед представників різних політичних партій щодо впливу інтеграційних процесів на розвиток різних країн. Проте, можна з упевненістю стверджувати, що інтеграція визначає ключові тенденції розвитку сучасного світу. Враховуючі ряд факторів, наприклад, Брексіт, загострення соціальної ситуації в США, спричиненої президентськими виборами, наростаючі негативні настрої в країнах Латинської Америки, ряд військових конфліктів, агресивне налаштування лідерів деяких країн, важко прогнозувати майбутнє інтеграції. Звичайно, об'єднувачі процеси в світі продовжують розвиватись, не зважаючи навіть на вище зазначені факти. Можна лише припустити, що у майбутньому інтеграція змінить свій характер з метою протистояння новим викликам.

Список використаної літератури

1. Бутанський В. Криза європейської цивілізації і футурологічний проект М. Бердяєва / В. Бутанський // Людина і політика. – 2003. – № 5. - С. 64–73 ; Butanskyi V. Kryza yevropeiskoi tsyvilizatsii i futurolohichnyi proekt M. Berdiaieva / V. Butanskyi // Liudyna i polityka. – 2003. – № 5. - S. 64–73
2. Валиева К. А. Политическая проекция глобализации в европейском пространстве [Электронный ресурс] / К. А. Валиева // Век глобализации. – 2009. - № 1. – Режим доступа : <http://www.socionauki.ru/journal/articles/129928/> ; Valieva K. A. Politicheskaya proektsiya globalizatsii v evropeyskom prostranstve [Elektronnyy resurs] / K. A. Valieva // Vek globalizatsii. – 2009. - № 1. – Rezhim dostupa : <http://www.socionauki.ru/journal/articles/129928/>

3. Власов С. Проблема регионализма в структуре государственной власти и политике Украины / С. Власов, В. Поповкин // Этническое и региональные конфликты в Евразии / общ. ред. А. Зверев, Б. Коппитерс, Д. Тренин. – Москва : Весь мир, 1997. – Книга 2 : Россия, Украина, Белоруссия. – 154 с. ; Vlasov S. Problema regionalizma v strukture gosudarstvennoy vlasti i politike Ukrainy / S. Vlasov, V. Popovkin // Etnicheskoe i regionalnye konflikty v Yevrazii / obshch. red. A. Zverev, B. Koppiters, D. Trenin. – Moskva : Ves mir, 1997. – Книга 2 : Rossiya, Ukraina, Belorussiya. – 154 s.
4. Глобалізація і безпека розвитку : моногр. / О. Г. Білорус, Д. Г. Лук'яненко. – Київ : КНЕУ, 2001 — 733 с. ; Hlobalizatsiia i bezpeka rozvytku : monohr. / O. H. Bilorus, D. H. Lukianenko. – Kyiv : KNEU, 2001 — 733 s.
5. Основы демократии : навч. посіб. / за заг. ред. А. Колодій. – Київ : Ай Бі, 2002. – 684 с. ; Osnovy demokratsii : navch. posib. / za zah. red. A. Kolodii. – Kyiv : Ai Bi, 2002. – 684 s.
6. Панарин А. С. Глобальное политическое прогнозирование: учеб. / А. С. Панарин. – Москва : Алгоритм, 2000. – 352 с. ; Panarin A. S. Globalnoe politicheskoe prognozirovaniye: ucheb. / A. S. Panarin. – Moskva : Algoritm, 2000. – 352 s.
7. Політичний словник / за ред. В. К. Врублевського, Л. М. Кравчука, А. В. Кудрицького. – 4-е вид., перероб.і доп. – Київ : Голов.ред. УРЕ, 1987. – 876 с. ; Politychnyi slovnyk / za red. V. K. Vrublevskoho, L. M. Kravchuka, A. V. Kudrytskoho. – 4-е vyd., pererob.i dop. – Kyiv : Holov.red. URE, 1987. – 876 s.
8. Социологический энциклопедический словарь / ред.-коорд. Г. В. Осипов. – Москва : ИНФРА.М – НОРМА, 1998. – 488 с. ; Sotsiologicheskiiy entsiklopedicheskiiy slovar / red.-koord. G. V. Osipov. – Moskva : INFRA.M – NORMA, 1998. – 488 s.
9. Уткин А. И. Глобализация: процесс переосмысления / А. И. Уткин. – Москва : ЛОГОС, 2001. – 271 с. ; Utkin A. I. Globalizatsiya: protsess pereosmysleniya / A. I. Utkin. – Moskva : LOGOS, 2001. – 271 s.
10. Федотов Г. Доля імперії / Г. Федотов. // Сучасність. – 1993. – С. 96 – 109 ; Fedotov H. Dolia imperii / H. Fedotov. // Suchasnist. – 1993. – S. 96 – 109
11. Шумилов В. М. Международное публичное экономическое право : учеб. пособ. / В. М. Шумилов. – Москва : НИМП, 2001.— 288 с. ; Shumilov V. M. Mezhdunarodnoe publichnoe ekonomicheskoe pravo : ucheb. posob. / V. M. Shumilov. – Moskva : NIMP, 2001.— 288 s
12. Gottmann J. The political partitioning of our world: an attempt at analysis / J. Gottmann // World politics. – 1952. – Vol. 4, № 4. – С. 512–519

Стаття надійшла до редакції 09.05.2017 р.

T. Sergienko

FEATURES OF SOCIO-POLITICAL ASPECT OF THE INTEGRATION PROCESS

Present international relations are a complex of relatively particular varieties, especially political, diplomatic, economic, religious, cultural and media relations. The process of integration takes an importance place in the world. Integration is a versatile and complex phenomenon. It is quite difficult process which does not have definitive typology. Nowadays, process of integration takes place in almost all regions in the world.

This research is relevant because integration takes an important place in the international political system. The main purpose is to determine the role of political and social aspects of integration. The research was conducted using the historical method, method of comparison and prediction. The issue of the process of integration research directly related to the international relations, which identifies general trends, causes, conditions and basic features of this phenomenon.

Integration determines patterns of development of the modern world, because it influences on the global structure, global governance. New integration structure should ensure an active

human development in general. This is the main criteria and principles of the modern world, and according to this criteria, it is also an institutional functional mechanism.

The process of integration becomes more popular in the modern political system of the world. An important factor of the development of integration is the consolidation of society. Society is not only one of the indicators of democracy it's also is an important part of formulation and solving state issues.

Also in this article we try to prove the importance of civil society of choosing integration course. The main reason is that civil society is one of the indicators of democracy.

Keywords: *integration, political processes, society, the European Union, Ukraine.*

УДК 323.2(611)

К.Є. Смирнова

ДЕМОКРАТИЧНА ТРАНСФОРМАЦІЯ В ТУНІСІ: ТЕНДЕНЦІЇ ТА ПРОТИРІЧЧЯ

У статті висвітлюються тенденції політичної трансформації в Тунісі з моменту виникнення наприкінці 2010 р. масових протестів проти авторитарного правління З.А. Бен Алі, які призвели до зміни характеру політичного режиму. Розглядаючи формування «уряду національної єдності» 2016 р. та мотиви основних політичних сил, автор наголошує на суперечливих результатах міжсвітних компромісів та небезпеці неформальних угод для просування шляхом демократизації.

Ключові слова: *Туніс, революція, демократизація, громадянське суспільство.*

Понад шість років минуло з початку подій, які стали своєрідним водорозділом у політичному розвитку країн Арабського Сходу – так званої «арабської весни» або низки революцій, повстань і протестних рухів, які охопили регіон наприкінці 2010-2011 рр. Для більшості держав зміни не принесли втілення бажаних ідеалів свободи, гідності, справедливості, створення підконтрольних суспільству систем влади. Скоріше, навпаки, загальна ситуація на сьогодні характеризується посиленням авторитарних тенденцій, дестабілізацією, поглибленням конфліктності, різким збільшенням ролі конфесійного чиннику, ескалацією збройного протистояння, розпадом держав. Лише одній країні поки що вдається зберігати відносний спокій та крокувати шляхом творення демократичних інституцій – Тунісу. Данний процес не є безпроблемним та однозначно прогресивним: періодично даються взнаки авторитарні рецидиви; загальмовується проведення важливих реформ. Крім того, країна не має імунітету проти хвороб, від яких протягом тривалого часу потерпає регіон – релігійної радикалізації молоді, тероризму, соціально-економічних негараздів.

Актуальність дослідження проблематики політичних трансформацій на Арабському Сході в цілому та Тунісі зокрема обумовлена величезним впливом, який перетворення в регіоні здійснюють на соціальну, економічну, політичну динаміку інших частин світу. Найбільш яскраво цей вплив проявився у масовій міграції до країн Заходу біженців із тих арабських держав, які найбільше потерпають від масштабних збройних конфліктів, а також в реактуалізації проблеми «ісламського» тероризму, яка, здавалось, відійшла у минуле у другій половині 2000-х рр. Сьогодні арабський світ перетворилися на потужний чинник дестабілізації у глобальному просторі. Це вимагає розуміння процесів, які там відбуваються, з метою запобігання загрозам і пошуку рецептів лікування спільних суспільно-політичних проблем.

Не слід забувати й про те, що вивчення механізмів перетворень, які відбувались на Арабському Сході, допомагає вдосконалити інструменти аналізу повстань і революцій, збагачує теорії політичних трансформацій новими висновками. Дослідження тих змін, які переживає саме Туніс, дає можливість розширити уявлення про чинники, що забезпечили відносний успіх цієї країни у збереженні стабільності та просуванні шляхом реформ, краще зрозуміти суперечності транзиту.

Історіографія дослідження політичних трансформацій на Арабському Сході є доволі широкою, однак переважно має закордонне походження. У роботах вітчизняних науковців регіону не приділяється достатньої уваги. За виключенням нечисленних статей, він залишається своєрідною terra incognita, і навіть схожість революційних процесів, які відбувались в Україні у 2013-2014 рр., із арабськими аналогами, не внесли корективи у дослідницькі пріоритети. Серед іноземних науковців, що зробили значний внесок у вивчення різних аспектів політичних переходів в регіоні: Н.Браун [2], М.Данн [4], М.Левайн [8], М.Оттауей [9], Л.Садікі [10], Я.Сайіг [11], Л.Хатіб [7] та ін. У своїх роботах вони здійснюють аналіз поточних подій, спираючись переважно на теоретичний доробок транзитології та теорій демократизації. Н.Браун [2] особливу увагу приділяє інституційним факторам перетворень. Я.Сайіг [11] концентрується на ролі армії і структур безпеки у процесі транзиту. Л.Садікі [10], М.Керру [6] зосереджуються на демократизації в Тунісі, основну увагу надаючи взаємодії між світськими та ісламістськими політичними силами. Водночас політичні процеси в Тунісі не отримують належної уваги науковців, яка (і це є цілком зрозумілим) належить на даний момент військовим подіям у Сирії або традиційному важковагову близькосхідної політики – Єгипту. Дана стаття спрямована на часткове виправлення такого дисбалансу.

Революційні події в Тунісі, пов'язані з виникненням масштабного протестного руху, спрямованого проти авторитарного керівника країни З.А. Бен Алі, розпочалися наприкінці грудня 2010 р. Виступи спалахнули у внутрішніх маргіналізованих регіонах і згодом поширилися на всю територію, зокрема й столицю – Туніс. Соціально-економічні вимоги органічно поєдналися з політичними. Гасло «Dégage», що французькою приблизно означає «Йди», стало основним посилком протестувальників, спрямованих проти ненависного лідера. Разом із групою своїх родичів він перетворився на символ корупції, розкрадання коштів, свавілля сил безпеки, відсталості й приниження гідності.

Порівняно з іншими країнами регіону перемога революційного руху була відносно швидкою (менше ніж через місяць – 14 січня 2011 р. Бен Алі передав владу прем'єр-міністру і залишив Туніс) та обійшлася малою кров'ю: у протестах загинуло близько трьохсот осіб. Сам процес постреволуційного транзиту також відрізнявся меншим рівнем конфліктності й насильства. Хоча і в Тунісі він був позначений періодичними кризами, ідеологічною поляризацією і нестабільністю перебігу реформування.

Від початку революції Туніс розглядався як країна, що має найбільш сприятливі умови для переходу до демократії серед держав регіону, охопленого повстаннями і революційними рухами. Дослідники звертали увагу на такі структурні переваги, як відносно невелике й гомогенне населення, сформованість національної ідентичності, порівняна освіченість, релігійна поміркованість і навіть певна секуляризованість широких прошарків [6]. Економічні показники країни до початку «арабської весни» також характеризувалися як непогані (середній рівень доходів в арабському світі). Тобто Туніс мав певний запас міцності, щоб витримати природне постреволуційне погіршення економічних умов. Проте значну проблему становило поширене безробіття, зокрема серед молоді з вищою освітою, і помітні відмінності у рівні розвитку між Північно-Східним і Південно-Західним регіонами. Традиційно Північний Схід отримував переваги від економічного зростання та розвитку туристичної галузі, а внутрішні райони характеризувалися відсутністю інфраструктури, інвестицій і більш високими показниками

безробіття. Панівна еліта країни також зазвичай походила із «привілейованих» територій Середземноморського узбережжя – Сахеля.

На відміну від Лівії та Ємену – інших держав «арабської весни», Туніс не мав проблеми слабкості державних інститутів. Саме тут 1861 року з'явилась перша в арабському та мусульманському світі сучасна конституція. Апарат адміністративного управління був доволі добре вкоріненим у суспільстві, а це забезпечувало необхідний інструмент для підтримки стабільності та функціональності держави в умовах постреволюційної боротьби та ідеологічного протистояння.

Крім того, Туніс не став привабливим об'єктом міжрегіонального або глобального суперництва, адже не володів значними нафтогазовими ресурсами. Тому втручання зовнішніх сил у внутрішні процеси хоча й мало місце, але не в такому масштабі, щоб здійснювати потужний вплив на політичний розвиток та провокувати поглиблення конфліктних ситуацій.

Одним із найважливіших чинників, який створював сприятливі умови для успіху тунісців у демократичному будівництві, стали відмінні від інших арабських країн (Єгипту, Алжиру, Сирії, Іраку) позиції військового інституту в структурі держави та політичної системи. Туніська армія мала статус нейтральної установи, що не втручається в політичну гру. Вона сформована як професійна структура з повагою до державних інститутів. Маленька та аполітична, через власну політичну та економічну незначущість вона й сьогодні продовжує бачити власну роль як захисника від зовнішніх загроз [1, с. 18]. Туніське суспільство, на відміну від єгипетського, заперечує ймовірну її роль в демократичному транзиті та втручання в політичне життя [7].

Важливе значення для демократизації має й рівень розвитку громадянського суспільства та культури участі населення у суспільно-політичних процесах. За даним аспектом Туніс також мав переваги над сусідами. Партійне життя під час авторитарного правління Бен Алі та його попередника – Хабіба Бургіби – було фактично законсервованим, опозиційні до правлячого Демократичного конституційного об'єднання партії та рухи (ліві, лівоцентристські, ісламістські) існували переважно в підпіллі, їхні структури були слабкими. Однак громадська активність знаходила прояв у діяльності потужного об'єднання профспілок країни, професійних асоціацій, впливового студентського союзу, жіночих організацій. Мережа цих структур зіграла не останню роль у мобілізації протестувальників взимку 2010-2011 рр.

Після революції виникла низка нових громадських організацій та ініціатив, які виконують важливі функції просування реформ, тиску на уряд, моніторингу й контролю за діяльністю новосформованих демократичних інститутів. Так, варто згадати такі організації, як «Аль-Босля» («Компас»), що здійснює моніторинг діяльності парламенту та депутатів, контролює дотримання процедур прийняття рішень, відстоює право на доступ до публічної інформації; «Ана йякіз» («Я пильную»), яка намагається протидіяти широко поширеному хабарництву й непотизму, зокрема в урядових структурах. Ця організація долучилася до мобілізації протестів проти горезвісного закону «Про примирення», котрий фактично передбачає амністію осіб, винних у розкраданні державних коштів. Продовжують активну діяльність і правозахисні структури, особливо ті, що протистоять поліцейському свавілля, тортурам, організують захист людей, постраждалих під час революційних подій. Завдяки тиску з боку цих та інших структур громадянського суспільства було прийнято закон про захист осіб, що повідомляють про випадки корупції у відповідні органи.

Після «відкриття» громадської сфери та політичного простору партійне життя позначилося легалізацією та відновленням діяльності окремих старих опозиційних партій і рухів (так на основі ісламістського руху було створено партію «ан-Нагда», яка зайняла одне з провідних місць на політичній арені), творенням десятків нових, їх неодноразовим розпадом і перегрупуванням, спробами формування коаліцій. При цьому, як і в Єгипті, Лівії

тощо, в Тунісі політична сцена виявилась поляризованою: між ісламістами та світськими силами, поміркованими та ультраконсервативними й радикальними ісламістськими об'єднаннями, лівими групами та неолібералами. Внутрішні конфлікти й напруга характеризували відносини в межах кожного політичного табору, що обумовлювалось не лише ідеологічними відмінностями, але й індивідуальними амбіціями окремих лідерів і внутрішніми міжособистісними суперечками, нерозвиненістю культури політичного діалогу та поступок.

Водночас перебіг транзиту вже на початку продемонстрував помітну відмінність від інших країн «арабської весни»: в Тунісі політичні сили, всупереч значним ідеологічним розходженням, конкуренції та періодичним конфліктам, демонстрували здатність досягати домовленостей і компромісів, необхідних для просування країни до демократії. Це проявилось у наступних ключових подіях. У вересні 2011 р., після тривалого протистояння, 11 великих політичних партій підписали остаточний документ про створення дорожньої карти для демократичного переходу. Було прийняте рішення про проведення виборів у Конституційну асамблею з повноваженнями на один рік, протягом якого обрані представники мали підготувати конституцію, провести нові вибори, створити транзитний уряд. Здатність досягати компромісів продемонструвало й формування правлячої коаліції за результатами виборів у Конституційну асамблею із представників як ісламістської «ан-Нагди», так і секулярних партій (Конгрес за республіку та Демократичний форум за труд і свободи).

Серйозна кризова ситуація виникла у 2013 р. через затягування конституційного процесу, неефективність і некомпетентність чинного уряду «Трійки», зростання конфлікту навколо визначення ролі ісламу в майбутній конституції, ескалацію насильства з боку ультраконсервативних ісламістів. І в даному випадку супротивні політичні сили – коаліція «Фронт національного порятунку» та уряд все ж таки змогли домовитись між собою за посередницької ролі представників громадянського суспільства – Загального об'єднання праці разом із Союзом роботодавців, Туніською Лігою захисту прав людини, Туніською асоціацією адвокатів. Партії дійшли згоди щодо нової конституції країни, розпуску старого й формування нового технократичного уряду. Певною мірою це дало старт для нових виборів до законодавчого органу влади, які зрештою відбулися 26 жовтня 2014 року.

З одного боку, діалог і досягнення компромісів грає важливу роль під час демократичного транзиту: для визначення правил гри, розбудови нових інституцій і реалізації реформ. Для Тунісу здатність більшості його політичних сил до взаємних поступок відіграло визначальну, переважно позитивну роль. Однак, при цьому не варто кожну досягнуту домовленість розглядати як черговий крок до вдосконалення демократичної системи. Інколи, навпаки, вона може сигналізувати про серйозні вади демократичних структур, виступати проявом відхилення від прописаних демократичних процедур. Прикладом таких домовленостей є підписання так званої «Карфагенської угоди» в липні 2016 р., коли дев'ять політичних партій і три організації громадянського суспільства Тунісу домовились про формування уряду національної єдності.

Ініціатором створення нового уряду виступив президент Тунісу Беджі Каїд Ес-Сєбсі, а формальним приводом стала необхідність активізації боротьби з корупцією, тероризмом та економічної стагнацією. Однак, реальною причиною називалася внутрішня боротьба всередині президентської партії «Ніда Туніс», недостатня зручність для близьких до президента кіл чинного прем'єр-міністра Хабіба Ес-Сіда.

Ще в березні 2016 р. «Ніда Туніс» пережила розкол, коли генеральний секретар Мохсен Марзук залишив партію разом із низкою своїх прибічників. Розкол був викликаний наростанням конфлікту із сином президента Хафідом Ес-Сєбсі, навколо якого все більше централізувалася діяльність партії, посиленням авторитарних тенденцій у її функціонуванні. В листопаді 2015 р. найманці Хафіда, який вдавався до різних засобів з

метою встановити контроль над партією, силою завадили зборам її виконавчого комітету, що й спровокувало вихід близько 30 членів. Хоча «Ніда Туніс» спромоглася забезпечити повернення декількох із них, кількість її депутатів в парламенті зменшилася до 64, внаслідок чого більшість знову отримала «ан-Нагда». Очоливши перемовини щодо формування уряду, Себсі сподівався врятувати свою партію та забезпечити більш безпечне положення для свого сина [5].

Згідно з Конституцією Туніс є парламентсько-президентською республікою, і провідна роль у формуванні уряду має належати парламентській більшості. Однак під час вирішення долі старого уряду та голосування за новий складалося враження, що парламент просто затверджує результати кулуарних переговорів між пропрезидентською та іншими зацікавленими у розподілі посад і преференцій політичними силами. Проти проголосували лише 22 депутати з 195 присутніх, 5 утрималися. Це були переважно представники лівих і ліво-центристських сил («Народний фронт» та ін.), опозиційних до правлячої коаліції [12].

Навіть новий прем'єр-міністр Юсеф Шагід однозначно сприймається як фігура лояльна та близька до Б.К. Ес-Себсі (через дружину він є родичем президента). Формуванню уряду передували незліченні неопублічні перемовини між президентом і главою «ан-Нагди» Рашидом Ганнуші поза формальними каналами демократичного процесу, що стало свідченням високої ролі особистісних неформалізованих відносин у прийнятті рішень [3].

Отже, з одного боку, ми бачимо укладення міжкліткового компромісу між цілою низкою політичних сил, передусім між основними політичними гравцями – «Ніда Туніс» та «Ан-Нагдою». І це може здатись черговим доказом спроможності ісламістської і світської партій в країні мирно існувати та взаємодіяти. З іншого, існує спокуса припустити, що ідеологічні настанови вже не відіграють настільки важливої ролі у діяльності керівництва цих сил, як під час проведення виборчої кампанії 2014 р., коли боротьбу за голоси виборців обидві партії будували на ворожості власного електорату до протилежного табору. Зростання опортунізму та зменшення значення ідеологічної складової, властиве не лише цим партіям, не є ознакою просування демократичним шляхом. Тим більше демократичним перетворенням суперечить очевидне збереження важливості кланових відносин у політиці. Інший ризик, пов'язаний із неформальними домовленостями, компромісними кулуарними угодами еліти, – потенційна маргіналізація парламентської і громадської опозиції, їх виключення із процесу прийняття важливих рішень.

Таким чином, на сьогодні Туніс хоча й має функціональні демократичні інститути, проте досягнутий успіх у політичній сфері все ще залишається досить непевним, а демократичний консенсус – крихким. Політична система країни зовсім молода й нестійка, а кількість потенційних викликів чимала. І один із найголовніших – схильність представників правлячої еліти діяти поза встановленими демократичними правилами і структурами.

Список використаної літератури

1. Beck M. Political Change in the Middle East: An Attempt to Analyze the “Arab Spring” / M. Beck, S. Hüser // GIGA German Institute of Global and Area Studies. – 2012. – № 203. – 35 p.
2. Brown N. J. Egypt's Ambiguous Transition [Electronic resource] / N. J. Brown // The Carnegie Endowment for International Peace. - Mode of access : <http://carnegieendowment.org/2012/09/06/egypt-s-ambiguous-transition/drsi#>
3. Dihstelhoff J. The Carthage Agreement Under Scrutiny [Electronic resource] / J. Dihstelhoff, K. Sold // Carnegie Endowment for International Peace. Mode of access : http://carnegieendowment.org/sada/index.cfm?fa=66283&mkt_tok=eyJpIjoiTW1ReE9HRmxNR0l6TUdVMSIsInQiOiJ5R1czOVhIRWdcL1wvU085RTZaS2htWW0wWWlJR0RNMjB5ZkdaZl

U2VXFGMTRDeXRIT2QzVUJpcXZxWTRaYUJITjgyeEFkbmw4TXJ5TnZFUlpmTUZjOGI3
TEt5ZEdNR3BtN0tlYm1YQXZPRUFzPSJ9

4. Dunne M. Egypt: Elections or Constitution First? [Electronic resource] / M. Dunne // Carnegie Middle East Center. - Mode of access : <http://carnegieendowment.org/2011/06/21/egypt-elections-or-constitution-first/7f>

5. Feuer S. A National Unity Government for Tunisia [Electronic resource] / S. Feuer // The Washington Institute. - 2016. - 12 August. - Mode of access : <http://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/view/a-national-unity-government-for-tunisia>

6. Kerrou M. Tunisia's Historic Step toward Democracy [Electronic resource] / M. Kerrou // Carnegie Middle East Center. - Mode of access : <http://carnegie-mec.org/2014/04/17/tunisia-s-historic-step-toward-democracy/h8sv#>

7. Khatib L. The Transformation of Arab Activism New Contexts, Domestic Institutions, and Regional Rivalries / L. Khatib, E. Lust // Carnegie Middle East Center. - 2014. - 15 May. - Mode of access : <http://carnegie-mec.org/publications/?fa=55617>

8. LeVine M. Why Tunisia succeeded where Egypt failed [Electronic resource] / M. LeVine // AlJazeera. - Mode of access : <http://www.aljazeera.com/indepth/opinion/2014/12/why-tunisia-succeeded-where-egy-201412111643794562.html>

9. Ottaway M. Protest movements and political change in the Arab world [Electronic resource] / M. Ottaway, A. Hamzawy // Carnegie Middle East Center. - Mode of access : http://carnegieendowment.org/files/ottawayhamzawy_outlook_jan11_protestmovements.pdf

10. Sadiki L. Tunisia's political parties and the shared vision [Electronic resource] / L. Sadiki // AlJazeera. - Mode of access : <http://www.aljazeera.com/indepth/opinion/2014/10/tunisia-political-parties-shar-2014102655136406559.html>

11. Sayigh Y. Missed Opportunity: The Politics of Police Reform in Egypt and Tunisia [Electronic resource] / Y. Sayigh // Carnegie Middle East Center. - Mode of access : http://carnegie-mec.org/2015/03/17/missed-opportunity-politics-of-police-reform-in-egypt-and-tunisia/i4fc?mkt_tok=3RkMMJWWfF9wsRoiuKrJZKXonjHpfSx66%2BokXaSg38431UFwdcjKpMjr1YcBRct0aPyQAgobGp5I5FEIQ7XYTLB2t60MWA%3D%3D

12. البرلمان التونسي يصوت بالثقة لصالح حكومة الوحدة الوطنية بقيادة يوسف الشاهد // Almanarnews. - 2016. - 27 August. - Режим доступа : <http://www.almanar.com.lb/630067> ; Al-burliman at-tunisi yisawwit bi-th-thiqa li saleh hukumat al-wahda al-wataniya bi qiyadat yousef al-shahed [Electronic resource] // Almanarnews. - 2016. - 27 August. - Mode of access: <http://www.almanar.com.lb/630067>

Стаття надійшла до редакції 10.05.2017 р.

K. Smyrnova

DEMOCRATIC TRANSFORMATION IN TUNISIA: TRENDS AND CONTRADICTIONS

The article deals with the contradictory development of political transformation in Tunisia that was launched by the revolutionary movement against authoritarian ruler Zine El Abidine Ben Ali. Among other states in the region effected by so-called Arab spring, Tunisia is considered a relative success story. From the very beginning of mass protests it has been looked at as a possible candidate for democratization. Comparing to others it has had its obvious structural advantages, such as relatively small territory and homogeneous educated population, strong national identity, developed middle class and quite vivid civil society, apolitical military structure.

Still the transit from authoritarian regime to democracy has not been smooth. Like other Arab countries trying to reform their power structures, Tunisia has been through numerous crises provoked by contest for power and resources, ideological polarization between secular and Islamists, left and neoliberal, by economic difficulties and regional disparities so forth. However, unlike Egypt, Yemen or Libya it has been able to find its way out of conflicts through compromise

and dialogue between main political forces and thanks to mediating role of Tunisian civil society. Therefore, the author concentrates on endeavor of the last in pushing the reform process forward especially in the sphere of fighting against corruption and human rights protection as well as monitoring of Parliament and government structures activities.

At the same time, special attention is paid to the relationship between main political powers such as Nidaa Tunis and Ennahda, decreasing of ideology importance in their decisions and the opportunistic character of agreements reached during the last two years. Although compromises on many questions have been necessary on the bumpy road towards democracy, some of the pragmatic concessions made by Ennahda and others looked more like a trial to stay afloat and to secure their share of power pie than as deeds seriously moved by democratic aspirations. "Cartagena Agreement" of July 2016 on forming a government of national unity that was signed by nine political parties and three civil society became a bright example of such kind of tactics. It signaled about serious deficiencies of democratic structures and demonstrated a deviation from democratic procedures outlined in the Constitution.

Thus, although Tunisia today has functional democratic institutions, its success is quite uncertain and democratic consensus is brittle. The political system of the country is very young and fragile, and faces considerable potential challenges. And one of the most important is the tendency of the ruling elite to act outside the established democratic rules and institutions.

Keywords: Tunisia, revolution, democratization, civil society.

УДК 327:325

Ю.М. Твердохліб

ІНФОРМАЦІЙНО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ ОПЕРАЦІЇ: ПРОЦЕС ПЛАНУВАННЯ ТА РЕАЛІЗАЦІЇ

Інформаційно-психологічні операції є найновішим, найпотужнішим та найефективнішим засобом досягнення політичних цілей в мирний та воєнний час. Для вітчизняної науки поняття інформаційно-психологічної операції є новим та малодослідженим. Після початку російської агресії на сході України, вивчення цього питання набуло актуальності. Проте більшість праць вітчизняних науковців зосередженні на поданні дефініції цьому поняттю та на сукупності методів, які застосовуються в процесі проведення інформаційно-психологічної операції. Тому дана стаття є першим дослідженням, присвяченим питанню планування та реалізації інформаційно-психологічної операції. У статті надано дефініції поняттям «інформаційно-психологічна операція (ІПО)», «планування інформаційно-психологічної операції», «цільова аудиторія (ЦА)», «дезінформування», «рефреймінг інформації» та ін.. Висвітлено основні етапи процесу реалізації інформаційно-психологічної операції.

Ключові слова: інформаційно-психологічна операція, планування інформаційно-психологічної операції, цільова аудиторія, цілі інформаційно-психологічної операції, інформаційно-психологічний вплив, інформаційно-психологічний продукт, засоби інформаційно-психологічного впливу, методи інформаційно-психологічного впливу, психологічний тиск, дезінформування, чутки, рефреймінг та ін..

Мета дослідження. Метою роботи є вивчення процесу планування та реалізації інформаційно-психологічної операції.

Інформаційно-психологічна операція – це операція аналізу, планування, оцінювання та інтегрування інформаційних дій для досягнення бажаних ефектів над волею, розумінням

та можливостями противника (потенційних противників). Основна мета проведення інформаційно-психологічної операції – змінити поточну поведінку об'єкта на бажану для суб'єкта інформаційно-психологічного впливу.

Процес реалізації інформаційно-психологічної операції (далі процес) складається з 7 послідовних етапів:

- Планування інформаційно-психологічної операції.
- Аналіз цільової аудиторії.
- Розробка методу впливу на цільову аудиторію.
- Розвиток інформаційно-психологічних продуктів.
- Затвердження інформаційно-психологічних продуктів.
- Поширення інформаційно-психологічних продуктів.
- Оцінка результату.

Планування інформаційно-психологічної операції. Досягнення цілей будь-якої психологічної операції забезпечується шляхом ретельного планування, яке повинно бути довгостроковим, централізованим та гнучким [1, с. 52]. Планування інформаційно-психологічної операції – це широкий комплекс послідовних заходів, дотримання яких забезпечує інформаційно-психологічну перевагу над противником. Етап планування починається з отримання та аналізу завдання. Далі спеціаліст підрозділу ІІСО повинен розробити декілька варіантів дій, проаналізувати їх усі та вибрати найбільш оптимальний. Основне завдання спеціаліста ІІСО на даному етапі – правильно визначити основні та підтримуючі цілі інформаційно-психологічної операції. Коли основні та підтримуючі цілі сформовано визначається потенційна цільова аудиторія, надається первинна оцінка ситуації та розробляється план подальших дій [2, с. 6].

Визначення цільової аудиторії – найважливіший етап інформаційно-психологічного процесу. Для того, щоб влучно визначити стратегію інформаційно-психологічного впливу під час проведення інформаційно-психологічної операції, спеціаліст ІІСО повинен чітко визначити об'єкт інформаційно-психологічного впливу. Інакше кажучи, потрібно визначити цільову аудиторію та провести її детальний аналіз. Цільова аудиторія, або цільова група (з англ. target audience, target group) – це група осіб, на яку буде здійснюватися інформаційно-психологічний вплив. Цільова аудиторія – сукупність реальних та потенційних реципієнтів інформаційно-психологічного впливу, об'єднаних певними критеріями [3]. У процесі реалізації інформаційно-психологічної операції цільовими аудиторіями може бути як одна особа (лідер держави, лідер громадської організації, лідер політичної партії, керівник установи), так і група осіб (працівники заводу, населення міста, студенти ВУЗу).

Аналіз цільової аудиторії – це процес вивчення особливостей цільової аудиторії та відбору (формування) методів впливу на неї. Необхідність проведення аналізу цільової аудиторії пояснюється різноманітністю населення держави – об'єкту інформаційно-психологічного впливу. Невірне визначення цільової аудиторії може спричинити провал усієї інформаційно-психологічної операції. І абсолютно навпаки – влучне попадання в цільову аудиторію забезпечить швидку і успішну реалізацію інформаційно-психологічної операції. Коли спеціаліст ІІСО знає свого «клієнта» в обличчя, знає його потреби, бажання, проблеми, звички, то визначення стратегії впливу не викличе ніяких труднощів [4]. Тому, плануючи інформаційно-психологічну операцію, військовослужбовець підрозділу ІІСО повинен враховувати, що інформаційно-психологічний продукт, який може ефективно вплинути на одну аудиторію, може бути абсолютно неефективним по відношенню до іншої. Таким чином, необхідно ретельно проводити аналіз цільової аудиторії, перш ніж створити та застосувати інформаційно-психологічний продукт.

Аналіз цільової аудиторії дозволяє визначити мотивацію, можливу поведінку людей та її подальші наслідки. Кінцевим результатом аналізу цільової аудиторії є вироблення

аргументів та підходів, які застосовуватимуться для досягнення бажаної поведінки цільової аудиторії. Аналіз цільової аудиторії – наріжний камінь ефективної інформаційно-психологічної операції. Для того, щоб змінити поведінку цільової аудиторії на бажану, військовослужбовці підрозділу ШСО повинні розуміти, що визначає її поточну поведінку. Спроможність проводити ефективний аналіз цільової аудиторії є одним з найбільш важливих навичок військовослужбовців підрозділу ШСО. Інформаційно-психологічна операція може бути нефективною або навіть деструктивною для усієї інформаційно-психологічної кампанії, якщо аналіз цільової аудиторії не проведений належним чином [5, с. 43].

Для виділення цільової аудиторії із загальної, спеціалісти підрозділів ШСО проводять її сегментацію за географічними (регіон, населений пункт), соціально-демографічними (вік, стать, освіта, професія), історико-культурними (традиції, релігія, історія), психологічними (страхи, мрії) та поведінковими характеристиками. «Фільтрування» за цими критеріями значно звужить коло реципієнтів інформаційно-психологічного впливу, але допоможе підібрати підходящий інструмент впливу. Правильно вибрана цільова аудиторія – це 50% успіху інформаційно-психологічної операції. Тому спеціалісту ШСО необхідно ретельно вивчити та проаналізувати усі можливі цільові аудиторії.

Наступний етап процесу – вибір методів та засобів інформаційно-психологічного впливу на цільову аудиторію. Засобами ведення інформаційно-психологічних операцій є будь-які канали передачі інформації [6]. Під методами (способами, механізмами, прийомами) ведення інформаційно-психологічної операції слід розуміти усю сукупність дій та процесів, які здатні здійснювати інформаційно-психологічний вплив на свідомість та психіку людини та провокувати бажані поведінкові реакції. До основних методів інформаційно-психологічного впливу відносять:

Дезінформування – спосіб (різновид) інформаційного впливу на свідомість людини (суспільства) шляхом внесення змін до інформації, яка надходить до об'єкта впливу, для формування у нього хибного уявлення про певні події, факти, явища та завдяки цьому, спонукання його до прийняття певних рішень (вчинення дій чи бездіяльності), вигідних для суб'єкта впливу [7].

Чутки – це повідомлення, достовірність якого на момент поширення не встановлена, про важливу для аудиторії подію, яке усно передається від однієї людини до іншої [8].

Рефреймінг інформації – прийом, який полягає у зміні контексту, умовиводів, ідеї, обставин і т.д. таким чином, щоб надати ситуації інше значення і сенс, який відповідає цілям ініціатора впливу [9].

Психологічний тиск – вплив на психіку людини методом залякування та погроз (доведення до об'єкту впливу відомостей про реальні чи надумані загрози та небезпеки) [10].

Звертання до сильних емоцій – ненависті та ідеалізації. Ненависть – моральна якість, що відповідає відношенням ворожнечі, відрази і бажання зла іншим. Ідеалізація – нереалістично завищені характеристики об'єкта чи оцінювання щодо його поведінки та його дій.

Обравши метод впливу на цільову аудиторію, спеціаліст ШСО розробляє інформаційно-психологічні продукти та здійснює пошук каналів доставки продукту до цільової аудиторії. Інформаційно-психологічний продукт – це матеріал, який містить у собі аудіо-відео чи друковану інформацію та застосовується для інформаційно-психологічного впливу на цільову аудиторію. В залежності від міри прихованості джерела інформаційно-психологічні продукти бувають трьох типів:

- Візуальні (листівки, плакати, буклети, газети);
- Аудіо (радіопередачі, пісні);

Аудіо-візуальні (відеоролики, фільми) – найефективніший вид інформаційно-психологічного продукту.

Інформаційно-психологічні продукти для впливу на масову свідомість мають будуватися на основі розуміння процесів сприймання, осмислення та переробки людиною інформації. Неврахування цих закономірностей при формуванні інформаційно-психологічних продуктів приводить до розмитості, розпорошеності, неоднозначності, низької ефективності впливу, і як наслідок, до збільшення витрат ресурсів, невиконання задач окремих етапів ПсО чи зриву інформаційно-психологічної операції загалом. Створюючи продукт інформаційно-психологічного впливу, військовослужбовці підрозділів ПсО повинні чітко виділяти мішені інформаційно-психологічного впливу та точки вразливості свідомості (психіки) цільової аудиторії. Основними мішенями в свідомості людини як об'єкта інформаційно-психологічного впливу можна вважати:

- потребнісно-мотиваційну сферу (знання, переконання, ціннісні орієнтації, потяги, бажання);
- інтелектуально-пізнавальну сферу (емоції, почуття, настрої, вольові процеси);
- комунікативно-поведінкову сферу (характер і особливості спілкування, взаємостосунків);
- неусвідомлені психічні процеси (безсвідомі мотиватори діяльності, безсвідомі регулятори поведінки).

Будь-яка система, на яку впливають володіє тим або іншим набором точок вразливості. Точками вразливості свідомості є ті елементи, що є системоутворюючими для формування певної поведінки, самовизначення особистості, деструктивний вплив на які приводить до деструкції аксіологічних установок, дисфункції психіки чи зміни картини світу в цілому. Продукт інформаційно-психологічного впливу буде дієвим лише тоді, коли він «попадатиме» в точку вразливості цільової аудиторії [5.с.58]. З огляду на професійні, вікові, статеві, соціальні розбіжності між людьми, точки їх психологічної уразливості можуть суттєво відрізнятися. Однак існує ціла низка особливостей людської психіки, що притаманні усім людям, які створюють точки уразливості психіки особистості поза залежністю від перерахованих вище відмінностей. До універсальних точок уразливості людської свідомості відносяться:

- можливість задоволення основних потреб особистості (фізіологічних, безпеки і захищеності, поваги);
- основні інстинкти;
- оціночні структури самосвідомості;
- аксіологічні установки, тощо.

Ефективною є організація інформаційно-психологічного впливу на наступні інстинктивні мотиватори поведінки - харчодобування, відраза, сексуальний потяг, страх, допитливість, батьківська опіка, самоствердження, спілкування, підлеглість, гнів, ненависть, любов, блага про допомогу, користолюбство, комфорт та інші. Тому завдання військовослужбовця ПсО врахувати усі можливі точки вразливості при створенні інформаційно-психологічного продукту. Слід пам'ятати, що продукт потрібно розробляти мовою цільової аудиторії. Інформаційно-психологічний продукт має бути зрозумілим та легко сприйматися цільовою аудиторією. При розробці продукту слід враховувати психологічні особливості сприйняття людиною кольорів і звуків. Наприклад, холодні кольори викликають негатив, в той час, як теплі сприймаються позитивно. Червоний колір викликає агресію, оранжевий – збудження, зелений – заспокоєння. Підготовлені інформаційно-психологічні друковані матеріали необхідно піддавати хоча б елементарному фоносемантичному аналізу з метою оцінки їхнього сприйняття цільовою аудиторією.

Усі інформаційно-психологічні продукти за джерелами інформації поділяються на:

- Білі продукти – вказується джерело інформування;
- Сірі продукти – джерело не розкривається або навмисно приховується;
- Чорні продукти – джерело фальшиве, або замасковане під інше джерело [12, с. 169].

На етапі затвердження інформаційно-психологічних продуктів, матеріали інформаційно-психологічного впливу аналізуються психологом та затверджуються керівником підрозділу інформаційно-психологічних операцій.

Наступний етап інформаційно-психологічного процесу – це поширення продукції інформаційно-психологічного впливу. Поширення може відбуватися:

- з рук в руки (газети, листівки);
- по радіо та телебаченню;
- на інтернет-сайтах та через соціальні мережі;
- засобами мобільного зв'язку (смс, ммс);
- через третю особу.

Останні стадія ПсО-процесу – це оцінка здійсненого на цільову аудиторію інформаційно-психологічного впливу. Цей етап показує на скільки ефективно спрацювала інформаційно-психологічна операція. Критерієм оцінки є зміна поточної поведінки цільової аудиторії на бажану.

Таким чином, процес реалізації інформаційно-психологічної операції включає в себе 7 обов'язкових послідовних етапи. При плануванні та проведенні інформаційно-психологічної операції спеціалісту ІпсО вагому увагу потрібно приділити аналізу цільової аудиторії, пошуку її точок вразливості, формування інформаційно-психологічного продукту та пошуку шляхів його поширення. По завершенню процесу реалізації інформаційно-психологічної операції проводиться оцінка її ефективності.

Список використаної літератури

1. Волковский Н. История информационных войн / Н.Л. Волковский. – Санкт-Петербург: Полигон, 2003. – 736 с.
2. Bemis V. Cooking up psychological operations: the ingredients of successful PsyOp / Bret Bemis. – Monterey, 2011. – 79 с.
3. Что важно знать о целевой аудитории? [Електронний ресурс]. – 2015. – Режим доступу до ресурсу: <http://powerbranding.ru/potrebitel/celevaya-auditoriya/>.
4. Методика описания целевой аудитории [Електронний ресурс]. – 2015. – Режим доступу до ресурсу: <http://powerbranding.ru/potrebitel/ta-description/>.
5. Joyce E. Morrow. Psychological Operations Process Tactics, Techniques, and Procedures / Joyce E. Morrow, Gerge W. Casey, JR. – 2007. – 250 p.
6. Джолос О. Информационно-психологическая война, Восточный фронт [Електронний ресурс] / Олег Джолос – Режим доступу до ресурсу: <http://argumentua.com/stati/informatsionno-psikhologicheskaya-voyna-vostochnyi-front>
7. Шлапаченко В. М. Дезінформація як спосіб інформаційно-психологічного впливу / В. М. Шлапаченко. // Інформаційна безпека людини, суспільства, держави. – 2013. – №2.
8. Ильина Н. Управление слухами [Електронний ресурс] / Н. Ильина – Режим доступу до ресурсу: http://www.bohush.org.ua/publikacii/detail.php?ELEMENT_ID=72.
9. Методы информационно-психологического воздействия [Електронний ресурс] // Лаборатория рекламы и маркетинга. – 2000. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.advlab.ru/articles/article89.htm>.
10. Макаренко Л. П. Еволюція форм та методів ведення інформаційної війни / Л. П. Макаренко. // Науковий огляд. – 2014. – №3.
11. Почепцов Г. Сучасні інформаційні війни / Георгій Почепцов. – Київ: Києво-Могилянська академія, 2015. – 497 с.

Стаття надійшла до редакції 09.05.2017 р.

Ju. Tverdokhlib

PSYCHOLOGICAL OPERATIONS PLANNING AND IMPLEMENTING PROCESS

Psychological operations (PsyOps) are the newest and the most powerful means of the political goals achieving in peaceful and in a military time. PsyOps planning and implementing process is not investigated in Ukrainian science. This research focuses on the stages of PsyOps process. The article contains a definition of the terms «psychological operation», «psychological influence», «psychological product», «disinformation», «re-framing», «target audience», «analysis of the target audience». The basic criteria for the selection of the target audience in the psychological operations process are described in this article. This article includes basic methods of psychological influence on target audience. The basic principles of psychological product forming are also revealed in this article.

Key words: *psychological operations (PsyOps), psychological operations planning process, target audience (TA), psychological impact, analysis of the target audience (TAA), the primary target audience, the secondary target audience, PsyOps objectives, supporting PsyOps objectives, potential target audience, the current behavior of the audience, desired behavior of the audience.*

УДК 323.28+355.4

М.П. Требін

ВІЙНА І ТЕРОРИЗМ: СИМБІОТИЧНІ ВІДНОСИНИ

Розглянуто феномени війни і тероризму, показані зміни у веденні бойових дій у сучасних умовах, зростання ролі терористів в якості безпосередніх учасників «гібридної війни» поряд із законними і незаконними збройними формуваннями, спецслужбами, партизанами, бандитами та ін. Розкрити особливості модусу буття терористів, який своєрідно проявляє себе в ході війни. Показано відмінність між тероризмом і війною, базуючись на нормах міжнародного права ведення війни.

Ключові слова: *війна, трансформація війни, «гібридна війна», заколотовійна, тероризм.*

Війна є сумною складовою людського розвитку. Швейцарець Ж.-Ж. Бабель підрахував, що з 3500 р. до н.е. людство прожило без війн лише 292 роки. За цей період виникло близько 14 550 великих і малих війн, у ході яких загинули, померли від голоду, епідемій та інших причин понад 3,66 млрд. людей [1, с. 69]. І в новому тисячолітті війни залишаються сумною прикметою буття людства. За даними Стокгольмського міжнародного інституту дослідження миру, щорічно на планеті фіксується понад 30 збройних конфліктів, які призводять до загибелі понад 1000 осіб на рік. У 2008-му та 2011 рр. їх кількість досягла найвищої позначки – по 37 конфліктів. За останні 10 років збільшилось і загальне число загиблих унаслідок бойових дій у таких конфліктах: з понад 17 тис. осіб у 2002 р. до понад 22,5 тис. – у 2011р. [2, с. 38]. З 2014 р. в Україні також йде війна, яка офіційно має назву «Антитерористична операція», що вже унесла життя, лише за даними ООН, більше 10 тис. осіб, десятки тисяч наших громадян отримали поранення, мільйони стали вимушеними переселенцями, зруйновано тисячі будинків, промислових підприємств, сотні кілометрів доріг тощо. Тому проблема взаємодії війни і тероризму сьогодні є дуже актуальною, в тому числі і для України.

Зусиллями багатьох мислителів починаючи з давніх часів (Сунь-Цзи, У-Цзи, Геракліт, Аппіан, Флавій Вегетій Ренат), Відродження (Н. Макіавеллі), Нового часу (Д. фон Бюлов,

А. Жоміні, К. фон Клаузевіц) і сучасності (Б. Александер, М. Гарсєв, М. Дейві, М. ван Кревельд, В. Сліпченко, Е. Тоффлер, Х. Гофмайстер та ін.) були виявлені, описані та обґрунтовані сутнісні ознаки війни, її закони, мінливі зміст і форми [3-11]. Феномен тероризму став особливо активно досліджуватися вченими після трагедії в Америці в 2001 р., хоча і раніше він перебував у полі їх зору. Але лише за останні півтора десятиліття написано сотні книг і десятки тисяч статей на цю тему, видані десятки енциклопедій, які досліджують дане явище. Серед вчених, які досліджують сутність, природу, форми і методи боротьби тероризму можна назвати таких дослідників як Й. Александер, В. Антипенко, Е. Гелкі, Д. Гупт, В. Ємельянов, А. Йонгман, Д. Кантер, В. Крутов, У. Лакьор, Г. Мартін, П. Нойманн, Дж. Уайт, П. Уілкінсон, Б. Хоффман, А. Шмід, М. Штоль та ін. [12-25].

Але проблема як симбіотичних відносин, так і різниці між даними феноменами потребує свого дослідження, що й є метою статті.

Німецький військовий теоретик та історик, генерал-майор пруської армії Карл фон Клаузевіц (1780–1831) у передмові до найвідомішої своєї книги «Про війну» писав: «Війна є не що інше, як продовження державної політики іншими засобами» [26, т. 1, с. 11] й акцентував увагу саме на насильницьких засобах. «Війна, – зазначав К. фон Клаузевіц, – це акт насильства, що має метою змусити супротивника виконати нашу волю» [26, т. 1, с. 23]. У заголовку одного з параграфів своєї праці він наводить інше визначення війни: «Війна є актом людських стосунків». І далі: «Війна... належить... до галузі громадського життя. Війна є зіткненням значних інтересів, що розв'язується кровопролиттям, і тільки цим вона відрізняється від інших суспільних конфліктів» [26, т. 1, с. 163]. Водночас К. фон Клаузевіц не вважав кровопролиття й застосування збройної сили обов'язковими ознаками війни і справедливо зазначав, що «війна є зброєю політики; вона неминуче повинна відбивати характер останньої» [26, т. 2, с. 438], К. фон Клаузевіц допускав, що «доведеться, хоч-не-хоч, дійти до визнання таких воєн, які полягають тільки в погрозі супротивнику [26, т. 2, с. 429], і що ведення їх припускає використання тільки політичних та інших невоєнних засобів. У цьому він виявився солідарним з відомим китайським полководцем і військовим теоретиком Сунь-Цзи, який ще в VI–V ст.ст. до н. е. зазначав: «Найкраща війна – розбити задуми супротивника; на наступному місці – розбити його союзи; на наступному місці – розбити його війська» [8, с. 40].

Навіть перший погляд на підходи до війни К. фон Клаузевіца дозволяє нам зробити висновок про те, що війна і тероризм дуже близькі між собою за суттю. І якщо замість означуваного (Dfd) «війна» ми використаємо Dfd «тероризм», то означуюче (Dfn) війни буде розкривати також і сутність явища тероризму, тобто: тероризм – «це акт насильства, що має метою змусити супротивника виконати нашу волю», «є не що інше, як продовження політики іншими засобами», «є актом людських стосунків». Але це лише перший погляд на тероризм і він не охоплює всієї складності даного явища.

Тероризм – це, на жаль, дуже поширене в сучасному світі явище, яке має тривалу історію. У сучасній науковій літературі існує понад ста визначень тероризму [27, с. 235]. Хоча на рівні ООН на сьогоднішній день не досягнуто жодної домовленості про визначення цього поняття [28, р. 120-132]. Американські дослідники тероризму підкреслюють, що це явище легше описати, ніж дати йому чітке, однозначне тлумачення. Саме так підходить американський дослідник Брайан Дженкінс до трактування даного поняття. «Тероризм, – підкреслює він, – визначається залежно від характеру акції, а не від особистості виконавця чи суті справи, за яку він бореться. Усі терористичні акції сполучені з застосуванням насильства або погрозою насильства, що часто супроводжується висуванням конкретних вимог. Насильство спрямовується в основному проти цивільних об'єктів, його мотиви мають політичний характер. Акції проводяться так, щоб залучити максимум суспільної уваги. Виконавці, як правило, є членами організованих груп чи на відміну від інших злочинців беруть на себе відповідальність за вчинені акції. І нарешті, сама акція покликана

зробити вплив, що виходить за рамки заповідання безпосереднього фізичного збитку» [29, р. 2-3]. Ричард Фолкенрес у своєму визначенні тероризму підкреслює ще й релігійний аспект. Для нього тероризм – це «мотивоване насильство з певними політичними, соціальними чи релігійними цілями за допомогою залякування широких верств населення» [30, р. 150]. В. Ємельянов у своїй монографії «Тероризм – як явище і як склад злочину» дає визначення тероризму, яке підкреслює політико-правовий аспект явища: «Тероризм – це привселюдно вчинені загально небезпечні дії чи погрози такими, спрямовані на залякування населення чи соціальних груп, з метою прямого чи опосередкованого впливу на прийняття будь-якого рішення або відмовлення від нього в інтересах терористів» [31, с. 28]. З точки зору Д. Ольшанського, тероризм являє собою найжорстокіші насильницькі дії, спрямовані на формування емоційного стану страху (в першу чергу, у мирного населення) для досягнення своїх цілей [32, с. 56]. На думку фахівців, серед визначень прийнятним виглядає також наступне: «Тероризм – це застосування недержавного насильства чи погрози насильства з метою викликати паніку в суспільстві, послабити і навіть скинути уряд і викликати політичні зміни, він спрямований на дестабілізацію державних режимів, порушення у населення стурбованості через свою беззахисність перед загрозою насильства, зміну в результаті цього державної влади в країні, на здійснення інших політичних, релігійних чи етнічних сподівань» [33, с. 7]. Хоча і ця дефініція тероризму не є досконалою. З нашої точки зору, під тероризмом слід розуміти соціальне явище, яке засноване на використанні або загрозі використання насилля у вигляді терористичного акту з метою наростання атмосфери страху та безвиході у суспільстві в ім'я досягнення цілей суб'єктів терористичної діяльності [34, с. 691]. Тероризму притаманні масштабність, демонстративність, різноманіття використовуваних засобів під час проведення терористичних актів і високий ступінь суспільної небезпеки. І тому тероризм сьогодні стає частиною збройної боротьби, а терористи учасниками сучасних війн, особливо якщо враховувати їхні зміни.

Відомий радянський воєначальник М. Тухачевський писав у 1926 р. в «Питаннях сучасної стратегії», що «відповісти на запитання – який характер буде мати уся майбутня війна – неможливо, бо мірою свого розвитку війна змінює свої форми, свій характер і передбачити їх заздалегідь неможливо» [35, т. 1, с. 252]. Тобто феномен війни постійно трансформується разом зі змінами, що відбуваються у світі. Що і відзначає один з найвідоміших сучасних фахівців з проблем війни М. ван Кревельд: «У міру того як традиційні форми збройних конфліктів відходять у минуле, з'являються зовсім нові, які готові прийти їм на зміну». І ми є тому свідками.

На полі бою в сучасному збройному конфлікті поряд з регулярними військами з'являється безліч нових дійових осіб – іррегулярні формування повстанців і бойовиків, кримінальні банди, міжнародні терористичні мережі, приватні військові компанії та легіони іноземних найманців, підрозділи спецслужб різних країн світу, а також військові контингенти міжнародних організацій. На Заході новий тип війни отримав назву «гібридної війни». Концептуальним обґрунтуванням цієї війни протягом ХХІ ст. займалися, насамперед, американські військові теоретики Р. Глен, Дж. Гордон, Д. Кілкаллен, Дж. Маккуен, Дж. Маттіс, Дж. Мацумура, У. Немет, Е. Сімпсон, Р. Уїлкі, Н. Фрейер, Ф. Хоффман, норвезький фахівець Г. Карлсен, нідерландський – Франк ван Каппен та ін. [36–41]. Хоча деякі зарубіжні вчені (К. Лоу, П. Мансур, У. Мюррей, Н. Ямагучі та ін.) вважають, що нічого нового ця концепція для теорії військового мистецтва не дає, оскільки ті або інші гібридні загрози та форми військових дій вже існували у військовій практиці минулого [42].

Концепція «гібридної війни» дуже нагадує концепцію «заколотовійни», яку ще у 1950–1970-тих рр. створив уродженець Одеси підполковник Генерального Штабу Євген Едуардович Месснер. Вона викладена в книгах «Заколот – ім'я третьої всесвітньої» (1960), «Всесвітня заколотовійна» (1971) та ін. [43; 44]. Месснер вже тоді зумів передбачити

характер воєн ХХІ століття, розмах міжнародного тероризму і неготовність державних силових структур протистояти цій новій загрозі. Є. Месснер висунув і науково обґрунтував припущення-попередження про те, що світова цивілізація (Вільний світ) піддається «навалі руйнівних сил» (сил зла і терору) і що в зв'язку з цим головною небезпекою (історичним викликом) для всього людства є «Всесвітня заколотовійна» – новий тип тотальної (і до того ж «неправильної», «еретичної») війни. Війни, яка характеризується «воюванням в стилі заколоту»: революціями, переворотами, повстаннями, заворушеннями, шкідництвом, шпигунством, підпільним терором, партизанством (геріллю) і повстанством, військово-політичним бандитизмом, психо- і тайновоюванням, потаєними нападами, провокаціями, пропагандою і агітацією, іншими всілякими способами розламування культур, структур народу, розкладання армії тощо [45].

За словами підполковника корпусу морської піхоти США У. Немета, гібридна війна – це «сучасний вид партизанської війни», який «об'єднує сучасні технології та сучасні методи мобілізації» [46]. Н. Фрейер з Центру стратегічних і міжнародних досліджень (США) визначив чотири загрози гібридної війни: 1) традиційні; 2) нестандартні; 3) тероризм і 4) підривні, коли використовуються технології для протидії перевагам у військовій силі [47]. Д. Кілкален, автор книги «Випадкова герилья» («The Accidental Guerilla»), стверджує, що гібридна війна – це краще визначення сучасних конфліктів, але підкреслює, що вона є комбінацією партизанської та громадянської воєн, а також заколоту і тероризму [48, р. 4–6]. «Гібридна війна – це мішанина класичного ведення війни з використанням нерегулярних збройних формувань. Держава, яка веде гібридну війну, укладає змову з недержавними виконавцями – бойовиками, групами місцевого населення, організаціями, зв'язок із якими формально повністю заперечується. Ці виконавці можуть робити такі речі, які сама держава робити не може, оскільки будь-яка держава зобов'язана дотримуватися Женевської та Гаазької конвенцій про закони сухопутної війни, домовленості з іншими країнами. Всю брудну роботу можна перекласти на плечі недержавних формувань», – роз'яснює генерал-майор у відставці Франк ван Каппен, колишній радник з безпеки в ООН і НАТО [49]. Так діяла Росія в Криму, так само – на Донбасі.

Співробітник центру стратегічних досліджень при Університеті національної оборони (США) Ф. Хофманн характеризує гібридну війну як «повний арсенал різних видів бойових дій, включаючи конвенційні можливості, іррегулярні тактику та формування; терористичні акти (в тому числі безглузде насильство й примус) і кримінальний безлад» [50]. Як підкреслює М. ван Кревельд: «У майбутньому війни будуть вести не армії, а групи, членів яких ми сьогодні називаємо терористами, партизанами, бандитами і грабіжниками, але які безсумнівно придумують для себе більш прийнятні офіційні титули» [6, с. 273]. Тому і гібридні війни можуть вестися як державою, так і різними недержавними акторами, в тому числі терористами, про що свідчать бойові дії у Сирії, де вже декілька років урядові війська не в змозі перемогти терористичне угруповання ІДІЛ, за різними оцінками «під рушницю» у цього угруповання перебуває від 50 до 200 тис. бойовиків.

Найважливішими складовими модусу буття терористів, з нашої точки зору, є яскраво виражена деструктивна аксіосфера, авторитаризм, відчуття винятковості, орієнтування на домінування групового етосу, «театральність» [51]. Деструктивна аксіосфера ґрунтується на притаманному більшості терористів антиномічному баченні світу та суспільства («ми – вони»), що виявляється в крайній нетерпимості до будь-якого інакомислення, хитань та сумнівів. Важливим мотивом звернення до тероризму є гіпертрофована потреба в зміцненні особистої ідентичності, що досягається приналежністю до групи терористів. Тут відбувається переплетення ідеї ідентичності з ідеєю служіння великій меті, що додає особливої значущості ідентичності. Оскільки приналежність до групи є однією з вищих цінностей, групові норми ідеалізуються, а занепадна самосвідомість і слабке Я лише сприяють експансії групової свідомості. Суспільство інферналізується, активно

заперечуються загальнолюдські цінності, в першу чергу, право інших людей на життя. Насильство, агресивність стають самоцінностями. Привабливість насильства, агресивності полягають у тому, що вони дозволяють орієнтованим на діяльність, імпульсивним, душевно дисгармонійним людям здійснювати на практиці в стислі терміни власні уявлення про добро і справедливість, «покарати» тих, хто заважає цим уявленням втілитися в життя.

Терористична діяльність укладається в схему, яку запропонував американський соціолог Х. Келман. Він встановив, що насильство супроводжується трьома процесами: 1) санкціонування; 2) рутинізація; 3) дегуманізація [52]. Ці процеси ґрунтуються на наростаючому ослабленні моральної відповідальності за вчинені дії, абсолютному нехтуванню правами та свободами інших людей, загальнолюдськими цінностями. Як підтверджує історична практика, мірою того, як з'ясовується нереалістичність «добрих намірів», засоби стають дедалі більше нелюдськими й цинічними, а мета втрачається, зникає або трансформується до невпізнання. Сумно відома максима «морально все, що корисно для справи» – не лише популярний аргумент тероризму. Тероризм у всіх його проявах безпосередньо з цього випливає. На цьому засновані як індивідуальні вбивства, так і масове знищення людей.

І саме це дозволяє нам побачити різницю між війною і тероризмом. Критеріями справедливої війни є дві складові: перша пояснює *jus ad bellum* (право на війну), друга відноситься до *jus in bello* (право в ході війни). «Право на війну» включає наступні критерії: війна повинна бути оголошена, і має бути підстава, що виправдовує насильство; війна повинна бути останнім доводом (*ultima ratio*); успіх повинен бути ймовірним; вигода повинна виправдовувати збиток; з другого боку, для «права в ході війни» ми можемо назвати такі критерії: насильство має бути необхідним для досягнення намічених цілей; насильство не повинно бути спрямоване проти невинних людей; не повинен бути заподіяний величезної супутній збиток, наприклад каліцтва та смерть величезного числа невинних людей; насильство не повинно заподіяти більшої шкоди, ніж міг заподіяти або фактично заподіяв сам злочин. Правила ведення військових дій, що увійшли в міжнародне законодавство у вигляді знаменитих Гаазьких і Женевських військових конвенцій 1899, 1907 і 1949 років, диктують жорсткі обмеження: 1) дають цивільним особам, які не беруть участі у військових діях, імунітет від нападу; 2) забороняють захоплення мирних громадян; 3) накладають правила спілкування з захопленими в полон і військовополоненими, що самі здалися; 4) забороняють репресії як проти цивільних осіб, так і проти військовополонених; 5) вимагають визнавати статус нейтральної території і права громадян нейтральних держав; 6) забезпечують недоторканність дипломатичних осіб та інших уповноважених представників. І ці правила завжди порушуються терористами, в якому б куточку планети вони не діяли.

Таким чином, війна і тероризм, з одного боку, пов'язані симбіотично, і той, і інший феномен використовує насильство для досягнення своїх цілей, більш того, в умовах появи нових форм збройної боротьби, зокрема, «гібридної війни», терористи стають невід'ємними учасниками цієї війни поряд із законними і незаконними збройними формуваннями, спецслужбами, партизанами, бандитами та ін., з другого боку, способи ведення бойових дій і поведінка на війні терористів повністю перекинує феномен війни, яка діє в рамках міжнародного права.

Список використаної літератури:

1. Малышева Е. М. Мировые войны и локальные военные конфликты в истории: последствия, уроки / Е. М. Малышева // Вестник Адыгейского государственного университета. – 2005. – № 1. – С. 69–78 ; Malysheva Ye. M. Mirovye voyny i lokalnye voennye konflikty v istorii: posledstviya, uroki / Ye. M. Malysheva // Vestnik Adygeyskogo gosudarstvennogo universiteta. – 2005. – № 1. – S. 69–78.

2. СІПРІ 2013: озброєння, роззброєння та міжнародна безпека : щорічник : пер. з англ. / редкол. укр. вид. : Л. Шангіна та ін. – Київ : Заповіт, 2014. – 520 с. ; SIPRI 2013: ozbroiennia, rozzbroiennia ta mizhnarodna bezpeka : shchorichnyk : per. z anhl. / redkol. ukr. vyd. : L. Shanhina ta in. – Kyiv : Zapovit, 2014. – 520 s.
3. Александер Б. Как выигрываются войны / Б. Александер ; пер. с англ. В. Беленького. – Москва : АСТ ; Транзиткнига, 2004. – 604 с. ; Aleksander B. Kak vyigryvayutsya voyny / B. Aleksander ; per. s angl. V. Belenkogo. – Moskva : AST ; Tranzitkniga, 2004. – 604 s.
4. Гареев М. А. Если завтра война?... (Что изменится в характере борьбы в ближайшие 20–25 лет) / М. А. Гареев. – Москва : ВлаДар, 1995. – 238 с. ; Gareev M. A. Yesli zavtra voyna?... (Chto izmenitsya v kharaktere borby v blizhayshie 20–25 let) / M. A. Gareev. – Moskva : VlaDar, 1995. – 238 s.
5. Дэйви М. Эволюция войн / М. Дэйви ; пер. с англ. Л. А. Калашниковой. – Москва : ЗАО Центрполиграф, 2009. – 382 с. ; Deyvi M. Evolyutsiya voyn / M. Deyvi ; per. s angl. L. A. Kalashnikovoy. – Moskva : ZAO Tsentropoligraf, 2009. – 382 s.
6. Кревельд ван М. Трансформация войны / М. ван Кревельд; пер. с англ. под ред. Ю. Кузнецова – 2-е изд., испр. – Москва : ИРИСЭН, Социум, 2015. – 320 с. ; Kreveld van M. Transformatsiya voyny / M. van Kreveld; per. s angl. pod red. Yu. Kuznetsova – 2-e izd., ispr. – Moskva : IRISEN, Sotsium, 2015. – 320 s.
7. Слипченко В. И. Войны шестого поколения : оружие и военное искусство будущего / В. И. Слипченко. – Москва : Вече, 2002. – 384 с. ; Slipchenko V. I. Voyny shestogo pokoleniya : oruzhie i voennoe iskusstvo budushchego / V. I. Slipchenko. – Moskva : Veche, 2002. – 384 s.
8. Сунь-Цзы Трактаты о военном искусстве / Сунь-Цзы, У-Цзы ; пер. с кит., предисл. и коммент. Н. И. Конрада. – Москва : АСТ ; Санкт-Петербург : Terra Fantastica, 2002. – 558 с. ; Sun-Tszy Traktaty o voennom iskusstve / Sun-Tszy, U-Tszy ; per. s kit., predisl. i komment. N. I. Konrada. – Moskva : AST ; Sankt-Peterburg : Terra Fantastica, 2002. – 558 s.
9. Тоффлер Э. Война и антивоина : что такое война и как с ней бороться. Как выжить на рассвете XXI века / Э. Тоффлер, Х. Тоффлер. – Москва : АСТ; Транзиткнига, 2005. – 412 с. ; Toffler E. Voyna i antivoyna : chto takoe voyna i kak s ney borotsya. Kak vyzhit na rassvete XXI veka / E. Toffler, Kh. Toffler. – Moskva : AST; Tranzitkniga, 2005. – 412 s.
10. Требин М. Войны XXI века / М. Требин. – Москва : АСТ ; Минск : Харвест, 2005. – 608 с. ; Trebin M. Voyny KhKhI veka / M. Trebin. – Moskva : AST ; Minsk : Kharvest, 2005. – 608 s.
11. Хофмайстер Х. Воля к войне, или Бессилие политики : филос.-полит. трактат / Х. Хофмайстер; пер. с нем. и послесл. О. А. Коваль. – Санкт-Петербург : ИЦ «Гуманитарная Академия», 2006. – 288 с. ; Khofmayster Kh. Volya k voyme, ili Bessilie politiki : filos.-polit. traktat / Kh. Khofmayster; per. s nem. i poslesl. O. A. Koval. – Sankt-Peterburg : ITs «Gumanitarnaya Akademiya», 2006. – 288 s.
12. Антипенко В. Ф. Міжнародна кримінологія: досвід дослідження тероризму : моногр. / В. Ф. Антипенко. – Одеса : Фенікс, 2011. – 317 с. ; Antypenko V. F. Mizhnarodna kryminolohiia: dosvid doslidzhennia teroryzmu : monohr. / V. F. Antypenko. – Odesa : Feniks, 2011. – 317 s.
13. Канцір В. С. Тероризм у сучасному глобалізаційному просторі: філософсько-правовий вимір : моногр. / В. С. Канцір. – Львів : Край, 2011. – 554 с. ; Kantsir V. S. Teroryzm u suchasnomu hlobalizatsiinomu prostori: filosofsko-pravovyi vymir : monohr. / V. S. Kantsir. – Lviv : Krai, 2011. – 554 s.
14. Тероризм: визначення і сутність : моногр. / за заг. ред. В. В. Крутова, І. І. Мусієнка, В. П. Ємельянова. – Київ : Нац. акад. СБУ, 2015. – 191 с. ; Teroryzm: vyznachennia i sutnist : monohr. / za zah. red. V. V. Krutova, I. I. Musiiienka, V. P. Yemelianova. – Kyiv : Nats. akad. SBU, 2015. – 191 s.s.

15. Тероризм: теоретико-прикладні аспекти : навч. посіб. / за заг. ред. В. К. Гришука. – Львів : ЛьвДУВС, 2011. – 327 с. ; Teroryzm: teoretyko-prykladni aspekty : navch. posib. / za zah. red. V. K. Hryshchuka. – Lviv : LvDUVS, 2011. – 327 s.
16. Требин М. П. Терроризм в XXI веке / М. П. Требин. – Минск : Харвест, 2003. – 816 с. ; Trebin M. P. Terrorizm v KhKhI veke / M. P. Trebin. – Minsk : Kharvest, 2003. – 816 s.
17. Guelke A. Terrorism and global disorder : political violence in the contemporary world / A. Guelke. – London : Tauris, 2006. – 284 p.
18. Laqueur W. Terrorism / Walter Laqueur. – Boston - Toronto : Little. Brown, 1977. – 277 p.
19. Neumann P. R. Der Terror ist unter uns : Dschihadismus und Radikalisierung in Europa / Peter R. Neumann. – Berlin : Ullstein, 2016. – 297 s.
20. Schmid A. P. Political Terrorism: a New Guide to Actors, Authors, Concepts, Data Bases, Theories, & Literature / A. P. Schmid, A. J. Jongman M. Stohl; foreword by I. L. Horowitz. – New Brunswick, New York : Transaction Publishers, 2005. – 700 p.
21. The Faces of Terrorism : Multidisciplinary Perspectives / ed. by D. Canter. – Chichester, UK ; Malden, MA : Wiley-Blackwell, 2009. – 300 p.
22. The Routledge Handbook of Terrorism Research / ed. by A. P. Schmid. – New York : Routledge, 2011. – 718 p.
23. The SAGE Encyclopedia of Terrorism / ed. by G. Martin. – 2nd ed. – Thousand Oaks, California : SAGE Reference, 2011. – 689 p.
24. White J. R. Terrorism and Homeland Security / J. R. White. – Belmont, CA : Wadsworth Cengage Learning, 2014. – 501 p.
25. Wilkinson P. Political terrorism / P. Wilkinson. – London : Macmillan, 1974. – 159 p.
26. Клаузевиц К. О войне : в 2-х т. / К. Клаузевиц. – Москва : АСТ; Санкт-Петербург : Terra Fantastica, 2002. – Т.1. – 558 с.; Т.2. – 574 с.; Klauzevits K. O voyne : v 2-kh t. / K. Klauzevits. – Moskva : AST; Sankt-Peterburg : Terra Fantastica, 2002. – Т.1. – 558 s.; Т.2. – 574 s.
27. Сидоров Б. В. Терроризм и террористическая деятельность: вопросы соотношения, системный анализ и проблема совершенствования уголовно-правового и криминологического противодействия / Б. В. Сидоров // Вестник экономики, права и социологии. – 2015. – № 4. – С. 234-243 ; Sidorov B. V. Terrorizm i terroristicheskaya deyatelnost: voprosy sootnosheniya, sistemnyu analiz i problema sovershenstvovaniya ugolovno-pravovogo i kriminologicheskogo protivodeystviya / B. V. Sidorov // Vestnik ekonomiki, prava i sotsiologii. – 2015. – № 4. – S. 234-243
28. Cassese A. International Criminal Law / A. Cassese. – Oxford : Oxford University Press, 2003. – 472 p.
29. Jenkins B. M. The Study of Terrorism: Definitional Problem / B. M. Jenkins. – Santa Monica, California : Rand Corp., 1980. – 10 p.
30. Falkenrath R. A. Problems of Preparedness: U.S. Readiness for a Domestic Terrorist Attack / R. A. Falkenrath // International Security. – 2001. – Vol .25, № 4. – p. 147-186
31. Емельянов В. П. Терроризм – как явление и как состав преступления / В. П. Емельянов. – Харьков : Право, 1999. – 269 с. ; Yemelyanov V. P. Terrorizm – как yavlenie i kak sostav prestupleniya / V. P. Yemelyanov. – Kharkov : Pravo, 1999. – 269 s.
32. Ольшанский Д. В. Психология терроризма / Д. В. Ольшанский. – Санкт-Петербург : Питер, 2002. – 288 с. ; Olshanskiy D. V. Psikhologiya terrorizma / D. V. Olshanskiy. – Sankt-Peterburg : Piter, 2002. – 288 s.
33. Крайнев А. Терроризм – глобальная проблема современности / А. Крайнев // Зарубежное военное обозрение. – 1997. – № 6. – С. 5-8 ; Kraynev A. Terrorizm – globalnaya problema sovremennosti / A. Kraynev // Zarubezhnoe voennoe obozrenie. – 1997. – № 6. – S. 5-8.

34. Політологічний енциклопедичний словник / за ред. М. П. Требіна. – Харків : Право, 2015. – 816 с. ; Politolohichnyi entsyklopedychnyi slovnyk / za red. M. P. Trebina. – Kharkiv : Pravo, 2015. – 816 s.
35. Тухачевский М. Н. Избранные произведения в 2-х т. / М. Н. Тухачевский. – Москва : Воениздат, 1964. – Т. 1. – 320 с.; Т.2. – 264 с. ; Tukhachevskiy M. N. Izbrannye proizvedeniya v 2-kh t. / M. N. Tukhachevskiy. – Moskva : Voenizdat, 1964. – Т. 1. – 320 s.; Т.2. – 264 s.
36. Freier N. The Defense Identity Crisis: It's a Hybrid World / Nathan Freier // Parameters. – 2009. – Vol. 39. – Autumn. – P. 81-94
37. Hoffman F. G. Conflict in the 21st Century: The Rise of Hybrid Wars / F. G. Hoffman. – Arlington, VA : Potomac Institute for Policy Studies, 2007. – 72 p.
38. Hoffman F. G. Hybrid Warfare and Challenges / F. G. Hoffman // Joint Force Quarterly. – 2009. – № 52. – P. 34–39
39. Mattis J. N. Future Warfare: The Rise of Hybrid Wars / J. N. Mattis, F. G Hoffman // Proceedings. – 2005. – Vol. 131/11/1,233. – P. 18–19
40. McCuen J. J. Hybrid Wars / J. J. McCuen // Military Review. – 2008. – Vol. 88, № 2. – P. 107–113
41. Wilkie R. Hybrid Warfare: Something Old, Not Something New / R. Wilkie // Air & Space Power Journal. – 2009. – Vol. XXIII, № 4. – P. 13–17
42. Hybrid Warfare: Fighting Complex Opponents from the Ancient World to the Present / ed. By W. Murray, P. R. Mansoor. – New York : Cambridge University Press, 2012. – 329 p.
43. Месснер Е. Э. Всемирная мятежевойна / Е. Э. Месснер. – Жуковский; Москва : Кучково поле, 2004. – 512 с. ; Messner Ye. E. Vsemirnaya myatezhevoyna / Ye. E. Messner. – Zhukovskiy; Moskva : Kuchkovo pole, 2004. – 512 s.
44. Хочешь мира, победи мятежевойну! Творческое наследие Е. Э. Месснера. – Москва : Военный университет, Русский путь, 2005. – 696 с. - (Российский военный сборник. Вып. 21) ; Khochesh mira, pobedi myatezhevoynu! Tvorcheskoe nasledie Ye. E. Messnera. – Moskva : Voennyu universitet, Russkiy put, 2005. – 696 s. - (Rossiyskiy voennyu sbornik. Vip. 21)
45. Требін М. П. Концепція «заколотовійни» Є. Месснера / М. П. Требін // Гілея : науковий вісник. - 2014. – Вип. 88. – С. 221-225 ; Trebin M. P. Kontseptsiia «zakolotoviiny» Ye. Messnera / M. P. Trebin // Hileia : naukovyi visnyk. - 2014. – Vyp. 88. – S. 221-225
46. Nemeth W. J. Future War and Chechnya: A Case for Hybrid Warfare [Electronic resource] / W. J. Nemeth. – Monterey, CA : Naval Postgraduate School, June 2002. – Mode of access : http://calhoun.nps.edu/bitstream/handle/10945/5865/02Jun_Nemeth.pdf
47. Freier N. Hybrid Threats and Challenges: Describe... Don't Define [Electronic resource] / N. Freier // Small Wars Foundation. – Mode of access : <http://smallwarsjournal.com/blog/journal/docs-temp/343-freier.pdf>
48. Kilcullen D. The Accidental Guerilla. Fighting Small Wars in the Midst of a Big One / D. Kilcullen. – New York : Oxford University Press, 2009. – 384 p.
49. Корнієнко С. Путін веде в Україні гібридну війну – генерал Каппен [Електронний ресурс] / С. Корнієнко // Центр глобалістики «Стратегія XXI». – Режим доступу : <http://geostrategy.org.ua/ua/komentari/item/409-putin-vede-v-ukrayini-gibridnuviynu-general-kappen> ; Korniienko S. Putin vede v Ukraini hibrydnu viinu – heneral Kappen [Elektronnyi resurs] / S. Korniienko // Tsentr hlobalistyky «Stratehiia KhKhI». – Rezhym dostupu : <http://geostrategy.org.ua/ua/komentari/item/409-putin-vede-v-ukrayini-gibridnuviynu-general-kappen>
50. Hoffman F. G. 'Hybrid Threats': Neither Omnipotent Nor Unbeatable [Electronic resource] / F. G. Hoffman. – Mode of access : <http://www.fpri.org/article/2010/07/hybrid-threats-neither-omnipotent-unbeatable/>

51. Требин М. Терроризм как деструктивный модус бытия / М. Требин // Психология террористов и серийных убийц : хрестом. – Минск : Харвест, 2004. – С. 230-252 ; Trebin M. Terrorism kak destruktivnyy modus bytiya / M. Trebin // Psikhologiya terroristov i seriynykh ubiyts : khrestom. – Minsk : Kharvest, 2004. – S. 230-252

52. Kelman H. Violence without Moral Restraint: Reflection on the Dehumanisation of Victims and Victimiziers / H. Kelman // The Journal of Social Issues. – 1973. – Vol. 29, № 4. – P. 25–61

Стаття надійшла до редакції 05.05.2017 р.

M. Trebin

WAR AND TERRORISM: SYMBIOTIC RELATIONSHIPS

Consider the phenomenon of war and terrorism. Even at first glance approach to war Karl von Clausewitz allows us to conclude that the war and terrorism are very close to each other in essence. And if instead of the signified (Dfd) «war» we use Dfd «terrorism» is signifying (Dfn) war will reveal also the essence of the phenomenon of terrorism, the terrorism – «is an act of violence is to force the enemy to fulfill our will», «is nothing but a continuation of ... politics by other means», «is an act of human relationships». But this is only a first look at terrorism and it does not cover the complexity of the phenomenon. In our view, when terrorism should understand the social phenomenon that is based on the use or threat of use of violence as a terrorist act with the aim of increase climate of fear and hopelessness in society in order to achieve business goals terrorist activity. Terrorism inherent scalability, show off, diversity means used during the terrorist attacks and the high degree of public danger.

The phenomenon of war is constantly being transformed along with the changes taking place in the world. On the battlefield in modern armed conflict, along with regular troops there are many new actors - forming irregular insurgents and militias, criminal gangs and international terrorist networks, private military companies and legions of foreign mercenaries, secret service units around the world, as well as troop international organizations. In the West, a new type of war is called «hybrid warfare». The concept of «hybrid warfare» is very similar to the concept of «mutiny-war», which is those in 1950-1970-ies. created Ye. Messner. He advanced and scientifically substantiated assumptions warning that global civilization (Free World) exposed «the invasion of destructive forces» (forces of evil and terror), and that in this context, the main danger (historical call) for all humanity is «World mutiny-war» - a new type of all-out (and also «wrong», «heretical») war. War, characterized by «warfare-style insurgency»: revolution, revolt, insurrection, riot, sabotage, espionage, clandestine terror partisanship (guerilla), military and political banditry, provocations and propaganda agitation and other various ways breakage cultures, structures, people, military expansion, etc. The major components of the mode of being terrorists, in our view, is pronounced destructiveness, authoritarianism, a sense of exclusivity, the dominance orientation group ethos, «theatricality».

Proved that war and terrorism on the one hand, symbiotically related, and he and the other uses the phenomenon of violence to achieve their goals, in fact, in terms of new forms of armed struggle, including «hybrid war» terrorists are net succinct participants of the war, along with legal and illegal armed groups, security forces, guerrillas, bandits and others. on the other hand, methods of warfare and the war of terrorists conduct completely distorts the phenomenon of war, which operates within the framework of international law.

Key words: war, transformation of war, «hybrid warfare», mutiny-war, terrorism.

А.В. Трофименко

ПРАВОВІ ЗАСАДИ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ В УКРАЇНІ

У роботі автор представив аналіз нормативно-правової бази України в сфері соціального захисту внутрішньо переміщених осіб (ВПО). Встановлено поняття «внутрішньо переміщена особа» в українському законодавстві, права та пільги, що гарантуються державою цій категорії громадян. Визначено правові вимоги до отримання політико-правового статусу ВПО, а саме порядок оформлення довідки про взяття на облік внутрішньо переміщеної особи. Визначено недоліки нормативно-правової бази з досліджуваного питання, що потребують подальшого доопрацювання.

Ключові слова: внутрішньо-переміщена особа (ВПО), довідка про взяття на облік ВПО, Єдиний реєстр ВПО.

Політичні події останніх років в Україні, анексія Криму та військовий конфлікт на південному сході країни призвели до появи великої кількості людей, що через загрозу життю були змушені покинути місця свого проживання та шукати безпечного притулку за кордоном або в інших регіонах держави. Частина таких осіб звернулася за притулком до країн ЄС, США, Канади та інших країн, проте основна кількість стала внутрішніми переселенцями.

Кількість внутрішніх переселенців за даними Міністерства соціальної політики України станом на 18 серпня 2016 року вже нараховувала 1,7 млн. осіб, і ця цифра продовжила зростати [11]. Поява такої нової для країни групи осіб, що склала приблизно 3 відсотки населення, змусила державні органи влади надати їм особливий політико-правовий статус як «внутрішньо переміщеним особам», розробити механізми забезпечення їх прав та надання як державної, так і недержавної допомоги. З огляду на означене, значний науковий інтерес представляє дослідження правових засад забезпечення цим особам прав і свобод, створення належних умов для їх соціальної адаптації, захисту від дискримінації та примусового повернення, допомогу у добровільному поверненні.

Об'єктом даного дослідження є внутрішньо переміщені особи в Україні, предметом виступає їх політико-правовий статус згідно українського законодавства, їх права та пільги, гарантовані державою. Метою статті є встановити правові засади національного законодавства в сфері забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб.

Основу джерельної бази дослідження складають нормативно-правові акти України, а саме закон України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» від 20 жовтня 2014 року, а також низка постанов Кабінету Міністрів України та Верховної Ради України. Політико-правовий статус внутрішньо переміщених осіб в Україні через свою актуальність є об'єктом дослідження вітчизняних науковців, таких як Кобець М.П., Кульчицького Т.Р., Малиха М.І., Титаренко Н., Тищенко Н.І. й Піроцького Б.Ю. та інших науковців.

Основним нормативно-правовим актом, що призначений забезпечити права та встановити допомогу внутрішньо переміщеним особам, є Закон України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» від 20 жовтня 2014 року з низкою доповнень. Саме цим документом до правового поля було введено поняття «внутрішньо переміщена особа» (ВПО), згідно статті 1 внутрішньо переміщена особа – це «громадянин України, іноземець або особа без громадянства, яка перебуває на території України на законних підставах та має право на постійне проживання в Україні, яку змусили залишити або

покинути своє місце проживання у результаті або з метою уникнення негативних наслідків збройного конфлікту, тимчасової окупації, повсюдних проявів насильства, порушень прав людини та надзвичайних ситуацій природного чи техногенного характеру» [6].

Цей же закон встановлює права та пільги, якими користуються внутрішньо переміщені особи, серед яких, права на:

- захист від примусового внутрішнього переміщення або примусового повернення на покинуте місце проживання (ст.3);

- забезпечення технічними та іншими засобами реабілітації, на одержання реабілітаційних послуг відповідно до законодавства за місцем проживання;

- продовження здобуття певного освітнього рівня на території інших регіонів України за рахунок коштів державного бюджету або інших джерел фінансування;

- отримання матеріального забезпечення, страхових виплат та соціальних послуг за загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності і від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності (ст. 7);

- єдність родини;

- інформацію про долю та місцезнаходження зниклих членів сім'ї та близьких родичів;

- достовірну інформацію про наявність загрози для життя та здоров'я на території її покинутого місця проживання, а також місця її тимчасового поселення, стану інфраструктури, довкілля, забезпечення її прав і свобод;

- створення належних умов для її постійного чи тимчасового проживання;

- оплату вартості комунальних послуг в місцях компактного поселення внутрішньо переміщених осіб;

- забезпечення органами державної виконавчої влади, органами місцевого самоврядування та суб'єктами приватного права можливості безоплатного тимчасового проживання (за умови оплати особою вартості комунальних послуг) протягом шести місяців з моменту взяття на облік внутрішньо переміщеної особи; для багатодітних сімей, інвалідів, осіб похилого віку цей термін може бути продовжено;

- сприяння у переміщенні її рухомого майна;

- сприяння у поверненні на попереднє місце проживання;

- забезпечення лікарськими засобами у випадках та порядку, визначених законодавством;

- надання необхідної медичної допомоги в державних та комунальних закладах охорони здоров'я;

- влаштування дітей у дошкільні та загальноосвітні навчальні заклади;

- отримання соціальних та адміністративних послуг за місцем перебування;

- проведення державної реєстрації актів цивільного стану, внесення змін до актових записів цивільного стану, їх поновлення та анулювання за місцем перебування;

- безкоштовний проїзд для добровільного повернення до свого покинутого постійного місця проживання у всіх видах громадського транспорту у разі зникнення обставин, що спричинили таке переміщення;

- отримання гуманітарної та благодійної допомоги (ст. 9) [6].

Крім того, згідно статті 8 вищезазначеного закону внутрішньо переміщена особа реалізує своє право голосу на виборах Президента України, народних депутатів України, місцевих виборах та референдумах шляхом зміни місця голосування без зміни виборчої адреси.

На додаток до зазначених прав Кабінетом Міністрів України видано низку постанов, що регулюють виплату грошової допомоги внутрішньо переміщеним особам. Так, Постанова КМУ «Про надання щомісячної адресної допомоги внутрішньо переміщеним

особам для покриття витрат на проживання, в тому числі на оплату житлово-комунальних послуг» від 1 жовтня 2014 р. встановлює розмір щомісячних виплат. Для непрацевдатних осіб (пенсіонери, діти) розмір щомісячної виплати складає 884 гривні на одну особу (члена сім'ї), для інвалідів – прожитковий мінімум для осіб, які втратили працевдатність, а для працевдатних осіб – 442 гривні на одну особу (члена сім'ї). Загальна сума допомоги на сім'ю розраховується як сума розмірів допомоги на кожного члена сім'ї та не може перевищувати 2 400 гривень [9].

У свою чергу, згідно «Порядку використання коштів, що надійшли від фізичних та юридичних осіб для надання одноразової грошової допомоги постраждалим особам та внутрішньо переміщеним особам», затвердженому Кабінетом Міністрів України Постановою від 1 жовтня 2014 року, внутрішньо переміщенні особи можуть подати заяву для отримання одноразової грошової допомоги до органів соціального захисту населення за місцем реєстрації проживання або фактичним місцем перебування. Відповідна заява має зазначати причини необхідності надання грошової допомоги та реквізити рахунка, відкритого у банківській установі. Зазначена одноразова грошова допомога підлягає виплаті шляхом використання коштів, що надійшли в Мінсоцполітики від фізичних та юридичних осіб, резидентів і нерезидентів як благодійна пожертва, гуманітарна допомога, гранти та дарунки [8].

Для користування зазначеними правами особа має оформити довідку про взяття на облік внутрішньо переміщеної особи. Механізм видачі такої довідки встановлено також положеннями зазначеного закону. Так, для набуття статусу ВПО та користування належними їй правами та пільгами необхідно оформити довідку про взяття на облік внутрішньо переміщеної особи. Підставою для оформлення такої довідки є проживання на території, де має місце військовий конфлікт, тимчасова окупація, прояви насильства, порушення прав людини чи надзвичайна ситуація (стаття 4) [6].

На додаток до закону Кабінетом Міністрів України було ухвалено Порядок оформлення і видачі довідки про взяття на облік внутрішньо переміщеної особи (Постанова КМУ № 509 від 1 жовтня 2014 р.), згідно якого для отримання довідки особа має подати заяву до «структурного підрозділу з питань соціального захисту населення районних, районних у м. Києві держадміністрацій, виконавчих органів міських, районних у містах (у разі утворення) рад» [10].

Форму заяви для отримання зазначеної довідки затверджує Міністерство соціальної політики. Ця заява повинна містити таку інформацію про заявника:

- прізвище, ім'я та по батькові;
- громадянство;
- дата та місце народження;
- стать;
- відомості про малолітніх, неповнолітніх внутрішньо переміщених осіб, які прибули разом з ним (у разі необхідності);
- відомості про зареєстроване та фактичне місце проживання;
- адреса, за якою з особою може здійснюватися офіційне листування або вручення офіційної кореспонденції, та контактний номер телефону;
- обставини, що спричинили внутрішнє переміщення;
- декларацію особи про її непричетність до скоєння злочинів або співучасті у злочинах;
- відомості про житлові, соціальні, медичні, освітні та інші потреби [10].

Разом із заявою особа має представити документ, що посвідчує особу та підтверджує громадянство України [10]. У разі відсутності відмітки про реєстрацію місця проживання на території збройного конфлікту заявник має підтвердити факт проживання на такій території. Для цього слід надати докази, якими можуть бути військовий квиток з

відомостями про проходження військової служби, трудова книжка із записами про здійснення трудової діяльності, документ, що підтверджує право власності на рухоме або нерухоме майно, свідоцтво про базову загальну середню освіту, атестат про повну загальну середню освіту, документи про професійно-технічну освіту, документ про вищу освіту (науковий ступінь), медичні документи, фотографії, відеозаписи тощо [6].

Національне законодавство також окремо визначає механізм оформлення довідки про взяття на облік ВПО для неповнолітніх осіб. Так, вищезгаданий Закон України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» було доповнено в частині вимог до отримання статусу ВПО неповнолітніми особами після ухвалення Закону «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення соціального захисту дітей та підтримки сімей з дітьми» від 26 січня 2016 року. Згідно внесених доповнень «кожна дитина, у тому числі яка прибула без супроводження батьків, інших законних представників, отримує довідку про взяття на облік внутрішньо переміщеної особи». Неповнолітні діти мають подати заяву особисто, а малолітні діти – через законного представника. У разі якщо малолітня дитина прибула без супроводження законних представників, таку заяву може подати її родич або представник органу опіки та піклування за місцем перебування такої дитини. Разом із заявою має бути представлено свідоцтво про народження дитини, документ, що посвідчує особу законного представника, або документи, що підтверджують родинні стосунки між дитиною і заявником, якщо заявником є родич. Від імені дитини, влаштованої до дитячого закладу, закладу охорони здоров'я або закладу соціального захисту дітей на повне державне забезпечення, таку заяву подає керівник відповідного закладу, ним також мають бути представлені документ, що підтверджує його повноваження, та документ, що підтверджує факт зарахування дитини до цього закладу [5].

Термін розгляду заяви може відрізнятись. У разі наявності документу, що містить відмітку про реєстрацію місця проживання на території збройного конфлікту, довідка про взяття на облік внутрішньо переміщеної особи або рішення про відмову у видачі довідки видається заявнику в день подання заяви. У разі відсутності такої відмітки та підтвердження факту проживання на такій території іншими вищезазначеними документами, термін розгляду заяви складає не більше 15 робочих днів (п.7 ст.4) [6].

У результаті розгляду заяви відповідний орган у зазначений строк видає довідку про взяття на облік ВПО або про відмову у видачі довідки з обов'язковим зазначенням підстави відмови, яке підписується керівником цього органу. Підставою для відмови можуть бути наступні випадки:

- 1) відсутні обставини, що спричинили внутрішнє переміщення;
- 2) у державних органів наявні відомості про подання завідомо неправдивих відомостей для отримання довідки;
- 3) заявник втратив документи, що посвідчують його особу, до їх відновлення;
- 4) у заявника немає відмітки про реєстрацію місця проживання на території адміністративно-територіальної одиниці, з якої здійснюється внутрішнє переміщення, та відсутні докази, що підтверджують факт проживання на території адміністративно-територіальної одиниці, з якої здійснюється внутрішнє переміщення, визначені частиною сьомою цієї статті;
- 5) докази, надані заявником для підтвердження факту проживання на території адміністративно-територіальної одиниці, з якої здійснюється внутрішнє переміщення, не доводять факту проживання заявника на території зазначеної адміністративно-територіальної одиниці (п.10 ст.4) [6].

У разі відмови в оформленні довідки особа може повторно звернутися із заявою, або оскаржити рішення про відмову в судовому порядку.

Першочергово строк дії довідки про взяття на облік ВПО складав шість місяців, але з набуттям 13 січня 2016 року чинності Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо посилення гарантії дотримання прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» ця довідка діє безстроково [4]. Підставою для скасування дії довідки є обставини, за яких внутрішньо переміщена особа подала заяву про відмову від довідки; скоїла злочин; повернулася до покинутого місця постійного проживання; виїхала на постійне місце проживання за кордон; подала завідомо недостовірні відомості (ст. 12) [6].

Координацію та контроль за діяльністю органів виконавчої влади щодо вжиття ними необхідних заходів із забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб покладено на Кабінет Міністрів України. Крім того, ним було утворено Міжвідомчий координаційний штаб з питань, пов'язаних із соціальним забезпеченням громадян України, які переміщуються з тимчасово окупованої території та районів проведення антитерористичної операції. Також, у кожній області на базі територіальних підрозділів Державної служби України з надзвичайних ситуацій утворені регіональні штаби, до яких громадяни можуть звернутися за допомогою у переміщенні з районів проведення антитерористичної операції, поселенні та соціальному забезпеченні [11].

Для обліку осіб із зазначеним статусом законом передбачено створення Єдиної інформаційної бази даних про внутрішньо переміщених осіб (ст. 4) [6]. Цей реєстр було запущено в тестовому режимі Міністерство соціальної політики з 1 серпня 2016 року. До бази даних має вноситься така інформація: прізвище, ім'я, по батькові, громадянство; дата, місце народження; стать; документ, що посвідчує особу; номер довідки, дата її видачі та назва органу, що її видав; відомості про останнє зареєстроване місце проживання внутрішньо переміщеної особи та її фактичне місце перебування; адреса, за якою із внутрішньо переміщеною особою може вестися офіційне листування або вручення офіційної кореспонденції, та номер телефону; відомості про житлові, соціальні, медичні, освітні та інші потреби внутрішньо переміщених осіб, стан їх забезпечення; відомості про виплачені особі грошові кошти. Для ідентифікації в зазначеній базі даних може міститися фотографічне зображення [10]. Проте, варто зауважити, що досі дані реєстру є закритими для публічного доступу.

З метою розв'язання основних проблем внутрішньо переміщених осіб, зниження рівня соціальної напруженості серед них і в суспільстві, сприяння їх інтеграції та соціальній адаптації за новим місцем проживання Кабінет Міністрів України затвердив «Комплексну державну програму щодо підтримки, соціальної адаптації та реінтеграції громадян України, які переселилися з тимчасово окупованої території України та районів проведення антитерористичної операції в інші регіони України, на період до 2017 року», затверджену 16 грудня 2015 року [7]. Ця програма містить план заходів з реалізації 20 основних завдань та чітко прописує термін виконання кожного заходу, відповідальні установи та очікуванні результати. Щоквартально Міністерство соціальної політики на своєму сайті оприлюднює звіт про виконання зазначеної програми.

У квітні 2016 року було створено Міністерство з питань тимчасово окупованих територій та внутрішньо переміщених осіб. Проте у Законі України «Про державний бюджет України на 2016 р.» не передбачалися статті витрат на реалізацію вищевказаної Комплексної державної програми [2].

Не дивлячись на значні зміни в національному законодавстві з метою забезпечення соціального захисту нової категорії громадян, наявна нормативно-правова база потребує подальшого доповнення та вдосконалення. Надаючи значну кількість прав та пільг ВПО, законодавство не встановлює чіткі механізми реалізації цих прав. Прикладом чого може слугувати зазначене право на безоплатне тимчасове проживання протягом шести місяців, надаючи яке, законодавство не містить порядку надання у користування такого житла. Не передбачено й механізму та порядку компенсації вартості зруйнованого житла, право на яку

також передбачено законами України. Проблеми існують і під час реалізації на місцях документів, виданих центральними органами державної влади, через велику кількість нормативно-правових актів, що мають певні юридичні колізії.

Існує і низка проблем у правозастосуванні вимог до отримання статусу ВПО. Слід звернути увагу на неузгодження положень законів та підзаконних актів, наприклад, положення про безстроковість довідки, внесене до закону в січні 2016 р. ігнорувалося органами, що їх видавали, через відсутність такого положення в постановах Кабінету Міністрів. Крім того, працівники Державної міграційної служби (ДМС) згідно цих же змін до закону не мають більше ставити штамп про реєстрацію місця проживання на довідках, проте органи соціального захисту розглядали довідку без такого штампу як недійсну, керуючись нормами постанов уряду, а не законом. Порушення прав внутрішньо переміщених осіб у зв'язку з невизнанням довідок без відміток ДМС припинились тільки після внесення відповідних змін до постанов Кабінету Міністрів у червні 2016 року [3].

Більш того, наявність широкої законодавчої бази із забезпечення прав і свобод переселених громадян автоматично не призводить до остаточного вирішення проблем цієї категорії осіб. Досі невирішеними залишаються питання браку грошових коштів для життєдіяльності, забезпечення переселених осіб робочими місцями, відсутність програми надання медичної, у тому числі психологічної, допомоги, відсутність критеріїв відбору для надання соціальної підтримки переселеним громадянам залежно від їх матеріального становища та соціального статусу тощо.

Таким чином, з ухваленням 20 жовтня 2014 року Закону України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» держава зробила довгоочікуваний крок з соціального захисту нової для країни категорії осіб, що через трагічні події з анексії Криму та військових дій на сході України були вимушені покинути місця свого проживання. Наразі українське законодавство чітко встановлює, яка особа є «внутрішньо переміщеною особою», прописує права та пільги, включаючи грошові виплати, що їй надаються та гарантуються державою, визначає механізм оформлення довідки про зазначений статус. Крім того, нормативно-правові акти з регулювання зазначеної сфери постійно оновлюються відповідно до нових умов та потреб осіб зі статусом ВПО, а також до проблем, що постають в процесі реалізації законів. Але, закони та підзаконні акти в сфері ВПО потребують подальшого доопрацювання через неузгодженість між собою нормативно-правових актів різного рівня, а також відсутність на практиці ефективної системи обліку внутрішньо переміщених осіб, доступної громадськості, яка передбачена законом.

Список використаної літератури

1. Єдиний реєстр внутрішньо переміщених осіб запрацював у тестовому режимі // Урядовий портал [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.kmu.gov.ua/control/publish/article?art_id=249225479.
2. Ключові засади державної політики у сфері забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб / Аналітична довідка // Національний інститут стратегічних досліджень / Відділ розвитку політичної системи (Ю. Б. Каплан). — жовтень 2016. — № 37, Серія «Політика» [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.niss.gov.ua/articles/2375>.
3. Права внутрішньо переміщених осіб / Благодійний фонд «Право на захист» // Українська гельсінська спілка з прав людини [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <https://helsinki.org.ua/prava-vnutrishno-peremischenyh-osib>.
4. Про внесення змін до деяких законів України щодо посилення гарантій дотримання прав і свобод внутрішньо переміщених осіб : Закон України від 24 грудня 2015 року [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/921-19>.
5. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення соціального захисту дітей та підтримки сімей з дітьми : Закон України від 26 січня 2016

року [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/936-19/paran114>.

6. Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб : Закон України від 20 жовтня 2014 року [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1706-18/page>.

7. Про затвердження Комплексної державної програми щодо підтримки, соціальної адаптації та реінтеграції громадян України, які переселилися з тимчасово окупованої території України та районів проведення антитерористичної операції в інші регіони України, на період до 2017 року : Постанова Кабінету Міністрів України № 1094 від 16 грудня 2015 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1094-2015-%D0%BF>.

8. Про затвердження Порядку використання коштів, що надійшли від фізичних та юридичних осіб для надання одноразової грошової допомоги постраждалим особам та внутрішньо переміщеним особам: Постанова Кабінету Міністрів України № 535 від 1 жовтня 2014 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/535-2014-%D0%BF/paran8#n8>.

9. Про надання щомісячної адресної допомоги внутрішньо переміщеним особам для покриття витрат на проживання, в тому числі на оплату житлово-комунальних послуг : Постанова Кабінету Міністрів України № 505 від 1 жовтня 2014 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/505-2014-%D0%BF>.

10. Про облік внутрішньо переміщених осіб : Постанова Кабінету Міністрів України № 509 від 1 жовтня 2014 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/505-2014-%D0%BF>.

11. Про Рекомендації парламентських слухань на тему: «Стан дотримання прав внутрішньо переміщених осіб та громадян України, які проживають на тимчасово окупованій території України та на тимчасово неконтрольованій території в зоні проведення антитерористичної операції» : Постанова Верховної Ради України № 1074-VIII 31 березня 2016 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1074-19/page>.

12. Титаренко Н. Спрощення в оформленні статусу переселенців / Наталя Титаренко [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/rada/show/n0001697-16>.

13. Про облік внутрішньо переміщених осіб : Постанова Кабінету Міністрів України № 509 від 1 жовтня 2014 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/505-2014-%D0%BF>.

Стаття надійшла до редакції 10.05.2017 р.

A. Trofimenko

LEGAL BASIS FOR SOCIAL PROTECTION FOR INTERNALLY DISPLACED PERSONS IN UKRAINE

The annexation of Crimea and military conflict in the south-east Ukraine made many people leave their residences and look for the shelter abroad or in the other regions of Ukraine due to the threat to their lives. The majority of them became internally displaced persons. The appearance of such a new group of persons which comprised 3% of population made government authorities grant them a special political and legal status of “internally displaced persons”(IDPs) and to design a mechanism of ensuring their rights and providing government and non-government assistance.

Under the Ukrainian legislation an internally displaced person is a citizen of Ukraine, a foreigner or a stateless person staying on territory of Ukraine on legal grounds and being entitled to permanent residence in the territory of Ukraine, who was forced to leave or abandon his/her residence place as a result of or in order to avoid negative impact of armed conflict, temporary

occupation, situations of generalized violence, mass violations of human rights and natural or man-made disasters.

In order to define a political and legal status of internally displaced persons the author analyzes the modern regulatory acts of Ukraine, which contain their rights, obligations and social security. The main law in this field is considered to be the Law of Ukraine "On ensuring of rights and freedoms of internally displaced persons" dated October 20th, 2014 with a number of amendments.

The article pays special attention to the introduction of the procedure of gaining the status of IDP through the issuance of certificate of registration. The author highlights that while ensuring a great number of rights and privileges for this group of persons, the legislation does not set a distinct mechanism of the implementation of these rights and therefore there appears a number of problems concerning the administration of requirements for gaining the IDP status. There are still a number of problems to settle such as the lack of financial resources for living, the employment of IDPS, the absence of the programs of providing medical and psychological support, the absence of selection criteria for providing social support to replaced citizens regarding their financial situation, social status etc.

The author concludes that the Ukrainian legislation makes it clear which person is considered to be an internally displaced one, distinctly describes the rights and the privileges including the money payments secured and provided by the state and defines the mechanism of issuing the certificate of the abovementioned status. Laws and bylaws on internally displaced persons require further review due to the existing inconformity between regulatory acts of different levels and the absence of the effective in practical terms system of registration of IDPs accessible for the society and prescribed by the law.

Key words: *internally displaced person (IDP), certificate of registration of internally displaced person, Unified register of IDP.*

УДК 327.8(481)(045)

М.В. Трофименко

ПУБЛІЧНА ДИПЛОМАТІЯ КОРОЛІВСТВА НОРВЕГІЯ

У роботі автор представив аналіз особливостей публічної дипломатії Королівства Норвегія через дослідження її стратегії, механізмів та інструментів реалізації. Розглянуто особливості Норвегії як «невидимої» країни та зусилля цієї держави з підвищення «привабливості» свого образу для світової громадськості. Встановлено, що стратегія публічної дипломатії Норвегії базується на чотирьох образах і ціннісних платформах: гуманітарна наддержава / миротворець; суспільство, яке живе в мирі з природою; суспільство з високим показником рівності; інтернаціональне суспільство / суспільство, наповнене духом пригод. Автор також виокремив основні інструменти реалізації публічної дипломатії Норвегії, серед яких особливе місце займають високоякісні веб-сайти державних структур, зокрема Міністерства закордонних справ та представництв країни закордоном, а також діяльність державної компанії Innovation Norway та Норвезького агентства з міжнародного розвитку (НАМР).

Ключові слова: *публічна дипломатія, «невидима» країна, «норвезький ціннісний рюкзак», Innovation Norway, Норвезьке агентство з міжнародного розвитку (НАМР).*

Головна складність для традиційного представлення публічної дипломатії як інструмента зв'язку уряду з закордонною громадськістю полягає в тому, що публічна

дипломатія заснована на об'єднанні держави з ціннісними ресурсами національних суб'єктів суспільства. Це спонукає держави (міністерства закордонних справ) розробляти стратегії координації роботи, щоб залучати національних суб'єктів до формування платформ для просування образу і цінностей, навколо яких може виникнути синергія в залученні закордонної громадськості.

Публічна дипломатія сьогодні є серйозним викликом для міністерств закордонних справ зовсім не тільки через те, що їм потрібно підтримувати комунікацію з широкою зарубіжною аудиторією і робити це з великою швидкістю в умовах інформаційної ємності. Дипломати завжди підтримують контакти із зарубіжним суспільством для того, щоб привернути увагу до позиції їх країн і пропаганди їх цінностей, питання лише адаптації організаційних процедур і технологічної інфраструктури міністерств закордонних справ з тим, щоб вони продовжили ефективно здійснювати громадську діяльність за кордоном. Тією серйозною проблемою, яка стоїть перед МЗС щодо публічної дипломатії є те, що, як правило, в залученні національних суб'єктів в дипломатичні відносини дипломати не беруть участі. Необхідність цього викликає інституційну кризу, що підриває інституційний імідж МЗС як виняткового органу, що відає питаннями зовнішніх зносин. Сучасна публічна дипломатія ставить під сумнів основні уявлення про те, хто ж такий дипломат, і що ж дійсно є дипломатією, а що ні.

Для більш детального дослідження механізмів публічної дипломатії важливим виступає аналіз досвіду різних країн у цій сфері. Досить цікавим є досвід Королівства Норвегія, яке велику увагу приділяє розвитку своєї публічної дипломатії.

Королівство Норвегія – суверенна та унітарна монархія, територія якої включає в себе західну частину Скандинавського півострова, острів Ян-Маєн і Арктичний архіпелаг Шпіцберген.

Норвегія займає територію площею у 385 252 км² і має населення чисельністю 5 258 317 чол. (на січень 2017)¹. Країна має довгу лінію східного сухопутного кордону зі Швецією (протяжністю 1 619 км). Норвегія також межує з Фінляндією і Росією на північному-сході, а також з протокою Скагеррак на півдні, з Данією на іншому боці. Норвегія має довгу берегову лінію, межуючи з Атлантичним океаном та Баренцовим морем.

Король Гаральд V з династії Шлезвіг-Гольштейн-Сьоннерборг-Глюксбургів є правлячим монархом Норвегії. Ерна Солберг стала прем'єр-міністром у 2013 році, замінивши на посту Єнса Столтенберга. Норвегія – конституційна монархія, державна влада в країні розділена між парламентом, Королем та Верховним Судом, згідно Конституції 1814 року. Між 1661 та 1814 рр. Норвегія була абсолютною монархією, а до 1661 року, Король ділив владу з норвезькою знаттю. Норвегія є однією з перших держав Європи та одним з найстаріших досі існуючих королівств у світі, заснованим у 872 році завдяки злиттю кількох дрібних королівств. Королівство безперервно існує протягом більше як 1100 років, а перелік норвезьких монархів включає більше шістдесяті королів та графів.

Норвегія підтримує тісні зв'язки з Європейським Союзом та його країнами-членами (незважаючи на відмову від вступу до союзу на референдумі), так само, як і зі Сполученими Штатами Америки. Норвегія є однією з країн засновників Організації Об'єднаних Націй, НАТО, Ради Європи, Антарктичного Договору та Північної Ради; також членом Європейської Економічної Зони, Світової Організації Торгівлі, та Організації Економічного Співробітництва та Розвитку; і частиною Шенгенської зони. Норвегія подавала заявки на вступ до ЄС та його попередників у 1962, 1967 та 1992 роках. Якщо Данія, Швеція та Фінляндія набули членства в ЄС, норвежці відхилили угоди про приєднання до ЄС на референдумах 1972 та 1994 років. Проте, Норвегія разом з Ісландією та Ліхтенштейном бере участь у єдиному ринку Європейського Союзу завдяки приєднанню до угоди

Європейського економічного простору (ЄЕП). Норвегія є високо інтегрованим членом більшості секторів внутрішнього ринку ЄС.

Країна успішно поєднує ринкову економіку та Скандинавську економічну модель обов'язковим медичним страхуванням і комплексною системою соціального страхування. Норвегія має значні запаси нафти, природного газу, мінералів, лісоматеріалів, морепродуктів, прісної води і гідроенергетики. На нафтову промисловість припадає близько чверті валового внутрішнього продукту країни. Норвегія посідає четверте місце у світі в переліку країн за розміром доходу на душу населення, згідно з даними Світового банку та МВФ.

Норвегія є однією з найбільш розвинених демократій та правових держав у світі. З 2010 року Норвегія є найбільш демократично розвиненою країною у світі згідно даних рейтингу Індекс демократії [3].

Норвегія має свої посольства у 86 країнах світу, у тому числі й в Україні [8]. Натомість в Осло акредитовані представництва 60 країн світу.

Норвегія – країна, що обіймає перші позиції у провідних рейтингах, що вимірюють якість життя, якість системи охорони здоров'я, стабільність, свободу преси, рівень прибутків тощо [7].

Індекс	Позиція	Кількість країн, що розглядалась
Всесвітня доповідь щодо найбільш щасливих країн 2017 року	1	157
Індекс розвитку людини 2015 року	1	187
Індекс розвитку людини з точки зору нерівності за 2015 р.	1	150
Індекс кращого життя Організації економічного співробітництва та розвитку 2016 року	1	38
Індекс процвітання 2016 року	2	149
Індекс інтегрованості за 2016 рік	1	105
Індекс розвитку демократії 2016 року	1	167
Всесвітня доповідь щодо здоров'я матерів та немовлят 2015 року	1	179
Обсяги витрат на охорону здоров'я на душу населення 2013 року	1	188
Індекс свободи преси 2017 року	1	180
Індекс недієздатності держав 2016	2 (зразкова країна)	178
Середній валовий прибуток домогосподарств 2013 року	2	131
Середні доходи дорослих громадян 2009–2014	2	35
Міжнародний індекс прав власності 2015 року	2	129
Глобальний звіт про гендерну рівність 2016 року	3	144
Індекс рівня володіння англійською мовою 2015 року	4	70
Індекс сприйняття корупції 2015 року	5	175
Індекс розвитку мереж 2016 року	4	139
Індекс легкості організації та ведення бізнесу 2016 року	9	185
Глобальний індекс миролюбності за 2016	17	163
Індекс глобалізації 2015 року	18	207

Індекс ефективності логістики за 2016	22	160
Індекс економічних свобод 2016 року	27	167

Таким чином, Норвегія – є надзвичайно цікавою країною для вивчення. Знаходячись на півночі Європи, маючи тісні зв'язки з Європейським Союзом, але не входячи до нього, обіймаючи досить велику територію з відносно невеликим населенням, маючи величезні запаси природних ресурсів, в тому числі нафти та газу, створивши унікальну економічну модель, обіймаючи найвищі сходинки у світових рейтингах по різних напрямках життєдіяльності.

Норвезький політолог, письменниця та політик Джане Хааланд Матларі зазначає, що, хоча Норвегія під час Холодної війни і була стратегічним пріоритетом для США та інших союзників по НАТО через свої спільні кордони з СРСР на Півночі, цей статус зник після закінчення ідеологічної конфронтації, і тепер Норвегії необхідно шукати нові способи, щоб заявити про себе на міжнародній арені [2]. Деякі вчені використовують по відношенню до Норвегії термін «невидима» країна та називають цю ознаку головною проблемою норвезької публічної дипломатії.

Британські вчені Марк Леонард та Ендрю Смол зазначають, що існує низка факторів, які обумовлюють так звану «невидимість» Норвегії: невеликий розмір за населенням, економікою та присутністю в регіоні та світі; вона ізольована політично, географічно і культурно; її мові не вистачає «привабливості» багато норвежців говорять англійською, а не навпаки; в ній відсутні власні бренди і відмітні знаки Норвегія не направляє до інших країн своїх емісарів для зміцнення норвезької самобутності; вона подібна до Скандинавії їх спільна культурна спадщина аж ніяк не допоможе відрізнити Норвегію від інших країн цього регіону [2, р. 16].

Для вирішення цієї проблеми, Міністерство закордонних справ Норвегії уклало контракт з лондонським Центром зовнішньої політики (ЦЗП) [4] на розробку стратегії публічної дипломатії для Норвегії. Для того, щоб виявити загальну платформу образів і цінностей, навколо яких може бути створений повноцінний образ Норвегії, в 2002 і 2003 роках в Осло було проведено кілька семінарів, в яких взяли участь Центр зовнішньої політики, представники Міністерства закордонних справ Норвегії та низка зацікавлених сторін, починаючи з урядових установ, активістів неурядових організацій, науковців, журналістів і підприємців. Ці зустрічі носили характер дискусій за закритими дверима, участь в яких брало лише кілька обраних впливових осіб, які суттєво впливали на формування громадської думки. В результаті роботи семінарів був складений стратегічний звіт, представлений норвезькій громадськості в червні 2003 року. У звіті було представлено чотири образи і ціннісних платформи, навколо яких мало формуватися розуміння як представити Норвегію світу:

- гуманітарна наддержава / миротворець;
- суспільство, яке живе в мирі з природою;
- суспільство з високим показником рівності;
- інтернаціональне суспільство / суспільство, наповнене духом пригод [2, р. 16].

В той час, як розробка узгодженого набору образів і цінностей, навколо яких повинна проводитися пропаганда норвезької самобутності за кордоном є новою, цінністю, пов'язані з чотирма компонентами стратегії публічної дипломатії, вже довгий час існують в норвезькому суспільстві і протягом десятиліть проникали в політичне життя Норвегії.

Як відзначають політологи Добінсон і Дейл, було досягнуто надзвичайно широкої політичної єдності у питанні, що стосується понять миру як пріоритету у зовнішній політиці, навколо соціально-демократичних цінностей, що підтверджують рівність і насамперед, щодо питань екології. Починаючи з 50-х років ХХ століття неурядові організації в Норвегії, так само як і норвезький уряд, активно беруть участь в питаннях розробки, розвитку, захисту прав людини і зміцненні миру в різних регіонах світу.

Прикладами застосування подібних миротворчих зусиль Норвегії є Шрі-Ланка, Колумбія та Близький Схід. Між урядом і неурядовими організаціями був встановлений нерозривний зв'язок та тісна співпраця. Міністерство закордонних справ Норвегії навчилося покладатися на досвід і мережі контактів неурядових організацій на місцях в кризових регіонах, у той час, як такі організації можуть розраховувати та покладатися на більш істотну фінансову підтримку з боку уряду.

Таким чином, на думку журналіста та політолога Яна Егеланда згадана система взаємовідносин офіційних державних органів влади із неурядовими організаціями свідчила про створення так званої «норвезької моделі» співпраці, де діяльність громадських організацій та цінності тісно координуються з пріоритетними аспектами і цінностями зовнішньої політики уряду, що і відображає такий багатосторонній підхід на практиці. Деякі з успішних мирних переговорів, проведених норвезькими акторами (як урядовими, так і неурядовими) використовуються в якості прикладу того, як тісно політичні дії Норвегії пов'язані зі згаданими вище цінностями [2, р. 17].

Політологи Добінсон і Дейл називають це «норвезьким ціннісним рюкзаком», що виступає метафорою когнітивної бази, яка містить глибоко вкорінені цінності збереження рівності, миру і навколишнього середовища, за допомогою яких норвезькі політичні дії сприяють вирішенню конфліктних ситуацій, що відбуваються за кордоном. Значення метафори «ціннісний рюкзак» знаходить своє вираження в описі тієї ситуації, коли, наприклад, для того, щоб обговорити рішення проблеми, конфліктує в громадянській війні сторони запрошуються до Норвегії. У практиці закріпилося те, що всіх учасників переговорів запрошували прогулятися по лісах на північ від Осло (такі прогулянки привели учасників переговорів з боку Ізраїлю і Палестини до підписання мирної угоди в Осло в 1993 році) або провести час в приватному котеджі представника норвезької громадської організації, де, наприклад, в середині 90-х років ХХ століття довелось опинитися учасникам партизанського руху в Гватемалі. Норвезькі актори сприяють вирішенню зовнішніх конфліктів завдяки своїй вкрай специфічній системі цінностей, яка залишається відносно незмінною серед усіх норвезьких акторів, які беруть участь в мирних переговорах. Мабуть, це можна було б охарактеризувати як внутрішньо орієнтований інтернаціоналізм використання свого особливого життєвого досвіду, традицій і світосприйняття щодо ситуацій, що виникають за межами своєї власної культури, виходячи з загальної рівності всіх людей [2, р. 16].

Залежність Міністерства закордонних справ Норвегії від різних форм співробітництва, обміну інформацією, координації з окремими суб'єктами громадянського суспільства (ця модель також застосовувалася в згаданих вище консультативних нарадах в процесі розробки стратегії публічної дипломатії) різко суперечить небажанню МЗС брати участь в більш широкому публічному обговоренні цінностей і пріоритетних напрямків здійснення зовнішньої політики. Хоч й інші міністерства норвезького уряду з метою залучення народу до обговорення політичних ініціатив і пріоритетів покладаються на широке коло консультативних механізмів, єдиним механізмом, що застосовується Міністерством закордонних справ в консультуванні з громадськістю, залишається проведення тематичних конференцій і дискусій, в яких пропонується брати участь тільки окремим групам суб'єктів громадянського суспільства. Такий корпоративістський вибіркового підхід до публічного обговорення може бути пов'язаний з тим, що міністерство закордонних справ традиційно бореться з низьким рівнем легітимності і поваги всередині широких верств егалітарного норвезького суспільства, скептично налаштованого щодо того, що, на їхню думку, є прихованою квазі-аристократичною практикою серед дипломатів. Через ці проблеми у відносинах з суспільством всередині країни професійна орієнтація на захист інформації завжди була на другому місці в міністерстві, а необхідність

ділитися інформацією з громадськістю – на першому, для того щоб заручитися її підтримкою і схваленням зовнішньополітичної діяльності [2, р. 18].

Інтернет перетворився на ефективний інструмент такої активності. З того моменту, як уряд Норвегії створив свої офіційні веб-сайти, сайт Міністерства закордонних справ є найбільш популярним та інформативним з точки зору кількості відвідувачів і документів, розміщених на ньому. Сьогодні веб-сайти всіх норвезьких посольств мають стандартний дизайн і інформаційну архітектуру і інтегровані в Норвезький урядовий портал, який діє з кінця 2003 року [2, р. 18]. Цей портал є офіційним обличчям Норвегії в очах всього світу [5].

Веб-сайти кожного посольства на Норвезькому порталі мають специфічні культурні особливості (місцева мова, місцева інформація та новини норвезького посольства тощо). Щомісяця портал відвідують понад 150 тисяч людей.

Хоча і дизайн веб-сайту Міністерства та Норвезького порталу відрізняються високою якістю, публікація матеріалів та інформації на цих сайтах здійснюється шляхом видання прес-релізів і односторонньої передачі інформації. МЗС Норвегії не закликає громадськість висловлювати свою думку з питань пріоритетних напрямків здійснення зовнішньої політики держави або цінностей, які повинна сповідувати Норвегія. Міністр закордонних справ і речник міністерства є найбільш звичними каналами зв'язку міністерства з громадськістю. Міністерство закордонних справ

Норвегії за словами своїх же керівників завжди прагне мати «єдиний образ перед світом» [2, р. 19].

Логіка прагнення мати «єдиний образ перед світом» проявляється в підході Міністерства закордонних справ Норвегії щодо координації норвезької публічної дипломатії. Ще у 2003 році Державний секретар закордонних справ Норвегії Турхіль Відве на засіданні Норвезько-американської торгівельно-промислової палати в Оттаві в 2003 році звернула увагу на наступне: «Сьогодні існує досить багато різних організацій асоціацій, діяльність яких якимось чином впливає на репутацію Норвегії за кордоном. Крім різних міністерств, я думаю про Норвезьку торгівельну раду, Раду з туризму Норвегії і всілякі культурні установи. Таке різноманіття інститутів корисно в тому сенсі, що воно стимулює творчий підхід, але проблема в тому, що іноді їх ідеї суперечать одна одній. Мінімізація роздрібненості їх зусиль допомогла би координувати їх ідеї, дозволила б уникнути дублювання і тим самим підвищила б їх ефективність. Уряд Норвегії вже вжив заходів в цьому відношенні, вирішивши створити новий орган, до складу якого повинні увійти Торгівельна Рада, Рада з туризму, Державний фонд з регіонального розвитку та підрозділ з підготовки керівних вказівок для інвесторів. Сенс в тому, що це налагодить взаємодію і встановить більш тісний зв'язок між новаторством і інтернаціоналізацією» [2, р. 19].

Цим органом стала державна компанія Innovation Norway, створена 1 січня 2004 року [6]. Будучи компанією з представництвами у всіх 19 провінціях Норвегії та в 30 країнах за кордоном, основна мета Innovation Norway полягає в тому, щоб допомогти проявити потенціал різних районів і регіонів шляхом сприяння новаторству, інтернаціоналізації та пропаганді. Найбільш зацікавлені в діяльності компанії підприємства і регіональні органи влади. Для того, щоб забезпечити ефективну координацію та ефективне використання ресурсів, уряд Норвегії вирішив інтегрувати представників Innovation Norway в дипломатичну службу Норвегії і розмістити її офіси в дипломатичних представництвах Норвегії за кордоном.

Подальше укрупнення Міністерства закордонних справ Норвегії відбулося в 2004 році, коли Норвезьке агентство з міжнародного розвитку, HAMP (Norwegian Agency for Development Cooperation, NORAD) в адміністративному відношенні було поставлено під контроль міністерства [8]. Норвезьке агентство з міжнародного розвитку традиційно має широку мережу контактів і механізми співпраці з різними норвезькими громадськими

організаціями і науковими установами, що діють на міжнародному рівні. Шляхом такого об'єднання Міністерство закордонних справ розраховувало забезпечити більш ефективну координацію зовнішньополітичної діяльності, здійснюваної численними суб'єктами, і звичайно покращити узгодженість гасел і образів Норвегії, які ці суб'єкти пропагують за кордоном. Крім того, вже згадувана нами Турхіль Відве стверджувала наступне: «Усі ми, ймовірно, погодимося з тим, що, акцент на декількох, цілеспрямованих гаслах спрацьовує краще, ніж безліч найрізноманітніших і часом суперечливих історій. Це не означає, що нам потрібно приховати наші розбіжності. Різноманіття необхідний елемент демократичного суспільства. Але я переконана, що цілком можливо створити «національну парасольку», під якою можна розповісти безліч

різних історій, адаптованих до місцевих умов. Це дозволило знизити ризик двозначної комунікації. І це зробило б вплив на становлення образу Норвегії, який був би настільки репрезентативним і чітким, щоб можна було його вивести на міжнародний рівень» [2, р. 20]. З урахуванням вище зазначеного, необхідно зауважити, що Міністерство закордонних справ Норвегії у питаннях позиціонування Норвегії за кордоном, реалізації публічної дипломатії керується централізуючим, а також виборчим корпоративним підходами. І НАМР, і Innovation Norway мають велику контактну мережу з міжнародно активними членами норвезького суспільства. Шляхом злиття такі суб'єкти створили більш організаційно оформлену структуру управління зовнішніх зносин, що в свою чергу призвело до поступової зміни організаційної культури в МЗС Норвегії та більш високого рівня відкритості до широкого громадського обговорення.

Норвегія в координації своєї публічної дипломатії спирається на централізований корпоративний підхід. Міністерство закордонних справ, в цілому, є провідною установою, яка координує те, що за кордоном має бути представлено як «норвезьке». Єдиний набір гасел і образів, що відображають сутність Норвегії, був прийнятий при безпосередніх консультаціях з групою окремих зацікавлених суб'єктів суспільства. Відібрані цінності і образи (мир, природа, рівність) представляють собою ідеї та цінності, які є привабливими практично для будь-якого суспільства в світі. З урахуванням цієї привабливості, міжнародна діяльність суб'єктів Норвегії (як державних, так і недержавних), представлена як пропаганда однієї або декількох цінностей, досягає великої ефективності практично в будь-якій точці світу. Що вдалося Норвегії, так це сформуванню такої образ, який позиціонується як багатостороння та різноспрямована платформа образів і цінностей, з якими більшість членів норвезького суспільства можуть ідентифікувати себе, і які, в той же час, привабливі для більшості політичних режимів, релігій і культур в усьому світі [2, р. 22].

Таке позиціонування в значній мірі розширює можливості норвезького уряду (МЗС зокрема) заохочувати суб'єкти громадянського суспільства ототожнювати себе із своєю державою. Більше того, зосередження зусиль на проблемі миру дозволяє Норвегії привертати увагу і опановувати розуми закордонного суспільства, з огляду на те, що мирні переговори привертають увагу світових засобів масової інформації. Окрім фактичних обговорень умов досягнення миру, які проводяться суб'єктами громадянського суспільства Норвегії, заходом, що привертає увагу світових засобів масової інформації, є Нобелівська премія миру, що присуджується щорічно в Осло. Концерт Нобелівської премії миру, який в останні роки мав можливість представити знаменитостей світової музичної індустрії і кінематографа зокрема, наприклад, таких зірок, як Том Круз, Опра Уїнфрі й інших, в якості ведучих, Андреа Бочеллі, Пол Маккартні тощо, в якості виконавців виявився ефективним способом для Норвегії привернути увагу і пропагувати образ миролюбної держави серед дуже широкої глобальної аудиторії.

В світі не існує суспільства, політичного режиму або релігійної групи, які б не дорожили миром, природою і рівністю. Тому успішна стратегія публічної дипломатії Норвегії буде спрямована на те, щоб позиціонувати свою країну завдяки образам і

цінностям, привабливим не тільки на місцевому рівні, а й в їх глобальних еквівалентах. Таке позиціонування сприятиме підвищенню привабливості (м'якої сили) Норвегії серед недержавних суб'єктів як всередині так і поза межами країни.

Список використаної літератури

1. Трофименко М. В. Дипломатична та консульська служба : підручник для студентів ВНЗ / М. В. Трофименко, К. В. Балабанов. — Донецьк : Вид-во «Ноулідж» (донецьке відділення), 2013. — 432 с.
2. Batora J. Public Diplomacy in Small and Medium-Sized States: Norway and Canada / Jozef Batora. — Netherlands Institute of International Relations "Clingendael", 2005. — 26 p.
3. Democracy Index. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу : https://en.wikipedia.org/wiki/Democracy_Index.
4. Foreign Policy Centre. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://fpc.org.uk>.
5. Government.no. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <https://www.regjeringen.no/en/id4/>.
6. Innovation Norway. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.innovasjon Norge.no/en/start-page/our-mission/>.
7. International rankings of Norway. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <https://en.wikipedia.org/wiki/Norway>.
8. Norwegian Agency for Development Cooperation. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <https://www.norad.no/en/front>.
9. Norway in Ukraine. Royal Norwegian Embassy in Kyiv. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <https://www.norway.no/en/ukraine/>.
10. Population. Statistics Norway. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <https://www.ssb.no/en/befolkning/nokkeltall/population>.
11. Routledge Handbook of Public Diplomacy / [Nancy Snow, Philip M. Taylor, Nicholas J. Cull, Michael Vlahos and others]; edited by Philip M. Taylor. — New York: Routledge, 2009. — 382 p.

Стаття надійшла до редакції 10.05.2107 р.

М. Trofymenko

PUBLIC DIPLOMACY OF THE KINGDOM OF NORWAY

Public diplomacy today is a big challenge for the ministries of foreign affairs not only because of the need to communicate with a wide foreign audience and make it fast in terms of information-intensive environment. Modern public diplomacy questions the perception of being a diplomat and the sense of diplomacy itself.

The analysis of the experience of various countries is important for scrutinizing the tools of public diplomacy. The author studies the experience of the Kingdom of Norway which pays much attention to its public diplomacy.

Norway is the country worth studying. Norway is situated in northern Europe, has close ties with the European Union not being a member of it at the same time, occupies pretty large area with relatively small population size and vast natural resources including oil and gas, develops its own model of economy ranking high in the world rankings in different activities. Some researches call Norway an "invisible" country and consider this to be the biggest problem of Norwegian public diplomacy.

The current system of interaction between government agencies and NGOs proved the existence of a so-called "Norwegian model" of cooperation, where NGOs activities and values are coordinated with the priorities and values of the governmental foreign policy, which reflects this multi-vector approach in practice.

Taking into account all the above-mentioned one cannot but note that the Ministry of Foreign Affairs of Norway uses centralizing, corporatist and selective approaches to present Norway abroad and to implement public diplomacy. Norway has managed to create the image,

which is seen as multi-vector and multi-directional platform of images and values that the majority of the members of Norwegian society may identify itself with and which at the same time is attractive for most political regimes, religions and cultures in the world.

Such positioning expands the abilities of Norwegian government (of the Ministry of Foreign Affairs in particular) to make the actors of the civil society of Norway associating themselves with their country. Moreover, the focus on the issues of peace allows Norway to draw the attention and capture the minds of foreign audience, given that peace negotiations draw attention of the world mass media.

There is no such society, political regime or religious group in the world, which would not care about the peace, nature and equality issues. That is why the effective strategy of Norwegian public diplomacy will be focused on positioning of its own country through images and values, which seems attractive not only locally but also globally. Such positioning will contribute to the increase of attractiveness (soft power) of Norway among the non-state actors within the country and abroad.

Key words: *public diplomacy, Norwegian Agency for Development Cooperation, NORAD.*

УДК 323(438):314.7

Х.Є. Фогел

ЄВРОПЕЇЗАЦІЯ МІГРАЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ ПОЛЬЩІ

У статті проаналізовано процес становлення оновленої міграційної політики Польщі. Розглянуто вплив спільної міграційної політики Європейського Союзу на національну міграційну політику країни дослідження.

Ключові слова: *міграційна політика, національна міграційна політика, Польща, ЄС, європеїзація.*

Політичний перехід наприкінці 1980-х у Центральній та Східній Європі став результатом нового геополітичного та економічного європейського порядку. Поряд із змінами в економіці і політиці, радикальне зрушення відбулося і в міграційній політиці в Польщі. Будучи обмеженою в можливості руху населення в комуністичну епоху, Польща приєдналася до Європейських міграційних потоків після остаточної лібералізації закону про візовий режим (passport law) в 1990 році. Польща почала отримувати більшу кількість мігрантів, в основному з пострадянських країн, а також транзитних мігрантів, що прямували в Західні країни[1]. Міграційна політика Польщі, що практично не існувала в кінці 1980-х, поступово пройшла етап адаптації законодавства починаючи з 1989 року, шляхом поєднання різноманітних міжнародних угод та договорів, що сприяло її трансформації та дало початок процесу європеїзації на початку 1990-х[2],[3]. Розвиток міграційної політики Польщі був інтенсивний і спричинений початком переговорів на вищому рівні про приєднання Польщі до Європейського Союзу у 1998 році, і, зокрема, переговорами з питань юстиції та внутрішніх справ, що проводились в травні 2000 року. Позаяк, починаючи з 1998 року, процес європеїзації здійснювався під егідою Європейської комісії та механізму обумовленості ЄС (EU conditionality mechanism), яка відіграє вирішальну роль у процесі європеїзації політики. Сильний вплив Європи відчувався на різних аспектах міграційної політики Польщі і поза питаннями процесу вступу до ЄС. Норми і переконання ЄС поділялись польськими політиками в питаннях міграційної політики, на відміну від цього, інституційна сторона міграційної політики, особливо щодо загальноприйнятих "способів приведення їх в дію", чинила спротив до європейського

впливу. Відсутність лобювання зацікавлених сторін в питаннях міграції дозволило перенести процес формування політики за закриті двері і залишитися незмінним по суті з початку 1990-х.

Досі наявна література надає нам суперечливі факти з питань впливу встановлення спільної міграційної політики на рівні ЄС на внутрішню міграційну політику країн ЄС. З одного боку, деякі вчені доводять, що ЄС здійснює великий вплив на національну імміграційну політику. Наприклад, Айко Тільманн стверджує, що «європейська інтеграція повинна бути розглянута як ключовий каталізатор» [4, ст 2] для далекосяжних змін в національних системах надання притулку, представлених протягом початку 1990-х років по всій Європі. З іншого боку, деякі дослідники вбачають лише слабкі зв'язки між європейською та національними політиками. Мартен Вінк у своєму дослідженні щодо Нідерландів стверджує, що «багато активних зусиль, спрямованих на досягнення загальної європейської політики, не обов'язково означають подальшу Європеїзацію внутрішньої політики держав» [5]. А Ендрю Геддес [2, ст. 196] у своєму порівняльному аналізі доводить, що вплив ЄС став лише проміжним пояснювальним фактором, щоб спричинити реформи національної імміграційної політики протягом 1980-х та 1990-х років. Ці суперечливі висновки з'являються у першу чергу тому, що існує «недостатньо систематичних емпіричних досліджень того, як європейські досягнення «чіпляють» політику на національному рівні» [2, ст 4]. Незважаючи на це, в останні роки значно зріс інтерес до вивчення європейського впливу на внутрішню імміграційну політику та згоди держав-членів з європейськими нормами в цій політичній сфері. Наприклад, низка юридичних праць пропонує детальну інформацію щодо законодавчого поглинання Європи і згоди з європейською політикою [7; 8]. До цієї ж категорії належить ряд порівняльних праць з вивчення однієї країни в питаннях імміграційної політики в різних державах-членах Європи. Проте, їх основний фокус націлений на національні досягнення, а не роль ЄС в багаторівневому управлінні імміграцією, що зустрічається в роботах Ангенендта, Брехмана і Гаммара [9], [10]. У низці праць з вивчення однієї країни, приділено більш детальну увагу ролі Європи в рушійних національних змінах міграційної політики.

Прикладами служать дослідження Геддеса щодо Великобританії [11], Вінка щодо Нідерландів [12] та Томея щодо Німеччини [13], а також держав не членів, як Швейцарія у статтях Фішера [14], та дослідження, включені у книгу авторства Лавенекса та Учарера [15]. З теоретичної точки зору, проведений Лавенексом аналіз обмежувального європейського дискурсу в політиці надання притулку та того, яким чином він вплинув на формування національної політики з питань надання притулку та біженців [16], є надзвичайно значущим. Інші дослідження з теоретичним інтересом включають порівняльний аналіз європеїзації імміграційної політики у вибраних країнах Європи авторства Геддеса, в якому подано вихідні вказівки про ступінь внутрішнього європейського впливу у цій сфері політики [2]. Наприкінці, варто згадати дослідження Граббе [17], який застосував підхід раціонального вибору до визначення європейського впливу на міграційну політику в країнах Центральної та Східної Європи, а також працю Тільманна [4], який виділив три механізми європеїзації, щоб зрозуміти зміни в політиці надання притулку Європейських держав-членів протягом 1990-х років. Хоча останніми роками спостерігається значний інтерес до Європеїзації імміграційної політики, порівняльні та систематичні дослідження все ще є нечисленними. Більшість праць зосереджена на політиці з питань надання притулку та біженців, без врахування політики щодо інших міграційних категорій, та фокусується в основному на періоді до Амстердамського договору. Теоретичні підходи, у першу чергу, призначені для розгляду конкретної ситуації у країнах, що досліджуються. Значна увага приділяється внутрішнім факторам, що сприяє розумінню впливу ЄС на конкретну країну чи групу країн. Проте, різні типи взаємодії між ЄС та його державами-

членами і не членами, отримали порівняно мало уваги у спробі пояснити характерний внутрішній вплив ЄС.

У ми зосередилися на дослідження впливу європеїзації на міграційну політику Польщі. Ріст міжнародної мобільності польських громадян, а також кількості транзитних іноземців, що приїжджали через Польщу після 1989 року, створив в країні нову міграційну ситуацію. Як і в багатьох інших галузях політики, Польща запозичила приклад з Заходу в прийнятті рішень стосовно регулювання міграції. Розвиток шляхів співробітництва із західними країнами в 1990-х роках, безсумнівно, відбився на зародженні міграційної політики Польщі; їх ефект був особливо помітний в пізніших змінах у польському законодавстві. Таким чином, можна стверджувати, що процес європеїзації міграційної політики Польщі розпочався ще на початку 1990-х років в рамках процесу здобування досвіду в країн Заходу [18] або «наслідування політики» [19].

Перші зміни в міграційній політиці стосувались питань надання притулку. Уряд Польщі, уражений потоком шукачів захисту (більшість з яких були прямували на Захід і використовували Польщу тільки в якості транзитної країни), не був готовим до цього нового явища і наслідував більш досвідчені західні країни [20]. Приєднання до Женевської конвенції про статус біженців в 1991 році, відкриття офісу зв'язку УВКБ ООН у Варшаві в 1992 році і, нарешті, приєднання до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод в 1993 році – заклали фундамент для системи захисту біженців в Польщі. Варто відзначити, що, незважаючи на відносно невеликий потік прохачів притулку, система захисту біженців була розроблена не тільки на основі вже існуючої всесвітньої системи захисту біженців, але і беручи до уваги її європейську специфіку відповідно до положень Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.

Підписання Угоди про реадмісію в березні 1991 року між Польщею та країнами Шенгенської зони сприяло розвитку співпраці між Польщею та її західними сусідами в галузі міграції, що потім була розширена після підписання особливої двосторонньої угоди між Польщею та Німеччиною в Бонні в травні 1993 року. Відповідно до угод, країни Шенгенської зони мінімізували візові вимоги для громадян Польщі; однак, Польща була зобов'язана прийняти назад своїх громадян, а також громадян третіх країн, які незаконно проникли на територію Шенгенської зони через Польщу. Підписуючи угоди про реадмісію, Польща зобов'язувалась змінити свій статус з країни походження біженців або транзитної країни в країну приймаючу біженців [21]. З іншого боку, шляхом розширення співробітництва з Німеччиною, Польща готувалася стати охоронцем східного кордону ЄС [22].

Після 1989 року зростання міграційних потоків спричинило зміни в польському законодавстві про міграцію. «Старий» закон про іноземців 1963 року, створений в комуністичну епоху, коли іноземці були досить екзотичним явищем, не відповідав дійсності 1990-х років. Враховуючи нову міграційну реальність, першими змінами після 1990 року було введення поняття про статус біженців в польському законодавстві і вдосконалення непрацюючої системи депортації. Робота над новим законом почалася в 1995 році, через рік після того, як міністр закордонних справ Польщі подав заявку на вступ країни в ЄС, і завершилася новим Законом про іноземців, який вступив в дію у червні 1997. Закон являв собою суміш рішень ЄС і нових польських інтересів в галузі міграції, які були зосереджені на питаннях безпеки в той час. Новий закон дозволив органам державної влади вдосконалити контроль над потоком іноземців та обмежити потік небажаних іноземців до Польщі. Значного впливу західноєвропейських правил зазнали зміни, що стосувались введення тимчасової посвідки на проживання, якої раніше не існувало в польському законодавстві, і положень стосовно відповідальності морських і повітряних носіїв перед пасажирями, яких вони транспортують.

Найбільшого європейського впливу зазнали питання притулку. Нові поправки до польського законодавства стосувались питань “безпеки третьої країни” і “безпеки країни походження”. Варто відзначити, що, хоча потік прохачів притулку в Польщі видається мізерним в порівнянні з різким зростанням кількості клопотань про надання притулку в західних країнах, новий закон запровадив поняття й інститути, які раніше були успішно застосовані у країнах ЄС у їхній боротьбі проти так званої кризи притулку [23], що з'явилась на порядку денному в галузі новоствореної співпраці з ЄС.

У підсумку, в 1999 році, коли Амстердамський договір набув чинності, Польща вже прийняла новий закон і деякі основні положення, що стосувались міграції, в якості спеціалізації Конституції 1997 року. Польща також отримала цінний досвід у співпраці з західними країнами в галузях міграції та притулку. Однак, крім очевидного європейського впливу, деякі питання, що стосувались суто польських інтересів (наприклад, репатріація етнічних поляків, що проживають в пострадянських країнах), також знайшли своє місце в новоствореному законодавстві в галузі міграційної політики.

Після початку переговорів між Польщею та ЄС, коло питань в галузі міграційної політики звужилось після 1997 року. Приєднання до процесу обумовленості з ЄС [24] мало найбільший вплив на формування польської міграційної політики в цей період. На переговорах стосовно питань юстиції та внутрішніх справ, що розпочалися в 2000 році, запропоновано одночасне складання поправки до польського Закону про іноземців. Рушійною силою для змін в роботі по внесенню поправок стали вимоги для європейської інтеграції, та неодноразові заклики в кожній доповіді Європейської комісії до посилення захисту східного кордону [25]. Варто відзначити, що положення юстиції та внутрішніх справ, пов'язані безпосередньо з питаннями безпеки, не підлягають перехідним періодам чи яких-небудь істотним переговорам, тому що майбутня роль Польщі як хранителя кордону ЄС зробило проблему кордонів та імміграції не тільки питанням технічних стандартів, але питанням політичного прийняття [26]. Поправки до Закону про іноземців, внесені в 2001 році, принесли багато важливих змін у міграційне законодавство Польщі.

Важливі зміни, викликані поправками 2001 року, стосувались визначень понять «безпеки третьої країни» і «безпеки країни походження», які стосувались не лише формального приєднання країни до міжнародних документів з питань захисту прав людини, а й фактичний стан справ країни в цій галузі. Крім того, були змінені умови для посвідки на проживання; були введені нові способи встановлення і контролю законності проживання іноземців на території Польщі, а також введений новий адміністративний інструмент - зобов'язання залишити територію Польщі. Загалом, на відміну від закону 1997 року, поправки 2001 роки зазнали більш очевидного європеїзованого впливу. Постійна еволюція законодавства ЄС означало часту зміну польського законодавства і прийняття нових заходів ЄС в різних галузях, в тому числі міграції та надання притулку. Успішне завершення переговорів в грудні 2002 року і підписання Договору про приєднання (квітень 2003) не завершив процес гармонізації польського законодавства з обов'язковими заходами ЄС. В червні 2003 року були прийняті два нові закони: новий Закон про іноземців і Закон про надання захисту іноземцям на території Республіки Польща. Відмінність між усіма формами гуманітарної міграції та загальними положеннями про іноземців була новим явищем для польського законодавства, але привела його у відповідність з практикою багатьох європейських країн.

Ці зміни міграційної політики, створені на основі законодавства ЄС та умов вступу до ЄС, були введені відносно гладко. На відміну від цього, вимога ввести візи в Польщу для громадян України, Білорусі та Росії призвела до деякого опору з боку польських зацікавлених сторін. Полегшення контактів між громадянами Польщі і громадянами східних країн було очевидним з самого початку, як спосіб досягнення цих цілей. Загальний візовий режим з ЄС та візовий режим з Росією, Білоруссю та Україною не співпадав з

принципами, цілями та інтересами зовнішньої політики Польщі. Тому введення візового режиму для громадян цих країн був відкладений на якомога довший період. Навіть після введення візового режиму, рух через східний кордон Польщі не зменшився, тому що процес отримання візи відбувався швидко видаються. Лібералізація процесу видачі віз, а особливо безкоштовних туристичних віз, для українських громадян ілюструє один з прикладів забезпечення польських інтересів з одного боку, і, водночас, виконання зобов'язань Польщі, як члена ЄС, з іншого. Крім того, в рамках підготовки до вступу в Шенгенську зону і специфічного візового режиму, Польща, поряд з іншими новими членами, підтримує ініціативу Комісії по створенню окремого режиму місцевого прикордонного руху на зовнішніх кордонах держав-членів (Європейська комісія 2003).

В підготовчий до вступу період, Польща мала обмежений відрізок часу, щоб сформувану свою політику. Крім того, Польща була у відносно слабкому положенні по відношенню до своїх партнерів з ЄС для формування політики відповідно до побутових потреб. Перетвореннями правових і процесуальних норм було успішним; можна також відмітити процес європеїзації норм, що стосувалися політики міграції, що стосувалися політичної поведінки, культури та мови політичного дискурсу. Основний акцент в процесі формування міграційної політики Польщі змістився з сфери безпеки кордону в сторону економічного та демографічного планування. Дослідивши моделі ведення політики в західноєвропейських державах протягом більш ніж десятиліття, польські політики зіткнулись з дилемою в сфері міграції. Розумілось, що довгострокова міграція може стати соціальною і політичною проблемою, тому вибір робився на користь обмежувальних політичних рішень, опираючись на загальноєвропейську систему переконань. Проте таке обмежувальне ставлення створило ряд заперечень. Можна було зрозуміти, чому існують побоювання німецьких політичних діячів, оскільки Німеччина приймала близько 90000 шукачів притулку щорічно, але непросто пояснити такі ж побоювання Польщі, що приймала близько 5000 [27].

Незважаючи на європейський вплив, існувало два основних принципи, що визначали межі європеїзації міграційної політики Польщі. Перший з них пояснював, що міграційна політика є проблемою країн-членів ЄС, а не Польщі (поки що); а другий, що міграційна політика Польщі осмислюватиметься як проблема, що виникне в майбутньому. Перший принцип походив від особливої процедури прийняття рішень в Польщі, що розглядала міграцію поза сферою політики, на відміну від країн-членів ЄС. Щоб зменшити негативні наслідки міграції, такі як відчуження, маргіналізація, расизм та ксенофобія, польські політичні діячі намагалися зберегти статус-кво, щоб запобігти виникненню кризових явищ. Існувало обґрунтоване побоювання, що в результаті зростання потоку мігрантів, ставлення суспільства та політиків можуть радикалізуватись, і цей процес не піддаватиметься регулюванню. Тому приймалися рішення для підтримки максимально низького рівня потоку мігрантів до Польщі, на відміну від країн Західної Європи, де ця проблема набула політичного характеру. Другий принцип виражався в плануванні дій та рішень в міграційній політиці на подальшу перспективу. Членство в ЄС сприяв адаптації ставлення до міграційної політики, аналогічним чином, як і в інших державах-членах. Крім того, членство в ЄС означав зростання обсягів потоку мігрантів і збільшення труднощів над процесом його контролю. Міграція розглядається як незворотний наслідок демократизації, капіталізму та європейської інтеграції, і, таким чином, як частина неминучого майбутнього для Польщі.

Хоча європеїзація переконань і поглядів створює значний вплив на польських політиків, міграція все ще не сприймається як політичне явище або як сучасна соціальна проблема. Таким чином, зміна відношення до питання міграції ще не втілені в життя і, окрім дуже обмеженого кола зацікавлених сторін, існує незначний інтерес парламентаріїв, що більше стосується питань безпеки кордонів чи страх перед тероризмом. В ряд важливих

питань міграційної політики також входив розгляд двох сфер: правових норм про надання притулку та визначення принципів візового режиму, що поглиблювало процес європеїзації.

В процесі створення національної міграційної політики Польщі, широко використовувалась європейська концепція. Терміни «Європа» та «Європейський» були використані як авторами-бюрократами Закону про іноземців, так і депутатами, що представляли основні положення на парламентських партійних нарадах. Членство в ЄС стало категоричним імперативом, яке випереджало будь-яке обговорення з самого початку. Сторони, що сперечались, могли виправдати нові закони, посилаючись на європейські стандарти. Узгодженість з нормами ЄС, або з нормами, що переважали у державах-членах, була, таким чином, найважливішим показником вартості кожного з Законів. Таким чином, європеїзація означала саме модернізацію державної системи. Аргументами на користь європеїзації були, наприклад, узаконення конкретних політичних рішень, що були прийняті експертами ЄС, навіть якщо вони суперечили думці вітчизняних фахівців. Найбільш спірні питання, представлені незалежними експертами були також виправдані вимогами Співтовариства. Іншим підходом була візуалізація Європи з точки зору географії Шенгенської зони. У контексті візуалізації, Польща візьме на себе роль хранителя кордонів ЄС. Отже, дебати були зосереджені на обов'язках Польщі, як країни-кандидата і майбутнього члена, щодо країн Західної Європи.

Зі вступом Польщі до Європейського Союзу почався новий етап в міграційній політиці Польщі. У зв'язку з доступом до ринку праці ЄС, що призвело до масової міграції після приєднання, до польської міграційної політики були поставлені абсолютно нові завдання, серед яких найбільш поширеними є: необхідність більшого захисту інтересів польських громадян, які проживають за кордоном (тобто збільшилася їх кількість), підтримка зворотної міграції та підтримання контактів польські емігрантів (остання хвиля еміграції є перш за все мобільність молодих людей з невизначених міграційними планами), а також необхідність заповнення вакансій на польському ринку праці після інтенсивної хвилі польської еміграції.

Польська міграційна політика орієнтована насамперед на ці останні виклики. У 2007-2012 роках чітко спостерігається поступова лібералізація доступу на польський ринок праці. Плавна збільшується кількість осіб, що не потребують дозволу на роботу в Польщі в короткостроковій перспективі²³. Інше сприяння зайнятості іммігрантів у відповідній галузі передбачало знизити витрати на видачу дозволів на роботу, через скасування установ, що видають такі дозволи, так зване прискорення «тесту на ринку праці» або можливість відмовитися від нього (йдеться про перевірку запропонованого вакантного місця для іноземця чи нема попит на нього серед польських громадян)

Комітет з міграції при Міністерстві внутрішніх справ підготував документ «Міграційна політика Польщі – сучасний стан та рекомендовані дії», спрямований на формування польської міграційної політики. Цей проект був представлений в квітні 2010 року і широко обговорювався експертами з питань міграції. 31 липня 2012 року цей документ був прийнятий урядом. Документ став першим всеосяжним та вичерпним документом з міграційної політики Польщі та містив такі рекомендації:

- спрощення нормативно-правової бази щодо іноземців, їх перебування і працевлаштування в Польщі;
- визначити пріоритети щодо прийому та легалізації іноземців;
- розробити і реалізувати програму по інтеграції іноземців,
- боротьба з нелегальною міграцією,
- громадянство і репатріація,

²³ Громадян сусідніх країн Польщі (Україна, Білорусія і Росія), Молдови та Грузії можуть здійснювати роботу на території Польщі без отримання дозволу на працевлаштування протягом 6 місяців в межах року.

- моніторинг міграційних процесів в Польщі.

Опрацювання даних рекомендацій не містив детальний графік впровадження змін в законодавстві та їх фінансування.

Відповідно до документу, пріоритетними є такі групи мігрантів, як особи польського походження, студенти, випускники вищих навчальних закладів, науковці, іноземці, які ведуть підприємницьку діяльність та створюють нові місця праці, фахівці з потрібними економічними кваліфікаціями, сім'ї мігрантів, які вже оселились у Польщі тощо. Для них рекомендується спростити правові положення перебування та праці в Польщі. Міграційна політика передбачає більш ефективну програму інтеграції іноземців, зокрема, звернення уваги на освіту дітей мігрантів чи полегшення доступу до фахових юридичних порад.

Польський уряд хоче ефективніше боротись з нелегальною міграцією, але відтепер перевага надаватиметься добровільному поверненню, ніж примусовим видаленням. Планується покращити ефективність механізму надання громадянства та програми репатріації. Державні органи зобов'язуються постійно моніторувати міграцію, а це покращить її пристосування до вимог ринку праці, допоможе оцінити ефективність інтеграційних програм.

Автори документу відзначають, що Польща досі не є державою, до якої приїжджає більше іноземців, ніж виїжджає її громадян. Однак необхідність якісної міграційної політики зумовлює кілька важливих чинників, серед яких і те, що Польща не перестає бути привабливою для громадян з країн колишнього СРСР, а польські працедавці все частіше потребують їхньої праці. Крім цього, польське суспільство старіє, а це веде до проблем з функціонуванням хоча б пенсійної системи. Загалом нова міграційна політика має допомогти впоратися з проблемами та викликами, які ставить еміграція своїх громадян та імміграція іноземців: «Це означає потребу проведення широких правових, організаційних та адміністративних змін, що дозволять Польщі відкритись на іноземців, враховуючи проблеми та небезпеки їхнього напливу», – йдеться в документі. Поки що він не передбачає конкретних правових рішень, графіку їхнього введення чи джерел фінансування. Лише в майбутньому на його основі буде створений план дій, у якому рекомендації перетворяться на конкретні рішення.

Оприлюднення документу викликало й критичні оцінки. Зокрема, Гельсінський фонд прав людини відзначав, що в ньому бракує конкретних цілей та способів їхнього досягнення. На думку представників фонду, документ, характеризуючи міграційну ситуацію, не дає відповіді на питання про роль іноземців у польському громадському житті та в економіці держави.

У серпні 2014 року був прийнятий план здійснення документа «Польська міграційна політика - сучасний стан та рекомендовані дії» призначений для забезпечення конкретних рішень для управління процесами міграції, в тому числі для ефективного прийняття рішень у сфері законодавства, адміністративної практики, контролю, фінансового планування та координації відповідних повноважень органів, офісів, відділів та установ - і тим самим забезпечити узгодженість завдань, які виконуються по відношенню до іноземців.

План також передбачав здійснення конкретних інструментів, в тому числі організаційних, правових і фінансових процедур, необхідних для спрощення та зміцнення структур, що відповідають за ці питання, реконструкція системної інтеграції іноземців та моніторингу явищ, пов'язаних з більш широкими проблемами міграції.

З огляду на характер міжвідомчого документа в процесі роботи різних міністерств, управлінь та установ, пропонувати рішення і конкретні положення, що стосуються сфери їх властивостей у сфері міграції. Запропоновані рішення були на різних етапах узгодження документа, що підлягає робочій групі (було проведено 10 засідань) та пленарних засідань Групи, який двічі давав оцінку щодо цього документу - перед направленням зовнішніх угод і обліку їх результатів. В ході реалізації, Міністерство фінансів і Спільна комісія уряду та

місцевого самоврядування у висновках виклала інформацію про фінансові наслідки, в результаті здійснення запланованих заходів, де вказувалося, що всі витрати будуть покриватися за рахунок державного бюджету.

Варто відзначити, що в рамках консультацій документ, представлений воєводствам, близько 70 урядовим організаціям, польським організаціям іммігрантів, науково-дослідним центрам, міжнародним організаціям (Міжнародній організації по міграції, Управлінню Верховного комісара Організації Об'єднаних Націй з питань біженців), всесвітнім науковим асоціаціям та організаціям, дослідницьким центрам, соціальним партнерам, а також: Раді біженців, Урядовій Раді з народонаселення, Уповноважений з прав людини, Уповноважений у справах дітей та Уповноважений уряду з питань рівноправ'я.

В результаті вищевказаних заходів та консультацій документ, беручи до уваги, зокрема, конкретні дії і процедури, спрямований на спрощення правил перебування, працевлаштування та навчання іноземців у Польщі, розробки та реалізації інтеграції іноземців, в тому числі введення програм для осіб, які претендують на отримання статусу біженця; програм, спрямованих на поліпшення інтеграції осіб, які користуються міжнародним захистом, і включення цього виду програм інших іноземців; більший акцент на освіті дітей мігрантів та іноземців, що забезпечують вільний доступ до юридичної допомоги. У «Плані реалізації» також звернута увага на запобігання незаконній міграції, в тому числі, наприклад, даючи пріоритет добровільного повернення над примусовою висилкою і необхідність надання притулку, щоб узаконити перебування або залишити Польщу без негативних наслідків для осіб, які проживають незаконно[28].

Однак, незважаючи на позитивні оцінки перспектив даного документу 20 березня 2017 року Маріуш Башчак, очільник МВС, повідомив, що на прохання уряду анульовано, прийнятий у 2012 році документ, що визначає основні напрямки польської міграційної політики. Оскільки в документі не враховано наслідки та регулювання міграційної кризи, що вразила Європу.

Міністр внутрішніх справ наголосив, що існують два важливих аспекти міграційної політики - вплив на ринок праці і безпеку громадян.

За оцінками заступник голови Міністерства внутрішніх справ Якуб Скиба, анульований урядом документ «не дав можливість реагувати на міграційну кризу та економічну міграцію з України.» - Ви повинні серйозно почати працювати над новою стратегією, нове бачення міграційної політики, яка буде приймати всі виклики, які стоять перед нами, - сказав Скиба.

Скиба наголосив, що основними аспектами, на які слід врахувати при розробці нової міграційної політики є чітке розмежування біженців від економічних мігрантів, автоматизація механізму політики переселення біженців та формування політики щодо економічних мігрантів з України»

Як повідомили в Міністерстві необхідні спеціальні заходи, такі, як «точний моніторинг міграційних процесів, перспективне мислення про інтеграцію або асиміляції економічних мігрантів і забезпеченні безпеки від терористичних загроз.

Завдання Міжвідомчої комісії з Міграція, серед іншого, ініціювання законодавчих змін у сфері проблем, пов'язаних з міграцією, пропонуючи курси по інтеграції іноземців в Польщі, обміну інформацією та моніторингу роботи, що проводиться в ЄС з точки зору міграції [29].

У січні 2017 року Міністерство внутрішніх справ представило проект поправки до Закону про надання іноземцям захисту на території Республіки Польща. Нові правила спрямовані на підвищення безпеки кордонів і полегшення механізму переселення іноземців, які незаконно перетнули кордон.

Поправка вводить так званий режим «кордону», який повинен охоплювати осіб, що не мають документів, необхідних для перетину кордону, подання заявки на міжнародний

захист з інших причин ніж страху переслідування, що складається з подальшого застосування для захисту в зв'язку з новими обставинами або загрозами для безпеки держави.

Граничний режим, що передбачає розгляд справи 28 днів без обов'язку впускати іноземця на територію Польщі. Режим «кордону» не повинен застосовуватися до дітей, які залишилися без опіки або осіб, чий стан здоров'я не дозволяє залишатися в центрі для іноземців.

Друга частина поправки полягає у введенні списку безпечних країн походження і список третіх країн. Цей список буде приймати форму регулювання прем'єр-міністра, а його остаточна форма буде залежати, серед іншого, від консультацій з Міністерством закордонних справ та інших відомств.

Отже, можна зробити висновок, що політика в країнах Центральної та Східної Європи виникла майже повністю в результаті вимог до вступу в ЄС і моделі політики ЄС та ідеї про кордони чи безпеку були експортовані в країни Центрально-Східної. Важко заперечити той факт, що особливо починаючи з 1998 року, важливим (хоча і не єдиним) фактором, що впливав на формування міграційної політики Польщі, був процес інтеграції з ЄС. Отже, ступінь європеїзації міграційної політики Польщі і права є істотним – свідченням чого є повне прийняття принципів ЄС, політики і стандартів в галузі міграції та надання притулку. Існувало два фактори, які сприяли європеїзації міграційної політики Польщі і могли пояснити, якою мірою він вибудовувався. По-перше, починаючи з 1990 року, міграційна політика Польщі формувалась в змінному середовищі, де міграція відігравала важливу роль. Європейський вплив стосувався, в більшій чи меншій мірі, установ, правил і практики, які створювались. Загалом, ступінь європеїзації міграційної політики був великим, і вся політика, що була розроблена практично з нуля, опиралась в першу чергу на приклад Заходу, а пізніше, з урахуванням особливостей законодавства ЄС. Другим важливим фактором був характер переговорів щодо вступу в ЄС, в якому Польща, як країна-кандидат була у явно слабшій позиції. Вступ до ЄС був стратегічною метою для Польщі, що прагнула обмежити сферу можливого опору проти законодавства ЄС, оскільки країни-кандидати практично не мали можливості впливу на вимоги з питань юстиції та внутрішніх справ до вступу. Європеїзація політики міграції чітко спостерігалася у відносинах директивних органів. Видавалося, що прийняття неконтрольованої міграції, як загрози міцності Європи, перейде під контроль Польщі, незважаючи на невелику кількість мігрантів на її території. Крім того, поняття “Європа” часто використовувалось в дискусіях в сфері міграційної політики Польщі починаючи з 2000-их років, і стало невід'ємним елементом для виправдання деяких непопулярних правових рішень. Тим не менше, ступінь європеїзації, принаймні, у суспільному та політичному дискурсі, варіювався залежно від підкатегорії міграційної політики. Політика надання притулку Польщі, яка перегукувалася з положеннями ЄС і положеннями про права людини, зазнала значного впливу європеїзації. Візова політика була сформована з урахуванням інтересів Польщі і стосувались країн, що лежать на схід від кордону. Інституційний аспект міграційної політики виявився досить стійким до європеїзації. Формування Управління в справах репатріації та іноземців, що сприймалося як важливий привід інституційних змін під впливом ЄС, не стало результатом будь-яких істотних змін на практиці розробки міграційної політики.

Стаття надійшла до редакції 10.05.2017

Список використаної літератури

1. Korys I. Migration Trends in Selected EU Applicant Countries / I. Korys. – Vienna : International Organization for Migration, 2004. - Vol. III : Poland. Dilemmas of a Sending and Receiving Country. - 94 p.
2. Geddes A. The Politics of Migration and Immigration in Europe / A. Geddes. - London, Thousand Oaks : Sage Publications. 2003 - 220 p.

3. Dolowitz D. Learning from Abroad: the Role of Policy Transfer in Contemporary Policy-Making / D. Dolowitz, D. Marsh // *Governance*. - 2000. - Vol. 13, № 1. – P. 5–23
4. Thielemann E. R. The “Soft” Europeanisation of Migration Policy: European Integration and Domestic Policy Change [Electronic resource] / E. R. Thielemann // *ECSA Seventh Biennial International Conference, Madison, Wisconsin, May 31 – June 2, 2001*. - Mode of access : <http://personal.lse.ac.uk/thielema/Papers-PDF/JEMS.pdf>
5. Vink M. P. Negative and Positive Integration in European Immigration Policies [Electronic resource] / M. P. Vink // *European Integration online Papers (EIOP)*. - 2002. - Vol. 6. - Mode of access : <http://eiop.or.at/eiop/pdf/2002-013.pdf>
6. Vink M. P. ‘European Integration and Domestic Immigration Policies / M. P. Vink // *An Immigration Policy for Europe? : conference, Florence, 13–15 March, 2005*
7. *Immigration and Asylum Law of the EU: Current Debates* / eds by J.-Y. Carlier, P. De Bruycker. – Brussels : Bruylant. 2005. - 681 p.
8. *Migration and Asylum Law and Policy in the European Union : FIDE 2004 National Reports* / ed. by I. Higgins. – Cambridge : Cambridge University Press. 2004. - 476 s.
9. *Asylum and Migration Policies in the European Union*. / ed. by S. Angenendt. – Bonn : Europa Union, 1999. - 343 s.
10. *Mechanisms of Immigration Control: a Comparative Analysis of European Regulation Policies* / eds by G. Brochmann, T. Hammar. - Oxford ; New York : Berg, cop. 1999. - 342 p.
11. Geddes A. Getting the Best of Both Worlds? Britain, the EU and Migration Policy / A. Geddes // *International Affairs*. – 2005. - Vol. 81, № 4. - P. 723-740
12. Vink M. P. Limits of European Citizenship: European Integration and Domestic Immigration Policies / M. P. Vink. – Basingstoke : Palgrave Macmillan, 2005. - 224 p.
13. Tomei V. Europäisierung nationaler Migrationspolitik. Eine Studie zur Veränderung von Regieren in Europa / V. Tomei. – Stuttgart : Lucius & Lucius, 2001. – 224 p.
14. Fischer A. Europeanisation of a Non-EU Country: the Case of Swiss Immigration Policy / A. Fischer, S. Nicolet, P. Sciarini // *West European Politics*. – 2002. - Vol. 25, № 4. – P. 143–70
15. *Migration and the Externalities of European Integration* / eds by S. Lavenex, E. M. Uçarer. – Lanham : Lexington Books. 2002. - 232 p.
16. Lavenex S. The Europeanization of Refugee Policies: Normative Challenges and Institutional Legacies / S. Lavenex // *Journal of Common Market Studies*. - 2001. -Vol. 39, Issue 5. – P. 851–74
17. Grabbe H. ‘Regulating the Flow of People across Europe / H. Grabbe // *The Europeanization of Central and Eastern Europe* / eds by F. Schimmelfennig? U. Sedelmeier. - Ithaca, New York: Cornell University Press, 2005. – P. 112-134
18. Bulmer S. J. The Europeanisation of National Policy? // S. J. Bulmer, C. M. Radaelli // *Queen’s Papers on Europeanisation*. – 2004. - № 1
19. Cornelius W. A. Controlling Immigration: Limits of Government Intervention / W. A. Cornelius, T. Tsuda // *Controlling Immigration: a Global Perspective* / eds by W. A. Cornelius, T. Tsuda, P. L. Martin and J. Hollifield. - Stanford, Calif. : Stanford University Press, 2004. - P. 3–48
20. Szonert M. Rok 1990 – początki opieki nad uchodźcami / M. Szonert // Zamoyski J. E. *Migracje polityczne XX wieku* / J. E. Zamoyski. – Warsaw : Wydział Geografii i Studiów Regionalnych UW, 2000. - P. 35–64
21. Lavenex S. Asylum, Immigration, and Central-Eastern Europe: Challenges to EU Enlargement / S. Lavenex // *European Foreign Affairs Review*. – 1998. - Vol. 3, Issue 2. - P. 275–294
22. Aniol W. Poland’s Migration and Ethnic Policies: European and German Influences / W. Aniol. – Warsaw : Fundacja Friedricha Eberta, 1996. - 74 p

23. Loescher G. The European Community and Refugees / G. Loescher // *International Affairs*. – 1989. - Vol. 65, № 4. - P. 617–636.
24. Grabbe, H. European Union Conditionality and the “Acquis Communautaire” / H. Grabbe // *International Political Science Review*. - 2002. - Vol. 23, № 3. - P. 249–268
25. Triandafyllidou A. *Irregular Migration in Europe: Myths and Realities*// Routledge, 2016 – P. 220-237
26. Piórko I. Integrating Poland in the Area of Freedom, Security and Justice / I. Piórko, M. Sie Dhian Ho // *European Journal of Migration and Law*. – 2003. - Vol. 5, Issue 2. - P. 175–99
27. Huysmans J. The European Union and the Securitization of Migration / J. Huysmans // *Journal of Common Market Studies*. – 2000. - Vol. 38, № 5. - P. 751–77
28. Archiwalny wykaz prac legislacyjnych i programowych Rady Ministrów z okresu 1 września 2011 – 4 grudnia 2015 [Electronic resource]. – Mode of access : <https://bip.kprm.gov.pl/kpr/form/r1558,Plan-wdrazania-dla-dokumentu-Polityka-migracyjna-Polski-stan-obecny-i-postulowan.html>
29. Rząd unieważnił dokument dot. polityki migracyjnej Polski [Electronic resource]. – Mode of access : <http://www.rp.pl/Polityka/170329876-Rzad-uniewaznil-dokument-dot-polityki-migracyjnej-Polski.html#ap-1>

Kh. Fogel

THE EUROPEANIZATION OF THE POLISH MIGRATION POLICY

In the article considered the Europeanization of the Polish domestic migration policy. Theoretical approaches, primarily intended to review the specific situation in the country studied. Much attention is paid to internal factors that contribute to understanding the impact of the EU on a researched country. Overall, immigration policy is highly Europeanized in Poland and in this respect we can talk about the breadth of its transformation, whereas in the politics of immigration we can observe diversity in the extent of Europeanization. The sphere of beliefs, norms and attitudes and as well as the discourse itself seem to be under strong European influence. It can be argued, however, that the extent of Europeanization of these aspects of politics has not been tested in practice. Immigration to Poland is still relatively low and policy-makers perceive the problem of immigration as a future issue, in contrast to the EU-15 where immigration has been topical for some time. There is only minor interest in immigration matters in Poland among social and political actors and no crucial changes in the nature of a policy-making process have been observed in the field. However, different types of cooperation between the EU and its member states not members received relatively little attention in an attempt to explain the characteristic internal EU influence. In our study we pay more attention on practical aspects of Europeanization of migration policy in particular member states. As an example, we consider the impact of implementation of a common EU migration policy on national migration policy in Poland.

Key words: migration policy, national migration policies, Poland, EU, Europeanization

Ц. Цветкова

ДИПЛОМАТИЧЕСКОЕ СТОЛКНОВЕНИЕ РОССИИ С ВЕЛИКОБРИТАНИЕЙ НА КАВКАЗЕ В 30-Х ГОДАХ XIX ВЕКА

Статья рассматривает дипломатическое столкновение Российской империи с Великобританией на Кавказе в 30-ых годах XIX века. Территория, в которой Россия все еще не укрепила свою власть, становится самым слабым звеном Российской национальной безопасности и оказывается частью британской политической стратегии, что связано с процессом ограничения российского влияния в Европе и Азии. Бесспорными факторами, создававшими необходимые условия для реализации данной стратегии, являлись Кавказская война и сильная анти-русская пропаганда в Великобритании. С одной стороны, происходило расширение российской военной колонизации, что было основным методом управления Николая I для установления контроля над Северным Кавказом, а с другой стороны, усиливается британская пропаганда, которая становится серьезным политическим оружием для защиты кавказского населения. В данном исследовании подчеркиваются конкретные примеры дипломатического противостояния между двумя странами на Кавказе, а также предоставляется информация о неисследованных на сегодняшний день архивных данных.

Ключевые слова: Россия, Великобритания, Кавказ, Черкессия, Дэвид Уркарт, „Виксен“, поляки

В первые годы царствования Николая I Российская империя добивается значительных внешнеполитических успехов, что начинает беспокоить Великобританию. Эта страна была основным соперником России, и пыталась ограничить ее влияние в ключевых для Британской империи областях. Таким оказывается и Кавказ. Однако неадекватные планы о завоевании данной территории и покорении населения, разработанные русскими генералами, а также отсутствие четкой стратегии и недооценка ситуации со стороны Николая I, приводят к ужесточению Кавказской войны и к возможности появления «трещин» в безопасности империи, чем пытается воспользоваться Великобритания, чтобы реализовать свою стратегию и ограничить российское влияние в Европе и Азии.

После того, как Великобритания не успевает помочь полякам в восстании, начавшемся в 1830 г., британская политика настраивается против другой периферийной зоны Российской империи, а именно черкесских территорий или как их называют британцы – Черкессии. Для Великобритании, присоединение Кавказа к России означало ее приближение к караванному пути Трапезунд – Эрзерум – Тебриз, по которому осуществлялась английская торговля. Закавказье рассматривалась как область, находившаяся на границе Индии, и поэтому оно оказывается рубежом для обороны „Жемчужины в короне“ [3, с. 25]. Англичан беспокоило также увеличивающееся влияние России в Османской империи и Персии, что интерпретировалось в некоторых правительственных кругах как стремление к их завоеванию. На самом деле, политика Николая I в этом отношении была однонаправленна - он не хотел распада и деления этих двух государств, а стремился к их сохранению в качестве слабых и легко управляемых территорий. Это позволило бы обеспечить безопасность в южных границах Российской империи [3, с. 33]. Но беспокойство британцев заключалось в основном в том, что завоевание Османской империи, непосредственно или нет, рассматривалось как средство расширения российской экспансии в Индии и Персидском заливе. Также предполагалось, что из-за поражения на Кавказе Персия может направиться в Багдад и Герат, и с помощью

России завоевать их. К серьезному беспокойству приводили так же и начавшиеся «исследовательские» экспедиции России в Средней Азии. В результате всего этого Великобритания решает помочь горцам в их борьбе против России и направляет свое внимание на Черкессию, не признавая ее частью Российской империи, и не соглашаясь с 4-ой статьей Адрианопольского договора. По мнению А. Елифанцева, нет ничего удивительного в действиях британцев, потому что „в этом отношении, Англия ничем не отличалась от России – обе страны вели абсолютно одинаковую политику – если Англия поддерживает против России черкесов, а потом и турок, то сама Россия помогает молодым Североамериканским Соединенным Штатам, подталкивает Иран к нападению на английский Афганистан, науськивает афганцев против англичан и провоцирует восстания в английских владениях в Китае “[4, 60-61]. Британию действительно не интересовала победа или поражение черкесов в Кавказской войне, а главная задача заключалась в том, чтобы с ее поддержанием можно было задержать русскую армию на Кавказе, чтобы отвести намерение России от любых планов расширения территорий, приближающихся к границам Индии.

Нельзя не учитывать также и интересы англичан в связи с расширением их торговой деятельности в Закавказье и с развитием новых караванных путей через эту территорию. Особое внимание уделялось портам по восточному побережью Черного моря, где можно было осуществлять экспорт товаров из Грузии, Мингрелии и Азербайджана: дерево, вино, мед, рыбу, шелк и импорт английских товаров [Более подробно см.: 12, 13]. В связи с этим, рассматривался вопрос о создании британского консульства в Трапезунде, „чтобы взять под полный контроль пути доставки британских товаров в Эрзерум, и оттуда распространить сферу своего экономического влияния на весь Азербайджан“ [3, с. 37]. Однако, именно в Трапезунде англичане и турки организовали и контрабандный импорт оружия черкессам [8, р. 49].

Основная деятельность, связанная с достижением поставленных целей ограничения русского влияния осуществлялась в Стамбуле, ставшим „политическим центром черкесов“ [8, р. 49]. Британский посол, лорд Джон Понсонби и его секретарь с 1835 г. Дэвид Уркарт развернули активную работу при всяческой поддержке английского министра иностранных дел лорда Генри Пальмерстона. Британские эмиссары в Персии, рассматривавшие как основную угрозу присутствие России на Кавказе, тоже не оставались в стороне от их дела, доказательством чего является архив сэра Джона Макнейла [18], содержащий много информации о том, что происходит на Кавказе и представляющий большой интерес к деятельности британцев в данной области.

Великобритания начинает усиленно изучать Кавказа, что осуществляется с помощью находившихся там агентов, а также благодаря информации ее дипломатов, военных или журналистов, прибывших из этой области. Исключительно активным в этом был Дэвид Уркарт [21, 43-45] - известный британский публицист, который считал, что английская торговля не имела доступа ко всем странам, чьи границы расположены на берегу Черного моря, а Абхазия и Грузия "герметически закрыты" [20, р. 160]. Но так, как „время перемен“ уже наступило, Уркарт, с согласия Пальмерстона, начал изучать возможности расширения британского политического и экономического влияния на Кавказе, Ближнем и Среднем Востоке. Однако, очень скоро все внимание британского публициста направляется на Черкессию. В июле 1834 г. Дэвид Уркарт и капитан Лейонс, управляющий английским военным кораблем «Туркуаз», встретились с представителями местных племен в Сухум-Кале и призвали их к дальнейшей борьбе с Россией, предложив свою помощь. Они внимательно изучили берег Черного моря, останавливаясь в Геленджике и Анапе, пытаясь получить больше информации о численности гарнизонов, о крепостных сооружениях, навигационных условиях, отношениях между русскими и черкессами, и даже о Кавказком корпусе [7, с. 46-50]. Нарушение правил карантина и попытка вмешательства британцев в

дела Российской империи, путем установления прямых контактов с черкессами, воспринималось с раздражением со стороны Николая I, который приказал, чтобы иностранцам было запрещено рассматривать побережье Кавказа и общаться с черкесами [7, с. 51].

Помощником в планах англичан, конечно, со знанием османских властей, которые продолжали направлять эмиссаров к горцам, являлся Сефер-бей, выходец из шапсугского племени и живший в Стамбуле. В своих постоянных письмах, присылаемых соплеменникам он призывал их к вооруженному сопротивлению против России и уверял, что им на помощь придут войска египетского паши, Англии и Франции [1, Т. VIII (1881), №776, с. 894]. Русский посол в Константинополе был уверен в том, что Сефер-бей поддерживает британский посол, и благодаря финансовым средствам, которые последний получает за миссию, он организывает экспорт оружия и боеприпасов для черкесов [1, Т. VIII (1881), №776, с. 894]. В 1836 г., по настоянию России, Высокая Порта согласилась переселить Сефер-бея в Пазарджик, где, как считалось, он не мог бы связываться со своими соплеменниками и не мог заниматься своими делами, связанными с экспортом оружия по морю. Однако, это не удалось достичь, так как и там Сефер-бей, которому Османская империя предоставила пенсию, продолжал поддерживать связь с кавказцами и со своими «друзьями» в Стамбуле [14, Vol. 2 (1840), с. 113].

По мнению Понсонби судьба Османской империи зависела от исхода Кавказкой войне, что совпадало с представлениями его секретаря (с 1835 г.) Дэвида Уркарта, названного некоторыми историками «основоположником теории домино». Исходя из данной теории, если России удастся добиться влияния в Стамбуле и Проливах, то постепенно разрушится система обороны Индии, а за Османской империей последуют Иран, Герат, Афганистан, и наконец, британская колония окажется одной против русских войск [3, с. 54]. В 1836 г. вышла книга Сэра Джона Макнейла [16], который предлагая исторический обзор экспансии России на Востоке, заявил: «Если бы Россия никогда не была на Кавказе, то отношения между Англией и Персией остались бы чисто коммерческими...», но так как Россия с ее амбициями угрожает безопасности Великобритании «то мы предпримем все необходимые меры, чтобы сохранить и воспрепятствовать тому, что она намеревается сделать». Наконец Макнейл приходит к выводу, что целостность и независимость Персии являются необходимыми для безопасности Индии и Европы. Любая попытка нарушения этого будет восприниматься как недружелюбный акт, направленный против Англии [16, с. 150-151].

Настроения британцев, служавших в Османской империи и Персии, становились все более крайними, что касалось дела защиты Черкесии. Ищутся любые доказательства отсутствия правовой основы для того, чтобы считать ее владением России. Принято считать, что во владениях Османской империи находились лишь некоторые области побережья Черного моря, и потом, принимая во внимание Адрианопольский договор, они становятся владением Российской империи, за исключением территории черкесов. Это подтверждает, и английский журналист Эдмунд Спенсер [19, Vol. 2 (1838), р. 384], который в 1836 г. посетил территории побережья. Он приводит еще некоторые аргументы, а именно то, что в этом договоре Черкесия даже не упоминается, и Османская империя не покупает рабов из черкесского населения, ибо это население, рассматривается как служившее Османской империи. Кроме того, он считал, что такие города побережья Черного моря, как Анапа, Редут-Кале и другие, были присоединенными к Османской империи черкесскими старейшинами с целью торговли [19, Vol. 2 (1838), 384-385] и, как говорит сам автор, "я мог бы привести к примеру многочисленные факты, если бы это было необходимо, чтобы доказать, что Адрианопольский договор не обеспечивает суверенитета Кавказу, как утверждает Россия..." [19, Vol. 2 (1838), р. 388]

В 1836 г. Дэвид Уркарт опубликовал в «Портфолио», периодическом издании, неофициально выходившем при Министерстве иностранных дел Великобритании, "Декларацию о независимости Черкесии" и карту (одобренную лордом Пальмерстоном) [15], где черкесские территории представлены в качестве независимого государства. Также в 1835 г. и 1836 г. черкесы обратились к британскому государству с просьбой предоставить им защиту и поддержку их торговли. При этом британцы посоветовали черкесам «помириться с русскими» [17, GD45/8-475, p. 12]. Однако советы британцев расходились с их делами.

25-ого ноября 1836 г. русский военный бриг «Аякс» захватил в Суджук-Кале английскую торговую шхуну «Виксен», которая принадлежала Сэру Джону Беллу. Шхуна находится в запрещенном месте для торговли и перевозила неразрешенные товары, а именно соль, порох и некоторое оружие [3, с. 72; согласно К. Марксу была только соль: 15], из-за чего на основании указа императора с 1831 года [5, № 4622], российские власти имели полное право задержать ее. Окончательное решение вопроса было таким: «Виксен» и его товар были конфискованы российскими властями, а после того, как дело было переостановлено, экипаж был отведен за счет российской казны в Стамбул, откуда мог свободно вернуться в Великобританию. Идейным вдохновителем отправки корабля на побережье Черного моря считается Дэвид Уркарт, при том и Пальмерстон, и Понсомби находились в курсе дела, о чем свидетельствует их переписка [18, GD371-218(1-2)].

Даже разговор между Понсомби и Джэймсом Беллом с 27 октября 1836 г. говорит о том, что первый из них согласен с решением второго об осуществлении своего намерения торговать в определенном районе и о том, что посол считает, что "Россия не имеет права вмешиваться в дела Черкесии или устанавливать торговлю с ней" [18, GD371-218(3), p. 2]. Понсомби также заявил, что если Джэмсон Белл обязательно получит поддержку от британского государства и что с радостью он также окажет ему помощь, в рамках его полномочий. Но этого не произошло, когда братья Белл обратились за помощью к государству.

Первоначально в январе 1837 г., с помощью британского консула в России, Лондон выразил свое абсолютное несогласие с конфискацией корабля и определил это как незаконное действие, так как во владении России не находилось восточное черноморское побережье, ни фактически, ни юридически, и поэтому она не имела права устанавливать карантинные правила и указывать места для осуществления торговли. Еще один вопрос, который по-мнению британского государства дал возможность разных толкований инцидента – это, с одной стороны, называет ли Россия существующие таможенные и карантинные ограничения "блокадой", словом которое использовал адмирал Лазарев в качестве аргумента о конфискации Вискена в ноябре. Это означает, что Россия признает Черкесию в качестве независимого государства, что, в свою очередь, ставит вопрос о том, признает ли Великобритания тоже данную блокаду и, таким образом, независимость Черкесии. С другой стороны, в официальном письме российской стороны письме в январе 1837 года [15; 3, с. 75] было заявлено категорически, что конфискация корабля произошла из-за несоблюдения таможенных и карантинных. А это значило, что если Россия, в таком случае, имеет право принимать данные правила, то территории черкесов находятся под ее влиянием и принадлежат ей, поэтому, признавая существующие ограничительные правила, и Великобритания должна признать влияние Российской империи над этими территориями. Ситуация еще более осложнялась из-за принятия одного из двух вариантов последствий для владельца корабля и его экипажа, т.е. будут ли они обвинены в контрабанде или не будут, и в какой степени государство сможет защитить их коммерческие интересы. Со многими оговорками в докладе адвоката королевы Виктории от 24 февраля 1837 года, который рассматривал вопрос о принадлежности восточного побережья Черного моря России,

признавалось, что русский военный корабль не имел права арестовать британцев из-за осуществления торговой деятельности с черкесским населением [17, GD45/8-475, p. 75].

Великобритания начинает искать поддержку у других великих держав, чтобы оказать сильное влияние на Россию и пытается сделать черкесский вопрос международным, что осложняет отношения между англичанами и русскими, и вызывает возникновение серьезных военных настроений в британском обществе. На самом деле, большая часть западных дипломатов поддерживали Россию, а иностранные консулы в Одессе осуждали экспедицию «Виксена» [3, с. 73]. Определенно цели этой экспедиции, не являлись только торговыми, как заявил сам Джэймс Белл, но собранная им «политическая информация» поможет только для достижения цели установления прямой торговой связи между Черкесией и Великобританией [9, Vol. 1 (1840), V-VI]. Но конфискация «Виксена» привела к серьезным дебатам в английском парламенте [2, 120-138], где стали громкими антироссийские заявления.

Лорд Пальмерстон решил оказать сильное влияние на своего Николая I, поставив его перед угрозой войны. Пальмерстон издал секретный приказ о приведении английской эскадры в Архипелаге в состояние повышенной боевой готовности. В тоже самое время царь потребовал от своего адъютанта генерала Н.Н. Муравьева, чтобы он был готов в случае чрезвычайной ситуации, в течение 24 часов начать военные действия для овладения Проливами. Посол России в Англии Поццо-ди-Борго, со своей стороны, с помощью агентов организовал наблюдение за военно-морскими базами Великобритании, чтобы иметь возможность предупредить Петербург о любых подозрительных действиях. В. Дзгоев связывает начало строительной деятельности на побережье Черного моря именно с этими событиями, а также с неспособностью России сосредоточить достаточно сил против Шамиля [3, с. 83].

В марте 1837 г. Понсомби просил султана пропустить через проливы в Черном море английские военные корабли и позволить британцам построить военную морскую базу недалеко от границ с Россией. Но Махмуд II не согласился с этим и предпочел остаться нейтральным. Надежды Великобритании не оправдываются и что касается ее поддержки, со стороны других великих держав, и особенно Австрии и Франции, которые поддерживали Российскую империю, а Пруссия не собиралась придавать большого значения этому конфликту, а тем более вмешиваться в нем. Это заставило Пальмерстона признать свой подход неуспешным и искать достойное отступление, что и осуществилось, благодаря желанию России найти мирное решение вопроса.

В марте 1837 г. в парламенте Пальмерстон отрицал наличие какой-либо сопричастности со стороны государства к случаю с „Виксеном“, а также перечитывал письма между ним и Джордж Беллом, на основе которых министр иностранных дел считал, что его наставления не содержат поддержки экспедиции «Виксена». Интересным является и тот факт, что Пальмерстон признавал право блокады, а само правительство Англии готово следовать за этим [22, § 621-656].

На формальном межправительственном уровне дипломатический инцидент закончился в апреле и мае 1837 г. двумя измененными нотами между Россией и Великобританией. В британской ноте Пальмерстон требовал формального разъяснения действий российской стороны в задержании «Виксена». В ответной российской ноте такое разъяснение было получено. После этого лорд Пальмерстон через британского посла в России ответил следующим образом: «Правительство Его Величества не видит достаточных оснований, чтобы подвергать под сомнением право России арестовать и конфисковывать «Виксен», имея ввиду, что, в первую очередь, местность Суджук-Кале является турецким владением, что признано Россией Договором с 1783 г. и теперь принадлежит ей, как это указано и самим графом Нессельроде в соответствии с Договором Адрианополя» [15; 3, с. 93].

Но Великобритания не останавливается по пути к реализации намеченных целей. Несмотря на то, что 10 марта 1837 г. Дэвид Уркарт был уволен с должности секретаря, он продолжает заниматься «Черкесским» вопросом. Братья Белл без успеха пытались получить обратно свой корабль или хотя бы компенсацию за ущерб. Весной 1837 г. Джэймс снова поехал в Черкесию, как и пишет 29 марта 1837 г. в своем письме к Сэру Джону Макнилу. «Первого числа, в субботу, я снова отправляюсь в Черкессию – в экспедицию, запланированную ее ревностным, неутомимым и мощным другом г-ном Уркартом. Конечно, вы узнаете результаты, когда мы вернемся - если это нам удастся» [18, GD371/126, p. 2]. Как видно из этого, намерения Белла не относятся к области коммерческих интересов, а тесные контакты с должностными лицами Великобритании за рубежом показывают его большой интерес к достижению поставленной задачи. О его намерениях снова восстановить контакт с черкесскими племенами предупреждал и А.П.Бутенев в докладе к барону Г.В. Розену [1, Т. VIII (1881), Док. №778, с. 895]. Николай I требует, чтобы внимательно следили за действиями Белла и чтобы не допускали ему связаться с племенами и реализовать опасные намерения против российской власти [1, Т. VIII (1881), №779, с. 986; Т. IX (1884), с. 454]. Кроме Джэймса Белла почти в то же самое время Черкессию посетил и корреспондент газеты "Таймс" и "Морнинг Хроникл" Джон Лонгуорт [14], при том оба со своей деятельностью – поддержание морального духа народа, создание постоянных войск, разработка планов о военных операциях, финансовая помощь и многое другое [14, Vol. 1 (1840), 120-121; 9, Vol. I (1840), p. VIII, 151-152, 253]. По всей вероятности под влиянием британских эмиссаров, черкесские племена (прежде всего шапсуги, абадзехи и натухайцы) потребовали от российских властей остановить строительство новых фортификационных сооружений, снести старые и чтобы российские войска покинули Черкесию [7, 111-112; 8, p. 49]. Этого, конечно, не происходит и начинаются ожесточенные бои между казаками и кавказцами. В 1839 году общество шапсугов распространило сообщение [10, 53-58] по всему миру, где утверждалось, что черкесы являются независимыми и будут бороться против России, которая хочет превратить их в рабов. Черкесы жаловались на множество неудачных попыток получить помощь от Османской империи и Персии. "Сейчас эта 100 тыс. московская армия, которая осадил нас и с нами воюет, завтра и с вами будет воевать" [10, p. 54], это придает большого смысла борьбе, перед тем как воспринимать ее просто как жертву, и это должно вызывать сострадания, выраженного ясной поддержкой в боевых действиях, потому что горы Кавказа является "барьером", "крышей" для вышеупомянутых двух государств. Черкесы, прежде всего, будут ожидать поддержки от своего султана, потому что черкесская кровь является и его самой кровью, и потому что он является их религиозным покровителем. Они надеялись, что и другие сильные государства, такие как Англия и Франция, заинтересовались, что происходит между ними и Россией, узнали бы о проявленной жестокости против их народа. Не только отсутствие интереса, но и распространение в Европе определенных карт, на которых Черкесское государство изображено как часть России, рассматривались как оскорбление населения.

Условием мира, по мнению черкесов, должна быть защита Кавказа от находившейся там российской армии. Это действительно интересный документ, в изготовлении которого можно заметить вмешательство со стороны. Это можно предположить, исходя из британских взглядов на Кавказ как стратегическую область, от которой зависела безопасность Османской империи и Персии.

Из документа видно, что черкесам прекрасно известны распространенные о них в Европе тексты и многие другие сведения. Это удивительно для народа, которого русские пытались удержать в изоляции от внешнего мира и, который, за исключением единиц, не имел серьезных познаний в иностранных языках, чтобы быть достаточно информированным. В то же время, в документе чувствуется большое разочарование отсутствием долгожданной военной помощи, как со стороны султана, так и со стороны

Великобританії. Позиції британців і турок були такими, щоб з допомогою пропаганди підтримувати постійну напруженість між Росією і черкесами.

Важкою частиною зовнішнього втручання в Кавказську війну є наміри британців використати «услугами» поляків, про що пише в 1837 р. Д-р Рітч в своєму доповіді до Макнілла, «являються дуже агресивними по відношенню до росіян» [17, GD45/8-354, с. 11]. Після припинення повстання поляків, багато з них були вислані в вигнання на Кавказ, а там уже деяким вдалося знайти притулок серед місцевих племен. За даними, так сказати надійних осіб, які отримує Д-р Рітч їх кількість в Кавказській армії становить від 14 до 20 тисяч осіб. Однак, незважаючи на це, росіяни не дуже довіряють полякам, про що пише сам лікар, їздили під охороною на Кавказ, були неозброєними, незалежно від того, що їх чекали військові справи, а зброя їм надавали тільки в випадках, коли очікувалося зіткнення з горами. Він також додає, що поляки готові виступити проти Росії, якщо з'явиться така можливість [17, GD45/8-354, 11-12].

Дійсно, якщо будуть здійснені будь-яких-либо ворожих дій проти Російської імперії на Кавказі, то Великобританія буде готова використати «слабке ланка» в рядах її армії Кавказу. Але тут мова йде не тільки про створення т.зв. «пятої колонії», а також про зовнішню підтримку з боку поляків, які емігрували за межі після повстання, з лідером яких, Адамом Чарторыйський, Уркарт зв'язується ще в середині 30-х років XIX століття. Він і інші поляки, перебуваючи в вигнанні, бачили можливість використати черкеську непримиримість і військові справи як план дій двох периферійних областей імперії, з урахуванням майбутньої революції, яка повинна привести до звільнення Польщі. На справді, такі плани існували ще в час повстання поляків. Їх доказом є лист з архіву Сера Джона Макнілла, який Х. Де Боровський прислав через польського представника вищим колам в Стамбулі 14 вересня і з додаванням в постскрипті 15 вересня 1831 року. В цьому листі він описав свою зустріч з «шахським принцем» (Аббас Мирзой), а предметом розмови між ними були трагічні події в Польщі і можливість шаха повернути собі Арменію і Грузію. Поляк пише, що він жив в Арабії і як тільки дізнався про повстання, то вирішив поїхати в Європу, «але політика направила мене до персидським колам вищого суспільства, щоб стежити за тим, що відбувається там і очікувати ефекту від нашого успіху з шахом і шахським принцем». Він також пише, що недалеко від Ісфахану зустрічався з російським представником бароном Аш, а потім і з капітаном Френсісом Чесном з британської королівської артилерії. Після цього, як у нього відбулися дві зустрічі з Аббас Мирзой, йому вдалося використати можливість надати інформацію про Польщу: географія, населення, стан армії і артилерії, а також вплив, який він може мати в Європі, Османській імперії і Персії. Боровський познайомив принца з можливостями повернути до себе Арменію і Грузію, але Аббас Мирзу турбували його ідеї, тому що «йому доведеться випробувати на собі силу Російської імперії». План Боровського представляв зимову кампанію, організовану з допомогою декількох армян і грузин, при чому у Аббас Мирзы буде час зібрати ще 20 тис. армію до вже добре організованої 15 тис. його армії, яка готова відправитися в області Єревану і Тифлісу. Боровський пише, що будуть ще дві зустрічі – перша з Аббас Мирзой і друга з шахом, після чого він надасть інформацію, отриману від нього. Боровський розкриває ще один план, який з великою ймовірністю повинен бути виконаний разом з першим, а саме, з діями в Чорному морі. Боровський збирався організувати два корабля з екіпажем, в який би входили греки і італійці, і з допомогою знайомих йому британців і американців, очолити цю операцію. Боровський заявив, що вже брав участь в подібній події в Південній Америці проти Іспанії і хоче викликати таке ж невдоволення у Росії, не піддаючи небезпеці ні одного поляка крім себе, і не вимагаючи публічних

средств [18, GD371/50(2)]. Из-за отсутствия дополнительной информации о биографии Боровского [1, Т. VII (1878), №744, с. 742: упоминается польский путешественник Баронский и согласно имеющейся информации из этого документа можно предположить, что это тот же человек – Х. де Боровский.], из его письма нам известно только то, что он является истинным патриотом и оппортунистом. Он сам понимает, как и пишет, что предложенный им план может показаться польскому представителю высших кругов «крайне нереальным». Более интересным является факт, с чьей помощью этому человеку удавалось так часто встречаться с Аббас Мирзой и договариваться о встрече с шахом. По всей вероятности, можно предположить наличие какой-нибудь британской связи, опираясь на упомянутую уже встречу с британским капитаном, в чьей компании находился также Аббас Мирза. А еще одним бесспорным фактом, который приводит к данной мысли, является то, что письмо есть в архиве британского дипломата Сэр Джона Макнила, который в это время пока еще не является послом, а в качестве врача находится в близких отношениях с шахом и его сыном [6, 884-898]. Кроме того, во время польского восстания есть свидетельства о том, что английские агенты пытаются спровоцировать конфликт между Россией и Персией [3, с. 43]. Тем не менее, это оказалось невозможным из-за мятежа курдов в Хорасане, подавлением которого был занят шах. В своем письме к шаху 13 сентября 1831 г. Николай I, по всей вероятности, стремится найти сходство между тем, что происходит в обеих странах и после того, как он приветствует шаха за умиротворение Хоросана, уведомляет его и о прекращении восстания в Польше [1, Т. VII (1878), №745, с. 743]. Также после убийства Грибоедова в 1829 году Персия не желала нарушать «спокойные отношения» между двумя странами.

Почему письмо Боровского является настолько важным? Оно не содержит информации о черкесском сопротивлении. Но оно акцентирует на Грузии и Армении как на слабых местах российских владений. Что касается Грузии, по всей вероятности, поляк был информирован, что перед тем как она была присоединена к Российской империи, она формально находилась в персидском владении. Интересным, в связи с этим, является и факт, что в 1832 г. раскрывается уже упомянутый грузинский заговор. Позднее «Черкесия» становится «слабым местом» России, и, несмотря на то, что она присутствует в докладе врача Рийча, даже в 1873 г. он говорит о том, что Россия должна быть выгнанной из Грузии и из других ее южных провинций [17, GD45/8-354, р. 26].

На самом деле, главным здесь является то, что неважно в какой части кавказских владений России происходят сотрясения или то, что они недостаточно хорошо защищены от внешних посягательств, а важным является то, что их нужно использовать в качестве средств для «сдерживания» России от экспансии к Индии. Поэтому и интерес к Черкесии и Кавказу не исчезает. В архиве Сэр Джона Макнила есть множество докладов английских военных и граждан, являющихся разведчиками и предоставляющих стратегическую информацию, как например, информация небезизвестного врача Рийча. Последний предоставляет цифры, полученные из официальных документов или от лиц, на которых можно было рассчитывать, и данные цифры относятся к населению Кавказа, Кавказского корпуса и других сфер.

Важную информацию предоставляет и английский консул в Трапезунде Джэймс Бранд. В своем письме он сообщал, что российские военные части «очищают» лес и строят дороги между Тифлисом и Редут-Кале, а также что они продвинули новые дороги между Тифлисом и Черным морем и другими областями [18, GD371/148(9)].

Особенно интересным и, безусловно, ценным для британцев являлся доклад полковника Джорджа Поулет Камерона 17 ноября 1838 г. Он путешествовал из Персии в Великобританию через Черкесию и Грузию и предоставил подробную информацию о российской армии, артиллерии и пехоте, о ресурсах России и ее финансовых делах, а также предоставил карту российских военных позиций в Северо-Западном Кавказе! [18,

GD371/96(14); Полковник опубликовал книгу, см.: 11]. Во время Крымской войны, когда делались попытки привлечь горцев, которые поддерживали бы союзников против России, появляется и другая информация. Позже, в связи с последующим польским восстанием в 1863 г., британцы вместе с поляками разрабатывали серьезные планы по объединению усилий кавказцев и поляков по разделению территории России.

Кавказская война оказала значительное влияние на внешнюю политику России. Ошибочная политическая тактика России, настраивание против себя кавказских племен, одновременно с их недооценкой, военная колонизация Кавказа и его завоевание – все это вместе дает возможность и аргументацию внешнего вмешательства международных игроков, и, прежде всего, Великобритании. Британцы не имели прямого отношения к происходящему, но использовали Кавказскую войну для достижения своих внешнеполитических интересов в отношениях с Россией. Непоследовательная политика России на Кавказе превращает этот регион в слабое звено российской национальной безопасности, и он становится небезопасным местом, где сосредотачиваются политические «схватки» одного из самых больших противников Российской империи – Великобритании. Это усложняет превращение Кавказа в неотъемлемую часть Российской империи и сохранение стабильности российской власти там.

Список использованной литературы

1. Акты, собранные Кавказской археографической комиссией / под ред. А. П. Берже. – Тифлис : Тип. Главного Управления Наместника Кавказского, 1886–1904. – Т. 1–12.
2. Дегоев В. Большая игра на Кавказе: история и современность. Статьи, очерки, эссе / В. Дегоев. – Москва : SPSL – «Русская панорама», 2001. – 443 с.
3. Дегоев В. В. Кавказ и великие державы (1829 – 1864). Политика, война, дипломатия / В. Дегоев. – Москва: Рубежи XXI, 2009. – 560 с.
4. Епифанцев А. Неизвестная Кавказская война. Был ли геноцид адыгов? / А. Епифанцев. – Москва : Гуманитарный фонд "Кавказ - новые горизонты", 2013. – 381 с.
5. Полное собрание законов Российской империи. Собрание второе. 12 декабря 1825 — 28 февраля 1881 гг. - Санкт-Петербург, Тип. II Отделения Собственной Его Императорского Величества Канцелярии, 1832. - Т.VI, Ч.1. - 844 с.
6. Сер Джон Макниль (Из служебных воспоминаний В.С.Толстого) // Русский архив. - 1874. - Кн. 1, № 1-6
7. Шамиль – ставленник султанской Турции и английских колонизаторов: сборник документальных материалов / под ред. Ш. В. Цагарейшвили. – Тбилиси : Госиздат Грузинской ССР, Сектор политической литературы, 1953. – 563 с.
8. Allen W.E.D. Caucasian Battlefields : a history of the wars on the Turco-Caucasian Border, 1828-1921 / W.E.D. Allen, P. Muratoff. - Cambridge :University Press, 1953. – 614 с.
9. Bell J.S. Journal of a Residence in Circassia during the Years 1837, 1838 and 1839 in 2 vol. / J. S.Bell. - London :E. Moxon, 1840. - Vol.1-2
10. Berzeg, N. Çerkesler Kafkas Sürgünü: Vatansız Bırakılan Bir Halk / N. Berzeg. - Istanbul, Chiviyazıları, 2006. – 311 s.
11. Cameron G. P. Personal Adventures and Excursions in Georgia, Circassia, and Russia / G. P. Cameron. - London, H. Colburn, 1845. – Vol. 1. – 349 p. ; Cameron G. P. Personal Adventures and Excursions in Georgia, Circassia, and Russia / G. P. Cameron. - London, H. Colburn, 1845. – Vol. 2. – 317 p.
12. Fraser J.B. Travels and adventures in the persian provinces on the southern bank of Caspian Sea : With an appendix, containing short notices on the geology and commerce of Persia / J. B. Fraser. - London : Longman, Rees, Orme, Brown, and Green, 1826.– 384 p.
13. Jones G.M. Travels in Norway, Sweden, Finland, Russia and Turkey / G. M. Jones. - London : J. Murray, 1827. - Vol. 1. ; Jones G. M. Travels in Norway, Sweden, Finland, Russia and Turkey / G. M. Jones. - London : J. Murray, 1827. -Vol. 2

14. Longworth J. A. Year Among the Circassians / J. A. Longworth. - London : H. Colburn, 1840. - Vol. 1-2
15. Marx K. The Story of the Life of Lord Palmerston [Electronic resource] / K. Marx. - Mode of access : <http://www.marxists.org/archive/marx/works/1853/palmerston/ch08.htm>
16. McNeill J. Progress and present position of Russia in the East / J. McNeill. – London: J. Murray 1836. – 151 p.
17. National Archive of Scotland. - Papers of Fox Maule (latterly Lord Panmure) as Secretary at War (1846-1852), Secretary for War (1855-1858) and a member of the Cabinet (1849-1852 and 1855-1858), together with some later military papers. 1833-1883
18. National Archive of Scotland. - Sir John McNeill (1795-1884), Diplomat. 1802-1905.
19. Spencer E. Travels in Circassia, Krim Tartary, Including a Steam Voyage Down the Danube from Vienna to Constantinople, and Round the Black Sea, in 1836 / E. Spencer.- London : H. Colburn, 1837. - Vol. 1. – 406 p. ; Spencer E. Travels in Circassia, Krim Tartary, Including a Steam Voyage Down the Danube from Vienna to Constantinople, and Round the Black Sea, in 1836 / E. Spencer. - London : H. Colburn, 1837. - Vol.2. – 456 p.
20. Urquhart D. Turkey and Its Resources: Its Municipal Organization and Free Trade; the state and prospects of English commerce in the East; the new administration of Greece, its revenue and national possessions / D. Urquhart. - London, Saunders and Otley, 1833. – 328 p.
21. Urquhart, David(1805-1877) // Dictionary of National Biography. – London: Smith, Elder & Co, 1899.- Vol.58. - P. 43
22. Viscount Palmerston. The Vixen.—Treaty of Adrianople. HC Deb 17 March [Electronic resource] // HANSARD. - 1837. - Vol. 37. – Mode of access : <http://hansard.millbanksystems.com/commons/1837/mar/17/the-vixen-treaty-of-adrianople>
Стаття надійшла до редакції 10.05.2017 р.

Ts. Tsvetkova

DIPLOMATIC PLACEMENT OF RUSSIA WITH THE GREAT BRITAIN IN CAUCASUS IN 30-X PP. XIXth cent.

The article examines the diplomatic confrontation between the Russian Empire and Great Britain in the Caucasus in the 30's of the XIX century. The region, which Russia had not still consolidated its power in, became the weak link of the Russian national security and part of the British political strategy for limiting Russian influence in Europe and Asia. The Caucasian War and the strong anti-Russian propaganda in Great Britain were the undisputed factors that created the necessary conditions for the implementation of this strategy. On the one hand, there was an expansion of the military colonisation, which was a main method during Nicholas I's rule to establish control over the North Caucasus, and on the other hand - the British propaganda, which became a serious political weapon for the protection of the Caucasian population. This study highlights concrete examples of the diplomatic confrontation between the two countries in the Caucasian region as well as provides information based on archive data that has not yet been investigated.

Keywords: Russia, Great Britain, Caucasus, Circassia, David Urquhart, "Vixen", Polish people.

Ц. Цветкова

ДИПЛОМАТИЧНЕ ЗІТКНЕННЯ РОСІЇ З ВЕЛИКОЮ БРИТАНІЄЮ НА КАВКАЗІ У 30-Х РР. ХІХ СТ.

Стаття розглядає дипломатичне зіткнення Російської імперії з Великобританією на Кавказі в 30-х роках ХІХ століття. Територія, в якій Росія все ще не зміцнила свою владу, стає найслабшою ланкою Російської національної безпеки і виявляється частиною британської політичної стратегії, що пов'язано з процесом обмеження російського впливу в Європі і Азії. Безперечними факторами, що створюють необхідні умови для реалізації

даної стратегії, є Кавказька війна і сильна антиросійська пропаганда в Великобританії. З одного боку, є розширення військової колонізації, що є основним методом управління Миколи I для встановлення контролю над Північним Кавказом, а з іншого – британська пропаганда, яка стає серйозною політичною зброєю для захисту кавказького населення. В даному дослідженні підкреслюються конкретні приклади дипломатичного протиставлення між двома країнами на Кавказі, а також надається інформація про недосліджені на сьогоднішній день архівні дані.

Ключові слова: Росія, Великобританія, Кавказ, Черкесія, Девід Уркарт, «Віксен», поляки.

УДК 329.8:001.8

Г.В. Шипунов

ІНСТИТУЦІЙНО-ОРГАНІЗАЦІЙНА ЕВОЛЮЦІЯ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ: МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Трансформація інституту політичних партій, зокрема їхньої організаційної структури, що відбувається в сучасному суспільстві, потребує належного наукового осмислення. Відтак у статті на основі інтегративної теорії партійних змін К. Джанди та Р. Хармела побудовано методологічну стратегію дослідження інституційно-організаційної еволюції політичних партій, яка є придатною для її застосування в контексті аналізу процесу організаційної модифікації політичних партій на пострадянському просторі, у тім числі й в Україні.

Ключові слова: політична партія, партійна організація, партійні зміни, екзогенні фактори змін, ендогенні фактори змін.

Проблема аналізу якісного переформатування традиційних політичних інститутів як наслідку кардинальної трансформації сутнісних характеристик суспільства, його політичної структури, є актуальним дослідницьким завданням сучасної політології. Важливим напрямом такого роду наукових пошуків є осмислення тих змін, яких зазнають політичні партії як невід'ємні елементи сучасних політич, зокрема крізь призму трансформації їхньої (партій) організаційної структури. Результати цих пошуків представлені, зокрема, концепціями кадрової, масової, «всеохоплюючої», картельної, «модернізованої кадрової», мережевої політичної партії.

Особливого значення окреслена проблема набуває в контексті зміни уявлень про суть самої демократії, яка відбувається в умовах переходу суспільств на нову, постіндустріальну (постмодерну, постінформаційну) стадію розвитку. Відтак, за твердженням американського науковця В.Кротті, зміна відносин між політичними партіями та демократією в сучасному суспільстві є не просто однією з, а найважливішою темою в дослідженні сучасних партій [3, с. 8-9]. Тож, це вимагає належного наукового осмислення та вироблення послідовної методологічної стратегії аналізу інституційно-організаційної еволюції політичних партій.

Тут необхідно наголосити, що західна політична наука представлена цілим комплексом ґрунтовних досліджень організаційної еволюції політичних партій. Про це свідчать праці, зокрема, М. Дюверже, З.Нойманна, О. Кіркхаймера, А. Панебьянко, П. Ігнаці, Т. Погунтке, Р.Каца, П. Мейра, Р. Кула, С. Волінца, Р. Гюнтера, Л. Даймонда. Натомість можемо констатувати, що визначена проблема є мало дослідженою у рамках української політології. Окремі її аспекти розкриті у працях Ю.Шведи, А. Романюка, В. Лебедюка, М. Кармазіної, М. Примуша.

Актуальність цієї проблеми та її недостатня розробленість у межах вітчизняної політичної науки зумовлює мету нашого дослідження – побудувати теоретично послідовну та емпіричну адекватну методологічну стратегію дослідження інституційно-організаційної еволюції політичних партій, яка б була придатною для її застосування в контексті аналізу процесу організаційної модифікації політичних партій на пострадянському просторі, у тім числі й в Україні.

Для уникнення концептуальної плутанини маємо, передусім, визначитись із індикаторами, які відображають сутнісні характеристики інституту політичних партій. Така необхідність зумовлена тим, що підвищений інтерес з боку науковців до цього інституту став причиною появи суттєвої дослідницької проблеми – відсутності єдиного, загальноприйнятого підходу до визначення партії та її конституюючих ознак. Як слушно наголошує українська вчена М. Кармазіна, аналіз дефініцій свідчить, що ті з них, які були чи є прийнятними для одного кола дослідників (у той чи інший час), викликали чи викликають незгоду й критику в інших [2, с. 9].

Тож, ми будемо виходити з позицій концептуального підходу американських науковців Дж. Ла Паломбари та М. Вейнера, оскільки у його рамках визначені найсуттєвіші, на нашу думку, характеристики інституту політичних партій, які дають змогу, зокрема, відрізнити його від таких інститутів, як група інтересів та громадська організація: 1) ідеологія – будь-яка партія є носієм ідеології або, принаймні, виражає певну орієнтацію, специфічне бачення соціального світу та місця у ньому людини; 2) організація – відносно тривале у часі об'єднання людей, що здійснює свою діяльність на національному, регіональному та локальному рівнях, спрямовану на досягнення визначених цілей; 3) мета – здобуття та реалізація влади; 4) мобілізація – кожна партія прагне забезпечити собі підтримку народу: від голосування на виборах до активного членства у ній [10, с. 6; 5, с. 227-228].

Евристична цінність зазначеного підходу полягає в тому, що він охоплює такі визначальні з точки зору означення інституту політичних партій елементи, як організація та ідеологія (проблемна орієнтація). Відтак у рамках нашого дослідження, осмислюючи особливості еволюції інституту політичних партій в сучасному суспільстві, ми сфокусуємось на аналізі тих змін, яких зазнає їхня організаційна структура. У цьому контексті постає логічне питання, яке потребує детального методологічного осягнення: чому політичні партії змінюються (або, іншими словами, що саме змушує їх змінюватись)?

В сучасній політичній науці можна виділити декілька теоретичних підходів, представники яких у різний спосіб дають відповідь на зазначене питання. Так, зокрема, у рамках першого підходу наголошено на так званих зовнішніх шоках (потрясіннях), які детермінують партійні зміни. Основним таким потрясінням є поразка партії на виборах, що може кардинальним чином змінити її положення у рамках партійної системи: зменшення підтримки існуючих партій та зростання кількості голосів, відданих за нові політичні сили, збільшує електоральну волатильність, що, своєю чергою, свідчить про зміни в партійній системі. Таким чином, трансформації політичних партій тут розглядаються в контексті тих змін, що відбуваються у партійній системі.

Представники другого підходу пов'язують трансформацію партій з тими змінами, що відбуваються в оточуючому середовищі, у якому вони функціонують (тут воно не зводиться лише до партійної системи). Тобто, модифікація політичних партій у рамках цього підходу розглядається як поступовий і безперервний процес адаптації до викликів, які зумовлені змінами в оточуючому соціально-економічному та політичному середовищі. Причому фокус аналізу тут зміщується від змін, що відбуваються в партійній системі, до конкретно трансформації самих партій, специфіки їхньої організації.

Представники третього підходу розглядають у якості стимулів трансформації політичних партій стратегії та дії окремих партійних лідерів, які, реагуючи на зміни в

оточуючому середовищі, можуть ініціювати, наприклад, раптове коригування партійної ідеології для перемоги на виборах. У рамках цього підходу італійський дослідник А.Панебьянко наголошує, що на найрадикальніші перетворення в партії можна очікувати у разі зміни партійного керівництва, яке супроводжується змінами в складі партійної домінуючої коаліції [6, с. 172]. Тож, головною особливістю такого підходу до пояснення партійних змін є те, що фокус уваги тут одночасно зміщується з системного рівня на рівень окремих партійних організацій, а також з розуміння цього процесу як поступового і рівномірного до його інтерпретації як дискретного, з періодами низької та високої активності [8, с. 261].

На нашу думку, найбільшим пізнавальним потенціалом з огляду на її комплексний характер володіє інтегративна теорія партійних змін, сформульована американськими дослідниками К. Джандою та Р.Хармелом. Розглядаючи партійні цілі в якості основного поняття в контексті осмислення партійних змін, науковці розробили пояснювальну схему, яка поєднує елементи трьох згаданих підходів [8, с. 262]. Тож, їхньою вихідною методологічною установкою є твердження, що успішні спроби змінити партію зазвичай потребують як вагомого приводу (включно з необхідністю врахування тих перетворень, що відбуваються в оточуючому середовищі), так і міцної коаліції підтримки всередині партії.

Таким чином, Р. Хармел та К. Джанда виокремлюють такі основні фактори, що зумовлюють та визначають специфіку партійних трансформацій: 1) зовнішні потрясіння (найбільшим з яких є поразка партії на виборах); 2) зміна керівництва; 3) зміна домінуючої коаліції всередині партії [6, с. 172-173]. Виходячи з цього, можемо стверджувати, що теоретично послідовне та емпірично адекватне вивчення інституційно-організаційної еволюції політичних партій вимагає врахування та детального аналізу сукупної дії на зазначений процес ендогенних та екзогенних факторів.

Відправним концептуальним положенням в осмисленні впливу ендогенних факторів, на нашу думку, є позиція, відповідно до якої політична партія не є однорідним утворенням, а виявляє свою суть у різних іпостасях [12, с. 371-372]. Так, зокрема, американський та ірландський дослідники Р. Кац і П. Мейр виокремили три організаційних «обличчя» партії, дослідження та оцінка співвідношення (балансу) між якими дає змогу встановити і зрозуміти вплив внутрішніх факторів на розвиток різних моделей партійної організації: 1) партія в органах державної влади (представництво партії в парламенті, уряді, регіональних і місцевих органах влади та рада); 2) партія на місцях (тобто, партія як сукупність її членів, активістів, спонсорів, послідовників та лояльних виборців. Тож, найважливішими характеристиками тут є добровільне членство, постійність та регулярність. Також цей вимір дає змогу визначити особливості територіальної організації партії на різних рівнях, зокрема оцінити специфіку взаємодії між її загальнонаціональними, регіональними та локальними підрозділами); 3) партія в центральному апараті (партія на рівні загальнодержавного партійного керівництва. Цей вимір дає змогу дослідити особливості партійного керівництва та лідерства, взаємодії між різними групами партійної бюрократії як у горизонтальному, так і у вертикальному розрізі) [9, с. 113].

Для оцінки значущості кожної зі згаданих іпостасей партійної організації науковці використовують декілька індикаторів, найважливішими серед яких, за твердженням американського дослідника Дж. Ішиями, є: 1) відносна величина офіційного членства; 2) співвідношення між кількістю партійних функціонерів у центрі та на місцях; 3) співвідношення між кількістю функціонерів та активістів у центральному апараті партії [1, с. 149-150].

Аналогічну дослідницьку стратегію застосовують угорський і чеський науковці З. Інейді та Л. Лінек. Їхній концептуальний підхід, на нашу думку, можна розглядати як деталізацію сформульованих Р. Кацем та П.Мейром характеристик партійної організації. Тож, згідно з ним, для створення організаційного профілю партії необхідно виходити з

урахування таких позицій: 1) розмір партії (передбачає, насамперед, з'ясування кількості членів та партійних функціонерів, а також рівня організаційного покриття в межах всієї держави); 2) активність членів (основна увага тут має бути сфокусована на вимогах партійного статуту щодо членства, періодичності партійних засідань, важливості мобілізації у стратегії партії); 3) організаційна складність (визначення рівня розбудованості, структурної диференційованості партійної організації, а також ступеня глибини проникнення («укорінення») партії в суспільство («повсюдність організації»)); 4) автономія партії (визначення наявності та ступеня персональної (членів, керівництва, кандидатів) і фінансової (джерел доходу) залежності партії від інших установ та організацій. Чим більш незалежною є партія у наборі своїх членів, виборі керівництва та представників, а також чим більш захищеними є джерела її доходу, тим більш автономною вона буде); 5) концентрація влади (вирішальне значення тут має визначення особливостей прийняття рішень, розподілу контролю над цим процесом між різними рівнями партійної організації. Варіанти такого розподілу вкладаються у проміжок між правлінням однієї людини та низовою демократією, або між суворою підпорядкованістю (ієрархією) та взаємною автономією (стратархією). Дослідження цих аспектів передбачає з'ясування методів відбору партійного керівництва та кандидатів у депутати; особливостей взаємовідносин між загальнонаціональними та місцевими партійними організаціями; стилю партійного керівництва); та б) баланс влади всередині організації (тут передусім йдеться про визначення балансу сил між парламентськими, урядовими та позапарламентськими елементами всередині партії. Для цього необхідно встановити кількість державних посадових осіб в керівництві партії, а також з'ясувати статус парламентських груп відповідно до партійного статуту) [7, с. 459-461].

Переходячи до визначення екзогенних факторів інституційно-організаційної еволюції партій, на наш погляд, необхідно звернутись до такого поняття, як «структура можливостей» – сукупність обмежень та можливостей, які перешкоджають або сприяють вибору партією певної лінії поведінки, а також змушують її надавати перевагу тим, а не іншим формам колективної дії [13, с. 231].

На нашу думку, саме різна «структура можливостей» як сукупність різноманітного поєднання екзогенних факторів і зумовлює плюралізм варіантів організаційної еволюції партій. Цими факторами є інституційні характеристики політичної системи (насамперед, наявність парламентської або президентської системи правління та особливості виборчої системи), а також специфіка «політичного середовища», у якому функціонує партія. За слушним зауваженням американської дослідниці К. Лоусон, необхідно чітко розуміти той контекст, у якому формувались та функціонують партії: неможливо вийти за межі поверхневого опису, якщо не вивчати інституційну структуру держави (конституція, виборча система, закони, правосвідомість та правозастосування, які впливають на специфіку утворення партій та їхню ідентичність у кожній конкретній країні); ключові моменти політичної історії партій (включно з виборами); проблеми, які хвилюють виборців (наприклад, етнічні та релігійні розмежування, розподіл ресурсів та соціальних послуг); позицію держави та самих партій щодо міжнародної ситуації та глобалізації [4, с. 37-38].

Зауважимо, що застосування цього підходу в контексті дослідження політичних режимів країн Східної Європи, у тім числі й республік колишнього СРСР, зумовлює необхідність врахування таких чинників, які значною мірою впливають на особливості розвитку політичних партій в зазначених регіонах: рівень суспільної довіри до партій; обсяг президентських повноважень; особливості виборчого законодавства; рівень суспільної довіри до профспілок та членства у них; тип попереднього політичного режиму [1, с. 155].

Тут треба звергнути увагу на те, що залежність організаційної трансформації партій у поставторитарних державах Східної Європи від типу попереднього політичного режиму є одним із найпоширеніших варіантів пояснення особливостей еволюції партій у вказаному

регіоні. Згідно з цим підходом, сутнісні ознаки попереднього авторитарного режиму визначають національну специфіку основних параметрів перехідних процесів (транзиту), що, своєю чергою, впливає на формування інституційного дизайну поставторитарних країн загалом та на характер партійної діяльності зокрема [1, с. 155].

Окрім з'ясування суті історичного типу політичного режиму, який передував та зумовлював специфіку демократичних перетворень, вельми важливим для осмислення траєкторій інституційно-організаційної еволюції політичних партій на пострадянському просторі є також визначення результату цих трансформацій, або, іншими словами, змістових ознак існуючого типу режиму.

Визначальне значення у цьому контексті, на нашу думку, мають такі фактори: 1) конституційний та реальний обсяг повноважень президента, а також його вплив на перебіг політичних процесів в країні. Тут треба згадати, що, згідно з підходом іспанського дослідника Х. Лінца, наявність сильного інституту президентства стимулює політичні партії брати участь у боротьбі передусім за посаду президента, відсуваючи на другий план інші політичні цілі. Причому ця закономірність виявляється як за прямого, так і за непрямого обрання президента [11, с. 55-57]. Тож, існування сильної президентської влади в країні зазвичай знижує роль виборчих кампаній, заснованих на ідеологічних принципах, та, натомість, посилює значущість тих кампаній, у центрі яких стоять сильні особистості [1, с.157]; 2) характеристика виборчих інститутів і процесів, яка дає змогу з'ясувати наявність та визначити ступінь інституційних (як формальних, так і неформальних) можливостей для повноцінної міжпартійної конкуренції; 3) потенціал опозиційної діяльності, рівень якого визначає, зокрема, можливість (або неможливість) утворення опозиційних партій та ймовірність формування партійної системи, заснованої на ідеологічній боротьбі між політичними силами.

Таким чином, методологічна стратегія дослідження інституційно-організаційної еволюції політичних партій, на нашу думку, має ґрунтуватись на таких взаємопов'язаних принципах:

1) формулювання понятійного апарату: визначення та уточнення основних категорій, які використовуються у дослідженні. Насамперед йдеться про такі поняття, як «політична партія», «організація та структура політичної партії»;

2) розгляд та осмислення організаційної еволюції партій як процесу, що детермінований сукупною дією екзогенних та ендегенних факторів. Це зумовлює необхідність встановлення цих факторів;

3) визначення екзогенних факторів та характеру їхнього впливу на організаційну модифікацію партій. Тут йдеться про особливості адаптації політичних партій до змін, що відбуваються у зовнішньому, соціальному середовищі (найважливішими серед яких є зміни у характері економічних відносин та соціальної стратифікації суспільства). Тому, на нашу думку, для розуміння загальної логіки та визначення можливих траєкторій еволюції партій необхідно, передусім, осмислити специфіку суспільно-історичного контексту, який детермінує та в якому відбувається трансформація зазначеного інституту. Іншими словами, першим кроком у дослідженні організаційної трансформації партій є досягнення духу певної історичної епохи, який виявляє та розкриває себе, зокрема, й через діяльність суспільно-політичних інститутів. Їхня криза, таким чином, може свідчити про те, що вони не відповідають цьому духу, а, отже, потребують внутрішніх змін. Тут ми виходимо з того, що однією з основних ознак кризи партії як політичного інституту є падіння його популярності у суспільстві та, як наслідок, зменшення підтримки та поразка партій на виборах. Відтак ця поразка є основним зовнішнім шоком, який змушує партії міняти як у організаційному, так і в ідеологічному вимірі задля адаптації до нових соціально-економічних та суспільно-політичних умов.

Наступним кроком у вивченні впливу екзогенних факторів є визначення особливостей політичного режиму, в рамках якого діють партії. Саме політичний режим створює «структуру можливостей» (систему інституційних обмежень та можливостей) для політичних партій, яка значною мірою визначає межі та характер їхніх організаційних змін. У цьому контексті необхідно визначити: а) систему правління держави (передусім, конституційний та реальний обсяг президентських повноважень); б) специфіку законів, що регулюють процеси утворення партій та контролю за їхньою діяльністю, а також особливості правозастосування у цій сфері; в) специфіку виборчих інститутів та характеру проведення виборів; г) юридичні та фактичні можливості для діяльності опозиції; д) особливості політичної культури суспільства в аспекті його ставлення до інституту політичних партій;

4) визначення ендогенних факторів та характеру їхнього впливу на організаційну модифікацію партій. Тут треба виходити з необхідності врахування двох основних аспектів: а) особливостей співвідношення сил та розподілу влади між різними групами (фракціями) всередині партії як у горизонтальному (на рівні центрального керівництва, у тім числі в контексті взаємостосунків між партійним керівництвом та представниками партії в органах влади), так і у вертикальному (у розрізі взаємодії між центральними, регіональними та локальними структурними одиницями партії) вимірі. Відтак необхідно, передусім, з'ясувати особливості обрання партійних лідерів, стиль їхнього керівництва, специфіку процесу ухвалення рішень та доступу до нього представників різних рівнів партійної організації. Це дає змогу визначити ступінь розвитку внутрішньопартійної демократії, а також важливість членства, організаційної розбудованості та ідеологічних питань у політичному житті партії. Зміна вказаних параметрів є одним із головних індикаторів організаційної трансформації політичної партії;

б) ефективності партії у реалізації своїх цілей, які зафіксовані у партійній і виборчих програмах та є відображенням її ідеологічної приналежності. Це дає змогу визначити, зокрема, ступінь важливості ідеології для партії. Неефективність у практичному втіленні задекларованих цілей може детермінувати процес ідеологічної та організаційної трансформації партії;

5) визначення національної (регіональної) специфіки дії екзогенних та ендогенних факторів організаційної еволюції політичних партій (так, наприклад, в контексті дослідження ідеологічної та організаційної трансформації партій в країнах пострадянського простору необхідно встановити, як на цей процес впливають характеристики попереднього, авторитарного типу політичного режиму, а також особливості переходу (транзиту) до нового типу режиму. Іншими словами, треба визначити вихідні інституційні умови еволюції партій, які задані параметрами старого режиму, та вектор транзиту (до демократії, модифікованого авторитаризму чи гібридного режиму), що у своїй сукупності зумовлюють специфіку зазначених факторів та визначають різні варіанти траєкторії трансформації партій).

Сформульована методологічна стратегія може бути застосована у подальших дослідженнях, зокрема для вивчення особливостей та визначення напрямів розвитку партій в умовах перехідних типів політичних режимів, у тім числі й в Україні.

Список використаної літератури

1. Ишияма Дж. Т. Партии-преемницы коммунистических и организационное развитие партий в посткоммунистической политике / Дж. Т. Ишияма // Полис. – 1999. – № 4. – С. 148-167 ; Ishiyama Dzh. T. Partii-preemnitsy kommunisticheskikh i organizatsionnoe razvitie partiy v postkommunisticheskoy politike / Dzh. T. Ishiyama // Polis. – 1999. – № 4. – S. 148-167

2. Кармазіна М. Партогенез: труднощі осмислення / М. Кармазіна // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса. – 2011. – Вип. 3. – С. 4-20 ; Karmazina M. Partohenez: trudnoshchi osmyslennia / M. Karmazina // Naukovi zapysky

Institutu politychnykh i etnonatsionalnykh doslidzhen im. I. F. Kurasa. – 2011. – Vyp. 3. – S. 4-20

3. Кулик А. Трансформация партий в постиндустриальном обществе: кризис легитимности и ориентиры для политической системы России / А. Кулик // Политическая наука. – 2010. – № 4. – С. 8-28 ; Kulik A. Transformatsiya partiy v postindustrialnom obshchestve: krizis legitimnosti i orientiry dlya politicheskoy sistemy Rossii / A. Kulik // Politicheskaya nauka. – 2010. – № 4. – S. 8-28

4. Лоусон К. Новый подход к сравнительному исследованию политических партий / К. Лоусон // Политическая наука. – 2010. – № 4. – С. 29-48 ; Louson K. Novyy podkhod k sravnitel'nomu issledovaniyu politicheskikh partiy / K. Louson // Politicheskaya nauka. – 2010. – № 4. – S. 29-48

5. Шмачкова Т. Мир политических партий / Т. Шмачкова // Полис. – 1992. – № 1-2. – С. 226-233 ; Shmachkova T. Mir politicheskikh partiy / T. Shmachkova // Polis. – 1992. – № 1-2. – S. 226-233.

6. Janda K. Changes in Party Identity: Evidence from Party Manifestos / K. Janda, R. Harmel, C. Edens, P. Goff // Party Politics. – 1995. – Vol. 1, № 2. – P. 171-196

7. Enyedi Z. Party Searching for the Right Organization: Ideology and Party Structure in East-Central Europe / Z. Enyedi, L. Linek // Party Politics. – 2008. – Vol. 14, № 4. – P. 455-477

8. Harmel R. An Integrated Theory of Party Goals and Party Change / R. Harmel, K. Janda // Journal of Theoretical Politics. – 1994. – Vol. 6, № 3. – P. 259-287

9. Katz R. S. The Ascendancy of the Party in Public Office: Party Organizational Change in Twentieth-Century Democracies / R. S. Katz, P. Mair // Political Parties: Old Concepts and New Challenges // R. Gunther, J. R. Montero, J. Linz (eds.). – New York : Oxford University Press, 2002. – P. 113-135

10. LaPalombara J. The Origin and Development of Political Parties // Political Parties and Political Development / J. LaPalombara, M. Weiner (eds.). – New Jersey : Princeton University Press, 1966. – P. 3-42

11. Linz J. The Perils of Presidentialism / J. Linz // Journal of Democracy. – 1990. – Vol. 1, № 1. – P. 51-69

12. Schlesinger J. A. On the Theory of Party Organization / J. A. Schlesinger // The Journal of Politics. – 1984. – Vol. 46, № 2. – P. 369-400

13. Young L. Women's Movements and Political Parties: A Canadian-American Comparison / L. Young // Party Politics. – 1996. – Vol. 2, № 2. – P. 229-250

Стаття надійшла до редакції 8.05.2017 р.

H. Shypunov

INSTITUTIONAL AND ORGANIZATIONAL EVOLUTION OF POLITICAL PARTIES: METHODOLOGICAL BASES FOR THE STUDY

The problem of analyzing the qualitative reformatting of traditional political institutions as a consequence of a fundamental transformation of the essential characteristics of society, its political structure is topical research task of modern political science. The important direction of this type of scientific research is reflection the changes, undergone by the political parties as an integral part of modern polities, particularly through the prism of the transformation of their (party) organizational structure. The identified problem is of particular importance in the context of changing perceptions about the nature of democracy itself, which takes place in the transition societies to a new, post-industrial (postmodern, post-informational) stage of development. All of this requires appropriate scientific understanding and developing effective methodological strategy research of institutional and organizational evolution of political parties.

Therefore, based on an "integrated theory of party goals and party change" by K. Janda and R. Harmel, the article substantiates that theoretically consistent and empirically adequate methodological strategy research of institutional and organizational evolution of political parties

should be based on the following interrelated principles: 1) formulation of conceptual apparatus: defining and clarifying basic categories used in the study; 2) consideration and understanding of the organizational evolution of political parties as a process that is determined by the cumulative effect of exogenous and endogenous factors; 3) determination of exogenous factors and the nature of their impact on organizational modification political parties (in the most general context this position is revealed through the prism of understanding the specific socio-historical context, that determines and where is changing the said institution, and also features of the political regime, in which there are parties); 4) determination of endogenous factors and the nature of their impact on organizational transformation of parties (ascertain, first of all, features of the balance of power and the distribution of power between different groups (fractions) within the party, and also the efficiency parties in realization of their goals, that recorded in the party and election programs); 5) determination of national (regional) specifics action of exogenous and endogenous factors of organizational evolution of political parties.

Keywords: *political party, party organization, party change, exogenous factors of change, endogenous factors of change.*

НАУКОВЕ ЖИТТЯ

РЕЦЕНЗІЯ

**КАСЬЯНОВА М.М. УКРАЇНЦІ В МІГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСАХ СХІДНОЇ
ЄВРОПИ В УМОВАХ ПОСТЫПОЛЯРНОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ МІЖНАРОДНОЇ
СИСТЕМИ / М.М. КАСЬЯНОВА. – МОНОГРАФІЯ. – ВІННИЦЯ: ЦОП
«ДОКУМЕНТ ПРИНТ», 2017. – 520 с.**

Публікація монографії М.М. Касьянової, яка присвячена вивченню східного вектору міграції українських громадян за часів незалежності нашої держави, робить значний внесок у розвиток вітчизняної політологічної наукової думки. Її актуальність не викликає сумнівів, приймаючи до уваги значення міграційної проблематики в якості мегатренду явища глобалізації в сучасному світі. Вона формується на двох рівнях – глобальному та регіональному. В першому випадку мова йде про теоретичний план наукової розробки міграційної проблематики, оскільки ця тематика має велике значення для розуміння сучасного глобалізованого світу, закономірностей та перспектив його розвитку. В регіональному контексті робота торкається важливого явища, яке в умовах трансформації міжнародної системи стає небезпечною загрозою для національної безпеки України. Підкреслимо, що це стосується не лише наслідків втрати демографічного та інтелектуального потенціалу, які в цілому можна охарактеризувати як економічну складову загрози. Активні міграційні переміщення українців в регіоні Східної Європи приносять небезпеку політичного плану, на якій варто зупинитися більш детально.

Основною загрозою для майбутнього української держави є агресивна імперіалістична політика Російської Федерації, яка спрямована на відновлення впливу Москви на всьому пострадянському просторі. Концепції «Руського миру» та «русофонства» стають в цьому контексті важливими інструментами просування інтересів Кремля в інших державах. Їхньою основою є низка історично-культурних факторів, які формують специфіку східноєвропейського простору – внаслідок сталих зв'язків між його учасниками, що протягом століть залишались частиною одного державного утворення (Російської імперії, потім – СРСР). Ті ж самі фактори визначають привабливість східноєвропейського вектору міграції для українців, оскільки спрощують процеси адаптації на новому місці та сприяють кращому влаштуванню поза межами Батьківщини. Така залежність ставить інтригуючі питання – наскільки активізація міграційного обміну населенням в регіоні Східної Європи є прямим чи опосередкованим інструментом, елементом російської імперської політики? Особливої актуальності воно набуває сьогодні, в умовах агресії Російської Федерації проти України. Анексія Криму та конфлікт на Донбасі визначають необхідність пошуків нового формату взаємодії між Києвом та Москвою. Втім, наявність на російській території великої кількості українських мігрантів, права яких наша держава повинна захищати, значно звужує простір для маневру для української влади.

Характеризуючи міграційні зв'язки України з країнами Східної Європи (Російською Федерацією, Республікою Білорусь та Республікою Молдова) в період до Революції Гідності, М.М. Касьянова прагне привнести науковий підхід до вивчення взаємозалежності між явищем міграції та міждержавними відносинами в регіоні. Вона акцентує увагу на процесах формування національних міграційних політик в державах східноєвропейського простору; аналізує причини та формат реалізації міграційного руху українців; вивчає практичні аспекти працевлаштування та адаптації наших співгромадян за кордоном. Також в монографії розкривається специфіка взаємодії українських мігрантів з приймаючими суспільствами, інструментарій їхніх зв'язків із Батьківщиною. Останній, на нашу думку, потребує поглибленої уваги, оскільки державна політика в цій сфері протягом

досліджуваного періоду залишалась недосконалою, що мало наслідком в тому числі поступову втрату української культурної ідентичності окремими категоріями мігрантів.

Особлива увага приділяється наслідкам від міграційних переміщень для різних учасників цього процесу – безпосередніх переселенців, країни-донора та країн-реципієнтів. Дослідниця підкреслює не лише негативні результати активізації міграційного руху – вона також наголошує на окремих позитивних рисах цього явища. Серед них перш за все підкреслюються внесок міграційних процесів у боротьбу з безробіттям та інвестиційна діяльність мігрантів, які спрямовують на Батьківщину значні обсяги зароблених за кордоном коштів.

Хронологічні рамки дослідження не випадково обмежуються 2013 роком. М.М. Касьянова підходить до цього питання з точки зору геополітичної характеристики регіону Східної Європи. Вона наголошує на незворотних змінах, які виникли в ньому внаслідок прямої агресії РФ проти України. З точки зору політичної науки події Євромайдану є тим вододілом, який поділив постбіполярну історію східноєвропейського простору на дві частини. Поверхневий підхід до проблеми може призвести до помилкового припущення, що реалізовані внаслідок цього трансформації міжнародної системи знизили актуальність вивчення подій та процесів, які відбувалися до ключової точки. Втім, підкреслимо, що комплексне та об'єктивне розуміння сьогоденної ситуації, окреслення перспектив на майбутнє та вироблення відповідних рекомендацій на практиці неможливі без вивчення тих явищ, які заклали основу для формування актуального нашому часу регіонального середовища. Саме таку базу в сфері політологічного вивчення міграційної проблеми пропонує монографія М.М. Касьянкової. Вона підводить основу під розуміння двосторонніх зв'язків суспільного та персонального рівня між східноєвропейськими державами – факторів, які в умовах російської агресії проти України є важливими для розробки адекватного прогнозу щодо перспектив східного вектору вітчизняної зовнішньої політики та регіонального позиціонування нашої держави.

У висновках М. М. Касьянова підкреслює важливість міграційного фактору для розвитку відносин України з окремими державами Східної Європи та набуття нашою Батьківщиною належного місця в регіональному середовищі. Характеризуючи причини, які спонукали українців шукати кращої долі за кордоном, вона наголошує на перевагах економічних факторів над політичними в досліджуваній період. В той же час вона підкреслює політичне значення проблеми міграції, яке проявляється в тому числі в політизованій статистиці. В якості прикладу можна навести істотні маніпулювання цифрами, які презентують кількість українців, що працюють за кордоном – різні політичні партії та експерти по різному оцінюють масштаби цього явища, виходячи із власних електоральних інтересів. Акцентуючи увагу на цьому питанні, зауважимо, що вітчизняна статистика в цьому плані є недосконалою, оскільки не співпадає з відповідними даними країн-реципієнтів українських мігрантів. Також звертаємо увагу на розповсюдженості в постбіполярну добу явища нелегальної міграції та перебування за кордоном. Учасники подібних незаконних проявів міграційного переміщення складають знану частину українського східноєвропейського міграційного потоку, втім – достовірно оцінити реальні масштаби цього явища на практиці достатньо складно.

Визначаючи негативні наслідки міграції, М.М. Касьянова розробляє комплекс рекомендацій, покликаних реорганізувати вітчизняну державну політику в цій сфері. Вона наголошує на необхідності радикальних внутрішніх реформ в державі, покликаних покращити соціально-економічну ситуацію і таким чином приваблювати громадян до ідеї залишитися в межах Батьківщини, яка має надати їм весь необхідний простір для самореалізації. Характеризуючи позитивні елементи міграційного переміщення – в рамках обміну досвідом та освітніх програм, інтелектуального та культурного збагачення – дослідниця наголошує на деструктивному впливі на ці процеси російської шовіністичної

політики, спрямованої на асиміляцію схожих за цивілізаційно-культурним типом мігрантів. В той же час підкреслимо, що в інших країнах регіону – Республіці Білорусь та Республіці Молдова – українські мігранти виступають своєрідними агентами впливу нашої держави, які мають перспективи для ініціювання позитивних змін в характері двосторонніх відносин.

Науково цінними є здійснені М.М. Касьяною структурування та типологізація причин та форматів міграційного руху постбіполярної доби, сформована статистично-довідникова база щодо масштабів східноєвропейської міграції українців. Слушним в цьому контексті вбачається використання ілюстративно-довідкових матеріалів, які презентовані в монографії.

Підсумовуючи враження про монографію М.М. Касьянової, можна зробити висновок про сумлінну й відповідальну роботу, здійснену автором. Представлене дослідження відзначається науковою новизною та має практичне значення. Високий теоретичний рівень роботи, насиченість багатим фактичним та статистичним матеріалом, струнка логічна конструкція тексту рецензованої монографії виводять її у статус таких, що вносять суттєвий внесок в скарбницю української політичної науки.

О.Я. Калакура

The publication of the monograph of M.Kasyanova, which is devoted to the study of the eastern vector of migration of Ukrainian citizens during the period of its independence, makes a significant contribution to the development of national political science. Its relevance is beyond doubt, considering the importance of migration issues as the element of globalization phenomenon. On the global level, we are talking about its role of theoretical ground for understanding modern globalized world. In the regional context, the monograph touches on an important phenomenon that, in conditions of transformation of the international system, becomes a dangerous threat to the national security of Ukraine. The consequences of loss of demographic and intellectual potential can be characterized as an economic component of the threat. Migration's place and importance as an element or tool for Russian aggressive regional policy has formed the political aspect of the problem.

Describing migration interaction between Ukraine and other Eastern European states before the Ukrainian Crisis, M.Kasyanova seeks to bring a scientific approach to the study of the relationship between the phenomenon of migration and intergovernmental contacts in the region. She focuses on the processes of the formation of national migration policies in the mentioned states; analyzes the causes and implementation of migration movement by Ukrainians; studies the practical aspects of employment and adaptation of Ukrainian citizens abroad. Special attention is paid to the consequences of migratory movements for different participants of this process - direct migrants, donor state and recipient countries.

In conclusion M. Kasyanova emphasized the excellence of economic factors over political as causes for Ukrainian migration during researched period. She developed a set of recommendations designed to reorganize the state policy in this area, stressing the need for radical internal reforms designed to improve the socio-economic situation and thus to attract citizens to stay within the borders of their homeland. Summing up the impression of the monograph of M.Kasyanova, we should pay attention to the honest and responsible work which was carried out by the author. The high theoretical level, rich factual and statistical material, slim logical structure of the text defines its status as one of those that make a significant contribution to the treasury of Ukrainian political science.

Key words: migration, migration processes, migration policy.

O. Kalakura

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

БУЧИН МИКОЛА АНТОНОВИЧ – доктор політичних наук, доцент кафедри політології та міжнародних відносин Національного університету «Львівська політехніка», заступник директора Інституту гуманітарних та соціальних наук – декан базової вищої освіти.

ГЕДЬО АННА ВОЛОДИМИРІВНА – доктор історичних наук, професор кафедри зовнішньої політики та дипломатії Дипломатичної академії України при МЗС України.

ГОРЛО НАТАЛЯ ВІТАЛІЇВНА – кандидат історичних наук, доцент кафедри політології Запорізького національного університету.

ГРІДІНА ПРИНА МИКОЛАЇВНА – доктор історичних наук, професор кафедри міжнародних відносин та зовнішньої політики Маріупольського державного університету.

ДЕМИДЕНКО ОЛЕКСАНДР ІГОРЕВИЧ – аспірант кафедри міжнародних відносин і зовнішньої політики Донецького національного університету імені Василя Стуса.

ДОРОШ ЛЕСЯ ОЛЕКСІЇВНА – кандидат політичних наук, доцент кафедри політології та міжнародних відносин Національного університету «Львівська політехніка».

ЗАБАВІН В'ЯЧЕСЛАВ ОЛЕГОВИЧ – старший викладач кафедри історичних дисциплін Маріупольського державного університету.

ЗАЙЦЕВА МАРІЯ ВАСИЛІВНА – кандидат політичних наук, старший лаборант кафедри міжнародної інформації, Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

ЗДОРОВЕГА МАР'ЯНА ВОЛОДИМИРІВНА – кандидат політичних наук, доцент кафедри політології та міжнародних відносин Національного університету «Львівська політехніка».

ІВАСЕЧКО ОЛЬГА ЯРОСЛАВІВНА – кандидат політичних наук, доцент кафедри політології та міжнародних відносин Національного університету «Львівська політехніка».

КАЛАКУРА ОЛЕГ ЯРОСЛАВОВИЧ – доктор політичних наук, професор, провідний науковий співробітник відділу національних меншин Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України.

КОЗАЧУК ОЛЕГ ОЛЕКСАНДРОВИЧ – кандидат політичних наук, асистент кафедри міжнародних відносин Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.

КОРОБКА ВАДИМ МИКОЛАЙОВИЧ – кандидат історичних наук, доцент кафедри історичних дисциплін Маріупольського державного університету.

КОРОБКА ЮЛІЯ ВІТАЛІЇВНА – кандидат історичних наук, доцент кафедри історичних дисциплін Маріупольського державного університету.

КУШНАРЬОВ ІГОР ВОЛОДИМИРОВИЧ – кандидат юридичних наук, докторант відділу правових проблем політології Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України.

МАКАРУК ІГОР ВАСИЛЬОВИЧ – кандидат політичних наук, доцент кафедри міжнародних відносин ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника».

МЕЛЬНИКОВ ЕДУАРД ОЛЕКСАНДРОВИЧ – аспірант кафедри історичних дисциплін Маріупольського державного університету.

НЕБРАТ СЕРГІЙ ГЕННАДІЙОВИЧ – магістр з історії, заступник начальника археологічної експедиції Маріупольського державного університету.

НЕФЬОДОВ ДМИТРО ВАЛЕРІЙОВИЧ – кандидат історичних наук, докторант кафедри історії України навчально-наукового інституту історії, політології та права Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського.

ОСТАП'ЯК ВАСИЛЬ ІВАНОВИЧ – кандидат політичних наук, докторант кафедри міжнародних відносин Чернівецького Національного Університету імені Юрія Федьковича.

ПАПАЗОВА АНЖЕЛА ВАСИЛІВНА – кандидат історичних наук, доцент кафедри історичних дисциплін Маріупольського державного університету.

ПАРЛЮК ВЛАДИСЛАВ ІГОРОВИЧ – старший викладач кафедри філософії та соціології Маріупольського державного університету.

ПАТРУШЕВ ВЛАДИСЛАВ СЕРГІЙОВИЧ – аспірант кафедри міжнародних відносин та зовнішньої політики Маріупольського державного університету.

ПАШИНА НАТАЛІЯ ПОЛКАРПІВНА – доктор політичних наук, професор кафедри міжнародних відносин та зовнішньої політики Маріупольського державного університету.

ПЕЧЕРАНСЬКИЙ ІГОР ПЕТРОВИЧ – доктор філософських наук, доцент кафедри філософії Київського національного університету культури і мистецтв.

ПОДОБЄД ОЛЕНА АНДРІЇВНА – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії та етнополітики Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова.

ПОЯРКОВА ТЕТЯНА КОСТЯНТИНІВНА – доктор політичних наук, професор кафедри філософії та соціальних наук Сумського державного педагогічного університету імені А.С.Макаренка.

ПРИХНЕНКО МАКСИМ ІВАНОВИЧ – аспірант кафедри міжнародних відносин і зовнішньої політики Донецького національного університету імені Василя Стуса.

ПРОШИН ДЕНИС ВОЛОДИМИРОВИЧ – кандидат історичних наук, доцент кафедри політології, соціології та гуманітарних наук Університету імені Альфреда Нобеля.

РЕУЦЬКА АНАСТАСІЯ МИКОЛАЇВНА – аспірантка кафедри історичних дисциплін Маріупольського державного університету.

РИЖКОВ МИКОЛА МИКОЛАЙОВИЧ – доктор політичних наук, завідувач кафедри міжнародної інформації, Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

РОМАНУХА ОЛЕКСАНДР МИКОЛАЙОВИЧ – кандидат історичних наук, доцент кафедри українознавства Донецького національного університету економіки і торгівлі імені Михайла Туган-Барановського.

РОМАНЦОВА НАТАЛІЯ ІВАНІВНА – кандидат історичних наук, доцент кафедри історичних дисциплін Маріупольського державного університету.

РЯБІНІН ЄВГЕН ВАДИМОВИЧ – кандидат політичних наук, доцент кафедри міжнародних відносин та зовнішньої політики Маріупольського державного університету.

САЗОНОВ ВОЛОДИМИР – PhD (історія), старший науковий співробітник давніх близькосхідних досліджень Центру сходознавства Тартуського університету.

САЛАТА ГАЛИНА ВОЛОДИМИРІВНА – кандидат історичних наук, старший викладач кафедри інформаційної, бібліотечної та архівної справи Київського національного університету культури і мистецтв.

САЦЬКИЙ ПАВЛО ВІКТОРОВИЧ – кандидат історичних наук, доцент кафедри політичної історії ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана».

СЕРГІЄНКО ТЕТЯНА ІВАНІВНА – кандидат політичних наук, доцент кафедри менеджменту організацій та управління проектами Запорізької державної інженерної академії.

СМИРНОВА КАТЕРИНА ЄВГЕНІВНА – кандидат політичних наук, старший викладач кафедри політології та державного управління Донецького національного університету ім. Василя Стуса

СТОРОЖЕНКО ІВАН СЕРГІЙОВИЧ – доктор історичних наук, старший науковий співробітник ДНУ ім. Олеса Гончара.

ТВЕРДОХЛІБ ЮЛІЯ МИХАЙЛІВНА – аспірантка кафедри міжнародних відносин і дипломатичної служби Львівського національного університету імені І. Франка.

ТЕРЕНДІЙ ТЕТЯНА ВАСИЛІВНА – студентка ОС «Магістр» спеціальності «Історія та археологія» Маріупольського державного університету.

ТРЕБІН МИХАЙЛО ПЕТРОВИЧ – доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри соціології та політології Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого.

ТРОФИМЕНКО АНАСТАСІЯ ВІКТОРІВНА – кандидат політичних наук, старший викладач кафедри міжнародних відносин та зовнішньої політики Маріупольського державного університету.

ТРОФИМЕНКО МИКОЛА ВАЛЕРІЙОВИЧ – кандидат політичних наук, професор кафедри міжнародних відносин та зовнішньої політики Маріупольського державного університету, проректор з науково-педагогічної роботи (міжнародні зв'язки) МДУ.

ТУРЧИН ЯРИНА БОГДАНІВНА – доктор політичних наук, професор кафедри політології та міжнародних відносин Національного університету «Львівська політехніка».

ФЕДОРЕНКО ЄВГЕНІЙ ВІКТОРОВИЧ – аспірант кафедри всесвітньої історії Чернігівського національного педагогічного університету ім. Т. Г. Шевченка.

ЦВЕТКОВА ЦВСТЕЛІНА – PhD з історії (кандидат історичних наук) історичного факультету Софійського університету св. Клімента Охридського (Республіка Болгарія).

ЦЕЦИК ЯРОСЛАВ ПЕТРОВИЧ – кандидат історичних наук, доцент кафедри державного управління, документознавства та інформаційної діяльності Національного університету водного господарства та природокористування.

ЧИКАНЕНКО ДАР'Я СЕРГІЇВНА – студентка ОС «Магістр» спеціальності «Історія та археологія» Маріупольського державного університету.

ШЕВЧЕНКО ВОЛОДИМИР АНДРІЙОВИЧ – бакалавр з міжнародних відносин, слухач 2 курсу Дипломатичної академії України при МЗС України.

ШЕВЧУК ВАЛЕНТИН АВДІЙОВИЧ – аспірант кафедри Давньої історії України та архівознавства Львівського національного університету імені Івана Франка.

ШИПУНОВ ГЕННАДІЙ ВОЛОДИМИРОВИЧ – кандидат політичних наук, доцент кафедри теорії та історії політичної науки Львівського національного університету імені Івана Франка.

ШОСТАК ІННА ВІТАЛІЇВНА – кандидат історичних наук, доцент кафедри політології Національного університету «Острозька академія».

ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ СТАТЕЙ ДЛЯ ПУБЛІКАЦІЇ В ЗБІРНИКУ НАУКОВИХ ПРАЦЬ

1. Редакція приймає до друку статті виключно за умови їх відповідності вимогам ДСТУ 7152:2010 до структури наукової статті. Наукові статті повинні містити такі необхідні елементи:

- постановка проблеми у загальному вигляді та зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями;

- аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття;

- виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів;

- висновок з цього дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку.

2. Публікація починається з класифікаційного індексу УДК, який розміщується окремим рядком, ліворуч перед ПІБ автора (авторів). Текст публікації повинен відповідати структурній схемі:

- ліворуч ініціали та прізвище автора (авторів) у називному відмінку;

- назва публікації по центру сторінки великими напівжирними літерами;

- анотація мовою тексту публікації (курсив) згідно з ДСТУ ГОСТ 7.9-2009;

- перелік ключових слів з підзаголовком Ключові слова: (курсив);

- основний текст статті;

- список використаної літератури, оформлений згідно з ДСТУ ГОСТ 7.1:2006;

- дата надходження до редакції арабськими цифрами, після бібліографічного списку, ліворуч;

- після тексту статті ліворуч ініціали та прізвище автора (авторів) англійською мовою;

- назва публікації по центру сторінки великими напівжирними літерами англійською мовою;

- розширена анотація англійською мовою (до 35 рядків, курсив); для публікацій іншими мовами розширена анотація українською обов'язкова.

Розширена анотація оформлюється згідно з «Рекомендаціями з підготовки журналів для зарубіжної аналітичної бази даних SCOPUS», укладеними співробітниками групи з науково-методичного забезпечення видавничої діяльності НАН України (<http://www.nbu.gov.ua/node/931>).

- перелік ключових слів англійською мовою з підзаголовком Key words: (курсив);

3. Вимоги до оформлення тексту:

- матеріали подаються у друкованому вигляді (папір формату А4) та на електронному носії (компакт-диск, e-mail) в форматі Microsoft World 97-2003. Обсяг – від 12 до 18 сторінок, включаючи рисунки, таблиці, список використаної літератури. Основний текст статті – шрифт Times New Roman, кегель 14, інтервал – 1,5; поля дзеркальні: верхній – 25 мм, нижній – 25 мм, зсередини – 25 мм, ззовні – 25 мм., абзацний відступ – 10 мм; оформлюються згідно з ДСТУ 3008-95 «Документація. Звіти у сфері науки і техніки. Структура і правила оформлення»;

- перелік літературних джерел розташовується за алфавітом або в порядку їх використання після тексту статті з підзаголовком Список використаної літератури і виконується мовою оригіналу. Джерела в переліку посилань нумеруються вручну, без використання функції меню Word «Формат – Список – Нумерований»;

- список використаної літератури, оформлений згідно з ДСТУ ГОСТ 7.1:2006;

У зв'язку з розміщенням публікацій в міжнародних наукометричних базах даних слід дотримуватися наступних вимог до оформлення списку використаної літератури. Кожна позиція у списку використаної літератури має бути надана мовою оригіналу та у транслітерації. Для транслітерації українського тексту слід застосовувати Постанову Кабінету Міністрів України від 27 січня 2010 р. № 55 (<http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/55-2010-%D0%BF>), сайт Онлайн транслітерації <http://ukrlit.org/transliteratsiia>. Для транслітерації російського тексту – систему Департаменту США (http://shub123.ucoz.ru/Sistema_transliterazii.html) (див. відповідний Зразок);

- щодо символів. В тексті необхідно використовувати лише лапки такого зразку: «», дефіс – це коротке тире «-». Не потрібно ставити зайві пробіли, особливо перед квадратними чи круглими скобками, а також в них. Для запобігання потрібно використовувати функцію «Недруковані знаки»;

- посилання на літературу в тексті подаються за таким зразком: [7, с. 123], де 7 – номер джерела за списком, 123 – сторінка. Посилання на декілька джерел одночасно подаються таким чином: [1; 4; 8] або [2, с. 32; 9, с. 48; 11, с. 257]. Посилання на архівні джерела – [15, арк. 258, 231 зв.];

- згадані в тексті науковці, дослідники називаються за абеткою – М. Тард, Е. Фромм, К. Юнг, К. Ясперс та інші. На початку зазначається ім'я, а потім прізвище вченого. Необхідно виокремлювати зарубіжних та вітчизняних дослідників.

4. Супровідні матеріали:

- стаття обов'язково супроводжується авторською довідкою (див. відповідний Зразок) із зазначенням прізвища, ім'я, по батькові (повністю); наукового ступеня, звання, посади, місця роботи; поштового індексу, домашньої адреси і телефонів, адреси електронної пошти. Вся інформація надається українською, російською та англійською мовами.

- статті, автори яких не мають наукового ступеня, супроводжуються зовнішньою рецензією кандидата, доктора наук за фахом публікації або витягом із протоколу засідання кафедри (відділу) про рекомендацію статті до друку. Рецензія або витяг з протоколу подається у сканованому та друкованому вигляді електронною поштою.

5. Редакція очікує, що надані матеріали раніше не публікувалися і не передавалися для публікування до інших видань, містять достовірну інформацію. За достовірність фактів, статистичних даних та іншої інформації відповідальність несе автор. Редакція залишає за собою право на рецензування, редагування, скорочення і відхилення статей, а також право опублікування, розповсюдження та використання матеріалів у наукометричних та наукових базах та ресурсах відкритого доступу, у мережі Інтернет (в рамках електронної бібліотеки МДУ). Редколегія може не поділяти світоглядних переконань авторів.

УДК 321.02:321.8

Н.А. Вінникова

ГЛОБАЛЬНІ РІШЕННЯ: «JUS MANUARIUM»?

У статті розглядаються нормативно-регуляторний та політикопрактичний аспекти ухвалення рішень на глобальному рівні управління. За допомогою корелятивного аналізу процедурних моделей вироблення рішень та фактичного позиціонування держав у міжнародних організаціях і глобальних клубах з'ясовано, що політичні процеси на транснаціональному рівні урядування обумовлені консенсусними формами взаємодії найбільш потужних акторів світової політики.

Ключові слова: *політичні рішення, міжнародні організації, глобальні клуби, консенсус.*

Текст статті

.....
.....
.....

Список використаної літератури

1. Рябека О. Світова держава як продукт глобалізованого організаційного розвитку / О. Рябека // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса. – 2014. – Вип. 3. – С.114–126 ;
Riabeka O. Svitova derzhava yak produkt hlobalizovanoho orhanizatsiinoho rozvytku / O. Riabeka // Naukovi zapysky Instytutu politychnykh i etnonatsionalnykh doslidzhen im. I. F. Kurasa. – 2014. – Vyp. 3. – S.114–126.

2.

Стаття надійшла до редакції __.__.20__ р.

N. Vinnykova

GLOBAL DECISIONS: «JUS MANUARIUM»?

The article examines the procedural and political aspects of the global decision-making. A central issue in this paper is the power balance in procedural frame of the transnational decision-making. We assume that global actors by using procedural tools in international organisations maintain domestic purposes. Analysing the models of decision-making in international structures i.e. unanimity, the veto procedure, weighted voting, majority principle, consensus and actual state-positioning we found that global policy-making is determined by consensus of the most powerful actors in world politics.

The procedural and practical functioning of the international organizations tends towards consolidation club format in which the narrow circle of the countries dominates over decision-making. Consensus approach allows to negotiate without regulatory restrictions thus reaching agreement on common issues. The international global decision-making core includes the USA, Britain, France, Italy and Germany. Through procedure of veto in the UN Security Council, the largest contributions in the IMF and the World Bank, prerogative position in NATO, participating in G7 and G20, these countries, mainly USA, hold centripetal position in decision-making from the scope of strategic issues in global politics and domestic affairs of individual states. Even though Germany is not a permanent member of the UN Security Council, it has a dominant position in

Keywords: *political decisions, international organizations, global clubs, consensus.*

(зразок)

АВТОРСЬКА ДОВІДКА

Прошу опублікувати у збірнику наукових праць «Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Історія. Політологія» статтю _____ у розділі _____

назва статті

історичні чи політичні науки

Відомості про Автора (зразок заповнення):

Відомості про Автора:	Прізвище, ім'я, по батькові – науковий ступінь, вчене звання, посада, назва установи / навчального закладу.
Українською мовою	Патlachук Віталій Володимирович – кандидат історичних наук, доцент кафедри історичних дисциплін Маріупольського державного університету
Російською мовою	Патlachук Виталий Владимирович – кандидат исторических наук, доцент кафедры исторических дисциплин Мариупольского государственного университета
Англійською мовою	(Вказати відомості англійською мовою)
Контактні телефони автора, E-mail, поштова адреса	(Вказати контактні телефони, адресу електронної пошти, поштову адресу, за якою здійснюватиметься розсилка)

Відомості про наукового керівника (якщо автор статті не має наукового ступеня):

Прізвище	
Ім'я	
По батькові	
Науковий ступінь	
Вчене звання	
Посада	
Назва установи / навчального закладу	

Автор надає право Маріупольському державному університету розміщувати свою статтю повністю або частково у наукометричних та наукових базах та ресурсах відкритого доступу, у мережі Інтернет (в рамках електронної бібліотеки МДУ)

_____ /
підпис

Автор несе всю відповідальність за зміст цієї статті та факт її публікації.

Автор підтверджує, що в матеріалах статті не містяться відомості, заборонені до опублікування, і тому стаття може бути надрукована у відкритому друці.

Автор підтверджує, що надані матеріали раніше не публікувалися і не передавалися для публікування до інших видань, а також містять достовірну інформацію.

_____ /
дата

_____ /
підпис

_____ /
П.І.Б

Зразок

ЗГОДА
на обробку персональних даних

Я, _____
(П. І. Б.)

(далі – Автор) шляхом підписання цього тексту, відповідно до Закону України «Про захист персональних даних» від 01.06.2010 №2297-VI, надаю згоду Маріупольському державному університету (далі – Університет) на обробку моїх персональних даних (П.І.Б., адреса проживання, номер мобільного телефону, адреса електронної пошти (e-mail), науковий ступінь (або освітньо-кваліфікаційний рівень), вчене звання, місце роботи (або навчання), посада) з метою забезпечення захисту авторських прав при здійсненні публікацій творів Автора у наукових фахових виданнях Університету. Наведений вище склад персональних даних може надаватися працівникам Університету, безпосередньо задіяним в обробленні цих даних, а також в інших випадках, прямо передбачених законодавством України.

Також мої персональні дані (П.І.Б., адреса проживання, номер мобільного телефону, адреса електронної пошти (e-mail), науковий ступінь (або освітньо-кваліфікаційний рівень), вчене звання, місце роботи (або навчання), посада) можуть надаватися третім особам при включенні наукових фахових видань Університету до міжнародних наукометричних баз.

Ця згода надається на безстроковий термін. Передача моїх персональних даних третім особам у випадках, не передбачених цією Згодою та законодавством України, здійснюється тільки за погодженням зі мною.

« ____ » _____ 20__ року, _____ / _____
(підпис) (ініціали, прізвище Автора)

Міністерство освіти і науки України
Маріупольський державний університет

ВІСНИК
МАРІУПОЛЬСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

СЕРІЯ: ІСТОРІЯ, ПОЛІТОЛОГІЯ
ВИПУСК 18

Головний редактор – чл.-кор. НАПН України, д.політ.н., проф. К. В. Балабанов

Редакційна колегія серії:

Головний редактор – чл.-кор. НАПН України, д.політ.н., проф. К. В. Балабанов
Заступник головного редактора – д.і.н., проф. В. М. Романцов
Відповідальний секретар – к.політ.н., проф. М. В. Трофименко

Засновник Маріупольський державний університет
87500, м. Маріуполь, пр. Будівельників, 129а
тел.: (0629)53-22-60; e-mail: visnyk.mdu.istoria.politologia@gmail.com

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
(Серія КВ №17802-6652Р від 24.05.2011)
Тираж 100 примірників. Замовлення № 141/17

Видавець «Видавничий відділ МДУ»
87500, м. Маріуполь, пр. Будівельників, 129а
Свідоцтво про внесення до Державного реєстру суб'єкта видавничої справи
ДК №4930 від 07.07.2015 р.

Друкується в авторській редакції з оригінал-макетів авторів
Редакція не несе відповідальності за авторський стиль статей